Евгения Калинова
Искра Баева

БЪЛГАРСКИТЕ ПРЕХОДИ 1939–2010

9666

парадигма

4960

ЕВГЕНИЯ КАЛИНОВА
ИСКРА БАЕВА

БЪЛГАРСКИТЕ ПРЕХОДИ 1939-2010

ПАРАДИГМА

Книгата представя историята на България в един от най-бурните периоди от развитието ѝ през 20 в. и в началото на 21 в. - от Втората световна война, създала предпоставки за прехода към сталинов тип социализъм до продължаващия все още, макар и приближаващ към края си, преход към парламентарна демокрация и пазарна икономика. В единна логика са разгледани събитията от най-новата история на България през последните почти седем десетилетия.

Второ преработено и допълнено издание

Доц. д-р Евгения Калинова е автор на I част и на 2.4, 3.2, 3.3, 3.4 от II част.

Доц. д-р Искра Баева е автор на 2.8 от I част, II, III и IV част.
под общата редакция на Искра Баева

9666

1-000207278

© Евгения Калинова, Искра Баева – автори, 2010
© Издателство „Парадигма“, 2010

ISBN-10: 954-326-034-6
ISBN-13: 978-954-326-034-8

Съдържание

ПРЕХОДИТЕ ПРЕЗ 20 ВЕК И НАШЕТО МЯСТО В ТЯХ 7

Първа част – **ПРЕХОД НА БЪЛГАРИЯ КЪМ СЪВЕТСКИ СОЦИАЛИЗЪМ 13**

1. БЪЛГАРИЯ В ИЗПИТАНИЯТА НА ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА 14
   1. 1. От неутралитет към съюз с Германия 14
   1. 2. България в политиката на бъдещите победители (1941–1944 г.) 20

2. ГОДИНИ НА „НАРОДНА ДЕМОКРАЦИЯ“ – 1944–1947 г. 38
   2. 1. Идеята за „народната демокрация“ 38
   2. 2. Промяната на 9 септември 1944 г. 39
   2. 3. Московското примирие и участието на България във войната срещу Германия 44
   2. 4. Управлението на ОФ и външният фактор – септември 1944 декември 1945 г. 49
   2. 5. Политическото противопоставяне 1946–1947 г. 67
   2. 6. Мирният договор от 10 февруари 1947 г. и отношенията със съседите 71
   2. 7. Икономиката в първите следвоенни години 81
   2. 8. „Народнодемократичната“ конституция от 4 декември 1947 г. 86
   2. 9. Културни процеси в преходното време 1944–1947 г. 90

3. „ЧИСТИЯТ“ СТАЛИНИЗЪМ В БЪЛГАРИЯ – 1948–1953 г. 95
   3. 1. Налагане на тоталитарната система в България 95
   3. 2. Радикални икономически преобразования 101
   3. 3. Българската външна политика в рамките на Източния блок 104
   3. 4. Българският вариант на сталинизма в културата 118

Втроа част – **В УТРОБАТА НА КИТА. ЖИВКОВИЗЪМ – 1953–1989 Г. 125**

1. АПРИЛСКО РАЗВЕДРЯВАНЕ – 1953-1956 Г. 126

2. ОПИТИ ЗА ЛИБЕРАЛИЗИРАНЕ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА СИСТЕМА 138
   2. 1. Тодор Живков се утвърждава във властта 138
   2. 2. Икономически реформи – либерализация при запазване на системата 147
   2. 3. Социалистическата конституция от 1971 г. 160
   2. 4. Интелигенцията между сталинизма и живковизма 164

3. БЪЛГАРИЯ НА БАЛКАНИТЕ, В ЕВРОПА И ПО СВЕТА 175
3. 1. България като част от Източния блок 175
3. 2. България и Западът 185
3. 3. Балканската политика на България 197
3. 4. България в Третия свят 214

4. БЪЛГАРСКОТО „ПРЕУСТРОЙСТВО" – 1985–1989 Г. 218
4. 1. Кризата от 80-те години 219
4. 2. Живковото „преустройство" и съветската „перестройка" 224
4. 3. Закъснялото българско дисидентство 231

Трета част – **БЪЛГАРСКИЯТ ПРЕХОД КЪМ ДЕМОКРАЦИЯ И ПАЗАРНА ИКОНОМИКА – ВРЪЩАНЕ КЪМ ЕВРОПЕЙСКИЯ МОДЕЛ 239**

1. СМЯНА НА ВЛАСТТА – 1989–1991 Г. 239
1. 1. Повратът от 10 ноември 1989 г. 239
1. 2. Първи свободни и демократични избори – юни 1990 г. 255
1. 3. Седмо ВНС – трудното начало на парламентарната демокрация. 264
1. 4. Конституцията на Република България от 12 юли 1991 г. 272

2. ПРОБЛЕМИ НА БЪЛГАРСКИЯ ПРЕХОД 1991–1997 Г. 277
2. 1. Първо правителство на СДС – 1991–1992 г. 277
2. 2. Забавяне на промените при правителството на проф. Л. Беров 287
2. 3. Лявата вълна и българският преход – 1994–1996 г. 291

3. НОВО НАЧАЛО В НОВИ УСЛОВИЯ 303
3. 1. Служебното правителство на Ст. Софиянски 303
3. 2. Нова конфигурация в 38 НС 306
3. 3. Икономическата стабилизация 308
3. 4. Трудности при управлението на И. Костов 315

4. БЪЛГАРСКАТА „ГОДИНА НА ЧУДЕСАТА" 324
4. 1. Управленският потенциал на СДС се изчерпва 325
4. 2. Парламентарните избори от 17 юни 2001 г. – първото „чудо" 328
4. 3. Президентските избори от ноември 2001 г. – второто „чудо" 333

5. КЪМ КРАЯ НА ПРЕХОДА 341
5. 1. Завръщане към реалността 341
5. 2. Предизвикателства пред управлението на НДСВ 362
5. 3. Плуралистична България пред прага на ЕС. 368

6. БЪЛГАРИЯ СЛЕД КРАЯ НА ПРЕХОДА 372
6. 1. Трудните първи години на България в ЕС 372

6.2. В търсене на "силната ръка" – правителството на Бойко Борисов 377

РАВНОСМЕТКАТА НА ПРЕХОДА 386

Четвърта част – **ПРИЛОЖЕНИЯ 397**

1. КРАТКИ БИОГРАФИЧНИ БЕЛЕЖКИ 397
1. 1. Министър-председатели (след 9 септември 1944 г.) 397
1. 2. Държавни глави 416
1. 2. 1. Цар 416
1. 2. 2. Регенти 417
1. 2. 3. Президенти 420
1. 3. Политици от периода 425

2. НЯКОИ СТАТИСТИЧЕСКИ ДАННИ 423
2. 1. Територия на България 423
2. 2. Население 423
2. 3. Раждаемост, смъртност, естествен прираст 423
2. 4. Потребление. 424
2. 5. Промишленост. 425
2. 6. Селско стопанство. 427
2. 7. Валутен курс и лихвени проценти на БНБ – 1996-2000 г. 429
2. 8. Брутен вътрешен продукт 429
2. 9. Макроикономически показатели. 429
2. 10. Българи и национални малцинства в България 430

3. ХРОНИКА НА ВАЖНИ СЪБИТИЯ 457

4. ЛИТЕРАТУРА 541
4. 1. Документи: 541
4. 2. Спомени, публицистика, справочници: 544
4. 3. Научни изследвания: 558

ИМЕНЕН ПОКАЗАЛЕЦ 573

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА .....

ПРЕХОДИТЕ ПРЕЗ 20 В. И НАШЕТО МЯСТО В ТЯХ

Ние, днешните българи, които имаме щастието или нещастието да живеем в началото на 21 в., често се опитваме да прогледнем в бъдещето. Изкушението е особено силно, защото сме част от една наистина абстрактна, но все пак силно гъделичкаща въображението епоха – изживяхме раздялата с 20 в., вълнуващото преминаване от второто към третото хилядолетие на нашата ера, но веднага след това се сблъскахме с плашещите реалности на новото противопоставяне, овеществили се в зрелищните терористични атаки от 11 септември 2001 г. срещу кулите близнаци на Световния търговски център в Ню Йорк и Пентагона във Вашингтон, коствали живота на почти 3 хиляди американци, в последвалите атентати на 11 март 2004 г. срещу една от гарите в Мадрид, довели до смъртта на над 200 невинни граждани, между които и българи, и на 7 юли 2005 г. в транспортната система на Лондон, в резултат на което загинаха 56 лондончани от различен етнически произход. Такова беше отрезвяващото начало на новото хилядолетие.

Атентатите и предизвиканите от тях войни на САЩ и техните съюзници в Афганистан и Ирак не успяха да унищожат присъщата на хората надежди (а и илюзии) в бъдещето, в това, че то на всяка цена трябва да бъде по-добро от настоящето. С още по-голяма сила естественият човешки оптимизъм се проявява, когато настоящето е тягостно, нерадостно или най-малкото сиво. А задачата на науката е в това да надмогне емоциите и да се опре на нещо по-сигурно и точно – данните, цифрите, фактите. Науката, на която сме се посветили и чиито средства прилагаме, за да се опитаме да очертаем картината на българската реалност през последните 70 години, е историята. При това искаме да припомним на всички наши съвременници, че независимо от субективното ни желание да гледаме напред, бъдещето винаги е зависело от по-близката и по-далечната история. С други думи, ако днес перефразираме един популярен предизборен лозунг, той би трябвало да прозвучи така: Бъдещето започва не днес, а вчера. Мъдростта на предходниците на свой ред ни припомня думите на големия руски историк Василий Ключевский: „*Трябва да познаваме миналото не защото то е отминало, а защото докато е отминавало, не е съумяло да си прибере последиците*“[1].

Темата за преходите, които изживява България през 20 век, изисква поне още една предварителна уговорка - да осъзнаем мястото, ролята и относителната тежест на нашата държава, както и нейните възможности да участва самостоятелно в големите исторически процеси, белязали съвременната история.

[1] *Ключевский, В.* Афоризмы. Исторические портреты и этюды. Дневники. М., 1993, с. 6.

В границите, получени в резултат на трите войни, в които е въвлечена в началото на 20 в. (двете Балкански и Първата световна), България очевидно не може да бъде нещо повече от средно голяма европейска държава. Действително, ако погледнем нашето място на днешната карта на Европа, лесно ще установим, че по територия и население България се нарежда в групата на средните държави. Със своите почти 7,7 млн. население нашата страна е по-многолюдна от Норвегия (4,41 млн.), Финландия (5,14 млн.), Дания (5,28 млн.) или Швейцария (7,09 млн.), а близо до нея по население са Австрия (8,07 млн.), Швеция (8,85 млн.), Унгария (10,15 млн.), Белгия (10,19 млн.), Чехия (10,3 млн.) или Гърция (10,52 млн.). Като територия България дори е на границата между малките и големите европейски държави - с по-малко площ от нашите 111 хил. кв. км. разполагат Белгия (30,5 хил. кв. км.), Холандия (41 хил. кв. км.), Швейцария (41 хил. кв. км.), Дания (44,5 хил. кв. км.), Словакия (49 хил. кв. км.), Чехия (79 хил. кв. км.), Австрия (84 хил. кв. км.), Португалия (92 хил. кв. км.), Унгария (93 хил. кв. км.), около нас е Гърция (132 хил. кв. км.), а следващите по големина държави вече са далеч по-обширни.

Естествените ни географски данни би трябвало да ни осигурят стабилно развитие сред държавите, които в определени граници могат сами да определят политиката си, благодарение на което имат относителна свобода на исторически избор. За съжаление, многовековната ни история доказва по-скоро обратното - че когато се развихрят големи кризи, България винаги се оказва тласкана много повече от регионалните и глобалните свръхсили, отколкото може да определя пътя си по собствена воля. А това поставя нашата страна в числото на малките и зависимите държави. Една от основаните причини за това е географското разположение на България. Балканите или Югоизточна Европа (както напоследък почти всички предпочитат да наричат нашия регион, за да избегнат историческото име Балкани, асоциирано с негативния термин „балканизация“) доказват граничното си разположение между континенти, религии и култури с чести и дълбоки кризи, многобройни войни за територии и влияние, с непрекъснати и продължителни намеси на външни сили.

Второто основание се крие в слабостта на българската икономика. Голямата причина за икономическото ни изоставане е ясна, тя не се нуждае от по-широко обосноваване - още в края на 14 в. е прекъснат естественият ход на историческо развитие на българската държава в семейството на европейските страни и тя е тласната към един ориенталски модел на развитие. Независимо от това, в 130-годишната си история модерна България изживява периоди на стопански възход, но те никога не продължават достатъчно дълго, изходната основа, от която тръгват, е твърде ниска, а големите европейски сътресения - двете световни войни и последвалите глобални противопоставяния, така и не позволяват на България да излезе от групата на бедните и изостаналите европейски държави. Това винаги ни е тежало, тежи ни особено днес, когато става все по-ясно, че в глобализиращия се съвременен свят, относителната тежест на населението и територията все повече отстъпва пред импулсите за икономическо и технологично развитие.

Географските и икономическите условия, в които България съществува през 20 в., обуславят и интереса на другите към нас. Нашата страна е предизвиквала по-голямо внимание у големите европейски държави единствено в онези моменти, когато те се борят помежду си за надмощие или за промяна на статуквото в Европа, когато трескаво се нуждаят от нови съюзници. Но и тогава възможностите на България за избор са си оставали илюзорни, тъй като изборът е бил осъществяван или със заплаха за използване на сила, или когато другата страна не предлага нищо особено привлекателно. Така България се оказва почти изцяло зависима от глобалното и европейското развитие, от намеренията и интересите на силните на деня или както става през 20 в. – от свръхсилите за съответния етап. В най-голяма степен казаното по-горе важи за историята на последните вече над 60 години, през които българската съдба е решавана далеч от нашите земи, а твърде често и без наше участие.

Така става в края на Втората световна война, когато България е "разпределена" от Тримата големи (Й. Сталин, У. Чърчил и Ф. Д. Рузвелт) в съветската сфера на влияние, а десетилетия по-късно ни е предявена сметката за това. Така става и преди 20 години, когато българската съдба отново се оказва в плен на събития, разиграли се далеч на изток, а и на запад от границите ни[2]. Но и този път непрекъснато нарастващата сметка за осъществявания модел на преход пак я плащаме ние, българите. Плащаме както с влошените се условия на живот вътре в страната, така и с отношението на европейските и световните финансови, политически и други институции към нашата страна. В края на 20 и началото на 21 в. се очертава пределно ясно за всички и тенденцията за отмиране на националния суверенитет, но за България тя не е нещо ново, а е по-скоро горчива реалност от много десетилетия (без това да ни е направило по-модерни или по-съвременни).

И все пак не може да се отрече, че до Втората световна война при цялата си външна зависимост България и българите имат някаква свобода на избор – напр. едни българи да изберат някакво управление (земеделското), други – да го свалят с преврат (военните и част от политиците на 9 юни 1923 г.), трети – да въстанат в негова защита (земеделците и комунистите през юни и септември 1923 г.), четвърти – да потърсят нов модел на управление (деветнайсетомайците от 1934 г.). Външната зависимост е съществувала, но тя се е отнасяла само до голямата политика. Глобалните идеологии, които се опитват да преформулират и пренаредят изцяло човешкото общество, променят съществено и съдбата на Европа. Тези идеологии възникват и обхващат големи маси хора именно в Европа и именно през 20 в., те достигат и България и я поглъщат напълно. В

[2] Когато повтаряме тезата за външната ни зависимост от световните събития, не бива да забравяме и вътрешните предпоставки, защото такива винаги съществуват. И е прав Ърнест Гелнер, който през 1992 г. пише: "*Комунизмът не бе разрушен от обществото или честността. Той бе разрушен от консуматорството и западния милитаризъм плюс благоприличието и наивността на Кремъл.*"

утробата на една от тези нови идеологии (комунизмът в сталиновия му вариант), която се оказва и най-дълготрайна, попада нашата страна в продължение на почти половин век след Втората световна война. Последиците от приложеното социално инженерство не могат да се ограничат в рамките на този половин век, а продължават много по-дълго – днес никой не може да каже кога окончателно ще бъдат изживени. По същия колективен начин тръгват бившите "социалистически" държави от Източна Европа и към новия преход. Той може да бъде възприеман като "връщане назад към Европа", така и като "път напред към Европа", но посоките и параметрите му изглеждат ясни, предварително зададени, а дори и контролирани от международни институции.

Дали обаче посочената предопределеност на българските преходи – както към социализъм от съветски тип, така и излизането от него в посока към парламентарна демокрация и пазарна икономика, означава, че не сме имали, а и днес нямаме избор, че нищо не зависи от нас, че не съществува алтернатива, а следователно и не сме отговорни за действията си? Нашият отговор е отрицателен. Една от целите на написаното в тази книга е именно в това – да покаже, че дори и при предварително зададени ограничения, хората могат да действат по различен начин: едни се подчиняват с усърдие, заради което получават временни облаги, други се съпротивляват и съответно са бивали наказвани, трети търсят златното сечение на мълчаливата съпротива и се стремят да действат на границата на разрешеното.

Българският модел на "влизане" в съветския тип социализъм демонстрира и трите варианта на поведение, но при нас видимо преобладава първият. Така се ражда живковизмът като уникален български модел на "подчинение със сметка". В същото време обаче, макар и да са предварително обречени на неуспех, в България действат сили и дейци, които не желаят да се подчинят. През втората половина на 40-те години в такава посока са насочени усилията на ОФ опозицията да изгради "нова демокрация", която да съчетае дълбоките социални реформи с парламентарната демокрация. Вероятно звучи предизвикателно, но по подобен начин може да се определи и опитът на правителството на Жан Виденов да не се подчини на новия, общ за цяла Източна Европа модел (следващ стриктно западните структури), а да потърси собствено място за България чрез баланса между Изтока и Запада, да формулира нова парадигма на българския преход към демокрация. Е, и този опит не само е предварително обречен, но и завършва катастрофално. Въпреки това той показва, че идеята за историческа алтернатива е жива. Или както по друг начин, но в същата посока представя този проблем британският философ от полско-еврейски произход Зигмунт Бауман: *"Хората, които наричат себе си "социални мислители", притежават чудесни методи за интерпретация на случващото се, но нямат средства да предсказват бъдещето, понеже бъдещето е в ръцете на хората, а не на Бога, Разума или Историческите закони. В човешката история никоя победа не е окончателна; пораженията – също"*[3].

[3] В човешката история никоя победа не е окончателна. в. „Култура", 9 юли 1999 г.

Българската история през 20 в. демонстрира достатъчно категорично, че и в двата прехода, през които за няколко десетилетия преминава България, за българските политически, стопански и културни дейци остава твърде тясно поле за действие и творчество. На практика, те не могат да избират посоката, а само да дорисуват контурите на предварително зададения модел на развитие. А работата на нас, историците, е да проследим кой, как и какво прави, доколко се приспособява, доколко се опитва да надхвърли заварените дадености, да предвиди бъдещите промени и да подготви за тях себе си, съгражданите си, а и страната си. Това сме се опитали да покажем, но с всички ограничения, които носи обемът, очерковият характер и най-вече твърде голямата близост до някои от събитията. На първо място това означава, че колкото по-близо идваме до днешния ден, толкова и субективизмът на авторите е по-голям. Но, поне според нас, в това няма нищо лошо. Историята не само се пише от хора, тя се и прави от хора, всеки от които има своята правда, бори се за осъществяване на своите идеи, интереси и виждания. При това положение няма нищо странно и страшно в това, че и хората, които описват събитията имат свои обяснения за станалото. В случая много по-важно е фактите да са верни, да бъдат проследени основните събития в тяхната последователност, за да може всеки читател да ги подреди или преподреди в съзнанието си според своята собствена логика и начин на мислене.

Фактите, събитията и позициите на основните политически участници в първия описан тук български преход – този след Втората световна война, са добре проучени и представени в богатата историческа литература. Допреди двайсетина години родната ни историография беше доста еднопосочна в интерпретацията на този преход (почти изцяло прокомунистическа), но изминалите над 20 години внесоха достатъчно корекции и нови виждания, някои от които естествено също са плод на политически увлечения. Но, както е известно, истината не е само в една или само в друга гледна точка, а в тяхното богатство и многообразие. Опитали сме се да представим повече гледни точки, което е утежнило научния апарат. Той на места е добил характер на библиографска справка, но това е съзнателно търсен ефект. Сбитото представяне на фактите в текста сме се опитали да съпроводим с указания за читателите къде могат да намерят по-големи подробности за събитията, които могат да ги заинтересуват.

Пак в помощ на читателите са и пространните и разнообразни приложения. Кратките биографични данни за основните действащи лица от най-новата българска история, статистическите данни, които показват големите промени през първия и през втория български преход, хрониката на някои по-значителни или пък по-любопитни събития са предназначени не просто да илюстрират, а и да допълнят историческия текст. Затова в приложенията читателят може да намери неща, за които не е останало място в основния текст, които обаче са важни, за да се разбере по-пълно българската специфика на прехода към социализъм, но и на мъчителния ни ход обратно към Европа.

Накрая искаме да отправим едно извинение и едно пожелание. Извинението ни е, че твърде амбициозната задача, заявена в заглавието – да се представят и съпоставят двата български прехода, е осъществена по-скоро общо и очерково, отколкото в подробен и детайлен анализ. Причините за това са много. Най-важните се крият в ограниченията, налагани от обема, в стремежа ни да проследим само най-важното, за да не потъне логиката на преходите в морето от необозрими детайли, събития, действия и факти. Пак от извинение може би се нуждае цялата втора част на книгата, посветена на живковизма. Тя трудно може да бъде вместена в представата за преход, по-скоро е свързващото звено между двата прехода. Но не бихме могли да я прескочим, защото историята е процес, развитие, а в него всяка брънка е важна. В периодите на относителна неподвижност се извършват онези натрупвания, които после стават двигател на промените. Пожеланието ни пък е за снизходителност към този опит да се представи в единна логика цялото преходно българско развитие. Наред с това искаме да пожелаем на читателите да не останат безразлични към написаното, дано то породи у тях желанието да го допълнят със своето виждане за онзи период от историята ни, който сами са преживели, да попълнят липсващите части от картината със своята истина за нещата, които са ставали, които стават, а и които ще стават в България. Ако написаното ги стимулира към различни чувства – на съгласие, несъгласие, желание да поправят или допълнят текста, това ще бъде истински успех за всички ни.

Искаме да изразим и своите горещи благодарности към Илияна Марчева и Наталия Христова – за съпричастието, за добросъвестните бележки и за идеите, които ни дадоха и които ни помогнаха много.

Първа част

ПРЕХОД НА БЪЛГАРИЯ КЪМ СЪВЕТСКИ СОЦИАЛИЗЪМ

Изследването на всеки преходен период в историята изисква отговори на редица въпроси: какво е състоянието на обществената система в началото на прехода; кое поражда нейната трансформация; кой и по какъв начин осъществява промяната на системата и какъв е крайният резултат от извършения преход.

За българското общество и държава от 9 септември 1944 г. започват дълбоки и всеобхватни промени, в резултат на които в началото на 50-те години е изграден съветски модел на социализъм. Десет години по-рано, след военния преврат от 19 май 1934 г., страната изживява друга голяма политическа промяна – от партийно-парламентарна демокрация към авторитарен режим. Всички политически партии са забранени, разделението на властите е ликвидирано, създадена е силно централизирана държавна структура, Народното събрание е разпуснато. Едва през 1938 г. се провеждат парламентарни избори по мажоритарната система, но само за да се използва новосформираното Народно събрание като параван за режима. Негова опора стават създадените по това време казионни обществени организации, държавното чиновничество и най-вече административно-полицейският апарат и армията. Въведена е строга цензура върху печата, силно ограничени са и редица граждански права, предвидени в Търновската конституция. Българският вариант на авторитаризма е насочен против парламентаризма, но е и против налагането на крайните му отрицания – националсоциализма, фашизма и съветската власт. Демократичната фасада на безпартийния монархически режим – формално съществуваща конституция и наличие на парламент, не променя недемократичната му същност, към която прогерманската ориентация на страната през Втората световна война прибавя нови щрихи.

В икономически план през втората половина на 30-те и началото на 40-те години селското стопанство продължава да е водещо. Усилията за неговото модернизиране не успяват да променят основните му характеристики – дребно, разпокъсано и технически изостанало. Сред тежките проблеми на икономиката остават растящата аграрна пренаселеност и голямата скрита безработица. Българската индустрия отбелязва известен ръст, но остава преимуществено лека, главно хранително-вкусова и текстилна. В навечерието на Втората световна война промишленото производство дава едва 5,6% от брутния вътрешен продукт на страната.

Във външнополитически план България не успява да преодолее изолацията, в която изпада след Първата световна война. Тя се придържа към принципите на необвързаността и мирната ревизия на тежките клаузи на Ньойския мирен договор. До началото на Втората световна война българската дипломация постига отмяната единствено на военните ограничения, предвидени в договора.

Така България посреща Втората световна война като страна на дребни селски собственици, със сравнително изостанала икономика, с авторитарен монархически режим и с неосъществен идеал за национално обединение.

1. БЪЛГАРИЯ В ИЗПИТАНИЯТА НА ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

1. 1. От неутралитет към съюз с Германия

В навечерието на Втората световна война България се опитва да се ориентира в сложния лабиринт на европейските отношения, за да постигне решение на проблемите си. Традиционните политически сили в страната са с пробританска и профренска ориентация[1], но надеждите за подкрепа от Великобритания и Франция са твърде слаби. Двете държави са създателки на Версайската система и на Балканския пакт (включващ всички съседи на България), чието предназначение е да гарантират статуквото на прекроените граници след Първата световна война. За България това е равносилно на запазване на нейната разпокъсаност. Английските пристрастия към Гърция и френските към Югославия и отчасти към Румъния, израз на техните икономически и стратегически интереси, обективно правят невъзможно благосклонното отношение на двете велики сили към българските претенции, насочени към територии на покровителстваните от тях държави.

От съвсем различни позиции действа Германия. Възстановила своята икономическа мощ след разгрома в Първата световна война, тя е главен изразител на тенденцията за ново преразпределение на световното геополитическо пространство. Германия не е пряко обвързана с определена държава на Балканите. Нейната благосклонност към българските претенции зависи от готовността на България да заеме мястото, което германските политици са ѝ отделили в своите планове. Близостта в изходните позиции на Германия и България – победени и наказани след Световната война, силната обвързаност на българската икономи-

[1] *Георгиев, В.* Буржоазните и дребнобуржоазните партии в България 1934-1939. С., 1971, 398-454; *Димитров, И.* Българската демократична общественост, фашизмът и войната 1934-1939. С., 1972, 230-243.

ка с германската и зависимостта на българското въоръжаване от германските доставки, обективно създават основата за политическото сближаване в бъдеще[2].

На 1 септември 1939 г., седмица след като е сключила пакт за ненападение със Съветския съюз, Германия напада Полша и слага началото на най-кървавия световен конфликт. Въпросът за външнополитическата ориентация на България противопоставя Българската работническа партия (БРП – така се нарича нелегалната Комунистическа партия), идеологически обвързана със СССР, на традиционните политически сили с пробританска и профренска ориентация (демократи, земеделци, социалдемократи, радикали и др.), но все още не се налага непременно да се вземе нечия страна. Бойните действия са далече от Балканите и цар Борис III може да остане в любимата си роля на арбитър в политическите спорове, а България продължава следваната до момента линия и на 15 септември 1939 г. обявява неутралитет. Необвързаността и лавирането намират израз в политиката на *„въртене в крак с Германия“* (по думите на министър-председателя Георги Кьосеиванов), което води по германски пример и до дозирано подобряване на отношенията със СССР, оставане извън Балканския пакт и отблъскване на натиска на Франция и Англия за обвързване със съседите на антигерманска основа[3]. Изборите в края на 1939 и началото на 1940 г. за парламент (25 Обикновено Народно събрание) са организирани така, че да осигурят абсолютно мнозинство на близките до двореца политически кръгове. С хомогенния си състав новият парламент не създава пречки за политиката, следвана от царя и от назначения на 15 февруари 1940 г. кабинет на проф. Богдан Филов, в който и премиерът, и повечето министри са привърженици на сближението с Германия. В края на 1940 г. правителството на Б. Филов привнася германския пример и във вътрешнополитическата си дейност. През декември парламентът гласува Закон за защита на нацията, който поставя българските евреи извън законите на страната[4]. Създава се и единна

---

[2] *Николов, Р.* Българско-германските военно-икономически отношения 1941-1944. С., 1991, 9-29; *Петров, Л.* Военната икономика на България 1919-1945. С., 1999, 60-70; *Същият.* Проблеми на военната политика на България 1934-1939. С., 1990; *Беров, Л.* Германският капитал в България през годините на Втората световна война. – В: Българско-германски отношения и връзки. Т. 2, С., 1979, 243-291; *Коен, Д.* Внешнеторговые договоры Болгарии (1939-1944 годы). – Bulgarian Historical Review, 1998, кн. 3-4, 72-101.

[3] *Генчев, Н.* Външната политика на България 1938-1941. С., 1998, 61-94; *Димитров, И.* Англия и България (1938-1941). С., 1983, 99-125; *Сирков, Д.* Външната политика на България 1938-1941. С., 1979; *Лалков, М.* Българската външна политика (1878-1944): между екзалтацията и погрома. – В: Очерци по българска история (1878-1948). С., 1992, 88-90.

[4] *Василева, Б.* Евреите в България 1944-1952. С., 1992, 6-9; *Бар-Зоар, М.* Извън хватката на Хитлер. Героичното спасяване на българските евреи. С., 1999, 40-51; *Димитров, И.* Миналото като пролог. С., 1993, 203-210; *Хаджийски, И.* Съдбата на евреите от Югозападна България през 1940-1944. – Исторически преглед, 1998, кн. 3-4, 94-118.

казионна младежка организация със задължително членуване. Допълнително са ограничени гражданските права и свободи[5].

От началото на войната до лятото на 1940 г. Балканите са регион, където пряко се сблъскват интересите на Англия и СССР. Британската дипломация се опасява от засилване на германското влияние във важните за нея подстъпи към Източното Средиземноморие и се опитва да му противодейства чрез създаване, ако не на антигермански, то поне на неутрален блок на Балканите. Според тези планове България трябва да бъде привлечена в Балканския пакт или в съюз с Югославия и Турция. Стремежът на Англия да укрепи позициите си на полуострова се сблъсква със съветските намерения в началото на войната. Важно място в тях заема опитът да се гарантира сигурността на СССР, включително в черноморския район и Проливите. За разлика от Англия съветската дипломация търси решения на двустранна основа и през есента на 1939 г. предлага на България договор за взаимна помощ. И съветските, и британските усилия завършват с неуспех. Причините обаче са различни: за английския неуспех решаваща е невъзможността на Англия да предложи реална териториална цена за българския неутралитет, докато съветският се дължи най-вече на страховете на българските управляващи, че по-тясното свързване със СССР, макар той да е съюзник на Германия, ще доведе до съветско закрепване в България и до засилване на българското комунистическо движение[6]. На фона на британската и особено на съветската дипломатическа активност още по-силно изпъква политиката на изолационизъм, към която САЩ продължават да се придържат след началото на войната. Чак до пролетта на 1941 г. Вашингтон проявява към България добронамерена дистанцираност, като се задоволява с призиви за запазване на българския неутралитет. Надеждите на българската страна, че САЩ ще подкрепят териториалните ѝ претенции, само защото са справедливи и американската дипломация ги е защитавала непосредствено след Първата световна война, остават излъгани: Вашингтон отказва да се ангажира с териториални промени, извършвани в хода на войната[7].

През първата половина на 1940 г. на везните на българския неутралитет постепенно започват да натежават нови възможности. Привържениците на убеждението, че българските национални проблеми могат да се решат само с помощта на Райха, се увеличават с всяка нова победа на германското оръжие, пред което отстъпват Дания, Норвегия, Белгия, Холандия, дори Франция. Пред българската външна политика все по-ясно се очертава перспективата за ревизия на противоречащите на историческите и етническите реалности териториални клаузи в Ньойския договор (1919 г.).

---

[5] *Георгиев, В.* Развитие на политическата система на България (1918-1944 г.) – В: Сб. България 1300. Институции и държавна традиция. Т. 1, С., 1981, 310-311; *Поппетров, Н.* Авторитаризъм – фашизъм. (Към модела на политическото развитие на България – 1918-1944 г.). – Исторически преглед, 1997, кн. 2, 25-48.

[6] *Калинова, Е.* Победителите и България 1939-1945. С., 2004, 12-15, 71-77

[7] Пак там, 41-45.

През лятото на 1940 г. българската дипломация с основание преценява, че моментът е благоприятен за връщането на Южна Добруджа, отнета от България след втората Балканска война през 1913 г. Англия и СССР, водени от свои интереси, се обявяват в подкрепа на българското искане[8]. Б. Филов обаче настоява пред Хитлер именно Германия да внуши отстъпчивост на Румъния. На 7 септември 1940 г. българо-румънските преговори завършват с подписването на Крайовския договор, който връща на България Южна Добруджа[9]. Така е поправена една историческа несправедливост, направена е стъпка към националното обединение и е отбелязан най-значимият успех на политиката на необвързаност, лавиране и навременно поставяне на разумно степенуваните национални проблеми. Успехът има и друго измерение – той дава нова доза увереност, че от германската благосклонност и военни успехи ще зависи решаването и на останалите български териториални въпроси.

Възможностите на политиката на необвързаност обаче се оказват изчерпани в края на 1940 г., когато България попада в непосредствените планове на Германия. Хората, които направляват външнополитическата дейност на страната, са принудени да преосмислят някои от основните ѝ принципи. Това е резултат от метаморфози на някои лични убеждения, породени най-вече от променената международна обстановка. На 27 септември 1940 г. Германия, Италия и Япония създават Тристранен пакт за установяване на „*нов ред*" в света и към него за броени дни се присъединяват Унгария, Румъния, Словашко. В средата на октомври германският външен министър Йоахим фон Рибентроп със самочувствието на победител дава на България тридневен срок за подписване на пакта, а Мусолини доверява на цар Борис III плановете си за нападение над Гърция и предлага българските войски „*да вземат своето*" в Беломорието[10]. Цар Борис III с реализъм и трезва политическа мисъл, съчетани с прословутата му склонност към изчакване и с нежеланието му да заема крайни позиции, отказва да поеме такъв ангажимент. Аргументите му са, че страната не е достатъчно въоръже-

---

[8] През лятото на 1940 г. Москва многократно и открито заявява готовност да подкрепи българските претенции не само за Добруджа, но и за излаз на Егейско море. Тя разчита, че така ще спечели българските управляващи за някаква форма на политическо обвързване със СССР, което ще гарантира съветската сигурност в региона. *Спасов. Л.* Българо-съветски дипломатически отношения 1934-1944. С., 1987, 105-110; *Калинова, Е.* Победителите и България..., 78-79. Британската подкрепа за българското искане е плод на желанието на Чърчил да принуди България да влезе в антигермански балкански блок, но на практика британската дипломация прави твърде малко в това отношение. *Димитров, И.* Англия и България..., 29-51, 60-72, 116-117; *Калинова, Е.* Дипломатът и историята. (Мемоарите на Джордж Рендъл през погледа на историка). – Ново време, 1992, кн. 4, 91-92.

[9] *Трифонов, С.* Добруджанският въпрос (1878-1944). – В: Очерци по българска история..., 182-186; *Генчев, Н.* Външната политика на..., 95-118.

[10] *Тошкова, В.* България и Третият райх (1941-1944). С., 1975, 23-36; *Димитров, И.* Миналото като пролог, 145-159; *Генчев, Н.* Външната политика на..., 119-146.

на и че реакцията на съседите може да създаде усложнения. Почти по същото време България получава няколко предложения и от Съветския съюз: на 19 ноември 1940 г. за сключване на гаранционен пакт, на 25 ноември – за пакт за взаимопомощ, на 7 декември – за съветска военна помощ, ако България бъде нападната. Съдбата на Прибалтийските държави, подписали подобни пактове, както и страхът от засилване на комунистическото влияние, карат управляващите среди да отхвърлят тези предложения, въпреки непрестанните заявления в тях, че режимът в страната няма да бъде променян, и въпреки масовата акция, организирана от комунистите в тяхна защита[11].

Твърдостта и упоритостта, с която СССР отстоява интересите си на Балканите и ясно изразеното му нежелание да допусне пълно подчиняване на региона на Германия, кара Хитлер да ускори решението (на 5 декември 1940 г.) за война със Съветския съюз. Германското установяване на Балканите става задължително, за да се осигури десният фланг на германските войски при бъдещото нападение. То се налага и поради затегналите се военни действия на италианската армия в Гърция, налагащи германска намеса за овладяването на тази страна. В сложната обстановка, предхождаща германската операция на Балканския полуостров, колебанието и тактиката на изплъзване не могат да продължават дълго. Дипломатическият и психологическият натиск върху България са много силни. Налице е и нов убедителен „аргумент“ – германските войски на северния дунавски бряг очакват заповед за навлизане на Балканите, независимо от съгласието или несъгласието на държавите от региона. Даденото в началото на 1941 г. германско обещание за връщане на Беломорието окончателно убеждава всички ръководни фактори в страната, че мястото на България е редом с Германия. Опитът на британските служби да предотвратят българското обвързване с Тристранния пакт, като организират в началото на 1941 г. преврат с помощта на лидера на БЗНС „Пладне“ д-р Г. М. Димитров, претърпява неуспех[12]. На 1 март 1941 г. във Виенския дворец Белведере Б. Филов подписва присъединя-

[11] *Димитров, И.* Миналото като пролог, 160-169; *Спасов. Л.* Българо-съветски дипломатически отношения..., 130-143; *Жила, Л.* Някои аспекти от политиката на СССР към България (1935-1940). – Исторически преглед, 1997, кн. 4, 118-129; *Веков, М., Т. Добриянов.* Отношенията между Москва и София през Втората световна война в докладите на пълномощния министър Иван Стаменов. – Военноисторически сборник, 1997, кн. 4, 70-93; *Вълков, В.* Военнополитическите аспекти на съветската инициатива за договор между Москва и София през ноември 1940. – Военноисторически сборник, 1997, кн. 3, 35-56; *Калинова, Е.* Победителите и България..., 50-85.

[12] Българските власти разкриват заговора и през нощта на 21 срещу 22 февруари 1941 г. правят опит да арестуват д-р Г. М. Димитров. Той успява да избяга и е приютен в британската легация, а след това е скрит в багажа на легацията и с камион е откаран в Турция. Така започва животът му на емигрант, работещ с британските служби за разгръщане на антигерманската съпротива в България. *Мозер, Ч.* Д-р Г. М. Димитров. Биография. С., 116-118, 122-124; *Димитров, Г. М.* Спомени. С., 1993, 145-150.

ването на България към Тристранния пакт[13]. Направен е избор, който решава българската съдба за десетилетия напред. Краят на неутралитета ражда миража на скорошното национално обединение, макар и с цената на превръщането на страната в германски сателит. Присъединяването на България към Тристранния пакт означава неуспех и за съветската, и за британската дипломация, но поради различното място на двете страни във войната, реакциите им са различни: на 5 март Англия къса отношенията с България, докато Москва се задоволява само с неодобрителни декларации в умерен тон, плод на нежеланието да се провокира конфликт с Германия. САЩ, убедени, че българските управляващи не са имали реална възможност да се противопоставят на германския натиск, не реагират остро на взетото решение.

През пролетта на 1941 г. като че ли няма сила, способна да спре германската военна машина. За броени дни са разгромени Югославия и Гърция. В края на април 1941 г. България получава възможност да поеме защитата и управлението на източния дял на Вардарска Македония и на част от Беломорието (между река Струма и линията Свиленград-Дедеагач). В еуфорията на осъщественото национално обединение остава в сянка фактът, че тези области не обхващат изцяло земите, към които България има справедливи претенции и че са ѝ дадени само до края на войната, а уреждането на статута им е оставено за неопределено бъдеще. Въпреки това, в тези земи се води политика на пълно административно, културно и икономическо интегриране в българската държава[14]. Обединението обаче предизвиква негативен обрат в отношението на САЩ към България, тъй като те са възприели принципа да не признават постигнати чрез насилие териториални промени[15].

Така, за година и половина България изминава пътя от неутралитет до съюз с Германия. В избора на тази позиция се преплитат различни мотиви, но решаващ е стремежът към национално обединение, към запазване на страната извън обсега както на преките военни действия, така и на комунистическото

---

[13] *Тошкова, В.* България и Третият райх..., 36-47; *Генчев. Н.* Външната политика на..., 147-183.

[14] *Тошкова, В.* България и Третият райх..., 51-60; *Йончев, Д.* България и Беломорието (октомври 1940 – 9 септември 1944 г.). С., 1993, 34-94; *Даскалов, Г.* Драмското въстание 1941. С., 1992, 61-94; *Същият.* Българите в Егейска Македония. Мит или реалност. С., 1996, 230-246; *Гигов, В.* Истината за второто българско управление във Вардарска Македония (1941-1944 г.). – Военноисторически сборник, 1994, кн. 5, 83-90; *Stojanova, V.* Bulgarian Orthodox Church and Bulgarian National Question (1941-1944). – Bulgarian Historical Review, 1997, кн. 2-3, 96-107.

[15] На 24 април 1941 г., няколко дни след като българските войски и администрация се настаняват в Македония и Беломорието, президентът Рузвелт определя България като агресор, а заместник-държавният секретар Съмнър Уелс обвинява българските управляващи в съучастничество на германците при разрушаването на европейската цивилизация. *Тошкова, В.* България в балканската политика на САЩ 1939-1944. С., 1985, с. 107.

влияние. В средата на 1941 г. българските управляващи като че ли в голяма степен успяват да постигнат тези цели. Следващите години обаче показват дали е бил правилен и далновиден направеният от тях избор.

1. 2. България в политиката на бъдещите победители (1941 1944 г.)

Нападението на Германия над Съветския съюз на 22 юни 1941 г. създава нова обстановка, но България дори не прекъсва дипломатическите отношения със СССР. Хитлер все още не настоява за това и цар Борис III предпочита да не поема допълнителни ангажименти, като се съобразява и с русофилските настроения в страната. Германско-съветската война променя местата на всички участници в световния конфликт. От лятото на 1941 г. в продължение на две години Англия и СССР са съюзници в Антихитлеристката коалиция, а Балканите вече не са в центъра на тяхната политика. Отношението им към България се размива в общата линия към германските сателити, макар страната да е сред враговете на Англия, а със СССР да поддържа дипломатически отношения. Въпреки тази съществена разлика, СССР и Англия прилагат сходни методи на действие, които са плод на обективните им възможности, но чрез тях постигат различен резултат. И Лондон, и Москва искат на Балканите да се разгърне силно съпротивително движение, което да задържи значителни германски сили и в подходящ момент да улесни настъпателните действия на съюзниците. И двете страни се надяват да организират, ръководят и контролират тези съпротивителни движения, което след войната ще им осигури и политически позиции в региона.

Приложението на тази идея в България обаче има различни резултати за двете страни. Те зависят от различните вътрешни сили, на които се опират Англия и СССР при организирането на съпротивата. Лондон се ориентира към земеделските партии на Балканите, като водеща и обединителна роля отрежда на Дража Михайлович[16], а от българска страна залага изцяло и единствено на д-р Г. М. Димитров, който работи в най-тясна връзка с британското разузнаване. С негова помощ англичаните създават в Йерусалим Национален комитет „Свободна и независима България“ и две радиостанции в Кайро – „Свободна и независима България“ и „Васил Левски“, които агитират за разгръщане на съпротивата и преориентация към Англия[17]. Ефектът е слаб, защото Г. М. Димитров няма организирана и масова опора в България, а британската пропаганда залага на заплахите за бъдещо наказание на страната и настоява за изтегляне от новоприсъединените земи.

---

[16] *Гунев, Г., Илчев, И.* Уинстън Чърчил..., 167-168; *Рачев, С.*, Чърчил..., 141-143.

[17] *Рачев, С.* Чърчил..., 146-147; *Мозер, Ч.* Д-р Г. М. Димитров..., 134-136.

СССР разполага с по-благоприятни възможности за организиране на съпротивата в България. Той разчита на дисциплината и на пролетарския интернационализъм на Комунистическата партия, която единствена след 1934 г. има запазени, макар и нелегални структури. В Москва е Задграничното бюро и лидерът Г. Димитров, генерален секретар на Коминтерна, които предават инструкции до българските комунисти, включително чрез организираната от съветска страна радиостанция „Христо Ботев"[18]. В София действа съветската легация, която информира подробно Москва за положението в страната. Умело се използват и русофилските обществени настроения. Поради това в България, макар обективно да няма благоприятни условия, се създава съпротивително движение, контролирано и ръководено от Москва, а не от Лондон.

По нареждане на Москва БРП възприема още през юни 1941 г. курс към въоръжена борба[19]. Първоначално съпротивата се подема от бойни групи, извършващи саботажи, но още през лятото на 1941 г. се появяват и партизански чети[20]. БРП обаче остава сама в организирането на въоръжената съпротива (само д-р Г. М. Димитров призовава за включване на селяните в нея, доколкото тя отговаря и на британските намерения). В страната, постигнала националното си обединение, оставаща извън преките военни действия и все още със стабилна икономика, няма условия за масово съпротивително движение. Освен комунистите, срещу прогерманската ориентация на режима се обявява и легалната опозиция, включваща някои от влиятелните лидери на забранените традиционни политически партии. Те са привърженици на парламентарната демокрация, отхвърлят нелегалните форми на борба и въоръжената съпротива и в началото залагат на индивидуалната критика на външната политика на кабинета[21].

Към края на 1941 г. се оформя Антихитлеристката коалиция, в която водеща роля имат САЩ, СССР и Великобритания. Под германски натиск на 12 декември 1941 г. България обявява война на САЩ и Великобритания, като раз-

---

[18] *Валева, Е., Н. Васильева.* К истории отношений СССР, Коминтерна и болгарского антифашисткого движения (1941-1943 гг.) – В: Българо-съветски военни и политически отношения 1941-1947 г. С., 2000, 10-12; *Даскалов, Д.* Жан съобщава. Задграничното бюро и антифашистката борба в България. С., 1991, с. 46 и сл.

[19] На 22 юни 1941 г., в деня на германското нападение, генералният секретар на Коминтерна Г. Димитров е извикан при Сталин. В дневника си Димитров записва: *„Разбрахме се за нашата работа. Засега Коминтернът не трябва да излиза открито. Партиите по места да разгръщат движение в защита на СССР. Да не се поставя въпросът за социалистическа революция... Става въпрос за разгрома на фашизма, поробил редица народи и стремящ се да пороби и други народи...". Димитров, Г.* Дневник (9 март 1933 – 6 февруари 1949). С., 1997, с. 236.

[20] По-подробно вж. История на антифашистката борба в България 1939-1944. Т. 12, С., 1976.

[21] По-подробно вж. *Димитров, И.* Буржоазната опозиция (1939-1944 г.). С., 1969.

чита тя да остане символична[22]. В края на 1941 и началото на 1942 г. германското настъпление към Москва е спряно и всеки следващ неуспех води до натиск върху България да поеме допълнителни ангажименти към Райха. По настояване на Берлин правителството засилва преследванията срещу евреите: те са подложени на унизителни ограничения, хиляди са интернирани, имуществото им е обложено с висок еднократен данък, който на практика ги разорява. Настояването на Германия българските евреи да бъдат изпратени в концентрационните лагери, обаче, среща категоричната съпротива на широки среди от българската общественост. Благодарение на нея евреите от старите предели на страната са запазени от унищожение, но трагичната съдба не отминава над 11 хиляди евреи от новоприсъединените земи (Западна Тракия и Вардарска Македония)[23].

През 1942 г. Москва отчита трудностите, които комунистическите партии срещат при организиране на съпротивата и обмисля как да привлече по-широки обществени слоеве, като ги освободи от неизбежното им свързване с комунистическата идеология и целите ѝ. На основата на идеята за „народните" фронтове от средата на 30-те години се оформя новата съветска тактика. Тя изисква обединяване на разнородни обществени и политически среди в името на борбата против фашизма и свързаните с Германия правителства. Тези „народни фронтове", а не само комунистическите партии, трябва да организират съпротивата в отделните страни и да я изведат от тяснопартийните рамки. За България промяната в съветската линия е оповестена на 17 юли 1942 г., когато по радиостанция „Хр. Ботев" е прочетена изработената от Задграничното бюро на БРП в Москва програма, на основата на която трябва да се изгради *„могъщ Отечествен фронт за спасението на България"*[24]. Първоначалният замисъл, вложен в идеята за Отечес-

---

[22] *Тошкова, В.* България в балканската политика на САЩ ..., 119-121. Ултимативната германска „покана" е съобщена на външния министър Иван Попов на 12 декември и същия ден Министерският съвет единодушно я приема. В дневника си Б. Филов отбелязва, че се колебаят само двама министри: *„тази постъпка вероятно нямало да направи добро впечатление"*. В 19 часа цар Борис одобрява решението, но според Филов – *„очевидно неохотно"*. На 13 декември Народното събрание го гласува на заседание, наречено от Филов *„великолепно"*, защото по негово предложение това става *„с акламации и без разисквания"*. Опозицията срещу този акт е „символична": само Н. Мушанов неуспешно се опитва да опонира и заедно с четири-пет депутати не ръкопляска на речта на премиера. *Филов, Б.* Дневник. С., 1990, 433-434.

[23] България – своенравният съюзник на Третия райх. Сб. документи. С., 1992, 84-86, 88-90, 109-114, 116-117, 125-132, 120-123; Оцеляването. Сб. документи 1940-1944. С., 1995; *Бар-Зоар, М.* Извън хватката на Хитлер..., 116-174.

[24] Първата част от програмата на ОФ очертава задачите в хода на войната: да се предотврати въвличането на България във военните операции на Хитлер; да се скъса съюзът с Германия; да се установи сътрудничество с балканските народи и Антихитлеристката коалиция. Втората част е обърната към следвоенното бъдеще на страната и включва стъпки към демократизирането ѝ на основата на Търновската

твения фронт (ОФ), е той да се изгради „отгоре", т. е. от опозиционните лидери на разтурените партии – БЗНС, БРП, БРСДП, Демократическата, Радикалната и др. Затова в програмата липсват крайните цели на Комунистическата партия, които са отложени за времето след разгрома на Хитлер.

През септември 1942 г. БРП започва разговори с видни политици от легалната опозиция – Никола Мушанов, Димитър Гичев, проф. Петко Стайнов, Кимон Георгиев и др. за създаване на общ ръководен център на съпротивителното движение. Те не възразяват срещу програмата на ОФ, но смятат, че трябва да се изчака по-благоприятен момент, когато мощта на Германия ще бъде прекършена и тогава съпротивата ще има по-големи шансове. За тях единствено възможни са легалните средства за борба и те остават противници на въоръжената съпротива. До края на 1942 г. поставената от Москва задача за привличане на авторитетни фигури към съпротивителната дейност за организиране на общонационално движение и негов център остава неизпълнена. БРП, отдалечавайки се от съветския замисъл, започва да изгражда ОФ „отдолу", като създава негови комитети по места и до края на 1942 г. те са вече между 100 и 136, но с участието основно на комунисти и леви земеделци[25].

Германският разгром при Сталинград в началото на 1943 г. поражда първите съмнения в плътното обвързване с Германия, засилени от съветската победа в битката при Курската дъга и от англо-американския десант в Сицилия през лятото на същата година. През пролетта на 1943 г. страхът на управляващите в София от реално въвличане във военни действия, както и призракът на „болшевизирането" при германски разгром и съветско настъпление, ги кара да обърнат очи към най-благоприятния за тях вариант – сондажи за евентуална външнополитическа преориентация, адресирани към САЩ[26]. Те се базират върху историческия опит, пропагандата и поведението на Съединените щати,

---

конституция и чрез създаване на *„истинско национално правителство"*. Въоръжената борба на българския народ против фашизма (1941-1944). Документи. С., 1962, с. 122.

[25] История на антифашистката борба в България 1939/1944. Т. 1, С., 1976, 262-263.

[26] Първите контакти с представители на американските разузнавателни служби са осъществени от български дипломат в Женева, а през април 1943 г. тези служби изпращат в Истанбул своя представител полк. Анжело Куюмджийски със задача да поддържа връзки с различни среди в България и да въздейства на общественото мнение в страната. През май по нареждане на Б. Филов известният индустриалец Георги Киселов се среща в Истанбул с бившия директор на Американския колеж в София Флойд Блек, работещ за американските служби. Задачата, която Филов му е поставил, е да *„обясни българската политика и поведението на българското правителство, като направи опит и усилия да предотврати въздушни бомбардировки над България"*. *Тошкова, В.* България в балканската политика на САЩ..., 125-126, 175-176; *Шопов, П.* САЩ и България. Политически отношения 1939-1944. С., 1990, 127-131; *Котев, Н.* Американското разузнаване в България (1939-1945 г.) – Известия на Националния център по военна история. Т. 54. С., 1992, 87-88; *Бол, М.* Студената война на Балканите. С., 1999, 44-47.

които остават единствената неприятелска страна, на чиято обективност и добронамереност България може да разчита. Първоначално Вашингтон оценява сондажите като „*опит за презастраховане*“, но през август 1943 г. събитията в Италия карат американските разузнавателни служби да обърнат повече внимание на България. В специално разработен план, одобрен от президента Рузвелт, се предвиждат действия за откъсване на страната от Пакта. При успех това ще донесе на САЩ не толкова военни, колкото политически предимства – те ще получат важни стратегически позиции на Балканите и ще могат да играят главна роля в следвоенното бъдеще на България, като влияят и върху Югоизточна Европа като цяло[27]. Във Вашингтон преценяват, че активността им няма да срещне възражения от СССР, който не е във война с България, и даже търсят съветското одобрение за своите инициативи. Акцентът е поставен върху въздействието, което трябва да се окаже на управляващите в София, без обаче да се планират широкомащабни военни операции на Балканите.

Обратът в хода на войната създава благоприятни условия за съпротивителното движение и за организиране на опозиционните сили в България. През март-април 1943 г. ЦК на БРП се подготвя за въоръжено въстание, което разбира като „*непрекъсната верига от смели и решителни борби на целия български народ*“: страната е разделена на въстанически оперативни зони (ВОЗ), Централната военна комисия на партията е трансформирана в Главен щаб на Народноосвободителната въстаническа армия (НОВА), активизират се бойните групи, които се афишират като въоръжени сили на ОФ[28]. Разрастването на съпротивата дава повод на правителството да засили репресиите, както и да промени законодателството и разшири кръга на деянията, които се наказват със смърт. Все пак, въоръжената съпротива не придобива размаха на антифашистките движения в окупираните държави, най-вече поради факта, че България е съюзник на Германия и с германска помощ страната е постигнала своето обединение.

Десантът на войските на западните съюзници в Сицилия през лятото на 1943 г. и възможността те да се отправят към Балканския полуостров активизира и легалната опозиция. Слуховете, че дългоочакваният втори фронт срещу Хитлер може да бъде открит на Балканите, засилват надеждите на пробритански настроените опозиционни лидери, че западните съюзници ще получат решаващата дума за следвоенната съдба на България и че настъпва часът властта да им бъде предоставена, за да извършат необходимия завой „отгоре“. При това нищо не налага тя да бъде делена с БРП, която няма място в плановете и дейст-

[27] Тази позиция е свързана с нарастващото убеждение на Рузвелт, че САЩ трябва да излязат от войната политически силни. През август 1943 г. президентът разсъждава, че „*Съединените щати ще трябва да поемат ролята на водач*“ и да помогнат за изглаждане на различията между СССР и Англия в Европа и между Англия, Китай и СССР в Далечния изток. *Рузвелт, Е.* През очите на Рузвелт. С., б.г. с. 144.

[28] История на антифашистката борба..., Т. 2, 37-38; Отечествен фронт. Документи и материали. Т. 1, 1941-1944, ч. I – 22 юни 1941 – април 1944. С., 1987, 232-235, 273-291.

вията на легалната опозиция[29]. Неочакваната смърт на цар Борис III на 28 август 1943 г.[30] предоставя нова възможност за обединение на опозиционните лидери по въпроса как да бъде избран Регентски съвет. Тя настоява това да стане от Велико народно събрание, както е по конституция, докато управляващите налагат изборът да бъде направен от действащото 25 Обикновено народно събрание. Легалната опозиция предлага, макар и неофициално, неин представител да участва в Регентския съвет. Така тя разчита постепенно, „отгоре", България да се преориентира към бъдещите победители, като БРП бъде държана настрана и се предотвратят социални сътресения. Кризата след смъртта на царя е най-удобното време да започне подобен процес, но неотстъпчивостта и недалновидността на управляващите около Б. Филов провалят тази възможност, а евентуалният военен сблъсък с Германия при един външнополитически завой би имал висока цена, отговорността за която опозицията не е готова да поеме. Новият Регентски съвет не отговаря на изискванията на конституцията – той включва Б. Филов, ген. Никола Михов и принц Кирил, брат на царя, а овакантеното премиерско място заема Добри Божилов.

Перспективите за евентуално настъпление на западните съюзници към Балканите през лятото на 1943 г. карат БРП да поднови усилията си да спечели лидерите на легалната опозиция за делото на ОФ. Повторният категоричен отказ на видните политици от десния опозиционен спектър (Н. Мушанов, Д. Гичев, Ат. Буров, Кр. Пастухов) принуждава БРП да се преориентира към Кимон Георгиев и Никола Петков, които още в края на 1942 г. са изразили готовност да сътрудничат с комунистите, макар и да не са фигури от ранга на Мушанов и Гичев. В основата на това поведение са демократичните и антифашистките убеждения на двамата; то е улеснено и от русофилските им чувства, но особено значение имат личните им амбиции и възможността за осъществяването им. К. Георгиев има богат политически опит като създател на Военния съюз, депутат, министър-председател, но името му неизменно се свързва с военните преврати от 1923 и 1934 г. „Жертвите" на втория, Н. Мушанов и Д. Гичев, го гледат с недоверие и трудно го допускат в комбинациите на легалната опозиция. Изход-

[29] В началото на август 1943 г. петима опозиционни дейци – Кимон Георгиев, Никола Петков, Венелин Ганев, Цвятко Бобошевски и Кръстьо Пастухов, подписват изложение до цар Борис за прекратяване на нападките срещу Антихитлеристката коалиция, но не настояват за смяна на външнополитическата ориентация. Това е първият след 1 март 1941 г. опит за общо действие на легалната опозиция, но към него отказват да се присъединят Никола Мушанов и Димитър Гичев, вероятно защото у тях е още жива обидата от свалянето на правителството им с преврата от 1934 г., организиран от К. Георгиев. Този факт е симптоматичен за състоянието на легалната опозиция, в чиито редици продължават старите съперничества и амбиции. *Димитров, И.* Буржоазната опозиция..., 110-112; *Минчев, М.* България отново на кръстопът (1942-1946). С., 1999, 7-41.

[30] За обстоятелствата около смъртта на цар Борис III по-подробно вж. *Димитров, И.* Миналото като пролог, 211-223.

ните позиции на Н. Петков са различни. Завършил право в Париж и с кратък дипломатически стаж, той е обгърнат с политическия ореол на баща си Д. Петков и брат си Петко Д. Петков, станали жертви на политически убийства. Но в средите на БЗНС „Пладне" той не е водеща фигура и няма шансове да излезе напред при безспорния авторитет на д-р Г. М. Димитров.

В тази ситуация и двамата се надяват, че могат да се утвърдят в ОФ и при определени обстоятелства да заемат ръководни позиции[31]. С добър политически нюх те поемат риска да сътрудничат с БРП, преценявайки, че при растящата роля на СССР и съюза му с Англия и САЩ, за България ориентацията към СССР става необходимост. При победа на Антихитлеристката коалиция БРП ще бъде управляваща сила и сътрудничеството с нея няма да е „грях", а ще позволи да се балансират амбициите ѝ. Водени от такива мотиви, Н. Петков и К. Георгиев участват заедно с комунистите в създаването на 10 август 1943 г. на Национален комитет на ОФ. Впоследствие в работата му участват и Григор Чешмеджиев от БРСДП и Димо Казасов – журналист, известен с честата смяна на партийната си принадлежност. Н. Петков и К. Георгиев са против привличането на други некомунистически лидери в ОФ, защото при бъдещо управление това ще означава властта да се дели; ще продължи старото боричкане между партиите и собствените им ръководни постове ще бъдат под въпрос, което обезсмисля поетия риск. От друга страна, те се презастраховат, като „седят на два стола" – през 19431944 г. участват индивидуално и в инициативите на легалната опозиция, макар да са в ръководството на ОФ.

В края на 1943 г. БРП за пореден път прави неуспешен опит да привлече в ОФ изтъкнатите лидери на опозицията, а успоредно с това все повече съсредоточава вниманието си върху партизанското движение. Задачата е то да се масовизира, независимо от тежките зимни условия, да води настъпателна борба и дори да създава свободни зони[32]. БРП очаква на Балканите да започнат военни действия и се опасява да не би те да я сварят неподготвена. Срещу партизаните от началото на 1944 г. започва да действа новосъздадената военно-полицейска организация – жандармерията, а броят на жертвите, дадени от партизаните и ятаците им, рязко нараства. Кабинетът на Д. Божилов увеличава арестите, интернираният на противниците на властта и изпращането им в концентрационни лагери.

Но близките военни перспективи за Балканите се променят: надеждите за англо-американски десант на полуострова остават напразни. През ноември 1943 г. по време на първата среща на тримата „големи" в Техеран Чърчил се опитва да

[31] *Минчев, М.* България отново на кръстопът..., 20-23.

[32] Въоръжената борба...., 339-340. През ноември 1943 г. до Г. Димитров достигат сведения, че в страната или поне в отделни райони, едва ли не вече е започнало въоръжено въстание и той предупреждава ЦК, че борбата трябва да се разраства, но *„призивът към незабавно всенародно въоръжено въстание е преждевременен"*. *Димитров, Г.* Дневник, с. 393; *Даскалов, Д.* Жан съобщава..., 163-166.

убеди своите съюзници в необходимостта да се открие Балкански фронт, който ще гарантира британските интереси в региона[33]. В желанието си да не дразни руснаците и те да не останат с впечатление, че Англия преследва егоистични цели, Чърчил успокоително заявява: „*На Балканите ние нямаме нито интереси, нито честолюбиви стремежи. Всичко, което искаме да направим, е да сковем тези 21 германски дивизии на Балканите и по възможност да ги унищожим*“[34]. Истинските намерения на британския премиер обаче не са тайна за Рузвелт[35] и Сталин и въпреки положените усилия, упоритост и красноречие, Чърчил трябва да отстъпи. От военна гледна точка, за да се ускори разгромът на Хитлер, по-подходящ е десантът през Ла Манш , затова решението на Техеранската конференция е вторият фронт да се открие през май 1944 г. в Северна Франция. Така е ликвидирана една от възможностите за различно следвоенно бъдеще на Балканите[36]. Англия и САЩ обаче са единодушни в желанието да се усили натискът върху България да скъса с Германия. Според Чърчил най-ефикасното средство за това са бомбардировките, които продължават от ноември 1943 до пролетта на 1944 г.[37] Войната за България от „символична“ се превръща в реална.

Независимо от уговорената в Техеран обща съюзническа линия, САЩ

---

[33] Техеранската конференция 28 ноември-1 декември 1943 г. Сборник документи. С., 1984, 107-108, 111, 137.

[34] Пак там, 137-138; *Чърчил, У.* Мемоари. Т. 5. – Обръчът се затяга. С., 1995, 337-338, 339. Доколко Чърчил е искрен, проличава от друго негово твърдение, направено обаче пред тесен кръг и съобразено с реалните възможности на англичаните: „*Влизането на Турция във войната би било най-доброто, ако не единственото средство, да се попречи на русите да установят контрол над Балканите... Ако турците запазят неутралитет, британските сили по всяка вероятност не ще могат да се доберат до Балканите дотогава, докато оттам не си отидат германците или докато там не се укрепят руснаците*“. *Пинтев, С.* България на тристранните съюзни конференции в края на 1943 година (Москва и Техеран). – Исторически преглед, 1996, кн. 2, с. 66.

[35] Американският президент споделя със сина си Елиът: „*Когато Чърчил се обосноваваше за нуждата от нахлуване на Балканите, стана явно не само на Сталин и на мене, но и на останалите присъстващи, че той иска да удари през Централна Европа, за да не позволи на Червената армия да мине през Австрия и Румъния, а даже, ако е възможно, и през Унгария. Сталин, и аз, и всички го знаехме...*“. Рузвелт е категоричен: „*Не виждам никаква причина да поставяме живота на американските войници в опасност, за да защитаваме действителни или въображаеми британски интереси на европейския континент. Ние сме във война и нашата цел е да я спечелим колкото е възможно по-скоро, без никакви авантюри.*“ *Рузвелт, Е.* През очите на Рузвелт, 203-205.

[36] *Чърчил, У.* Втората световна война. Мемоари. Т. 5, 265-266, 288-289, 318-321; *Гунев, Г., Ив. Илчев.* Уинстън Чърчил и Балканите. С., 1989, 163-186; *Котев, Н.* Война без правила. Британското разузнаване в България (1939-1945). С., 1994.

[37] За бомбардировките по-подробно вж. *Руменин, Р.* Летящи крепости над България. С., 1990. София е бомбардирана и през април 1941 г. от сръбски самолети, дни преди Югославия да капитулира пред германските войски (17 април 1941 г.).

действат и самостоятелно, като се опитват да затвърдят водещата си роля в контактите с България (в края на октомври 1943 г. Г. Киселов, инструктиран от Филов, подновява връзките с Фл. Блек), без обаче да се ангажират с най-болезнения за българите въпрос – да се запази постигнатото обединение[38]. В края на 1943 г. американските разузнавателни служби привеждат в действие плана за откъсване на България от Оста. Крайната му цел е страната да не воюва срещу съюзниците, да разгърне на своя територия съпротива срещу германците и най-вече – българската армия да се включи в операциите срещу германските войски[39]. „Психологическият натиск" върху българските управляващи, допълнен от бомбардировките, осигурява успеха на първата част от американския план за откъсване на България от Оста – през февруари 1944 г. правителството на Д. Божилов официално предлага на САЩ да започнат преговори за излизане от войната. Съюзниците оценяват това само като опит да се прекратят бомбардировките, но все пак през март 1944 г. Европейската консултативна комисия в Лондон започва да разработва условията за бъдещото примирие с България.

Българската страна обаче не бърза с преговорите за излизане от Оста, опасявайки се от германската реакция и от изглеждащото неизбежно, като се има предвид британската пропаганда, изтегляне от новоприсъединените земи. За кабинета на Божилов през първата половина на 1944 г. приоритетни са отношенията с Германия и СССР. Хитлер открито заплашва, че ще окупира страната, ако тя се опита да преустанови съюзническите си ангажименти към Райха и това

---

[38] В края на 1943 г. американските дипломати и представителите на американското разузнаване в Турция неведнъж отбелязват, че *„за да разбере положението в България, наблюдателят винаги трябва да помни, че страната се присъедини към Оста най-вече с една цел – да постигне това, което българите наричат свое обединение..."*, че желанието да се задържи Македония е *„присъщо на всички класи, включително и на комунистите"* и че *„обикновено българите не се интересуват от никаква идеология и не ще се бият за никаква идеология"*, искат да излязат от войната, но да запазят обединението. България – своенравният съюзник..., с. 175, 165-167.

[39] Подготовката на условията за постигане на тези цели е възложена на полковника от американските служби Анжело Куюмджийски, който от декември 1943 г. до март 1944 г. е в Турция, за да установи неофициални контакти и да убеди българските управляващи да скъсат с Германия и да действат според американските указания. Мисията му е смятана от висшите военни в САЩ за *„особено важна"*, а шефът на разузнаването ген. Уилям Донован посещава Москва, за да заяви намеренията на своята страна да играе активна роля в България и да получи одобрение *„от най-високите съветски власти"*, които нямат основание да противодействат на подобни усилия спрямо държава, с която не са във война. Но САЩ „забравят" да уведомят за своите намерения пряко заинтересованата Англия, за да не се налага впоследствие да делят плодовете от евентуалния успех, т. е. влиянието в България. Узнавайки за мисията на Куюмджийски, британската страна реагира остро и се оплаква, че нейната *„представа за сътрудничество"* не била такава. *Бол, М.* Студената война..., 50, 54, 57, 60-62; *Тошкова, В.* България в балканската..., 216-220, 232.

парализира действията на българското правителство. Същевременно върху него все по-силен натиск започва да оказва Съветският съюз. От есента на 1943 г. Сталин допълва военните успехи с нарастваща дипломатическа активност, за да си осигури първостепенна роля в следвоенното устройство[40]. Балканите все още са далеч от обсега на действие на съветските войски и затова не заемат предно място в инициативите на Москва. Опитите на САЩ и Англия да я въвлекат в обсъждания по балкански проблеми не успяват[41]. Съветският съюз не желае да разкрива плановете си за региона, преди да е в състояние да ги подкрепи с военни действия. Но настойчивостта на Чърчил за втори фронт на Балканите и откритата заявка на САЩ да играят първостепенна роля в България са в разрез с разбирането на Сталин, че регионът е стратегически важен за съветската сигурност. Затова през първите четири-пет месеца на 1944 г. СССР участва в общите съюзнически действия спрямо България (сам обаче не предлага такива), но започва да следва и самостоятелна линия на поведение. Тя е част от общия процес на активизиране на съветската дипломация, чиято цел е да си осигури изгодни позиции в различни региони[42].

От началото на 1944 г. СССР предприема самостоятелна дипломатическа акция в България – чрез поредица от ноти той се опитва да принуди кабинета на Божилов да скъса съюза с Германия, като започва с протести срещу строителството на военноморски съдове във Варна, които Германия използва срещу СССР. През април-май натискът се засилва и обвиненията са разширени – че Варна и Бургас са се превърнали в германски бази, а германски самолети използват български летища за нападения над съветска територия. Поставено и е конкретно искане – да се възстанови закритото през 1942 г. съветско консулство във Варна и да се открият нови в Бургас и Русе за проверка на изнесените данни. Кулминацията е на 18 май – в поредната нота се настоява за незабавно откриване на консулствата. В противен случай съветската страна *„ще смет-*

---

[40] През септември 1943 г. към Народния комисариат по външните работи са създадени комисии – по въпросите на мирните договори и следвоенното устройство и по проблемите на примирията, които разработват съветската следвоенна стратегия. Москва настоява за по-голяма роля в прилагането на примирието с Италия, макар там да се намират войските на западните съюзници. Тя категорично се противопоставя на опитите на Чърчил да изгради кордон от федерации, целящи да пресекат съветското настъпление към центъра на Европа. *Волокитина, Т.* Перспективы развития Болгарии после второй мировой войны. Взгляд из Москвы (новые документы российских архивов). – В: България и Русия през XX век. Българо-руски научни дискусии. С., 2000, 238-246; Московската конференция на министрите на външните работи на СССР, САЩ и Великобритания 19-30 октомври 1943 г. Сборник документи. С., 1984, с. 18, 31, 148, 399.

[41] Московската конференция..., 148-149, 175, 356-357; Техеранската конференция..., 189.

[42] Измеренията на този процес могат да се проследят и по отношение на Италия, Финландия, Румъния. *Тошкова, В.* България в балканската..., 227, 383.

не за невъзможно запазването на отношенията с България като с държава, която помага и възнамерява да помага и занапред на хитлеристка Германия във войната срещу Съветския съюз“[43]. За разлика от американските и британските призиви за скъсване с Оста, мотивирани със заплахи или с призиви да се помисли за спасението на страната, съветските ноти поставят конкретни искания. Така Москва може да провери готовността на София да се противопостави на Германия, но и да предприеме ответни действия в случай на неизпълнение. По този начин Съветският съюз получава оправдание за радикална намеса, за каквато при запазените дипломатически отношения с България му е нужно сериозно основание. В по-близък план Москва се надява да накара българските управляващи да потърсят нейното посредничество за излизане от войната[44]. Скъсването с Германия обаче не се оказва по силите на кабинета на Божилов, силно притиснат от германското военно присъствие в страната и от германските заплахи и затруднен от собствената си нерешителност. След нотата от 18 май Божилов подава оставка.

Подобно на Съветския съюз, към средата на 1944 г. Чърчил също предприема действия, за да защити британските интереси в региона. След неуспеха на програмата максимум – десант на Балканите, той се ориентира към програмата си минимум – гарантиране на британските интереси поне в Гърция чрез договаряне със Сталин и с цената на отстъпки в полза на СССР в други страни от полуострова[45]. Въпреки многократно изразяваното от Рузвелт неодобрение на всякакви предварителни подялби на сфери на влияние, през май 1944 г. Чърчил се опитва да постигне споразумение със Сталин, като предлага да признае съветския приоритет в Румъния срещу британския в Гърция[46]. Съветското правителство не приема, но и не отхвърля предложението. Москва настоява да получи американското становище и така демонстрира съюзническа лоялност – не създава впечатление за двустранни договорки зад гърба на САЩ. Зад съветската

[43] *Спасов, Л.* Българо-съветски дипломатически отношения..., 164-168.

[44] Съветските дипломати в Анкара уверяват българския пълномощен министър там, че ако България прояви повече смелост, може да разчита на СССР, който ще ѝ осигури благоприятни условия за излизане от войната. Пак там, 168-169.

[45] В мемоарите си Чърчил точно определя както причините за прилагането на тази тактика, така и същността ѝ: „*Настъплението на съветската армия в Централна и Източна Европа през лятото на 1944 г. наложи спешното постигане на политическо споразумение с руснаците за тези райони*“. *Чърчил, У.* Мемоари. Т. 6 – Триумф и трагедия. С., 1995, с. 77.

[46] Предложението е направено на 4 май, когато министърът на външните работи А. Идън, в разговор със съветския посланик в Лондон Фьодор Гусев, изтъква своята загриженост, че в хода на бързо развиващите се военни действия в района на Балканите, е възможно срещата на съветските и британските войски там да предизвика „*объркана и неясна ситуация*“. За избягването ѝ той предлага двете страни да си гарантират приоритет при решаването на военните въпроси – СССР в Румъния, а Великобритания в Гърция. *Гунев, Г., Илчев, И.* Уинстън Чърчил..., 222-223.

реакция обаче може да се долови и нежеланието да се даде конкретен отговор, да се разкрият съветските намерения и да се поемат ангажименти, които да ограничат свободата на действие на СССР. Чърчил е „пропуснал" да информира Рузвелт, знаейки твърдото му несъгласие с опитите да се определят сфери на влияние в хода на войната. Налага се да го уверява, че *„на пръв поглед изглежда съвсем разумно руснаците да се занимават с румънците и българите, на които армията им вече е посегнала, а ние – с гърците, които са наши съюзници"*[47]. Рузвелт се съгласява с предложението, подчертавайки, че то ще важи само три месеца и ще се отнася само до чисто военни въпроси.

Британското предложение значително улеснява плановете на Москва по отношение на България. Сталин получава важно указание за позициите, които Англия ще отстоява на всяка цена. България не е включена в тях и през призмата на британското предложение би трябвало да играе ролята на буфер, на разделителна линия между бъдещото британско и съветското влияние на полуострова. По-нататъшният ход на събитията показва, че Москва се възползва от предложения ѝ приоритет в Румъния и се съобразява с британския в Гърция, но към България продължава самостоятелната си линия.

Новият кабинет на Иван Багрянов, поел управлението на 1 юни 1944 г., се опитва да спечели съветската благосклонност, като изпълни част от исканията, поставени в нотите[48], но до края на юли не предприема стъпките, очаквани от Москва. Опитвайки се да лавира според принципа *„ни с тез, ни с онез"*, Багрянов разочарова и западните съюзници, които се надяват той да засили контактите с тях за примирие. Кабинетът възприема изчаквателно поведение, смятайки, че във войната е настъпило изравняване на силите. Надеждата му е в евентуалното споразумение между Германия и западните съюзници. Българските управляващи надценяват противоречията в Антихитлеристката коалиция, както и значението на България в плановете ѝ. До средата на юли вниманието на правителството е ангажирано основно с отношението към Германия и към СССР. Германската дипломация иска да задържи България в своята сфера, но възможностите за това намаляват пропорционално на германските военни неуспехи. Българската страна не само отбягва нови задължения, но и не желае да се съобразява с вече поетите, като се надява, че това ще удовлетвори СССР, без да се стига до скъсване отношенията с Германия[49].

---

[47] *Чърчил, У.* Мемоари. Т. 6..., 79-80.

[48] По-подробно вж.: *Димитров, И.* Иван Багрянов – царедворец, политик, държавник. С., 1995; *Същият*, Външната политика на Иван Багрянов. – В: *Същият*. Миналото като пролог. Исторически очерци. С., 1993, 260-270; *Емануилов, Е.* България в политиката на Великите сили 1939 – 1947. Велико Търново, 2000, 171-173.

[49] *Димитров, И.* Миналото като пролог, 238-332; *Тошкова, В.* България и Третият райх..., 182-200; Тайните на Третия райх. Сб. документи (май – септември 1944). С., 1992.

Кабинетът е посрещнат с надежди и от ръководството на БРП, с което Багрянов поддържа връзка през първата половина на 1944 г. и обещава завой във външната политика и следване на основните положения от програмата на ОФ[50]. Като премиер той потвърждава дадените обещания, но настоява ЦК на БРП да спре въоръжените акции, за да може кабинетът да се стабилизира и да проведе замислените промени. Партийното ръководство дава нареждания в този дух със съзнанието, че така изпълнява дадената от Г. Димитров директива да не се отблъсква никой, който желае да работи за скъсване с Германия. В началото на юни обаче от Москва идва категоричната оценка на Димитров, че правителството е „*прогерманско*" и целта му е „*да се измами временно народът и, ако се удаде, съюзниците, за да се спечели време и по възможност да се парализира разгръщащото се партизанско движение*"[51]. Димитров предсказва, че кризата в страната ще продължи да се изостря, а кабинетът няма да просъществува дълго и нарежда: „*Никакво отслабване на народноосвободителната борба*!" Целта на тази борба, която през пролетта на 1944 г. той определя като създаване на „*национално, демократично, антифашистко правителство*", в което да бъдат представени всички антифашистки сили, е заменена с призив за правителство само от средите на ОФ[52]. Необходимостта от съвместно действие с всички, готови да скъсат с Германия, е от вече приключил период, когато главният проблем е възможната германска окупация на страната и включването ѝ във войната срещу СССР. През лятото на 1944 г. тази опасност е минимална[53] – Германия воюва и на откритията на 6 юни втори фронт в Западна Европа, докато по същото време започва съветското настъпление на запад. Преминаването на Червената армия на юг от Дунав не изглежда така далечно и при това положение Димитров смята, че БРП вече не трябва да участва в комбинации с други политически сили – това само ще намали дела ѝ в бъдещото управление на страната[54].

---

[50] Такива обещания Багрянов дава и на съветския пълномощен министър в София Ал. Лавришчев, който пък го успокоява, че ориентацията към СССР не крие опасности, защото Москва няма намерение да променя режима в България. *Димитров, И.* Иван Багрянов..., 52-53, 56; *Драгойчева, Ц.* Победата. С., 1980, 549-550.

[51] Г. Димитров прави оценката си на основата на предоставена му от съветските разузнавателни служби информация за договореностите между регентите и германската страна при създаването на кабинета. *Димитров, Г.* Дневник, с. 424; *Баев, Й.* Някои проблеми на съветската политика към България (1943-1945 г.) – В: Българо-съветски военни и политически отношения..., с. 70.

[52] *Димитров, Г.* Дневник, с. 409; Въоръжената борба..., 513-516.

[53] Към август 1944 г. в България има малко повече от 22 хил. германски военни, пръснати из цялата страна. Според оценката на германския пълномощен министър в София Адолф-Хайнц Бекерле, направена в края на същия месец, тези части „*не представляват никаква значителна бойна сила*". *Еманулов, Е.* България в политиката на ..., 176-177.

[54] Ръководството на БРП приема указанията на Димитров, но все още има илюзии по отношение на Багрянов. Налага се в средата на юли Димитров отново категорично да

Съветският натиск върху кабинета на Багрянов се засилва заедно с приближаването на военните действия към Балканите. В края на юли кабинетът търси изход в активизиране на разговорите със западните съюзници за сключване на примирие, което да предотврати съветската окупация на страната. Предпочитанието продължава да е към Вашингтон, който енергично настоява преговорите да започнат час по-скоро, за да не отидат напразно неколкомесечните му усилия да изведе България от Оста. Англия също бърза да сключи примирието и на 2 август Чърчил за пореден път предупреждава, че за България *„моментът на разкаянието още не е минал, но той бързо минава“*[55]. Думите му напомнят на българските управляващи, че все още не са направили постъпки пред Англия за започване на преговори. Бившият председател на 24 ОНС и убеден англофил Стойчо Мошанов е изпратен в Турция, за да установи контакт и с представители на Великобритания[56].

Развръзката настъпва в хода на започналото през август 1944 г. настъпление на съветските войски в посока Яш-Кишинев, завършило с капитулацията на Румъния на 23 август[57]. Същия ден Г. Киселов, осъществяващ контактите с американците, и Ст. Мошанов са упълномощени да започнат преговори със западните съюзници за сключване на примирие, чиито проект е окончателно съгласуван в Европейската консултативна комисия в Лондон едва на 25 август. Москва обаче показва нарастваща резервираност към подобна стъпка, която ще осигури на Англия и САЩ водещи позиции в България и отново напомня на българските управляващи, че *„спорните въпроси по-добре ще се уредят, ако България би прибягнала до посредничеството на Съветския съюз в тия преговори“*[58].

нареди да се прекратят всякакви преговори с Багрянов. Поредна намеса на Г. Димитров през август 1944 г. попречва на БРП да осъществи дадената преди няколко месеца съветска директива за общи действия с легалната опозиция. На 7 август 1944 г. двама представители на БРП подписват заедно с 9 представители на легалната опозиция и с Н. Петков и К. Георгиев от ОФ декларация за промяна на външната политика и за спазване на конституцията в духа на постоянните призиви за разширяване базата на ОФ, но по нареждане на Димитров оттеглят подписите си. На 20 август Г. Димитров изпраща до ЦК указания *„да се отнася отрицателно към всички предложения за създаване на правителствени комбинации, насочени към разкол на ОФ или отхвърлящи неговата платформа... и да не се поддава на никакви заигравания от която и да е страна. Тя* (БРП – б.м., Е.К.) *трябва да запази своята политическа самостоятелност и да не се ангажира с нищо по отношение на подобни комбинации.“* Централен държавен архив (ЦДА), ф. 146 Б, оп. 2, а. е. 209, л. 15; а. е. 211, л. 1; *Димитров, Г.* Дневник, с. 430.

[55] *Рачев, С.* Чърчил..., с. 256.

[56] *Пинтев, С.* България в британската дипломация 1944-1947 година. С., 1998, 22-36; *Димитров, И.* Миналото като пролог, 347-390; *Мошанов, С.* Моята мисия в Кайро. С., 1991, 302-385; България – своенравният съюзник..., 312-317.

[57] *Рачев, С.* Чърчил..., с. 269; България – своенравният съюзник..., 314-315.

[58] *Рачев, С.* Чърчил..., с. 287.

С Червената армия на северната граница съветската заплаха за България придобива съвсем реални очертания. В опита си да я отклони, на 26 август 1944 г. българското правителство отново обявява неутралитет. Москва обаче го отхвърля, засилва натиска върху правителството и помощта за съпротивителното движение в страната. На 26 август 1944 г. БРП издава Окръжно № 4, в което поставя задачата ОФ да завземе властта. Съветските намерения вече са ясно демонстрирани и могат да бъдат отстоявани и с военна сила. При това положение желанието на САЩ и Англия да сключат примирие би означавало сблъсък със съветските интереси и би застрашило единството на Антихитлеристката коалиция. Това е прекалено голям и неоправдан риск и в края на август Лондон и Вашингтон са принудени да променят политиката си към България. Силният американски стремеж България да бъде извадена от Оста, след 26 август изведнъж отстъпва място на безразличие, дори апатия[59]. Англия също няма голямо разнообразие от варианти на поведение към събитията на Балканите и избира компромиса да започне преговори за примирие, но да не достига до подписването му. Така тя показва интерес към съдбата на България и намерение да играе определена роля в нея след края на войната, без обаче да ограничава свободата на действие на СССР. САЩ и Англия разчитат, че Съветският съюз ще им даде същата свобода на действие в други, по-важни за тях региони.

Така ходът на събитията вече се направлява изцяло извън София. През август 1944 г. основният въпрос е не дали да има преход към демократичен режим – обществото като цяло е убедено в нуждата от него, а кой да го осъществи, с подкрепата на коя от трите държави в Антихитлеристката коалиция и съответно – с какви перспективи за бъдещето на страната. Управляващите среди в България обаче са далече от голямата политическа игра и секретните дипломатически ходове на великите сили. На променената ситуация те реагират със съставяне на 2 септември 1944 г. на ново правителство начело с Константин Муравиев, което, за първи път от десет години, е на партийна основа, с представители на легалната опозиция с традиционна прозападна ориентация[60].

---

[59] Докато на 25-26 август Вашингтон настоява преговорите да започнат незабавно в Турция, за да не се губи време, след това не възразява на британската инициатива те да се пренесат в далечното Кайро, като при това „пропуска" да упълномощи свой представител там да води преговорите. На 27 август на Г. Киселов е внушено да се откаже да пътува до Кайро. В спомените си Ст. Мошанов описва как в ранната утрин на 30 август, часове преди да излети от Турция за Кайро, двамата с Киселов се срещат с американски дипломати, които направо им заявяват, че ако в началото на август примирието е било наложително, то сега било авантюра, защото щяло да доведе до раздори между съюзниците. Съветът към българите е да протакат преговорите, защото *„до една седмица много работи ще се избистрят... Не ставайте причина за спорове и подозрения между „големите". Мошанов, С.* Моята мисия в Кайро, 302-304; България – своенравният съюзник..., 315-316.

[60] Муравиев кани в кабинета представители на ОФ, но за разлика от ситуацията около правителството на Багрянов, БРП действа дисциплинирано според указанията на

То съществува само шест дни и е опит да се постави начало на прехода от безпартийния авторитарен режим към традиционната партийно-парламентарна демократична система, основана на Търновската конституция[61]. Този опит за преход обаче е предварително обречен на неуспех, поради постигнатите вече договорености за сферите на влияние и поради стоящите на северната българска граница съветски войски. Муравиев заявява, че е твърдо решен да прилага политиката на неутралитет и този факт предопределя отношението на Съветския съюз към него, тъй като според Москва неутралитетът е изгоден само за Германия. Съобразявайки се със съветската оценка, САЩ и Англия също не подкрепят новия кабинет и той остава в пълна изолация. Двете държави просто изчакват поредния съветски ход, протакайки в Кайро преговорите с официалния български представител Ст. Мошанов[62]. За тях България е вече в съветската сфера на влияние и няма смисъл да се поемат излишни рискове с подкрепа на правителство, което не се ползва със съветското доверие.

Въпросителните отпадат на 5 септември, когато Съветският съюз скъсва дипломатически отношения с България и ѝ обявява война с мотива, че българското правителство фактически води война в лагера на Германия срещу СССР[63]. Три часа по-късно Министерският съвет решава да скъса дипломатическите отношения с Райха и да поиска примирие от Съветския съюз. На 6 септември

Г. Димитров. На 2 септември нейни представители по настояване на Муравиев се срещат с него и изслушват заявленията му, че ще изпълнява програмите на БЗНС и ОФ, но следобед му е съобщено, че БРП се въздържа от участие в неговия кабинет. *Муравиев, К.* Събития и хора. С., 1992, 321-323.

[61] Пак там, 358-412.

[62] Ст. Мошанов и полк. Желязков пристигат в Кайро на 30 август 1944 г. и на следващия ден провеждат единствената официална среща със западните представители, на която се решава заседанията да се отложат с няколко дни, докато българската делегация получи редовни пълномощия. Във Форийн офис откровено се говори, че *„колкото по-дълго търсим правителството, което ще подпише примирието, толкова по-добре". Пинтев, С.* България в британската..., с. 38.

[63] България – непризнатият противник на Третия райх. Сб. документи. С., 1995, 15-16, 19-20; *Спасов, Л.* Българо-съветски дипломатически отношения..., 180-182; *Васильева, Н.* Военные аспекты советско-болгарских отношений (22 июня 1941-9 сентября 1944). – В: България и Русия..., с. 156, 158. Западните съюзници са наясно с развитието на обявената от СССР война на България. Показателна е преценката на лорд Мойн, преговарящ с българската делегация в Кайро, изпратена до Форийн офис: *„Руското обявяване на войната на България не е неочаквано и предполагам, че действителното състояние на война ще трае толкова, колкото правителството на Муравиев да бъде свалено и заменено с правителство на крайната левица, което ще поиска примирие от русите. Във всеки случай нашите собствени преговори с Мошанов трябва да се считат за напълно безнадеждни." Пинтев, С.* България в британската..., с. 41.

е взето решение да се обяви война на Германия, което обаче трябва да влезе в сила от 8 септември[64]. Съветските войски изчакват в страната да се подготвят условията за поемане на властта от ОФ, за да не предизвикат упреците на западните съюзници за наложена от Москва правителствена промяна. Те започват своето настъпление на българска територия на 8 септември, а вечерта срещу 9 септември отговорността за бъдещето на победената държава минава в ръцете на правителството на Отечествения фронт. То веднага иска от СССР примирие и военното настъпление е преустановено, а Москва има основание да поиска преразглеждане на текста на примирието и участие в неговото подписване. Така чрез дипломацията и силата на оръжието, Съветският съюз си извоюва силни позиции в България, гарантирани от продължилото три години съветско военно присъствие в страната и от кабинета на ОФ, дошъл на власт със съветска (макар и непряка) подкрепа. По отношение на България СССР има далеч по-сериозна мотивация от САЩ и Англия, свързана с важното място на страната в неговата стратегия за сигурност. През 1939/40 г. Москва се опитва да спечели България, но загубва „съревнованието" с Германия. През следващите години СССР подготвя своя реванш, като си осигурява сериозна вътрешна опора в лицето на Комунистическата партия и ръководеното от нея съпротивително движение. С навлизането на Червената армия на Балканите Москва трайно гарантира стратегическите си интереси в региона.

В сравнение със съветската активност британският и американският интерес към България се оказва временен, свързан с конкретни, но не първостепенни политически цели. Затова Англия е готова да се отдръпне от страната, когато това ще ѝ донесе изгоди в други стратегически важни за нея региони. Усилията ѝ не надхвърлят програмата максимум – превръщане на България в буферна държава, но и тази цел не е преследвана упорито. Изборът, който САЩ трябва да направят, също не е особено труден. От едната страна на везните е малката балканска държава, чието по-различно от другите сателити положение привлича американския интерес с възможността САЩ да играят водеща роля при извеждането ѝ от войната и в следвоенното ѝ развитие. От другата страна са разбирателството и единството на Антихитлеристката коалиция пред решителната битка с Германия и следвоенното сътрудничество, които могат да пострадат от американското противопоставяне на съветските намерения в регион, много по-важен за съветската, отколкото за американската сигурност. САЩ отстъпват пред Съветския съюз в премерването на силите по отношение на България,

---

[64] Това забавяне е мотивирано с „*важни военни съображения*" и цели да се даде възможност за безпрепятствено изтегляне на българските военни части от Сърбия и Македония. На 6 септември 1944 г. е обявено и скъсването на дипломатическите отношения с фашистка Италия, Хърватско и Словашко. *Тошкова, В.* България и Третия райх..., 223-224; *Емануилов, Е.* България в политиката на ..., с. 187.

но отстъплението кара Държавния департамент да се замисли по-сериозно за противодействието на нарастващите съветски амбиции[65].

Така съдбата на България е решена от съюзниците от Антихитлеристката коалиция с оглед на техните интереси и планове. Продължилият три и половина години съюз с Германия се оказва поредният провал и отрежда на България незавидната съдба на победените. С изключение на Южна Добруджа, националните стремежи не са реализирани, а включването на страната в съветската сфера на влияние предопределя отново бъдещето ѝ на сателит.

[65] Ден след като СССР обявява война на България, Рузвелт получава доклад от Държавния департамент, призоваващ към повече „*твърдост*" в американското поведение към Москва, която трябва да разбере, че желанието за сътрудничество не означава, че Вашингтон ще одобрява онези съветски действия, които сметне за „*разрушителни*" за международните отношения. *Тошкова, В.* България в балканската..., с. 288.

2. ГОДИНИ НА „НАРОДНА ДЕМОКРАЦИЯ“ 1944–1947 г.

2. 1. Идеята за „народната демокрация“

За обозначаване на преходния период 1944-1947 г. в историческата литература се е утвърдил терминът „народна демокрация“. През Втората световна война всички комунистически партии се придържат към тактиката на Коминтерна за създаване на антифашистки фронтове върху широка демократична платформа и тази тактика намира своето естествено продължение в идеята за „народната демокрация“. Това наименование е употребено за първи път от Георги Димитров на заседание на секретариата на Коминтерна през есента на 1936 г. във връзка с гражданската война в Испания. Идеята на Димитров е, че бъдещата република *„ще бъде особена държава с истинска народна демокрация. Тя няма още да бъде съветска държава, а антифашистка, лява държава, с участието на наистина лявата част от буржоазията“*[1]. При оформянето на идеята за народната демокрация като нещо различно от съветската власт има и стремеж да се избегнат присъщите на последната репресии и терор.

Това обаче не означава, че комунистическите партии се отказват от крайната си цел – социалистическото общество. Отлагането ѝ е свързано с условията в края на войната. От една страна, сложните задачи по възстановяване на народното стопанство изискват усилията не само на една партия. От друга, обявяването на диктатура на пролетариата би имало крайно негативни последствия: 1) ще постави под въпрос единството на съюзниците от Антихитлеристката коалиция, към чието сътрудничество и след края на войната се стреми Сталин; 2) ще затрудни изработването на мирните договори с бившите германски сателити и ще удължи неуреденото им международно положение и цялостното регулиране на следвоенна Европа; 3) в психологически план дори самата употреба на думата „диктатура“ непосредствено след ужасите на войната може да отблъсне хората.

По тези причини комунистическите партии в България, Полша, Чехословакия, Унгария възприемат по-гъвкава тактика, обявявайки, че ще се придържат към широки общодемократични платформи и ще вървят към крайната си цел по път, различен от съветския – пътят на „народната демокрация“. Според Г. Димитров този път *„може да се стори на някои по-бавен. Но той е не само възможен, реален, но е и несъмнено по-безболезнен за народите“*[2]. За възприемането му обаче е решаваща позицията на Москва. Тактиката на „народната демокрация“ е предварително разрешена и наложена от Сталин. Тя е съобразена с дългосрочната съветска стратегия, според която СССР се нуждае от *„продъл-*

[1] Цит. по *Драганов, Др.* Комунистическото движение след Втората световна война. С., 1990, 18-19.

[2] Пак там, с. 21.

жителен период" на мир, безопасност и сигурност – „*минимум 30 – максимум 50 години*", за да „*излекува нанесените от войната рани*" и да стане „*толкова силен, че за него вече да не бъде страшна никаква агресия в Европа или Азия*"[3]. Основният приоритет е да се постигне ефективна система за сигурност, което е възможно само при запазване на добрите отношения със САЩ и Англия. Те са постижими, ако СССР се откаже от установяване на социалистически режими в хода на войната и след нея. Затова социалистическата перспектива не е изоставена, а само значително отдалечена във времето. Съветските планове предвиждат „*държавният строй*" в окупираните и сателитните страни след войната да се основава на „*принципите на широката демокрация в духа на идеите на Народния фронт*", а СССР да гарантира своята сигурност, като сключи с тях договори за взаимопомощ за продължителен срок.

Така новите политически, икономически и международни условия след войната правят възможно да се тръгне по пътя на „народната демокрация" към социализма. Тя не е нов модел на социализма, който съдържа в себе си възможности за продължително устойчиво развитие[4]. И комунистическите лидери тогава не го разглеждат като алтернатива на съветския модел, който остава заветна цел, получила допълнителна привлекателност с превръщането на СССР след войната във водеща световна сила.

2. 2. Промяната на 9 септември 1944 г.

Девети септември 1944 г. е общоприетата начална точка на съвременната българска история. Спорни са обаче преценките, давани за събитията, разиграли се малко преди и на самата дата. Те варират от въоръжено народно въстание до все по-честата характеристика „военен преврат"[5]. Но и едната, и другата оценка отчита само отделни моменти от динамичния ход на събитията, след като на 5 септември Съветският съюз обявява война на България. Още от следващия ден и до 8 септември, когато започва навлизането на съветските войски в страната, в 172 села и 20 града местните комитети на ОФ, активизирани от близостта на Червената армия, завземат властта с въстанически действия[6]. През нощта на 8 срещу 9 септември в столицата е извършен решаващият акт – преврат, в който

[3] *Волокитина, Т.* Перспективы развития Болгарии..., 240-241.

[4] *Драганов, Д.* Съществувал ли е народнодемократичен модел на социализма? – Векове, 1989, кн. 4, с. 59; *Баева, И.* За народната демокрация – полемично. – Векове, 1989, кн. 6, 36-46.

[5] За различните гледни точки по-подробно вж.: *Минчев. М.* България отново на кръстопът..., 42-77.

[6] От 1 до 8 септември 1944 г. в страната са основавани нови 127 комитета на ОФ и общият им брой надхвърля 760 с близо 3370 членове. История на антифашистката борба..., Т. 2, с. 220, 227; *Исусов, М.* Комунистическата партия и революционният процес в България 1944-1948. С., 1983, с. 31.

главна роля имат спечелените за делото на ОФ военни. Сценарият, а и някои от участниците – Кимон Георгиев, Дамян Велчев, са вече познати от превратите на 9 юни 1923 г. и 19 май 1934 г. Офицерите, споделящи каузата на ОФ, завземат важните министерства и обекти в София, докато другите военни части и полицията остават неутрални. Така промяната настъпва в резултат на преврат в центъра и въстанически действия в провинцията, но в основата на всички тях стои БРП – организатор на антифашистката съпротива в годините на войната. Тя действа според указанията на Москва, където са нейните лидери Георги Димитров и Васил Коларов, подпомогната от навлизането на Червената армия и договореностите между страните от Антихитлеристката коалиция.

Съставът на бъдещото правителство е определен на 8 септември 1944 г. на заседание на НК на ОФ, в което участват Д. Терпешев от БРП и поелите през август 1943 г. риска да сътрудничат с комунистите – Кимон Георгиев, Н. Петков и Гр. Чешмеджиев, както и Дамян Велчев, привлечен заради силните му позиции в средите на военните[7]. Така министрите не са излъчени от партийни ръководства (с изключение на БРП), а от отделни дейци, които по свое решение са влезли в ОФ, но заявяват принадлежността си към една или друга политическа сила. Те се договарят и за броя министри, които всяка партия ще има в правителството – БРП, БЗНС „Пладне“ и „Звено“ по четирима, БРСДП двама и две места са определени за т. нар. независими интелектуалци. Едва по-късно, когато образуват своите временни ръководства, партиите формално одобряват участието на съответните министри в кабинета[8]. Със създаването на правителството ОФ все повече започва да се възприема като партийна коалиция, но наличието на местни комитети на ОФ позволява известно време да се запази и характерът му на „движение“.

Рано сутринта на 9 септември по радиото е оповестено, че властта се поема от новото правителство начело с Кимон Георгиев[9]. В него БРП, макар да има

---

[7] *Минчев. М.* България отново на кръстопът..., с. 36; *Димитров, И.* Миналото, което беше близко, а става все по-далечно. Срещи и разговори. С., 1992, с. 21, 64.

[8] *Минчев. М.* България отново на кръстопът..., 88-89.

[9] Министрите в първото правителство на ОФ са следните: от БРП – Добри Терпешев – министър без портфейл, Антон Югов – на вътрешните работи, д-р Минчо Нейчев – на правосъдието, д-р Рачо Ангелов – на народното здраве; от БЗНС са Никола Петков – министър без портфейл, Асен Павлов – на земеделието и държавните имоти, Борис Бумбаров – на обществените сгради, пътищата и благоустрояването, Ангел Държански – на железниците, пощите и телеграфите; от „Звено“ освен министър-председателя и министър без портфейл К. Георгиев, са още проф. Петко Стайнов – на външните работи и на изповеданията, проф. Станчо Чолаков – на народното просвещение, ген. Дамян Велчев – на войната; към БРСДП принадлежат Димитър Нейков – на търговията, промишлеността и труда и Григор Чешмеджиев – на социалната политика, а министерствата на финансите и на пропагандата са дадени на „независимите“ проф. Петко Стоянов и Димо Казасов. За биографиите им по-подробно вж. *Ташев. Т.* Министрите на България 1879-1999. С., 1999.

в актива си създаването на ОФ, въоръжената съпротива и важната роля във вземането на властта, се съгласява да е „една от трите". Това съответства на поведението ѝ през целия период, докато реализира инструкцията на Москва за създаването на ОФ. Съветвана от Г. Димитров в духа на Сталиновите указания за разгръщане на съпротива, без да се изтъква Комунистическата партия, БРП и преди, и непосредствено след 9 септември 1944 г. не демонстрира стремеж към първото място в ОФ или във властта[10]. Москва не би позволила явно доминирано от комунисти правителство, което може да предизвика обвиненията на западните съюзници в „съветизация" и да затрудни следвоенното уреждане на региона. Единодействието и сплотеността на трите водещи държави от Антихитлеристката коалиция са най-съществения елемент на основата, върху която се градят взаимоотношенията в ОФ. Показното единодушие на СССР, САЩ и Великобритания спрямо България позволява да се запази единството в ОФ и създава условия за „меден месец" в управлението.

Наред с външния фактор има и друга причина, която възпира БРП от прекалени претенции. Ръководителите ѝ съзнават, че България трябва да подпише мирен договор не само със СССР, а и с останалите държави от Антихитлеристката коалиция, затова правителството не трябва да има комунистическа окраска. От значение е и разбирането, че партията няма управленски опит и подготвени кадри и се нуждае от съюзници. Все пак, за мястото на БРП в правителството непосредствено след 9 септември повече подхожда определението „първа между равни", тъй като тя взема две от най-важните министерства – на вътрешните работи (противопоставяйки се на претенциите на Д. Велчев) и на правосъдието. Те ѝ дават важно предимство пред останалите партии с равен брой министерски постове, но все още не са достатъчно основание, за да се характеризира правителството като „комунистическо" или доминирано от БРП. Това ще бъде резултат от по-нататъшните му действия, а не от неговия състав. Разпределението на министерските кресла не поражда спорове и проблеми между партиите. Те са обединени на основата на правителствената програма, която министър-председателят К. Георгиев представя на 17 септември 1944 г. Тя е платформа за общи действия, по които партиите също нямат разногласия. Един от първите проблеми е възстановяването на останалите извън ОФ политически партии и най-вече на БЗНС „Врабча", Демократическата и Радикалната партия, чиито лидери правят и постъпки за приемането им в ОФ. БРП

[10] На 24 септември 1944 г. Г. Димитров инструктира ръководството на БРП да разглежда НК на ОФ и правителството *„не като временна коалиционна комбинация, а като дълготраен боеви съюз срещу общия враг и за строителството на нова демократична България"*, настоява партийните представители в двата органа да бъдат *„напълно лоялни"* към партньорите от другите партии и подчертава, че отговорността на партията е *„извънредно голяма пред народа и страната, а така също пред Съветския съюз"*. *Минчев. М.* България отново на кръстопът..., с. 40.

отчита, че евентуалното участие на тези партии в ОФ ще разшири социалната му база и ще направи новата власт по-приемлива в очите на западните съюзници. Същевременно тя преценява, че широкото отваряне на вратите на ОФ ще засили „*десните елементи*“ в него, но се съобразява и с нежеланието на своите партньори и най-вече на БЗНС „Пладне“ да се възстанови традиционният му силен конкурент в лицето на БЗНС „Врабча“[11]. Върху поведението на некомунистическите партийни лидери се проектират някои от разбиранията за характера на ОФ, оформени в предишния период. На 8 октомври 1944 г. на среща с ръководството на „Пладне“ е уточнено, че „*демократични организации са само тези, които вземат участие в ОФ. Всички останали, против които бе насочен и ударът на 9 септември, не са демократични и нямат право на съществуване. Тук влизат гичевци и радикалите*“[12]. Няколко дни по-късно лидерите на четирите ОФ партии излизат с официално общо становище за отношението към „*демократи, либерали, гичевисти, радикали и пастуховци*“. Според него тези партии нямат място в ОФ, защото преди 9 септември 1944 г. са отказали да подкрепят съпротивата, а създаденото от тях правителство е улеснило германците. Водачите им са обявени за „*своеобразни профашисти*“ и „*най-опасни идеолози и проводници на великобългарския шовинизъм*“[13].

Така многопартийната система е възстановена, но в продължение на една година остава затворена, тъй като ОФ партиите не желаят конкуренция за властта и не разрешават възстановяването на други, дори традиционно демократични партии, като БЗНС „Врабча“, Демократическата, Радикалната, Народната. При това, първите три са обявили, че приемат програмата на ОФ и искат да влязат в него. Забраната е от полза най-вече за некомунистическите ОФ партии – без конкуренцията на политици от ранга на Н. Мушанов, Д. Гичев и Ат. Буров, техните лидери по-лесно укрепват собствените си позиции, а и социалната им база се разширява за сметка на забранените организации. БРП също не е безразлична към съотношението между партиите в ОФ и към авторитета и опита на влизащите в него политици.

---

[11] За това съобразяване от значение е и поведението на лидера на БЗНС „Пладне“ д-р Г. М. Димитров. На 6 октомври 1944 г. се провежда съвместно заседание на ръководствата на БРП и „Пладне“, след което Трайчо Костов със задоволство информира Г. Димитров: „*Договорихме се по всички въпроси... Димитров се държи много прилично и манифестира голямо желание за взаимно разбирателство и съвместна работа*“. Уговореното единодействие кара комунистическите лидери да демонстрират своята лоялност към „Пладне“ и Тр. Костов заявява: „*Признаваме пладненци за единствени представители на Земеделския съюз, отричаме* [Димитър] *Гичев, Вергил* [Димов] *и тяхната камарила*“. Радиограми и писма от Трайчо Костов до Георги Димитров. – В: Трайчо Костов. Публицистика, кореспонденция. Т. 1. С., 1987, с. 269.

[12] ЦДА, ф. 1 Б, оп. 7, а. е. 21, л. 1.

[13] Установяване и укрепване на народнодемократичната власт (септември 1944-май 1945). Сб. документи. С., 1969, 212-215, 229-232.

Така ОФ партиите затвърждават монопола си върху управлението и заедно правят първите стъпки (не винаги вписващи се в рамките на Търновската конституция) към демократизиране на страната. Още на 9 септември 1944 г. с редица законодателни актове, някои в противоречие с конституционните предписания, се извършват важни промени в политическата система на страната. Разпуснато е 25 Обикновено народно събрание, но избори не са насрочени, поради военновременната обстановка, а и поради желанието на управляващите партии да укрепнат и увеличат членската си маса, преди да се явят на избори. В течение на година правителството съчетава функциите на изпълнителна и законодателна власт и в съответствие с конституцията издава наредби-закони. То обаче пренебрегва конституционния текст, че промени в Регентския съвет може да прави само Велико народно събрание и освобождава от длъжност регентите княз Кирил и ген. Никола Михов (Б. Филов е освободен още от предходното правителство на 8 септември), а на тяхно място назначава проф. Венелин Ганев, Цвятко Бобошевски и комуниста Тодор Павлов. Формално монархията се запазва, но правомощията на Регентския съвет са орязани и значението му е силно принизено.

Затова пък в следващите месеци важна роля играе Националният комитет (НК) на ОФ, чиито главен секретар е Цола Драгойчева – член на Политбюро на ЦК на Комунистическата партия. Значението, което НК придобива в предходния период и особено в навечерието на 9 септември 1944 г., определя и важната му позиция в новите условия. В него участват изявени представители на отделните ОФ партии[14], които обсъждат най-важните проблеми на държавното управление и на взаимоотношенията между тези партии. Решенията на НК очертават главните насоки в дейността на правителството и на партиите, които са длъжни да се съобразяват с неговото становище. Запазването му след 9 септември, когато вече е създадено правителство на ОФ, става естествено, без участниците в него да поставят под съмнение необходимостта от съществуването му. Те гледат на НК като на най-висш политически орган, който координира линията на отделните партии в името на общонационалните интереси и на тази основа взема най-важните политически решения, които правителството осъществява под негов контрол[15].

Съставен на принципа на равнопоставеността (отначало няма дори постоянен председател), НК би могъл да отговори на очакванията за единодействие. Борбата между ОФ партиите за по-голям дял в управлението и нарастващият стремеж на БРП да диктува хода на обществено-политическото развитие обаче

[14] В началото на септември 1944 г. НК на ОФ се състои от 16 членове, а заедно със сътрудниците си наброява над 28 души. *Минчев, М.* Първото правителство на Отечествения фронт. С., 1977, с. 41.

[15] *Огнянов, Л.* Държавно-политическата система на България 1944-1948. С., 1993, 13-14, 21-23.

му отреждат друго развитие – постепенно обезличаване и в крайна сметка превръщане в параван за политиката на Комунистическата партия. Но първите два месеца след 9 септември 1944 г. НК действително е място за съвместни обсъждания и за вземане на решения, на основата на компромиси и съгласуваност между различните партийни гледни точки. Той олицетворява споделяното за известно време от всички ОФ партии разбиране за обединяване на усилията в името на най-важните национални задачи – примирие с Антихитлеристката коалиция, участие във войната срещу Германия и възстановяване на народното стопанство.

През първия месец от управлението си ОФ партиите са единни и в разбирането за местните ОФ комитети. Между 6 и 9 септември 1944 г. създадените преди и новосъздаващите се комитети поемат властта по места, макар да не са част от държавния апарат. За известно време функциите им не са точно определени и това води до преплитане на тяхната дейност с тази на държавните и общинските органи, без да поставя под съмнение необходимостта от съществуването им. В края на септември 1944 г. партиите в ОФ се обединяват около разбирането, че комитетите не трябва да дублират органите на местната власт, а да бъдат политическа опора на правителството. А тъй като ролята им в обществения живот продължава, на преден план излиза въпросът за представителството на партиите в тях и още през октомври се появяват разногласия и спорове за състава на ОФ комитетите, особено в държавните учреждения.

Така на 9 септември 1944 г. е сложено началото на дълбоки изменения в развитието на България. То се направлява от нови политически сили и структури, чиито различни виждания за пътя, по който страната трябва да върви, първоначално са обединени от най-важните задачи: участие във войната срещу Германия, сключване на примирие с победителите и демократизиране на политическия живот на основата на Търновската конституция. Решаваща роля за характера на промените в последвалия период до 1947 г. играе външният фактор.

2.3. Московското примирие и участието на България във войната срещу Германия

В навечерието на Втората световна война България поддържа дипломатически отношения с 33 държави, а на 9 септември 1944 г. тя е във война с 12, сред които СССР, САЩ, Великобритания, Югославия и Гърция, както и с Германия. На 9 септември България иска примирие и от Съветския съюз. Това дава основание на Москва да участва в преговорите, които дотогава България води със САЩ и Англия в Кайро. В новата ситуация обаче възникват ред проблеми: за мястото на преговорите; кои държави да подпишат примирието; как да се отрази в него евентуалното българско участие във войната срещу Германия; какви да бъдат правомощията на страните в Съюзната контролна комисия (СКК), която ще следи за изпълнението на примирието в България до мирния договор. За да защити гръцките интереси, Англия поставя и едно предварително условие: бъл-

гарските войски да напуснат заетите през войната гръцки и югославски територии[16]. Към края на септември изтеглянето на войските от Сърбия и Македония приключва и остава открит въпросът за тези в Западна Тракия. Интересите на България диктуват войските ѝ да останат в Беломорието и правителството на ОФ се опитва да убеди в това съюзниците. В началото на октомври обаче британски войски извършват десант в Пелопонес и българското изтегляне става неизбежно. Преди обаче то да започне, ОФ власт подкрепя гръцките комунисти, като предава местната администрация в техни ръце[17].

Развръзката настъпва по време на срещата Чърчил – Сталин в Москва в началото на октомври 1944 г. На нея е потвърдено предложеното от Чърчил разделяне на Балканите на сфери на влияние, като за България той предвижда 75% за СССР и 25% за Запада[18]. Чърчил оценява тези проценти като *„добър ориентир"* в отношенията си със Сталин, благодарение на който могат да се предотвратят *„няколко граждански войни, много кръвопролития и борби"* в страните, за които се отнасят. На срещата външните министри В. Молотов и А. Идън постигат компромис и по спорните въпроси около примирието с България. СССР приема предварителното английското условие и на 11 октомври българското правителство е уведомено, че трябва в 15-дневен срок да приключи с изтеглянето на войските си от Западна Тракия. Това е краят на илюзиите, че може да се отстояват българските интереси в тази област. В замяна Англия приема в примирието да няма териториални промени, като така парира гръцките стремежи за разширяване на север.

Компромис е постигнат и за СКК, чието ръководство е предоставено на съветските представители[19]. Първоначално съветската страна се противопоставя

---

[16] *Пинтев, Ст.* България в британската дипломация..., 45-54.

[17] *Калинова, Е.* България, Втората световна война и пътят към мира. – В: Страници от българската история. Събития, размисли, личности. Ч. 2, С., 1993, 91-92; *Даскалов, Г.* България и Гърция то разрив към помирение 194-1964. С., 2004, 75-79.

[18] Британският премиер отива на срещата с убеждението, че никога не е чувствал британските *„отношения с Румъния и България в миналото толкова близки, че да си струват някакви специални жертви от наша страна. Но съдбата на Полша и Гърция ни вълнуваше истински..."* Той е убеден, че амбициите на СССР могат да се ограничат, а британските – да се защитят, само ако се постигне споразумение със Сталин, *„докато все още ни свързваха връзките на другарското обединение срещу общия враг". Чърчил, У.* Втората световна война. Мемоари. Т. 6. Триумф и трагедия, с. 199. Срещата е описана в мемоарите на Чърчил. Пак там, 218-219. Стенограмата от нея и последвалите „пазарлъци" по процентите между външните министри В. Молотов и А. Идън вж. в: България – непризнатият противник на Третия Райх. Сб. документи. С., 1995, 83-86, 89-96.

[19] При уреждането на спорните въпроси около СКК се има предвид и прецедентът със създадената година по-рано Контролна комисия в Италия, в която по силата на фактическата окупация главна роля играят британските и американските представители, а съветската страна многократно протестира, че в Италия *„САЩ и Англия се договарят, а СССР получава информация за договарянето между двете държави като трети пасивен наблюдател"*. Советско-американские отношения во время Великой отечественной войны 1941-1945. Т. 2, М., 1984, 7-8, 57, 61-62, 67, 77, 85-86.

на опитите на западните съюзници да отделят два периода в действието на примирието (границата е краят на войната в Европа): през първия ръководната роля в СКК трябва да принадлежи на Съветското главно командване, а през втория (до подписването на мирния договор) СКК да действа „*според инструкциите на трите правителства*", т. е. да работи на принципа на равнопоставеността. В крайна сметка и през втория период СКК остава под съветско председателство, но Москва все пак прави компромис и се съгласява съветската ръководна роля да бъде донякъде ограничена в полза на британския и американския представител.

На 28 октомври 1944 г., след като България вече е изпълнила условието за изтегляне на своите войски от Беломорието, в Москва маршал Толбухин и ген. Гамел подписват заедно с българската делегация Съглашението за примирие[20]. Неговите военни, политически и икономически клаузи определят задълженията на победена България да проведе антифашистки мероприятия и да гарантира интересите на съюзниците[21]. Спазването на примирието се контролира от СКК, чието ръководство в лицето на ген. Сергей Бирюзов има решаващата дума в българския политически живот, докато възможностите на американските и британските представители са силно ограничени[22]. Поради неуредените дипломатически отношения с победителите, те изпращат в България свои политически представители. За разлика от колегите им в СКК, британският политически представител У. Хаустън-Бозуол и американският Мейнърд Барнс се ползват с по-голяма свобода на действие, но бързо констатират, че решенията от Мос-

[20] Българската делегация, водена от министъра на външните работи проф. Петко Стайнов, заминава за Москва с надеждата, че новото ОФ правителство ще бъде благоприятно третирано от съветска страна. На първата среща с В. Молотов Стайнов дава израз на тези чувства, като заявява благодарността на българския народ, че преговорите се водят в Москва, „*тъй като българският народ е убеден и винаги е бил убеден, че Москва му носи щастие*". Молотов обаче предупреждава, че „*любезността е едно, а същината на работата, която предстои, е друго*" и добавя: „*Не бъдете много оптимисти. България ще трябва да понесе известни тежести. Ние не сме сами, имаме съюзници, които настояват България да носи отговорности главно под влияние на вашите съседи. Какво е правила България в Сърбия? Какво е търсила тя в Гърция? Зад нас стоят и нашите съюзници, но все пак ние се мъчим да смекчим онова, което искат от вас...*" България – непризнатият противник..., 110-112.

[21] Съглашение за примирие между правителството на България и правителствата на Съветския съюз, Съединеното кралство и Съединените американски щати. 28 октомври 1944 г. Външна политика на Народна република България. Сб. документи и материали. Т. 1 – 1944-1962, С., 1979, 15-20; *Тошкова, В.* Примирието с България – 28 октомври 1944 година. – Известия на държавните архиви, кн. 68, С., 1994, 43-55.

[22] Формално председател на СКК е маршал Толбухин, но на практика тя се ръководи от ген. С. Бирюзов. Начело на американската и британската мисии са съответно ген. Джон Крейн и ген. Уолтър Оксли. Двамата нямат пряк достъп до българските власти и са с ограничена свобода на движение в страната. *Пинтев, С.* България в британската дипломация..., 71-79; *Чакалов, Г.* Секретни документи проговарят. С., 2001, 75-86.

ква силно ограничават възможностите им. Инструкциите, които са получили от Форийн офис и от Държавния департамент, не предвиждат те да проявяват особена активност и това отговаря на ангажиментите, поети от САЩ и Англия към СССР[23]. Хаустън-Бозуол драматично заявява, че *„в България скоро ще разберат..., че британците и американците нямат никакво значение в тази страна и българите трябва бързо да научат, че Съветският съюз е този, който командва"*[24].

Лондон и Вашингтон не изглеждат развълнувани от тази констатация и до пролетта на 1945 г. не нарушават споразуменията със СССР, на чиято добронамереност разчитат при решаването на по-важни за тях проблеми в други региони. Така английско-съветските договорености, присъствието на съветски войски и доминираната от съветските представители СКК определят бъдещето на България в съветската сфера, а външният фактор разширява възможностите си за пряка намеса в политическия живот на страната.

Първоначално съюзниците не са единодушни и по въпроса за включването на България във войната срещу Германия. По военни и политически съображения СССР настоява за широко участие и от средата на септември българските войски минават в оперативно подчинение на командването на Трети украински фронт. Англия не желае да види България сред държавите с принос за разгрома на Германия, тъй като това ще се отслаби претенциите на Гърция към нея, а и крие опасност от българско военно присъствие в Беломорието, обосновано с нуждата да се защити левият фланг на съветската армия[25]. Затова Лондон настоява за минимално българско участие и то – при изричното

---

[23] В инструкциите от Лондон се подчертава, че СССР има *„силен интерес към България като славянска държава и фактът, че окупационните сили в нея са съветски, а страната е във военния театър на съветската армия, както и това, че СКК ще бъде под ръководството на съветското главно командване... означава, че съветското правителство ще играе главна роля в привеждането в сила на примирието"*. Още по-дистанцирани са във Военния департамент на САЩ, където през есента на 1944 г. откровено смятат, че *"българските работи нямат особена важност за Съединените щати"*. *Пинтев, С.* България в британската дипломация..., 69-70, 73-74.

[24] Пак там, с. 76.

[25] В средата на септември 1944 г. британската страна преценява, че *„предоставянето на България на права на съвоюваща би било в непосредствено противоречие с желанията и интересите на един от нашите най-твърди съюзници и вероятно би имало обратен ефект за непосредствените военни усилия на гърците... Нашите дългосрочни стратегически интереси налагат да останем в приятелски отношения с гърците и на българите да не бъде дадена възможност или извинение за оставането им по бреговете на Егейско море. Югославяните, особено сърбите, също може да създадат трудности, ако българите бъдат приети за съвоюващи."* Статут на „съвоюваща" получава само Италия и, според откровеното американско признание, той й е даден, за да се осигурят предимства за западните съюзници, *„а не от желание да се помогне на Италия"*. България – непризнатият противник..., 29-30, 229-230.

съгласие на държавата, на чиято територия ще воюват българските войски. В постигнатото компромисно решение няма числени ограничения, но България трябва да получи съгласието на Югославия. След трудни преговори и под съветски натиск, на 5 октомври 1944 г. в Крайова е постигнато споразумение с Тито за настъпление на запад[26].

Бойните действия на българските войски започват още преди подписването на примирието, т. е. преди да бъдат обявени за задължителни. Така новата власт се стреми да се разграничи от водената дотогава политика и да подпомогне съветските военни усилия. Надеждите са, че България ще получи статут на *„съвоюваща“*, което ще облекчи съдбата ѝ на победена и ще направи по-леки условията на мирния договор. Българските войски дават своя принос за освобождаването на Македония и Южна Сърбия[27], а след това участват в настъплението на Трети украински фронт през Югославия и Унгария към Австрия[28]. Те воюват от септември 1944 до май 1945 г. далече от българската територия в помощ на югославската и съветската армия. Цената на това участие е близо 40 хиляди убити, ранени и изчезнали и 133 млрд. лева разходи[29].

Опитите на новото българско правителство да накара западните съюзници и СССР да признаят България за *„съвоюваща“* не дават резултат. Първото искане е отправено към Антихитлеристката коалиция на 21 ноември 1944 г. Отговор не е получен и на 1 март 1945 г. П. Стайнов отново повдига въпроса пред С. Бирюзов. Политическият представител на страната в Москва Димитър Михалчев няколко пъти разговаря с висши съветски дипломати, но получава уклончиви отговори: *„Със самия факт, че се биете успоредно с нас против общия враг, вие сте вече съвоюващи... С този въпрос – съвоюване – вие търсите днес някаква морална награда, която да може да използвате утре политически, но не е ясно в каква юридическа форма би могло да се изрази това“*. На упреците на Михалчев, че съветската страна не се решава да даде *„морална премия на демократичните ни усърдия“*, заместникът на Молотов – В. Зорин, отговаря: *„Не сте съвсем прави... Не бива да се забравя, че не сме сами. У нашите съюзници има напластено лошо чувство срещу България, за което не може да не се държи сметка“*[30]. Действително, американската и особено британската страна нямат никакво намерение да подкрепят България, като се съобразяват с негативното отношение на Гърция и Югославия към бившия германски сателит

[26] *Даскалов, Г.* Българо-югославски политически отношения 1944-1945. С., 1989, 94-102.

[27] *Баева, И., Е. Калипова.* Следвоенното десетилетие на бълагрската външна политика 1944-1955. С., 2003, 47-54

[28] *Димитров, Д.* Участието на България във войната срещу хитлеристка Германия в завършващия етап на Втората световна война (ноември 1944-юни 1945 г.) – Исторически преглед, 1995, кн. 4, 27-38.

[29] Външна политика на Народна република България..., Т. 1, с. 79.

[30] България – непризнатият противник..., 181-185, 198-199, 214.

и със стремежа им да извлекат повече репарации. Въпреки това, приносът на България във военния разгром на хитлеризма е безспорен факт, който повишава самочувствието на страната и става важен аргумент в нейна полза при обсъждането на мирния договор[31].

2. 4. Управлението на ОФ и външният фактор – септември 1944 – декември 1945 г.

Статутът на България се определя от примирието, продиктувано от СССР със съгласието на САЩ и Великобритания, и в присъствието на съветски окупационни войски и на СКК, доминирана от съветските представители. Неуреденото международно положение на България и нуждата да се запази единството на Антихитлеристката коалиция забавят темпа на започналите радикални преобразувания. БРП (к) временно се отказва от крайната си цел – диктатура на пролетариата, и акцентира върху антифашистките и демократичните задачи. Поради това основни характеристики на преходния период на „народната демокрация" стават: многопартийността, наличието на опозиция, плановото стопанство и многосекторната икономика, в която присъстват държавният, кооперативният и частният сектор, плурализмът в културата. Възстановена (поне на думи) е Търновската конституция; отменени са редица закони, ограничаващи гражданските свободи; разтурени са казионните организации.

Една от важните задачи на четирите ОФ партии след 9 септември 1944 г. е да възстановят структурите си и да се укрепят във властта. Фактът, че са управляващи, улеснява и ускорява тяхното възстановяване и консолидация. Тези процеси в отделните партии имат своите особености, но постоянният стремеж на лидерите им е да си осигурят по-голяма социална база и подкрепа, която да засили позициите им в управлението.

Най-бързо протичат възстановителните процеси при БРП (к)[32]. Върху тях влияе общата психологическа атмосфера, създадена от победите на Съветския съюз, както и присъствието на негови войски в страната. Партията е извоювала

[31] В чл. 21 на договора се съдържа единственото признание за българския военен принос: обезщетяването на загубите, причинени на Гърция и Югославия, трябва да бъде извършено от България *„не напълно, а само частично"*, като се вземе предвид, че страната *„обяви и на дело води война против Германия"*. Външна политика на Народна република България..., Т. 1, с. 53.

[32] До средата на септември 1944 г. партията се нарича БРП, но в първите броеве на вестника ѝ *Работническо дело*, както и на в. *Отечествен фронт* тя с пораснало самочувствие започва открито да се нарича и „комунистическа". В писмото си до нейния ЦК от 28 септември 1944 г. Г. Димитров два пъти употребява уточняващото наименование *„Работническата партия (комунисти)"*, което е схванато от партийното ръководство като указание за използването му. Буквата (к) остава прикачена към името на партията до 5 ѝ конгрес (декември 1948 г.). *Исусов, М.* Политическите партии в България 1944-1948. С., 1978, с. 35; Установяване и укрепване..., с. 156, 157.

престиж сред определени обществени слоеве като организатор на въоръжената съпротива и на ОФ. Новата ѝ позиция на управляваща привлича както привърженици на комунистическата идеология, останали до момента встрани поради страх от репресии, така и голям брой безпартийни и кариеристи. На 9 септември 1944 г. БРП има около 14 хиляди членове, а само месец и половина по-късно броят им нараства четири пъти, за да достигне в началото на януари 1945 г. 234 хиляди, а след две години те са вече два пъти повече[33].

БРП се възстановява бързо и защото, за разлика от останалите, не е прекъсвала организационния си живот в нелегалност. Централните и местните ѝ структури са запазени, след 9 септември 1944 г. бързо се попълват и към средата на ноември вече поемат функциите си. Работата на ЦК се ръководи от Трайчо Костов[34], докато партийните лидери от предходния период А. Югов и Д. Терпешев участват в Политбюро, но съсредоточават усилията си в правителството, а Ц. Драгойчева – в НК на ОФ. В края на септември преустановява работата си Задграничното бюро в Москва, но Сталин е против връщането на Г. Димитров и В. Коларов в страната, за да не се изтълкува като налагане на комунистическа власт[35]. Със същата цел партията публично обяснява, че нито по състав, нито по методи, правителството е комунистическо, че няма съвети и политкомисари[36]. Аргументът е, че липсват външни и вътрешни условия за съветския модел, но партията не се отказва от идеала си, а само го отлага за по-подходящ момент. Същевременно БРП, насочвана отдалеч от Г. Димитров, постепенно монополизира връзките с Москва и си осигурява нейната политическа, икономическа и финансова подкрепа[37]. Партията реализира ръководната си роля в управле-

---

[33] *Исусов, М.* Политическите партии..., с. 39, 42; *Огнянов. Л.* Държавно-политическата система..., с. 17, 90.

[34] Тр. Костов е член на Политбюро от 1936 г. Осъден по време на процеса срещу ЦК на партията през юли 1942 г. на доживотен затвор, на 7 септември 1944 г. той излиза от Плевенския затвор, а на 12 септември, когато Политбюро определя състава си, той поема функциите на *„обединяващ работата на ЦК“*. Между него и Г. Димитров се води активна кореспонденция (чрез писма и радиограми), в резултат на която се оформят най-важните решения на БРП.

[35] Сталин на два пъти – през декември 1944 и януари 1945 г., се противопоставя на връщането на Коларов, тъй като то ще се използва *„за разговори за съветизация на България и пр.“ Димитров, Г.* Дневник, с. 452, 460. В дневника си Димитров не споменава дали той самият е отправял искане за завръщане в България по това време.

[36] Установяване и укрепване..., с. 101; *Исусов, М.* Политическите партии..., 50-51.

[37] На 8 септември 1944 г. Г. Димитров иска от Сталин *„материална помощ за Българската комунистическа партия до 50 000 долара“*, а на 13 септември тази сума е вече осигурена. *Димитров, Г.* Дневник, с. 436, 438, 445; *Марчева, И.* За някои аспекти на българо-съветските търговско-икономически отношения след Втората световна война. – Минало, 1997, кн. 2, 79-81; *Калинова, Е.* Преориентацията на българската външна търговия (септември 1944-1949). – В: Двадесетият век. Опит за равносметка. С., 2003, 282-291.

нието чрез ключовите министерства на вътрешните работи и на правосъдието, НК на ОФ и местните комитети на ОФ, доминирани навсякъде от комунисти[38].

Другата ОФ партия, която бързо успява да възстанови организациите си, е БЗНС. До разтурянето на партиите през 1934 г. най-силно влияние сред селските маси има крилото „Врабча". Но участието на Н. Петков от БЗНС „Пладне" в НК на ОФ осигурява място на земеделците в новото управление[39]. Лидерите на „Врабча" Д. Гичев, В. Димов и К. Муравиев, участвали в свалянето на 9 септември правителство, са арестувани по Наредбата-закон за „Народния съд" и са отстранени от политическата сцена. Традиционно силните позиции на БЗНС на село, но и фактът, че съюзът участва в управлението, привличат в редиците му многобройни привърженици. Още в средата на октомври 1944 г. броят им достига почти 38 хиляди, а месец по-късно те са вече 115 хиляди[40]. БЗНС става втората по големина политическа сила.

Организационното укрепване на БЗНС се свързва и с името на завърналия се на 23 септември 1944 г. в България бивш лидер на „Пладне" д-р Г. М. Димитров. При традиционно голямото значение, което земеделците придават на лидерския пост и след като силните фигури във „Врабча" са лишени от възможност за политическа изява, д-р Г. М. Димитров запълва създадения вакуум и земеделските маси виждат в негово лице *„всепризнатия водач на селската партия"*, обгърнат при това от ореола на родоначалник на съпротивата срещу режима[41]. Името му обаче продължава да се свързва с Англия, която от своя

---

[38] В края на 1944 г. общият брой на ОФ комитетите е 7292 и в тях комунистите са 14120, земеделците – 8682, социалдемократите – 854, звенарите – 410, а 2179 са безпартийни. *Огнянов. Л.* Държавно-политическата система..., с. 22.

[39] Н. Петков формулира и програмните принципи на БЗНС, твърде сходни с разбиранията на БРП. Те включват *„сърдечно приятелство"* със СССР и *„вечна дружба с братския руски народ"*; превръщане на България в демократична страна; демократизиране на просветата, културата, армията; изграждане на кооперативно и планово стопанство; национализация на природните богатства и кредитирането; *„Народен съд за всички, които са ограбвали, подтискали, измъчвали и безчинствували с българския народ, и за тези, които обявиха война и изправиха страната ни пред нова катастрофа"*. *Исусов, М.* Политическите партии..., с. 78. Н. Петков призовава членовете на БЗНС да възстановят дружбите и съюзът да заеме мястото си на *„една единствена организация на българските селяни"*. *Зарчев, Й.* БЗНС и изграждането на социализма в България 1944-1962. С., 1984, с. 25.

[40] *Огнянов. Л.* Държавно-политическата система..., с. 18; *Зарчев, Й.* БЗНС..., с. 29, 32.

[41] Новината за 9 септември заварва д-р Г. М. Димитров в Кайро и той предприема постъпки пред британските дипломати там да му съдействат да се завърне в родината, откъдето на 10 септември новото правителство му изпраща покана. Той напуска Кайро на 16 септември, а вечерта на 23 септември е на границата в Свиленград, където го чака специален влак за София. По време на продължилото чак до 9 часа на следващия ден пътуване той е приветстван сърдечно от многобройни земеделци. *Мозер, Ч.* Д-р Г. М. Димитров, 155-157. В мемоарите на д-р Г. М. Димитров посрещането му е описано подробно на няколко страници. *Димитров, Г. М.* Спомени. С., 1993, 188-193.

страна е убедена, че „*Димитров е доказал, че е един от най-полезните ни българи... Може съветското правителство да не го хареса, че е работил за нас през войната, но ще бъде трудно да изрази възраженията си*“[42] – Англия и СССР са все още съюзници. През октомври 1944 г. д-р Г. М. Димитров е избран за главен секретар на съюза, докато Н. Петков минава на по-заден план – получава място в Постоянното присъствие и поста главен редактор на органа на БЗНС в. *Земеделско знаме*. БРП подкрепя стремежа на Г. М. Димитров за единен съюз и съдейства за отстраняването на конкурента му Д. Гичев и „Врабча“ от политическата сцена. Така за първи път БРП изпробва тактиката, която ще прилага и в следващите месеци – да се възползва от съперничествата в БЗНС, като подкрепя една група срещу друга.

При провеждането на тази линия комунистите са улеснени от разнородния социален състав на съюза и от противоречията в него по политическата линия и единодействието с БРП (к), които водят до оформяне на ляво, дясно и центристко течение. Тези процеси са обусловени и от характерната за земеделците разпокъсаност, която е плод главно на борбата за лидерство в техните редици.

Тези тенденции проличават и в развитието на БРСДП, в чието ръководство в края на 1944 и началото на 1945 г. също започва процес на разединение[43]. Традиционно немногобройната партия трудно събира привържениците си. Ръководството ѝ (К. Лулчев, Кр. Пастухов, Гр. Чешмеджиев) има сериозни проблеми, създавани от намиращите се в малцинство, но твърде напористи привърженици на сътрудничеството с комунистите (Д. Братанов, Здр. Митовски, Г. Попов), които не крият желанието си да оглавят партията. За целта „левите“ търсят помощта на БРП: заявявайки, че партията им преживява криза, те обявяват, че мислят да я преодолеят с помощта на комунистите и посочват пътя за това: „*Пастуховци и Московци трябва да бъдат изхвърлени от партията..., те трябва да бъдат разобличени пред масите*“[44]. Тр. Костов лаконично резюмира: „*Ние одобрихме тези мисли*“. Първият опит на „левите“ да овладеят партийното ръководство в началото на ноември 1944 г. завършва с неуспех, но поставя началото на практиката комунистите да се възползват от вътрешните борби, да подкрепят „левите“ сили, които сами превръщат партиите си в обслужващи интересите на БРП.

Процесите на възстановяване и масовизиране не отминават и „Звено“. Но неговите изходни позиции са съвсем различни – създадено в края на 20-те години като „политически кръг“ от съмишленици, то никога не е имало стройна организация и солидна социална опора. Участието му в правителството, при това с

---

[42] *Василев, В. Ат.* Съветската политика в България по документи на Форийн офис (октомври 1944-ноември 1945). – В: България и Русия през XX век..., с. 304.

[43] *Дертлиев, П.* Ден първи, ден последен. С., 1996, 127-130.

[44] ЦДА, ф. 1 Б, оп. 7, а. е. 25, л. 1; а. е. 60, л. 1-2; *Остоич, П.* БРСДП 9 септември 1944 – 11 август 1948 г. С., 1980, 40-42.

четирима министри (колкото имат БРП и БЗНС), се дължи на присъствието на К. Георгиев в НК на ОФ от неговото създаване, както и на ролята, която привърженици на „Звено" и бивши членове на свързания с него Военен съюз играят в спечелването на военните за преврата на 9 септември.

Първият проблем на звенарите е дали да се превърнат в партия. Споровете за или против трансформирането на „Звено" в политическа партия отразяват стремежа на част от дейците му (П. Попзлатев, К. Георгиев) да създадат алтернатива на Комунистическата партия и БЗНС, която да привлече към ОФ нови обществени слоеве и да създаде социална опора за участието на „Звено" в управлението. В началото тези разбирания срещат съпротивата на по-ляво ориентираните (Ив. Харизанов), както и на Дамян Велчев (формално той не принадлежи към „Звено"). Те се опасяват за единството на ОФ, понеже в бъдещата партия могат да проникнат бивши дейци на други партии и да я противопоставят на БРП[45]. Но надделява стремежът към партийна формация – Народен съюз „Звено", за създаването на която е свикана на 1 октомври 1944 г. в София национална конференция. За председател на нейния ЦК е избран К. Георгиев. К. Георгиев споделя принципа, че *„ако нещо трябва да стане, то по-добре е да стане с мен и за мен, отколкото без мен и против мен"* и е последователен в разбиранията си, че сътрудничеството с БРП и ориентацията към СССР нямат алтернатива. В негово лице комунистите намират най-подходящата личност, на която могат да разчитат, а като министър-председател той отговаря и на условието на Москва правителството да не се оглавява от комунист. Поведението на К. Георгиев в последвалите конфликти в ОФ потвърждава позицията му, че неизбежното според него социално преустройство трябва да се направи по-поносимо, *„по-безболезнено"* и без *„вредни увлечения"* и крайности[46].

Готовността на К. Георгиев за съвместна работа с БРП се споделя напълно от дългогодишния му приятел и съратник – военния министър Дамян Велчев[47]. Но в ръководството на партията има и други политици (Петър Попзлатев, Васил Юруков, проф. Никола Долапчиев), които възприемат единодействието с БРП

---

[45] ЦДА, ф. 1 Б, оп. 7, а. е. 17, л. 3; *Димитров, И.* Народен съюз „Звено" (1 октомври 1944 -19 февруари 1949 г.). – В: *Димитров, И.* България на Балканите и в Европа. С., 1980, 134-135.

[46] *Димитров, И.* Народен съюз „Звено"..., с. 145. Според собственото му признание (направено след близо 20 години), на 9 септември 1944 г. К. Георгиев е бил наясно с перспективата на развитие на България. *Димитров, И.* Миналото, което беше близко..., с. 25.

[47] Д. Велчев многократно уверява: *„С комунистите ние ще вървим докрай; който пожелае да ни откъсне от тях, ще го разглеждаме като враг. Без тях ние не можем и крачка да направим"*. Той твърди, че няма да пречи при обновяването на армията, стига това да не е *„през главата му"*, а изявленията му по външнополитическите перспективи на страната звучат още по-обнадеждаващо за БРП: *„България не трябва повече да се дели от СССР. Мен не ме плаши даже утрешна съветска България. Аз се готвя да стана неин достоен гражданин"*. ЦДА, ф. 1 Б, оп. 7, а. е. 15, л. 1; а. е. 17, л. 2; а. е. 23, л. 1.

като принудително, наложено по външни причини. Подобно на земеделските лидери, те искат да създадат партия със солидна социална опора, равностоен партньор на БРП, която да попречи на започналото преустройство да надхвърли рамките на Търновската конституция. „Звено" обявява, че не е обърнато към определена класа или съсловие, а към целия народ и до края на 1944 г. полага усилия да се превърне в масова партия, но без особен успех. В началото на 1945 г. членовете му са 14-15 хиляди, главно бивши военни, търговци, адвокати, чиновници, лекари, професори, писатели[48]. Макар да е малобройна и разнородна формация, „Звено" има важното предимство, че представлява военния, интелектуалния и стопанския елит на страната, което го прави желан партньор за останалите партии. До края на октомври 1944 г. сътрудничеството с БРП (к) се развива по възходяща линия, но действията на БРП и борбата за власт вътре в ОФ скоро променят това. Но независимо от вътрешните различия, „Звено" не стига до разединение, най-вече поради големия политически опит на К. Георгиев.

В края на 1944 и началото на 1945 г. най-влиятелната политическа сила – БРП (к), разглежда коалицията ОФ не като временна политическа комбинация, а като продължителен съюз на широки обществени и политически слоеве, който може да улесни постепенния преход към социализма. Според разбиранията на БРП (к), плод на нейната собствена еволюция и оценка на ситуацията, както и на внушенията на Сталин, отечественофронтовският период на преход ще бъде продължителен и няма да предполага изпълнение на програмата максимум на партията, т. е. установяване на диктатурата на пролетариата.

Разбирането за дълготрайната „*отечественофронтовска ера*" и свързаната с нея необходимост от единодействие с останалите партии, постепенно се променя от 1946 г. нататък в резултат на започващата „студена война". Но и дотогава БРП (к), макар да се стреми към единство на коалицията, набляга на укрепването на ръководните си позиции. Още на 10 септември 1944 г. на мястото на полицията се създава Народна милиция за опазване на вътрешната сигурност. Редиците ѝ се попълват от бивши партизани и политзатворници, почти всички – членове на БРП (к) или на младежката ѝ организация. Неин директор става Раденко Видински. Към Народната милиция е и отдел Държавна сигурност, оглавен също от комунист – Димо Дичев. Така БРП (к) си осигурява контрол върху силовите структури, които по-късно използва за натиск срещу политическите си опоненти. Работата на милицията е повлияна от партийната намеса и от самочувствието на партизаните, които смятат, че са над закона, вършат своеволия и насилия. Силовите действия отблъскват останалите ОФ партии. Те настоятелно искат министерството да се отнеме от комунистите.

Особено внимание БРП (к) отделя на преустройството на армията, в която се вливат и партизанските отряди. До към края на ноември 1944 г. от Москва неведнократно напомнят, че армията трябва да се съхрани, за да участва в бойни-

[48] *Димитров, И.* Народен съюз „Звено"..., 136-139.

те действия срещу Германия. Съветският съюз не желае действия, които могат да се тълкуват като налагане на съветски модел. Затова Москва не насърчава, даже иска да ограничи масовите чистки в офицерския корпус[49]. Ръководството на БРП, от една страна, призовава към *„желязна боева дисциплина"* и *„издигане боевата готовност"*, а от друга – настоява за *„бързо отстраняване на немско-фашистките агенти в средата на офицерството, злостни врагове на народа и Отечествения фронт"*[50]. След 9 септември 1944 г., за по-малко от два месеца, близо 1/3 от кадровите офицери (около 3 хиляди) са сменени – уволнени са 289, преместени – 507, задържани – 151 души[51]. Г. Димитров многократно настоява *„да не се копира формално системата и институтите на Червената армия"* и да не се въвеждат *„в явна или замаскирана форма"* политкомисарите, но ЦК на БРП упорства и заедно с Д. Велчев успява да отстои необходимостта във всички армейски части (до дружина) да се назначат помощник-командири от партизаните, които да превъзпитават войската в духа на програмата на ОФ и чистката да продължи[52]. Ръководните постове в армията се заемат от завърнали се от СССР политемигранти или офицери със заслуги към съпротивителното движение и тясно свързани с БРП (к), както и от бившите партизански командири, които получават високи чинове[53]. Военният отдел при ЦК, начело със завършилия съветска военна академия Георги Дамянов, играе важна роля в поставянето на армията под прекия политически контрол на БРП (к)[54].

Властта на БРП (к) е закрепена и в резултат на масовите репресии непосредствено след 9 септември и в началото на октомври 1944 г. Още в първите дни след завземането на властта започват арести на хора, принадлежали към местните органи на властта, полицията и жандармерията, немалка част от които са избити без съд и присъда[55]. Вълната от репресии се дължи на желанието за отмъщение заради убийствата, изтезанията и ограбването на партизани, ятаци и

---

[49] *Баев, Й.* Проблеми на българо-съветските военнополитически отношения (септември 1944-декември 1947). – В: България и Русия през XX век..., 313-314.

[50] Установяване и укрепване..., 100-101.

[51] *Исусов, М.* Комунистическата партия..., 53-54; *Огнянов, Л.* Държавно-политическата..., с. 41; *Баев, Й.* Външни и вътрешни фактори за чистката в офицерския корпус (септември-декември 1944 г.). – Военноисторически сборник, 1994, кн. 5, 171-172.

[52] Непубликувани радиограми на Георги Димитров и ЦК на БРП (к) (август-декември 1944 г.). – Известия на Института по история на БКП. Т. 32, С., 1975, с. 10, 33-34, 36; Радиограми и писма от Трайчо Костов..., 315-316; Установяване и укрепване..., 145-146.

[53] *Трънски, С.* Невъзможни истини. С., 1994, 29-32, 35-36; *Знеполски, Д.* Посмъртна изповед. С., б. г., с. 323.

[54] Калинова, Е. Победителите и България..., 258-159.

[55] Няма методика, по която да се установи броят на репресираните, затова посочваните цифри варират от 625 д. до 25-30 хиляди. *Огнянов, Л.* Държавно-политическата система..., 27-28. За наличните документални свидетелства и за опитите да се даде поточен отговор на въпроса вж.: *Шарланов, Д.* Тиранията. Жертви и палачи. С., 1997, 8-10.

техни близки[56]. Не може да се пренебрегне и участието на лумпенизирани елементи, водени не от партийни пристрастия, а от користни цели. Със сигурност обаче е налице и разправа на новите управляващи с политически противници, за да укрепят собствените си позиции в управлението. Трудно е да се определи съотношението между тези мотиви, но те показват колко сложна и изострена е обстановката в този момент.

Милицията и съдът, които се намират в ръцете на БРП (к), не предприемат нищо, за да предотвратят вълната от беззаконие и престъпления. Според ЦК *„революционната активност на масите не само не представлява никаква опасност за реда и спокойствието в страната, но напротив, е най-надеждна опора на новата народна власт..."*[57] „Революционната еуфория" на партийното ръководство е поощрена и от Г. Димитров, но в унисон със съветското изискване да не се афишира ролята на комунистическите партии и да се запазва поне видимост на законност, Димитров съветва антифашистките мероприятия да стават със съгласието на останалите партии и при *„строг демократичен ред и законност"*[58]. В следващите дни БРП предприема стъпки към вкарване на „революционната ярост" в законови рамки (вкл. като приема Наредба-закон за „Народния съд"), но БРП (к) продължава „стихийната" чистка и Г. Димитров е уведомен от ЦК, че времето, докато Наредбата-закон влезе в сила, *„може да бъде използвано за негласна ликвидация на най-злостните врагове, което се провежда от нашите вътрешни тройки. Контрареволюцията трябва да бъде обезглавена решително и бързо"*[59]. На 8 октомври Тр. Костов съобщава на Г. Димитров: *„Решително слагаме край на революционната чистка"*[60], но поведението на БРП при репресиите стряска съюзниците ѝ и води до първа сериозна пукнатина в единството на ОФ.

Важна роля за засилване на властта на ОФ и най-вече на БРП (к) изиграват извършените във всички институции и ведомства чистки. Ръководствата на четирите ОФ партии ги разглеждат като необходими за *„прочистването"* на

---

[56] В меморандума, изпратен от българското правителство до Съвета на министрите на външните работи, който в началото на лятото на 1946 г. в Париж обсъжда мирните договори със сателитите на Германия, се посочва, че до 9 септември 1944 г. са избити 29 480 партизани и техни помощници. *Работническо дело*, № 109, 20 май 1946.

[57] Установяване и укрепване..., с. 101.

[58] *Димитров, Г.* Дневник, с. 437.

[59] *Мешкова, П., Д. Шарланов.* Българската гилотина. Тайните механизми на Народния съд. С., 1994, с. 27; *Калинова, Е.* Победителите и България..., 182-184.

[60] ЦДА, ф. 1 Б, оп. 7, а. е. 17, л. 3.

[61] Лозунгът за прочистване на държавния апарат и армията от *„противонародни елементи"* присъства в програмата на ОФ от 17 септември 1944 г., одобрен от четирите партии в ОФ. В окръжно на НК на ОФ от 20 септември 1944 г. се призовава корените на *„фашисткия враг"* в страната да бъдат *„изтръгнати без остатък"*. Установяване и укрепване..., 19-20, 140-141.

държавния апарат от „*фашистки елементи*“[61]. С най-голям размах те се извършват в системата на ръководените от комунисти министерства на вътрешните работи и на правосъдието, но се прилагат и от некомунистическите министри. През октомври 1944 г. министърът на просветата проф. Чолаков (НС „Звено“) внася за одобрение в Министерския съвет проект за „Наредба-закон за прочистване на учителския и преподавателския персонал в народните основни и средни училища, учителските институти и в университета и висшите училища и академии“. В мотивите е записано, че ако прочистването на държавния апарат е необходимо, „*толкова по-необходимо то се явява в училището*“, защото учителят въздейства пряко върху съзнанието на учениците и „*ако е пропит от фашистки дух... може да бъде вреден за учебното дело*“[62]. Така Министерството на народното просвещение става единственото, приело подобен документ.

Илюстрация за нагласите у всички партии в ОФ е чистката в Министерството на търговията и промишлеността, начело на което е Д. Нейков (БРСДП), а главен секретар – Иван Копринков с 35-годишен стаж в същата партия и член на нейното ръководство от 25 години. По сведения на членовете на БРСДП в министерството само от Дирекцията на вътрешната търговия, индустрията и занаятите след 9 септември до края на 1944 г. са уволнени около 50 чиновници „*за проявена фашистка дейност*“, а от Дирекцията на външната търговия – близо 45 души, при това „*всички уволнения... са станали от министъра*“, със „*знанието и съгласието*“ на Ив. Копринков[63]. Чистката в държавния апарат е улеснена от отмяната на служебния и образователния ценз. Така партиите от ОФ дават възможност на привържениците си да влязат в управлението, но и конкуренцията между тях се засилва, а и работата е затруднена от растящата липса на професионализъм.

При чистките лозунгът е да се изкорени фашизмът, обаче при липсата на ясни критерии са засегнати и хора, които нямат нищо общо с него, но са политически противници на новата власт или просто не споделят нейните възгледи за развитието на страната[64]. Част от тези хора (около 3 300 души от края на 1944

---

[62] Съдът над историците. Българската историческа наука. Документи и дискусии 1944-1950. Т. 1, С., 1995, 52-53; *Чичовска, В.* Политиката срещу просветната традиция. С., 1995, 57-58. Според авторката идеята на проф. Ст. Чолаков е чрез Наредбата-закон да се установят по-точни критерии за извършване на чистката в неговото ведомство, но при изработването ѝ са се намесили комунистите, заемащи отговорни постове в министерството, и тя придобила характер, позволяващ „*произволни тълкувания*“ и „*несправедливи наказания*“. Пак там, 68-74. В. Чичовска обаче не посочва дали изобщо биха могли да се установят точни критерии за чистката и дали Ст. Чолаков е имал някакви конкретни предложения, които са били отхвърлени от сътрудниците (т. е. подчинените му).

[63] ЦДА, ф. 28, оп. 1, а. е. 141, л. 10-11, 13; *Калинова, Е.* Победителите и България..., с. 157.

[64] *Баева, И.* Смяна на елита и кадрите в България и Източна Европа (1944-1948). – В: Лица на времето. Кн. 1, С., 1996, 78-85.

до края на 1945 г., когато близо 3 000 са освободени) са изпратени в лагери за „*политически опасни лица*“, които стават важен елемент от репресивната система[65]. Те са създадени с Наредба-закон за трудововъзпитателните общежития (ТВО) за политически опасни лица, подписана на 20 декември 1944 г. от министрите от всички партии (с изключение на отсъстващия от заседанието проф. Ст. Чолаков) и одобрена от тримата регенти, от които само Т. Павлов е комунист. Министрите и регентите пренебрегват явното нарушаване на Търновската конституция, според която наказания могат да се налагат само от съответен съд и то – при влязла в сила присъда[66]. Вече има законно основание за отстраняване на политически неудобните лица – възможност, която БРП използва най-широко, тъй като и милицията е в нейни ръце.

Важен момент в политическия живот на България е проведеният „Народен съд“ срещу престъпниците от войната. Той е създаден с Наредба-закон „за съдене от Народен съд виновниците за въвличане на България в световната война срещу съюзените народи и за злодеянията, свързани с нея“[67]. Наредбата визира регентите, министрите за периода от 1 януари 1941 г. до 9 септември 1944 г., депутатите от 25 ОНС, висши духовни и военни лица и други, отговорни за правителствената политика през посочения период. Едно от предназначенията на наредбата е да ограничи вълната от репресии, която настройва общественото мнение срещу ОФ, и да вкара желанието за възмездие в руслото на закона. Тя отразява и господстващите в момента настроения, че виновните за поредното тежко поражение на страната трябва да бъдат наказани, както и изискването на Антихитлеристката коалиция за изкореняване на фашизма. Текстове за съдене на военните престъпници има както в английско-американския проект за примирие с България, така и в окончателния вариант на Московското примирие. Не е без значение обаче и стремежът от политическия живот трайно да се отстранят евентуалните противници на новата власт и възможните конкуренти на все още неукрепналите ОФ партии.

---

[65] За първи път подобни лагери за „политически противници на властта“ са създадени през 1941 г., а през 1943 г. младежи с леви убеждения са събирани в т. нар. „специални работни отряди“. *Стоянова, П., Е. Илиев.* Политически опасни лица. Въдворявания, трудова мобилизация, изселвания в България след 1944 г. С., 1991, С., 1991, 9-14.

[66] Според тази наредба-закон „*лица, опасни за държавния ред и сигурност*“ могат да бъдат принудително настанявани в специални ТВО по заповед на министъра на вътрешните работи. *Стоянова, П., Е. Илиев.* Политически опасни лица..., 106, 112-114; *Огнянов, Л.* Държавно-политическата..., 47-49.

[67] Наредбата-закон е приета на 30 септември 1944 г. и е обнародвана на 6 октомври. Такава стъпка е предвидена още в издадения в края на август 1944 г. Манифест на НК на ОФ, под който стоят подписите на десет от бъдещите министри (вкл. К. Георгиев, Н. Петков, Гр. Чешмеджиев, Д. Велчев, П. Стоянов, Д. Казасов), включена е и в програмата на правителството от 17 септември 1944 г. Установяване и укрепване..., с. 20, 103, 133, 161-163.

По тези причини наредбата-закон е подписана от министрите от всички ОФ партии, макар че влиза в противоречие с редица текстове на Търновската конституция[68]. Там е записана категорична забрана правителството да създава извънредни съдилища със специален статут; пак според нея регентите не могат да бъдат подвеждани под съдебна отговорност; министрите могат да бъдат съдени само по решение на парламента и то – от особен Държавен съд; депутатите също не подлежат на съд за своите изказвания и гласуване в парламента. Допуснати са и редица процесуални нарушения.

Министрите от всички цветове не виждат в наредбата никакво неудобство, защото според тях тя е необходима както по външнополитически съображения (за натрупване на политически актив пред Антихитлеристката коалиция в навечерието на примирието), така и по вътрешнополитически – да се спрат произволите на милицията и да се укрепи властта на четирите партии, включително и чрез дискредитиране на БЗНС „Врабча", Демократическата и Народната партия. Разбира се, това значение на наредбата съвсем не е водещо, то се отнася най-вече до съденето на кабинета на Муравиев. А на преден план се извежда прекратяването на произволите и възстановяването на демократичния ред и законността при наказване на *„виновниците за народната катастрофа"*[69], но като се имат предвид заявленията на ОФ партиите, че извън тях няма други демократични организации, наличието му не може да се отрече. Едва по-късно, когато БРП го използва за укрепване на своите позиции, започват протестите на некомунистическите дейци, но не срещу обявената в закона цел, а срещу начините за постигането ѝ.

68-те състава на „Народния съд" действат от декември 1944 до април 1945 г., като общият брой на подсъдимите по образуваните 135 процеса е 11 122, от които само около 2 хиляди са оправдани или делата им са прекратени. По брой на произнесените присъди – 9155, България е на едно от първите места сред страните, провели подобни съдебни процеси. От тях 2730 са смъртни, а 1305 са за доживотен затвор. На смърт са осъдени тримата бивши регенти, 22 министри, 67 депутати, 47 генерали и полковници и др[70]. Наред с тях обаче справедливо са

---

[68] Наредбата-закон, предварително одобрена от Политбюро на БРП, е подписана от всички присъствали министри – от заседанието отсъстват Д. Терпешев, Н. Петков и А. Държански, но и тримата са подписали Манифеста от август 1944 г. със същото искане.

[69] НК на ОФ и ръководствата на партиите излизат с общ апел, призоваващ към *„най-пълна поддръжка на правителството"* в прилагането на закона. Той е подписан от Ц. Драгойчева и Тр. Костов (БРП), д-р Г. М. Димитров (БЗНС) и П. Попзлатев („Звено") и акцентира върху необходимостта виновните да получат своето наказание, но най-вече върху възстановяването на *„строгия демократичен ред"*. Това са и двата момента в единодействието на четирите партии по „Народния съд" и одобрението, изказвано на страниците на техните вестници, включително от д-р Г. М. Димитров и Н. Петков. *Калинова, Е.* Победителите и България..., с. 160-161.

[70] По-подробно вж. *Мешкова, П., Д. Шарланов.* Българската гилотина...; *Семерджиев, П.* Народният съд в България 1944-1945. С., 1998.

осъдени и истински престъпници, извършили масови екзекуции, издевателства и зверства. Всички присъди са придружени от забранено от конституцията конфискуване на имущества и много високи глоби. Близките на осъдените години наред са подложени на тормоз и ограничаване на гражданските им права. При определяне на присъдите пряко и безцеремонно се намесва Политбюро на БРП (к), което в края на януари 1945 г. направо диктува на народните обвинители размера на наказанията, които трябва да искат за най-важните подсъдими.

Така, под лозунга за изкореняване на фашизма, е извършена разправа с потенциални съперници за властта и е показана мощта на БРП (к), с която останалите политически сили трябва да се съобразяват. Сред тях обаче има авторитетни политици със свои амбиции и виждания за бъдещето на страната, които все повече се отличават от тези на БРП (к). Действията първоначално на Д. Велчев от НС „Звено", а след това на лидерите на БЗНС и БРСДП д-р Г. М. Димитров и Кр. Пастухов за консолидиране на партиите им и нежеланието да се подчинят на диктата на БРП (к) водят до задълбочаване на противоречията в коалицията[71]. Амбицията на д-р Г. М. Димитров да се противопостави открито на стремежа на БРП за ръководна роля в управлението на страната и да покаже силата на БЗНС, кара БРП да посочи като „*главен проводник*" на английското влияние и враг на ръководната роля на Комунистическата партия „*десничарските елементи в Земеделския съюз начело с Гемето*". Оттук следва и главната задача – разбиване на тази „*реакционна върхушка*" и „*разобличаване на Гемето*"[72].

В началото на 1945 г. пукнатините в ОФ вече са се превърнали в сериозен конфликт между партиите, предизвикан от борбата за ръководни позиции в управлението. Той показва, че ОФ партиите имат различни възгледи за политическото развитие, които се сблъскват в борбата за повече власт. Така първите сътресения в коалицията са плод на вътрешни процеси, в които започва да се намесва и външният фактор – първо съветските ръководители на СКК, а след това и западните представители, макар да нямат указания за това от Лондон и

[71] В средата на ноември 1944 г. тези противоречия вече са ясно очертани – „Звено" се дразни от беззаконията в армията, БЗНС настоява милицията да се отнеме от комунистите и протестира, че те държат основните постове в администрацията. В края на месеца Д. Велчев внася в Министерския съвет т. нар. Четвърто постановление, целящо да запази офицерския кадър. БРП решава да го използва като повод за демонстриране на силата си и за първи път получава открита подкрепа от съветското ръководство на СКК. Партията организира протести в страната с искане за отмяна на постановлението, но най-вече с цел да стресне и „усмири" останалите партии. Съветската намеса респектира Д. Велчев и „Звено" отстъпва, което позволява на БРП да съсредоточи ударите си върху ръководството на БЗНС, което решава да използва ситуацията около Четвъртото постановление, за да премери открито сили с комунистите. *Калинова, Е.* Победителите и България..., 192-200.

[72] ЦДА, ф. 1 Б, оп. 7, а. е. 157, л. 2.

Вашингтон. БРП (к) и съветските представители в СКК оказват силен натиск за отстраняването на д-р Г. М. Димитров от ръководството на БЗНС. Комунистическата партия е улеснена от традиционните за БЗНС вътрешнопартийни съперничества. Но тъй като „левите" в земеделското ръководство нямат достатъчно влияние, БРП (к) се обръща към Н. Петков, който се съгласява земеделският лидер да бъде отстранен от Постоянното присъствие, но настоява БЗНС да реши този въпрос без външна намеса[73]. В края на януари 1945 г. д-р Г. М. Димитров подава оставка, а мястото му на главен секретар на БЗНС е заето от Н. Петков. По същото време под натиска на „левите" от ръководството на БРСДП е отстранен и Кр. Пастухов и начело на партията застава К. Лулчев.

Така БРП (к) нанася първи сериозни удари на преките си конкуренти, но ентусиазмът ѝ бързо е вкаран в руслото на съветските намерения. На 28 януари 1945 г. Тр. Костов, А. Югов и К. Георгиев се срещат със Сталин в Москва, който им напомня, че в момента на комунистите им трябва съюз с „*демократическата фракция на капиталистите*" против „*фашистката фракция*", че съветската „*форма*" на път към социализма, е най-добрата, но сигурно не е единствената: „*Може да има и други форми – демократична република и даже в известни условия – конституционна монархия*"[74].

Призивите на Сталин към умереност са свързани с предстоящата втора среща на „тримата големи" в Ялта (4-11 февруари 1945 г.). Приетата там „Декларация за освободена Европа"[75] позволява на западните съюзници и най-вече на

---

[73] Бързината, с която Н. Петков решава да отстрани д-р Г. М. Димитров, може да се обясни с по-добрата му ориентация в обстановката и с убеждението му, че съпротивата срещу БРП (к) и упорството срещу съветското командване ще рефлектират негативно върху БЗНС и ще доведат до разправа със съюза, която Н. Петков иска да предотврати. Може да се предположи също, че той вижда възможност да излезе от втората позиция и да застане начело на БЗНС. Както и да се преплетени тези мотиви, в края на 1944 г. Н. Петков и ръководството на БРП (к) имат нужда един от друг. ЦДА, ф. 1 Б, оп. 7, а. е. 184, л. 1; *Минчев, М.* България отново..., 90-91; Калинова, Е. Победителите и България..., 211-220.

[74] *Димитров, Г.* Дневник, с. 464.

[75] С декларацията правителствата на СССР, САЩ и Великобритания се споразумяват да съгласуват политиката си по помощта, която ще окажат на народите в Европа „*при решаването от тях по демократичен начин на насъщните им политически и икономически проблеми*" и при създаването на демократични учреждения по техен собствен избор. Трите държави ще подпомагат създаването на временни правителства с широко представяне на всички демократични елементи, които да проведат колкото е възможно по-скоро свободни демократични избори и да установят правителства, отговарящи на волята на народа. В декларацията се предвижда, че трите големи държави ще помагат там, където е нужно, за провеждането на такива избори. Тези мерки обаче могат да бъдат приложени само със съгласието на трите страни, което прави декларацията неприложима на практика. България, непризнатият противник..., с. 210; *Калинова, Е.* България, Втората световна война и пътят към мира. – В: Страници от българската история. Събития, размисли, личности. Ч. 2, С., 1993, 97-98.

САЩ да я използват за натиск срещу бившите сателити от съветската сфера на влияние и да аргументират с нея опитите си за по-активна намеса в тези страни, на каквато според примирията нямат право. Г. Димитров успокоява българските комунисти, че Ялтенските решения са компромисни, че дават *„някои козове"* в ръцете на англичаните и американците, но използването им зависи от много други фактори – *„преди всичко от Съветския съюз"*, във всички случаи те не предполагат промени във *„вътрешното положение в България и в нейните взаимоотношения със Съветския съюз"*[76]. Съветът на Г. Димитров е партията да не дава поводи за обвинения в недемократичност, за да нямат западните представители основания да настояват за предвидените в Ялтенската декларация мерки. В тази връзка той набляга върху значението на парламентарните избори, осигуряването на максимално широка подкрепа за правителството, успокояването на съюзниците и укрепването на ОФ.

В началото на април 1945 г. Държавният департамент на САЩ прави пореден опит за прилагане на Ялтенската декларация[77], като обявява, че изборите в България не могат да се проведат без външна помощ. Англия подкрепя американската теза, а СССР се възползва от правото си на вето и отклонява предложението за тристранен комитет, тъй като, при неустойчивото политическо положение, това ще даде подкрепа на прозападно ориентираните среди. В същото време той внушава на българските управляващи да отложат предвидените за края на април избори, за да не се конфронтира със съюзниците си[78]. Приближаването на края на войната с Германия и по-твърдата позиция на новия

---

[76] ЦДА, ф. 1 Б, оп. 7, а. е. 257, л. 1-2; Баева, И., Е. Калинова. Следвоенното десетилетие..., 74-76.

[77] Първият опит е предприет през март 1945 г. след създаването на правителството на Петру Гроза в Румъния, в което под натиска на Москва превес имат комунистите. Англия и САЩ настояват да се създаде тристранна комисия, наред с доминираната от съветските представители СКК, която да следи за прилагане на принципите от Ялтенската декларация. Москва отхвърля предложението с аргумента, че в Румъния има ред и спокойствие и оттам минават съветските военни комуникации. След тази реакция Чърчил признава: *„Не можехме да протестираме, защото по време на октомврийското ни посещение в Москва двамата с Идън бяхме признали правото на Русия на доминираща роля в Румъния и България в замяна на нашата в Гърция. Сталин се беше придържал съвсем стриктно към това споразумение по време на шестседмичното сражение срещу комунистите и ЕЛАС в Атина, въпреки че му беше ужасно неприятно... Сега Сталин следваше точно обратната политика в двете черноморски балкански страни... Но, ако решах да го притисна, той можеше да ми отговори: „Аз не ви се бърках в Гърция, сега и вие няма да ми се бъркате в Румъния"*. Рузвелт също се съгласява, че *„Румъния не е подходящо място за изпитателен случай"*. *Чърчил, У.* Мемоари. Т. 6. Триумф и трагедия..., 399-400; *Пинтев, С.* САЩ и режимът на народната демокрация в България (септември 1944-септември 1947). – Известия на българското историческо дружество. Т. 37, 1985, с. 277.

[78] *Пинтев, С.* България в британската дипломация..., с. 101.

американски президент Хари Труман към СССР предизвикват надежди за преразпределяне на сферите на влияние. Това се чувства и от онези политически кръгове в България, които се надяват да ограничат действията на БРП (к) и постепенно да я изтласкат. Те се стремят към подкрепата на Англия и САЩ. Втвърдява се и политиката на БРП (к) – в края на април 1945 г. д-р Димитров е поставен под домашен арест, а комунистите подготвят настъпление срещу *„гемето-вщината"*, за да си осигурят послушен Земеделски съюз. На тяхна страна са „левите" в БЗНС, но решаваща е позицията на Н. Петков, който продължава да се колебае в отношението си към Г. М. Димитров.

В началото на май 1945 г. Н. Петков трябва да вземе тежко решение, свързано с дилемата дали да заклейми Г. М. Димитров и да запази единодействието с БРП, или да поведе БЗНС по пътя на самостоятелното действие. През януари той избира първия вариант, съобразявайки се с факта, че България за момента е в съветската сфера, а западните държави изглеждат съвсем безразлични. Но през април 1945 г. активизирането на САЩ очертава нови перспективи и те пораждат колебания у Н. Петков, които продължават месец-два[79]. Краят на войната активизира външния фактор и той започва да играе водеща роля при оформяне на отношенията между политическите сили. Активизират се и западните представители в България и най-вече американците. М. Барнс става най-дейният западен дипломат в България, насочващ еволюцията на Н. Петков към открито противопоставяне[80], докато британците са по-умерени, тъй като официалната линия на Лондон към България е съобразена с англо-съветските договорености. Те подкрепят инициативите на САЩ за България, но не предлагат свои, за да не провокират ответни съветски действия в по-важни за Англия региони. Въпреки че официално не се демонстрира готовност за намеса в политическите събития в България, промяната започва да се чувства в отношенията между съюзниците от Антихитлеристката коалиция и тя все повече влияе върху България. Противопоставянето между партиите неизбежно придобива и външнополитически измерения, като всеки „лагер" се надява на външния фактор.

Ново напрежение в нестабилната вътрешнополитическа ситуация в страната внася бягството на 23 май 1945 г. на д-р Г. М. Димитров от жилището му, където е поставен под домашен арест[81]. Той търси убежище при американските дипломати в София и това дава повод на М. Барнс да предприеме по-реши-

---

[79] *Калинова, Е.* Победителите и България..., 245-250.

[80] *Гунев, Г.* Към брега на свободата или за Никола Петков и неговото време. С., 1992, с. 71; *Димитров, И.* Миналото, което..., с. 33, 62, 71, 108.

[81] Подробностите около бягството са описани драматично в спомените на д-р Г. М. Димитров и в неговата биография от проф. Ч. Мозер. *Димитров, Г. М.* Спомени, 224-229; *Мозер, Ч.* Д-р Г. М. Димитров, 180-182.

телни действия, за да привлече вниманието на Държавния департамент върху ставащото в България[82]. Именно заради неговата инициативност и стремежа му да повлияе върху събитията, Вашингтон показва по-голям интерес и загриженост. Външният фактор и най-вече силният натиск на БРП (к) приближават разцеплението в БЗНС – през юни 1945 г. „левите" в съюзното ръководство освобождават Н. Петков от поста главен секретар и го дават на свой представител – Александър Оббов.

Центробежните тенденции в ОФ коалицията се засилват с насрочване на парламентарните избори за 26 август 1945 г. Това събитие има вътрешни и външни проекции. САЩ и Англия се възползват от своите 25% влияние, договорени между Сталин и Чърчил, без обаче да се конфронтират със Съветския съюз. До края на 1945 г. САЩ настойчиво твърдят, че положението в България налага предвидената в Ялтенската декларация намеса на трите велики сили. В противен случай те няма да признаят българското правителство и няма да подпишат мирен договор с него[83]. Декларацията и настойчиво заявяваното от САЩ искане за прилагането ѝ в България, подтиква групата около Н. Петков да се обърне към СКК с предложение изборите да се отложат и да се извършат *„под международен контрол"*, тъй като в страната няма достатъчно гаранции за демократичното им провеждане. Поведението на Н. Петков е съгласувано с М. Барнс, който му вдъхва надежди, че правителството на САЩ ще го подкрепи срещу комунистите в контекста на втвърдяващото се отношение на Вашингтон към СССР след разгрома на Германия[84]. Така условията в страната, в съчетание с действията на западните представители, водят до открито оформяне на опозиционни политически групи. Вашингтон и Лондон с ноти констатират липсата на условия за демократични избори, но не искат отлагането им, за да не нарушават поетите ангажименти. Москва дава косвена подкрепа на българското правителство, като на 14 август възстановява дипломатическите отношения с него. Въпреки това, Сталин внушава на БРП (к) да приеме искането на оформящата се опозиция, за да демонстрира добра воля пред съюзниците, а и с оглед на

[82] САЩ и Англия не желаят да изострят отношенията си със СССР в навечерието на Потсдамската конференция, където ще се обсъжда големият въпрос за съдбата на Германия. Затова официално те не се ангажират прекалено със случая на Г. М. Димитров и той е принуден да остане във вилата на М. Барнс до септември 1945 г., когато е постигнат компромис между съюзниците и му е разрешено да напусне страната. Той отново приема емигрантския живот. За дейността му през този период вж.: Другата България. Документи за организациите на българската политическа емиграция 1944-1989. С., 2000, 7-60.

[83] *Пинтев, С.* САЩ и режимът..., 275-282; *Калинова, Е.* България, Втората световна война и пътят към мира..., с. 97.

[84] *Тошкова, В.* САЩ в България (януари-септември 1945). Разузнаване и дипломация. – Военноисторически сборник, 1993, кн. 5, с. 100; *Пинтев, С.* САЩ и режимът на народната демокрация..., с. 285.

бъдещите мирни преговори. Той окачествява отлагането като *„незначителна отстъпка“*, която няма да застраши позициите на БРП (к), но пък ще покаже демократизирането на политическата система в България[85].

Изборите са пренасрочени за 18 ноември 1945 г., а през септември ОФ обявява партийната система за отворена: легализирана е опозицията в лицето на БЗНС-Никола Петков, БРСДП (обединена)[86] със секретар Коста Лулчев и Демократическата партия. Възстановената Радикална партия влиза в ОФ, но една част от нея минава в опозиция и се обособява като Радикална партия (обединена). Либерализира се и стопанската политика на ОФ. Целта е да се предотвратят нови обвинения, че в страната няма условия за демократични избори. Опозицията обаче отново призовава за отлагането им, като дори решава да ги бойкотира, за да провокира Запада. САЩ и Великобритания обаче искат да спечелят благосклонността на СССР за Контролната комисия в Япония и не подкрепят българската опозиция[87]. Съюзниците не се конфронтират по българските проблеми, които са само малка част от глобалните. Натискът на САЩ и Англия за демократични промени в България, демонстриран на конференцията в Потсдам (юли-август 1945 г.), при отлагането на изборите през август 1945 г. и по-късно при опитите за реконструкция на кабинета в началото на 1946 г., е премерен така, че да не предизвика подобни съветски действия в Италия и Гърция. Той залага на публични декларации, които трябва да привлекат общественото внимание и да засилят съпротивата на българската опозиция. Но подкрепата за нея е в определени граници и не бива да накърнява съветските интереси[88].

---

[85] На 29 август 1945 г., на среща с лидерите на БРП (к) Сталин ги успокоява с думи, обърнати към бъдещото развитие на нещата: *„Отложихте изборите – поставете точка на това. Отлагането на изборите не е съществено искане и затова ние се съгласихме. Ако англо-американците са недоволни от нещо, нека се обърнат към Контролната комисия. Там ще им кажат, че не могат да решават подобни въпроси и ще ги отправят тук – към нашето правителство. Ние не ще се съгласим на никакви съществени отстъпки, а без нас нищо не може да се направи...“ Исусов, М.* Сталин и България. С., 1991, 32-33. За начина, по който изборите са отложени, вж.: *Пинтев, С.* Отлагането на първите следвоенни парламентарни избори в България 1945 г. (нови факти и аргументи). – Исторически преглед, 1993, кн. 6, 58-79; *Калинова, Е.* Победителите и България..., 329-357.

[86] Легализирането на опозицията е предварително разрешено от Сталин, който на 29 август 1945 г. съветва българските комунисти: *„По-добре би било да се легализира опозицията, за да я държите вие в своите ръце и да я заставите да бъде лоялна, отколкото да мине в нелегалност. Вие сте заинтересовани да имате опозиция... За вас даже е изгодно опозиция от 50-60 човека – ще се хвалите пред Бевин, че у вас има опозиция. Опозицията ще бъде у вас като камшик, ще ви принуждава да не се разпускате, ще ви пришпорва...“ Исусов, М.* Сталин и България. С., 1991, с. 33.

[87] *Тошкова, В.* Мирът с България (1945-1947): Амбиции и постижения на „Голямата тройка“. – Военноисторически сборник, 1997, кн. 6, 46-47.

[88] *Богданова, Р.* Българската политическа опозиция (1945-1947). – В: Лица на времето. Т. 2, С., 1997, 54-56.

В изборите за първия следвоенен парламент участват 84,8% от имащите право на глас. За ОФ гласуват 88,14% (гласуването става с единни листи, което не позволява да проличи реалната тежест на отделните партии в коалицията), а недействителните гласове са 455 хил. В новоизбраното 26 ОНС с председател Васил Коларов, са представени само ОФ партиите по предварително определени квоти: по 94 места за БРП (к) и БЗНС, 45 за Звено, 31 за БРСДП, 11 за Радикалната партия и един независим. Парламентарната система е възстановена и отново след 10 годишно прекъсване в Народното събрание са представени партии. За краткия си мандат (15 декември 1945-28 септември 1946 г.) неговата законодателна дейност е твърде активна. Парламентът узаконява всички актове на правителството след 9 септември 1944 г. и приема повече от 250 закони и решения с дълбоки политически и социално-икономически последствия[89].

Демократизирането на политическия живот, очертало се към есента на 1945 г., се оказва временно. Създаването на опозиция изостря политическата борба, в която БРП (к) използва парламентарни и извънпарламентарни средства, органите на сигурността и съдебната система, за да принуди инакомислещите да следват нейната линия. Тя се опира на военната, дипломатическата и икономическата подкрепа на Москва, докато всички обещания на западните демокрации за подкрепа на опозицията остават само фрази и показни акции, без да навредят на отношенията със СССР.

Илюстрация на това е външната намеса за реконструкция на новото правителство след изборите. То включва представените в парламента политически сили, но САЩ и Великобритания настояват пред Сталин да *„посъветва"* българите да включат в него двама представители на *„лоялната опозиция"*, макар и тя да е бойкотирала изборите[90]. Западът отново действа половинчато: официално с руснаците не е уговорено при какви условия опозицията ще влезе в правителството, а М. Барнс в София подтиква Н. Петков и К. Лулчев да поставят ултимативни предварителни искания, за да се провокира отново интересът на САЩ и Англия и да се предотврати признаването на кабинета от Вашингтон и Лондон[91]. Неотстъпчивостта на Н. Петков и К. Лулчев, внушавана от М. Барнс, се вписва в американската линия за непрекъснат натиск върху Москва. Но при засилващия се съветски контрол върху България това поведение предопределя

---

[89] *Миланова, С.* Парламентът и конституцията в политическия живот на България. – В: Страници от българската история..., 20-23.

[90] Решението е взето на Московската среща на тримата министри на външните работи през декември 1945 г. *Пинтев, С.* САЩ и режима на народната демокрация..., с. 295.

[91] Опозицията иска реконструкция на кабинета като министерствата на вътрешните работи и правосъдието бъдат отнети от БРП (к), разпускане на парламента, нови избори и непризнаване на вътрешната политика. Дипломатически архив на МВнР (ДА на МВнР), оп. 1п, а. е. 288, л. 45-46; *Калинова, Е.* Победителите и България..., 440-447.

съдбата на българската опозиция. Сталин съвсем не е склонен към нови отстъпки и дава указание да се състави правителство без опозицията[92].

2. 5. Политическото противопоставяне 1946-1947 г.

На 31 март 1946 г. е създаден вторият кабинет на Кимон Георгиев, отново само от представители на ОФ партиите (5 от БРП (к), по 4 от БЗНС и „Звено", двама социалдемократи, един от Радикалната партия и един независим)[93]. В кабинета и в парламента продължава да се прилага паритетният принцип. Министерските и депутатските места, заети от БРП (к), не съответстват на действителното ѝ влияние. В началото на 1946 г. тя има над 413 хил. членове, БЗНС – 153 хил., „Звено" – 31 хил., БРСДП – 29 хил., а Радикалната партия – по-малко от 6 хил.[94] БРП (к) обаче прави отстъпки на своите съюзници (даже и в структурите на местната власт), за да не ги тласне към опозиционните партии, а и заради неуреденото положение на страната и отказа на САЩ и Великобритания да признаят правителството за демократично.

Няколко месеца след легализирането ѝ опозицията наброява около 54 хил. членове на БЗНС-Н. Петков, 3 хил. – на БРСДП (обединена) и 1607 на Демократическата партия. В своите печатни органи тя агитира за придържане към Търновската конституция, набляга върху принципите на демократизма, съпоставяйки ги с диктата на БРП (к) и зове към съпротива срещу комунистите.

Още в началото на 1946 г. по указание на ЦК на БРП (к) започва настъпление срещу опозицията: нейни дейци са задържани, вестниците ѝ спирани, пропагандата срещу нея се води ожесточено. Кулминацията е през втората половина на годината с политическите процеси срещу лидери и активисти на опо-

---

[92] *Пинтев, С.* България в британската дипломация..., 168-191; *Исусов. М.* Сталин и България, 40-46. На 7 януари 1946 г. в Москва Сталин и Молотов обсъждат с българската делегация (К. Георгиев, А. Югов и П. Стайнов) ситуацията по прилагането на Московското решение. Забележката на К. Георгиев, че опозицията получава *„лоши съвети отвън"*, разгневява Сталин и той я заклеймява: *„Вашата опозиция може да върви по дяволите!"* Според него, ако тя не изпълни решението, *„толкова по-зле за опозицията. Тя ще загине. Ще минем и без нея. Петков да не си мисли, че СССР и Америка ще воюват заради него"*. Восточная Европа в документах россиских архивов 1944-1953. Т. 1, 1944-1948. Москва, 1997, с. 359, 360. Окончателната „присъда" обаче е следствие от неуспеха да се приложи Московското решение. На 28 март лично Сталин нарежда на Г. Димитров: *„Предвид отказа на опозицията да даде в правителството свои представители, въпреки решението на тримата министри, препоръчваме да провеждате следната политика: 1. По всякакъв начин да игнорирате опозицията, да не водите повече с нея никакви преговори. 2. Да приемете редица обмислени и умело организирани мерки, за да задушите опозицията..."* *Димитров, Г.* Дневник, с. 524.

[93] По-подробно вж.: *Минчев, М.* Второто правителство на Отечествения фронт. Велико Търново, 2001, 11-98.

[94] *Огнянов, Л.* Държавно-политическата система..., с. 90.

зиционните партии[95]. Първата присъда е произнесена на 12 юли срещу д-р Г. М. Димитров, макар той вече да е в чужбина. Осъден е на доживотен затвор, защото по време на войната срещу Германия е давал нареждания да се разпространяват между войниците лозунги, целящи да се намали боеспособността на армията. 71-годишният социалдемократ Кръстю Пастухов е осъден на 5 години затвор за две свои статии, в които бил накърнил достойнството на българската войска и уронил престижа на военното началство. За своите убеждения, изразени на страниците на вестника на БРСДП (обединена) „Свободен народ", е съден неговият главен редактор Цвети Иванов. През август се провеждат още два големи процеса – срещу шест души от „Тайната военна организация „Цар Крум" и 22 от Вътрешната македонска революционна организация (ВМРО), завършили с три смъртни присъди и различни срокове затвор[96]. Главното обвинение е, че са се борили за *„събаряне на законно установената народна власт"*, за което обаче липсват сериозни доказателства. Започнати са следствия и срещу други (съществуващи или измислени) конспиративни групи, като стремежът винаги е да се докаже връзката им с опозицията.

През лятото на 1946 г. БРП (к) започва да отстранява от армията „ненадеждните" офицери и установява пълен контрол върху нея. На 2 юли е гласуван Закон за ръководство и контрол на войската, според който в нея не могат да служат лица с *„фашистки, реставраторски и антидемократични проявления"* и офицери, осъдени от т. нар. Народен съд. На тази основа в кратки срокове са отстранени около 1/3 от офицерите[97]. В противоречие с Търновската конституция, на Министерския съвет се възлага ръководството и контрола върху цялостната дейност на войската. Прочистването през лятото на 1946 г. обхваща и съдебните органи, Министерството на външните работи и други държавни учреждения. Продължават и въдворяванията в *„трудово-възпитателните общежития"*, където през 1946 г. се намират около 1500 души[98].

През 1946 г., в голяма степен и поради навлизане на преговорите за мирните договори в решаваща фаза, на преден план в България излиза въпросът: република или монархия? След 9 септември 1944 г. формата на управление е запазена, като е сменено (в противоречие с изискванията на конституцията) регентството, управляващо от името на малолетния цар Симеон II. Новата власт решава да проведе референдум за премахване на монархическия институт. За целта 26 ОНС приема Закон за допитване до народа за премахване на монархията и за свикване на Велико народно събрание. Опозиционните партии обаче посочват, че според чл. 4 от Търновската конституция България е наследстве-

---

[95] По-подробно за тези процеси вж. *Цветков, Ж.* Съдът над опозиционните лидери. С., 1991, 22-57; *Шарланов, Д.* Тиранията. Жертви и палачи. С., 1997, 35-60.

[96] *Цветков, Ж.* Съдът над опозиционните..., 58-68; *Шарланов, Д.* Тиранията..., 73-92.

[97] *Огнянов, Л.* Държавно-политическата система..., 110-112.

[98] *Стоянова, П., Е. Илиев.* Политически опасни лица..., с. 15.

на и конституционна монархия и не е предвиден ред за промяна на формата на управление. Това би могло да стане, ако се внесат изменения в чл. 4 или ако се предвиди конституционен текст за провеждане на референдум. И в двата случая е нужно Велико народно събрание за изменение на конституцията, но нито регентството, нито Министерският съвет имат право да го свикат[99]. Това може да стори единствено царят, който обаче не е пълнолетен (през 1946 г. той е едва 9-годишен).

Опозицията се обявява против референдума като начин за ликвидиране на монархията. Но по същество и тя е на републикански позиции и, съобразявайки се с масовите настроения, решава да участва в референдума, като призовава своите привърженици да гласуват за република[100]. Представителите на трите страни в СКК също не възразяват срещу референдума. Той е проведен на 8 септември 1946 г. и според официалните резултати в него участват 91,63% от гласоподавателите. 97,01% от бюлетините са действителни и от тях 95,63% са за република. Общият брой на неучаствалите в референдума, на подалите недействителни бюлетини и на гласувалите за монархията е около 15%[101]. Резултатите не са оспорени от нито една политическа сила и показват изключителната популярност на републиката. Обществената нагласа е формирана под въздействието на различни фактори, но може би най-важен е фактът, че с монархията се свързват националните катастрофи.

На 15 септември 1946 г. 26 ОНС провъзгласява България за *„народна република"*; царското семейство напуска страната; регентството престава да съществува, а В. Коларов в качеството си на председател на парламента става временен председател на републиката.

На 27 октомври 1946 г. се провеждат избори за 6 Велико народно събрание, което трябва да изработи новата конституция на България. За разлика от предишните парламентарни избори, ОФ-партиите участват с обща платформа, но със самостоятелни партийни листи с различни цветове. Двете основни опозиционни партии – БЗНС-Н. Петков и БРСДП(о), заедно с групата на независимите интелектуалци, се обединяват във „Федерация на селския и градския труд", а Демократическата партия участва в изборите отделно. Възможностите на опозицията в предизборната борба са силно ограничени: властта си служи с насилия, заплахи, арести срещу нейните привърженици[102]. На 27 октомври гласуват 94,18% от всички гласоподаватели. 70,10% от тях са за ОФ, 28,35% – за

---

[99] Български конституции и конституционни проекти. С., 1990, 33-34.

[100] *Огнянов, Л.* Държавно-политическата система..., 120-121; *Димова, В.* Никола Д. Петков... , 65, 73.

[101] *Огнянов, Л.* Държавно-политическата система..., с. 122.

[102] *Дертлиев, П.* Ден първи..., 158-160; *Димитров, Г. М.* Спомени, с. 276; *Шарланов, Д.* Тиранията..., 93-95.

коалицията на БЗНС-Н. Петков и БРСДП(о). Във ВНС опозицията си осигурява 99 места срещу 366 за ОФ (275 от тях са комунисти). За председател е избран В. Коларов[103]. ВНС става върховен орган на държавната власт, доминиран от БРП (к). То действа от ноември 1946 до октомври 1949 г., тъй като мандатът му е удължаван два пъти с по една година. Основната му задача е да изработи нова конституция на страната, но докато трае работата на специалната парламентарна комисия върху текстовете ѝ, ВНС се занимава и със законодателна дейност, което действащата Търновска конституция не позволява.

Изборните резултати показват съотношението на политическите сили и влиянието на Комунистическата партия в страната, макар че провеждането на изборите е съпроводено с насилия и произволи. БРП (к) не съставя самостоятелно правителство, а предпочита да запази ОФ коалицията, като включи представители на другите ОФ партии в сформираното на 22 ноември 1946 г. трето ОФ правителство.За първи път то се оглавява от комунист – Георги Димитров, който е председател на ЦК на БРП (к) и на парламентарната група на партията. В кабинета има вече 10 представители на БРП (к), пет от БЗНС, по двама от „Звено“ и БРСДП и един независим[104]. Пътят за настъпление на комунистите е открит.

1947 г. е изпълнена с важни събития и става повратна в следвоенната българска история. На 10 февруари в Париж е подписан мирният договор. Опозицията свързва надеждите си с клаузата за изтеглянето на съветските войски от страната. Това обаче трябва да стане 90 дни след влизането на договора в сила (на 15 септември 1947 г.), а друга клауза предвижда прекратяване на дейността на СКК, следователно и изтегляне на западните представители, подкрепящи усилията на опозицията. При това положение тя активизира своите действия, особено във връзка с разработването на новата конституция. Но среща безкомпромисната позиция на БРП (к), която след подписването на мирния договор се чувства вече с развързани ръце и все по-малко се съобразява със западните оценки. Съдбата на опозицията, а и на българското политическо развитие, отново зависи от външния фактор. Противоречията между САЩ и СССР се задълбочават. Все по-ясни са признаците на студената война и разделянето на света на два блока. През пролетта на 1947 г. с доктрината „Труман“ Вашингтон показва плътното си обвързване с Гърция и Турция на Балканите и дезинтересиране от България, потвърдено и от отзоваването на М. Барнс – един от най-дейните поддръжници на българската опозиция.

---

[103] *Миланова, С.* Парламентът и конституцията..., 23-25; *Същата*, Парламентарните групи на опозицията в VI ВНС. – Векове, 1990, кн. 2, 33-40.

[104] Към момента на изборите БРП има близо 422 хил. членове, БЗНС – 150 хил., „Звено“ – 34 хил., БРСДП – 31 хил., Радикалната партия – около 4 хил. Опозиционните БЗНС и БРСДП имат съответно 51 хил. и малко над 2 хил. членове, а Демократическата партия – 1240. *Огнянов, Л.* Държавно-политическата система..., с. 132.

След подписването на мирния договор с България БРП (к) минава в настъпление. Методите вече са изпробвани – режисирани съдебни процеси срещу лидери на опозицията. Започват процеси срещу конспиративните военни организации „Неутрален офицер" и „Военен съюз". Подсъдими са около 70 офицери, обвинени в подготовка на насилствено сваляне на властта. При следствието се „установява", че техни идейни вдъхновители са някои от най-изтъкнатите лидери на опозицията[105]. В края на април са спрени опозиционните вестници.

Събраните в хода на съдебните процеси „доказателства" се използват за подготовка на решителния удар – срещу лидера на най-влиятелната опозиционна партия – Никола Петков. На 5 юни (веднага след като САЩ ратифицират мирния договор) в парламента постъпва прокурорско искане за сваляне на депутатския имунитет и за задържане на Н. Петков, поради връзките му с военните организации, заедно с които е готвел въоръжен преврат[106]. Той е арестуван още в залата на Народното събрание и срещу него започва скалъпен съдебен процес, завършил със смъртна присъда. Тя е изпълнена с одобрението на съветското ръководство в първите минути на 23 септември – седмица след влизането в сила на мирния договор и три дни след официалното признаване на българското правителство от Вашингтон.

След политическото убийство на лидера, на 26 август неговата партия е забранена и разтурена със закон, приет от ВНС. САЩ и Великобритания се обявяват против разправата с Н. Петков[107]. Протестите им обаче са твърде приглушени, а практическите стъпки на Вашингтон по ратифициране на мирния договор и признаване на българското правителство подсказват, че за американските политици по-важно е бързото изтегляне на съветските войски от региона, отколкото съдбата на опозицията в една страна, вече оставена в съветската сфера на влияние. След разправата с най-силната опозиционна партия, ликвидирането на останалите политически противници на БРП (к) е само въпрос на време.

2. 6. Мирният договор от 10 февруари 1947 г. и отношенията със съседите

България прави първи стъпки за излизане от международната изолация след като подписва Московското примирие. В София пристигат политически представители на СССР, САЩ и Великобритания. През октомври 1944 г. де

---

[105] *Цветков, Ж.* Съдът на опозиционните..., 69-87, 101-103.

[106] По-подробно вж. *Шарланов, Д.* Тиранията..., 97-154; *Семерджиев, П.* Съдебният процес срещу Н. Петков 1947. 1990; *Цветков, Ж.* Съдът над опозиционните..., 114-140.

[107] *Пинтев, С.* България в британската дипломация..., 219-230; *Същият.* Англия и разгромът на антикомунистическата опозиция в България (януари-септември 1947 г.) – Исторически преглед, 1994-1995, кн. 1, 100-107.

факто са уредени отношенията с Франция, а година по-късно в двете страни са акредитирани и пълномощни министри. През януари 1945 г. са възстановени дипломатическите отношения с Италия, а през май същата година – с Югославия. На 14 август 1945 г., по време на споровете около отлагането на парламентарните избори, СССР оказва подкрепа на ОФ правителство, като възстановява дипломатическите си отношения с България. До края на годината те са възстановени и с Полша, Чехословакия и Албания[108].

За България сключването на мирен договор с държавите от Антихитлеристката коалиция е изключително важно за уреждането на международното ѝ положение. Процедурата по изработване на мирните договори с бившите сателити на Германия е уточнена на срещата на Сталин, Труман и Чърчил (заменен от Клемент Атли) в Потсдам (17 юли-2 август 1945 г.)[109]. Решено е договорите да бъдат подготвени от Съвет на министрите на външните работи (СМВнР) на САЩ, СССР, Великобритания, Франция и Китай. Впоследствие САЩ предлагат процедурата да бъде променена и договорите да се изработят от конференция на 21 държави от Антихитлеристката коалиция. Според постигнатия компромис решенията на конференцията имат препоръчителен характер, а СМВнР ще изработи окончателните текстове[110].

Мирната конференция (29 юли-15 октомври 1946 г.) се провежда в Париж. Това активизира българската политика в защита на националните интереси[111]. Засилената пропаганда в Париж, в която голям дял има председателят на парламента В. Коларов, трябва да противодейства на прекомерните гръцки претенции (за 150 млн. долара репарации и 10 хил. кв. км. българска територия) и да даде аргументи на съветската дипломация в борбата за защита на интересите си, които в случая съвпадат с българските. Регламентът на конференцията позволява на бившите сателити да представят своите становища по мирните договори. Външният министър Георги Кулишев и Васил Коларов отстояват българските права над Западна Тракия и искането да се приспаднат от репарациите вложените в този район инвестиции, но аргументите им не са приети[112].

---

[108] *Калинова, Е.* България, Втората световна война..., с. 95, 99; Външна политика на Народна република България..., Т. 1, с. 14, 28, 32, 35.

[109] Берлинската (Потсдамската) конференция на ръководителите на трите съюзни държави – СССР, САЩ и Великобритания, 17 юли-2 август 1945. Сб. документи. С., 1987, 491-494; *Тошкова, В.* Мирът с България..., 36-39; *Пинтев, С.* България в британската дипломация..., 117-129.

[110] *Калинова, Е.* България, Втората световна война..., 99-100, 101-102.

[111] *Исусов, М.* Сталин и България, 92-96; *Калинова, Е.* България, Втората световна война..., 102-103. *Баева, И., Е. Калинова.* Следвоенното десетилетие..., 93-97.

[112] *Пинтев, С.* Българската южна граница и мирният договор с България – септември 1944-февруари 1947. – Векове, 1982, кн. 5, 45-56; *Същият.* Англия и репарациите за Гърция в мирния договор с България. – В: Българо-английски отношения в ново и най-ново време. С., 1987, 139-155.

Окончателният текст на договора, плод на компромиси на СССР, САЩ и Великобритания, е изработен на сесията на СМВнР в Ню Йорк и е подписан на 10 февруари 1947 г. в Париж. България не е призната за съвоюваща; въоръжените ѝ сили са намалени; отхвърлено е искането ѝ за Западна Тракия и тя трябва да демилитаризира южната си граница, която обаче не е променена в полза на Гърция. Репарациите са определени на 45 млн. долара за Гърция и 25 млн. за Югославия (около 1/4 от репарациите от Ньойския договор) и трябва да се изплатят за осем години в селскостопанска продукция и суровини. Великите сили не пропускат да фиксират и защитата на своите икономически интереси[113]. С влизането на мирния договор в сила на 15 септември 1947 г. СКК прекратява дейността си, а в 90-дневен срок след тази дата съветските войски трябва да напуснат страната. Договорът слага край на състоянието на война с Антихитлеристката коалиция. България става суверенна държава. Тя единствена от бившите германски сателити има уголемена територия, защото остава в сила Крайовската спогодба от 1940 г. за Южна Добруджа[114]. България излиза от изолацията: Великобритания възстановява дипломатическите си отношения с нея на 11 февруари, а САЩ – на 2 октомври 1947 г.

В първите години след 9 септември 1944 г. за България е особено важно да урегулира отношенията си с Югославия и Гърция. Проблемите са наследени от миналото със сложния национален въпрос, а през войната са утежнени от присъствието на български войски в Беломорието, Македония и Сърбия. Покъсно все по-голяма тежест при споровете добиват идеологическите мотиви, положението на победена България и най-вече указанията на Сталин[115].

В края на войната Югославия и Тито имат висок международен престиж и самочувствие на победители. Това им помага да наложат родилата се в началото на века теза, че населението в трите части на Македония (Пиринска, Вардарска и Егейска) е отделна македонска нация, която има право да се обедини в държавно формирование в рамките на Югославия. На 2 август 1944 г. е направена първата крачка: създадена е Народна Република Македония (НРМ) като член на Югославската федерация. През септември-октомври 1944 г. Белград и Скопие се възползват от трудностите на България, за да предприемат и следващата

---

[113] Мирен договор с България. Външна политика на Народна република България..., Т. 1, 45-66; Баева, И., Е. Калинова. Следвоенното десетилетие..., 99-102.

[114] Нещо повече, територията на България нараства в сравнение с предвоенния период, докато такива активни и заслужили членки на Антихитлеристката коалиция като Полша и Чехословакия намаляват географския си обхват. Едната, Полша, губи източните си територии (Западна Украйна и Западна Белорусия), и въпреки компенсацията на запад, все пак намалява със 78 хил. кв. км. А Чехословакия губи Закарпатска Украйна, отново в полза на СССР.

[115] *Исусов, М.* Сталин и България, 52-74.

стъпка: присъединяване на Пиринска Македония към НРМ[116]. Тя е улеснена от БРП (к), възприела под натиска на Коминтерна противоречащата на историческите факти и националните интереси теза за отделна „*македонска нация*“, и подхождаща идеологически към „нова Югославия“. Българското правителство допуска широка пропаганда на представители на Скопие в Горноджумайска (дн. Благоевградска) област за „*издигане на македонското национално съзнание*“ на българите в този край. Югославската страна се възползва от международната изолация на България и от необходимостта тя да получи съгласието на Белград за военни действия на югославска територия и оказва натиск за откъсване на Пиринския край. Най-податливи на натиска са българските комунисти с тяхната традиционно непоследователна линия по националния въпрос. В края на септември 1944 г. те са склонни да изпълнят поставените от югославска страна искания за създаване в Пиринския край на „македонски“ военни единици и „народоосвободителни комитети“ и за разгръщане на пропагандата в полза на незабавното присъединяване към НРМ. Този опит обаче е осуетен, след като Сталин принуждава Тито да се съгласи българските войски да воюват на югославска територия, а от Москва Г. Димитров категорично се обявява против откъсването на Пиринския край. Според него разрешаването на македонския въпрос трябва да е следствие от бъдещия съюз между двете държави[117].

След този неуспех, от ноември 1944 г. югославската страна извежда на преден план идеята за създаване на Южнославянска федерация. Тито има интерес от голяма славянска държава, която ще му даде предимства при преговорите за общ кабинет с югославското кралско емигрантско правителство и за отстояване на югославските претенции за Триест. В България и правителството, и общественото мнение са убедени, че тясното обвързване с победителката Югославия ще помогне за излизане на страната от изолацията, ще издигне авторитета ѝ и ще осигури надеждна защита при преговорите за бъдещия мирен договор. Сталин също одобрява започналите българско-югославски разговори – бъдещата голяма славянска държава в съветската орбита ще е надеждно предмостие за СССР в Южна Европа и ще противодейства на доминираната от Англия Гърция.

До началото на 1945 г. Белград и София си разменят няколко проекта за федерация[118], които открояват различните виждания на двете страни за фор-

---

[116] *Лалков, М.* От надежда към разочарование. Идеята за федерацията в Балканския югоизток (1944-1948 г.). С., 1993, 91-158; *Ангелов, В.* Хроника на едно национално предателство. Благоевград, 1999, 3-36.

[117] На 27 октомври 1944 г. Г. Димитров настоява пред Тито „*да разясни на македонските другари да не поставят практически въпроса за присъединяването на българска Македония [към република Македония], което може да стане само при определяне на новите граници между България и Югославия на основата на предварително разбирателство между тези две държави*“. *Димитров, Г.* Дневник, с. 445.

[118] *Даскалов, Г.* Българо-югославски политически отношения 1944-1945. С., 1989, 276-293.

мата, за сроковете и за начина на създаването ѝ. ЮКП предлага принципа на федериране да е 6:1, т. е. включване на България в Югославската федерация със статут на една от югославските републики. Това би означавало поглъщане на страната и затова във всички български проекти се отстоява принципът 1:1, т. е. обединение между Югославия като цяло и България на паритетна основа. В югославските проекти се настоява за незабавно създаване на федерация, за да се поставят Англия и САЩ пред свършен факт (дори се посочва и крайният срок – 31 декември 1944 г.) и за присъединяване на Пиринския край към НРМ. В това предложение българската страна съзира опасност за националната независимост и отстоява възгледа за поетапно изграждане на федерацията, т. е. тя да се предхожда от тесен съюз между двете държави във всички области и за неопределен срок. Разработването на тези позиции става на държавно равнище, като в него се ангажират различни политически сили[119]. България е категорична, че присъединяването на Пиринския край към НРМ ще бъде възможно едва след като се изгради федерацията, при това – едновременно с връщането на Западните покрайнини на България. Същевременно БРП упорито се придържа към тезата за „македонската нация" и за „правото на самоопределение" на македонците, като многократно заявява готовността си да работи за утвърждаване на „македонско национално съзнание" сред българското население в Пиринския край.

За разрешаване на спорните въпроси е потърсен арбитражът на Сталин. По сроковете на федерацията той приема югославското становище, за да изпревари реакцията на западните съюзници. Съветът му е да се ускори федеративното обединение, *„защото ако народите искат, никой не може да им попречи"*[120]. Югославската настъпателност и съветската благосклонност карат българската страна да възприеме тезата за ускореното федериране, но все пак не до 31 декември 1944 г., а до края на войната. Що се отнася до формата на федерацията, Сталин първоначално отстоява българската теза[121], но в края на януари 1945 г. по югославско внушение съветва тя да не се предрешава. По същото време Ан-

---

[119] В разработването на проектите, освен комунистите участват К. Георгиев, П. Стайнов, Д. Велчев, д-р Г. М. Димитров, Д. Казасов, Д. Нейков. Мисията по съгласуването на проектите е поверена на члена на ръководството на НС „Звено" Петър Тодоров, който подробно я описва в спомените си. *Тодоров, П.* Лични свидетелства. С., 1999, 333 373.

[120] *Лалков, М.* От надежда към разочарование..., с. 164.

[121] Мнението на Сталин е предадено в дневника на Г. Димитров: *„10 януари 1945. Сталин се обади:...Югославяните ми съобщиха, че предложили на българите България да влезе в Югославия на онези права, както сърбите и хърватите. Но българите не се съгласили с това и настоявали за създаване от Югославия и България на равноправна българо-югославска съюзна държава. Аз казах, че българите са прави, а югославяните не са прави. Би следвало от Югославия и България да се създаде двуединна държава на равноправни начала, нещо като бившата Австро-Унгария. Иначе влизането на България в Югославия ще означава поглъщане на България..."* *Димитров, Г.* Дневник, с. 460.

глия, получила сведения за предстоящото обединение, протестира официално пред СССР, че България не е подписала мирен договор и не може да води самостоятелна външна политика. Страхът на Лондон е предизвикан от опасността бъдещата голяма славянска държава да доведе съветското влияние до Гърция, но и от превръщането на НРМ в притегателен център и за Егейска Македония.

Протестите на Англия са подкрепени и от САЩ и Сталин не може да не се съобрази със своите съюзници. В края на януари 1945 г. той се отказва от незабавното изграждане на федерацията, а иска България и Югославия през следващия месец да подпишат съюзен договор, който да не дразни съюзниците, но да се приеме от двете страни като първа крачка към федерацията. Новите западни протести карат Москва два пъти да отлага сключването на договора, а на 12 април 1945 г. в Москва Тито и Г. Димитров са инструктирани за триетапно развитие на отношенията: да се възстановят „*в най-близко време*“ дипломатическите отношения (последвало на 5 май 1945 г.), „*след известно време*“ да се сключи договор за сътрудничество и взаимопомощ и едва като трета стъпка – да се създаде федерация, за която срокове не се поставят[122]. Всъщност това е българският вариант за поетапно изграждане на обединението. В следващите две години България и Югославия имат различни приоритети, но перспективата за федерацията се запазва.

През юни 1946 г. Сталин отново казва тежката си дума: подписването на договора да се отложи за след мирните договори, а дотогава на Пиринския край да се даде „*културна автономия*“, за да се развие там „*македонското съзнание*“ на „*македонската нация*“ като първа крачка към присъединяването по-късно към НРМ.[123] Поредният съветски натиск, с който БРП трябва да се съобрази, отново идва в момент, когато България е уязвима – предстои Парижката конференция за обсъждане на мирните договори с бившите сателити и страната трябва да си осигури подкрепа.

Десетият пленум на ЦК на БРП (к) (9-10 август 1946 г.) изпълнява съвета: в доклада на Г. Димитров и в приетата резолюция се признава правото на „македонския народ“ за обединение в НРМ в рамките на Югославия, т. е. признава се вътрешноюгославско решение на македонския въпрос, но се поемат и ангажименти към Пиринския край. До присъединяването му към НРМ в бъдещата федерация, БРП поема ангажимента да работи „*систематически за културното сближаване на македонското население*“ с НРМ, за популяризиране на „*македонския език и литература и историята на НРМ*“, както и да осъществи „*ред мероприятия по линия на културната автономия, които да*

---

[122] Пак там, с. 474; Македонският въпрос в българо-югославските отношения (1944-1952 г.). С., 2004, с. 27; *Даскалов, Г.* Българо-югославски политически отношения..., 226-315.

[123] *Мичев, Д.* Македонският въпрос и българо-югославските отношения – 9 септември 1944-1949. С., 1994, 227-262; *Димитров, Г.* Дневник, 527-528.

способстват за развитие на националното самосъзнание и да облекчат обединението с НРМ"[124].

Принудата е основният начин за изграждане на македонското национално съзнание у българите в Пиринския край. Кулминацията е демографското преброяване на населението (декември 1946 г.), когато то е принуждавано да се записва като „*македонско*" и така официално да се докаже „македонският характер" на региона[125]. Така под външен натиск и при идеологическото съгледство на БРП (к) са пренебрегнати българските национални интереси и са потъпкани историческите традиции в угода на Югославия и СССР. Мнението на Сталин, че с присъединяването може да не се бърза, позволява на БРП (к) да отстоява принципа си, че то ще стане след създаването на федерацията и в замяна на връщането на Западните покрайнини. Признаването на „македонска нация" в България, макар впоследствие да е отхвърлено от българската страна, остава да тежи върху българо-югославските отношения, създавайки сериозни проблеми и напрежение между двете съседни държави.

През лятото на 1947 г., след като България вече е сключила мирния договор с победителите, започва нов период в преговорите за федерация. В Блед (30 юли-1 август 1947 г.) двете страни съгласуват текста на договора за дружба и взаимопомощ, който впоследствие е подписан в Евксиноград (27 ноември 1947 г.)[126]. Договорена е и общата линия към Пиринския край: присъединяването му към НРМ да стане „*въз основа на бъдещия съюзен договор*" между България и Югославия и „*едновременно с възвръщането на Западните български покрайнини към България*", без да се води пропаганда за незабавното му присъединяване. Същевременно българската страна в лицето на министър-председателя Г. Димитров се задължава да работи за „*културното сближение на македонското население в България и НРМ*" чрез организиране в Пиринския край на „*редица културни предприятия – македонски театър, македонска книжарница и пр., а така също се въвежда в българските училища в македонския край изучаването на македонския език и историята на македонския народ*"[127]. Така на държавно равнище са потвърдени взетите година по-рано решения за „културната авто-

[124] *Мичев, Д.* Македонският въпрос и българо-югославските..., с. 234; *Ангелов, В.* Хроника на едно..., 102-105.

[125] От 252 575 жители на Пиринския край към 31 декември 1946 г. 160 641 или 63,6% са записани като „македонци", 54 425 или 21,5% – като българи и 28 924 или 11,5% – като „помаци". Показателен обаче е фактът, че 131 954 д. от записаните като „македонци" отбелязват в графата „майчин език" българския и само 28 611 – македонския. *Ангелов, В.* Хроника на едно..., 125-143.

[126] Подписването на договора при втората визита се налага поради това, че България има право да сключва такива договори едва след влизането в сила на мирния договор на 15 септември 1947 г. Македонският въпрос..., с. 212.

[127] ЦДА, ф. 146 Б, оп. 5, а. е. 490, л. 1-5.

номия". Те, заедно с двустранния договор, приближават федерацията, за която обаче двете страни не говорят публично. След Блед българската държава започва действия по линия на „културната автономия"[128], посрещнати обаче със съпротива от населението в Пиринския край.

Тито и Димитров демонстрират стремеж към федерация, без да го уговорят със Сталин, което дразни съветския лидер и засилва трупащата се неприязън към Тито като към конкурент за ръководното място в комунистическия лагер. В началото на 1948 г. конфликтът Тито-Сталин ескалира и Сталин се опитва да „опитоми" своя конкурент с „юздата" на федерацията – на 10 февруари 1948 г. той съветва двете страни: *„Направете я, ако искате утре. Това е естествено и ние нямаме нищо против. Ние сме само против комсомолските методи на обединение... Вие не бива да се бавите с обединението на трите страни – Югославия, България и Албания... Сега България е нормална и пълноправна държава. Сега по моему вие не бива да отлагате тоя въпрос – по-добре е да се ускори... Федерацията решава всички въпроси."*[129] Надеждата на Сталин е, че чрез Г. Димитров и България ще може да контролира Югославия. Тито е наясно с тези намерения и през март 1948 г. обявява, че е още много рано да се говори за федерация. В следващите седмици конфликтът Тито-Сталин става публичен и федерацията се отлага за неопределено бъдеще, след като Югославия се върне в социалистическия лагер.

Отношенията на България с Гърция се формират под въздействието на договореностите между Сталин и Чърчил, бързо променящите се събития в Гърция и гръцките териториални и финансови претенции към България. През май 1944 г. е постигната съветско-британска договореност за свобода на британските действия в Гърция, потвърдена на срещата Сталин-Чърчил през октомври с. г. в Москва. Тя е особено важна за Лондон, тъй като събитията в Гърция не се развиват в желаната посока. Надмощие в съпротивителното движение там имат левите антимонархически сили, докато Чърчил се надява да върне в Атина гръцкото емигрантско правителство и монарха[130]. Дясното крило на гръцката съпротива е подкрепено от британските части, които през октомври 1944 г. извършват десант в Пелопонес и в началото на декември предприемат опити за разоръжаване на партизанските формирования. На 4 декември 1944 г. в Атина започва въоръжено въстание и гръцките комунисти използват София, за да разберат дали Москва ще ги подкрепи[131]. Сталин стриктно се придържа към

[128] *Ангелов, В.* Хроника на едно..., 195-207; Македонският въпрос..., с. 220, 227, 228, 231; Ангелов, В. Вик в съня. Материали за съпротивата на Владимир Поптомов срещу македонизацията в Пиринския край (1944-1949). С., 2005.

[129] *Димитров, Г.* Дневник, с. 599.

[130] През есента на 1944 г. ЕЛАС – въоръжената сила на лявата коалиция ЕАМ, разполага с 55 хил. души и контролира над 2/3 от територията на страната, докато дясното крило на съпротивата разполага с около 14 хил. души. *Баев, Й.* България и гражданската война в Гърция (1944-1949). – Военноисторически сборник, 1992, кн. 2-3, с. 89.

[131] БРП (к) предава молбата на гръцките комунисти на Г. Димитров, който информира Молотов и след няколко дни по същия ред гръцките комунисти узнават съветското становище.

уговорените с Чърчил 90% западно влияние в Гърция и отговорът му, предаден чрез София, е: *„Аз съветвах в Гърция да не започват тази борба... Изглежда, те са разчитали, че Червената армия ще се спусне до Егейско море. Ние това не можем да направим. Ние не можем да изпратим и в Гърция свои войски. Гърците извършиха глупост“*[132]. В духа на Сталиновите инструкции и съобразявайки се с неуреденото положение на България, Г. Димитров настоява БРП (к) да не се ангажира с подкрепа за гръцките комунисти, тъй като тя не би им помогнала особено, а *„на нас може изключително много да навреди“*[133].

България не подкрепя гръцката съпротива, но независимо от това, в края на 1944 г. отношенията ѝ с Гърция се обтягат, поради прекомерните гръцки териториални и финансови претенции, подкрепяни от Лондон. Атина пропагандира необходимостта от „стратегическа“ граница с България, която да я предпази от „четвърто нападение“ от север. Тя настоява и за пълно компенсиране на причинените ѝ между 1941 и 1944 г. щети от България, които още през ноември 1945 г. изчислява на 700 млн. долара. Българските управляващи се съобразяват с неуреденото положение на страната, с нежеланието на Москва да създава напрежение в отношенията със САЩ и Англия и до пролетта на 1946 г. не повдига въпроса за границата с Гърция.

В средата на годината обаче подготовката на мирните договори навлиза в решителна фаза и през април 1946 г. българската страна поставя в официални изявления и в печата въпроса за гръцките териториални претенции, а като противовес – българските права върху Западна Тракия. Кулминацията на дипломатическата активност е преди и по време на Парижката мирна конференция. Българските териториални претенции са отстоявани със сериозни исторически, етнически и икономически аргументи, но служат само като контрааргументи на гръцките искания за „поправка“ на границата с около 12 хил. кв. км.[134] С подкрепата на СССР, Югославия и другите социалистически страни, на Парижката конференция е решено границите да останат такива, каквито са били на 1 януари 1941 г. Не се приемат и гръцките претенции за 150 млн. долара репарации, които българската страна оспорва с данни за вложени инвестиции в Беломорието.

Отношенията с Гърция се влошават още повече след като през 1946 г. там започва гражданска война. В променената международна обстановка, в която

---

[132] *Димитров, Г.* Дневник, с. 460.

[133] След като гръцките комунисти са принудени да се откажат от съпротивата, в края на януари 1945 г. те молят БРП (к) да им помогне да организират политическа кампания зад граница в своя защита, но българският отговор е в духа на съветските указания: *„Нашето правителство ви съчувства, но се бои да не развали отношенията си с англичаните“*. *Баев, Й.* България и гражданската война..., с. 100, 102.

[134] *Пинтев, С.* Българската южна граница..., 53-55; *Исусов, М.* Външнополитическата дейност на В. Коларов (1944-1949). – В: Международни отношения и външна политика на България след Втората световна война. С., 1982, 76-84; *Даскалов, Г.* България и Гърция..., 189-200.

вече се чувстват първите прояви на студената война, българската страна (както и Югославия, и Албания) не отказва поисканата ѝ от гръцките комунисти материална и продоволствена помощ[135]. В началото на декември Гърция се обръща към ООН с обвинение, че отговорността за войната е на България, Албания и Югославия и иска международна Анкетна комисия за инспекция на южната граница, която работи от януари до април 1947 г. и констатира, че трите страни подпомагат партизанската война[136]. Гърция постига целта си – България да бъде дискредитирана и гледана с недоверие при окончателното изработване на мирния договор.

До 1946 г. България и Турция се стремят да запазят в отношенията си спокоен тон. Те не са приоритетни, но не липсват поводи за взаимни подозрения. Турция се чувства застрашена от съветските войски на българска територия и от претенциите към Западна Тракия. От българска страна опасенията са за сигурността на границите заради турското влияние върху българските граждани от турски произход. След 9 септември 1944 г. новите управляващи се стремят да приобщят мюсюлманското население към политиката на ОФ. Новата власт проявява особено внимание към него, отграничавайки се от линията на предишните кабинети[137]. През 1945 г. се възобновява издаването на вестници на турски език; държавата поема издръжката на турските училища и увеличава броя им; през

---

[135] *Баев, Й.* България и гражданската война..., 98-108; *Димитров, Г.* Дневник, с. 451, 520; *Улунян, А.* Гражданская война в Греции и Болгария: мирный и немирный путь (1946-1949). – В: България в сферата на съветските интереси (Българо-руски научни дискусии). С., 1998, 140-143; *Даскалов, Г.* България и Гърция..., 136-170.

[136] *Тодорова, Р.* Възстановяване на дипломатическите отношения между България и Гърция след Втората световна война. – Исторически преглед, 1993, кн. 2, 62-63.

[137] Проблемите в българо-турските отношения от средата на 30-те години се отразяват върху политиката към българските турци. Управляващите поощряват изселническата вълна (между 1935 и 1939 г. се изселват 95 494 души); стриктно се придържат към частния статут на малцинствените училища, които са с много ограничени финансови възможности и броят им непрекъснато спада – от 605 през 1936 г. на 367 през 1944 г. Обучението в тях е на ниско равнище, което е и следствие от разбиранията на управляващите. Още през 1935 г. от Министерството на просвещението се изисква „*официално да дава вид, че прави всичко възможно... турското училище да се издигне на подобаваща висота, без обаче да дава ония резултати, каквито се добиват в народните училища... Едно подчинено народностно малцинство, което е разселено в компактни маси... представлява... сериозна опасност за държавната ни сигурност, ако то чрез просвета бъде издигнато до едно стъпало*“. През 1941 г. в полицейски доклад се отбелязва: „*Трябва да се направи всичко възможно, че турците да тънат в невежество, културният им уровен да бъде колкото се може по-нисък, а в материално-икономическо отношение да не им позволяваме да стъпят здраво на краката си. По тоя начин те ще дойдат до положението нито да могат, нито да имат време да се занимават с политически въпроси.*“ *Стоянов, В.* Турското население в България между полюсите на етническата политика. С., 1998, 89-91.

1948 г. 80% от турчетата вече ходят редовно на училище; за тях се организират читалища и детски градини. Проявяваната толерантност е и заради необходимостта България да се представи добре в навечерието на изготвянето на мирния договор. Действително, в него няма отделна клауза за малцинствата. Висшето мюсюлманско духовенство и по-видните турски представители официално застават зад политиката на ОФ, която осигурява нови придобивки – земеделска пенсия за турските селяни, наравно с българските; гарантирано от държавата безплатно образование на роден език; достъп до висшите училища. Турци са включени в комитетите на ОФ и в администрацията.

Същевременно още в началото на 1945 г. БРП (к) отчита опасността от турската националистическа пропаганда[138]. Тези страхове нарастват с постепенното влошаване на отношенията между двете страни от края на 1946 г. в резултат на студената война – България се интегрира в съветския блок, а през март 1947 г. с доктрината „Труман" САЩ започват да подпомагат Гърция и Турция. Централен в българо-турските отношения става отново изселническият въпрос[139]. В следващите години той ту затихва, ту се разгаря, според зигзагите в тези отношения и непоследователната и колеблива българска политика по националния въпрос.

2. 7. Икономиката в първите следвоенни години

Коалицията ОФ идва на власт в условията на задълбочаваща се стопанска криза, ширеща се спекула и черна борса, огромен дефицит в държавния бюджет, растяща инфлация. България е обременена с големи разходи по участието ѝ във войната срещу Германия и по изпълнение на примирието. Главната ѝ задача е да възстанови икономиката и да ускори стопанското развитие с усилията на всички производителни слоеве. Правителството обещава пълна подкрепа на частния сектор, а в програмата си от 17 септември 1944 г. предвижда запазване на старата система на икономически отношения, но и реформирането ѝ за

[138] В началото на 1945 г. Г. Димитров съветва ръководството на БРП (к): *„За националните малцинства – пълни права, но с турците – осторожно Те трябва да бъдат равноправни, да имат същите политически и граждански права като българите, възможност да се учат на своя собствен език, да имат учебници, джамии. Но като турци не трябва да представляват никакво особено турско национално движение, защото иначе ще се създават условия за турска агентура в страната. А ние искаме да изтласкаме Турция от Европа, да си отиде в Азия. Турските националисти ние не признаваме. Българският език трябва да бъде задължителен в турските училища."* – *Баев, Й., Н. Котев.* Изселническият въпрос в българо-турските отношения след Втората световна война. Ч. I. – Международни отношения, 1994, кн. 1, с. 19.

[139] *Стоянов, В.* Турското население в България..., 96-103; *Трифонов, С.* Мюсюлманите в политиката на българската държава (1944-1989). – В: Страници от българската история..., 210-211; *Калинова, Е.* Насилието в политиката на българската държава към българските турци 30-те - 80-те години на XX век. – История, 2004, 3, 52-56.

активизиране на стопанската дейност и за по-голяма социална справедливост. В началото БРП (к) не издига радикални лозунги, като се съобразява с икономическите реалности и с необходимостта да се запази единството на ОФ. Тя се „самоограничава" и декларира подкрепа за хармоничното съчетаване на държавния, кооперативния и частния сектор[140].

Съревнованието между тях обаче не е при равни условия. Частната собственост се признава, само ако е *„законна"* или *„трудова"*. В началото на 1945 г. Г. Димитров стеснява кръга на стопанските дейци, които властта подкрепя срещу *„саботажниците и паразитните елементи"*, и ги определя като *„патриотични търговци и индустриалци"*[141]. Обявено е, че кооперативната и държавната инициатива ще се насърчават всестранно, докато частният сектор ще бъде регламентиран. Натискът върху него се осъществява чрез държавно регулиране, регламентиране на печалбите, нормиране на цените, работнически контрол в предприятията и чрез данъчната политика – прогресивното облагане на доходите, и закона от 1947 г. за еднократен данък върху имуществата.

Държавният сектор се разширява чрез конфискацията на имуществото на осъдените от „Народния съд" и с приетия през март 1946 г. закон за конфискуване на имуществата, придобити чрез спекула и по незаконен начин след януари 1935 г. Между 1945 и 1947 г. е установен държавен монопол върху производството и търговията с розово масло, тютюн и спирт, както и в застрахователното дело[142]. В навечерието на национализацията държавният сектор обхваща 6,1% от промишлените предприятия, 28,9% от заетите лица в промишлеността и дава 33,5% от стойността на произведената продукция[143].

С промяната в съветската политика към Източна Европа и създаването на Коминформбюро през есента на 1947 г., БРП (к) открито поставя въпроса за социалистическата алтернатива, позната от Сталиновия модел от 30-те години. Важно условие за нея е национализацията, осъществена през декември 1947. Тя е подготвена при строга секретност. В приетата в началото на декември нова конституция е предвидена правна възможност за подобен акт. На 23 декември 1947 г. са национализирани 6 100 индустриални и минни предприятия. Предвижда се на собствениците да се изплати обезщетение в държавни лихвени облигации, но после това не е изпълнено.

---

[140] *Богданова, Р.* Политика и стопанство (Някои аспекти от стопанската политика на ОФ – септември 1944-септември 1945). – Исторически преглед, 1991, кн. 12, с. 17, 19.

[141] Пак там, с. 21.

[142] *Калинова, Е.* Държавата и българската външна търговия – традицията в полза на идеологията. – В: Историкът – гражданин и учен. Сб. в чест на акад. Илчо Димитров. С., 2001, 255-271.

[143] *Марчева, И.* Индустриалната политика в България (1944-1958). – В: Страници от българската история..., с. 117.

Национализацията засяга чуждестранните предприятия и ликвидира основната част от западните инвестиции в България – най-вече италиански, френски, белгийски, английски, швейцарски. Одържавената чуждестранна собственост не е изплатена и стойността ѝ се прибавя към общата сума на българския външен дълг[144]. Държавният сектор получава решителен превес и докато през 1947 г. държавните и кооперативните предприятия дават около 47% от промишлената продукция, то през 1948 г. този дял вече е 91,7%[145]. На 26 декември 1947 г. са национализирани и банките, като на мястото на 31 остават да действат само 2 държавни. До 1948 г. е ликвидиран частният сектор и във вътрешната и външната търговия.

Икономиката е преустроена радикално, като целият производствен и финансов потенциал се съсредоточава в ръцете на държавата. Новите условия позволяват на БРП (к) да приложи на практика идеите си за стопанско развитие, като например поставянето му на планови основи. На 1 април 1947 г. със закон е приет двегодишен план за възстановяване и развитие на народното стопанство за 1947-1948 г. Акцентът е върху индустриализацията: предвижда се ново строителство на 53 индустриални обекта, от които 17 са големи предприятия на тежката промишленост[146]. Планът изключва частния сектор от индустриализацията, но частните промишлени предприятия са длъжни да изпълняват определения им производствен план. Обяснението за стесненото място на този сектор е, че е трудно да се разграничат „вредителите" от „патриотите" сред индустриалците. БРП (к) предлага толкова напрегната програма и поради липсата на чужда валута за внос на промишлени изделия. Предвиждат се по-високи темпове за нарастване на продукцията в индустрията, енергетиката и добивните отрасли в сравнение със селското стопанство и производството на средства за потребление. Това не е съобразено с възможностите на страната и изпълнението на плана за общото промишлено производство е 96,3%[147]. Не е изпълнен планът и за селското стопанство.

Важен момент в стопанския живот е преориентацията на българската външна търговия. След войната българската икономика, разчитаща на вносни суровини и машини, е в критично състояние. Страната губи основния си търговски партньор – Германия. Западните държави отказват възстановяване на

---

[144] *Никова, Г.* Външноикономическите отношения на България след Втората световна война (1945-1960). – В: Страници от българската история..., с. 132, 134; *Същата.* Финансовите задължения на България към Великобритания, Франция и Швейцария след Втората световна война. – Исторически преглед, 1991, кн. 9, 36-51.

[145] *Марчева, И.* Индустриалната политика..., с. 118.

[146] *Златев, З.* Двегодишният народностопански план (1947-1948). – Векове, 1980, кн. 5, 17-31.

[147] *Марчева, И.* Идеите за индустриализацията на България през 1944-1948. – Исторически преглед, 1992, кн. 8-9, 92-93.

търговските контакти, като поставят условието българската страна да изплати довоенните задължения на България и национализираната тяхна собственост. Така и обективните икономически условия карат българското правителство да се обърне към СССР. Първата търговска спогодба с него е от март 1945 г. и води до бърза преориентация на българския стокообмен[148]. Съветските доставки съживяват стопанството, за търговията със СССР не е нужна валута, а и там се изнасят продукти, които трудно се пласират на западния пазар. Стопанското обвързване със СССР е сигурна гаранция за оставането на БРП (к) на власт и създава условия за радикални преобразования по съветски образец. Нежеланието на западните държави да възстановят търговските връзки с България прави страните от Източна Европа и СССР основни български партньори. До 1947 г. България подписва търговски спогодби с тях и още през 1946 г. участието им в българския стокообмен надминава 80%[149]. През лятото на 1947 г. под съветски натиск България се отказва от участие в плана Маршал за възстановяване на европейското стопанство[150]. Това ускорява преориентацията и на външната търговия.

Особено място в икономическата политика се отделя на индустрията. По промишлено производство на глава от населението, брой на заетите в индустрията, дял на промишлеността в националния доход България е изостанала от 10 до 30 пъти в сравнение с напредналите европейски страни. Страната е във фаза на „начеваща индустриализация", характерна за западноевропейската промишленост от 70-80-те години на 19 век. След 9 септември 1944 г. всички политически среди признават значението на индустрията, обявяват се против промишления протекционизъм, който създава „паразитна индустрия", и са за запазване на отрасловата структура на промишлеността (производство на предмети за широко потребление) и на дребната собственост. Спорове се водят за характера, насоките, начините и темпа на промишленото развитие, както и за мястото на частния сектор в него[151]. БРП (к) още през 1945 г. се обявява за политиката на бърз стимулиран индустриален растеж, включително и в тежката промишленост, с акцент върху едрото държавно производство. Развитието на промишлеността според марксизма-ленинизма, е средство за укрепване на властта, но е и

---

[148] *Златев, З.* Българо-съветски икономически отношения (1944-1958). С., 1986, 30-43; *Калинова, Е.* Преорентацията на българската външна търговия..., 282-291; *Марчева, И.* За някои аспекти на българо-съветските търговско-икономически отношения след Втората световна война. – Минало, 1997, кн. 2, 77-84; *Ангелов, В.* Третата национална катастрофа. Съветксата окупация в България 1944-1997. С., 2005.

[149] *Златев, З.* Внешняя экономическая политика Болгарии (1944-1949). – Bulgarian Historical Review, 1996, vol. 2, 56-92.

[150] *Никова, Г.* Планът Маршал, европейските сили и България. – Исторически преглед, 1993, кн. 4-5, 63-66.

[151] *Марчева, И.* Идеите за индустриализацията..., 82-91.

главно условие за икономически напредък и политическа самостоятелност. До края на 1948 г. обаче БРП (к) се съобразява със състоянието на икономиката и със съюзниците си. Затова тя декларира равнопоставеност на тежката и леката промишленост и участие на частния сектор в индустриализацията. Останалите партии от ОФ и опозицията признават необходимостта от индустриализация, но искат да я обвържат хармонично със селското стопанство и с външния пазар. Критиките към предлаганото от БРП (к) индустриално развитие се свеждат по-скоро до начините на осъществяването му: че то е ускорено, несъобразено с възможностите на страната и е за сметка на селското стопанство.

Българското селско стопанство на свой ред е едно от най-изостаналите в Европа. То е с нисък процент на стоковост; почти не познава селскостопанската техника; поливното земеделие обхваща около 0,8% от обработваемата площ; почти не се използват и изкуствени торове. Преобладават дребните собственици, притежаващи 20-40 дка[152], а земята непрекъснато се раздробява, расте аграрната пренаселеност и скритата безработица.

Опит за промяна на съществуващото положение е Законът за трудовата поземлена собственост от пролетта на 1946 г. – т. нар. аграрна реформа. Отнема се притежаваната земя над 200 дка (за плодородната Добруджа границата е 300 дка) и част от нея се раздава на безимотните и малоимотните селяни при изгодни за тях условия, а от друга се създават държавни земеделски стопанства (ДЗС), които трябва да докажат предимствата на правителствената политика. От 3 600 собственици е отнета 564 хил. дка земя, т. е. 1,2% от общото количество обработваема земя, а са оземлени близо 129 хил. безимотни или малоимотни[153]. Реформата увеличава частния сектор, но не води до сериозни промени в земеползването. Премахва се почти изцяло едрото частно земевладение, но само отчасти се задоволява гладът за земя. Земеделието продължава да е разпокъсано, дребно, ниско продуктивно[154].

За преустройството на селското стопанство особено се разчита на кооперирането, което в България има традиции и до 9 септември 1944 г., но след като ОФ идва на власт създаването на нови кооперативни земеделски стопанства се стимулира целенасочено. Този процес продължава интензивно до края на 1945 г., когато са изградени 380 ТКЗС. През 1946 г. той се забавя и през октомври те са 444, като обхващат 3,6% от обработваемата земя. В края на 1947 г. вече има 580-590 ТКЗС, но те са с малки размери и обединяват предимно бедни и малоимотни селяни, членове и симпатизанти на БРП (к). Темповете на кооперирането са

---

[152] *Мигев, В.* Из аграрната история на България (9. IX. 1944-1958). – В: Проблеми на новата и най-новата стопанска и културна история на България. С., 1992, 239-241; *Същият.* Проблеми на аграрното развитие на България (1944-1960). С., 1998, 7-32.

[153] *Златев, З.* Аграрната реформа в България 1946-1948. – Исторически преглед, 1993, кн. 1, 62-82; *Минчев, М.* България отново на кръстопът..., 129-132.

[154] *Мигев, В.* Из аграрната история..., с. 245, 247.

скромни – за над три години ТКЗС обхващат по-малко от 4% от обработваемата земя. До 1948 г. се запазват традициите на кооперативното движение: засилен демократизъм и самостоятелност на стопанствата, висок размер на рентата – до 40% от доходите за разпределение.

2. 8. „Народнодемократичната" конституция от 4 декември 1947 г.

Изработването на нова българска конституция се налага от смяната на формата на управление – от монархическа към републиканска с референдума от септември 1946 г. Този формален повод дава възможност в основния закон да се фиксират и дълбоките преобразования, извършени в България след 9 септември 1944 г. Най-ярка характеристика на конституцията на Народна република България е нейният политически характер.

Първата републиканска конституция на България е изработена от Шестото Велико народно събрание, избрано на 27 октомври 1946 г. Този път в парламента присъства и опозиция – от общо 465 депутати 99 са представители на опозиционния БЗНС „Н. Петков", БРСДП (о) и др. Те предлагат свой проект за конституция, но той няма шанс да бъде приет. ВНС работи по проекта на ОФ и през март 1947 г. първият вариант на конституцията е приет и на 15 май 1947 г. е публикуван. Този проект се обсъжда в продължение на месец и на 20 юни 1947 г. е гласуван от 302 от присъстващите 366 депутати. Но политическите промени в Източния блок след създаването на Коминформбюро през септември 1947 г., повлияват и върху подготовката на новата конституция. Готовият вариант вече не отговаря на новите нагласи за ускорени преобразования към съветския модел на държавен социализъм и се налага проектът да бъде драстично променен.

През ноември 1947 г., със съветска „помощ" и под контрола на ръководството на БРП (к), парламентарната комисия, председателствана от В. Коларов, изработва новия проект за конституция. На 29 ноември 1947 г. той е внесен за обсъждане във ВНС и още на следващия ден – 30 ноември, е гласуван на второ четене (на практика без обсъждане). На 4 декември 1947 г. конституцията на НРБ е приета с подписите на 375 депутати, останали в парламента след арестуването и осъждането на смърт на Н. Петков и разпускането на неговата партия. Останалите във ВНС представители на БРСДП (о) подкрепят новата конституция и тя е публикувана на 6 декември 1947 г.[155]

Новият политически характер на държавата е прокламиран още в първите текстове на конституцията – първата глава е озаглавена „Народна република

[155] За процеса на създаване и приемане на конституцията от 4 декември 1947 г. вж.: Български конституции и конституционни проекти. С., 1990, 13-15, 37.

България", а първият член съдържа твърдението, че „*България е народна република с представително управление, създадена и утвърдена в резултат на героичните борби на българския народ против монархо-фашистката диктатура и на победоносното народно въстание на 9 септември 1944 г.*"[156] Предвидено е най-широко избирателно право – за всички граждани над 18-годишна възраст „*без разлика на пол, народност, раса, вероизповедание, образование, занятие, обществено положение и имотно състояние*"[157], което представлява значително разширяване за избирателния корпус, защото включва жените без ограничения, както и военнослужещите. Новост внася и чл. 4, въвел принципа на пряка отговорност на народните представители пред своите избиратели, включваща и възможността депутатите „*да бъдат отзовавани и преди срока, за който са избрани*". На пръв поглед това ограничение в правата на парламентаристите може да изглежда демократично, но то се използва по-скоро за политически контрол над депутатите, застрашени във всеки момент да бъде организирана кампания срещу тях и те да бъдат отстранени.

Структурата на новата конституция се отличава коренно от Търновската конституция от 1879 г., но затова пък могат да се забележат аналогии със съветската от 1936 г. Това ярко личи в извеждането на преден план на главата, посветена на новото „Обществено-стопанско устройство"[158]. Още първият член от тази глава обявява, че: „*Средствата за производство в НРБ принадлежат на държавата*"[159], като нито уточнението, че това означава „*общонароден имот*", нито изброяването на кооперациите и на частните физически и юридически имена като собственици променя факта, че държавната („*общонародна*") собственост в новата обществена система получава водеща роля. В следващите текстове тя дори е определена като „*главна опора на държавата в развитието на народното стопанство и се ползува с особена закрила*"[160]. Следваща по значение собственост е кооперативната, защото държавата се нагърбва със задължението да я „*подпомага и насърчава*"[161]. Третата спомената собственост е частната, но нейното съществуване е в особени условия. От една страна, частната собственост и частната инициатива „*се признават и защитават от закона*", но от друга – само „*придобитата чрез труд и спестовност*" се ползва от закрила, а вече в рамките на ограниченията е текстът: „*Никой не може да упражнява правото на собственост във вреда на обществения интерес. Частните монополни съг-*

[156] Пак там, 37-38.

[157] Пак там, чл. 3, с. 38.

[158] В българската конституция тази глава е втора, като следва непосредствено общите принципи. В съветската конституция главата „Обществено устройство" е на първо място. Вж.: Христоматия по история на СССР, С., 1983, 538-541.

[159] Български конституции..., с. 38.

[160] Пак там, чл. 8.

[161] На това задължение е посветен чл. 9 от конституцията. Пак там, с. 39.

лашения и сдружения, като картели, тръстове и концерни, се забраняват“[162]. Уточняват се и възможностите за принудително ограничаване и отчуждаване на частната собственост „*само за държавна и обществена полза срещу справедливо обезщетение*“, както и за национализацията на промишлените предприятия[163].

По отношение на земята конституцията приема принципа: „*Земята принадлежи на тези, които я обработват*“. Уточненията към този текст, че не се „*допущат крупни земевладения в частни ръце*“, показват идейна близост с възгледите на БЗНС от 20-те години (на Райко Даскалов) за трудовата поземлена собственост, както и приемственост със Закона за трудовата поземлена собственост от 1946 г. Но, за разлика от земеделското виждане, в новата конституция ТКЗС са поставени в привилегирована позиция – те „*се насърчават и подпомагат от държавата и се ползват с особената ѝ закрила*“[164].

Най-ярката отлика на конституцията на НРБ от Търновската е в текстовете, отнасящи се до ролята на държавата. Тя се натоварва с големи задължения в икономическата сфера: „*насочва с държавен народостопански план държавната, кооперативната и частната стопанска дейност с оглед на най-целесъобразното развитие на народното стопанство и повдигане на народното благосъстояние*“, „*направлява и контролира*“ външната и вътрешната търговия, подпомага трудещите се „*със своята обща стопанска и социална политика, евтин кредит, данъчна система и кооперативно сдружаване*“[165]. Когато се оценява новата роля на държавата в „народнодемократична“ България, трябва да се има предвид, че елементите на етатизъм са характерни за цяла следвоенна Европа – те изразяват общото увлечение по опитите за планиране, както и желанието на европейските държави да станат достатъчно силни, за да могат да се справят с изпитания, каквито срещат в годините на Втората световна война. Но контролът върху външната и вътрешната търговия има аналог само с процесите в следреволюционна Русия.

Интересно е да се проследи и конституирането на властта за първи път в условията на република. Като върховен орган е посочено Народното събрание, което отговаря на българската парламентарна традиция, но смущава формулировката, че то е „*носител на държавната власт във всичката ѝ пълнота*“. С нея започва да се замества идеята за разделяне на трите вида власт (обоснована от Монтескьо). Новата конституция не определя изрично кой изпълнява ролята на държавен глава, но от разпределението на функциите личи, че това е Президиумът на Народното събрание. Дори като брой функциите на Президиума значително надхвърлят тези на самото НС – съотношението е 19 към 11. Но и

---

[162] Пак там, чл. 10.

[163] Тази възможност ще бъде използвана съвсем скоро след приемането на новата конституция още в края на същата 1947 г.

[164] Пак там, чл. 11.

[165] Пак там, чл. 12, 13, 14, 39-40.

като значение правомощията на Президиума показват, че този орган по същество изпълнява ролята на президент на републиката. Във всички централноевропейски „народнодемократични" страни постът президент се запазва (Полша и Чехословакия) или е въведен (Унгария), а липсата му в България вероятно може да се обясни с по-силното съветско влияние. Колективният орган Президиум на НС, който се състои от 19 души, е тромава структура, но истинската власт в него имат двама – председателят и секретарят, чиито подписи са задължителни за указите. По същество Президиумът може да замества парламента, който трябва да бъде свикван два пъти в годината (на 1 ноември и на 1 февруари), но сесиите му траят, докато одобри указите на Президиума или предложените от правителството законопроекти. Президиумът има правото и да отменя постановленията и разпорежданията на правителството[166]. Всъщност конституцията не показва най-важното – че истинският център на властта е в ръководството на компартията, защото в нея отсъства текст, формулиращ мястото и ролята на тази партия.

Обратно изглежда проблемът с гражданските права. Те са разработени подробно и пространно. Жената за пръв път е обявена за равноправна на мъжа, като това положение е описано детайлно: „*На жената се осигурява наравно с мъжа правото на труд, за равен труд – равна заплата, правото на почивка, правото на обществена осигуровка, пенсия и образование*"[167]. На преден план излизат икономическите права – на труд (той е и „*дълг и въпрос на чест*"), на почивка, на социални грижи, „*достъпна медицинска помощ*" (с общи осигуровки), на образование (което трябва да бъде „*светско, с демократически и прогресивен дух*")[168], но са описани и свободите – на съвестта и изповеданията, на личността, за неприкосновеност на жилището, на кореспонденцията, за образуване на организации, на печата, словото, събранията, митингите и манифестациите[169]. Не стои така просто обаче проблемът с реализацията на гражданските свободи. В конституцията са записани ограниченията – че гражданските свободи не могат да се използват за дейност „*против държавния и обществения ред*". При забраните намира място идеята за защита на политическия ред, фиксиран още в чл. 1. Чл. 87 я дефинира така: „*Забранява се и се наказва от закона образуването и членуването в тях на организации, които си поставят за цел да отнемат или накърнят правата и свободите на българския народ, извоювани с народното въстание на 9. IX. 1944 г... или които проповядват явно или прикрито фашистка и антидемократична идеология или улесняват империалистическата агресия*".

---

[166] Пак там, глава III „Върховни органи на държавната власт", 40-44.

[167] Пак там, чл. 72, с. 49.

[168] Основното образование е задължително и безплатно, а националните малцинства „*имат право да учат на своя майчин език и да развиват националната си култура*". – Пак там, чл. 79, 50-51.

[169] Пак там, чл. 78, 82, 85, 86, 87, 88, 50-52.

Но проблемът не е толкова в така формулираните ограничения, колкото в това кой и как интерпретира характера и целите на организациите и на гражданите. И в този случай практиката силно се отличава от записаното в конституцията.

Конституцията от 1947 г. изразява духа на своето време, а то е времето на ускоряваща се съветизация (или по-скоро сталинизация). Тя все още несмело очертава контурите на една нова за България система, която ще се развие през следващите години, но вече е реализирана в Съветския съюз. От формална гледна точка първата републиканска конституция спазва изискванията за правата и свободите на гражданите, но без законовото гарантиране на тези права. От друга страна, тя не фиксира нито външнополитическата обвързаност на България със Съветския съюз, нито ръководната роля на компартията, но в практиката това вече става.

2. 9. Културни процеси в преходното време 1944-1947 г.

Културната политика, която комунистическите партии в Източна Европа водят след Втората световна война, се основава на марксистко-ленинския постулат за значението на внедрените в съзнанието на масите идеи. Ролята на идеологията е да сплоти и мобилизира хората и така да ускори осъществяването на вижданията на комунистическите партии за организацията на обществото. Културните процеси имат относителна самостоятелност, но партийните ръководства се стремят да ги овладеят и насочват в руслото на своите интереси.

В България до преврата от 19 май 1934 г. политическите партии не проявяват стремеж да ръководят и насочват културните процеси. След това, в условията на авторитарния режим, постепенно се оформя представата, че държавата може да направлява културното развитие и да използва творците за собственото си укрепване. Важни стъпки в това отношение са предприети в началото на 40-те години със създаването на Дирекция на националната пропаганда и Камара на народната култура, но в годините на войната те не успяват да разгърнат особена дейност[170].

След 9 септември 1944 г. БРП (к) задълбочава тази тенденция, като се стреми да овладява и насочва културните процеси. До края на 1947 г. обаче тя се съобразява с положението на България като победена страна и с тенденциите в международните отношения, които все още не са противопоставили пряко Изтока и Запада. Това изисква умереност и партията се въздържа открито да налага своята идеология. Стремежът е интелигенцията, по-голямата част от която е безпартийна, да бъде привлечена чрез антифашистката и демократичната ОФ

[170] По-подробно вж. *Белоконски, П.* Истина по време на война. (Пропагандата в България 1941 -1944). С., 2000; *Поппетров, Н.* Опити за дирижиране на културата в България (1939-1944). – В: Модерна България. С., 1999, 182-202.

платформа и да бъде използвана за партийната кауза[171]. За това допринася и общата за Европа тенденция на олевяване на интелигенцията след края на войната.

Но интелигенцията също дава жертви при репресиите в първите седмици след 9 септември, а през пролетта на 1945 г. 105 журналисти и писатели са призовани да се явят пред т. нар. Народен съд по обвинения във „фашистка" пропаганда и дейност. Съдът оправдава само седем души, 16 са осъдени на смърт (всички те вече или са ликвидирани, или са напуснали страната), а останалите – на различни срокове затвор[172]. Категориите *„прогресивен"* и *„антифашистки"* са наложени като основен критерий, по който ОФ комитетите провеждат чистки в системата на образованието, науката и творческите съюзи. Те засягат не само представителите на авторитарните течения, но и онези, които изразяват демократични, но алтернативни на марксизма идеи[173]. Антифашистките мероприятия включват и прочистване на библиотеките, репертоарите на театрите, каталозите на издателствата, внесените след 1938 г. филми.

Характерно за културния живот до края на 1947 г. е присъствието на държавната, обществената и частната инициатива. Държавната политика в културната сфера (без образованието и науката) се провежда от новосъздаденото Министерство на пропагандата, преименувано в края на 1945 г. в Министерство на информацията и изкуствата[174]. То е ръководено от представителя на „независимите интелектуалци" Димо Казасов. Частната инициатива запазва своите позиции в издателското дело, във вноса и разпространението на филми. Обществената инициатива е представена от творческите съюзи. Те са възстановени по инициатива на своите членове-комунисти; провеждат чистки и активно подкрепят новата власт[175]. БРП (к) стимулира политическата им активност и се стреми чрез тях да оказва натиск върху некомунистическото министерство за придаване на нужната идейна насоченост на неговата дейност.

През май 1945 г. по препоръка на партията е възстановена Камарата на народната култура (КНК). Тя е към Министерството на пропагандата, но в нея са представени творческите организации на интелигенцията. Председателят ѝ Александър Обретенов е комунист и тя става свързващо звено между държав-

---

[171] *Христова, Н.* „Социалистический реализм" и драма болгарского творца (середина 40-х-середина 50-х годов). – Bulgarian Historical Review, 1998, vol. 1-2, 152-158.

[172] *Семерджиев, П.* Народният съд..., 261-285.

[173] *Чичовска, В.* Политиката срещу просветната традиция. С., 1995, 34-35, 68-74; Съдът над историците. Българската историческа наука. Документи и дискусии 1944-1950. Т. 1, С., 1995, 52-63, 71-73, 82-83; *Дертлиев, П.* Ден първи..., 112-126; *Трифонова, Ц.* Писатели и досиета. С., 2004.

[174] *Чичовска, В.* Държавните културни институции в България 1944-1948. – В: България 1300. Институции и държавна традиция. Т. 1. С., 1981, 459-480.

[175] *Златева, А.* Творческите организации и отечественофронтовската власт 1944 г. – В: Страници от българската история..., 167-180; *Мигев, В.* Българските писатели и политическият живот в България (1944-1970 г.). С., 2001, с. 9, 13-14, 26.

ната и обществената инициатива със задача да провежда линията на БРП (к)[176]. КНК осъществява и партийната тактика за обединяване на интелигенцията и насочването ѝ към марксизма. Постигнатите успехи се дължат на проявеното уважение към различните поколения творци, зачитането на приемствеността в културата, на декларациите, че социалистическият реализъм не е единствено допустим и не изключва други творчески методи, както и на материалното подпомагане на творчеството. В трудните следвоенни години финансовата подкрепа от държавата позволява да се възобнови творческата активност, но същевременно тя е и средство за ангажиране на интелигенцията с политиката на БРП (к). Финансовите средства и умереността в културната политика съживяват културния живот в столицата и в страната: подновява се оперното и театралното дело; създават се нови симфонични оркестри; разширена е кинефикационната дейност; възстановяват се музеи и библиотеки. Започва и възобновяването на прекъснатите през войната културни връзки с чужбина, на които се разчита за преодоляване на международната изолация на страната[177].

Материалното подпомагане на творците води до обвиненията на опозицията, че ОФ ги *„купува“*. Опозиционните партии предпочитат да насочат усилията си в политическата и икономическата област и не успяват да разработят своя позиция по културните проблеми. Затова те се ограничават с критики към инициативите на ОФ в тази област и не успяват да привлекат по-широки слоеве от интелигенцията. Причините са комплексни, но сред тях се откроява липсата на материални възможности за стимулиране на творците; твърде острата критика към културните инициативи на ОФ, дори и тези, които са подкрепени от интелигенцията; негативното отношение и към неангажираните с новата власт културни дейци.

От септември 1944 г. до края на 1947 г. за образованието във всичките му степени отговаря Министерството на народната просвета (МНП), ръководено от проф. Станчо Чолаков от „Звено“, а от септември 1945 г. – от Стоян Костурков от Радикалната партия. В министерството, училищата и университетите от есента на 1944 г. до 1947 г. се извършва чистка, която засяга над 4 000 души. Целта е да се осигури превес на верни на БРП (к) кадри във важния сектор на образованието. В изпълнение на програмата на ОФ започва демократизация на учебното дело, разбирана като количествено увеличение на броя на гимназиите и университетите и на приеманите студенти. До средата на 1945 г. броят на средните училища вече се е удвоил, създадени са нови университети в Пловдив и Варна, без обаче да се има предвид количеството подготвени преподаватели и равнището на материалната база. „Демократизирането“ често е тълкувано като

[176] *Чичовска, В.* Председателят на Камарата на народната култура. – Исторически преглед, 1985, кн. 3, 60-72.

[177] По-подробно вж. *Чичовска, В.* Международна културна дейност на България 1944-1948. С., 1990.

изравняване на ученика с учителя. От това страдат дисциплината и авторитетът на учителите, накърнен и от тежкото им материално положение. Учителската професия задълго остава непривлекателна, затова училището страда от хроничен недостиг на кадри[178].

БРП (к) се стреми да придаде на просветното дело социалистическа насока. Тя създава Съюз на работниците по просветата (СРП), оглавяван от комунист, чиито радикални искания скоро водят до конфликт с министър Чолаков. Възстановеният Висш учебен съвет, който трябва да прави препоръки до МНП, е доминиран от комунисти и от март до юни 1945 г. изработва програма за реформи в духа на указанията на БРП (к) за уеднаквяване на обучението и поставянето му на марксистки релси, за задължително изучаване на руски език, премахване на класическите езици, религията, етиката. Въпреки натиска на СРП и БРП (к), повечето от тези решения остават неприложени чак до ноември 1946 г., когато начело на МНП е поставен комунистът Минчо Нейчев. През юни 1947 г. е приет Закон за висшето образование, който регламентира социалистическото преустройство на тази степен[179]. Въведени са единни правила за висшите училища, а научната дейност и преподаването трябва да се основават на марксизма-ленинизма, плановостта и връзката с практиката. Университетската автономия е ликвидирана.

В края на октомври 1944 г. Българската академия на науките (БАН) възобновява своята дейност. ОФ власт се опитва да ѝ наложи чистка, но Управителният съвет и председателят акад. Димитър Михалчев предприемат само ограничени действия. Проявеният стремеж за отстояване на академичната автономия дразни БРП (к) и тя засипва БАН с обвинения във фашизъм, великобългарски шовинизъм и реакционност[180]. Тогава е направен опит да се овладее Академията „отвътре": чрез натиск за приемане на нови членове-комунисти (Тодор Павлов, Васил Коларов) и съветски учени. Те трябва да „подпомогнат" преустройството на БАН на марксистки релси, но наред с тях са приети и редица изтъкнати учени. БРП (к) се надява да привлече научната интелигенция и чрез създадения по нейна инициатива Съюз на научните работници и отчасти чрез Камарата на народната култура, която финансира някои научни изследвания, но при материалното подпомагане хората от просветната и научната област са оставени на втори план.

В края на 1945 г. БАН се опитва да се съобрази с изискванията на БРП (к), като при това запази своята автономия. Разработен е план за реорганизация на научната дейност на колективна и планова основа. БРП (к) обаче не е доволна, защото преустройството не е под нейно ръководство и от средата на

---

[178] По-подробно вж. *Чичовска, В.* Политиката срещу просветната традиция...

[179] Съдът над историците..., 169-182.

[180] Пак там, с. 61, 143-145.

1946 г. натискът срещу БАН се засилва. На 31 януари 1947 г. е приет Закон за БАН, с който Академията е поставена под държавен контрол, а работата ѝ се основава изцяло на диалектическия материализъм[181]. Преустройството на БАН се активизира от март 1947 г., когато за неин председател е избран комунистът Тодор Павлов.

До към края на 1947 г. ръководството на БРП (к) предпочита да успокоява творческите среди със заявления, че социалистическият реализъм и марксистката методология няма да бъдат налагани „отгоре". Акцентът се поставя върху изграждането на истински демократична национална култура. Заслугата за провеждането на тази линия принадлежи на Г. Димитров и Ал. Обретенов. Тя обаче среща сериозни възражения от редица членове на партийното ръководство, които в новите условия през 1948 г. вземат връх и започват безкомпромисно налагане на комунистическата идеология.

В крайна сметка развитието на политическия живот в България от 9 септември 1944 до края на 1947 г. показва, че „народната демокрация" не е друг, нов, различен от съветския, модел на социализъм. Различията между нея и сталинизма намаляват със скорост, диктувана от Москва, а крайният резултат и в двата случая е еднакъв. Затова периодът 1944-1947 г. сполучливо е определен като „*демократично интермецо*" в дейността на комунистическите партии в Източна Европа[182], станало възможно в специфичните следвоенни условия и приключило в края на 1947 г., когато започва изграждането на Източния блок от държави в униформата на сталинизма.

[181] Пак там, 145-168.

[182] *Драганов, Д.* Комунистическото движение..., с. 17.

3. „ЧИСТИЯТ“ СТАЛИНИЗЪМ В БЪЛГАРИЯ – 1948–1953 г.

3. 1. Налагане на тоталитарната система в България

Малко след края на „горещата“ световна война светът отново е разделен, този път по образния израз на Чърчил – с „желязна завеса“. САЩ предприемат действия за идеологическо, икономическо и военно обвързване със Западна Европа[1]. Това променя съветските планове и стимулира аналогични действия към страните с „народна демокрация“. В края на септември 1947 г. в Шкларска Поремба (Полша) се провежда съвещание на девет европейски комунистически партии. Съветските представители правят извода, че светът се е разделил на „*империалистически*“ лагер начело със САЩ, подготвящ нова война, и „*демократичен*“ начело със Съветския съюз, под чието ръководство трябва да се сплотят народнодемократичните страни „*в защита на мира*“. Съветската хегемония в Източна Европа и в цялото комунистическо движение започва да се осъществява чрез създаденото в Шкларска Поремба Информационно бюро на някои комунистически партии (Коминформбюро)[2]. Чрез него Москва прокарва своята политическа линия сред комунистическите партии в Източна Европа, внушавайки, че „*разпокъсаността*“ им е вредна и опасна и че тя трябва да се преодолее чрез „*доброволна координация*“ на действията. Това бележи края на

[1] *Никова, Г.* Начало на западноевропейската интеграция. – Исторически преглед, 1990, кн. 6, 3-16; *Същата.* Планът Маршал, европейските сили и България. – Исторически преглед, 1993, кн. 4-5, 57-63, 66-73; *Същата.* Характерни особености на икономическата интеграция в Западна и Източна Европа след Втората световна война. – В: Collegium Cermania 2. Probleme der Entwicklung Bulgariens in den 20-er bis 90-er Jahren des 20. Jahrhunderts. Sofia, 1997, 174-184.

[2] В приетата на съвещанието декларация „По въпроса за международното положение“ е записано: „*Империалистическият лагер и неговата водеща сила САЩ проявяват особена агресивна активност... по всички направления – военностратегически мероприятия, икономическа експанзия и идеологическа борба... В тези условия антиимпериалистическият демократичен лагер трябва да се сплоти, да изработи съгласувана платформа за действие, своя тактика против главните сили на империалистическия лагер... Комунистическите партии имат особена задача. Те трябва да вземат в свои ръце знамето на защитата на националната независимост и суверенитета на своите страни... те са длъжни да възглавят съпротивата срещу плановете за империалистическа експанзия и агресия по всички линии -държавна, политическа, икономическа и идеологическа*“. Информационное совещание представителей некоторых компартий в Польше в конце сентября 1947 года. Москва, 1948, 7-10.

„народната демокрация“: Сталин „свежда“ на останалите страни новата линия на ускорено уеднаквяване със съветския модел на социализма[3].

От края на 1947 г. БРП (к) съобразява дейността си с това изискване, но някои среди от партийното ръководство начело с Г. Димитров продължават да настояват за „национален“ път. Край на илюзиите слага съветско-югославският конфликт от 1948 г. СССР иска да противопостави на Запада сплотен блок, изпълняващ послушно указанията на Москва. Ударът срещу Югославската комунистическа партия трябва да послужи за урок на останалите източноевропейски страни[4]. Така, от лятото на 1948 г. започва нов период на открито налагане на сталинизма в България, продължил до смъртта на Сталин през 1953 г.

От края на 1947 г. се извършват радикални промени в обществено-политическия живот. Създава се тоталитарна система, при която БРП (к) налага своята идеология на цялото общество; партийните структури се сливат с държавните; тя държи под контрол всички дейности, като ликвидира разделението на властите; води масирана пропаганда и създава култ към лидера; използва политическо насилие и административна принуда. Новата държавно-политическа система се изгражда на основата на приетата на 4 декември 1947 г. конституция, провъзгласяваща България за *„народна република“*[5]. Изграждането на социализма обаче не е открито прокламирано. От 9 декември 1947 г. до 1971 г. висш орган на държавната власт е Президиумът на Народното събрание, чиито председател (Минчо Нейчев – до май 1950 г., след него – Георги Дамянов до 1958 г.) изпълнява функциите на държавен глава[6]. Този орган е постоянно действащ и има много широки правомощия, което пък намалява значението на парламента. Така се създава видимост за парламентаризъм. При липсата на опозиция, в парламентарните избори посочените от Комунистическата партия кандидати винаги получават приблизително 99% от гласовете. Шестото Велико Народно събрание, макар и вече приело конституцията, не се разпуска, а продължава законодателната си дейност като обикновено Народно събрание до изборите през декември 1949 г.

---

[3] *Баева, И.* БРП (к) и другите в Коминформбюро. – В: България в сферата на съветските интереси (Българо-руски научни дискусии). С., 1998, 360-368; *Драганов, Д.* Комунистическото движение..., 28-51; *Адибеков, Г.* Коминформ и Болгария. – В: България в сферата на съветските интереси..., 349-352.

[4] Писма на ЦК на ВКП (б) до ЦК на ЮКП. В: Титовата банда – оръдие на империалистите. Документи и материали 1948-1951. С., 1951, 11-42; *Лалков, М.* Югославия (1918-1992). Драматичният път на една държавна идея. С., 1999, 189-196; *Аникеев, А.* Советско-югославский конфликт 1948 года и борьба с „титоизмом“ в странах „народной демократии“. – В: България в сферата на съветските интереси..., 161-172.

[5] Български конституции и конституционни проекти., 37-53; *Огнянов, Л.* Държавно-политическата система..., 196-199.

[6] Българските държавни институции 1879-1986. С., 1987, 276-278.

След приемането на конституцията Г. Димитров съставя четвъртото ОФ правителство, в което 14 от 23-мата министри са комунисти[7]. Самият премиер през 1948 г. е избран и за генерален секретар на ЦК на БРП (к), и за председател на Националния съвет на ОФ, с което на практика започва сливането на управляващата партия с държавата. Правителството по конституция трябва да е отговорно пред парламента, но липсата на опозиция прави този контрол неосъществим. След смъртта на Георги Димитров (2 юли 1949 г.) премиерският пост за кратко е поет от Васил Коларов (той умира на 23 януари 1950 г.), а от 3 февруари 1950 г. министър-председател става Вълко Червенков (до април 1956 г.)[8]. По примера на Димитров, за няколко години той държи в ръцете си и ръководството на партията, и ОФ. Червенков е сред най-преданите ученици и съюзници на Сталин и с неговата личност е свързано налагането на „*чистия*" сталинизъм в България. Промени настъпват и в местното управление, което се осъществява от нови органи – народни съвети. Те би трябвало да осъществяват самоуправлението, но са превърнати в придатъци на държавната машина.

След разгрома на опозиционния БЗНС съдбата на многопартийната система е предрешена. Ударът срещу опозиционната БРСДП (о) е нанесен през ноември 1948 г. с инсцениран съдебен процес срещу нейни депутати начело с Коста Лулчев. Те са осъдени на дълги години затвор, с което се слага край на легалната опозиция в България[9]. В края на 1947 и началото на 1948 г. ОФ партиите декларират, че подкрепят курса към „*изграждане на социализма*". През 1948 г. в цяла Източна Европа е осъществено сливане на работническите партии, като по същество социалдемократическите са погълнати от комунистическите[10]. От май до август 1948 г. продължава процесът на сливане на БРСДП с БРП (к), при който членовете на БРСДП са задължени да признаят марксизма-ленинизма и да скъсат със западноевропейската социалдемокрация. През есента на 1948 г. БЗНС отхвърля съсловния принцип (поставил съюза сред аграрните организации на Зеления интернационал) и се обявява за класова организация, признаваща ръководната роля на БРП (к). Срещу този отказ от собствена идеология и

---

[7] По-подробно вж. *Исусов, М.* Георги Димитров. Жизнен път и политически идеи. С., 2004.

[8] *Калинова, Е.* Васил Коларов. В услуга на Москва. – В: Български държавници 1944-1989. С., 2005, 77-90; *Огнянов, Л.* В. Червенков. Всевластки комунистически лидер. – В: Български държавници..., 100-116.

[9] *Цветков, Ж.* Съдът над опозиционните..., 173-192; *Шарланов, Д.* Тиранията..., 167-183.

[10] За процесите, които протичат в останалите източноевропейски страни вж. *Баева, И.* Полша, Чехословакия и Унгария в годините на „униформения социализъм" 1945-1956. – В: Утопия и реалност. С., 1991, 98-104; *Същата.* Когато се спускаше „желязната завеса" (1944-1949): Полша, Чехословакия и Унгария. – В: Преди и след „желязната завеса". С., 1998, 132-176.

самостоятелна политическа дейност тази партия си осигурява постоянно място в управлението. Така БЗНС е единствената от ОФ-партиите, която запазва съществуването си, но с цената на обезличаване и превръщане в параван за еднопартийната система, поради което и обществената му тежест силно намалява. През февруари и март 1949 г. НС „Звено" и Радикалната партия решават да се саморазпуснат, а членовете им да се влеят в ОФ[11].

От края на 1947 до лятото на 1948 г. Комунистическата партия също преживява вътрешни сътресения, свързани със съветския натиск за преодоляване на илюзиите за продължителността на „народната демокрация". Техният епилог настъпва по време на 16 пленум на ЦК на БРП (к) през юли 1948 г., когато като последица от съветско-югославския сблъсък Г. Димитров е принуден да се откаже от воденатa до момента политика; да потвърди крайните схващания на В. Червенков за *„забавяне на революционния процес"* и да увери Сталин в *„непоколебима вярност"*[12]. В края на декември 1948 г. се провежда 5 конгрес на партията (първи след края на войната), на който Димитров трябва да признае открито, че няма друг път към социализма, различен от съветския, и че новият строй може да се гради само на основата на диктатурата на пролетариата. Конгресът поставя като главна задача изграждането на основите на социализма при ръководната роля на Комунистическата партия (БРП (к) се преименува в БКП)[13]. Тази роля не е фиксирана в конституцията, но отговорността за общественото развитие принадлежи вече единствено на БКП. При осъществяването ѝ тя се опира на основния си организационен принцип – демократическия централизъм, който изисква пълно подчинение на висшестоящите органи, дисциплина, отказ от критика и дискусии, безпрекословно изпълнение на поставените от партията задачи. Линията на партията се определя от тесен кръг хора, които задължително се ползват с доверието на Сталин; служат си с командно-административни методи на управление и се опират на разрастващата се партийна и държавна бюрокрация – т. нар. номенклатура, с характерния за нея конформизъм.

БКП търси опора и в казионните обществени организации. В началото на февруари 1948 г. ОФ губи облика на коалиция от партии и се трансформира в единна обществено-политическа организация с индивидуално членство, чиято дейност постепенно се обезличава. Младежките и профсъюзните организации също обслужват партията-държава. Под неин контрол от 1949 г. е поставена и църквата[14].

---

[11] *Огнянов, Л.* Държавно-политическата система..., с. 206, 234.

[12] XVI пленум на ЦК на БРП (к), 12-13 юли 1948 г. – В: БКП в резолюции и решения. Т. IV – 1944-1955. С., 1955, 85-94; *Исусов, М.* Сталин и България... , 145-149, 155-159.

[13] Пети конгрес на БКП 18-25. XII. 1948. Стенографски протоколи. Ч. I. С., 1949; *Исусов, М.* Сталин и България..., 159-169.

[14] *Калканджиева, Д.* Българската православна църква и държавата 1944-1953. С., 1997, 175-185, 210-275.

Една от отличителните черти на „*чистия*“ сталинизъм е репресивният му характер. Съдебната система е впрегната в политическите борби. Съветските „специалисти“ („*съветници*“), изпратени от Москва, поставят в основата на следствието изтръгването на показания (при което всички средства са позволени) и обявяват самопризнанието за „*царица на доказателствата*“[15]. Те обучават българските си колеги как да режисират политическите процеси, с които се отстраняват „*неподходящите*“ и опасни лица, как да прилагат сталинския постулат за изостряне на класовата борба при изграждането на основите на социализма. През април 1948 г. такъв процес е скалъпен срещу последния изтъкнат лидер на БЗНС – Димитър Гичев, който е осъден на доживотен затвор; седем месеца покъсно социалдемократът Коста Лулчев получава присъда от 15 години затвор, а през ноември 1952 г. 76-годишният Атанас Буров – известен банкер и лидер на бившата Народна партия, е осъден на 20 години[16]. След отстраняването на опозицията и на видните политически фигури, в условията на подозрителност и шпиономания, родени от „студената война“, идва ред на съдебните процеси срещу протестантски пастори (1949 г.) и католически свещеници (1952 г.), обвинени в шпионаж съответно в полза на САЩ/Великобритания и Ватикана/Франция[17].

През септември 1949 г. е достигнат рекорден брой въдворявания в лагерите – 4 500. Половината от тези хора са изпратени там по политически причини. През юни същата година е създаден и лагерът в Белене, превърнал се в синоним на нечовешко отношение. Той е закрит през септември 1953 г., когато в него има 1 059 души (187 са криминално проявени, а останалите са там за „*контрареволюционна дейност*“). През 1948 г. с призива за повишаване на бдителността започват масови изселвания на цели семейства от големите градове и граничните райони. До септември 1953 г., когато с тази практика е приключено, броят на изселените семейства достига 6 626. Те са „*обвинени*“, че имат близки, които са „*изменници на Родината*“, „*врагове на народната власт*“ или „*помагачи на бандити*“[18].

---

[15] *Огнянов, Л.* Съветското влияние върху организацията и дейността на органите на съдебната власт в България (1949-1956). – В: България в сферата на съветските интереси..., 74-83; *Носкова, А.* Возникновение системы советских советников в странах Восточной Европы (1945-1953 гг.) Пак там, 39-52.

[16] *Цветков, Ж.* Съдът над опозиционните..., 151-172, 193-213; *Шарланов, Д.* Тиранията..., 157-160, 198-199.

[17] Процесът срещу евангелистките пастори-шпиони. С., 1949; *Цветков, Ж.* Разпятието. Съдебната разправа с дейци на Католическата църква в България през 1952 г. С., 1994; *Калканджиева, Д.* Българската православна църква..., 282-286; *Шарланов, Д.* Тиранията..., 190-194; *Огнянов, Л.* „Студената война“ и „шпиономанията“ в България. – В: Модерна България. С., 1999, 294-295, 304-307; *Беловеждов, Архим. Г.* Страданието не е етикет, то е достойнство. Документи от католическите процеси в България през 50-те години. С., 2001.

[18] *Стоянова, П., Е. Илиев.* Политически опасни лица..., 17-23, 62-66.

Неотменна част от репресивните действия са и чистките в редиците на БКП. Те са наредени от Сталин, за да пресекат опитите за отклоняване от съветския модел и контрол. Такива опити си позволяват най-вече изявени, авторитетни и заемащи високи постове комунисти, повечето местни кадри, което им дава самочувствието да поставят под въпрос някои от налаганите от СССР решения. Затова във всички източноевропейски страни започват да се подготвят съдебни процеси срещу подобни личности, които пресата широко отразява, за да покаже последствията от неподчинението[19].

В България от пролетта на 1949 г. започват политическите атаки срещу Трайчо Костов, заместник министър-председател и един от най-влиятелните „вътрешни" комунистически лидери. Особена роля във фабрикуването на процеса имат пратените от Москва „съветници", но помощ им оказват и чувстващите се застрашени от неговия авторитет Васил Коларов и Вълко Червенков – претенденти за мястото на Г. Димитров. Тр. Костов е неудобен и за Сталин с проявите си на самостоятелност и с опита си да защити българските икономически интереси. Срещу него са отправени най-тежките обвинения: антисъветизъм, шпионаж в полза на САЩ и Великобритания, връзки с Тито. Съдебният процес срещу Трайчо Костов е организиран през декември 1949 г., същия месец е изпълнена и смъртната му присъда[20]. Процесът е широко отразен в пресата, а само броени дни след това се провеждат изборите за 1 Народно събрание. На обществото е демонстрирана безнадеждността на всяка съпротива. Страхът се насажда и в следващите години с кампанията за търсене на *„врага с партиен билет"*. Следват съдебни процеси срещу ръководни стопански дейци, висши военни и ръководители на Държавна сигурност[21]. До април 1951 г. от партията е изключен всеки пети комунист, а общият брой на репресираните надхвърля 100 хиляди (сред тях има и членове на ЦК, Политбюро и министри).

Така през 1948-1953 г. в България се утвърждава тоталитарна политическа система от съветски тип. Но тя има и отлики от първообраза: запазен е

[19] *Волокитина, Т.* Москва и политические репресии в Восточной Европе в конце 40-х годов. – В: България в сферата на съветските..., 53-63.

[20] По-подробно вж. *Исусов, М.* Последната година на Трайчо Костов. С., 1990; *Христов, Б.* Изпитанието. Спомени за процеса и съдбата на Трайчо Костов и неговата група. С., 1995; Борби и чистки в БКП (1948-1953). Документи и материали. Съст. Л. Огнянов. С., 2001, 36-37, 65-62, 68-69, 76-81; *Огнянов, Л.* Трайчо Костов. Изкупителна жертва на сталинизма. – В: Български държавници..., 59-76.

[21] *Никова, Г.* „Големият заговор" в България (1949-1953). – В: Лица на времето. Т. 2. С., 1997, 69-98; *Мигев, В.* Офицерството и политическото развитие на България от 9 септември 1944 до края на 50-те години. – Военноисторически сборник, 1994, кн. 5, 179-191; *Митев, Т.* Истината за един от големите удари на сталинизма през 1951 година върху генералитета на България. – Военноисторически сборник, 1993, кн. 6, 135-155; *Огнянов, Л.* „Студената война" и „шпиономанията"..., 301-302, 306; *Знеполски, Д.* Посмъртна изповед..., 357-422; *Трънски, С.* Невъзможни истини..., 79-163; *Богданов, С.* Две смърти няма, а без една не може. С., 1991; *Наумов, Д.* Конвой. С., 1992.

парламентът като висш законодателен орган; съществува и „втора" партия – БЗНС, както и широка масова обществена организация – ОФ. Тези различия (поощрявани и разрешени от Москва) обаче са формални и съвсем не променят недемократичната същност на системата.

3. 2. Радикални икономически преобразования

Петият конгрес на БКП (декември 1948 г.) очертава новите насоки на икономическо развитие на страната. В думите на Г. Димитров, че за 10-15 г. България трябва да постигне това, което други народи са постигали за столетия, е концентрирана същността на този процес – догонване на развитите европейски държави чрез ускоряване на модернизацията[22]. На конгреса са посочени и конкретните пътища за това, които плътно следват съветския модел: форсирана индустриализация и колективизация на селското стопанство. За прилагането на този модел в България през 1948 г. вече съществуват необходимите условия – властта е монопол на БКП и нейните партийни органи се сраствт с държавните структури и ги подчиняват. Това създава възможност за субективизъм, волунтаризъм и пренебрегване на икономическите закономерности.

През 1948 г. се засилва съветското икономическо проникване. Само през тази година със СССР са сключени над 28 стопански договори, по силата на които в България идват съветски „съветници"[23]. Опитите на някои партийни и стопански дейци за известна самостоятелност в икономическата сфера бързо са пресечени. През 1949 г. Москва инспирира съдебния процес срещу Трайчо Костов, обвинен в антисъветизъм, включително и поради отказа му да даде пълен достъп на съветските „съветници" до информацията за търговските преговори със Запада. В процеса са въвлечени министри и висши функционери от стопанския апарат на партията. На следващата година за *„умишлена вредителска дейност"* в стопанската област са съдени помощник-министри[24]. От декември 1947 до февруари 1950 г. три от четирите стопански министерства сменят титулярите си, а две от тях го правят по три пъти[25].

---

[22] *Марчева, И.* Щрихи от политиката за индустриализация-модернизация на България през втората половина на XX век. – В: Collegium Cermania, 229-230; *Същата.* Предизвикателствата на модернизацията в България след Втората световна война. – Ново време, 1995, кн. 1, с. 47, 49.

[23] *Никова, Г.* Съветското икономическо проникване в България след Втората световна война. – Исторически преглед, 1996, кн. 2, с. 118; Златев, З. Българо-съветски икономически..., 65-80, 96-97.

[24] *Христов, Б.* Изпитанието..., 91-97; *Никова, Г.* Съветското икономическо проникване..., 119-123; *Същата.* Политически процеси в България (1949-1953 г.). – В: България в сферата на съветските..., 64-71; *Марчева, И.* За някои аспекти на българо-съветските търговско-икономически отношения след Втората световна война. – Минало, 1997, кн. 2, 82-84.

[25] *Марчева, И.* Индустриалната политика... – В: Страници от българската история..., с. 119.

СССР направлява развитието на българската икономика и чрез създадения през януари 1949 г. Съвет за икономическа взаимопомощ (СИВ)[26]. Той изисква от източноевропейските страни да ограничат стокообмена си със Запада и да прекратят вноса на западни капитали и технологии. През лятото на 1949 г. Сталин безцеремонно начертава насоките на българското развитие към автархия: *„Всички основни произведения вие трябва да имате сами. Само тогава вие действително ще бъдете независими"*[27]. Сталиновите указания стават препоръки на СИВ за ускорен темп на индустриализацията. От 1950 г., поради войната в Корея, Западът установява ембарго върху търговията с източноевропейските страни и тя на практика е преустановена. През 1950-1951 г. стокообменът на България със западноевропейските държави намалява близо три пъти в сравнение с 1949 г., когато е най-висок – 17%. Това е стимул за още по-плътно интегриране на България в СИВ. През периода 1949-1953 г. страните от СИВ заемат средно 88% от стокообмена на България[28].

От 1949 г. БКП възприема съветския модел на централизирано планиране чрез петгодишни планове. Първият е за периода 1949-1953 г. и в него се откроява курсът на форсирана индустриализация. Акцентът е върху развитието на металургията, машиностроенето и енергетиката, които трябва да модернизират страната, да осигурят независимостта ѝ и да дадат тласък на селското стопанство. Селото от своя страна трябва да снабдява промишлеността със суровини и храни. Постигането на тези максималистични цели става възможно най-вече поради тясното обвързване със СССР, откъдето идват кредити, машини и суровини и където се пласира българската продукция[29]. Но в СССР и в СИВ техниката и технологията са на ниско равнище. Това откъсва България от европейските научно-технически постижения. Друга алтернатива обаче страната практически няма. В резултат на ускорената индустриализация промишлената продукция нараства, изгражда се сериозна енергийна база, увеличава се добивът на въглища и руди. Това съдейства за модернизиране на обществото, но с цената на голямо финансово напрежение при ниска ефективност на инвестираните от държавата средства. Пренебрегването на леката индустрия и на селското стопанство създава постоянен дефицит от стоки за широко потребление. Намаляват доходите на трудещите се. Безработицата се увеличава, тъй като промишлеността не може

---

[26] По-подробно вж. *Никова, Г.* Съветът за икономическа взаимопомощ и България 1949-1960. С., 1989.

[27] Цит. по *Марчева, И.* За границата в най-новата българска история (или за отношението „политика-икономика" от края на 40-те и през 50-те години). – В: Границата в историята. С., 1999, с. 145.

[28] *Никова, Г.* Външноикономическите отношения на България..., – В: Страници от българската история..., 134-135.

[29] *Марчева, И.* Индустриалната политика..., – Пак там, 119-120.

да поеме работната ръка, която се освобождава при кооперирането на селото[30]. Високата социална цена и ниската ефективност говорят за негативните последствия от форсираната индустриализация.

Петият конгрес на БКП поставя като втора задача масовото кооперирane на селското стопанство, което започва през есента на 1948 г. и в края на 1949 г. е кооперирана 11,5% от обработваемата земя[31]. В новосъздадените ТКЗС отново преобладават дребните селяни и те, въпреки държавната помощ, нямат големи стопански възможности – дават не повече от 3-4% от стоковата селскостопанска продукция. През втората половина на 1949 г. по указание на Сталин процесът на колективизацията е спрян, за да се намали социалното напрежение, което стеснява социалната база на режима. Атаката срещу частния сектор е ограничена и търговията между града и селото се либерализира, но реколтата е твърде слаба и това затруднява изхранването на населението[32].

От средата на 1950 г. започва нов етап в кооперирането. През юни по съветски образец е въведена нова система на задължителни държавни доставки на зърно, която се налага със заплахи, глоби, изпращане в лагери и насилие. От средата на август до края на септември 1950 г. селяните от основните зърнодобивни райони (най-вече в Добруджа) започват масово да влизат в ТКЗС, за да избегнат насилието и да се спасят от огромните доставки и данъци. За времето от 9 септември 1944 г. до лятото на 1950 г. са кооперирани едва около 15% от земята и домакинствата, а в резултат на процесите през август-септември 1950 г. е кооперирана 40% от земята[33]. В края на 1950 и началото на 1951 г. борбата срещу едрия селянин, наречен по съветски маниер „кулак", достига своята кулминация. Административният натиск за влизане в ТКЗС и насилията обхващат и селяните в редица полупланински и планински райони[34]. Изненадващо за българските управляващи, Сталин се намесва, като обявява, че в България борбата с кулаците не трябва да приема толкова остри форми и предупреждава да не се копира буквално съветският опит. При това положение В. Червенков сменя курса и спира кооперирането, дори разрешава на недоволните от ТКЗС да ги напуснат. Режимът е смекчен, мотивът за класовата борба на село е приглушен, а усилията са насочени към укрепване на съществуващите ТКЗС. В края на 1951 г. е кооперирана 52,2% от обработваемата земя в страната[35].

---

[30] *Марчева, И.* Предизвикателствата на модернизацията..., 53-54.

[31] *Мигев, В.* Колективизацията на българското село (1948-1958). С., 1995, 35-47, 59.

[32] Пак там, 48-61; *Мигев, В.* Проблеми на аграрното развитие..., 107-112.

[33] *Мигев, В.* Колективизацията на българското село..., 76-95; *Същият.* Утвърждаване и разгръщане на сталинския модел на социализма в България (1948-1953). – В: Страници от българската история..., 64-65.

[34] По-подробно вж. *Мигев, В.* Колективизацията на българското село..., 97-119.

[35] Пак там, 119-144.

През 1952-1953 г. в селското стопанство настъпва криза, която се отразява тежко на ТКЗС. Тя е предизвикана от копирането на съветския пример за предсрочно изпълнение на петгодишния план. Селските стопани са натоварени с непосилни задачи, а ТКЗС трябва да се преориентират към отглеждане на зеленчуци и индустриални култури, за да отговорят на изискванията на износа. Това поставя нови проблеми пред тях. Паричната реформа от 1952 г. засяга особено тежко селското население[36]. Силно са намалени и изкупните цени на селскостопанската продукция, което снижава доходите на частниците и на кооператорите. Селяните започват масово да напускат селата и да отиват в градовете, търсейки препитание в промишлеността и строителството. Между 1949 и 1952 г. своето местожителство променят 490 564 души, като в градовете се заселват 130 966 от тях. Селското население намалява от 5 294 200 души през 1946 г. на 5 057 600 през 1956 г. за сметка на работниците и служещите, които от 791 431 души (19,3% от всички социални групи) през 1948 г., нарастват на 1 421 804 (33,9%) през 1956 г.[37] В плана за 1953 г. темповете за развитие на селското стопанство са намалени, но по-значими промени настъпват едва през втората половина на 1953 г.

3. 3. Българската външна политика в рамките на Източния блок

След като подписва мирния договор, България формално получава право на свободен избор във външнополитическите си инициативи. Реалните й възможности обаче са силно стеснени в условията на Студената война. Опитът на СССР да заеме мястото на победената Германия в европейското политическо пространство нарушава баланса на силите и подтиква САЩ и западните държави към обединени действия: през 1947 г. планът Маршал обвързва икономически Западна Европа със САЩ; на 4 април 1949 г. е създадена НАТО. А западната интеграция на свой ред подтиква СССР към ответни действия[38].

Интегрирането на България в „социалистическия лагер“ се ускорява след създаването на Коминформбюро. За източноевропейските страни *„социалистическият интернационализъм“* става задължителен, а за Сталин интернационалист е *„онзи, който безрезервно, без колебания, безусловно е готов да защитава СССР“*. Москва свежда инструкциите си до комунистическите партии в Източна Европа както чрез Коминформбюро (то формално съществува до 1956 г., но провежда дейност само до 1950 г.), така и чрез преките си контакти с всяка компартия.

БКП изпълнява стриктно даваните й указания с убеждението, че СССР е гарант за сигурността и суверенитета на страната. Политическият облик на

---

[36] *Мигев, В.* Утвърждаване и разгръщане на сталинския модел..., 67-68; *Същият.* Проблеми на аграрното развитие..., 37-38, 127-129.

[37] *Василева, Б.* Миграционни процеси в България след Втората световна война. С., 1991, 78-79, 109-110.

[38] *Баев, Й.* Началото на студената война в Европа и мястото на България в нея. – В: Лица на времето. Кн. 1, С., 1996, 43-47, 53-61.

социалистическия „лагер“ се оформя през 1947-1949 г. чрез подписването на двустранни съюзни договори за *„приятелство, сътрудничество и взаимопомощ“*. Като първи етап България сключва такива договори с балканските „народни демокрации“: с Югославия (27 ноември 1947 г.), с Албания (16 декември 1947 г.) и с Румъния (16 януари 1948 г.). В тях се предвижда помощ в случай на агресия от страна на Германия или на друга държава, както и стопанско и културно сътрудничество[39]. Вторият етап обхваща договорите на България, сключени през 1948 г. със СССР (18 март), с Чехословакия (23 април), с Полша (29 май) и с Унгария (16 юли)[40]. Така съюзната обвързаност дава юридическа основа за политическото единство и сътрудничество на източноевропейските страни. То се осъществява под ръководството и контрола на Москва. Проявите на самостоятелност както във вътрешната, така и във външната политика, предизвикват остра реакция.

През следващите години пътят на българската външна политика задължително минава през Москва и се свежда до участие в нейните инициативи, изразяване на одобрение и подкрепа за тях. Единството на социалистическия блок е използвано от Съветския съюз като аргумент и средство за натиск при решаване на важни проблеми за съотношението на силите в Европа. През първата половина на 50-те години това са: германският въпрос; борбата за мир; предложенията за общоевропейски договор за колективна сигурност[41]. България, заедно с другите социалистически страни, участва в организираните от СССР конференции и съвещания (1948 г. във Варшава; 1950 г. в Прага; 1954 г. в Москва) и неизменно подкрепя всички съветски предложения.

Политическата интеграция на Източния блок се допълва от тясното икономическо обвързване на държавите в него, осигурено от СИВ[42]. Шест години

[39] Външна политика на Народна република България. Сб. документи и материали. Т. I, С., 1970, 96-99, 102-105, 108-111; *Баева, И., Е. Калинова.* Следвоенното десетилетие..., 127-146.

[40] Пак там, 111-114, 116-119, 119-122, 124-126; *Тодорова, Р.* Външната политика на България (февруари 1947-януари 1949 г.). В: Международни отношения и външна политика на България след Втората световна война. С., 1982, 41-44, 53-59; *Огнянов, Л.* България в международните отношения (1947-1955). – В: Модерният историк. Въображение, информираност, поколения. С., 1999, 315-316.

[41] *Калинова, Е.* Българската и съветската позиция по германския въпрос до средата на 50-те години. – В: България в сферата на съветските интереси..., 173-182; *Добриянов, Т.* Външната политика на НР България (1949-1956). – В: Международни отношения и външна политика..., 115-120.

[42] През юли 1947 г. българското правителство, заедно с останалите източноевропейски страни, е принудено да се подчини на съветския натиск и отказва да участва в плана „Маршал“ за следвоенно възстановяване на Европа, който без друго разчита на отказа на СССР и цели ограничаване на съветското влияние и на ролята на комунистическите партии в Европа. *Никова, Г.* Планът Маршал, европейските сили и България. – Исторически преглед, 1993, кн. 4-5, 65-66, 73; *Същата.* Разделянето на европейското стопанство и България. – Исторически преглед, 2000, кн. 5-6, 129-136; *Баева, И., Е. Калинова.* Следвоенното десетилетие..., 146-160.

по-късно привличането на ФРГ в НАТО (1955 г.) дава повод на Москва да оформи и военното лице на блока. На 14 май 1955 г. осемте социалистически държави (включително и ГДР) подписват Варшавския договор, който юридически оформя задължението за консултации по всички важни международни въпроси и осигурява обединено командване на въоръжените сили с главнокомандуващ от съветските висши военни. Щабът на Организацията на Варшавския договор (ОВД), както и местонахождението на ръководните органи на СИВ, е в Москва[43].

Проекциите на Студената война на Балканите създават сложна обстановка, утежнена от наследените проблеми. С доктрината „Труман" от 1947 г. САЩ оказват финансова помощ на Гърция и Турция и им отреждат важна роля в стратегията си за *„сдържането"* на комунизма. От 1952 г. те стават и членки на НАТО, което усложнява отношенията на България с тях. Същевременно съветско-югославският конфликт дава съвсем нова насока на българската политика към Югославия, която през 1953 г. дори сключва с Гърция и Турция т. нар. Балкански пакт. Докато отношенията на България с Румъния и Албания се развиват в рамките на социалистическата общност[44], то тези с останалите балкански страни са твърде сложни и изострени.

В края на март 1948 г. конфликтът Тито-Сталин набира инерция и съветският лидер прави своите критики достояние на ръководителите на останалите източноевропейски страни, които веднага се солидаризират с тях[45]. Раздразнен от българската реакция, Тито обявява разговорите с българската страна за невъзможни, с което официално демонстрира отказа на Югославия да изгражда Южнославянска федерация, в която според него България ще бъде проводник на съветското влияние и контрол. Същевременно през пролетта на 1948 г. кризата в съветско-югославските отношения извежда на повърхността недоволството на населението в Пиринския край от политиката на „културна автономия"[46]. Под въздействието на тези външни и вътрешни фактори ръководството на БРП (к) е принудено да актуализира водената до момента политика по македонския въпрос. Промяната в тона се усеща в доклада, изнесен от Тр. Костов на второто заседание на Коминформбюро в Букурещ (юни 1948 г.), което обвинява ЮКП, че е поела *„пътя на откъсване от социалистическия фронт"* и е преминала

[43] *Баев, Й.* България и създаването на военната организация на Варшавския договор. – Военноисторически сборник, 1995, кн. 4, 39-61; *Баева, И., Е. Калинова.* Следвоенното десетилетие..., 161-177.

[44] По-подробно вж. *Григорова, Ж.* Балканската политика на социалистическа България 1944-1970. С., 1985, 239-249.

[45] Сталин посочва като причина за влошаване на отношенията антисъветските изказвания на югославските ръководители за *„великодържавния шовинизъм на СССР"* и лошото състояние на ЮКП, която пренебрегва класовата борба и ръководната роля на комунистическата партия. *Тошкова, В.* Южнославянската федерация и конфликтът в елитната тройка: Й. Сталин срещу Й. Тито и Г. Димитров. – В: Г. Димитров между възхвалата и отрицанието. С., 2003, 78-80.

[46] *Ангелов, В.* Хроника на едно национално предателство..., 241-251.

„на позициите на национализма“[47]. Тр. Костов подчертава: *„Ние се задължихме по съвета на съветските другари да съдействаме за развитието на македонско национално съзнание... но трябва ли да се кара населението от Пиринския край да се откаже от своя роден български език... Част от населението не само на Пиринския край, но и на Вардарска Македония, продължава да се чувства българско и да говори български език“*[48]. От името на ЦК на БРП (к) Тр. Костов предлага Коминформбюро да обсъди македонския въпрос и българо-югославските отношения, разчитайки вероятно на по-благоприятно третиране на България в условията на разрив с Югославия. Съвещанието обаче не приема българското искане[49].

В критиката на ЮКП, направена в Букурещ, прозвучава и нотка на оптимизъм – Коминформбюро *„не се съмнява, че в недрата на Югославската компартия има достатъчно здрави елементи... верни на единния социалистически фронт“*, чиято задача е накарат партийното ръководство *„да скъса с национализма“* или да го смени и издигне ново[50]. Българските комунисти възприемат тази оценка и се надяват, че конфликтът няма да излезе от партийните рамки. На 15 пленум на ЦК на БРП (к) (27 юни 1948 г.) Г. Димитров и Тр. Костов заявяват, че кризата в ЮКП не трябва да накърнява добрите междудържавни отношения и да компрометира идеята за единството и братството на двата народа. В същото време необходимостта от промени в позицията по македонския въпрос (до момента тя съответства на вече изминал етап в българо-югославските отношения, насочен към подготовка за федериране) кара партийните лидери за пореден път (след неуспеха с Коминформбюро) да търсят подкрепа – този път от Сталин. И отново българската страна не получава отговор[51].

На 12-13 юли 1948 г. се провежда 16 пленум на ЦК на БРП (к). Г. Димитров критикува себе си и партийното ръководство за *„сляпото доверие“* към югославските лидери, които обаче подхождали към федерацията от позициите на диктата с цел да ощетят националната независимост на България. Димитров

---

[47] Резолюция на съвещанието на Коминформбюро „За положението в Югославската комунистическа партия“, Букурещ, юни 1948 г. – В: Титовата банда – оръдие на империалистите..., 43-49.

[48] *Баев, Й.* Военнополитическите конфликти след Втората световна война и България. С., 1995, с. 120; Македонският въпрос в българо-югославските отношения..., 346-349.

[49] *Мичев, Д.* Македонският въпрос и българо-югославските отношения 9 септември 1944-1949. С., 1994, с. 433.

[50] Резолюция на съвещанието на Коминформбюро „За положението в Югославската комунистическа партия“, Букурещ, юни 1948 г. – В: Титовата банда – оръдие на империалистите..., с. 50.

[51] Запитването до Сталин е отправено на 6 юли 1948 г. чрез Андрей Жданов в хода на подготовката за 16 пленум на ЦК на БРП (к). Няма документално потвърждение дали Сталин е отговорил. *Мичев, Д.* Македонският въпрос и българо-югославските отношения..., с. 439; *Баев, Й.* Военнополитическите конфликти..., с. 122.

признава, че са се поддали на югославския натиск и са допуснали скопски учители и книжари „*да наводнят*“ Пиринския край, да водят антибългарска пропаганда и да го превърнат в „*държава в държавата*“[52]. В раздела „По положението в Пиринския край“ на приетата от пленума резолюция федерацията и евентуалното присъединяване на Пиринския край към НРМ си остават като перспектива, но с уговорката, че „*са възможни само при една Югославия, която ще остане вярна на общия социалистически и демократически международен фронт*“. В документа е записано да се преустанови безконтролното минаване на границата от НРМ в Пиринския край; да се прекрати враждебната агитация на учители, книжари и др.; да се премахне принудителното изучаване на македонски език от чиновниците и принудителното абониране за македонски вестници. Така се прекратява насилствената „*македонизация*“ на Пиринския край. Партията обаче продължава да се придържа към погрешното схващане, че населението там е „*македонско*“ и че политиката на „*културна автономия*“ трябва да продължи „*с неотслабваща енергия*“, като в училищата се изучава историята на „*македонското освободително движение*“, като се създават македонски самодейни колективи и се въведе факултативно изучаването на македонски език, но с „*местни македонски учители*“, а населението да се остави „*само свободно да определя своята националност*“[53]. Така се слага край на антибългарската пропаганда в Пиринския край; прекратена е насилствената смяна на българската националност и за първи път се признават грешки по македонския въпрос. БРП (к) обаче продължава да оценява населението в Пиринския край като „*македонско*“, но говорещо български и да прилага там политиката на „*културна автономия*“. В този дух са и постановките в доклада на Г. Димитров на 5 конгрес на БРП (к) през декември 1948 г[54].

През 1949 г. Сталин засилва натиска върху Югославия, принуждавайки източноевропейските страни да денонсират договорите си с нея. Конфликтът ескалира и надеждите на българските ръководители, че няма да засегне междудържавните отношения, остават напразни. На 1 октомври 1949 г. България е принудена да последва съветския пример и да денонсира договора за приятелство, сътрудничество и взаимна помощ от 27 ноември 1947 г. Отношенията се изострят още повече; взаимните нападки са ежедневие. Социалистическите страни водят

---

[52] *Мичев, Д.* Македонският въпрос и българо-югославските отношения..., 440-442.

[53] Из резолюцията на 16 пленум на ЦК на БРП (к), 12 юли 1948 г., „По положението в Пиринския край“. – В: Титовата банда – оръдие на империалистите..., 51-53.

[54] В доклада си пред конгреса Г. Димитров заявява, че партията „*е стояла винаги и днес стои твърдо на позицията, че Македония принадлежи на македонците*“ и е убедена, че „*македонският народ ще осъществи своето национално единство... като свободна и равноправна нация само в рамките на федерацията на южните славяни*“. Главната пречка пред нея обаче са „*изменниците на марксизма-ленинизма, националистическите ръководители в Белград и Скопие*“. Пак там, 59-60.

широка кампания срещу Югославия, чиято кулминация е резолюцията на третото съвещание на Коминформбюро в Матра (Унгария) през ноември 1949 г.[55]. Прекратени са търговските и културните контакти[56], провокират се гранични инциденти, започват и съдебни процеси с обвинения в шпионаж и вредителство. През 1949 г. се засилват преследванията на българите в НРМ, като част от тях са пратени в концентрационни лагери. Нарушенията на границата стават ежедневие, а към нея и от двете страни се придвижват военни части[57]. В търсене на „врага с партиен билет" в духа на Сталиновата теория за непрестанното изостряне на класовата борба при прехода към социализма, в БКП започва чистка. От редиците ѝ са изключени комунисти, обявени за „титовисти" и югославски „шпиони". На 5 декември 1948 г. Сталин обвинява Тр. Костов в национализъм и титовизъм, а през март 1949 г. Политбюро и ЦК на БКП го заклеймяват в същия дух[58]. През юни 1949 г. той е арестуван, вкл. за сътрудничество с Тито и продаване на интересите на България при преговорите за федерацията, както и за това, че с югославска военна помощ възнамерявал да свали властта и че е създал югославска шпионска мрежа.

Македонският въпрос продължава да засилва напрежението между България и Югославия. През ноември 1950 г. българската страна за трети път безуспешно настоява Коминформбюро да изработи обща позиция по него[59]. В българския печат неспирно се изнасят факти за кървави насилия над населението в НРМ и за „*гестаповския терор*" над пробългарски настроените хора там, за

---

[55] За тона на тази кампания красноречиво говори докладът „Югославската компартия в ръцете на убийци и шпиони" на румънския комунистически лидер Г. Георгиу-Деж на третото съвещание на Коминформбюро през 1949 г. в Матра, Унгария (В: Доклади и резолюции на съвещанието на Коминформбюро, ноември 1949. С., 1949, 51-70), както и издаването през 1951 г. на сборника с документи и материали „Титовата банда – оръдие на империалистите" и на „Документи за враждебната и агресивна политика на югославското правителство спрямо НРБ" (издание на Министерството на външните работи).

[56] Югославия препятства българския транзит през нейна територия и това налага да се потърсят други търговски коридори, особено след създаването на СИВ през януари 1949 г. Тогава българската страна се ориентира към изграждане на мост на Дунав, който да улесни търговските връзки със СССР. При посещението си в Москва в края на юли 1949 г. В. Червенков, А. Югов и Г. Дамянов се оплакват на Сталин, че между България и Югославия „*вече фактически не става никаква търговия. Тя е замряла. Но за нас е жизнен въпросът за транзита. Ние трябва да излезем от тази зависимост, затова ни е необходимо за 1-2 години да бъде построен моста при Гиген*". Сталин обещава да подпомогне този проект. На същата среща той уверява своите гости: „*България е по-близко до нас, не Югославия, а България е по-близко до нас.*" ЦДА, ф. 1 Б, оп. 5, а. е. 42, л. 41-42.

[57] *Огнянов, Л.* Отношенията между България и Югославия (1949-1956). – Минало, 1996, кн. 3, 85-95; *Баев, Й.* Военнополитическите конфликти..., 125-131.

[58] Борби и чистки в БКП (1948-1953), с. 37, 53, 68.

[59] *Баев, Й.* Военнополитическите конфликти..., с. 126.

натрапването на изкуствения литературен „македонски език“ и неговото посърбяване. От своя страна, в края на 1951 г. Югославия внася в ООН меморандум, в който обявява населението в Пиринския край за „малцинство“, преследвано и тероризирано от българските власти.

Тезата за „македонската нация“ води до по-активно използване на „македонците“ от българското ръководство в *„борбата срещу титовата клика“*. Идеята за Южнославянска федерация е изоставена и е възприет лозунгът за създаване на единна народнодемократична Македония, при което на Пиринския край е отделена ролята на обединителен център[60]. Концепцията за обединена Македония е кулминация на опитите на Коминформбюро да дестабилизира Югославия. Отношенията с нея започват да се нормализират отново по нареждане от Москва едва след смъртта на Сталин през 1953 г.

Подписването на мирния договор на 10 февруари 1947 г. урежда спорните въпроси за българо-гръцката граница и за репарациите, които България дължи на Гърция. Напрежението между двете страни обаче се засилва, поради започналата през 1946 г. гражданска война в Гърция. Страхът от *„червената вълна“* прави Гърция изключително важна за САЩ. На 12 март 1947 г. президентът Труман оповестява решението на американското правителство да окаже незабавна финансова и военна помощ за Гърция и Турция, за да станат те надеждна преграда пред съветското влияние на полуострова[61]. Силните позиции на САЩ

[60] В началото на 1952 г. министърът на външните работи Вл. Поптомов разработва тезиси по македонския въпрос, според които политиката на Белград прави невъзможна Южнославянската федерация и обединението на Пиринска и Вардарска Македония. За „националното“ обединение на македонците, което може да стане само с подкрепата на СССР, пречка е прозападната политика на Югославия. Акцентът за първи път е поставен върху *„националното подтисничество“* на македонците в Югославия и Гърция, които са „поробени“ от *„титовци и колишевци“* и от гръцките *„монархофашисти“*. Те трябва да водят борба за събаряне на режимите в двете страни, за *„мир, свобода и демокрация на Балканите“* и против американското присъствие на полуострова, а населението от Пиринския край трябва да оказва всестранна помощ на тази борба. Тази българска позиция е много уязвима и подхранва антибългарски коментари на Запад. Като основна задача на БКП в Пиринския край се поставя укрепването на *„македонското национално съзнание“*, като националният въпрос е подчинен на задачите по изграждане на социализма. *Ангелов, В.* Политиката на БКП по македонския въпрос (юли 1948-1956). – Исторически преглед, 1996, кн. 5, 104-105.

[61] През февруари 1947 г. Великобритания, изтощена от войната и отслабнала икономически, официално се отказва от покровителството над Гърция. Тя изтегля оттам своите войски и се обръща към САЩ с предложение да започнат да оказват помощ на Гърция и Турция. Следва доктрината „Труман“ (за Гърция тя предвижда финансова, материална и военна помощ за 300 млн. долара, а за Турция – 100 млн.), двустранни споразумения на двете страни със САЩ и пристигане на американска военна мисия в Гърция през септември 1947 г. В началото на 1948 г. към гръцките брегове се придвижват и части от Шести американски флот.

в ООН им позволяват да използват нейните органи за своите дипломатически инициативи в защита на Атинското правителство и за натиск върху съседните държави, подпомагащи партизаните[62]. Гръцкото правителство обвинява България, Югославия и Албания, че подкрепят гръцките партизани и носят отговорност за войната.

Комисиите, създадени от ООН по гръцко настояване, констатират, че трите страни действително оказват помощ на партизаните. Тя е разрешена от СССР, който, за разлика от ситуацията в края на 1944 г., през 1947 г. подтиква трите страни да подкрепят гръцките комунисти с надеждата, че така ще дестабилизират „отвътре" предния пост на западното влияние на Балканите в условията на започналата студена война. Фактът, че Гърция е в западната сфера на влияние и че САЩ до есента на 1949 г. все още притежават монопола върху ядреното оръжие, кара Съветският съюз да бъде предпазлив към гръцките партизани. Той съчувства на тяхната борба и няма нищо против тя да завърши с успех, но не може да им окаже пряка подкрепа, която ще влоши отношенията със Запада. Москва остава зад кулисите и помага на гръцките комунисти чрез трите съседни народнодемократични държави. България предоставя на гръцките партизани материална помощ, продоволствие и убежище за техните семейства[63].

В края на 1947 г. в контролираните от партизаните територии (около 1/4 от страната) е създадено временно правителство. За да осуетят евентуалното му признаване, САЩ и Великобритания предлагат чрез ООН подкрепяното от тях Атинско правителство и България да възстановят дипломатическите си отношения. Опитите в тази насока от 1948-1949 г., в условията на гражданската война, завършват без резултат. Окуражена от американската подкрепа, Атина води антибългарска кампания и проявява неотстъпчивост по изплащането на репарациите и реституциите и отказва да признае границата с Албания[64]. На свой ред България поставя като условие за преговорите прекратяване на тази кампания, но позицията ѝ се определя най-вече от тактиката на Москва на полуострова.

От средата на 1948 г. е налице по-голяма въздържаност на СССР към гражданската война в Гърция. Задълбочаващото се противопоставяне между Демократичната армия на ген. Маркос и гръцките правителствени войски, получаващи растяща американска подкрепа, засилват риска от конфронтация със

---

[62] *Исусов, М.* Външнополитическата дейност на Васил Коларов (1944-1949). – В: Международни отношения и външна политика..., 87-92, 105-110. *Даскалов, Г.* България и Гърция..., 152-172.

[63] През 1949 г. в страната се установяват около две хиляди гръцки политемигранти, но в следващите години в България пристигат и такива от останалите социалистически страни, като през 60-те години броят им надхвърля 7 500 души. В началото на 50-те години гръцката страна поставя въпроса за тяхното завръщане като едно от условията за нормализиране на отношенията с България. *Баев, Й.* Военнополитическите конфликти..., 105-106.

[64] *Тодорова , Р.* Възстановяване на дипломатическите отношения между България и Гърция след Втората световна война. – Исторически преглед, 1993, кн. 2, 62-83.

САЩ и то – в момент на сериозно сътресение в съветския лагер (конфликта Тито-Сталин). Москва става по-резервирана към молбите на гръцките партизани за материална и морална подкрепа и внушава на България да преговаря с Атинското правителство[65]. Но България не бърза да сключи споразумение с Гърция и изчаква развитието на войната там[66]. През октомври 1949 г. гръцките комунисти прекратяват съпротивата и един от неблагоприятните фактори за нормализиране на двустранните отношения отпада. Споровете по наследените от войната финансови проблеми обаче спъват българо-гръцките преговори и през 1951 г. те са прекратени. Подновяването им става през есента на 1953 г. в условията на променена международна обстановка.

Върху отношенията на България с Турция от края на 40-те и началото на 50-те години влияе цял комплекс фактори, свързани най-вече с интегрирането на двете страни в противостоящите си блокове. От края на 1947 г. зачестяват граничните инциденти и острият тон в печата. Турция заема страната на Гърция в българо-гръцкия спор. Изселническият въпрос отново излиза на преден план и задълго остава доминиращ негативен фактор в двустранните отношения. Изострянето на проблема в края на 40-те години е предизвикано от дълбоките промени в живота на българските турци: наред с подобреното им положение в обществото, с демонстрираното към тях уважение и с позитивните промени в бита им, те изпитват смут и несигурност. Дълбоките социално-икономически промени плашат консервативно настроената маса, която посреща с недоверие и неприязън пропагандата за кооперране на земята, за равенство на мъжа и жената, атеизма и ликвидирането на „религиозния фанатизъм“ чрез забрана за четене на Корана[67]. Опасенията на българските турци са умело използвани от Анкара, която активизира дейността си сред тях. Тя протестира срещу нарушеното им право на свободно изселване, а през май 1947 г. обявява, че е готова да приема в дългосрочен план турци от останалите балкански страни на основата на предишните споразумения. В следващите месеци Турция поставя и въпроса за турското малцинство в България[68].

Преброяването на населението в България през декември 1946 г. показва, че броят на българските турци е 675 000 (9,61%). До началото на 1948 г. изселванията стават с разрешение на Съюзната контролна комисия и броят на изселилите се от 1946 до 1948 г. е едва 887 души, но зачестяват опитите за нелегално

---

[65] *Баев, Й.* Военнополитическите конфликти..., 104-105.

[66] *Златев, З.* Българо-гръцки отношения (1953-1954 г.) – Минало, 1996, кн. 4, 61-65.

[67] *Желязкова, А.* Социална и културна адаптация на българските изселници в Турция. – В: Между адаптацията и носталгията. Българските турци в Турция. С., 1998, 16-17; *Стоянов, В.* Турското население в България..., 102-103.

[68] *Стоянов, Д.* Заплахата. Великодържавният национализъм и разузнаването на Турция против България. С., 1997, 129-135; *Стоянов, В.* Турското население в България..., 103-104; *Баева, И., Е. Калинова.* Следвоенното десетилетие..., 202-206.

минаване на границата. Българските ръководители отчитат тези настроения, техните позиции се влияят и от влошените международни отношения. На 4 януари 1948 г. Г. Димитров дава красноречив израз на опасенията, породени от вътрешни и външни фактори, и на начините, които партията смята да приложи за решаването на проблема. На пленум на ЦК на БРП (к) той припомня, че *„има един голям въпрос, който не от вчера съществува. Той е, че по нашата южна граница имаме всъщност небългарско население, което представлява постоянна язва за нашата страна"*. Според Димитров задачата е *„да го махнем оттам и го заселим на друго място, а там да заселим наше, собствено, българско население"*[69]. Моделът, който Г. Димитров предлага, съвсем не е специфично български или присъщ само на комунистическия режим[70]. Но поръката на Г. Димитров въпросът да се реши още през 1948 г. не се осъществява, поради променените приоритети след конфликта Тито-Сталин.

През 1948-1949 г. изселническите настроения обхващат все по-широки слоеве, но българското ръководство не е готово да позволи масово изселване и на 12 юли 1949 г. е решено да се вземат мерки изселването да бъде предотвратено, а подбудителите му – наказани. Промяната настъпва след посещението на Г. Дамянов, А. Югов и В. Червенков на 29 юли 1949 г. при Сталин, който е категоричен, че *„ние би трябвало да се освободим от турците, да намерим възможности и начини действително да ги изселим. Тоя елемент е неблагонадежден"*[71]. Още в началото на август Политбюро на ЦК на БКП заема категорична позиция: да не се пречи на желаещите да се изселят български турци, но докато са на българска територия да спазват българските закони; ако Турция откаже да ги приеме до края на годината, те да бъдат заселени в северните райони на страната, а на тяхно място да се настани българско население, на което

---

[69] Г. Димитров изразява тревога, че във важни региони като Шуменски и Разградски има компактни маси турско население, а *„при нашия режим, който даде свобода на малцинствените групи, започват да вдигат глава мюфтиите, турските агенти; младежта започва да проявява турски национализъм, обръща очи към Цариград и Анкара"*. *Трифонов, С.* Строго поверително! в. *Поглед*, бр. 16, 22 април 1991.

[70] Достатъчно е да се припомни съдбата на насилствено изселените през 1913 г. българи от Източна Тракия и Мала Азия, чиито имоти не са компенсирани от турската държава, както и писанията в гръцката преса през 1946 и 1947 г. за българското население в Беломорието. То е наречено *„трън, който в скоро време ще предизвика гнойна рана"* и *„рак в дробовете на Гърция"*, а призивите са: *„Те трябва да си отидат... Трябва да се наложи на България да приеме и да настани далеч от нашите граници тия 60 000 – 70 000 фанатични сънародници"* и *„Както се изселиха принудително немците, така трябва да се постъпи и със славяните"*. *Трифонов, С.* Тракия. Административна уредба, политически и стопански живот 1912-1915. С., 1992, 162-182; *Даскалов, Г.* Българите в Егейска Македония. Мит или реалност. Историко-демографско изследване (1900-1990). С., 1996, 254-255.

[71] ЦДА, ф. 1 Б, оп. 5, а. е. 42, л. 46.

ще може да се разчита да прибере тютюна и да брани границата[72]. В края на декември 1949 г. на Министерството на външните работи е възложено да направи официални постъпки пред Турция за приемане на български турци от южните райони, желаещи да се изселят. Според българските изчисления изселването трябва да обхване около 250 000 души и да завърши във възможно най-кратък срок (три месеца).

Сред българските турци настъпва изселническа еуфория, поощрявана от властите, но ограничавана от турската страна, която, в противоречие с официалната си пропаганда за правото на българските турци да се приберат „*час по-скоро в майката-отечество*", бави издаването на визи за изселниците[73]. На 3 август 1950 г. Политбюро на ЦК на БКП дава указание „*да се поощрява с всички средства изселването*" и най-вече от Родопите, а оставащите български турци да бъдат преселени в Северна България до 1 април следващата година. Седмица по-късно българското правителство официално протестира пред Турция, че 250 000 български турци са подали молби за изселване и 54 000 от тях вече имат български изселнически визи, а само 15 000 са получили турски входни визи. Турските власти са призовани в тримесечен срок да издадат документи на всички желаещи[74].

Анкара няма възможност да приеме такива изселнически маси, а и се страхува от проникване на „комунистически агенти". Тя протестира срещу срока и

---

[72] Партийното ръководство анализира причините за масовата изселническа вълна в Кърджалийско и отбелязва, че „*тая компактна турска маса, без нито един българин между тях, живее напълно с чувствата към Турция и вражески към нас. Тях ние никога няма да можем да приобщим. Особено би бил уязвим тоя край при евентуални тежки събития и конфликти*". Изводът е, че турците трябва да се изселят, но регулирано, а същевременно да се помисли какви мерки да се вземат, за да се защити границата и да се прибере тютюнът. *Трифонов, С.* Строго поверително! – в. *Поглед*, бр. 16, 22 април 1991; *Баев, Й., Н. Котев.* Изселническият въпрос в българо-турските отношения след Втората световна война. I част. – Международни отношения, 1994, кн. 1, 20-21.

[73] През май 1950 г. българският пълномощен министър в Анкара Й. Чобанов съобщава, че турското правителство настойчиво протестира „*съвсем не със сериозно намерение да прибере в турския оджак основната маса от пръснати извън „майката-отечество" турци, а по-скоро да държи за неопределено време компактно турско население у нас в някакво постоянно положение на хора едва ли не с двойно поданство, чувствайки стоенето си в България като нещо временно и непрекъснато гледайки с едното око (а много често и с двете) към Анкара.*" *Божков, В.* Заплахата остава. Записки на контраразузнавач по турска линия. С., 2001, с. 50.

[74] В българската нота се припомня, че „*мъчно може да бъде забравен случаят с българското малцинство в Източна Тракия и Мала Азия, което бе насилствено изселено от пределите на Турция, лишени от възможност да ликвидират своите имоти – буквално ограбени*", както и факта, че България е приела и хиляди арменски бежанци от Турция. *Трифонов, С.* Строго поверително!; *Баев, Й., Н. Котев.* Изселническият въпрос..., 22-24.

характера на кампанията, изисква декларации за политическите убеждения на изселващите се и гаранции, че имат роднини в Турция, които ще ги издържат в продължение на година. В духа на Студената война Анкара използва изселването, за да обвини България и дори да постави въпроса в ООН. В началото на октомври 1950 г. Турция затваря границата, предявявайки претенции към българската страна да приеме обратно миналите границата без редовни документи. България отстъпва и след два месеца изселването се подновява. За 1950 г. броят на изселилите се български турци достига 55 746 души.

През 1951 г. Турция се стреми да забави темповете на изселване, като спазва принципа да не допуска броя на изселилите се да надхвърли естествения прираст на турското население в България. Използвайки като претекст минаването на границата на нямащи право на изселване цигански семейства, на 7 ноември 1951 г. Анкара за втори път затваря границата. В отговор на 30 ноември 1951 г. България обявява, че прекратява изселването, за да не бъде използвано то за антибългарски цели и границата остава затворена до февруари 1953 г., но и след това българската страна е непреклонна, че няма да позволи такова масово изселване: между 1948 и 1951 г. страната напускат над 150 хиляди български турци[75]. В следващите две години българо-турските отношения продължават в руслото на студената война, а нормализирането им започва едва в условията на променящата се обстановка от втората половина на 1953 г.

Още докато изселническата акция е в разгара си, БКП променя тактиката си спрямо мюсюлманското население. От април 1951 г. е сложено начало на политика, повлияна от съветския опит в изграждането на „многонационалната" държава. Същността ѝ е в толериране и стимулиране на духовното и стопанското развитие на турското население, постепенното му откъсване от исляма и приобщаването му към социалистическото строителство в страната. Само за няколко години това население чувствително подобрява своя бит, но задълбочава своята обособеност и започва да се чувства като нещо отделно от останалите българи[76]. Преразглеждането на тази политика започва през 1956 г.

---

[75] *Трифонов, С.* Мюсюлманите в политиката на българската държава..., 211-212; *Стоянов, В.* Турското население в България..., 107-118. Според С. Трифонов броят на изселилите се между 1948 и края на 1951 г. е 156 410, а В. Стоянов посочва, че те са „над 154 000". *Тодорова, Р.* Българо-турски отношения след Втората световна война (40-те-60-те години). – Исторически преглед, 1994-5, кн. 5, 37-47.

[76] За характера на политиката спрямо турското население от 1951 до към 1956-1958 г. красноречиво говори броят на създадените в този период училища: до 9 септември 1944 г. в България има 424 частни турски училища с 871 учители и 37 335 ученици; през 1952 г. те са 1 020 основни и 3 педагогически и в тях се учат 97% от турските деца, а през 1956 г. има вече 1 149 турски училища. Занятията в тези училища се водят на турски език, а българският е застъпен съвсем слабо. *Трифонов, С.* Строго поверително!; *Стоянов, В.* Турското население в България..., 118-125.

Обвързването на България в Източния блок прекъсва почти изцяло връзките на страната със Запада. За това допринася и кампанията срещу България като част от общата антисъветска борба. Изолацията и влошените отношения на България със Запада са резултат не толкова от спорни въпроси и двустранни конфликти, колкото на общия дух на Студената война. Това особено проличава в отношенията със САЩ. През 1949 г. в съдебните процеси срещу протестантските пастори и срещу Тр. Костов са отправени обвинения за връзките им с американската и британската легация. В българския печат се води широка антиамериканска кампания, повод за която дават и Съединените щати. Те предприемат действия срещу България, Унгария и Румъния, за да дискредитират комунистическите режими в тях с обвинения, че правителствата им не спазват мирните договори в клаузите за човешките права. Силната позиция на САЩ в ООН им позволява да прокарат ред резолюции срещу трите държави със същите обвинения, което засилва негативното отношение към приемането им в ООН. Растящата враждебност между България и САЩ достига кулминацията си в началото на 1950 г., когато във връзка с процеса срещу Тр. Костов американският пълномощен министър Доналд Хийт е обявен за персона нон грата, в отговор на което на 21 февруари 1950 г. САЩ скъсват дипломатическите отношения с България[77]. През следващата година те денонсират търговската спогодба с България и организират нови акции срещу трите страни с обвинения в нарушаване на военните клаузи на мирните договори.

Духът на Студената война се отразява крайно неблагоприятно и върху отношенията със западноевропейските страни, в икономическото и културното общуване с които България има традиции. Особено място сред тях заема Федерална Република Германия (ФРГ). Доколкото германският въпрос (т. е. въпросът за бъдещето на Германия в следвоенна Европа и за обединението на двете германски държави) е важна част от „голямата политика“ на световните сили САЩ и СССР[78], българската дипломация не би могла да провежда самостоятелна линия извън задаваните от Москва рамки. От друга страна, българската икономика е силно заинтересувана от съживяване и активизиране на търговските връзки и това кара управляващите да проявят прагматизъм в стремежа към икономическо сътрудничество с ФРГ, независимо от идеологическите постулати и от превратностите на политическата ситуация. Така още на 4 октомври 1947 г. България сключва спогодба за плащания и стокообмен с американската

[77] *Тодорова, Р.* Българо-американски отношения (1949-1959). – Исторически преглед, 1992, кн. 3, 30-46; *Същата.* Българската дипломация от епохата на „студената война“. – В: 120 години изпълнителна власт в България. С., 1999, 259-266; *Баева, И., Е. Калинова.* Следвоенното десетилетие..., 211-221; *Баева, И.* Българо-американските отношения в годините на средната война. – Международни отношения № 4, 2003, 83-95.

[78] *Калинова, Е.* Плановете на съюзниците от Антихитлеристката коалиция през периода 1941-1945 г. за следвоенното бъдеще на Германия. – В: Иронията на историка. Сб. в памет на проф. М. Лалков, 354-371; *Същата.* Колко Германии? Съюзниците и съдбата на германската държава (1945-1949). – Известия на Института за военна история. Т. 59, С., 1996, 140-176.

и британската окупационна зона в Германия, към която през 1949 г. се присъединява и френската зона. Търговските връзки със западната част на Германия са възобновени и се поддържат с договаряне на ежегодни стокови листи, макар стокообменът да не е голям.

България участва в организираните от СССР колективни акции против обединението на западните зони в отделна държава, които обаче не предотвратяват разделянето на Германия през есента на 1949 г.[79]. На 17 октомври 1949 г. България, наред с останалите страни от съветския блок, установява дипломатически отношения с ГДР. ФРГ остава извън външнополитическите ѝ планове и действия, освен когато трябва да се подкрепи поредната съветска инициатива, но още през август 1950 г. е подписан нов търговски протокол. България развива търговските връзки с ФРГ, въпреки ограниченията, налагани от СИВ и от приетия през 1951 г. във Вашингтон закон „Бетъл", забраняващ на западните страни да търгуват с Изтока със „стратегически" стоки. До 1952 г. ФРГ е на трето, а през 1953 г. излиза на второ място в българския стокообмен със западните държави. Пак през 1953 г. във Франкфурт на Майн се открива българско търговско представителство[80]. Двете страни обаче продължават да нямат дипломатически отношения.

Българо-италианските отношения също са повлияни от характера на международните отношения в края на 40-те и началото на 50-те години. Сериозни проблеми възникват и от приетите в края на 1947 и началото на 1948 г. закони за национализация на индустриалните и минните предприятия, на банките и за отчуждаване на едрата градска покрита недвижима собственост. Те засягат италианските интереси и Италия настоява за компенсации за национализираната ѝ собственост. Това се отразява неблагоприятно върху търговските и политическите контакти между двете страни.

Крайно отрицателен ефект има и политиката на Комунистическата партия към Католическата църква в България[81]. Между 1949 и 1953 г. във всички страни от Източния блок се провеждат съдебни процеси срещу висши католически духовници, обвинени в шпионаж в полза на САЩ и Ватикана. В България през

---

[79] *Калинова, Е.* Българската и съветската позиция по германския въпрос до средата на 50-те години. – В: България в сферата на съветските интереси..., 174-176.

[80] Пак там, с. 178; *Баева, И., Е. Калинова.* Следвоенното десетилетие..., 222-231.

[81] Първоначално са отнети земите ѝ; през август 1948 г. са закрити чуждите религиозни учреждения, а през 1949 г. новият закон за вероизповеданията забранява на изповеданията със седалище в чужбина да откриват в България свои мисии, благотворителни и други заведения, а заварените трябва да се закрият и имуществата им да преминат в собственост на държавата. Законът забранява връзките на Католическата църква с Ватикана и получаването на помощи и дарения от чужбина. Апостолическата делегация в България е закрита и нейният временно управляващ – дон Франческо Галони, е принуден да напусне страната. *Калинова, Е, И. Баева.* Българо-италиански отношения след Втората световна война. – В: История на България от древността до наши дни. С., 1998, с. 416.

1952 г. са арестувани близо 70 католически свещеници и са инсценирани шест процеса. На 3 октомври 1952 г. четирима от обвиняемите са осъдени на смърт като създатели на *„шпионска и заговорническа католическа организация“*, свързана със САЩ, Франция, Италия и Ватикана и чиято цел е насилственото сваляне на властта. Над 30 души са осъдени на различни срокове затвор. Два месеца по-късно е произнесена още една смъртна присъда, а други девет католици са пратени в затвора[82]. „Размразяване“ в двустранните отношения се забелязва към средата на 50-те години и то е свързано с положителните промени в международния климат.

Между 1948 и 1953 г. изостряне на студената война пряко рефлектира върху българо-френските отношения. В политическата област до средата на 50-те години посещения на високо, а и на по-ниско равнище няма. Българската дипломация стриктно следва съветската линия и изпраща ноти и декларации с протести по френските позиции по различни проблеми. Върху икономическите връзки отрицателно въздействие оказват довоенните задължения към Франция и най-вече национализацията, която силно засяга френските интереси в България. Франция настоява за пълно обезщетение за национализираната си собственост. През 1948-1950 г. българо-френските отношения се изострят и заради решението на българското правителство да закрие чуждите училища в България и да отчужди имотите им[83].

След като подписва мирния договор, през лятото на 1947 г. България се обръща към ООН с молба за членство. По това време ръководната роля в ООН принадлежи на САЩ и те я използват за целите на външната си политика. За да попречи на българската молба, американската страна ангажира ООН с проблемите на българо-гръцкия спор, а след това и с неизпълнението на някои клаузи от мирния договор. Така, въпреки българските протести и новите молби за членство, България остава извън организацията[84].

3. 4. Българският вариант на сталинизма в културата

Ускореното възприемане на съветския модел променя тактиката на БКП: толерантното отношение към плурализма в духовната сфера става несъвместимо с принципите на тоталитарната система. Курсът към *„изграждане основите на социализма“*, приет от 5 конгрес на БКП, включва и „културна революция“[85].

---

[82] *Огнянов, Л.* „Студената война“ и „шпиономанията“ в България (1949-1953). – В: Модерна България. С., 1999, 304-305; *Цветков, Ж.* Разпятието. Съдебната разправа с дейци на Католическата църква в България през 1952 г. С., 1994; *Беловеждов, Архим. Г.* Страданието не е етикет...

[83] *Калинова, Е.* Културни връзки между България и Франция след Втората световна война до края на 60-те години. – Исторически преглед, 1999, кн. 3-4, 118-119.

[84] *Огнянов, Л.* България в международните отношения (1947-1955). – В: Модерният историк. С., 1999, с. 315.

[85] Пети конгрес на БКП 18-25 декември 1948. Стенографски протоколи. Ч. I, С., 1949, с. 205, 246, 271, 272.

Това означава творците и учените да приемат пълното господство на марксистко-ленинската идеология, да признаят ръководната роля на партията и да подчинят творчеството си на главната ѝ цел – изграждането на социализма. Обявено е, че „истинско" изкуство може да се създава само с метода на социалистическия реализъм. Всички творци трябва да се придържат към неговите канони и да рисуват действителността такава, каквато партията иска да я види, за да могат техните произведения да възпитават в духа на комунистическия идеал[86]. Това води до опростено изображение и обедняване на творчеството.

БКП утвърждава този метод, наложен в съветската култура през 30-те години, с политическа принуда и засилена материална зависимост на творците от държавата. Творческите съюзи се обезличават и са поставени под партиен контрол. Ликвидирана е частната инициатива в културната сфера. Държавният (партийният) монопол в нея се осъществява от създадения през 1948 г. Комитет за наука, изкуство и култура (КНИК). Председателят му В. Червенков е член на правителството и на Политбюро на партията. Той има най-големи „заслуги" за налагането на партиен диктат в културата. През декември 1948 г., от трибуната на 5 конгрес на партията, В. Червенков откровено обявява, че в предходния период е проявена „*маневреност*" и „*известни отстъпки*", а на творците с убеждения, различни от комунистическите, обещава „помощ" за преориентирането им към марксизма, понеже другите теории са „*враждебни*" и „*нямат право на съществуване*"[87]. От януари до март 1949 г. на срещи в творческите съюзи Червенков разяснява партийната политика на „*откритите карти*": „*Трябва да се разбере, че и фронтът на културата ще се ръководи от Партията, както всички други фронтове в обществено-политическия и стопанския живот*"[88].

Всеки опит да се оспори тази роля в името на творческата свобода е безмилостно наказван. Най-ярък пример за това е организираната от В. Червенков през 1950 г. разправа с видния художник, при това комунист с над двадесетгодишен партиен стаж, Александър Жендов[89]. На 9 март 1950 г. в писмо до В. Червенков той изразява тревогата си от промененото отношение на партията към творците. Жендов е в плен на илюзията, че тази промяна е настъпила по-

---

[86] Изискванията на БКП в духовната сфера са обстойно представени в доклада на секретаря на ЦК В. Червенков пред 5 конгрес на партията, носещ красноречивото заглавие „Марксистко-ленинската просвета и борбата на идеологическия фронт". Пети конгрес на БКП..., 246-306.

[87] Пак там, 284-285.

[88] Борби и чистки в БКП..., 40-43, 43-48; *Червенков, В.* За науката, изкуството и културата. С., 1953, 194-195.

[89] Пак там, 282-295; Политическото убийство на Александър Жендов. Стенографски протокол на годишното отчетно-изборно събрание на първичната организация на БКП при Съюза на художниците в България, състояло се на 7, 8 и 10 юли 1950 г. – Вести на ВС на БСП, 1990, кн. 4-7; *Христова, Н.* „Социалистический реализм" и драма болгарского творца..., 161-167.

ради заблуждаването на ЦК и подвеждането му относно истинското състояние на културния живот. Жендов се опитва да отвори очите на Червенков като му разкрива грубото администриране, задушаването на критиката, обезверяването и разочарованието на интелигенцията и в резултат – издигането на *„стена на недоверие“* между нея и партията. Загрижеността на Жендов обаче е използвана за съвсем други цели. В речи на Червенков и Т. Живков пред събрание на художниците с груби нападки и обиди срещу Жендов се внушава, че *„който иска „свобода“ от партията, той трябва тутакси да изхвръкне от нея“* и който е против ръководната ѝ роля, е прикрит класов враг, повлиян от Запада[90]. Ударът е добре премерен: безкомпромисната разправа с изтъкнат комунист и ярък творец трябва да покаже на интелигенцията, че партията няма да се спре пред нищо, за да наложи пълен контрол над културата.

Ръководството на БКП грубо се намесва при решаването не само на кадрови, но и на професионални проблеми. Критерият за оценка на творчеството е неговата „партийност“, а не художественото майсторство. Отклоненията от тази норма се заклеймяват като „формализъм“, т. е. проява на „упадъчни“ буржоазни влияния. Такива обвинения се отправят и към романа на Димитър Димов „Тютюн“, излязъл в края на 1951 г. и предизвикал голям читателски интерес. Някои критици в крак с партийните изисквания обвиняват автора, че не е усвоил социалистическия реализъм и се е повлиял от *„упадъчната“* западна литература[91]. В отговор официозът *Работническо дело* публикува редакционна статия под надслов *„За романа „Тютюн“ и неговите злополучни критици“*, която е в духа на речта на Червенков срещу Ал. Жендов, но ударът не е така директен. Причината е в широкото обществено одобрение на романа, което прави повторението на сценария от *„случая Жендов“* неуместно. Статията хвали романа, но веднага след това посочва недостатъците, изтъкнати и от *„злополучните“* критици. Сега обаче те са представени като най-отговорно партийно мнение, с което авторът е длъжен да се съобрази[92]. Партията отново демонстрира правото си да се вмесва в творческия процес и да ограничава свободата на авторите. Статията има и друг прицел – цялата литературна критика е обвинена в най-тежкия грях: *„не се счита“* с политиката на партията. Д. Димов е длъжен да *„поправи“* романа си в духа на партийните указания и резултатът е значително по-слаб. Целта на партийната върхушка е постигната: страхът от нови „разгроми“ сковава творците и ги обрича на безпрекословно следване на партийната повеля или на принудително творческо мълчание[93].

---

[90] *Червенков, В.* За науката, изкуството и културата, 282-295.

[91] Случаят „Тютюн“. Стенограми, статии, рецензии, спомени. С., 1992, 10-13..

[92] *Мигев, В.* Българските писатели и политическият живот..., 83-87.

[93] *Христова, Н.* Политика на „психотерапията“. Щрихи към художествения живот в България в началото на 50-те години. – В: Лица на времето. Т. 2, 1997, 99-128.

През 1952 г. по съветски образец и със съветска помощ е създаден нов орган – Главлит, който трябва да се бори с буржоазните влияния и да утвърждава марксизма-ленинизма. Той цензурира целия културен живот, извършва периодични прочиствания на библиотечните фондове и на практика преустановява книгообмена с чужбина[94].

От края на 40-те години политическото противопоставяне Изток-Запад води до прекъсване на културните връзки между двата „лагера"[95]. За да предотврати влиянието на „*реакционната*" западна култура и да насочи творците изцяло към съветския пример, БКП се възползва от опита на Москва и съсредоточава културния обмен първоначално в КНИК, а от 1951 г. в новосъздадения Комитет за приятелство и културни връзки с чужбина. Културното общуване е преориентирано към социалистическите страни, обричайки българските творци на изолация от световните културни процеси[96].

През 1948-1949 г., във връзка с открито обявената социалистическа ориентация на страната, в образованието започват да се прилагат елементи от съветския модел, които нарушават демократичните национални традиции. Висшето образование е откъснато от Министерството на просветата и прехвърлено към КНИК, за да бъде под прекия контрол на В. Червенков. През септември 1948 г. е приет Закон за народната просвета, който уеднаквява образователното дело във всичките му степени, утвърждава държавното начало в него и поставя като основна цел формирането на „*граждани строители на социалистическата*

---

[94] *Чичовска, В.* Главлит (1952-1956). Изграждане на единна цензурна система в България. – Исторически преглед, 1991, кн. 10, 38-69.

[95] Подробни указания в тази насока дава В. Коларов на 5 конгрес на БРП (к) през декември 1948 г.: „*В остатъците от нашата буржоазна интелигенция съвсем не е изживяно преклонението, раболепието пред западната американска „космополитическа" култура... На космополитизма на империалистите и на раболепието на техните слуги у нас ние противопоставяме нашия здрав народен патриотизъм и пролетарски интернационализъм... Капиталистическата култура е в упадък... Центърът на научната мисъл и на културното творчество се премести от Запад на Изток, в страната на социализма и в страните с народните демокрации. Съветският съюз днес върви начело на световния прогрес. Там процъфтява с пълна сила човешката творческа мисъл, там се развива една истинска култура, народна по форма, но дълбоко интернационална по съдържание. Това е новата социалистическа, пролетарска култура. И нашият народ гледа с лице към тая култура. Ние от нея се учим и от нея се вдъхновяваме... Нашата партия ще помогне на всички честни, верни на народа и родината идеологически и културни работници да разберат, че днес пътят на прогреса води към социализма и социализмът е единственият път за по-нататъшното развитие на човешката мисъл и култура...*" Пети конгрес на БКП..., 626-631.

[96] *Калинова, Е.* Българският творец и границите в пътя му на Запад. – В: Границата в историята..., 129-132; *Същата.* Преди и след спускането на „желязната завеса". Западноевропейската култура в България от 9 септември 1944 г. до края на 50-те години. – В: Модерният историк..., 227-232.

държава". По същото време е гласуван и нов Закон за висшето образование, според който то трябва да се гради единствено върху марксистко-ленинската идеология[97]. От лятото на 1949 г. и в просветното дело започва да се прилага възприетата от ВКП (б) практика за управление чрез съвместни постановления на ЦК на БКП и Министерския съвет. ЦК утвърждава учебните програми и учебниците, написани по съветски образец.

Докато през 1948-1949 г. се използват отделни елементи от съветския опит за преустройство на образованието, то през следващите три години по внушение на Москва във всички източноевропейски страни се предприемат дълбоки реформи, насочени към съветизация на националните образователни системи[98]. Засилва се извънучебната ангажираност на учениците с колективни обществени дейности, които трябва да изградят комунистически мироглед. За нуждите на социалистическото строителство се разширява професионалното образование. През 1952-1953 г. е предприета цялостна реформа на училищното дело по съветски модел. За повечето предмети се предвижда използване на преведени съветски учебници, а предимство е дадено на онези от тях, които формират мирогледа на учениците. Възприема се съветската петобална система за оценяване, разделянето на учебната година на четири срока, задължителната „руска" матура, награждаването с медали за отличен успех и активна обществена дейност.

Промени има и във висшето образование. Те са под знака на оповестената в началото на 1950 г. задача за създаване на „*вярна на партията и народната власт социалистическа интелигенция*" чрез приемане в университетите на голям брой студенти от работнически и селски произход. Липсата на средно образование в тези случаи се компенсира от т. нар. „*работнически факултети*" – 6 или 12 месечни подготвителни курсове, заимствани от съветската следреволюционна практика[99]. Въведена е и системата на задочното обучение. Задължително се изучава опростеният сталински вариант на марксизма. За да се осигурят всички райони на страната с нужните специалисти, завършилите висше образование са задължени да работят три години по разпределение.

След 1948 г. развитието на науката е регламентирано само в рамките на марксистко-ленинската методология. Това се отразява особено тежко върху обществените науки. Според Комунистическата партия тяхната задача е да доказват правилността на социалистическия път и изключителните заслуги на партийното ръководство[100]. Особено внимание и средства се отделят за науките, пряко свър-

---

[97] Съдът над историците. Българската историческа наука..., 423-427.

[98] По-подробно вж. *Чичовска, В.* Просветната политика в България 40-те-50-те години. (Училището от просветната реформа до съветизацията). – Исторически преглед, 1994-1995, кн. 2, 59-107.

[99] Пак там, 90-91.

[100] Съдът над историците..., 432-483.

зани с практиката, което води до изоставане на фундаменталните изследвания. Под съветско влияние за „*реакционни*“ са обявени генетиката и кибернетиката. По примера на Сталин, В. Червенков лично дава съвети и указания на учените по езикознание, историческата, икономическата и агрономическата наука.

Въпреки отрицателните последствия от партийния контрол, българското образование и наука имат и редица постижения, станали възможни благодарение на увеличените финансови субсидии и труда на учителите, университетските преподаватели и учените. Особено внимание се обръща на подобряването на материалната база на училищата, университетите и научните институти. Осигурени са средства за стипендии. Разширени са възможностите за подготовка на учителски кадри и на млади научни работници. Ликвидиран е и сравнително ниският процент на неграмотност. Постигнати са значими резултати в областта на точните и приложните науки.

Втора част

В УТРОБАТА НА КИТА. ЖИВКОВИЗЪМ – 1953–1989 г.

Символ на съветската система още при налагането ѝ след Октомврийската революция от 1917 г. става личността на върховния вожд – Владимир Улянов-Ленин, Йосиф Джугашвили-Сталин, Никита Хрушчов, Леонид Брежнев и немощните му наследници, чак до последния съветски лидер Михаил Горбачов. Безусловната централизация на системата обхваща не само вътрешните структури, но и отношенията във формирания след Втората световна война Източен съветски блок[1]. През целия следвоенен период поради много вътрешни и външни причини България остава най-сигурната и вярна съставка на Блока[2]. Обикновено тя послушно се подчинява на импулсите, които идват от центъра в Москва, затова цялото българско развитие през епохата на т. нар. реален социализъм (от смъртта на Сталин до „перестройката" на Горбачов) е доминирано от политиката и ограниченията на „социалистическия лагер". Това е причината за повече от 30 години българското съществуване да застине в рамките на система, която предпазва България от големите външни опасности и сътресения, но в същото време я изолира от останалия свят. С други думи, това е времето на бавната българска еволюция в „утробата на съветския кит". В българския вариант това безвремие съвпада с издигането и налагането като водач в БКП и в държавата на Тодор Живков, затова тази епоха в България може да се нарече и „живковизъм".

---

[1] Създаването на Източния блок съвсем не е безпроблемно, но в крайна сметка СССР успява да наложи своята концепция на подчинение на новите си източноевропейски „съюзници". – Вж. „Восточноевропейский социализм": становление режима, попытки его модификации, причины краха. Москва, 1992; У истоков „социалистического содружества". Москва, 1995; *Гибианский, Л.* Проблемы международно-политического структурирования Восточной Европы в период формирования советского блока в 1940-е годы. – В: Холодная война. Новые подходы, новые документы. Москва, 1995, 99-126; *Бутенко, А.* Социализмът като световна система. С., 1988; *Brzezinski, Z.* The Soviet Bloc. Unity and Conflict. Harvard University Press. 1960; *Hutchings, R.* Soviet-East European Relations. Consolidation & Conflict. The University of Wisconsin Press. 1987.

[2] *Баева, И.* Българската външна политика в рамките на Източния блок – поуки за настоящето. В: Българската външна политика вчера, днес и утре. С., 1996, 16-2.

1. АПРИЛСКО РАЗВЕДРЯВАНЕ – 1953–1956 Г.

В началото на 50-те години всички страни от Източна Европа, попаднали след войната в съветската сфера на влияние, изживяват криза. На преден план в кризата излизат политическите ѝ измерения – репресиите, лагерите, чистките и режисираните съдебни процеси първо срещу противниците на комунистите от традиционните партии, но по-късно и срещу несъгласните със силовото налагане на сталиновия социализъм в прокомунистическите блокове, а накрая и вътре в комунистическите партии[3]. В международен план с началото на Корейската война (юни 1950 г.) студеното противопоставяне между Изтока и Запада заплашва да прекрачи границата на горещата война. За Източния блок тази външна промяна води до рязко повишаване на темповете на милитаризацията и индустриализацията, на което икономиката им не може да издържи. Огромното икономическо усилие рязко снижава жизненото равнище, намалява потреблението на населението, а инвестициите в селското стопанство са намалени толкова драстично за сметка на тежката промишленост, че се налага отново да се въведат купони за храни и други стоки[4]. Тези условия очертават параметрите на икономическата криза. А духовната криза в Източна Европа е предизвикана

---

[3] Репресиите стигат до абсурди. Дори и верният последовател на Сталин в българските условия Вълко Червенков в един момент е принуден да се противопоставя на неудържимата спирала на следствията срещу дейци на БКП. Когато *„съветските съветници“*, оглавявани в България от ген. Филатов, поискват да започне разследване срещу такива изтъкнати дейци на БКП като Добри Терпешев и Антон Югов, Червенков заминава за Москва, за да ги защити. Пред свои близки той изразява протеста си: *„А така, както е тръгнало у нас, ще ликвидираме цялото ръководство на партията и всичко по-будно в нея. Под подозрение са всички онези, които са взели участие в борбата. Каквато „теория“ започнаха да развиват някои и каквито „основни“ доводи поднасят, натам отива работата. Ако е арестуван в полицията и не е ликвидиран, значи е вербуван и е станал провокатор. Ако умело се е укривал и полицията не е успяла да го залови, значи секретно е задържан, вербуван и пуснат. Както върви и с нищо не се съобразяват, току-виж и до мене стигнат“*. Вероятно последната загатната опасност кара Червенков да поиска и да получи от Сталин отстраняването на ген. Филатов от България. *Варадинов, Л.* Вълко Червенков. С., 1999, 49-50.

[4] Представа за състоянието на страната дава едно изказване на тогавашния министър на промишлеността Антон Югов на 20 март 1951 г. на заседание на ЦК на БКП и МС на 20 март 1951 г. във връзка с отмяната на купоните за промишлени стоки: *„Засега се отменят купоните само за промишлените стоки. Все още не сме в състояние да отменим купоните за хранителните стоки. Отмяната на купоните за промишлените стоки не може да не доведе до пълната отмяна на цялата купонна система. Необходимо е, казва др. Червенков, само добре да работим... Нашата задача е да организираме жестока борба против разхищението на ценни материали, борба за икономии на всеки грам памук, вълна, лен, кожи и метали, да сведем до минимум брака и по такъв начин да дадем допълнителна продукция, непрестанно да увеличаваме стоковия фонд... Да не се забравя, че врагът ще се опита да се възползва от временните трудности“*. ЦДА, ф. 317, оп. 1, а.е. 20, л. 4, 7, 9.

от унищожената свобода на словото и творчеството, както и от пълната идеологизация на образованието и науката.

Въпреки назрялата криза, в началото на 50-те години не могат да се забележат видими външни признаци на недоволство, преди всичко заради стриктния контрол, осъществяван от силите за сигурност. Малко са хората, които дръзват да протестират открито, когато и най-малкият признак за недоволство и несъгласие предизвиква моментална репресия. За назрялата необходимост от промени обаче говорят предложенията за либерализация във вътрешната и външната политика на Съветския съюз, направени още докато Сталин е жив – те са за смекчаване на политиката към селото и към Източна Германия. Но истинска възможност нещо реално да се промени се очертава едва след смъртта на кремълския диктатор[5]. За „народните демокрации" в Източна Европа започва период на търсене на нови пътища, макар и в рамките на вече утвърдената система на недемократичен държавен социализъм. В България по стечение на обстоятелствата това време на плахи опити за демократизация е наречено Априлско разведряване.

Смъртта на Йосиф Сталин на 5 март 1953 г. е неочаквана за българското ръководство, където след тежки политически борби в ролята на „българския Сталин" е успял да се утвърди Вълко Червенков. Първата реакция на властта в България е да засили мерките за сигурност поради опасността от дестабилизация, която е естествена за всяка промяна в една деспотична система, особено когато се сменят водещите личности. Основание за мерките за сигурност дава и неумелият опит да се взриви статуята на Сталин в Парка на свободата (Борисовата градина) в София[6]. Той е неуспешен, но с него част от българското общество дава косвена оценка не само на „бащата на народите", но и на българските му

[5] Става дума за промените, които започват в края на 1952 г. и продължават с ускорен ход след смъртта на Сталин. Изненадващото в случая е, че носител на либерализацията на съветската външна политика (отказ от изграждане на социализъм в ГДР, сближение с Тито), на вътрешната (намаляване на данъците на колхозите, повишаване на изкупните цени) и на междунационалните (издигане на местни кадри в ръководствата на съюзните републики) е най-силният между наследниците на Сталин-Лаврентий Берия. Това личи ясно от протоколите на юлския пленум на ЦК на КПСС от 1953 г., на който Берия е осъден и отстранен. – Дело Берия: пленум ЦК (июль 1953 г.). – Известия ЦК КПСС. 1991, кн. 1 и 2. За кризата в Източна Европа и първите опити за преодоляването ѝ вж. *Баева, И.* Международни предпоставки на първия опит за десталинизация в България (1953-1956 г.). – В: Лица на времето. Т. 2, С., 1997, 173-200.

[6] Първите дни след смъртта на Сталин са видени и описани от един бивш затворник на Държавна сигурност – Владимир Топенчаров, по следния начин: *„В тези мартенски дни мерките за сигурност се увеличиха. Постовете се удвоиха. В заводи, учреждения, квартали нощем бяха поставяни дежурни... Всички познати мерки при извънредни обстоятелства... Бе направен (неуспешен) опит да се взриви – примитивно, с два-три килограма каменарски барут – статуята на Сталин във входната алея на Парка на свободата."* – *Топенчаров, В.* Бесове на моето време. С., 1993, 155-156.

последователи. Има и друга реакция – през май 1953 г. срещу тежките условия на труд обявяват стачка тютюневите работници от Пловдив[7].

Въпреки тези първи прояви на недоволство още през първите месеци след смъртта на Сталин, в България всичко изглежда по старому. Необходимостта от промени се обсъжда за пръв път едва след като борбата за сталиновото наследство в СССР дава първата си жертва – Лаврентий Берия. На специално заседание през юли 1953 г. ЦК на БКП се съобразява с „изводите" от съветските промени[8]. Новото съветско ръководство е ангажирано с налагащите се промени в отношенията с Югославия, с ГДР (особено след въстанието от 17 юни 1953 г.), необходимостта да се намесят в тревожното развитие в Унгария и Полша. Редът на България идва едва през есента на 1953 г. Дотогава БКП приема икономически решения в духа на общата за Източния блок посока на „нов курс" – намаляване темповете на индустриализация и грижа за снабдяването на населението[9]. Още в началото на есента сериозно се обсъжда развитието на селското стопанство (на пленум на ЦК на БКП от 25-26 септември 1953 г.), което трябва да осигури изхранването на населението и суровина за подценяваната до момента лека и преработвателна промишленост[10].

Обявеният от Москва „нов курс" стимулира източноевропейските сателити да преразгледат икономическата си политика. Според принципите на тяхната политическа система това става на партийни форуми. За България такъв е характерът на 6 конгрес на БКП (28 февруари-3 март 1954 г.). Самото провеждане на конгреса говори за промяна, тъй като предишният е бил много отдавна – през 1948 г., а преди смъртта на Сталин по нищо не личи, че се подготвя нов конгрес. Този най-висш форум на БКП приема насоки за втория по ред петгодишен план (1953-1957 г.), които са напълно различни от онова, което Държавната планова комисия е предвиждала в началото на 1953 г. (преди Сталин да умре). Вместо предвижданото преди това приоритетно развитие на тежката промишленост и поддържането на висока норма на натрупване, новите насоки са преобърнати на

---

[7] Сведенията за работническо недоволство в Пловдив присъстват във външнополитическата документация на Държавния департамент на САЩ и идват от британската легация в София. National Archives and Record Administration (NARA). Department of State. Decimal File. 769.00/7-1553.

[8] ЦДА. ф. 1 Б, оп. 5, а. е. 121. На този пленум В. Червенков изнася информация за *„постановлението на ЦК на КПСС за изключването на Л. Берия от КПСС и даването му под съд"*, както и за *„изводите за нашата партия"*.

[9] В такава посока върви съвместното постановление на Министерския съвет и на ЦК на БКП от 1 август 1953 г. за намаляване на цените на стоките за широко потребление. Вж.: *Марчева, И.* Тодор Живков – Пътят към властта. Политика и икономика в България 1953-1964 г. С., [2000], 66-97.

[10] БКП в резолюции и решения на конгресите, конференциите, пленумите и Политбюро на ЦК. Т. 4, 1944-1955. С., 1955, 409-410.

180 градуса – те изискват стимулиране на леката промишленост, селското стопанство (на селяните са обещани с 40% по-високи доходи) и грижа за жизненото равнище – не чрез повишаване на доходите, а чрез намаляване на цените[11]. Тези решения са напълно в духа на предложения от Москва нов „продоволствен" курс и показват за пореден път пълната зависимост на икономиката от политиката[12].

Политическите решения на 6 конгрес на БКП също са в духа на съветския „нов курс". В отчетния доклад на В. Червенков е разкритикуван т. нар. култ към личността, върху вредните последици от който са прехвърлени повечето от икономическите, политическите и духовните проблеми, очертали се в началото на 50-те години. Критиката обаче е формална, което личи от факта, че на специалния пленум за осъждане на „култа" от 26 януари 1954 г. основният доклад отново е поверен не на друг, а на носителя му – Вълко Червенков. Не е чудно, че за непрекъснатото възхваляване на собствената му личност той обвинява чиновниците и журналистите[13]. Съвсем козметичен характер имат и персоналните промени – ликвидиран е дотогавашният пост на Червенков – генерален

[11] Пак там, 431-450.

[12] Същите проблеми имат и по същия начин се опитват да ги решат политиците и икономистите и в СССР. *Зезина, М.* Шоковая терапия: от 1953-го к 1956-го году. – Отечественная история. 1995, кн. 2, 121-135.

[13] Ето откъси от този доклад: „*Култът към личността е, когато личността постоянно се възвеличава, възхвалява, когато тя се издига над колектива, приписват ѝ се всички добродетели, всяка мъдрост, непогрешимост, вездесъщност, всемогъщество – едва ли не тази личност сама всичко върши, всичко решава, всичко знае, нищо без нея не става – когато тази личност се обкръжава с ореола на недосегаемост, току-речи на божество. Нещо подобно се получава, разбира се, когато цялата наша пропаганда – устна и печатна – всеки ден, например, гледа по някакъв начин да изтъкне моята личност, да я величае, всички мои постъпки и действия да нарича „исторически", „забележителни", „мъдри", „блестящи" и т. н., и т. н., час по час да ми се поменава името, непременно с титлите на всички длъжности, които заемам, да се устройва формено надпреварване по повод и без повод, да се типосва моята физиономия по вестници и списания, и разни други прояви от този род... Ще си позволя да кажа, че лично аз неведнъж съм повдигал въпроса и съм правел опити да се прекрати в печата, в нашата пропаганда тази вредна практика да се въздига и възхвалява моята личност. Не веднъж в Политбюро повдигах въпроса и даже официално писах, че е недопустимо безобразие, дето се търпи да се появяват мои бюстове, барелефи, статуи на обществени места, че е въобще скандал да се излагат и търпят на обществени места бюстове на живи политически ръководители и дейци. В началото на тази година внесох предложение в Политбюро и Министерския съвет да се изземат всички мои бюстове и пр. и да се забрани произвеждането и продажбата им. Нищо не излезе. Моето предложение беше отхвърлено. Тези мои постъпки с пълен успех не се увенчаха. Аз сега разбирам, че те не се увенчаха с такъв успех, защото сам аз не отидох докрай в тези си постъпки, включително до най-резки постановки на въпроса в Политбюро и в Централния комитет, до мерки за наказание и снемане от съответни места на ония, които въпреки моя протест, продължаваха да се занимават с култа на моята личност*". Червенков, *В.* За още по-голяма колективност в ръководството и работата на партията. – Ново време, 1954, кн. 4, 19-28.

секретар на БКП, но той остава министър-председател и член на Политбюро, като дори отговаря за него и ръководи работата му. За стабилните позиции на В. Червенков говори и фактът, че той оглавява комисията по подготовка на нова програма на БКП[14]. Новото в кадровите решения е издигането едновременно за член на Политбюро и за първи секретар на ЦК на БКП на Тодор Живков, който до момента не е сред най-авторитетните политици на БКП, макар че е оглавявал най-голямата софийска партийна организация[15]. Това, както е било и по времето на Сталин, става с одобрението на Хрушчов.

Признак за промени в политическите отношения в страната е решението първо на Политбюро, а после и на ЦК на БКП от юли 1953 г. от лагерите да бъдат освободени всички, освен *„най-опасните за социалния ред елементи"*, както и предложението лагерите да бъдат закрити[16]. На 5 септември 1953 г. главният и останал до момента последен български лагер, разположен на дунавския остров Белене, е закрит. На 7 април 1953 г. е обявена амнистия за българските емигранти, на които освен спокойно завръщане в страната е обещано и връщане на имуществото[17]. Сред писателите се чуват първите критични гласове, че българската литература *„вехне"*, защото се е превърнала в глашатай на *„известни твърдения"* и *„елементарни истини"*[18] – по онова време това е начинът да се заяви, че писателите са загубили творческата си сила, защото са станали рупор за

[14] БКП в резолюции... , Т. 4, с. 470.

[15] Изборът на Политбюро и секретари става на пленум от 4 март 1954 г., свикан непосредствено след закриването на конгреса. Пак там., с. 473.

[16] Въпреки смекчаването на политическия режим, нагласите на ръководството на БКП за борба с „класовия враг" не са много променени. Почти година след амнистията Вълко Червенков казва пред ръководството на Държавна сигурност: *„Сега ние не се нуждаем от никакви изключителни положения. Ние премахнахме лагерите. Пуснахме от тях всички задържани с изключение на малцина, на хиляди бе намалено наказанието. Премахнахме половината от затворите. Отменени са всички нареждания и разпоредби за изселвания. Забранени са каквито и да било административни, без съответните присъди, изселвания. Ликвидираха се последните остатъци от подобни действия в министерството. Едновременно с това врагът не престава да работи, врагът не е премахнат докрай. Врагът няма и да бъде премахнат докрай, докато има капиталистическо обкръжение, докато зад граница, в капиталистическите страни, има вражески щабове, щедро финансирани и ръководени от официални представители на САЩ. Докато има капиталистическо обкръжение, остатъците от разбитите класи, на капиталистите, на още съществуващите капиталистически елементи ще се опитват да ни пречат, да подкопават устоите на нашата власт, на социалистическото строителство... Колкото по-успешно вървим напред, толкова повече враговете ще се опитват да ни пречат, толкова по-фини ще стават методите и средствата на тяхната борба"*. ЦДА, ф. 1 Б, оп. 7, а. е. 1741, л. 5-6.

[17] Реакцията на политическата емиграция е отрицателна, но това не променя значението на акта. Вж. *Барев, Ц.* С перо в изгнание. Кн. 1 (1949-1979 г.). В. Търново-София, 1993, 91-94.

[18] *Аврамов, П.* БКП и формиране на социалистическата интелигенция. С., 1966, 172-173.

грубата партийна пропаганда. И това е само началото – исканията за творческа свобода се засилват и също както е и в останалите източноевропейски страни, стават задължителен момент от писателските партийни събрания[19].

През първите три години след смъртта на Сталин България извършва умерени промени, и то само такива, които са предложени и одобрени от Москва. За българите те носят подобряване на снабдяването, известно повишаване на жизненото равнище и минимално смекчаване на политическия натиск, но за истинска демократизация е още рано да се говори. За да станат по-дълбоките промени реалност, е нужен сериозен вътрешен или външен трус. И той идва с кризата в комунистическия свят, предизвикана от Никита Хрушчов на 20 конгрес на КПСС.

Повратен момент за световното комунистическо движение и особено за Източна Европа стават не политическите решения на 20 конгрес на КПСС, а развенчаването на смятания за безспорен в продължение на повече от 20 години „вожд на световния комунизъм" – Сталин. Този смел политически акт (макар и след много колебания и съмнения)[20] Хрушчов осъществява едва на извънредно закрито заседание – оттам идва и определянето на неговия доклад като „секретен"[21]. За българските гости на конгреса, между които е Червенков, но не и Живков, докладът е огромна изненада.[22] Българската политика огледално следва съветската, затова след като в началото на 1955 г. съветският реформатор Ге-

[19] В дневниковия си запис от 17 февруари 1955 г. Борис Делчев описва нарастващия конфликт между писателите-партийци и партийните функционери: „*Годишно отчетно събрание на партийната организация при Съюза на българските писатели. От ЦК присъстваше Димитър Ганев. Порази ме един факт. Павел Вежинов говори за липсата на творческа свобода. Изказването му беше остро, пресилено и на места неправилно, но по същина – що се отнася до основния въпрос – изтъкваше верни положения. В своето обобщително слово Димитър Ганев се противопостави на Вежинов, като говори обаче не за творческа свобода, а за свободата в наказателно-правен смисъл. Казват, че езикът бил даден на хората, за да не се разбират*". – Делчев, Б. Дневник, с.

[20] Непоследователността и колебанията на Н. Хрушчов се съчетават със смели действия, голяма част от които се дължат на острата политическа борба за власт в СССР. – *Наумов, В.* Борьба Н. С. Хрущева за единоличную власть. – Новая и новейшая история, 1996, кн. 2, 10-31.

[21] Пълният текст на доклада „*За култа към личността и неговите последствия*" е открито публикуван в СССР едва през 1989 г. – Известия ЦК КПСС. 1989, кн. 3. А за перипетиите около доклада вж. *Наумов, В.* К истории секретного доклада Н. С. Хрущева на XX съезде КПСС. – Новая и новейшая история, 1996, кн. 4, 147-168.

[22] В. Червенков пропуска „секретния доклад" на Хрушчов, защото не се чувства добре. Когато по-късно Райко Дамянов му разказва за какво става дума, Червенков просто не може да повярва: „*Това не може да бъде! Това не е истина...*" После продължава: „*Вие не сте разбрали доклада*!", „*Докладът трябва да се чете между редовете*". *Живков, Ж.* Кръглата маса на Политбюро. С., 1991, с. 14; *Топенчаров, В.* Бесове на моето време, с. 214.

оргий Маленков напуска политическата сцена, то и българските сталинисти се успокояват, че промените ще спрат до икономическата преориентация. Вместо това Хрушчов прави ход, с който цели решително да скъса със сталиновото наследство и да се утвърди като едноличен лидер. За България това означава, че одобреният от Хрушчов Живков получава възможност да се отърве от силните фигури от сталинския период. Такава е основната цел на свиканото в началото на април 1956 г. заседание на ЦК на БКП.

Официално става дума за поредното съобразяване на линията на БКП с извършените от КПСС промени. Пленумът е подготвен много внимателно, а заседанията му се провеждат в атмосфера на секретност (стенограмата остава недостъпна до края на живковската епоха)[23]. Със съветска помощ Живков отстранява Червенков от подготовката на основния доклад[24], което му дава възможност да го направи изкупителна жертва за грешките (все още не се говори за престъпления) на българския сталинизъм[25]. Решенията на широко митологизирания Априлски пленум[26] са сравнително скромни – посоченият като олицетворение на „култа към личността" Вълко Червенков остава като обикновен член на Политбюро и е понижен от министър-председател в заместник. За нов премиер е предложен, а после и формално гласуван в парламента Антон Югов, деец от същото поколение (в мрачния период 1947-1949 г. е бил дори министър на вътрешните работи), но за разлика от Червенков той е „местен", а не „московски" комунист[27]. Тодор Живков се утвърждава като партиен водач, въпреки че на пленума се чуват предложения и за други, много по-изявени в миналото дейци[28]. Всъщност повратният за България Априлски пленум следва стриктно

---

[23] Както често става при липсата на информация, тя се заменя от слухове, според някои от които стенограма от Априлския пленум от 1956 г. въобще не съществува. Всъщност, макар и с печат „Строго секретно от особена важност", тя се съхранява в бившия Централен партиен, а сега държавен архив и вече е широко достъпна. ЦДА, ф. 1 Б, оп. 5, а. е. 195.

[24] Стенограма от разговора между Георги Чанков, бивш член на Политбюро на ЦК на БКП, и проф. Филю Христов и проф. Вълю Иванов за априлския пленум, проведен на 10 март 1996 г. – Ново време, 1996, кн. 2, 105-110; *Живков, Т.* Мемоари. С., 1997, 177-185; *Същият.* Интервю във в. Континент, 20 юли 1993 г.

[25] Доклад на Политбюро на ЦК на БКП „*Двадесетият конгрес на КПСС и поуките от него за нашата партия*". – Вести на ВПС. 1990, кн. 7.

[26] *Огнянов. Л.* Митът за „историческия прелом" в България през 1956 г. – В: История и митове. С., 1999, 117-128.

[27] БКП в резолюции и решения...., Т. 5, С., 1965, с. 15.

[28] Това прави още в началото на пленума Йонко Панов, който казва: „*Вие знаете, че на пленума на ЦК след 6 конгрес на партията д-р Иван Пашов предложи за първи секретар Тодор Живков и той набързо бе избран. Нямам нищо против този другар, но той няма качества за такъв висок пост. Такива като него има най-малко 500 души, но това са хора със средни възможности*". Цит. по: *Живков, Ж.* Кръглата маса..., 17-18.

съветския пример – той дава шанс не на онези, които на времето са били отстранени от Червенков, а на новото поколение политици, които поне в началото са напълно зависими от подкрепата на Хрушчов[29]. Запазва се и сталиновата традиция сателитите да бъдат под строг съветски контрол, но при Хрушчов на сцената излизат „местните" комунисти, които със съгласието на Москва залагат на националната специфика.

Икономическите решения от 1956 г. следват новия курс – намалени са цените на дребно, с 2 ч. е съкратен съботният работен ден, увеличени са минималните пенсии, ниските заплати и месечните детски добавки, уникално за Източна Европа държавни пенсии получават и селяните кооператори[30]. Селското стопанство е стимулирано и с повишените изкупни цени. Но пренастройването на българската икономика от ускорена, но недовършена индустриализация към потребителски курс създава нови проблеми – безработица и диспропорции между различните отрасли. Те карат Живков по време на сесията на СИВ, проведена през май 1956 г., да постави пред съюзниците въпроса за продължаване на българската индустриализация[31]. Той им предлага България да разшири металургичното си производство и да започне да произвежда изкуствени торове за цялата общност[32]. Двойствеността в икономическата подход – от една страна грижата за жизненото равнище и за селското стопанство, а от друга – императивът на индустриализацията, си остават постоянна дилема в цялата следвоенна българска икономическа политика.

При сътресенията, които преживява държавният социализъм в Източна Европа след смъртта на Сталин, се поставя по нов начин и проблемът с т. нар. основен закон на социализма – повишаване на жизненото равнище. След като са отречени репресиите в най-крайния им характер, на преден план излизат социалните обещания за подобряване на условията за живот и труд. Предизвикателство за новия ръководен екип в България е как ще продължи политиката на предишното ръководство, което е залагало на намаляване на цените, преди всичко на продоволствените стоки (политика в ущърб на селото и в полза на града). След Априлския пленум предпочитат друг подход – повишаване на зап-

---

[29] За ставащото зад кулисите на подготовката и провеждането на априлския пленум от 1956 г. вж.: *Марчева, И.* Загадките на априлския пленум 1956 г. (една хипотеза). Balkanistic Forum, 1998.

[30] БКП в резолюции... , Т. 5, 17-19, 40.

[31] *Марчева, И.* Индустриалната политика на България. – В: Страници от българската история. Т. 2, С., 1993, с. 121.

[32] Новите икономически проблеми, които засягат всички страни от Източния блок, стимулират и началото на интеграционните процеси в икономиката. *Никова. Г.* Външноикономическите отношения на България след Втората световна война (1945-1960). Пак там, с. 136.

латите, първо на най-ниските надници, пенсии, стипендии и помощи[33], а после според икономическите възможности – и на общо повишаване. Новият подход поставя и нов проблем – как да се съчетаят повишените доходи с принципа за социално равенство, така силно застъпен в идеологическите постановки на „марксизма-ленинизма". Проблемът има две страни – първата е вече осъзнатата необходимост, че трябва заплащането да се свърже с резултатите от труда[34], за да бъдат заинтересовани работниците, а втората се отнася до социалната стратификация, необходимостта различните категории и работници да получават различно заплащане[35]. Умерените различия в заплащането се запазват като стимул за по-добра работа и за изкачване по социалната стълбица.

[33] Тези проблеми са силно застъпени в обсъжданията на съвместното заседание на ЦК на БКП и МС от 4 декември 1956 г., когато се обсъжда повишаването на заплатите на нископлатените работници и служители. ЦДА, ф. 1 Б, оп. 5, а. е. 235. В изказването си на пленума тогавашният министър-председател Антон Югов заявява намеренията на правителството: „*При нарасналото културно равнище на работниците, няма съмнение, че досегашната тарифна заплата от 320-275 лв. месечно е крайно недостатъчна*". Решението е да се повишат с 15% всички заплати до 450 лв. месечно, което ще засегне 376 хил. работници или 49% от работниците и 214 хил. служители или 41%. Пак там, ф. 317, оп. 1, папка 18, л. 4.

[34] Важността на този принцип е осъзната още в края на 1956 г.: „*Основният принцип, който е залегнал при установяване на схемата на заплащането, е работниците и служителите да виждат резултата от своя труд, да се създаде стимул към непрестанно повишаване на квалификацията, към по-добро усвояване на производството и всеки работник да получава съобразно своите способности, количеството и качеството на вложения труд...*" Пак там, л. 3.

[35] В дискусиите, избуяли след Априлския пленум, оживено се обсъжда и социалната справедливост през призмата на заплащането. Пак премиерът А. Югов дава конкретни данни и споделя: „*Както ви е известно, напоследък в някои наши съвещания и събрания се демагогства по въпроса за високите заплати. Издига се лозунгът за намаляване на високите заплати. На това се поддават за съжаление и някои членове на ЦК. Вместо правилно да разберат въпроса и да реагират против онези, които насочват стрелите по същество срещу отговорните наши другари, те сами станаха изразител на тези настроения и както ви е известно, в миналото заседание на ЦК някои другари говориха по този въпрос. Какво е действителното положение с високите заплати у нас? Има ли основание да се повдига този въпрос? В нашата страна има 3170 души със заплата от 1500 до 2000 лв.; 407 души – от 2000 до 2500 лв. и 188 души над 2500 лв. Фондът на работните заплати на всички работници и служители с високи заплати е 83 млн. лв. годишно. От тези данни се вижда, че фондът на работните заплати на високоотговорните работници и служители е толкова ограничен, че с какъвто и процент да бъдат намалени заплатите им ще се получат нищожни икономии, които няма да ни помогнат за увеличаване на ниските заплати. Ако намалим с 15% заплатите над 1500 лв., ще се икономисат 12 млн. лв. Какво получават нашите министри? Брутна заплата – 5500-5600 лв. Министърът не получава абсолютно никакви пътни и дневни пари. Той не разполага с абсолютно никакви добавъчни фондове, безотчетни и пр., каквито съществуваха по-рано. Председателят на МС и председателят на Президи-*

Предизвикателствата пред новото партийно ръководство са не само икономически, а и политически. Промените дават възможност да започне преразглеждане на най-близкото минало. Първа се възползва от тази възможност интелигенцията, която не само критикува делата на свалените вече дейци (което е разрешено и дори поощрявано), но и изразява съмнения в качествата и заслугите на новото ръководство (което е неприемливо в създадената политическа система). Разбира се, правото на критика получава преди всичко онази интелигенция, която членува в БКП. Другата нито смее, нито може да се възползва от „разведряването". Сигналът за дискусии е даден на 11 април 1956 г., когато Живков иска подкрепа за своя нов курс от столичния партиен актив. Но вместо благодарност за отстраняването на Червенков и отричането на периода на *„грешки и извращения"*, той получава остри реплики – партийният секретар на Политехниката Трайко Петров заявява: *„Какво се перчите, другарю Живков, вашият кураж иде от Москва!"*, а Кръстю Добрев и Титко Черноколев оценяват решенията като половинчати и искат нов конгрес на БКП, който да донесе истински промени[36]. На събрание в БАН акад. Цветан Кристанов дори сравнява режима на Сталин с този на Мусолини[37].

В критиките се включва и печатът – в. *Отечествен фронт* и неговият главен редактор Владимир Топенчаров си позволяват да определят „култа към личността" не като случайно изкривяване, а като всеобхватно явление в обществения и държавен живот. Примерът им е последван и от други столични вестници. Особено смели позиции заемат сатириците Радой Ралин, Васил Цонев, карикатуристите Генчо Узунов, Марко Бехар[38].

Обществената и партийната реакция на решенията на Априлския пленум неприятно изненадва Живков. Реакцията му е почти светкавична – още на 20 май 1956 г. партийният орган *Работническо дело* (след подобна позиция на съветския

ума на НС получават по 8 хил. лв. Освен това в категорията на по-високоплатените работници и служители са заместник-министрите и нашите най-отговорни стопански и партийни кадри. Такива въпроси следва ли да решаваме под натиска на улицата, на известни дребнобуржоазни настроения? Защо ние да не кажем на работническата класа и трудещите се истината право в очите, работниците да се убедят, че тези най-отговорни партийни и държавни деятели носят на гърба си голям товар и че те трябва да бъдат освободени от всякакви странични грижи. Да се каже, че с такива въпроси не бива и не може да се демагогства. Да се застане ясно и твърдо на ленинската позиция, че не е възможно на сегашния етап на социалистическото строителство да се създава уравновиловка, всички да бъдат еднакво заплатени. Такава еснафска, сиромахомилска политика ние не можем да провеждаме". Пак там, л. 12-15.

[36] *Топенчаров, В.* Бесове на моето време, 215-216; *Живков, Ж.*, Кръглата маса..., с. 25.

[37] *Топенчаров, В.* Бесове на моето време, с. 267.

[38] Цялостната обществена реакция на решенията на априлския пленум в България е изследвана най-пълно в: *Мигев, Владимир.* Несъстоялата се „Априлска пролет" на България – 1956 г. – Исторически преглед, 1993, кн. 4-5, 75-94.

официоз в. *Правда*) атакува недоволните като ги обвинява в „*дребнобуржоазно критикарство и разпуснатост*“. От редакциите са изгонени най-смелите и така е възстановен „редът“, сиреч послушанието на пресата[39].

Есента на бурната за Източна Европа 1956 г. носи поредната промяна – още в началото на септември ЦК на БКП тревожно отчита резултатите от българската „десталинизация“. Според анализа критиката е излязла от партиен контрол и е създала опасност за системата. Решенията на Септемврийския пленум слагат край на обществените дискусии. В обстановката на страх от задълбочаване на промените не е странно, че и обещаното преразглеждане на политическите процеси след 1949 г. е извършено половинчато – съдебните присъди са отменени, но пострадалите не са реабилитирани политически[40]. Заключителният акорд на „априлското разведряване“ е поставен още през 1956 г. след вълненията през юни и октомври в Полша и след революцията през октомври-ноември в Унгария. Българското политическо ръководство се възползва от тези събития, за да сложи край на дискусиите и да възстанови строгия ред[41]. Възраждат се и репре-

---

[39] Олицетворение на удара срещу журналистическото раздвижване става уволнението на главния редактор на в. *Отечествен фронт* В. Топенчаров. *Топенчаров, В.* Бесове на моето време, 239-256.

[40] Решенията на Септемврийския пленум на ЦК на БКП от 6-7 септември 1956 г. по въпроса за политическите процеси съдържат предложение за съдебна реабилитация по процеса срещу Трайчо Костов и сътрудниците му: „*Всички обвинения, въз основа на които са осъдени обвиняемите по т. нар. трайчокостовски процеси, са недоказани, монтирани. Комисията предлага... съдебно реабилитиране*“. Не така категорични са членовете на ЦК на БКП по политическата реабилитация. Те приемат, че: „*Изключването на Трайчо Костов от Партията* (по решение на Юнския пленум 1949 г. – бел. на авт.) *не съответства на грешките му и затова предлагаме решението по този въпрос да бъде отменено в този пункт, като Трайчо Костов се възстанови посмъртно в редиците на партията... Трайчо Костов в своята политическа дейност има редица грешки и уклони. Констатираните на Мартенския пленум* (1949 г. – бел. на авт.) *националистически уклони на Трайчо Костов, това, че той е станал изразител на антисъветски настроени елементи в Партията и държавния апарат, неприязнено отношение към Георги Димитров и неискреност към Партията, остават верни и правилни...*“ ЦДА, ф. 1 Б, оп. 5, а. е. 220, л. 252.

[41] *Мигев, В.* Отражение на унгарските събития през 1956 г. върху българския обществено-политически живот. – Известия на държавните архиви, бр. 70, С., 1997, 17-42. *Баева, И.* Източна Европа след Сталин 1953-1956 г. Полша, Унгария, Чехословакия и България. С., 1995, 287-300. В края на октомври 1956 г. ЦК на БКП изразява отношението си към събитията в Полша и Унгария по следния начин: ПОРП и УПТ „*неправилно разбраха въпроса за демократизацията... Те не разбраха, че трябва да премахнат някои неправилни методи на работа, нарушения на социалистическата законност, да се отстранят някои отделни извращения и неправилни действия, някои чужди на нашата социалистическа система прояви, а не да се отрича въобще делото на социализма,*

сиите – през ноември 1956 г. са арестувани 564 души, а в началото на декември милицията отново получава право да изселва и въдворява „политически опасни лица". На 22 декември със заповед на вътрешния министър Георги Цанков лагерът в Белене отново е възстановен[42].

безспорните и грандиозни успехи на социалистическото строителство в Съветския съюз и другите социалистически страни". ЦДА, ф. 1 Б, оп. 5, а. е. 234, л. 17. А оценката за БКП е съвсем друга: „*В светлината на тези събития сега още по-ярко изпъкват правилността и ленинската принципност на решенията на Априлския и Септемврийския пленуми... колко прав е бил ЦК като своевременно реагира срещу някои нездрави, антипартийни прояви в отделните партийни организации и в печата*". Пак там, л. 21.

[42] *Илиев, Е. и П. Стоянова.* Политически опасни лица..., 23-24.

2. ОПИТИ ЗА ЛИБЕРАЛИЗИРАНЕ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА СИСТЕМА

2. 1. Тодор Живков се утвърждава във властта

През първите няколко години след поврата от 1956 г. в България, също както в Съветския съюз, а и в другите източноевропейски страни, борбата за власт продължава. Всяко кадрово разместване, а през 1956 г. такива се извършват навсякъде в Източна Европа, предизвиква спорове за това кой е най-подходящ за нов лидер, а и разбужда апетитите за издигане на много хора, които смятат, че техните заслуги, опит или преживените изпитания в годините на култа им дават по-големи права да заемат високи позиции. И в България твърде много стари комунистически дейци се чувстват незаслужено пренебрегнати или недооценени, когато на преден план излиза Т. Живков.

През април 1956 г. Тодор Живков до голяма степен изглежда случаен избор на Хрушчов. На Априлския пленум ген. Йонко Панов иска наред с Тодор Живков да се обсъждат и други кандидатури, защото: „*Такива като него има най-малко 500 души, но това са хора със средни възможности*". Въпреки закрития характер на пленума, тези думи на Панов широко се популяризират сред софийския елит, който е настроен особено критично. Живков добре разбира, че влиятелни кръгове в БКП са го подкрепили временно като компромисна и преходна фигура и че всъщност искат да наложат нова, значима партийна фигура. Но точно в месеците и годините на задкулисни борби и интриги се проявяват скритите преди това умения на новия партиен лидер да се бори и да пази веднъж получената власт. Първият, най-остър етап на борбата за власт, заема годините 1956-1962 г. и вероятно неслучайно се препокрива с битката на Хрушчов за утвърждаване в КПСС. Подобието между двата процеса не може да се отрече, но съществуват и чисто български специфики.

Противниците на Живков не са единни. На първо място са хората около В. Червенков, които са били заставени да се откажат от част от властта си след смъртта на Сталин. Кадровите наказания на Априлския пленум са много умерени, затова тези дейци запазват силни позиции и в партията, и в правителството (Червенков е и в двете, докато Живков се утвърждава като лидер на партията, но не е член на правителството), което им дава надежда за реванш в бъдеще[1]. Друга

[1] Тази тенденция не успява да се реализира в България, но в Унгария Матиаш Ракоши дава христоматиен пример как един истински сталинист се бори да запази властта си и след като покровителят му в Москва вече не е между живите. Примерът с Ракоши обаче показва и какви са последиците – ожесточението в обществото нараства до такава степен, че избухва като революционен бунт през есента на 1956 г. и само интервенцията

група се формира около пострадалите при репресиите от времето на Червенков – те смятат, че след осъждането на Червенков на тях по право се пада властта. Към тази група принадлежат ветераните Добри Терпешев и Йонко Панов. Съществува и трета група – на онези, които през 1956 г. са получили по-високи постове, но са убедени, че имат много по-голям политически опит и заслуги от Живков и затова заслужават много повече. Между тях са новият премиер Антон Югов, Райко Дамянов и Георги Чанков, които имат и богат управленски опит от участие в правителството и на различни постове в държавната администрация[2].

Групата около Й. Панов и Д. Терпешев е остро критикувана и заклеймена още в хода на дискусията, започната след Априлския пленум през 1956 г.[3] Но Живков не бърза да ги отстрани от политическия живот, за да не дава повод за недоволство. Той изчаква да се поуспокоят политическите страсти около разкритията за съветския и българския сталинизъм, да се предотврати опасността от повторение на полските и унгарските вълнения и едва тогава, през 1957 г., се осмелява да ги отстрани от политическия живот. Живков се възползва и от разправата на Хрушчов с „антипартийната" група на В. Молотов, въпреки че противниците му не го критикуват от сталинистки позиции, какъвто е случаят с Молотов. Вероятно за да наподоби ситуацията, Живков включва в българската „антипартийна група" и Г. Чанков[4]. И тримата дейци са с голям опит, автори-

---

на съветските войски успява да запази комунистите на власт, но едва след като разпускат управлявалата до момента УПТ и създават нова – УСРП. Вж.: *Баева, И.* Източна Европа след Сталин, 45-79, 126-230.

[2] Позицията на различните групи политически дейци от този период бе изразена на конференция, посветена на годишнината от Априлския пленум 1956 г., проведена на 18 март, 4-5 април 1996 г. Тогава се чуха различните гледни точки на противниците на Т. Живков. – В: Между истината и лъжата. Априлският пленум (1956 г.). С., 1956. Отличен анализ на борбата за власт в БКП през 1956 г. прави в книгата си и Илияна Марчева. Вж.: *Марчева, И.* Тодор Живков – пътят към властта, 45-65.

[3] Обвинението срещу двамата критици на Живков – Й. Панов и Д. Терпешев, отправено по време на пленума на ЦК на БКП от 11-12 юли 1957 г., е в ревизионизъм: *„Известно е, че по време на Априлския пленум на ЦК и след него др. Добри Терпешев и Йонко Панов, застанали на пътя на кариеризма и груповщината, се опитаха, използвайки и раздухвайки грешките, допуснати през периода на култа към личността, да отрекат правилната политика на партията, нашите големи достижения в социалистическото строителство. Те развиха знамето на ревизиране на партийната политика, искаха да тласнат ЦК по опасен път, да му наложат друга политическа линия."* – ЦДА, ф. 1 Б, оп. 5, а. е. 274, л. 10.

[4] Обвиненията срещу Чанков са съвсем различни: *„Той не е съгласен с редица положения от решенията на Априлския пленум и на практика не само не ги провежда, а работи дейно против тях"*. Пак там, л. 58. Но наред с политическите, има и икономически: *„Благодарение на неправилните методи на работа и повърхностното отношение към планирането на др. Чанков през последните 3 години нашият държавен бюджет завършва фактически с дефицити – през 1955 г. – 700 млн. лв., 1956 г. – 1 млрд.*

тет и влияние, което не затруднява особено тяхното отстраняване от всички постове и предаване на забвение[5]. За отбелязване е, че за да се разправи с тези дейци, Живков успява да привлече на своя страна А. Югов[6]. Чистката на старите комунисти позволява на Живков да се обгради със свои привърженици – нови членове на ЦК стават Митко Григоров, Пенчо Кубадински, Сава Дълбоков, Тано Цолов, а секретар на ЦК – Станко Тодоров.

Следващата политическа битка на Т. Живков за утвърждаването му във властта назрява в края на 50-те и началото на 60-те години. И в този случай Живков следва стриктно действията на московския си покровител. В родилия се при „десталинизацията" спор между СССР и Китай България заема твърдо съветската страна, но точно този конфликт демонстрира за пореден път липсата на единство в „лагера" и стимулира български партийни дейци да предприемат самостоятелни търсения на пътища за „подобряване" на социализма. Плод на тази тенденция е един феноменален акт – седем души с предвоенен комунистически стаж изпращат на 1 юни 1960 г. писмо до ЦК на БКП, в което правят острокритичен икономически и политически анализ на българското общество. Те констатират, че „*висшата държавна и партийна бюрокрация неизбежно става фактически единствен и пълновластен разпоредител с всички средства за производство, фактически техен реален собственик*" и определят действащия модел като „*бюрократичен държавен социализъм*", като при това доказват и неговата икономическа неефективност. Според седмината, известни като „групата на Куфарджиев", персонален виновник за погрешното развитие и за започналата „*реставрация*" на курса отпреди 1956 г. е Тодор Живков. Те призовават членовете на ЦК: „*Обсъдете критично дейността на такива дейци като Тодор*

лв. и през т. г. са заложени в плана 400 млн. лв. За да покрием тия дефицити, ние бяхме принудени да изядем от готовото – около 2 млрд. и 400 млн. парични и материални резерви. Погрешното планиране на др. Чанков доведе до това, че нашата страна стана борчлия на капиталистическите страни със значителни суми към края на 1956 г. приключи с повече от 11 млн. долара дефицит в платежния баланс, а към края на т. г. се очертава 26 млн. долара." – Пак там, л. 158. Така той може да се превърне в изкупителна жертва и за икономическите проблеми на десталинизацията.

[5] Истинската причина за отстраняването на тази група проличава в думите на Станко Тодоров, един от най-близките сътрудници на Живков, на когото тепърва му предстои голяма кариера. На пленума за осъждането им Тодоров обяснява: „*Тревожно за всички нас е, че в партията се правят опити за създаване на групи и групички, които чрез разпространението на слухове и обработка на хора се опитват да създават нестабилност в партията по отношение на партийното ръководство като говорят, че сегашното партийно и държавно ръководство са временни, че предстои в най-скоро време да бъдат сменени. Така напр. от зимата до последно време се пускаха непрекъснато слухове сред партийните кадри, че първият секретар на ЦК др. Тодор Живков ще бъде сменен и изпратен за министър на земеделието.* – " Пак там, л. 57.

[6] Основният доклад на пленума от юли 1957 г., когато са осъдени грешките на тримата наказани, е прочетен от Антон Югов, най-близък съратник на Г. Чанков. – Пак там, л. 2-11.

Живков, В. Червенков, М. Григоров, Б. Велчев, Г. Цанков и други виновници за създалото се тежко положение в страната и партията“[7], с което на практика поставят в една група както олицетворяващите миналото Червенков и Цанков, така и младите помощници на Живков.

На толкова всеобхватна и остра критика БКП не е била подлагана дотогава, а и дълго след това. При това документът е подготвен от хора, които лично не участват в борбата за власт – те дори не са членове на партийното ръководство. Което, разбира се, не означава, че акцията им не е била координирана с властова групировка в ръководството. Така или иначе единственият резултат от писмото е, че неговите автори са изключени от БКП, лишени от постовете си и интернирани заедно със семействата си[8]. Писмото и персоналното посочване на виновниците от обкръжението на Живков прозвучават като сигнал за опасност, затова той само чака удобна възможност, за да продължи елиминирането и на останалите си конкуренти. Едновременно с наказанията за членовете на „антипартийната група“ е обсъдено и осъдено поведението и на старите лични противници на Т. Живков – Й. Панов и Д. Терпешев. Те са обвинени в сътрудничество с групата на Куфарджиев и също са изключени от БКП. Всъщност на пленума на ЦК на БКП се говори повече срещу тях, отколкото срещу седмината, които са почти неизвестни в обществото[9]. В обсъждането Живков успява да заяви и антиюгославските си настроения, едновременно с препотвърдената си вярност към съветската линия, която вече се оспорва от две страни – от югославските „ревизионисти“ и от китайските „догматици“.

---

[7] Групата на Н. Куфарджиев (секретар на НС на профсъюзите) включва още журналистите Веселин Дашин, Георги Милев, ръководителя на катедра по политическа икономия в икономическия институт в Русе Бенжамен Варон, стопанските дейци Христо Проданов и Иван Дионисиев и полковника от запаса Илия Гатев. Всички са участници в антифашисткото съпротивително движение. Писмото е публикувано в: *Варон, Б.* Пътеки. С., 1999, 15-19.

[8] На писмото и наказанията е посветен специален пленум на ЦК на БКП от 3 март 1961 г. Докладът за *„антипартийната дейност на група партийни членове“* е прочетен от Димитър Димов и в него като идеен извор на писмото на седмината е посочен югославският модел на социализъм, чийто привърженик е Н. Куфарджиев. ЦДА, ф. 1 Б, оп. 5, а. е. 446, л. 2-13.

[9] За целта се използват сведения, събрани от Държавна сигурност и личните спомени на членове на ЦК – напр. Георги Костов и Раденко Видински, но най-пространен в критиките си е докладчикът Д. Димов. Т. Живков е категоричен: *„Що значи Добри Терпешев? Той също е влязъл в нашата партия по погрешка. Това е един съвършено безпринципен човек... Разбира се, друго е Йонко Панов. Той е опасен елемент и тяхното място не е в София... И тези няколко десетки другари трябва да се пратят на работа, да им се отнемат големите пенсии, ордени и звания и да отидат в провинцията на работа. Не можем да търпим в столицата, в сърцето на нашата страна такива разложили се елементи. Това да бъде урок за тези елементи, които са против или са стъпили на техния път.“* Пак там, л. 50.

Последният десталинизаторски акт на Хрушчов на 22 конгрес на КПСС (октомври 1961 г.)[10] дава смелост на Живков окончателно да се раздели с политиците отпреди 1956 г. През ноември 1961 г. от Политбюро и от правителството е отстранен В. Червенков (година по-късно той е изключен и от БКП)[11]. Най-дълго запазва поста си министър-председателят Антон Югов, когото Живков привлича за съюзник при разправата с останалите си противници. Но накрая идва и неговият ред – това става в края на 1962 г. Т. Живков използва подготовката за 8 конгрес на БКП, за да разчисти от пътя си и последните партийни дейци, които могат да се похвалят с по-богат опит и с по-високи постове в миналото. Моментът е избран изключително удачно – 4 ноември, вечерта преди откриването на конгреса. За да бъде отстранен от ръководството, Антон Югов е включен в по-широка група – този път той е редом с В. Червенков, но и с бившите дейци от Държавна сигурност, участвали пряко в репресиите – Георги Цанков, Руси Христозов, Георги Кумбилиев, Иван Райков и Апостол Колчев, а обвинението е в „*нарушения на социалистическата законност по време на култа към личността*“[12]. Няколко часа преди да бъде открит конгресът на БКП А. Югов внезапно е отстранен от ЦК, уволнен от Министерския съвет и дори не е

[10] Тогава Сталин не само отново е осъден политически, но е взето решение тялото му да се извади от мавзолея на В. Ленин.

[11] Това става на пленум на ЦК на БКП, проведен на 28-29 ноември 1961 г. В хода на разобличенията срещу В. Червенков, Живков откровено разказва как се е борил за власт в периода 1953-1956 г. От разказа му личи, че става дума за заговорнически действия на част от ръководството на БКП срещу тогавашния генерален секретар Вълко Червенков – това са Владимир Поптомов, Енчо Стайков, Г. Чанков, Георги Дамянов, Борис Тасков, Димитър Ганев. Това, което няколко месеца по-рано е представено като осъдителна фракционна борба, в спомените на Живков се превръща в героична борба срещу българския сталинизъм, олицетворяван от В. Червенков. ЦДА, ф. 1 Б, оп. 5, а. е. 479, л. 268-273.

[12] Пак там, а. е. 554. Докладът този път е прочетен от самия Живков (л. 1-7). За Югов той казва: „*Другарят Антон Югов излезе на Априлския пленум с една реч, в която той не само че не направи абсолютно никаква самокритика, но това беше реч, в която искаше да се изкара герой, да използва създадената обстановка и да се покаже, че той е водил последователна борба срещу култа към личността. Ние и в Политбюро казахме много работи на др. Югов, а и сега ще повторим, че др. Югов много трябва да си помисли като член на партията, като гражданин на НРБ за всичко онова, което е извършил през този период, по време на Априлския пленум и преди Априлския пленум, за разиграването на партията, истинско разиграване на партията през този период и големите трудности, които той създаде на партийното ръководство за задържане решението на редица въпроси, за да дойдем ние сега, няколко часа преди конгреса на партията, да се занимаваме с тези въпроси.*“ Пак там, л. 6. Забавянето във времето не е случайно, то е свидетелство за умението на Живков да използва временни съюзници със съмнителна репутация и после да ги отстранява един по един.

допуснат да присъства на заседанията на конгреса[13]. По-късно е лишен от депутатския си мандат, а през 1972 г. е изключен и от БКП. Така в обкръжението на Живков не остават реални съперници.

Последната чистка Живков използва много умело, за да се представи като либерален политик. След възстановяването на лагера в Белене броят на изпратените там постепенно нараства, особено през 1958 г., когато е предприета акция за „прочистване" на големите градове от криминално проявени лица. Решението за акцията е взето от Политбюро след доклад на Т. Живков (21 януари 1958 г.). Държавна сигурност се възползва от акцията и арестува 263 политически противници на властта. Действително в края на 50-те години режимът като че ли се връща към практиките отпреди 1953 г. Но на 27 август 1959 г. по доклад на Т. Живков лагерът в Белене е закрит за пореден път[14]. Ликвидирането на лагера, в който огромното мнозинство са хора с криминално минало, повишава рязко престъпността, а това на свой ред мотивира вътрешния министър Георги Цанков да предложи през есента на 1959 г. да се изгради нов лагер, този път край каменна кариера близо до град Ловеч[15]. С този лагер са свързани най-мрачните свидетелства от репресиите, тъй като за краткото му съществуване там са убити 147 от общо 1235-та репресирани, преминали през него. Сведенията за жестокостите предизвикват намесата на служебни лица от МВР и е съставена Специална комисия. Докладът ѝ от март 1962 г. води до закриване на лагера, заслуги за което си приписва отново Тодор Живков[16]. С този акт в България е сложен край на принудителния труд на хора без съдебен процес. (Общо за периода 1944-1962 г. през всички лагери – в с. Зелени дол, Благоевградско, мини Куциан и Богданов дол, Пернишко, на остров Персин и остров Белене, в Ловеч,

---

[13] Първа точка от решението на пленума звучи така: „*Да бъде изваден от състава на ЦК на партията и снет от отговорна държавна работа др. Антон Югов за груби нарушения на социалистическата законност и за дейност, насочена против партийната линия и единството на партията*". Пак там, л. 128. Любопитно звучи и последният диалог, който си разменят на пленума: „*Стоян Стоименов – Дали е нужно самокритика да си правят тези другари? Аз смятам, че не е нужно. Т. Живков – Ако мене питаш, аз бих препоръчал да не участват в работата на конгреса. Славчо Трънски – Един такъв въпрос. Много от тези другари, които изваждаме от състава на ЦК, са делегати. Председателстващият Станко Тодоров – Именно това казва другаря Тодор Живков.*" Пак там, л. 130. Така набързо наказаните остават не само извън ЦК, но и извън конгресната зала.

[14] *Илиев, Е. и П. Стоянова.* Политически опасни лица..., с. 27.

[15] Пак там, с. 29.

[16] В спомените си Т. Живков особено категорично подчертава своите заслуги за ликвидиране на лагерите, като цитира дори собствените си думи, когато научава за ставащото в лагера в Ловеч: „*Това е фашизъм. Чист фашизъм! Този позор трябва да бъде незабавно ликвидиран. И сурово наказан*!" В същото време самият той веднага добавя, че главните виновници (според него те са А. Югов и Г. Цанков) остават ненаказани. *Живков, Т.* Мемоари, 188-189.

и с. Скравена са минали 23 531 души, от които 2089 са жени.) Общественият скандал около лагера край Ловеч дава възможност на Живков да се раздели и с Г. Цанков, вътрешен министър от времето на Червенков и да го посочи като виновник за репресиите.

Наред с политическите борби Живков започва да си създава и своя собствена база привърженици в БКП. Така по негова инициатива през юли 1959 г. е създаден Комитет на борците против фашизма и капитализма в България[17]. Целта е да се дадат материални и обществени привилегии на хората, които могат да докажат комунистическата си дейност преди войната или участие в съпротивата по време на войната. Грижата за тази немногобройна група е продължена и разширена през 1965 и 1969 г.[18] „Активните борци" получават индивидуални пенсии, парично допълнение към заплатите си, получават с предимство жилища, по-късно техните деца са допускани при улеснен режим в престижните средни и висши училища и др. под. Постепенно системата е разширена и диференцирана, създадени са 4 категории от „активни борци", които разполагат и с различни по обем привилегии. Това са хората, на чиято лична преданост Живков разчита. От друга страна, разрастващите се привилегии за тази сравнително тясна социална група, създава негативно отношение в обществото към тях, което може би е и една от целите на Живков – да разделя обществото на враждуващи помежду си групи.

През ноември 1962 г. партийният лидер поема и премиерския пост. Така 9 години след като в Москва, а после и в София е обявен принципът на колективно ръководство, отново е възстановен едноличният контрол върху властта. Един човек, Тодор Живков, заема двата най-важни поста в България – първи секретар на ЦК на БКП и министър-председател. Начинът, по който Живков отстранява съперниците си, показва, че той е бил силно подценен от онези, които са го смятали за слаба, преходна и компромисна фигура[19]. За шест години Живков успява не само да утвърди властта си в държавата, но и да си създаде

---

[17] На 30 септември 1959 г. е проведено и специално съвещание на Секретариата на ЦК на БКП с първите секретари на окръжните комитети на БКП и председателите на комитетите на борците против фашизма и капитализма, което обсъжда определението на понятието „активен борец против фашизма и капитализма". Това институционализира тази специална привилегирована група. ЦДА, ф. 1 Б, оп. 5, а. е. 391.

[18] По решение на Политбюро от 14 август 1969 г. още на 23-25 август с. г. е издадено специално Постановление – 31 *„за по-нататъшно подобряване на материалното и социално-битовото положение на революционните кадри"*. ЦДА, ф. 1 Б, оп. 35, а. е. 801, л. 3, 45-51.

[19] Така мислят и външни наблюдатели. Германският журналист Томас Рос в книгата си от 1965 г. „Източна Европа се завръща" дава следната характеристика на Т. Живков: *„България се управлява от най-безцветната личност между източноевропейските партийни шефове... Независимо че по кръглото си лице той прилича на предишния съветски протектор, на него му липсват почти всички данни, за да се приеме „добре" сред народа. Това е само един твърд и упорит апаратчик, много чувствителен срещу критиката."* ЦДА, ф.1 Б, оп. 40, а. е. 44, л. 3-4.

собствена политическа опора. Такива стават издигнатите от него нови партийни функционери от по-младото поколение, както и немалка част от участниците в съпротивата – „активните борци срещу фашизма и капитализма".

От 1962 г. започва „живковизмът" в следвоенната история на България, който продължава чак до „краха на комунизма" от 1989 г. Това политическо „постижение" Т. Живков дължи на безспорните си умения да запазва властта си от предизвикателства като балансира между различни групи в БКП и в държавното управление[20], като създава свои любимци и евентуални наследници. Той обаче никога не ги оставя дълго до себе си, за да не добият собствени позиции (такава е съдбата на определяните за негови „наследници" Митко Григоров, Лъчезар Аврамов, Иван Абаджиев, Живко Живков, Борис Велчев, Александър Лилов, Чудомир Александров), при това Живков съумява да съчетае запазването на политическата система, довела го на власт, с многобройни реформени акции в икономиката. Живков никога не забравя за необходимостта да се грижи за жизненото равнище, за да не се създава масово недоволство, от което да се възползват политическите му противници[21]. Той често е осмиван в България като човек без образование (завършил е печатарско училище и гимназия, но не и университет[22]) и като селски хитрец, той е основният герой на повечето политически вицове, но политическото му дълголетие говори по-скоро за умението му да владее механизмите на властта, както и да се съобразява с психологията на българския народ, в която селската хитрост се цени високо.

В средата на 60-те години е направен опит Живков да бъде свален от власт с помощта на армията. Заговорът е на т. нар. Група на Горуня (Иван Тодоров, член на ЦК на БКП), в него участват предимно бивши партизани, които разчитат на връзките си с армията в лицето на началника на Софийския гарнизон генерал-майор Цвятко Анев и други офицери. Тази конспирация е вдъхновена от свалянето на Хрушчов в СССР (октомври 1964 г.), като в този акт недоволните

---

[20] Най-добре описва умението на Т. Живков да запазва властта си чрез временни съюзи и персонални промени Нико Яхиел, дългогодишен сътрудник на Живков. *Яхиел, Н.* Тодор Живков и личната власт. С., 1997, 98-111.

[21] Съвсем в стила на Живков са откровенията му на 5 октомври 1969 г. пред участниците в международен семинар в София по кооперативното движение: *„Ако у нас няма сирене, кисело мляко, агнешко, ще стане контрареволюция. Така че нашата власт се крепи на киселото мляко, на сиренето и кашкавала."* ЦДА, ф. 1 Б, оп. 60, а. е. 31, л. 16.

[22] Всъщност ако сравним образованието на Т. Живков с това на българските политици от онова време, както на предходниците му, така и на хората от неговото поколение, лесно ще забележим, че той е по-образован от тях. След като е завършил средното графично училище, той е взел изпитите си за завършен гимназиален курс като частен ученик и дори е записан в Юридическия факултет на Софийския университет „Св. Кл. Охридски", който изобщо не посещава, защото това е конспиративно прикритие. Впечатлението за необразованост се създава както от своеобразния му стил на поведение, така и от сравнението с по-късните, вече добре образовани политици в България, които именно той лансира.

от Живков виждат шанс да свалят и българския десталинизатор. Идейните позиции на заговорниците съвпадат с тези на Китайската КП, тъй като и те смятат, че след смъртта на Сталин е започнал период на опортюнизъм и отслабване на диктатурата на пролетариата. Всъщност заговорът е предварително обречен на неуспех, той е разкрит почти веднага, а заговорниците са арестувани в началото на април 1965 г., преди да осъществят каквото и да било действие[23].

Заговори срещу Живков има и по-късно през 1968 г.[24], началото на 70-те години, но те са дело на малки групи несъгласни със започналата либерализация на системата[25]. Характерно за всички заговори е, че са вътрешнопартийни и не прераснат в нищо от рода на дисидентско движение, защото целта им не е да се противопоставят на социализма, а е битка за това коя група в БКП ще овладее централната власт. Успехът на Живков се дължи и на друго негово качество – след като се справя с противниците си, той не ги наказва строго. Заговорниците излежават по няколко години в затвора, докато отстранените от високи постове са компенсирани или със задгранични служби или с високоплатени, синекурни длъжности[26].

Най-силният коз на Живков при осигуряването но вътрешната стабилност на управлението остават „специалните" отношения, които установява с всички съветски лидери. Хрушчов му помага да се утвърди, Живков бързо завоюва доверието и на наследника му Брежнев[27]. Епохата на Брежнев дори съвпада с

[23] По заговора на Горуня има сведения както от страна на МВР, така и от останалите живи участници. *Иванов, Д.* Политическото противопоставяне в България 1956-1989 г. С., 1994, 20-40; *Анев, Ц.* Спомени и размисли на един „горуновец" 1965. С., 1996. *Цонев, П.* Кой уби Горуня? С., 1993.

[24] *Докторов, М.* В схватка с октопода. „Вторият център" в борбата против живковистите 1965-1968 година. С., 1993.

[25] *Иванов, Д.* Политическото противопоставяне..., 40-65; *Асенов, Б.* От шесто за шесто. С., 1994.

[26] Тези умения са описани от един интелектуалец, влязъл в политиката, по следния начин: „*С неочаквано хитри ходове Т. Живков бе успял да елиминира всички претенденти за върховната власт. Елитът на димитровската гвардия, която триумфираше на Петия конгрес, бе вече спомен... Тодор Живков не ги съдеше, не ги разстрелваше, както те правеха това след 9 септември 1944 г. Напротив – оставяше им привилегиите и ги пускаше да се разхождат с мерцедесите си. Партизанските командири, народните герои, активните борци... Засипваше ги с прослава и облаги, но ги държеше далеч от кормилото. А те му помагаха, като сами се унищожаваха с подозрения и взаимни обвинения.*" *Левчев, Л.* Ти си следващият. С., 1998, с. 370.

[27] Ето още един пасаж от написаното от Томас Рос за Т. Живков: „*Един човек, който като никой друг трябва да благодари на Хрушчов за своя пост. В навечерието на Осмия партиен конгрес на българските комунисти през ноември 1962 г. първият секретар Т. Живков отпътува набързо в Москва. След като се върна обратно той съобщи на конгреса, съвсем неочаквано за външния свят, събарянето на своите противници – министър-председателят Антон Югов бе свален, а бившият първи секретар*

най-големите успехи на Живков в сближаването със СССР[28] – тогава е утвърдена икономическата обвързаност, при която Съветският съюз снабдява България с енергия, горива (особено нефт) в значителни количества и на цени много по-ниски от световните, а получава в замяна българска селскостопанска продукция и некачествени промишлени стоки, които България не може да пласира на световния пазар[29]. Близките лични отношения на Живков със съветските лидери се запазват и при Андропов и Черненко, но се изчерпват при човека от „новото поколение" Горбачов. Освен на политическия прагматизъм на Живков „особеното" отношение на съветските лидери се дължи и на важното положение и значение на България за Съветския съюз. След изгонването на Югославия от Източния блок през 1948 г., след бунта на Албания в началото на 60-те години и след дистанцирането на Румъния в края на 60-те години, България остава единствената вярна на СССР държава на Балканите, която следва съветския модел, а не търси свой собствен път. При това България е и единствената държава от Източния блок, граничеща едновременно с две членки на НАТО – Гърция и Турция. Добре разбраният взаимен интерес осигурява на българо-съветските отношения трайност и стабилност, а заедно с това и незаменимостта на Живков.

2. 2. Икономически реформи – либерализация при запазване на системата

В икономиката дългото управление на Живков се характеризира с чести реформи, които следват икономическите проблеми, възникнали в Източна Европа, но развитието и резултатът на реформите винаги е подчинен на политическия императив.

Още докато Живков утвърждава своята власт, 7 конгрес на БКП (юни 1958 г.) обявява победата на социалистическия строй в България[30] и приема

на партията Червенков, който беше малкият български Сталин – изключен от БКП. Такъв е той и с него България в специфична степен в Източна Европа е зависима както политически, така и стопански от Съветския съюз. Никак не е чудно, че той изпълнява руските подбуди и желания като образцов ученик." ЦДА, ф. 1 Б, оп. 40, а. е. 44, л. 3.

[28] В отношенията Живков-Брежнев има силен личен момент. Разказва Костадин Чакъров, сътрудник в кабинета на Живков: „*Докато Брежнев бе на власт, Тодор Живков нямаше проблеми с тези, които искаха да го атакуват в гръб, чрез Москва. Той имаше такава тясна лична връзка със съветския ръководител, че писмата на недоволни комунисти, изпращани до Брежнев за помощ и действия срещу Живков, бяха връщани в България и предоставяни лично на Тодор Живков. Авторите изпадаха в унизително положение и нерядко понасяха санкции.*" *Чакъров, К.* Втория етаж. С., 1990, с. 115.

[29] *Баева, И.* „Сближението" между България и Съветския съюз (1963-1973 г.) – В: *Баева, И.* България и Източна Европа. С., 2001, 106-123

[30] Това е обявено в резолюцията на 7 конгрес на БКП по доклада на Т. Живков с думите: „*Сега социализмът напълно господства в цялото народно стопанство – в промишлеността, транспорта, строителството, търговията, кредита и селското стопанство.*" Седми конгрес на БКП. Стенографски протокол. С., 1958, с. 602.

трети петгодишен план (1958-1962 г.). Характерният исторически оптимизъм на Хрушчов, а и подобните тенденции в Китай, дават отражение и върху българските политици и икономисти, които в края на 1958 и началото на 1959 г. обявяват, че на България ѝ предстои рязко ускорение, наречено по китайски маниер „скок напред"[31]. Много скоро след като са приети насоките за петгодишния план, през ноември 1958 г. държавното ръководство обявява, че петилетката ще бъде изпълнена за 3 вместо за 5 години. Мотивацията за изненадващата промяна е колкото икономическа, толкова и политическа[32].

[31] Първоначално идеите за „скока" са обсъждани на разширен пленум на ЦК на БКП на 11 ноември 1958 г. Т. Живков е съвсем категоричен: „*Много кадри в центъра и по места още не разбират характера на движението за изпълнение на стопанските задачи в съкратени срокове. Не се разбира, че сега става дума не за увеличаване на производството с отделни проценти, а за скок в развитието на нашата страна, за установяване на съвършено нови, по-високи темпове на развитие на производителните сили у нас, темпове, които изискват да се чупят старите норми, методи и форми на работа, темпове, които се обуславят от новия характер на нашата икономика – икономика на победилия социализъм в града и селото, икономика с нараснал потенциал и огромни за мащабите на страната ни резерви... Погрешно е разбирането, че нашето движение към комунизма ще се извърши само постепенно, по пътя на еволюцията, а не и чрез големи скокове. По силата на обективните закономерности скоковете в развитието на социалистическото общество са също така необходими и неизбежни, както и постепенните количествени натрупвания и преходи. Затова неоснователен е страхът на някои другари от скоковете. Ние като марксисти сме длъжни не да се боим и да задържаме скокообразното движението на обществото напред, а да подготвяме материалните и субективните условия за скоковете и да осигуряваме вярно и последователно ръководство на тяхното извършване.*" ЦДА, ф. 1 Б, оп. 5, а. е. 357, л. 3, 4. На политиката за „*ускорено развитие на народното стопанство*" е посветен пленум на ЦК на БКП и в началото на 1959 г. – 15-17 януари. ЦДА, ф. 1 Б, оп. 5, а. е. 362. Според приетия на третата сесия на Народното събрание (10-14 март 1959 г.) Закон за ускоряване на народното стопанство, подобряване на материалното и културното положение на народа, преустройство на държавното и стопанското ръководство през 1959 г. общият обем на промишлената продукция трябва да нарасне с 27,8% (в сравнение с 1958 г.), а селското стопанство – с цели 73,9%. Индивидуалните доходи би трябвало да нараснат с 30%, общественият продукт – с 31,8%, националният доход – с 34%. Тези числа достатъчно ясно говорят за нереалистичността на българския „скок".

[32] Според Н. Яхиел повратът в икономическата политика е под влияние на посещението на парламентарната делегация, водена от В. Червенков в Азия. *Яхиел, Н.* Тодор Живков и личната власт, 112-122. Това става в хода на продължаваща вътрешнополитическа борба – през септември-октомври 1957 г. голяма българска делегация, водена от В. Червенков, посещава няколко социалистически държави от Азия, между които е Китай. След завръщането си Червенков започва засилена пропаганда на „китайския опит" в поредица от статии, които предизвикват силен обществен интерес. Много е вероятно Живков да обявява „българския скок", за да не допусне ново засилване на Червенков като изземва „китайската карта" от ръцете му. За „китайската връзка" открито говори в изказването си на пленума от 11 ноември 1958 г. пловдивският представител Кирил Донев: „*Във вестниците се изнесоха учудващи примери за високите добиви в КНР, добиви в страна, която се считаше за изостанала. Това, трябва да кажем, ни стресна. Примерът на Китай ни караше да мислим как да изпълним петилетката по-скоро... Китайският скок се оказа приложим и за нас.*" ЦДА, ф. 1 Б, оп. 5, а. е. 357, л. 47.

Съвсем в духа на епохата се търсят механизмите за осъществяване на „скока" – създадено е „*движение за комунистически труд*", при което съзнателният труд и моралните стимули трябва да преодолеят икономическите проблеми. Т. Живков посочва и резервите за извършването на „скока": трудовите са в използването на работната ръка на село през неактивните зимни месеци, а в града – в задължението за гражданите (мъжете до 50 години, жените до 45 години) да полагат допълнителен труд в производството по 30-40 дни годишно, също както и учащите се; суровинните са в пестенето, както и в замяната на внасяните отвън суровини с местни; търси се и пълното оползотворяване на производствените мощности, подобрена организация на труда; специално внимание е отделено на селското стопанство като източник на суровини и храни – амбициозни са плановете за напоителни системи, комплексната механизация в животновъдството и зърнопроизводството, увеличаването на площите за интензивни култури[33]. Не е трудно да се забележи подобието между мерките, предложени от Живков, и ставащото в Китай по същото време. Българската пропаганда на „*икономическия скок*" изненадва другите европейски социалистически страни, които оценяват по-скоро критично възможността на България да осъществи такова внезапно рязко ускорение, без да изживее икономически и социални сътресения[34].

Извършена е и нова административна реформа, чиято цел е да се намали броят на чиновниците и по този начин хем да се спестят средства, хем да се осигури работна ръка за производството. Като се съобразява с водещата сила в новата епоха, българското правителство се опитва да реализира амбициозните си планове, като се възползва от постиженията на научно-техническия прогрес – за целта са създадени Научно-изследователски институти, обърнати към про-

[33] Надълго и нашироко тези мерки са описани в доклада на Т. Живков, който в заключителното си слово заявява категорично: „*Този скок, който сега ще направим, се равнява на скок от 10 години напред*". Пак там, л. 7-35, 140.

[34] Така например, когато българското посолство във Варшава на 5 декември 1958 г. организира пресконференция, която трябва да пропагандира намерението на България рязко да съкрати сроковете за изпълняване на петилетката, въпросите на поканените журналисти (76 на брой) от полски медии и на чуждестранните кореспонденти са изпълнени по-скоро със съмнения и дори подигравка. Ето някои от тях: „*Коя е причината за ревизирането на петгодишния план, след като само преди няколко месеца неговите директиви бяха утвърдени от Седмия конгрес на БКП, може би планът е бил занижен?*"; „*По какъв начин мислите да увеличите селскостопанското производство през 1959 г. два пъти, а през 1960 г. – три пъти? Това е невъзможно.*"; „*Понеже основната тежест за получаване на високи добиви в земеделието слагате върху напояването, няма ли опасност да не ви стигне водата, като се има предвид, че през лятото в България реките почти пресъхват?*"; „*Откъде ще се вземат инвестиционните средства за съкращаване на петилетката? Няма ли събирането на средства за инвестиции да вложи жизненото равнище на народа?*"; „*Има ли някаква връзка между намаляването на животновъдството в България през 1948/1949 г. и темповете на колективизация?*" Дипломатически архив на Министерството на външните работи (ДА на МВнР), оп. 15, папка. 24, а. е. 494, л. 11-13.

мишлението, започва и прилагането на чуждестранния технически опит. Но и тези, както и всички останали икономически действия, се реализират с помощта на административни средства[35].

Като всяка идея за ускорение, така и тази от края на 50-те и началото на 60-те години, залага на тежката промишленост – машиностроителната и химическата[36]. Селското стопанство се подчинява на идеята за „*скок*" със задачата „*да достигне по продукция на единица площ и на глава от населението европейските страни с интензивно селскостопанско производство*"[37]. Българските плановици разчитат съвсем механично на постановката, че колкото е по-голямо едно стопанство, толкова повече произвежда. Затова в края на 1958 и началото на 1959 г. е осъществено първото уедряване на ТКЗС[38] – броят им намалява от 3457 на 957 плюс 49 ДЗС, при което средностатистически едно ТКЗС разполага с по 1690 кооператори и с 45 хил. дка обработваема площ.

---

[35] За използване и дори „ускоряване" на научно-техническия прогрес започва да се говори още на Националното съвещание на рационализаторите и изобретателите (30 септември 1961 г.) и по-късно става постоянна тема на всички икономически решения. Една от причините за неуспеха на българския подход към научно-техническата революция се дължи на основополагащата теза на Живков: „*Нашата страна като съставна част от социалистическия лагер има възможността и щастието да се ползва от откритията и научно-техническата мисъл на Съветския съюз и други напреднали социалистически страни, получава от тях машини и съоръжения на високо техническо равнище. Заводите, които с помощта на Съветския съюз сега строим или предстои да строим, са снабдени с най-съвременна техника.*" *Живков, Т.* Избрани съчинения, Т. 2, С., 1971, 346-347. Петнадесет години по-късно Живков говори съвсем различни неща. Като коментар на свое писмо до М. Горбачов от 1985 г. той диктува на сътрудниците си следното допълнение: „*Изоставането на Съветския съюз в областта на техническия прогрес е факт. Това изоставане не е от вчера и днес... Съветският съюз беше главен снабдител с оборудване на всички наши социалистически страни. Но поради това, че там през последните десетилетия не се провеждаше правилна икономическа политика, изостана не само Съветският съюз, но и всички социалистически страни... Съветската икономика потегли изоставането на всички социалистически страни. И това продължава до ден днешен... Съветският опит, който ние възприехме след победата на революцията, е основан в корените си на погрешни икономически принципи. Повтаряйки съветския опит, ние създадохме условия за деформиране на социализма в нашите страни.*" Стенограмата е цитирана в: *Чакъров, К.* Втория етаж, с. 129.

[36] Акцентите в плановете за перспективно развитие на България личат особено ясно в Директивите, приети на 8 конгрес на БКП от 1962 г. Според тях до 1980 г. българската промишлена продукция трябва да нарасне 6,5-7 пъти, селскостопанската – 2,5 пъти, химическата – 25 пъти, машиностроителната – 16-17 пъти.

[37] Седми конгрес на БКП, с. 606.

[38] Стопанска история на България 681-1981. С., 1981, с.504. За резултатите вж. *Мигев, В.* Проблеми на аграрното развитие на България (1944-1960). С., 1998.

Едновременно с уедряването на ТКЗС се извършва и фактическото одържавяване на земята, след като в началото на 60-те години окончателно е премахната поземлената рента. С това е скъсана последната връзка на селянина със собствеността му върху земята[39]. Частичен положителен ефект имат опитите за механизиране на селското стопанство и за повишаване на квалификацията на кооператорите, защото в този период започва да се проявява и новата трайна тенденция в българското село – застаряване на жителите му. Големите демографски преобразования, последвали ускорената индустриализация, променят облика както на градовете, така и на селата. Притокът от селото към града е осъществен от по-инициативните, мобилните и младите селяни и то предимно българи[40]. Променя се и националният облик на селото, тъй като на мястото на отишлите в градовете българи се заселват турци, които идват от по-неплодородните земи. Така в североизточна България и в Родопите много села стават предимно турски.

Истинският „*голям скок*" в българската икономика се налага от 8 конгрес на БКП (ноември 1962 г.). Тогава са приети Директиви за развитие на народното стопанство за периода 1961-1980 г.[41] Според този свръхамбициозен план през 1980 г. България би трябвало да приключи с изграждането на материално-техническата база на социализма и да премине към изграждане на комунизъм. Тази нереалистична задача обаче не е нищо друго, освен огледално повторение на решенията на 22 конгрес на КПСС (октомври 1961 г.), с неговата програма,

---

[39] Всъщност „теоретичната" обосновка за ликвидиране на рентата подчертава именно фактът, че по този начин „*земята от частна дребна собственост се превръща по същество в обществена социалистическа собственост*". *Живков, Т.* Избрани съчинения, Т. 7, С., 1981, с. 192.

[40] Тези процеси предизвикват тревога и у ръководството на БКП. На съвместно заседание на ЦК на БКП и МС, проведено на 28 декември 1967 г., Пенчо Кубадински докладва подробно проблемите на българското демографско развитие и предлага мерки за „*насърчаване на раждаемостта и увеличаване прираста на населението*". ЦДА, ф. 1 Б, оп. 34, а. е. 89, л. 37-54. Той заявява: „*Ярко изразената тенденция за намаляване на раждаемостта, особено сред българското население, предизвиква сериозна загриженост сред цялото общество... Политбюро счита, че е дошло време на въпроса за раждаемостта и естествения прираст на населението да се отдели най-голямо внимание, да се набележат по-радикални мероприятия – икономически, социални, медицински, за да се измени съществуващата тенденция на непрекъснато понижаване на раждаемостта... От 1951 г. раждаемостта у нас непрекъснато намалява, като нивото ѝ спада от 21 на 14.9 през 1966 г. Това е едно от най-ниските в европейските страни и най-ниското у нас. То ни характеризира като страна с ниска раждаемост... В селата темпът на намаляване е още по-бърз – от 42.6 през 1911 г. – 14.4 през 1966 г.*" За повишаване на раждаемостта се предвиждат повишени семейни надбавки за деца, забрана на абортите, откриване на детски градини и ясли и т. н.

[41] Директивите за развитието на НРБ през периода 1961-1980 г. – практическа програма на партията за по-нататъшното развитие на социализма в нашата страна. *Живков, Т.* Избрани съчинения. Т. 3, С., 1971, 116-148.

според която през 1980 г. в СССР „*в основни линии ще бъде построено комунистическото общество*“[42].

Най-ярко изявен, но и най-спъващ икономическото развитие на България проблем в началото на 60-те години е прекомерният централизъм при планирането. Планът се разглежда като фетиш, като стопанската дейност се оценява по отчетите за плановите доставки, а не по пазарната реализация на готовия продукт и по икономическата ефективност на производството[43]. Неизпълнимите цели, прекомерната централизация и господството на плана създават допълнителни стопански проблеми, които на свой ред предизвикват търсенето на нови решения.

Още през 1963 г. разчетите показват, че твърде високите икономически задачи са неизпълними без търсене на допълнителни източници на суровини и средства[44], но и на нови механизми и форми за организиране на стопанството. Осъзнаването на този проблем предизвиква и първата мащабна експериментална акция, обхванала годините 1964-1968 г. По стремежа си към реформи България не се отличава от останалите социалистически страни, чиито търсения започват по същото време и са в същата посока[45]. Българските икономисти разработват т. нар. „*нова система на планиране и ръководство*“, която е утвърдена през декември 1965 г. С нея се прави опит да се регулира производството с икономически средства – стойността и стоково-паричните отношения, и най-вече да се потърсят нови възможности за ускорено икономическо развитие[46]. На мястото

---

[42] XXII съезд КПСС. Стенографический отчет. Т. III, М., 1962, с. 276.

[43] Оценката на в. „Дойче Тагеспост“ от 22 ноември 1966 г. за обявената от Живков икономическа реформа е доста въздържана: „*Новата система на България не означава отстъпване от централното планирано стопанство, а само неговото подобряване. Има стремеж към по-голяма гъвкавост, обаче нито крачка назад от стремежа към тотално планиране. На мястото на досегашното командвано стопанство трябва да дойде едно контролирано стопанство... С тези ограничени реформи България остава далеч зад реформите на всички останали източноевропейски държави. В София не мислят да ограничат монопола на ръководство и контрол на партията, нито в политиката, нито в стопанството.*“ ЦДА, ф. 1 Б, оп. 40, а. е. 38, л. 9-10.

[44] Това е и една от основните причини за политиката на рязко сближение със СССР, от който се очаква в замяна икономическа помощ. *Баева, И.* „Сближението“ между България и Съветския съюз...

[45] Императивната необходимост от реформи е осъзната за пръв път от чехословашките икономисти в началото на 60-те години, когато ръстът на националния доход намалява и достига до нулата. Тогава започва теоретичното разработване на принципите за икономическа реформа от колектива на проф. Ота Шик, а самата реформа се прилага частично още през 1966-1967 г., а изцяло влиза в сила от 1 януари 1968 г.

[46] Програмата за реформи е обсъдена на пленум на ЦК на БКП от 26-28 април 1966 г. ЦДА, ф. 1 Б, оп. 34, а. е. 30. Основните ѝ положения официално са очертани така: „*съобразяване с изискванията на обективните икономически закони*“, „*икономически лостове за ръководство*“, „*прилагане на стопанската сметка, обвързване на работната заплата с резултатите от дейността на стопанските единици, правилно използване*

на заплахите, наказанията, заповедите, използвани дотогава, идват материалната заинтересованост и отговорност, стопанската сметка и самоиздръжката, по-голямата икономическа самостоятелност и инициативност, обвързването на работната заплата с резултата от труда. Предприятията получават самостоятелност да купуват, продават, преустройват и дават под наем основните си средства, но при условие, че получените суми се използват само за производство, а не за потребление.

Български защитници на икономическия подход са Петко Кунин, сътрудник на Трайчо Костов, както и най-изявеният икономист в следвоенна България Евгени Матеев. Експериментът започва още през 1963 г. когато 50 текстилни предприятия са включени в новата система. В тях заплатите и фондовете се обвързват с очакваните печалби и с банковия кредит, а не с държавния. За кратко време продукцията на тези предприятия нараства двукратно. Резултатите са обнадеждаващи, но новата система поставя под въпрос „свещената крава" на социализма – плановия принцип. До утвърждаването на „новата система" в средата на 1966 г. в нови рамки вече работят 43% от предприятията, чиято продукция нараства с 16,6% – докато необхванатите от експеримента са с ръст от 11,5%[47]. До 1967 г. новата система обхваща вече 2/3 от предприятията, но въпреки обнадеждаващите успехи, в края на 60-те години действието на тази система постепенно е преустановено. Причината за това не е икономическа, а политическа. Страхът идва от политическите последици на икономическите реформи, които се виждат особено отчетливо през първата половина на 1968 г. в Чехословакия. Това, че в месеците на „Пражката пролет" ЧКП търси не само икономическа ефективност, но и демократизиране на обществото, представлява заплаха за политическото ръководство на СССР (Брежнев) и за другите „консерватори" (Валтер Улбрихт в ГДР, Владислав Гомулка в ПНР)[48]. Към отрицателите на

на материалните и моралните стимули", „*премахване на прекомерния централизъм*" и „*демократизиране на стопанския живот*". Новата система на ръководство – важен фактор за ускоряване социалистическото развитие на страната. *Живков, Т.* Избрани съчинения, Т. 4, 157-158.

[47] Пак там, 158-159. Живков привежда още предимства на новата система: „*Производителността на труда, измерена в чиста продукция, в предприятията, работещи по новата система, е нараснала с 15,3 на сто, а за предприятията по досегашната система – 6,3 на сто. В предприятията, работещи по новата система, чистата продукция е нараснала с 26,4 на сто, натрупванията – с 40,4 на сто, фондът на работната заплата – с 13,6 на сто. Достигнатото от другите предприятия по тези показатели е съответно 14,2 на сто, 20,4 на сто, 9,6 на сто.*"

[48] Полският лидер Владислав Гомулка изразява опасенията най-ясно, като предупреждава, че чехите говорят: „*за реформация на социализма, говорят за „нов модел на социализма", за „демократичен социализъм". Ясно е обаче, че този лозунг противопоставя Чехословакия на всички други социалистически страни, т. е. ние в Чехословакия искаме да строим демократичен социализъм, а навсякъде другаде той е диктаторски, тоталитарен социализъм*". ЦДА, ф. 1 Б, оп. 58, а. е. 12, л. 5.

„Пражката пролет“ се присъединява и Живков, но главно, за да не загуби привилигированото си положение на най-близък съветски съюзник[49]. Най-голям български противник на частично пазарните цени е Гриша Филипов, който е улеснен и от появилата се корупция, свързана с експеримента.

През 1966 г. възниква и необходимостта от интензификация на производството. Обсъждането му е косвено признание за изчерпването на импулсите за екстензивно развитие. Интензификацията е свързана с концентрацията на производството, разглеждана и като следствие от научно-техническата революция[50]. За да бъде постигнато по-ефективно планиране, съчетано с по-голяма самостоятелност на предприятията, във всеки отрасъл са създадени Държавни стопански обединения (ДСО), чиито брой в края на 70-те години достига 64. Концентрацията стига дотам, че предприятията с над 1000 работници обхващат 47% от трудовата сила[51]. Основен недостатък и на прекомерната централизация си остава нерешеният проблем с качеството на произвежданите стоки, а оттам

[49] Позициите на Живков, когато разговаря само с чехословашките лидери и когато се изказва на общите срещи на страните от Варшавския договор се отличават. По време на посещението си в Прага и Братислава в края на април 1968 г. Живков се интересува преди всичко от възможността за икономическо сътрудничество: „*Ние считаме, че възможностите, които съществуват за икономическо сътрудничество между двете страни, са далеч по-големи и ние бихме имали молба съответните наши компетентни органи в непродължителен срок отново да разгледат въпросите на нашето сътрудничество в областта на търговията и икономиката. Аз говоря преди всичко за икономическото сътрудничество, защото в областта на културния обмен трудности нямаме.*“ ЦДА, ф. 1 Б, оп. 60, а. е. 7, л. 15. Докато във Варшава през юли с. г. казва: „*Без нашата решителна подкрепа здравите сили в страната трудно ще се организират. Нещо повече, отчитайки реалната обстановка може да се каже, че е почти невъзможно тези сили да се организират без такава подкрепа. Здравите вътрешни сили трябва да почувстват нашата решителна помощ, помощта на нашите партии, помощта на нашите страни, помощта на нашите въоръжени сили, помощта на Варшавския договор.*“ ЦДА, ф. 1 Б, оп. 58, а. е. 12, л. 30-32.

[50] *Николов, И.* Новата система за управление на народното стопанство през 1960-1980-те години. – В: България 1300. Институции и държавни традиции. С., 1981, Т. 3, 447-456; *Lampe, J. R.* The Bulgarian Economy in the Twentieth Century. London, 1986, 199-222.

[51] Т. Живков лансира като българска идеята за създаване на стопански обединения, които от една страна централизират производството в даден отрасъл, а от друга – му дават по-голяма самостоятелност от централното планиране. При официални разговори с Густав Хусак, чиято задача е да заличи постигнатото от „Пражката пролет“, Живков обявява България за първенец в налагането на системата на ДСО в цялата икономика. В духа на чехословашката „нормализация“ звучат и поясненията на Живков за същността на тази българска икономическа реформа. „*В началото отделни предприятия, заводи, които влизаха в системата на обединенията, имаха известна икономическа и юридическа самостоятелност. Сега ние ликвидирахме напълно или почти тази самостоятелност. Основната икономическа единица, която има икономическа и юридическа самостоятелност е ДСО. Нашият опит показа, че с даването на икономическа и юридическа самостоятелност на отделни заводи и предприятия, даже при условията на централизирано планиране, каквито е имало винаги у нас, се нанася вреда на държавата и обществената собственост, разпиляват се капитални*

и с недостатъчната им конкурентност на свободния пазар[52]. При това България закъснява и в стремежа си към концентрация, защото когато у нас се лансира тази идея, в развитите страни тя вече е заменена с нейната противоположност – за децентрализация под лозунга „*Малкото е хубаво*!"

В средата на 70-те години България вече твърдо е избрала пътя на модернизацията чрез изграждане на съвременно машиностроене. В тази посока вървят заявените намерения в предложените за обсъждане от висшето партийно ръководство на 27-28 февруари 1975 г. „Основни насоки в икономическото развитие на страната през седмата петилетка и до 1990 г."[53] Като стратегически за развитието на страната отрасли са изброени: електрониката, електронноизчислителната и комуникационната техника, кибернетизацията, производството на нестандартно оборудване за енергетиката, металургията, химическата, минната и хранително-вкусовата промишленост, подемно-транспортното машиностроене (електрокари, автокари, електротелфери), корабостроенето, металообработването. Световната петролна криза, настъпила като последица от Октомврийската арабо-израелска война от 1973 г. (т. нар. Война „Йом Кипур"), поставя на сериозно изпитание и българската икономика и особено амбициозните намерения за ускорена модернизация. Но най-големият проблем на българската индустрия си остава лошата организация, функция на административно-бюрократичното планиране и управление на икономиката[54].

Световната енергийна криза, предизвикана от десетократното повишаване на цената на петрола, поставя България в особена позиция. От една страна, тя закупува съветския петрол на многократно по-ниски от световните цени,

---

вложения, фонд работна заплата, не може да се проведе последователно техническия прогрес. По-рано ние създадохме 120 ДСО. Извършихме обаче концентрация. Окрупнихме ги и сега нашата икономика... е обхванатата от 66 ДСО." ДА на МВнР, оп. 27, п. 148, а. е. 3068, л. 61-62.

[52] *Баева, И.* Българската външна пропаганда в началния период на живковизма. – В: *Същата.* България и Източна Европа. С., 2001, 90-105.

[53] В доклада, подготвен от младия технократ Огнян Дойнов, привлечен в държавното и партийното ръководство от Живков, са заявени намеренията: „*През следващите 10 години да се удвои по мощност производствената база, а до 1990 г. тя да нарасне 3,5 – 4 пъти. През следващите 10-15 години икономиката по своята отраслова структура да се доближи до структурата на развитите индустриални страни в света. Водещо място ще заемат отраслите и производствата с висока ефективност*". Цит. по: *Дойнов, О.* Спомени. С., 2002, 79-80.

[54] Огнян Дойнов степенува проблемите по следния начин: „*Ако приемем, че недостатъчното познаване на новите технологични и технически решения оказваше влияние върху нашата дейност, то трябва да отбележим, че най-решаващият негативен фактор в цялостната работа на промишлеността беше ниското равнище на организация на всички управленски равнища. Лошата организация влияеше върху доставката на суровини и материали на заводите, върху организацията на производството, реализацията на продукцията, както и върху цялата планова дейност на микро и макроикономическо равнище*". Пак там, с. 79.

от друга – Съветският съюз, макар и плавно, също иска промяна в цената на нефта в рамките на СИВ (предложението е плавно за 5 години съветският нефт от 10-12 рубли за тон да достигне цени, близки до световните, които са 200-220 долара)[55]. Това като цяло благоприятно за България съотношение на световните и вътрешноблоковите цени на петрола не е използвано достатъчно умело и в края на 70-те години нашата страна, заедно с всички останали държави от Източния блок, започва да трупа доларови дългове към Запада[56]. Освен реалната опасност от попадане в дългов капан[57], рязкото повишаване на цените на енергоносителите допълнително затруднява реализацията и на българската машиностроителна продукция – тя става по-скъпа и неконкуретноспособна, а на икономическата система ѝ липсва способността гъвкаво да реагира на промените. Трудностите продължават, въпреки опитите на българското правителство да преодолее нарастващото задлъжняване към Запада със съветска помощ. В тези усилия ръководството на БКП стига до молба до съветското правителство в края на 1983 г. да се намалят съветските военни доставки[58] точно в момента,

---

[55] Данните са цитирани по книгата със спомени на Огнян Дойнов, издадена след смъртта му. Пак там, с. 81.

[56] За нарастващия български външен дълг в края на 70-те години вж.: *Вачков, Даниел*. Съветското решение на проблема с българския външен дълг от края на 70-те години на XX в. (под печат).

[57] Много добре е описано изпадането на Унгария в дълговия капан към Запад в: *Матолчи, Дьорд*. Принудителното задлъжняване на Унгария. – В: Двуликият Янус. Предизвикателствата на прехода към демокрация в Унгария. С., 2000, 54-87.

[58] Писмото е адресирано до съветския военен министър Дмитрий Устинов, то е от октомври 1983 г. и е подписано от българския министър на отбраната Добри Джуров. Но в посланието на един военен до друг са описани не военни проблеми, а икономическите трудности, преживявани от България : „*Ако се приспаднат средствата за стимулиране, които Съветският съюз предоставя на България ежегодно за доставка в СССР на наши селскостопански продукти, продукти на хранително-вкусовата промишленост, леката промишленост, за туризма и за българските работници, практически голяма част от абсолютния прираст на националния доход на НРБ се заангажира с покриването на разходите за увеличение на контрактните цени и разходите за доставка на въоръжения за нашата армия... Това наложи да се намалят капиталните вложения, да се задържи развитието на редица важни за страната производства и да се спре по същество изпълнението на социалната програма, която беше утвърдена от 12 конгрес. Нещо повече, наложи се да се увеличат съществено цените на дребно на редица основни стоки за народно потребление... Създаде се положение, при което НРБ не знае как ще приключи своя план през дадена година, какви ще бъдат конкретните резултати от нашите икономически взаимоотношения... Знае се, че България има пасивно салдо към Съветския съюз и се търсят начини да бъде преодоляно това положение или чрез намаляване на съветските доставки на материали, суровини, горива и други ресурси за България, необходими за развитието на нашата икономика, или като се искат от България стоки, които са дефицитни у нас и нямаме възможност да произвеждаме допълнително над предвиденото в плана.*“ ЦДА, ф. 1 Б, оп. 67, а. е. 917-83, л. 5-11.

когато изглежда, че между Изтока и Запада започва ново обтягане на отношенията, наречено „втора студена война".

Седемдесетте години носят промени и в българското село. Посоката е същата, както и в промишлеността – концентрация. Третата трансформация на българското село е осъществена със създаването на Аграрно-промишлените комплекси (АПК), което наистина е уникален български експеримент. С АПК-тата Живков иска да направи България водеща в развитието на селското стопанство (по същия начин, както първа в Източна Европа осъществява и кооперирането), като този път експериментът не е свързан с подобна акция в СССР[59]. Обявената цел на АПК е хоризонталната интеграция на ТКЗС и индустриализацията на селското стопанство, а като страничен резултат се очаква да се преодолеят негативните последици за селското стопанство от обезлюдяването на селата[60]. Първите опити за прилагане на промишлени методи се правят в производството на бройлери и в животновъдството. Експериментът започва през 1968 г., а окончателното решение за трансформацията е взето през април 1970 г. В края на 1971 г. на мястото на около хилядата ТКЗС са създадени 170 АПК, всеки от които разполага средно с около 274 хил. дка. и 6500 работници. Това означава, че 95% от обработваемата земя е обхваната от АПК[61]. Гигантоманията, заложена в АПК, скоро показва негативните си последици – организационен хаос, допълнително отдалечаване на селяните от органите, които вземат решения, тежък бюрократичен апарат, затова големите комплекси отново започват да се разделят – до края на 1979 г. броят им вече е 338.

---

[59] Т. Живков изрично подчертава уникалността на българската акция: „*Тъй като обаче не разполагаме с голям наш и на другите страни опит, следва наред с творческа смелост да проявим и максимална осторожност при създаване на едни или други форми на концентрация на селското стопанство*". *Живков, Т.* Избрани съчинения, Т. 7, С., 1981, с. 203. България се опитва да даде примера на българските АПК и на другите страни от Източна Европа, та дори и на Съветския съюз, но среща по-скоро недоверие и съмнения. Посетилият България през септември 1970 г. секретар на ЦК на КПСС Фьодор Кулаков заявява директно: „*За първи път срещаме такъв случай – създават се АПК с площ 110 хил. ха. Не мирише ли това малко на спортно увлечение... Може би това при Вас се е наложило поради климатични, почвени, икономически и прочее условия, поради сложилите се обстоятелства? Но директорът не можа да ни даде убедителен отговор. Другарите обясниха, че това е експеримент. Но на нас не ни стана ясно. Може би те още не са готови. Не разбрахме защо трябва да се създава такъв гигант, такава сложна система на управление... Практиката показва, че е лесно да се окрупни едно стопанство, но много трудно е да се разкрупни.*" ЦДА, ф. 1 Б, оп. 60, а. е. 50, л. 4-5, 7.

[60] На 27-28 април 1970 г. заседание на ЦК на БКП обсъжда идеята за „*концентрация и развитие на селското стопанство на промишлена основа*". ЦДА, ф. 1 Б, оп. 58, а. е. 39. Основната идея и този път се базира на идеологемата, че „*концентрацията на производството е закономерен процес на развитие преди всичко на производителните сили*". *Живков, Т.* Избрани съчинения, Т. 7, с. 189.

[61] ДА на МВнР, оп. 28, п. 93, а. е. 2133, л. 59.

През 70-те години в производството на храни все по-голяма роля започват да играят т. нар. лични или помощни стопанства, в които селяните, а и част от градските жители произвеждат селскостопанска продукция за собствена употреба или за пазара. Благоприятно условие за тази дейност е намаляването на работната седмица през 1974 г. от 48 на 42,5 часа. Производството от личните стопанства осигурява снабдяването на градовете и съдейства за повишаване на доходите на селото. През 1980 г. в тези стопанства, които обхващат едва 13% от обработваемата земя, се произвеждат 41,3% от плодовете и зеленчуците и дори 13% от зърното[62]. Стимулирането на частното производство е наречено от Живков *„политика на самозадоволяване"*, но очевидно целта е по-широка – разширяване на производителната мощ на частните стопанства в такива трудоемки дейности като отглеждането на зеленчуци, мляко и яйца, овощарството, животновъдството. В началото на 80-те години стимулирането на частната инициатива достига и до услугите в градовете, където се откриват частни ресторанти, лекарски кабинети и др.

През март 1979 г. започва обсъждането на нов реформаторски проект – *„нов икономически механизъм"* (НИМ). Този път се предвижда прилагането му да започне от сферите, които по-лесно се поддават на промени – селското стопанство и търговията, а едва след това да се включи промишлеността. НИМ залага на стопанската сметка за всички производителни звена до бригадата (в която има от 30 до 50 работници). За да може обаче всяка единица да отговаря за икономическите резултати от дейността си, е необходима децентрализация при планирането. От 1982 г. започва създаването на неголеми (до 200 работници) предприятия в леката промишленост. Целта е по-бързо да се осъществи прилагането на новите технологии, да се повиши производителността на труда и качеството на стоките. Тази реформа приближава България към пазарните принципи, защото обвързва заплащането с производителността на труда и с печалбата. Тя предвижда и изборност на ръководството на бригадите, които трябва да станат *„главните органи на самоуправлението"*[63]. Очевиден е стремежът да се съчетаят елементите на икономическа и политическа либерализация. НИМ предвижда промяна и в такъв основен постулат на социализма като този за държавната собственост върху средствата за производство – през втората половина на 80-те години Живков предлага работниците да се превърнат в стопани на предприятията, като поемат отговорност за дейността им, при това без да разчитат на държавни дотации[64].

---

[62] *Brown, J. F.* Eastern Europe and the Communist Rule. Durham and London, 1988, 134-135.

[63] Вж.: *Марчева, И.* Опитите за икономически реформи в България през втората половина на XX в. – В: 120 години изпълнителна власт в България. С., 1999, 288-300. *Крамптън, Р.* Кратка история на България. С., 1994, 286-290.

[64] Искането за смяна на собствеността като „революционна" промяна в социализма е залегнало в Юлската концепция, лансирана от Т. Живков през 1987 г. То е повторено и в решенията на Националната партийна конференция, 28-29 януари 1988 г.: *„Предоставянето на обектите на социалистическата собственост на трудовите колекти-*

Настъпват промени и в разпоредбите за външните икономически връзки. Постановление от 1980 г. насърчава създаването на смесени предприятия с български и чужди капитали. Тази практика е позната в Източна Европа от 60-те години, но в България се налага по-късно[65]. Освен стимулирането на българското производство и улесняването на износа, системата на смесените предприятия има и друга важна функция. С нейна помощ български предприятия получават достъп до модерни технологии, недостъпни за Съветския съюз, заради забраните на КОКОМ[66]. А близките българо-съветски икономически отношения дават възможност на съветските специалисти да получат някои от забранените технологии, особено в областта на електрониката и роботостроенето.

Многобройните експерименти в българската икономика имат обща посока – либерализация на икономиката и постепенното навлизане на пазарните принципи. Всички те обаче се оказват половинчати – замислени са добре, започват, но по-късно са спрени от страх пред негативните им социални, идеологически или политически последици. Сам Живков неведнъж се е опитвал да представи българските реформи като експеримент, който може да послужи и на Съветския съюз – прави го в типичния за него стил на границата на абсурда с думите: „*В малка държава голяма грешка не може да стане*". Една от причините за непоследователността на реформите е пълната зависимост на българското ръководство от Съветския съюз, както и това, че българските стоки се реализират предимно

ви за стопанисване и управление е ключов въпрос на качественото преустройство на икономическите отношения", макар че е съпроводено и от значително по-голяма свобода за определяне на размера на заплатите: „*Да се ликвидира безкомпромисният уравновиловъчен подход при заплащането на труда чрез внедряване на новата тристепенна скала за определяне на основните заплати и тяхното нарастване в зависимост от растежа на творчески принос за крайните резултати във всички сфери. На тази основа: да не се допускат ограничения на индивидуалните доходи при постигнати високи резултати; заплатата да се получава не за заемано място, а за постигнати резултати*". ЦДА, ф. 1 Б, оп. 68, а. е. 15-88, л. 22-23.

[65] Още от края на 70-те години се подготвят условията за създаване на смесени предприятия с български и чуждестранен капитал. През 1973 г. е създаден специален „*фонд за финансиране на задграничните дружества*", в който постъпват 20% от печалбите на задграничните дружества. През 1978 г. процентът е увеличен на 30. Общата рекапитулация от дейността по създаване на смесени дружества през 1991 г. изглежда по следния начин: 295 дружества в развитите и развиващите се страни, 56 дружества в СССР, 15 дружества в бившите социалистически страни. Тяхната дейност е фиксирана със специално постановление на Министерския съвет от 25 февруари 1983. *Биков, Р., М. Мицев, Н. Начев.* Икономическата криза в България: причини и последици. С., 1992, 121-122.

[66] COntrol COMmittee – комисия на САЩ, Европейския съюз, Австралия и Япония за контрол върху износа на високотехнологични изделия, които могат да имат двойно предназначение (гражданско и военно). КОКОМ е елемент от студената война през последната ѝ фаза.

на огромния и непретенциозен съветски пазар[67]. Историята на икономическите реформи в България показва колко безплодни са усилията за либерализация само в икономиката, когато те не са съпроводени със съответните политически промени или поне с осъзнаване от страна на политическия елит какви могат да бъдат последиците от реформите.

2. 3. Социалистическата конституция от 1971 г.

Необходимостта да започне подготовка за изработване на нова, трета поред българска конституция, е заявена още през 1958 г. Мотивът тогава е, че според заявлението на 7 конгрес на БКП България вече е построила основите на социализма, влязла е в новото общество. Това изисква принципите на новото, социалистическо общество да се фиксират в нов основен закон. Проектът за конституция е подготвян от специална комисия, оглавена от Т. Живков, чиято работа продължава по време на мандата на 4 и 5 Народно събрание. Проектът е разработен и разгледан на специално заседание на парламентарната конституционна комисия, след което обсъден от Политбюро на ЦК на БКП и от пленум на ЦК, проведен през март 1971 г. Едва след като получава партийно одобрение, той е публикуван и подложен на широко обсъждане на най-различни равнища, включително и в медиите[68]. Накрая освен с гласуване в Народното събрание, конституцията е приета и чрез референдум, организиран на 16 май 1971 г.[69]

Изработването на нова, социалистическа конституция на НРБ не е нещо уникално в Източния блок. Тя се нарежда в общия процес на замяна на следвоенните „народнодемократични" конституции с нови на „победилия социализъм". И тук обаче може да се забележи българската специфика, защото като изключим конституцията и нейните промени в Чехословакия[70] и румънската конституция от 21 август 1965 г., Т. Живков отново съумява да се представи като „първенец".

---

[67] Особеният характер на икономическите взаимоотношения между малка България и огромния Съветски съюз дават основание на Живков да се шегува пред западни политици, че *„България била станала велика колониална държава и притежава най-голямата колония в света – Съветския съюз, защото характерът на търговията между двете страни е износ на скъпа съвременна продукция срещу внос на суровини"*. Цит. по: *Дойнов, О.* Цит. съч., с. 123.

[68] Български конституции и конституционни проекти. С., 1990, с. 55.

[69] Живков обосновава необходимостта от нова конституция пред Народното събрание на 7 май 1971 г. най-вече с това, че България е коренно променена от 1947 г. и е навлязла в етапа на *„развито социалистическо общество"*. *Живков, Т.* Избрани съчинения. Т. 8, С., 1971, 228-256.

[70] ЧССР представлява особен случай на конституционно устройство, тъй като в нея през целия следвоенен период продължават да съществуват неясноти около отношенията на по-голямата чешка общност с по-малката словашка. Затова социалистическата конституция от 11 юли 1960 г. е поправяна многократно, особено след кризисната 1968 г. Конституции социалистических государств Москва, 1987, Т. 2, 144-229.

Българската социалистическа конституция е разработена изцяло наново (а не чрез поправки, както е при много други държави от Източна Европа) и влиза в сила през пролетта на 1971 г. В останалите социалистически страни това става в следната последователност: в Унгария промените в конституцията от 1949 г. са приети на 19 април 1972 г., в СФР Югославия новата конституция е приета между 22 и 31 януари 1974 г., в ГДР конституцията от 1968 г. е променена на 27 октомври 1974 г., в Полша допълненията към конституцията от 1952 г. влизат в сила на 10 февруари 1976 г., в Албания новата конституция е с дата 28 декември 1976 г., а новата съветска конституция е приета на 7 октомври 1977 г.[71]

Характерът на третата българска конституция е подчертан още в преамбюла с декларираното: „*единомислие и единодействие на БКП и БЗНС*“, „*победата на социализма, установила пълното господство на обществената собственост върху средствата за производство и премахнала завинаги експлоатацията на човек от човека*“, „*сътрудничеството и взаимопомощта със СССР и с другите страни от социалистическата общност*“. Посочена е и целта на държавата „*да изградим под ръководството на БКП и в изпълнение на нейната програма развито социалистическо общество у нас, да увеличаваме със своя труд социалистическата собственост, материалното и духовното богатство на народа, да разгръщаме и задълбочаваме социалистическата демокрация, да създаваме все по-благоприятни условия за многостранен разцвет на свободната човешка личност*“[72]. За първи път в основния закон намира място и вписването на принцип като ръководната роля на БКП в чл. 1, ал. 2, 3.[73]

Нов е погледът и върху властта с формулировката за „*единство на държавната власт*“. Това ново положение е обявено като основен принцип в политическата система, редом с други от рода на „*демократически централизъм*“, „*социалистически демократизъм*“ и „*социалистически интернационализъм*“[74]. Всъщност идеята за „*единство на държавната власт*“ оспорва принципа на Монтескьо за разделение на властите и открито обявява сливането на функциите на законодателната и изпълнителната власт. Единството на властта е олицетворено от нов орган – Държавен съвет, който е описан като „*висш постоянно действащ орган на държавната власт, който съединява вземането на решения с тяхното изпълнение*“[75]. Държавният съвет осигурява пълновластието на Тодор Живков, тъй като след гласуването на новата конституция той се отказва

[71] Пак там, Т. 1 и 2.

[72] Български конституции и конституционни..., с. 56.

[73] Точният текст е: (2) *Ръководната сила в обществото и държавата е БКП; (3) БКП ръководи изграждането на развито социалистическо общество в НР България в тясно сътрудничество с БЗНС*. Пак там, с. 57. Тези две алинеи от чл. 1 са отменени на 15 януари 1990 г., още преди дори да се заговори за изработване на нова конституция.

[74] Пак там, чл. 5, с. 58.

[75] Глава V на конституцията. Пак там, 71-74.

от премиерския пост и поема новата по-висока функция (юли 1971 г.), която запазва до свалянето му от власт през ноември 1989 г.

Всички конституционни текстове са идеологизирани – подчертан е социалистическият характер на държавните органи и на обществените организации. Идеологизацията се отнася и за такава субективна дейност като творчеството, което „*в областта на науката, изкуството и културата служи на народа и се развива в комунистически дух*“[76]. Особено категорично е прокарана тази теза в текстовете, които регламентират икономиката: „*Икономическата система на НРБ е социалистическа. Тя се основава на обществената собственост върху средствата за производство, изключва експлоатацията на човек от човека и се развива планомерно към комунистическа икономика*“[77]. Промяна в сравнение с предишната конституция има и при определяне на формите на собственост. Вече не се споменава и като термин частната собственост, която е заменена от не съвсем ясното като съдържание понятие „*лична собственост*“[78], а наред с основните „*държавна* (*общонародна*)“ висша, и „*кооперативна*“ се е появила и една нова – „*собственост на обществените организации*“[79].

Нов елемент в конституцията са разширените обществено-икономически права на гражданите: на труд (осигуряването на който е грижа на държавата, както и възможността за свободен избор на професия, но трудът е фиксиран и като задължение[80]), на почивка (съпроводена с държавното задължение да намалява работното време, без да намалява заплащането), на осигуряване (чрез „*единно обществено осигуряване и отделяне на необходимите средства от националния доход за финансиране на осигуровките*“), на безплатно и задължително образование (основното образование е обявено за задължително, а държавата се задължава да създаде „*условия за осъществяване на всеобщо средно образование*“) и медицинска помощ (държавата гарантира безплатната

---

[76] Пак там, чл. 46, с. 64.

[77] Така гласи ал. 1 на чл. 13. Пак там, с. 59.

[78] В конституцията е направен опит да се дефинира „*личната собственост*“ на гражданите като „*имоти и вещи за задоволяване на своите и на семействата си потребности*“, „*дребните средства за производство и продукция на домакинствата на кооператорите и на другите трудещи се от земята, предоставена им за лично ползване, както и дребните средства за производство, използвани от трудещите се за водене на други спомагателни дейности и продукцията от тях*“. Все пак е фиксирана и възможността от разширяване на тази собственост и върху средства за производство с обещанието, че „*със закон се определят видът и броят на дребните средства за производство, които могат да се притежават в спомагателното стопанство*“. Това гласят първите 2 алинеи на чл. 21. Пак там, с. 60.

[79] Пак там, чл. 14.

[80] Текстът за трудовото задължение на гражданите е отделен от правото на труд – той е в чл. 59 и звучи така: „*Всеки работоспособен гражданин е длъжен да се занимава с общественополезен труд съобразно своите способности и квалификации*“. Пак там, с. 66.

медицинска помощ на всеки гражданин и се нагърбва с организирането на „*лечебно-профилактични и други здравни заведения и служби*“)[81].

Може би променените международни отношения, както и започналия хелзинкски процес са предизвикали значително по-подробното разработване на текстовете за правата на гражданина. На думи е обявено, че се гарантират „*свободата и неприкосновеността на личността*“, както и това, че „*Никой не може да бъде задържан повече от 24 часа без разрешение на съда или прокурора.*“ По подобен начин е записана неприкосновеността на жилището, на кореспонденцията и телефонните разговори, правото за образуване на „*организации с политически, професионални, културни, художествени, научни, религиозни, спортни и други нестопански цели*“, а „*свободата на словото, печата, събранията, митингите и манифестациите*“ е придружена дори с текст, с който държавата се задължава да я осигури „*като на гражданите се предоставят необходимите материални условия за това*“[82]. От гледна точка на своите текстове новата конституция е в духа на времето с дадените права и свободи на гражданите. Проблемът е обаче не в текстовете, а във възможността тези права да бъдат упражнявани. За подобна практика липсват преди всичко законови гаранции[83].

Новата българска конституция трябва да се постави в рамките на извършените преобразования в целия Източен блок. След десетилетията на сътресения, волунтаристични обещания за влизане в комунизма, в началото на 70-те години вече господства отрезвяването. Новите конституции са изработени именно за да се излезе от трудното наследство на „преходния период“ и да се установи нова трайна реалност. При това тези нови конституции осигуряват на водещите в политическия живот партийни лидери нова позиция – не опасната заради отговорностите за икономическата политика правителствена длъжност,

---

[81] Тези права са фиксирани в чл. 40,, 41, 42, 43, 45, 47. Пак там, 63-65.

[82] Гражданските права са записани в членовете 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56 и 57, след което идва ред на задълженията. Пак там, 65-66.

[83] Това е напълно в духа на политическата система на държавния социализъм от съветски тип. Но когато започва общата му криза през втората половина на 80-те години именно партийното ръководство обсъжда как да се осигурят религиозните и гражданските права, тъй като България е атакувана на форумите на ООН и на СССЕ. В хода на общоевропейския процес на 6 септември 1983 г. в Мадрид е подписано споразумение за спазване на правата на човека, а с приложението му се занимава Виенското съвещание по човешкото измерение на общоевропейския процес. При това положение на 22 юни 1988 г. Секретариатът на ЦК на БКП обсъжда как България да се съобрази с новите изисквания за спазване на религиозните права, правата на гражданите да се самоорганизират и да контролират спазването на човешките права. Секретарят Емил Христов откровено заявява: „*Провъзгласеното от конституция право* (свобода на словото, печата, вероизповеданията, събранията, сдруженията, на стачка, на свободно пътуване) *не е уредено впоследствие със закон.* ЦДА, ф. 1 Б, оп. 71, а. е. 305-88, л. 32-36.

а по-престижния, по-отдалечен от пряката политика и по-уважаван по света пост президент на държавата. В българския случай той е заместен от колективния орган Държавен съвет, но това не променя факта, че Т. Живков вече и институционално става държавен глава.

Със социалистическата конституция от 1971 г. е направен опит да се преформулира системата, изградена по времето на сталинизма, в духа на новото време. За целта новият съветски лидер Л. Брежнев въвежда и ново наименование на системата в Съветския съюз и в Източна Европа – „*развито социалистическо общество*", което трябва да продължи цяла историческа епоха. Най-общо казано, с помощта на това ново определение идеолозите на социализма се опитват да излязат от „капана", поставен им от еуфоричния волунтаризъм на Хрушчов с обещанието за „влизане в комунизма" през 1980 г. и да го отхвърлят отвъд историческия хоризонт. С формулировката за „*развито социалистическо общество*" на източноевропейците се обяснява, че не трябва да очакват нещо изключително в близко бъдеще, а да се примирят с реалността, изпълнена с проблеми и опити за реформи. Вместо големи очаквания им се предлага да се радват на умерената консумация в духа на получилия вече господстващи позиции в развития свят „консумеризъм".

2. 4. Интелигенцията между сталинизма и живковизма

При смекчаването на режима след смъртта на Сталин сред българската интелигенция настъпва оживление. Промените във вътрешната политика, независимо от обхвата и характера им, раждат надежди именно в тези среди, които по правило са най-чувствителни към липсата на свобода. Известно влияние оказва и променената атмосфера сред съветската интелигенция в навечерието на 20 конгрес на КПСС. До българските творци достига отзвука от свободните дискусии по теми, определяни до момента за табу, както и критиката на редица догми в изкуството, санкционирани от Комунистическата партия[84]. Тези информации събуждат любопитство и неясни предчувствия за промяна. Те се долавят при обсъжданията на изложбите на полския плакат (декември 1954 г.), на италианския художник Ренато Гутузо и на мексиканската изложба (януари и юни 1955 г.). Литературната критика в лицето на Здравко Петров, Минко Николов, Владимир Свинтила, Борис Делчев, поставя забранения по-рано въпрос за художественото майсторство. В писателските дискусии се обсъжда необходимостта да се отстоява свободата на мненията и стиловете, както и да се познават западните културни течения[85].

---

[84] *Аврамов, Д.* Летопис на едно драматично десетилетие. С., 1994, 13-18; *Мигев, В.* Българските писатели и..., 110-113.

[85] *Аврамов, Д.* Летопис..., 20-37, 42-48, 50-74; ЦДА, ф. 551, оп. 1, а. е. 58 а, л. 106-116, 208-213, 283-284; *Мигев, В.* Българските писатели и..., 114-116, 118-121.

Партийната върхушка осъзнава очерталата се заплаха и в края на 1955 г. се опитва да ограничи недоволството и свободомислието, като В. Червенков и членове на Политбюро няколко пъти се срещат с писателите, за да *„стегнат редиците"*[86]. Обвинения са отправени и към млади, и към утвърдени творци (Иван Радоев, Божидар Божилов, Емил Манов, Павел Вежинов, Борис Делчев): че са поставили на преден план човешкото у човека, протестирали са срещу грубата намеса в творческия процес, опитали са се да нарекат нещата с истинските им имена. Партийното ръководство поставя въпроса дали тези творци продължават да приемат марксистко-ленинската идеология и ръководната роля на партията, защото все по-често говорят за свобода на писателя и за свободата изобщо. Така още в края на 1955 г. БКП се опитва да ограничи проявите на недоволство и свободомислие сред интелигенцията. Дълго насажданият страх и механизмите на партийния контрол правят проблематично по-нататъшното развитие на българското „размразяване". Но решаващ за неговата съдба отново е външният фактор – 20 конгрес на КПСС, започнал разобличаването на Сталин. Последвалият го Априлски пленум на ЦК на БКП от 1956 г. обвинява единствено В. Червенков за сковаността в културния живот и заявява, че вече не той, а ЦК ще държи здраво *„идеологическия фронт"*. Всъщност, и в Съветския съюз, и в България намеренията на партийните ръководства са критиката на култа към личността да остане в строго определени рамки, за да не предизвика сътресения в системата[87].

Но и във вида, в който е оповестена, промяната е достатъчно значима и разпалва надеждите на интелигенцията, че ерата на сталинизма приключва. Част от творците решават, че това означава официална санкция за демократизация в областта на културата[88]. Надеждите бързо са попарени. Партийното

---

[86] ЦДА, ф. 1 Б, оп. 5, а. е. 181, л. 19-26; *Мигев, В.* Българските писатели и..., 122-127.

[87] В доклада на Н. Хрушчов пред 20 конгрес на КПСС се критикува посредствеността и лакировката в изкуството, но и *„очернителството"* на съветската действителност, а от творците се изисква да създават произведения, *„проникнати от духа на борбата за комунизъм"*. *Хрущев, Н.* Высокое призвание литературы и искусства. Москва, 1963, 7-8. Вж. и: *Баева, И.* Източна Европа след Сталин ..., 246-270; *Мигев, В.* Несъстоялата се „Априлска пролет" на България – 1956 година. – Исторически преглед, 1993, кн. 4-5, 79-81; *Христова, Н.* Власт и художествена интелигенция в България 1956-1958 година. – Проблеми на изкуството, 2000, кн. 3, 52-53.

[88] Много показателно за настроенията сред интелигенцията е положението в партийната организация на СБП. Тя трябва да проведе три събрания, докато успее да приеме резолюция в подкрепа на решенията на Априлския пленум. Писателите-комунисти са особено критични. Емил Манов открито заявява, че *„въпросът не е просто в личността на Червенков или който и да било на негово място"* и изразява съмнение, че съществуват реални гаранции срещу повторението на култа; Борис Делчев твърди, че писателите трябва да са независими от партийното ръководство, а Людмил Стоянов обяснява, че свободата на творчеството *„трябва да се разбира като свобода от догми в идейната система на марксизма-ленинизма"*. *Мигев, В.* Българските писатели и..., 136-139.

ръководство използва първия удобен повод (статии на Владимир Топенчаров във в. „*Отечествен фронт*"), за да напомни, че критиката, надхвърляща зададените от партията рамки, представлява „*дребнобуржоазна разпуснатост*" и ще бъде преследвана[89]. Пленумът на ЦК на БКП от септември 1956 г., показва, че ръководството няма намерение да предоставя свобода на интелигенцията. Ръководната роля на БКП в печата, литературата, изкуството и нуждата от подчинение на партийната линия остават аксиома. Критиката на култа трябва да бъде в строго определени рамки и да не предизвиква сътресения в системата, както става в Унгария. След „*унгарската есен*" вратата към демократизацията, започнала да се открехва по нареждане от Москва, е демонстративно захлопната.

Въпреки това, след 1956 г. и Източна Европа, и България вече не изглеждат както преди. През втората половина на 50-те и началото на 60-те години новото, което впечатлява както в литературата, така и в киното, е преодоляването на декларативността, поставянето на човека, а не на строителя на социализма в центъра на произведенията на поети и писатели като Константин Павлов, Стефан Цанев, Дамян Дамянов, Владимир Башев, Любомир Левчев[90], Валери Петров, Георги Марков, Павел Вежинов, Александър Геров, както и на сценаристите Емил Манов, Христо Ганев, Анжел Вагенщайн и режисьорите Методи Андонов, Рангел Вълчанов, Вело Радев, Дучо Мундров. В театралния репертоар режисьори от ранга на Боян Дановски и Гриша Островски включват пиеси на автори, забранени в предходните години[91]. Анимационното кино, оставено без строг партиен надзор, започва своя възход, а режисьорите Тодор

---

[89] На 20 май 1956 г. във в. *Работническо дело* е публикувана уводна статия „За правото дело на партията, срещу дребнобуржоазната разпуснатост", която осъжда антипартийните прояви в творческите среди и ги окачествява като „*дребнобуржоазна стихия*" и „*ревизионизъм*". *Топенчаров, В.* Бесове на моето време, 219-222, 226-227, 234-237; *Баева, И.* Източна Европа след Сталин..., 264-266, 275-276, 279-280.

[90] Първите стихосбирки на Любомир Левчев, Константин Павлов, Стефан Цанев, Дамян Дамянов и Владимир Башев излизат между 1957 и 1960 г. Поезията им разчупва шаблоните и внася новия полъх на поколението, което по-късно ще се нарече „априлско". Показателни за нагласите на тези творци са признанията, направени от К. Павлов след повече от три десетилетия: „*Решаваща за мен беше 1955 г. Не знам как стана, реших, че не бива да пиша така, както се пише... Годините между 1955-1957 г. бяха експериментално търсене на самия себе си и отказ от академичните или школски правила за това как се прави литература. Аз мисля, че ако нещо съм постигнал, то беше точно това съзнание да не робувам на нашата практика.*" – *Павлов, К.* Интервюта. С., 1995, 101-102.

Творческите търсения на младите поети и особено отказът им от класическия римуван стих провокират през 1961-1963 г. поредната литературна дискусия, в която част от критиците ги обвиняват в маниерност и чуждопоклоничество, но други защитават стремежа към нови естетически стойности. – *Трайкова, Е.* Българските литературни полемики..., 178-181.

[91] По-подробно вж.: *Славов, А.* Българска литература на размразяването. С., 1994.

Динов и Стефан Топалджиков печелят международни награди[92]. Активизират се преводачите, които разширяват кръга на преводната литература. В силно засегнатото от догматизма на предходния период изобразително изкуство започват нови процеси. В общата художествена изложба през 1957 г. за първи път осезаемо присъстват пейзажът и натюрмортът в противовес на водещите през периода на култа фигурални композиции и портрети. Вниманието и на публика, и на творци, отново е привлечено към художници (Иван Милев, Владимир Димитров-Майстора, Кирил Цонев), които дотогава са отричани като „упадъчни". В културния живот се завръщат творбите на членове от Дружеството на новите художници (Бенчо Обрешков, Иван Ненов, Александър Жендов, Стоян Сотиров), заклеймявани преди като „формалистични". Възстановен е интересът към иконата и народното изкуство. С първата национална младежка изложба през 1961 г. и с активизирането на творците от Пловдив, Плевен, Бургас е свързана появата на ярки млади дарования – Димитър Киров, Йоан Левиев, Светлин Русев, Георги Баев[93]. От средата на 50-те години постепенно се възстановяват културните контакти със Западна Европа, а България става член на редица международни културни организации[94].

„*Затягането на юздите*" на интелигенцията в България започва още през 1956 г. Страхът на партийното ръководство да не изгуби контрол върху нея го кара през февруари 1957 г. да централизира управлението на културата и просветата в едно министерство и да се обърне към човека, успял да ги държи здраво в партийния коловоз, макар и с методи, които година по-рано са остро критикувани. През януари 1958 г. за около шест месеца В. Червенков поема в свои ръце Министерството на просветата и културата (след него за кратко на този пост е Живко Живков, а от края на декември 1958 до септември 1962 г. – Начо Папазов). Контролът над интелигенцията става още по-необходим във връзка с все още неустойчивото положение на Хрушчов и Живков, започнали през 1956 г. промените в СССР и в България. Българският ръководител следва стъпките на Н. Хрушчов и КПСС в отношенията с творците[95]. През май 1957 г. на две срещи с културни дейци Хрушчов издига лозунга „За тясна връзка на литературата и изкуството с живота на народа". Български аналог става девизът „Повече между народа, по-близо до живота" – лайтмотив в речта на Живков пред писателите на 8 април 1958 г. Целта е да се сплашат непокорните и да се покаже мястото, което партията е отредила на интелигенцията. За да бъдат разсеяни докрай нейните илюзии, през юни 1958 г. 8 конгрес на БКП приема

---

[92] От 1953 до 1957 г. са създадени 4 черно-бели и 13 цветни филма, а след 1958 г. се изработват само цветни. *Маринчевска, Н.* Българско анимационно кино..., с. 64, 67-68.

[93] *Аврамов, Д.* Летопис на едно драматично десетилетие, 191-217, 167-298.

[94] *Калинова, Е.* „Разрешеният" културен обмен на България със Западна Европа... – В: Лица на времето, ч. 2, 239-266.

[95] *Същата.* Българският вариант на съветското „размразяване" в културата (1953-1963). – В: България и Русия през XX век. Българо-руски научни дискусии. С., 2000, 421-423.

резолюция, която за пореден път поставя задачата за „*борба с всякакви явни и прикрити буржоазни, антимарксически и антипартийни възгледи и влияния в изкуството*“, задължителност на социалистическия реализъм, комунистическа идейност, връзка с живота на трудещите се.

По-сериозна закана към интелигенцията и по-точно към филмовите дейци, се съдържа в постановлението на ЦК от 5 юли 1958 г. за състоянието и развитието на Българската кинематография[96], продължаващо ждановската практика за решаване на културните проблеми чрез партийни постановления. Ударът е нанесен точно – критиката е срещу неправилната тематична насоченост и „*заглушаването*“ на ясната комунистическа идейност и партийност на филми, опитващи се да разчупят предписваните схеми и канони, най-вече в творбата „На малкия остров“ (сценарист Валери Петров, режисьор Рангел Вълчанов). Причините за „вредните“ тенденции са открити в настъпилата след Априлския пленум „*идейна неустойчивост и колебание*“. Управлението на кинематографията и Съюзът на кинодейците са обвинени в липса на правилно идейно-политическо ръководство и в тях са извършени значителни кадрови промени. Партията определя тематиката – на първо място съвременните проблеми, както и жанровете – „*комедии, приключенски, музикални и други такива филми*“. Разбира се, творбите трябва да са „*жизнерадостни*“ и „*партийно целеустремени*“. Може да се разкриват трудностите и недостатъците на развитието, както и „*личните, семейно-битови теми*“, но само от ясни комунистически позиции. Търсенето на нови художествени форми и средства е оправдано, само ако с тях се разкрива по-ярко комунистическата идея.

На 22 конгрес на КПСС през октомври 1961 г. Хрушчов подновява атаките си срещу култа и Сталин. Още през ноември Т. Живков последва тази линия на пленум на ЦК, който отстранява В. Червенков от партийното ръководство. В поредната критика интелигенцията съзира нова възможност за разширяване на направения през 1956 г. пробив в името на демократизацията. Но в началото на 60-те години пред комунистическите партии вече са се изправили нови опасности. Изострянето на международните отношения засилва страха от изпускане на контрола върху интелигенцията, което може да доведе до нарастване на западното влияние. За да го предотврати, БКП набляга на постулата за неотслабващата идеологическа борба и за невъзможността от мирно съвместно съществуване между социалистическата и буржоазната идеология.

Настъплението срещу ставащата непослушна интелигенция започва от февруари 1962 г. До средата на април са проведени срещи на членове на ЦК с всички творчески съюзи, последвани от пленум и национално съвещание по идеологическите въпроси. На творците се внушава, че главната опасност са опитите да се постави под съмнение правилността на партийната линия и ръководната

[96] БКП в резолюции и решения на конгресите, на пленуми и на Политбюро на ЦК на БКП, 1956-1962, Т. 5, С., 1965, 284-296.

роля на партията в културата, което отваря вратата пред буржоазното влияние и „*идеологическата диверсия*“[97]. През април 1963 г. Т. Живков, по примера на Хрушчов, се среща с представители на интелигенцията, за да заяви, че чуждите влияния ги отклоняват от „*единствено правилния път на социалистическия реализъм*“ и че творческата свобода не може да излиза извън партийната политика и ръководство. Живков безапелационно обявява абстракционизма за „*чиста безсмислица*“ и „*израждане*“, осъжда „*упадъчната песимистична поезия*“ и „*псевдоноваторските увлечения*“ в киното и театъра[98]. Надеждите на интелигенцията за промяна са прекършени. Става ясно, че проблемът не е в култа към личността, а в основите на системата, които нито Хрушчов, нито Живков имат намерение да рушат.

В средата на 60-те години Т. Живков се ориентира към тактиката на „*камшика и захарчето*“ към интелигенцията. От 1963 до 1968 г. репресивният аспект на културната политика намира израз в спирането на в. *Литературни новини*, обединил свободомислещи автори като Васил Акьов, Радой Ралин, Стефан Продев[99]. През 1965 г. книгата на Константин Павлов „Стихове“ предизвиква поредица статии с упреци за отчуждение, песимизъм и „*непонятно естетизиране на мръсното, гадното, отвратителното*“, след които книгата е иззета от книжарниците, а на поета е наложена забрана да публикува стихове, която продължава почти две десетилетия[100]. В Сатиричния театър е забранена предизвикващата голям интерес пиеса на Валери Петров и Радой Ралин „Импровизации“. Остра критика предизвикват реалистично представените проблеми на младото поколение в пиесата на Недялко Йорданов „Ние не вярваме в щъркели“, а друга негова пиеса – „С надежда за утре“, не е допусната до сцената. Забранени са и филми на режисьорите Бинка Желязкова и Христо Ганев, представящи реалистично проблемите на обществото.

През 1966 и 1967 г. Политбюро на ЦК на БКП приема решения за „*засилване на борбата срещу идеологическата диверсия на империализма*“ и обсъжда

---

[97] *Работническо дело*, № 114, 24 април 1962; № 115, 25 април 1962.

[98] Т. Живков посочва като примери на „*упадъчност*“ публикациите в списанията „Пламък“ и „Родна реч“, както и във вестниците *Литературен фронт* и особено *Литературни новини*. Той критикува персонално поетесата Невена Стефанова, писателя Васил Попов, литературния критик Борис Делчев, Радой Ралин и отчасти Георги Джагаров. *Живков, Т.* Изкуството, науката и културата в служба на народа. Т. 2, С., 1965, 193-262.

[99] Първият брой на вестник *Литературни новини* излиза на 24 май 1961 г. Той се отличава рязко от традиционните литературни вестници, защото започва да публикува творци, които не са печатани другаде (Атанас Далчев), заема остра антикултовска позиция, стимулирана и от 22 конгрес на КПСС (1961), атакува догматичните позиции на Тодор Павлов, лансира модернизма в книгоиздаването. Линията на в. *Литературни новини* се оказва в дисонанс със „затягането на гайките“ и затова с решение на Секретариата на ЦК на БКП от началото на 1964 г. вестникът е спрян. Така в. *Литературни новини* се превръща в единствения спрян литературен вестник в годините на т. нар. априлско разведряване.

[100] *Трайкова, Е.* Българските литературни полемики..., 184-185.

състоянието на „*идеологическия фронт*“, като припомня на творците рамките на отредената им свобода. През 1968 г. опитите на Чехословакия да наложи „*социализъм с човешко лице*“ раждат нови надежди сред интелигенцията, но и нови страхове в партийното ръководство, което засилва цензурата и затяга дисциплината[101]. Смазването на „Пражката пролет“ е последвано от нови репресии: през есента на 1968 г. книгата с епиграми на Р. Ралин и илюстрации на Борис Димовски „Люти чушки“ е оценена от секретариата на ЦК като „*клеветнически пасквил*“ и е направен опит тя да бъде унищожена[102]. Авторите ѝ са наказани, а ударът е нанесен върху сатирата като цяло. През 1969 г. постановката на пиесата на Н. Йорданов „Ние сме на 25“, посветена на 25-та годишнина от 9 септември 1944 г., става повод за разправа с редица неудобни за властта драматурзи като В. Петров, Йордан Радичков, Никола Русев, Георги Марков[103].

Тактиката на партийната върхушка и лично на Тодор Живков към интелигенцията има и друга особеност. Ударите са премерени така, че да не създават широк слой недоволни. С неоспоримо умение Живков успява да привлече творците с изкушенията на материалните облаги, привилегиите и високите постове, като избягва прекалено грубата намеса в творческия процес[104]. При това Живков съумява да създаде свой кръг от писатели и други творци, които са наречени „ловна дружинка“, защото неформалните контакти се осъществяват главно по

---

[101] *Христова, Н.* Власт и интелигенция. Българската 1968 година. – Исторически преглед, 2000, кн. 5-6, 211-213.

[102] По този повод на 12 ноември 1968 г. Политбюро на ЦК на БКП приема решение „За някои прояви на идеологическия фронт“, което обвинява двамата автори в „*антипартийни позиции*“. Два дни по-късно Р. Ралин е освободен от длъжността редактор, а Б. Димовски е уволнен от в. *Стършел*. Наложени са им и партийни наказания. Решено е да не се възлага повече хонорувана работа на Константин Павлов „*поради целесъобразност*“. Пак там, 215-219; *Мигев, В.* Българските писатели и..., 249-253.

[103] Памет за утре. С., 1992, 65-89.

[104] Според акад. Вл. Топенчаров „*ако Червенков беше рязък и груб – Живков беше хитър и ловък. Ако Червенков беше настъпателен и еднопосочен, Живков беше гъвкав и лъкатушещ. Ако при Червенков неудобните и опасните се пращаха в затвор, лагер или заточение, при Живков те се местеха, изпращаха се в задгранично заточение. Но принципът бе един: да не се виждат, да ги няма, да не бъдат алтернатива. При Живков репресиите над тялото бяха заменени с репресии над душата. Това удовлетвори еснафа, но подтисна още повече интелектуалеца.*“ *Топенчаров, Вл.* Бесове на моето време. С., 1993, с. 384.

[105] За подобни срещи разказва писателят-дисидент Георги Марков: „*Сигурно на пръсти се броят по-известните имена в българския културен живот, които не са обядвали, вечеряли или имали личен разговор с първия секретар на партията. Хората, които той канеше, бяха от всякакъв калибър и с всякакво отношение към него... Той ходеше на лов с писатели ловджии, устройваше вечери с поети и драматурзи, посещаваше художествени ателиета, събираше музиканти, заобикаляше се с популярни актьори и т. н. Тук не става дума за заобикаляне с тясна групичка от фаворити, а за твърде масово явление.*“ *Марков, Г.* Задочни репортажи за България. С., 1990, 414-416.

време на редовните ловни излети[105]. Творците получават известна свобода при изричното условие тя да не се използва за политическа критика.

Рамките на социалистическия реализъм са разширени – поощрени са такива забранени до момента жанрове заради тяхната аполитичност, като научната фантастика и криминалния роман. Създава се митът за изключителната заслуга на Т. Живков за *„априлската пролет"* в културата и за появата на *„априлското поколение"* творци[106]. Активизира се и се поставя на официална основа културното общуване със Запада, за което допринася и разведряването в международните отношения през 70-те години.

Ето как изглежда „ловната дружинка" в спомените на поета Любомир Левчев: *„Тя включваше Емилиян Станев, Ангел Балевски, Пантелей Зарев, Георги Джагаров и Стефан Гецов... А кои бяхме „другите" – „опълчението", което се свикваше веднъж в годината? В началото това бяхме аз, Йордан Радичков, Светлин Русев, Величко Минеков и Христо Нейков. После „ловното опълчение" започна да нараства. Принципът на подбор започна да изглежда административен. Канеха се всички председатели на творчески съюзи, а и някои зам.-председатели."* *Левчев, Л.* Ти си следващият. С., 1998, 306-307.

Не бива да се пренебрегва и виждането на Т. Живков за „ловната дружинка": *„Няма да е цялата истина, ако тя, ловната дружинка, се свързва само с имената на тримата академици – Георги Джагаров (лека му пръст, дорде има българи, името му ще се помни), Ангел Балевски, Пантелей Зарев. През различни периоди са ми „партнирали" в лова и много други уважавани личности. Най-малко петнайсетина писатели, не един и двама художници, артисти, учени... Та за никого вече не е тайна, че по време на лова до късни нощни часове се „дискутираха" най-различни теми."* *Живков, Т.* Мемоари, с. 289.

[106] Голяма „заслуга" за половинчатостта на разведряването имат и културните дейци, които показват висока степен на приспособяване към променящата се обстановка и правят много, за да декларират „признателността" си към новия водач Т. Живков. Така се раждат „поетичните сбирки" „Априлски сърца", които следват заиграването на Живков с писателите при посещенията му в морската почивна станция на СБП. Връх в подлизурството представляват някои от стихотворенията в посветената лично на Живков първа книжка на сборника „Априлски сърца", издаден от варненското издателство „Георги Бакалов" през 1981 г. Там могат да се прочетат такива стихове:

Александър Геров – На другаря Тодор Живков
В тебе има нещо от Левски,
в тебе има нещо от Ботев
и мойто сърце ръкоплеска
във името на живота (с. 7)
Поемата на *Анастас Стоянов* „Малка повест за една майка", 13-15.
Георги Джагаров „Новогодишна честитка"
Защото вие сте обречен
и от живота сте избран
мига, деня, самата вечност
да преустройвате по план.
България да изведете
по нейния изстрадан път
до блясъка на върховете
да гледа изумен светът! (с. 36)
Иван Давидков „Април"

Част от творците се приспособяват към партийните изисквания[107], налагат си автоцензура и изпълняват социалната поръчка: да съдействат за изграждането на „*новия човек*“, а от началото на 70-те години – на „*всестранно развитата личност*“, която според партийната теория съответства на етапа на „*зрелия социализъм*“. Други творци остават в партийните редици, но в творчеството си поставят художествените критерии над идейните и така създават произведения, излизащи извън партийните предписания. Относително малко на брой са онези изявени личности, които напускат страната в търсене на свободната изява (Георги Марков – убит през 1978 г. в Лондон с прословутия „български чадър“[108], Юлия Кръстева, Цветан Тодоров, Милчо Левиев, Любомир Далчев).

Ти, който слезе като млад вестител
и пътя те поведе между нас,
да вземеш в шепата си далнините,
да им дадеш сияние и глас. (с 60)
Лиляна Стефанова „Априлско посвещение“
Той разтвори
не прозореца -
а кръгозора.
Сила?
Безстрашие?
порив на дързък човек?
Обич преляла направо в дела и хора?
Луда прегръдка с двайсет и първия век? (82)
Лъчезар Еленков „Вътрешно време“
Вървеше Янко
върху гърбицата на Витиня заледен,
а всъщност беше Тодор рожденото му име. (с. 90)
Нино Николов „Приветствие“
Другарю Живков! Исках да Ви скрия
в дълбокото сърце на моя стих.
Но мина четвърт век. И ще открия,
че все заради култове Ви крих. (с. 111)
Усин Керим „Доверие“
Бъди ни жив и здрав! И век да мине,
води ни към простори неоткрити!
Ти, верен навигатор и строител
на древната ни българска Родина! (с. 138)

[107] *Славов, А.* Българската литература..., 178-184; *Христова, Н.* Българският скандал „Солженицин“ 1970-1974. С., 2000, 26-37.

[108] Талантливият писател Г. Марков през 1970 г. решава да остане като политически емигрант в Лондон, където в поредица репортажи по радио „Свободна Европа“ разобличава действителността в социалистическа България и политиката на БКП. Умира на 11 септември 1978 г., след като на 7 септември на лондонския мост „Ватерло“ чадър на „случаен минувач“ го убожда по крака, вкарвайки по този начин миниатюрна сачма със силната отрова рицин. Няколко дни преди това – на 26 август, в Париж е извършен

Набраната инерция в културния живот, заделяните от държавата значителни средства и относително стабилната вътрешна и международна ситуация са добра основа за значими културни постижения през 70-те и началото на 80-те години. В театъра голям успех имат пиесите на Иван Радоев, Станислав Стратиев, Йордан Радичков. Спецификата на сатирата, иронията, пародията, гротеската, позволява на драматурзите да изкажат публично своята оценка за действителността. В киното се появяват филмите от „*миграционната вълна*", разкриващи трудния преход и адаптирането на отправилия се към града селянин („Дърво без корен", „Матриархат", „Вилна зона"). През 60-те и 70-те години в анимационното кино водещи са сатиричните и абсурдистки форми, пресъздавани от режисьори като Т. Динов и Доньо Донев („Тримата глупаци", „Умно село"), но това е и времето на новаторските търсения и експерименти на Анри Кулев, Николай Тодоров, Слав Бакалов[109]. В литературата изпъкват творби, които поставят на преден план общочовешките проблеми.

Партията обаче не престава да контролира културните процеси и да се намесва с познатия механизъм на критики и забрани (напр. на филмите на Николай Волев „Маргарит и Маргарита" и на Христо Христов „Една жена на 33", на романа на Блага Димитрова „Лице"[110] и др.). Тя определя и финансово осигу-

---

подобен опит за покушение срещу Владимир Костов – капитан от Държавна сигурност, изпратен по линия на външнополитическото разузнаване в Париж, но потърсил през лятото на 1977 г. политическо убежище във Франция и работил в радио „Свободна Европа". По-подробно вж. Аз бях той. 121 документа за и от Георги Марков. С., 1999; *Тодоров, К., В. Береану*. Кой уби Георги Марков. С., 1991; *Костов, В.* Българският чадър. С., 1990, 5-23. Христов, Х. Убийте "Скитник". Българската британската и държавна политика по случая Горги Марков. С., 2005.

Различни версии за личността и съдбата на Г. Марков и на Вл. Костов изказват в своите мемоари К. Чакъров и професионалният разузнавач Димо Станков. *Чакъров, К.* От втория етаж към нашествието на демократите. С., 2001, 55-62; *Станков, Д.* След дълго мълчание. 42 години в българското разузнаване. С., 2001, 241-291, 484, 488.

[109] *Маринчевска, Н.* Българско анимационно кино..., 118-137, 170-177.

[110] През 1975 г. Блага Димитрова и съпругът ѝ Йордан Василев са критикувани остро от официалната критика за книгите „Младостта на Багряна" и „Дни черни и бели", в които българската литературна история е представена извън каноните на „класово-партийния подход". Оценката за романа „Лице" на Бл. Димитрова е дадена на страниците на в. *Литературен фронт* (бр. 25 от 24 юни 1982 г.) в статията „За истината в нашия живот и за един роман", подписана с инициалите „ЛФ". Като „*главна идейно-художествена слабост*" на романа е посочена „*невярната, изопачаваща историческата истина представа*", която авторката създава за „*най-динамичната и плодоносна епоха в обществото ни развитие*", т. е. за периода след пленума на ЦК на БКП от април 1956 г. Партийните цензори са подразнени от авторовото съпоставяне на идеалите на загиналите комунисти и социалистическата действителност през 1957 г. и разпространението на романа е забранено. – Литературните погроми. Поръчкови „убийства" в новата ни литература. Съст. проф. *Иван Радев*. Велико Търново, 2001, 132-138.

рява насоките на творческите усилия към предпочитаната от нея историческа тематика и към възхвала на периода на съпротивата. От 1973 г. се активизират и усилията на социалистическите страни за координиране на идеологическата работа.

В културната политика през 70-те години се откроява ролята на дъщерята на Живков – Людмила Живкова. Начело на Комитета за култура и като председател на комисията на Политбюро за наука, изкуство и култура, Л. Живкова разгръща активна дейност, като поставя ударението върху националната самобитност, върху популяризирането на българската култура в чужбина и на световните достижения в България. В столиците на редица държави с успех преминават изложбите на тракийските съкровища, на българските икони, на средновековното българско изкуство и култура, на съвременното българско изкуство. Л. Живкова е убедена, че това е най-сигурният път за издигане авторитета на малка България в очите на света. В страната са осъществени програми за представяне на творчеството на Леонардо да Винчи, Николай Рьорих и Владимир Ленин. Закупени са многобройни произведения на изкуството, от които по идея на Л. Живкова се създава галерия за чуждестранно изкуство. Пак нейна е и идеята за организиране на световна асамблея „Знаме на мира“ като изява на детското творчество. Тя участва и в подготовката за тържествено отбелязване през 1981 г. на 1300-годишнината от създаването на българската държава.

Заслугите на Л. Живкова за отварянето на българската култура към света и за нейното популяризиране са безспорни[111]. Но инициативите ѝ са свръхамбициозни, те надхвърлят реалните възможности и културната тежест на страната и са свързани с изразходване на големи финансови средства. Затова те отблъскват българската общественост и след нейната смърт през 1981 г. повечето от проектите ѝ са изоставени.

---

[111] *Чакъров, К.* Втория етаж, 145-171; *Мурджев, Д.* Така ги видях. С., 1992, 47-83; *Герасимов, Б.* Дипломация в зоната на кактуса. С., 1998, 291-329; *Александров, Е.* Аз работих с Людмила Живкова. С., 1991; *Същият.* Културното ни откриване към света. Мемоари и съвременност. С., 1995.

3. БЪЛГАРИЯ НА БАЛКАНИТЕ, В ЕВРОПА И ПО СВЕТА

В средата на 50-те години, в условията на първото значително смекчаване (разведряване) на започналото след края на Втората световна война противопоставяне Изток-Запад, международната позиция на България укрепва. На 14 декември 1955 г. за членове на ООН са приети 16 нови държави. В тази голяма група присъстват и бившите сателити на Третия райх, които след войната попадат в съветската сфера на влияние – между тях е мястото и на България. По този начин вече и формално нашата страна става пълноправен член на световното семейство от държави. През последвалите години и десетилетия България провежда активна външна политика в различни географски посоки и с различни цели и намерения. Като член на ООН тя се присъединява към много международни правителствени и неправителствени организации[1], участва в различни програми и международни срещи и конференции. Още в началния период на отварящата се към света българска външна политика – през 1956 г., страната вече развива дипломатически отношения с 32 страни, а търгува с 54 държави. Приоритетите във външната политика, разбира се, се определят от мястото на България в следвоенния свят, което е редом със Съветския съюз и останалите източноевропейски държави от Организацията на Варшавския договор – регионалната военно-политическа сила, противопоставяща се на Североатлантическия пакт.

3. 1. България като част от Източния блок

Българската външна политика е силно ограничена от строгите рамки, наложени ѝ вътре в „социалистическия лагер". В това отношение България не е сама, а заедно с още шест държави от региона – Полша, Чехословакия, Унгария, ГДР, Румъния, Албания. Но за разлика от повечето от другите, в които отношението на обществото към Съветския съюз се определя предимно от наследените от историческата традиция антируски чувства, българските политици разполагат с едно огромно за онова време политическо предимство – те могат да се опрат на масово разпространените сред българите русофилски настроения. В Източна Европа подобни нагласи могат да се открият само в Чехословакия, но там те са съпроводени с паралелни тесни връзки със западната култура и със западния начин на живот. Българското русофилство е онази специфика, която дава възможност на Т. Живков да се открои в очите на всеки съветски лидер като искрен и непритворен съюзник, на когото винаги може да се разчита.

[1] *Добриянов, Т.* Външната политика на НР България (1949-1956). – В: Международни отношения и външна политика на България след Втората световна война. С., 1982, 152-154.

Унгарските събития през 1956 г. предизвикват първата сериозна криза в групирания около Съветския съюз Източен блок. Българските управляващи подкрепят военната акция още докато се извършва подготовката за съветска интервенция срещу Унгарската революция. Това правят и другите източноевропейски лидери, но с различна степен на въздържаност и уговорки. Докато Т. Живков изразява пълно съгласие със съветската оценка, че в Унгария е избухнал „*контрареволюционен бунт*". Нещо повече, българите, заедно с румънците, дори предлагат свои войски, които да се включат в операцията срещу въстаналите унгарци и в подкрепа на съветската армия. Хрушчов отказва, вероятно защото няма достатъчно гаранции за надеждността на тези войски[2], а и защото предпочита да запази непокътнат имперския принцип, според който най-важните проблеми трябва да се решават от центъра[3]. Съветските танкове по улиците на Будапеща дават на всички страни от Източния блок нагледен урок какво може да се случи на всяка от тях, ако се опита да следва свой път, различен от диктувания или най-малкото одобрения от Москва.

Българските управляващи нямат никакви колебания по отношение на избрания път и независимо от смените по върховете на партията и държавата, България неизменно е в позицията на най-близък съюзник на СССР[4]. В нейно лице при всички спорове в международното комунистическо движение Москва намира горещ защитник, включително и в започналия след 1957 г. китайско-съветски спор. През 1961 г. българската страна става инициатор за изключването на Албания от Варшавския договор, заради непримиримата прокитайска позиция на малката балканска страна[5]. България демонстрира своята лоялност (вече за разлика от Румъния) и в продължилото 14 години изграждане на во-

---

[2] Всъщност американските наблюдатели не са на това мнение. Те правят извода, че българската армия се отличава в цяла Източна Европа с най-голяма боеспособност. Такова е заключението на анализаторите на ЦРУ през ноември 1951 г.: „*3б. Българската армия е най-лоялна и внушителна, макар че и тя не е станала още напълно съветски инструмент. Нейните 13 дивизии са най-пълно екипирани със съветски материали и моралът е добър – има около 450 хил. резерви, 180 хил. от които са отлично подготвени... 37. Никоя друга сателитна армия не е достигнала равнището на българската*". National Archieves and Record Administration, RG 263, Records of Central Intelligence Agency, National Intelligence Estimates 33. Soviet Control of the European Satelites and Their Economic and Military Contriburions to Soviet Power, through mid-1953. November 7, 1951, p. 36, 37. Подобен извод обаче не може да се направи за румънската армия. Все пак, по-вероятно е нежеланието на Хрушчов да приеме военната помощ от сателитите да се дължи на политически мотиви, а не на военни съображения.

[3] *Баева, И.* Източна Европа след Сталин 1953-1956. С., 1995, 287-294; *Баев, Й.* Военнополитическите конфликти след Втората световна война и България. С., 1995, 185-191.

[4] *Мирчева, Хр.* Съветският фактор във външната политика на НРБ през 60-те години. – В: България в сферата на съветските интереси..., 183-193.

[5] *Баев, Й.* Съветският съюз и изграждането на българските въоръжени сили (1955-1964 г.) – В: България в сферата на съветските интереси..., с. 114.

енните и политическите структури на Организацията на Варшавския договор. Срещу това тя получава съветска помощ за модернизиране на своята армия и сигурна защита от външен въоръжен конфликт, което е много важно за нея, поради превъзхождащите я като количество и техника войски на южните ѝ съседки Гърция и Турция, които са членки на НАТО[6]. Просъветската позиция на България е достатъчна гаранция за стабилността ѝ като съюзник на СССР, затова на българска територия не са разполагани съветски войски, каквато е практиката в други страни от Източния блок (като окупационни в ГДР, като съюзни в рамките на Варшавския договор в Полша и Унгария, а в Чехословакия след 1968 г. – по силата на специален двустранен договор).

Без съмнение, българското ръководство и най-вече Т. Живков, разчитат и на икономически дивиденти от своето послушание. На съвещанията на ръководния орган на Организацията на Варшавския договор – Политическия консултативен комитет, Живков не пропуска случай да изтъкне нуждата от засилване на икономическото сътрудничество. С икономически мотиви може да се обясни и една от крайностите в просъветската политика на България – решението на пленума на ЦК на БКП от 4 декември 1963 г. „*за по-нататъшно свързване и най-тясно всестранно сближение, а след това, в перспектива и за обединение на НРБ със Съветския съюз*". Тази ярка проява на отказ от суверенитет е обоснована в дискусията на пленума изцяло с икономически доводи – без съветска помощ страната няма да може да осъществи шумно пропагандирания „*скок към комунизма*". Срещу обещанията за „сливане" в неопределено бъдеще Живков иска от Хрушчов конкретна икономическа помощ. Но без да прави нищо повече от това да обещава – точно затова още на пленума през 1963 г. Живков държи решението да се запази в пълна тайна, а през следващите години и десетилетия държавните органи не предприемат никакви действия в тази посока[7].

За пореден път българското ръководство застава изцяло зад СССР в кризисната за целия свят, но най-вече за Източна Европа 1968 година. В началото на годината в Чехословакия управляващата ЧКП започва бързи и дълбоки икономически и политически преобразования. Но нейните социалистически съседки (ГДР, Полша[8], СССР) наблюдават с нарастваща тревога ставащото и пожелават

[6] Пак там, 104-117; *Същият*. Изграждане на военната структура на Организацията на Варшавския договор 1955-1969 г. – Военноисторически сборник, 1997, кн. 5, 56-77.

[7] Стенограмата на пленума от 4 декември 1963 г. е публикувана, макар и непрофесионално. Вж. 1963 – отричането от България. Стенограма от Пленума на ЦК на БКП от 4. XII. 1963 г. за присъединяването на България към Съветския съюз. С., 1994. Научна интерпретация на отношенията между България и СССР вж: *Баева, И.* „Сближението" между България и Съветския съюз..., 89-97.

[8] Най-застрашени от демократизацията в съседна Чехословакия се чувстват ГДР (Валтер Улбрихт) и Полша (Владислав Гомулка), техни са и най-острите изказвания при международните обсъждания, но доводите, които привеждат, се отнасят до опасенията им за пряко влияние в техните общества. Позицията на Живков е базирана върху принципни позиции, които от днешна гледна точка могат да се определят като изразяващи догматичния курс на Брежнев.

да се свика международен форум, който да обсъди промените, наречени по името на популярния музикален конкурс „Пражка пролет". На първата среща в Дрезден Т. Живков не присъства, защото е на посещение в Турция, но веднага след това той изразява пред Л. Брежнев тревогата си от процесите в Чехословакия и своето убеждение, че трябва *„да се направи всичко възможно, в това число да отидем и на риск, но да не позволим в Чехословакия да се развихри контрареволюция и да не я загубим... Трябва да бъдем готови да действаме с нашите армии"*[9]. В последвалите срещи на пет държави от Варшавския договор – СССР, ГДР, Полша, Унгария и България (България е единствената, която няма обща граница с Чехословакия), все по-остро и критично се обсъжда либерализацията и демократизацията в Чехословакия. Живков е сред най-твърдите противници на идеята за *„социализъм с човешко лице"* и привърженик на необходимостта да се окаже *„братска интернационална помощ"* на реформиращата се страна[10]. И когато на 21 август 1968 г. войските на Варшавския договор навлизат в Чехословакия, в редиците им под пряко съветско командване се намират и 2164 българи. Те дори навлизат в Чехословакия от съветска територия, където са изпратени за подготовка.

За трайността на просъветските позиции на България говори и характерът на документите, приети на пленума на ЦК на БКП от 17-19 юли 1973 г.[11] Той е

---

[9] ЦДА, ф. 1 Б, оп. 58, а. е. 4, л. 97; *Баева, И.* България и „Пражката пролет" 1968 г. В: *Същата.* България и Източна Европа, 124-143; *Чичовска, В.* Българо-чехословашки отношения през 40-те и 60-те години. – Минало, 1994, кн. 2, 71-75; *Баев, Й.* Военнополитическите конфликти..., 192-210; Митев, В. Пражката пролет '68 и България. С., 2005.

[10] Активността на Живков не само не се възприема критично от ръководството на БКП, а 5 години по-късно външният министър П. Младенов я припомня с гордост: *„Др. Живков спомена днес в доклада, че повече чехословашки въпрос, в смисъл като международен въпрос не съществува. Това е така. Но в историята той остава. И за чест на нашата партия по време на чехословашките събития, когато ръководствата на братските партии обсъждаха положението в Чехословакия, пръв др. Живков, на базата на задълбочен марксистко-ленински анализ, определи положението като открита контрареволюция и предложи мерките, които сега всички ние оценяваме като единствено възможни и правилни."* ЦДА, ф. 1 Б, оп. 58, а. е. 84. л. 128.

[11] Обсъжданият документ носи заглавието „Основни насоки за развитието на всестранното сътрудничество със СССР в етапа на изграждане на развито социалистическо общество в България". Докладът на Т. Живков е „За международната дейност на партията и държавата", а изводите от него са следните: *„Да задълбочаваме сътрудничеството на НРБ със Съветския съюз с оглед на по-нататъшното и още по-тясно сближение на нашите страни и народи; да укрепваме и задълбочаваме сплотеността, всестранното сътрудничество и интеграцията с братските социалистически страни; да се противопоставяме решително на антисъветската, антисоциалистическа политика на Китай; да продължаваме да осъществяваме последователно курса на подобряване политическия климат на Балканите; да укрепваме връзките и сътрудничеството с развиващите се страни като съюзници в антиимпериалистическата борба; съгласувано с братските социалистически страни да разширяваме взаимоизгодното сътрудничество с капиталистическите страни..."* Пак там, л. 23.

посветен на интеграционните процеси в Източния блок и мястото на България в тях. За обсъждането на подобна тема има сериозни причини – страните от СИВ до началото на 70-те години вече ясно усещат предимствата, които Западна Европа е получила от интегрирането си в Общ пазар, както и ограниченията, наложени им от новите митнически бариери по границите на Европейската икономическа общност. При това положение се очертава необходимостта отдавна заявената нужда от икономическа и политическа интеграция на Източния блок да се реализира и практически. Обсъждането от 1973 г. показва колко далеч от икономическите реалности са източните идеи за интеграция, които остават единствено на общо теоретично равнище[12]. Т. Живков отново подема вече познатия рефрен за *„всестранно сближаване“* със СССР срещу икономически изгоди. Разликата е, че декларациите в този дух сега вече са поставени в контекста на общите за СИВ интеграционни процеси и че цената е формулирана от Живков съвсем конкретно. При личната среща на двамата лидери Живков иска от Л. Брежнев да увеличи доставките на електроенергия, нефт и изкупните цени на българските селскостопански стоки, както и съветска подкрепа за българската позиция по македонския въпрос. Идеята за бъдещото сливане се харесва на Брежнев и той обещава: *„Ние ще намерим много варианти за удовлетворяване на вашето искане“*[13]. Тактиката на българския лидер успява за втори път.

След отношенията със Съветския съюз най-голямо икономическо и политическо значение за България в този период имат връзките с другите държави от Източна Европа, които принадлежат на Източния блок. Те са регламентирани в рамките на общите организации – СИВ (1949 г.) и Варшавския договор (1955 г.), но от периодичните двустранни и по-общи срещи личи, че проблемите не са по-малко, а може би и повече от успехите.

Политическите разногласия са свързани предимно с вълненията, които периодично избухват в централноевропейските ГДР, Полша, Унгария, Чехословакия, и отношението на останалите страни към тези събития. Еволюцията е значителна. През 1956 г. почти всички съюзници на Съветския съюз (с особеното мнение на Полша) подкрепят военната акция, тъй като оценяват ставащото

---

[12] Така например, според тогавашната теза, мотивировката за интеграцията се обуславя от: *„еднотипността на обществения строй... единната марксистко-ленинска идеология... общата принадлежност към световната социалистическа система... общите закономерности на развитието... обективните процеси на интернационализиране на производството и характера на съвременната научно-техническа революция, които създадоха динамична връзка между народите“*. Пак там, л. 26-27. Както се вижда, става дума за общи положения, а не за това как конкретно може да се осъществи икономическата интеграция, която се оказва по-сложна за реализиране от общите политически декларации за единство.

[13] Беседа на др. Тодор Живков и др. Л. Брежнев в правителствената резиденция „Воден“, 20 септември 1973 г. *Баева, И.* „Сближението“ между България и Съветския съюз..., с. 102.

в края на октомври и началото на ноември в Унгария като контрареволюция. Тогава България е в унисон с останалите, макар и с известно престараване. Следващата криза в Източния блок е Берлинската през 1961 г. Тогава през открития град Берлин източногерманците масово напускат ГДР и търсят убежище във ФРГ, а ръководителят на ГДР Валтер Улбрихт се опитва да получи помощ от Източния блок, за да запази икономическия баланс на страната. На заседание на ръководителите на страните от Варшавския договор от 3-5 август 1961 г. в Москва[14] Улбрихт остро поставя въпроса за Берлин – присъстващите по принцип обявяват желанието си да помогнат на ГДР, но го съчетават с уговорките, че нямат обективна възможност да отделят средства и хора. Единствено Т. Живков избягва отговора, но не пропуска да похвали СССР и лично Хрушчов[15]. При това положение Улбрихт спира изтичането на хора драстично, чрез внезапно затваряне на границата и опит да я превърне във вечна с Берлинската стена, наречена от него „*защитен атлантически вал*“[16]. През 1968 г. обаче разликите се задълбочават. В подкрепа на чехословашкия „*социализъм с човешко лице*“ се обявяват не само западноевропейските комунистически партии (точно като реакция срещу интервенцията на войските от Варшавския договор в Чехословакия се ражда и еврокомунизмът), но и управляващите в Югославия, Румъния, а дори, макар и с някои уговорки, унгарският лидер Янош Кадар. България на Живков се нарежда сред крайно консервативните режими на В. Улбрихт в ГДР, Вл. Гомулка в Полша. Тази позиция остава постоянна българска черта при всич-

[14] Съвещанието е свикано със съвършено различна цел – да подготви условията за подписване на мирен договор с Германия до края на 1961 г. Вместо това обаче, на преден план излиза непредвиденият въпрос за съдбата на Берлин. От столицата на ГДР не секва потокът от германци, стремящи се да достигнат западните провинции – през 1959 г. те наброяват 114 хиляди, през 1960 г. вече са 203 хиляди, за първите 5 месеца на 1961 г. – 160 хиляди, през юли – 30 хиляди, а само от 1 до 12 август – 48 хил. При това положение лидерът на ГДР В. Улбрихт заявява, че работата по мирния договор с Германия, който изисква Берлин да остане открит град, изисква значителна помощ в кадри – специалисти и работна ръка, които да заемат местата на напусналите, както и помощ в стоки и финанси, за да стане жизненият стандарт на ГДР привлекателен за германците.

[15] Т. Живков благодари: „*На ЦК на КПСС, на съветското правителство и лично на Н. С. Хрушчов както за мъдрото поставяне на въпроса за разрешаването на германския проблем, така и за колосалната работа, която те извършват и вършат във връзка с решението на германския въпрос*“. Цит. по: Как принималось решение о возведении Берлинской стены. – Новая и новейшая история, 1999, кн. 2, с. 58.

[16] Всъщност не само източноевропейските лидери мълчаливо одобряват издигането на Стената, същото правят и западните – президентът Дж. Ф. Кенеди, сенаторът У. Фулбрайт и канцлерът К. Аденауер, защото за тях това означава ликвидиране на един тлеещ конфликт, който всеки момент може да се разгори. Доказателства за това сочат проф. д-р Б. Бонвеч от университета в Бохум и А. М. Филипов от Института по обща история на РАН. Пак там, с. 53.

ки вътрешноблокови проблеми (полските – декември 1970 г., лятото на 1976 г., 1980-1981 г.[17]) в целия период до общата криза на социализма от 80-те години.

Много по-важни за България обаче са икономическите аспекти на отношенията в „социалистическия лагер". Българската позиция многократно е изразявана съвсем ясно пред партньорите от Източна Европа: „*Нямаме почти никакви природни богатства – нито петрол, желязната руда е със съвсем малко съдържание на желязо и при това с такива примеси, които трудно могат да се отделят; ползваме едни от най-нискокалоричните въглища в света, тъй като нямаме други и т. н. Изобщо трябва да ви кажем..., че без социалистическа интеграция България не би могла изобщо да се развие. Затова ние много търгуваме. Не знам дали има друга такава социалистическа страна, но у нас 63% от националния доход минава през външната търговия*"[18]. Всъщност в подобна позиция са и други източноевропейски държави като Чехословакия и Унгария, но те са значително по-индустриализирани от България.

Икономическите връзки между страните от Източна Европа са регламентирани от общата им икономическа организация СИВ, но всяка от тези страни сключва и двустранни договори с всички останали според общия модел на Договорите за дружба, сътрудничество и взаимна помощ, подписани през втората половина на 40-те години. Двадесет години по-късно, през втората половина на 60-те години, те са подновени и удължени. От гледна точка на съюзните отношения в Източния блок всичко би изглеждало добре, ако не са многобройните точки на неразбирателство. Почти всички съседни държави имат териториални, етнически, екологични спорове, останали от силно обремененото им минало – за пример могат да се посочат българските противоречия с Югославия за Македония и нейното население, за Западните покрайнини и българското малцинство там, за Пиринския край, с Румъния за Добруджа, за правата на българите в Румъния и на власите в България, за историята, по-късно за българската АЕЦ в Козлодуй и за румънския химически комбинат в Гюргево.

Базисните икономически разлики между страните-членки на СИВ се отразяват и при разпределението на икономическите функции, когато в началото на 60-те години започват опитите за интеграция и кооперирание на производството в Източния блок. Като по-ниско индустриализирана, България често става източник на работна ръка за по-развитите – на два пъти, през 1946 г. и през 1957 г., са сключени спогодби за износ на българска работна ръка за Чехословакия[19], към България се обръщат за работници и затруднените власти в ГДР в началото на 60-те години, по-късно за Съветския съюз заминават български

[17] *Баев, Й.* Военнополитическите конфликти..., 210-228.

[18] ДА на МВнР, оп. 28, п. 93, а. е. 2133, л. 113.

[19] Вж.: *Баева, И.* Българи в недалечната чужбина (българи в Източна Европа през първите години след Втората световна война). В: *Същата.* България и Източна Европа, 29-47.

строители, а през последните десетилетия от съществуването на Източния блок най-популярна е българската работна колония в Коми, откъдето български дървосекачи осигуряват дървесина за печатарската индустрия в България. Въпреки възможната аналогия, българското работническо присъствие в Източна Европа трудно може да бъде наречено с европейското понятие гаст-арбайтерство (терминът възниква при навлизането на евтина, главно турска, работна ръка за непрестижен труд във ФРГ), тъй като движението на работната ръка в Източна Европа не е свободно, а при точно определени условия и за точно определен срок. При това идеята е част от българските работници да получат трудови знания и умения в индустрията и след завръщането си да подпомогнат българската промишленост. А що се отнася до земеделските работници, те по-скоро следват традицията на българските градинари в Източна Европа от края на 19 и първата половина на 20 в., които са пренасяли уменията си в производството на зеленчуци и плодове.

Необходимостта България да се утвърди не само като производител на плодове и зеленчуци за Източна Европа и Съветския съюз, но и като производител на промишлена продукция, като доказателство за преминаването ѝ от групата на аграрните източноевропейски държави към тази на индустриалните, кара българското ръководство да настоява за все по-голямо участие в разпределението на индустриалното производство в СИВ. Това става чрез сложни преговори в тази организация и с помощта на двустранните споразумения за икономическо и научно-техническо сътрудничество между страните от Източния блок. Стратегията да нараства непрекъснато стокооборотът с източноевропейските страни донякъде се оказва успешна – до началото на 70-те години той се удвоява, все по-голям дял в него имат продуктите на българското машиностроене, решават се и някои от най-острите български нужди от суровини. Но се очертават и проблеми, които се оказват постоянни – стремежът на България да изнася повече машини и съоръжения, при невъзможността да им намери стабилни пазари дори и в рамките на СИВ. Причината е преди всичко в ниското качество на българските промишлени стоки[20]. Запазените разлики в технологичното равнище например между ГДР и Чехословакия, от една страна, и България, от друга, препятстват практическото осъществяване на обявената от СИВ специализация и интеграция[21]. През цялото съществуване на СИВ той

[20] Документацията за лошото качество и неумението да се спазват условията и сроковете на търговските договори са изобилни и се съхраняват както в документацията на архива на Министерството на външните работа, така и в държавните архиви. Вж.: *Баева, И.* Българската външна пропаганда в началния период на живковизма. В: *Същата.* България и Източна Европа, 90-105.

[21] *Марчева, И.* Съветският модел в българската икономика. Основни проблеми, идеи и перспективи на изследване. – Исторически преглед, 1996, кн. 3, 78-81; *Същата.* Предизвикателствата на модернизацията в България след Втората световна война. – Ново време, 1995, кн. 1, 54-57.

си остава центриран около СССР, като всички останали страни зависят повече от него като износител и пазар, отколкото от отношенията помежду си[22].

Друг голям проблем за икономическите връзки между социалистическите страни в Източна Европа е въпросът за цените в рамките на СИВ. Паричната единица в СИВ е т. нар. преводна рубла, която обаче не е конвертируема и изисква сложно съобразяване с различните вътрешни цени във всяка страна. При това се спори и за съотношението между цените на селскостопанската (която дълго време е основно износно перо на България) и индустриалната продукция, като надделява световната тенденция за ниски цени на хранителните стоки и относително високи на онези, произвеждани по високи технологии и с високо квалифициран труд. Усилията на Живков да се пребори за високи селскостопански цени получават съветска подкрепа, но тя не се оказва достатъчна и това още повече засилва стремежът на Живков да насочи България към нови производства с високи технологии (в тази посока България тръгва от средата на 70-те години). Отново въпреки съпротивата на по-слабо развитите страни в СИВ[23] се налага виждането, че търговските цени трябва да се определят според

---

[22] В българската концепция за развитието на СИВ, обсъдена от Политбюро на ЦК на БКП на 7 януари 1969 г., ясно е казано: „*Най-големият проблем на нашето развитие – задоволяването на потреблението на европейските социалистически страни от топлоенергийни ресурси и суровини се решава почти изключително на основата на природните богатства на съветската страна – въглища, желязна руда, нефт, природен газ, дървесина и др. Съветският съюз задоволява вносните потребности на страните-членки на СИВ от каменни въглища на 63,4%, нефт и нефтопродукти – 90%, желязна руда – 85,5%, чугун – 99%, прокат от черни метали – 61.3%, дървен материал – 82%, памук – 60%, зърно – 46,6% и т. н. Огромният съветски пазар има най-голямо значение и за реализацията на продукцията на страните-членки на СИВ и особено за изделията на преработвателната промишленост. През 1967 г. 38,3% от целия техен износ е осъществен в СССР, в това число 60% от износната машиностроителна продукция на България, 52% на УНР, 46% на ГДР, 50% от ПНР, 32% на СРР и 42% на ЧССР*“. ЦДА, ф. 1 Б, оп. 35, а. е. 491, л. 16-17.

[23] Заседание на Политбюро на ЦК на БКП от 30 януари 1958 г. обсъжда „*решението на постоянната комисия за външна търговия при СИВ относно принципите за определяне на цените при външната търговия между страните от социалистическия лагер*“. От позицията на Т. Живков в преговорите с ЦК на КПСС личи за какво става дума: „*От известно време в търговските преговори и работата на Комисията за външната търговия при СИВ се забелязва тенденция да се изменят цените на стоките в търговията между страните-членки на СИВ в направление към цените, които сега действат на капиталистическия пазар. В последното си заседание от 10-13 декември 1957 г. Комисията по външна търговия е взела вече и решение да се премине фактически към цените на капиталистическия пазар...възприемането на цени, които се изменят често и безпорядъчно, под влиянието повече на стихийните тенденции на капиталистическата борба и икономическите кризи в капиталистическия свят, отколкото на растящата производителност на труда, ще създаде неустойчивост при планирането и изпълнението на нашите планове, ще ни създаде сериозни икономически затруднения, ще доведе до положението в нашите перспективни планове да възникнат неочаквани*

световните, но за да се избегне „хаосът и пазарната стихия", те се определят за по-продължителен период от време – 5 години. Бързите промени в световната конюнктура през 70-те и 80-те години често правят търговските договори, сключени върху трайни цени, неефективни и трудно изпълними. Опитът отгоре, чрез междуправителствени дългогодишни и едногодишни търговски споразумения да се планира външната търговия между източноевропейските страни се оказва по-скоро неуспешен – това проличава особено ясно след началото на икономическите реформи, които залагат пазарни механизми във вътрешноикономическите отношения, и вече трудно може с административни актове да се задължават предприятията да закупуват скъпа и некачествена продукция или суровини, макар да са фиксирани в търговските спогодби.

Икономически характер има и още един момент в отношенията между страните от Източния блок – възможността на гражданите им да посещават и да почиват в съседни или по-далечни страни. Туризмът е традиционен отрасъл за повечето източноевропейски страни, но в първия следвоенен период неговите възможности са силно стеснени от студената война. С началото на разведряването туризмът отново започва да се развива и добива все по-голяма относителна тежест както в отношенията между съюзените страни (той е заместител на правото на гражданите на социалистическите страни да пътуват свободно по света), така и като източник на високо ценената западна валута. Но трябва време, за да се преодолеят страховете от периода на шпиономанията и едва през 60-те години източноевропейските страни облекчават режима за влизане и излизане, за транзитно преминаване, като премахват визите първо в отношенията помежду си, а постепенно и за западните туристи. Остава обаче желанието всичко да се развива планово – да има баланс между размяната на туристи и съответно на валутата, която внасят и изнасят, сложни преговори предизвиква и курсът в размяната между източноевропейските валути, както и нежеланието на властите да допускат неорганизирани туристи, което е равнозначно на трудни за контролиране. Не е в унисон с официалните приятелски отношения и пренебрежението, с което често се посрещат както източноевропейските туристи,

---

диспропорции... ще породи стремеж да се развиват онези отрасли, за продукцията на които има най-благоприятни цени на капиталистическия пазар. Да вземем нашата страна. С оглед на суровинната база и почвено-климатичните условия у нас има най-благоприятни възможности за развитието на цветната металургия, на трайните насаждения и някои други селскостопански култури. Специализацията на нашата икономика в такава насока е изгодна както за нас, така и за целия социалистически лагер. Както знаете, именно в това направление бяха насочени нашите усилия и за развитие на тези отрасли, особено на цветната металургия, сме използвали кредити. Сега обаче цените на продукцията на трайните насаждения и особено на цветните метали спадат рязко и за нашата страна тези отрасли стават най-нерентабилни..." Пак там, оп. 6, а. е. 3523, л. 27-28.

така и тяхната неконвертируема валута. Ярък пример в това отношение дава България, популярна с черноморското си крайбрежие в цяла Източна Европа, но най-вече сред източните германци, поляци, чехи и словаци, руснаци.

В отношенията между България и съюзниците ѝ от Източния блок важна роля играят и културните връзки. Те са институционализирани чрез официалните културни спогодби и се изразяват във взаимни посещения на културни дейци, музикални, театрални и други състави, в съвместно провеждане на изложби, фестивали, конкурси, конференции, размяна на студенти, културни и научни дейци, седмици и месеци на културата, на филмовото и театралното изкуство, организирано превеждане и издаване на книги, на пиеси. Държавният контрол, разбира се, дава възможност културните контакти да бъдат стриктно цензурирани, а културната пропаганда да излъчва и идеологически послания. Но не може да се отрече, че по-тесните културни връзки, изграждането на постоянно действащи Културни центрове със своя самостоятелна пропагандна, книгоразпространителска и търговска дейност, играят голяма роля в опознаването на тези близки в етническо, културно или географско отношение народи, за интензивните контакти помежду им. В края на краищата, културното сътрудничество води и до добри контакти и взаимоотношения между представителите на онзи източноевропейски феномен, който възниква след трагичната 1968 г. – дисидентското движение. В края на 80-те години източноевропейците се чувстват по-обединени в борбата срещу управлението, отколкото са били когато и да било преди това, а и след това.

3. 2. България и Западът

Плътното обвързване на България със Съветския съюз в двуполюсния модел на света носи на страната сигурност и икономическа изгода, но ѝ спечелва и съмнителната слава на най-верен съветски сателит. Това се отразява върху отношенията ѝ със западните държави. След 1948 г. те на практика се преустановени, но през 1955 г. Женевската среща на държавните ръководители на САЩ, СССР, Великобритания и Франция намалява напрежението, а 20 конгрес на КПСС през февруари 1956 г. оповестява линията на *„мирно съвместно съществуване“*. В тези условия България постепенно възобновява прекъснатите връзки със Запада, като започва с търговията и културния обмен.

През септември 1953 г., повлияна от промените в СССР, българската страна предприема стъпки за възстановяване на отношенията със САЩ. Тя се надява, че това ще улесни приемането ѝ в ООН, на което Вашингтон неднократно се противопоставя, а и ще подпомогне опитите за уреждане на спорните въпроси с балканските страни-членки на НАТО. Според държавния секретар Джон Фостър Дълес в края на 1953 г. в Държавния департамент има положителна нагласа за уреждането на проблема, но то е отложено, поради силно отрицателното отно-

шение на много конгресмени и сенатори[24]. Анализите на ЦРУ от 1953 и 1954 г. показват, че САЩ не очакват промени в Източна Европа и дори констатират тенденция на вътрешно консолидиране там. Политическите промени в България са оценени като „*имитация на съветския модел*" и се констатира, че в страната на практика няма открита съпротива срещу режима[25].

В началото на 1956 г., в условията на известно „затопляне" на отношенията между Великите сили след Женевската среща, България отново поема инициативата за възстановяване на дипломатическите отношения със САЩ. Американската страна обаче отлага решението си. През септември 1957 г. е направена поредната българска стъпка – в интервю на Т. Живков за в. *Ню Йорк Таймс* първият секретар на ЦК на БКП заявява, че България неведнъж е изразявала желание за възстановяване на дипломатическите отношения със САЩ и няма „*абсолютно никакви причини и смисъл да продължава сегашното с нищо неоправдано състояние*"[26]. До започването на преговорите обаче минава още година и половина. Те се провеждат през март 1959 г. в Ню Йорк между постоянните представители на САЩ и България в ООН и завършват с публикуване на 24 март в София и Вашингтон на официално съобщение за възобновяване на дипломатическите отношения.

Тази стъпка на САЩ се вписва в тяхното променящо се отношение към Източна Европа. През 1958-1959 г. те отчитат, че „*в момента сателитите са по-отворени за западно влияние от когато и да било след 1948 г., благодарение на нарастващите търговски контакти между Изтока и Запада*" и че „*стабилността на режимите нараства*", а „*народите, въпреки протестните акции тук-там, са се примирили, докато не се създаде нова външна алтернатива*"[27]. След тези анализи ударението постепенно се пренася от „сдържането" на комунизма с военни заплахи и сила, върху икономическото противопоставяне и пропагандата чрез политиката на „прехвърляне на мостове" в икономиката и културата.

В началото на 60-те години отношенията между САЩ и България не претърпяват особено развитие, въпреки че от българска страна е налице желание за това. През първата половина на 1960 г. българската легация във Вашингтон проучва възможностите и стига до извода, че „*въпреки всички политически и други трудности, между двете страни биха моли да се установят и развият*

---

[24] *Баев, Й.* Спомените на посланик Гартхоф и дипломатическата мисия на САЩ в България по време на Студената война. – В: *Гартхоф, Р.* Свидетелства за Студената война. (Непубликувани спомени и документи). С., 2001, 13-14.

[25] *Баева, И.* България от 50-те години през погледа на ЦРУ. – В: *Същата.* България и Източна Европа. С., 2001, 56-59.

[26] Външна политика на Народна република България. Сб. документи и материали. Т. 1, С., 1970, с. 302; *Тодорова, Р.* Българо-американски отношения..., 45-46.

[27] *Баева, И.* България от 50-те години..., с. 62, 66-67.

търговски и културни връзки". На 25 август 1960 г. Политбюро на ЦК на БКП приема конкретни мерки за разширяване на отношенията със САЩ: от издигане на легациите в ранг на посолства до сключване на консулска конвенция, уреждане на финансовите въпроси, посещения на търговски делегации и културен и научно-технически обмен[28]. През ноември 1966 г. дипломатическите мисии са издигнати в ранг на посолства, а Политбюро приема мерки за активизиране на отношенията със САЩ[29]. Военната интервенция на Варшавския договор в Чехословакия през август 1968 г. връща резервираността и хладината в отношенията между двете държави.

Едва към средата на 70-те години духът на Хелзинки позволява постепенно да се нормализират и раздвижат българо-американските отношения. Между 1975 и 1980 г. САЩ и България подписват консулска конвенция, спогодби за обмен в областта на културата и образованието, за научно-техническо сътрудничество, за сътрудничество в селското стопанство[30]. През есента на 1974 г. за няколко години е прекратено заглушаването на радиостанция „Гласът на Америка".

Атентатът през май 1981 г. срещу папа Йоан-Павел II и провъзгласената от американска страна „*българска следа*" в него води до нова остра криза в българо-американските отношения. Към България се отправят обвинения в държавен тероризъм, наркотрафик и търговия с оръжие. Вашингтон преустановява търговските контакти и дори обсъжда възможността за прекратяване на дипломатическите отношения с България[31]. Влошаването е част от новото засилване на напрежението между Изтока и Запада след съветската интервенция в Афганистан. Допълнителни проблеми създава и смяната на имената на българските турци и т. нар. възродителен процес от средата на 80-те години нататък. Показателна за отношението на САЩ към България е речта на вицепрезидента Дж. Буш във Виена през септември 1983 г.: „*Съединените щати ще се ангажират в по-близки политически, икономически и културни отношения със страни като Унгария и Румъния, които демонстрират по-голяма отвореност или независимост... Ние, обаче, няма да облагодетелстваме затворени общества и агресивна външна политика – страни като България и Чехословакия, които нагло продължават да нарушават най-основните човешки права, и страни като Източна Германия и, отново, България, които действат като подставени лица на Съветите за обучението, финансирането и въоръжаването на терористи...*"[32] Това отношение не се променя до края на 80-те години.

---

[28] ЦДА, ф. 1 Б, оп. 6, а. е. 4248, л. 32-44, 2-5.

[29] Пак там, а. е. 6444, л. 2; *Баев, Й.* Спомените на..., л.17.

[30] *Боев, И.* Балканите в глобалната политика на САЩ 1945-1975. С., 1986, 233-246.

[31] *Същият.* Политиката на САЩ на Балканите 1975-1985. С., 1988, 37-39, 51-55.

[32] Посланикът на САЩ в България (1977-79 г.) Реймънд Гартхоф твърди, че през 1981 г. администрацията на Рейгън не проявява голям интерес към Източна Европа, която има „*нисък приоритет*" в американската политика. *Гартхоф, Р.* Свидетелства за Студената ..., с. 111, 114-115.

Особен интерес предизвикват контактите на България с ФРГ. Те са пряко повлияни от блоковата политика и действията на Москва по германския въпрос. Решаващи за интегрирането на ФРГ в западните политически и военни структури са Парижките споразумения от есента на 1954 г., които предвиждат включването ѝ в НАТО и трябва да се ратифицират през май 1955 г. СССР оценява това като заплаха за своята сигурност и прибягва до демонстрация на сплотеност и единомислие на Източния блок: в края на 1954 г. на съвещание в Москва осемте социалистически страни приемат декларация против ратифицирането на Парижките споразумения и заявяват, че в противен случай срещу Запада ще се изправи *„обединената мощ на миролюбивите държави“* – намек за подготвяното обединение на въоръжените им сили[33]. В началото на 1955 г. Москва прави последни опити да предотврати нежеланото от нея развитие на германския въпрос, като изразява готовност да нормализира отношенията си с ФРГ и на 25 януари обявява, че състоянието на война между СССР и Германия е прекратено. Такава стъпка правят и останалите социалистически страни. На 1 март 1955 г. с указ на Президиума на Народното събрание България преустановява формално продължилото десет години състояние на война с Германия[34]. Последвалите съветски предложения за развитие на търговските отношения, комбинирани със заплахи, че се водят консултации за създаване на обединено командване на въоръжените сили на социалистическите страни, не оказват търсеното въздействие. На 5 май 1955 г. Парижките споразумения са ратифицирани, създава се Западноевропейският съюз с участието на ФРГ, която на 11 май влиза и в НАТО. Четири дни по-късно (14 май 1955 г.) във Варшава източноевропейските страни и СССР създават Организацията на Варшавския договор (ОВД).

Така България и ФРГ остават в двата противостоящи блока и политическите им отношения следват кривата на напрежението в международната обстановка. Те са силно затруднени от провъзгласената в края на 1955 г. доктрина „Халщайн“[35], според която ФРГ отказва да установи дипломатически отношения със страни, признали ГДР (но без да се отнася за СССР). Западногерманските управляващи претендират, че единствено ФРГ има право да представлява целия германски народ и отказват да признаят установените след войната граници в Европа. Тази позиция силно затруднява нормализирането на отношенията между България и ФРГ[36]. През 1959-1961 г. положението се усложнява още повече

---

[33] Външна политика на Народна република България. Сб. документи..., Т. 1, 194-207.

[34] Пак там, 209-210; ЦДА, ф. 1 Б, оп. 6, а. е. 2468, л. 1-2.

[35] Доктрината е назована по името на Валтер Халщайн, съветник на Конрад Аденауер по външната политика. Тя е обявена през 1955 г. с цел да спре международното признаване на ГДР. *Turner, H. A.* Jr. Germany from Partition to Reunification. Yale University Press. 1992, 138-139.

[36] *Калинова, Е.* Българската и съветската позиция по германския въпрос до средата на 50-те години. – В: България в сферата на съветските интереси..., 179-181.

във връзка със стремежа на Москва да превърне цял Берлин в част от ГДР и особено след издигането на 13 август 1961 г. на прословутата Берлинска стена от източногерманските власти.

В края на 60-те години във ФРГ на власт идват социалдемократите. Канцлерът Вили Бранд слага началото на „нова източна политика", която е по-прагматична, признава ГДР и се стреми към подобряване на отношенията с Източния блок. „Разведряването" в международните отношения в началото на 70-те години допринася за успеха на тази линия. През 1971 г. СССР, САЩ, Англия и Франция постигат споразумение за Западен Берлин, а през 1972 г. – договор, уреждащ отношенията между двете германски държави. Правителството на В. Бранд сключва договори с повечето социалистически страни, а на 21 декември 1973 г. установява дипломатически отношения и с България. През следващите десет години контактите между двете страни се активизират и стават много плодотворни. През март 1974 г. при посещението на министъра на външните работи на ФРГ Валтер Шел в България е постигнато съгласие за сключване на спогодби за развитие на икономическото, научно-техническото и културното сътрудничество. На 14 май 1975 г. е подписана спогодба за икономическо, промишлено и техническо сътрудничество, която трябва да улесни модерната форма на промишлено кооперране между предприятия от двете страни (през 70-те години има над 30 споразумения от такъв характер). През ноември с. г. е сключена и културна спогодба[37]. Управляващите в България и ФРГ, улеснени от липсата на открити спорни въпроси между двете страни, слагат в основата на двустранните контакти прагматизма и взаимната изгода. Тласък за развитието им дават разменените визити на Т. Живков през 1975 г. и на канцлера Хелмут Шмид през 1979 г. В мемоарите си Живков отбелязва, че в разговорите между двамата *„нито за момент"* не е почувствал *„дори нотка, напомняща за идейните различия"*[38]. Не е без значение и фактът, че германските лидери харесват поведението на Живков, допада им неговата непосредственост и личните симпатии допълнително подхранват добрите междудържавни отношения. Създадена е солидна договорна основа за търговски и културен обмен[39].

За интензивността на контактите говори фактът, че между 1975 и 1989 г. Живков два пъти посещава ФРГ, а българският външен министър Петър Младенов – шест пъти. В България гостуват германският президент Рихард фон Вайцзекер, канцлерът Хелмут Шмид и 9 пъти – вицеканцлерът и министър на

---

[37] Външна политика на Народна република България. Сб. документи..., Т. 3, ч. II, С., 1983, 191-194, 543-548.

[38] *Живков, Т.* Мемоари, 571-573.

[39] *Калинова, Е.* Федерална република Германия в културната политика на България (1949-1966). – В: Collegium Germania..., vol. 2, 285-304.

външните работи Ханс-Дитрих Геншер[40]. Двустранните отношения се развиват най-интензивно през 70-те и 80-те години, за което спомага и липсата на значими спорни въпроси между България и ФРГ. През 1982 г. на власт във ФРГ отново идва коалицията ХДС/ХСС и в отношенията на ФРГ с източноевропейските страни настъпва известно охлаждане, което съвпада с новото изостряне на отношенията Изток-Запад. Това обаче не оказва задържащо влияние върху сътрудничеството на България с ФРГ. Най-важен е фактът, че от края на 50-те години ФРГ е основният западен търговски партньор на България. През първата половина на 70-те години са подписани над 30 споразумения между фирми от двете страни за промишлено кооперирание, до 1989 г. те са вече 90 – повече от 28% от всички спогодби, сключени от България в тази област. През периода 1976-1980 г. стокообменът между двете страни нараства средногодишно с 8,5%, а през 1981-1988 г. с 12,6%[41]. В българския износ значително се увеличава делът на химическата и машиностроителната промишленост, но въпреки това се запазва характерната за целия период тенденция вносът от ФРГ силно да превишава българския износ.

През втората половина на 80-те години т. нар. възродителен процес и преустройството в България не предизвикват особени сътресения в отношенията с ФРГ. Постигнати са нови важни споразумения: за насърчаване и защита на инвестициите, за избягване на двойното данъчно облагане, за научно-техническо, културно и научно сътрудничество. ФРГ продължава да отпуска заеми на България, а при посещението на външния министър П. Младенов в Бон през юни 1989 г. германската страна отбелязва, че България ще бъде и занапред надежден партньор във външноикономическата сфера и правителството на ФРГ ще застъпва тази теза пред деловите и финансовите кръгове.

Българо-италианските отношения през 60-те и 70-те години следват общите тенденции в отношенията Изток-Запад. От началото на 60-те години редица правителства в Италия се обявяват за разведряване и водят по-самостоятелна и неутрална външна политика. За българската позиция значение има развитието на съветско-италианските контакти, които през 60-те години се активизират в икономическата и културната сфера. България също полага усилия да развие връзките си с Италия в тези направления[42]. В България през 60-те години продължават редовните посещения на ръководители на Италиан-

---

[40] Българо-германски отношения. Традиции, приоритети, перспективи. С.., 1995, 67-76; *Живков, Т.* Мемоари, 566-579; *Младенов, П.* Животът – плюсове и минуси. С., 1992, 29-52, 69.

[41] Българо-германски отношения..., с. 92, 95.

[42] ЦДА, ф. 1 Б, оп. 34, а. е. 43, л. 41; *Калинова, Е., И. Баева.* Българо-италиански отношения след Втората световна война. – В: История на България от древността до наши дни. С., 1998, 413 421.

[43] ЦДА, ф. 1 Б, оп. 6, а. е. 6335, л. 3.

ската комунистическа партия, но, окуражени от съветските действия, започват и гостувания на парламентарни делегации. През 1966 г. българската страна преценява, че икономическите и културните връзки с Италия се развиват добре, но контактите с политически дейци трябва да се активизират[43]. Военната интервенция на Варшавския договор в Чехословакия през 1968 г. хвърля сянка върху положителните тенденции в международния живот и поражда сериозни разногласия между БКП и ИКП, която остро протестира срещу грубата намеса.

От средата на 50-те години стокообменът с Италия се развива по възходяща линия. От 1956 до 1959 г. българският износ за Италия нараства шест пъти и тя заема второ място сред западните държави, в които се изнасят български стоки. През 1958 г. българският износ възлиза на 9 млн. долара; през 1960 г. на 16 млн.; през 1962 г. е вече 33 млн. долара. Успешните икономически контакти са свързани и с нарасналите възможности на Италия, която в началото на 60-те години има най-бърз икономически растеж в света и надминава дори Япония. На 1 февруари 1963 г. е подписана първата официална двегодишна програма в областта на образованието, науката и културата[44]. Най-активен е обменът в областта на музикалното изпълнителско изкуство, чиято най-значима проява са гостуванията на Софийската опера в Неапол. В Италия живее и работи и прочутият български бас Борис Христов. Италия остава единствената западна страна, където интересът към българската литература е жив и между 1960 и 1965 г. са публикувани над 10 книги от български автори.

През 70-те години се реализират първите българо-италиански контакти на високо равнище: през 1970 г. външният министър Алдо Моро посещава няколко социалистически страни, между които и България. Търговските отношения в следващите години са в подем и според българския външен министър П. Младенов италианската страна проявява *„интерес и гъвкавост и неприкрито демонстрира своята готовност да измести Федералната република от първото място"*[45]. Четири години по-късно А. Моро е отново в страната и подписва дългосрочна спогодба за икономическо, промишлено и научно-техническо сътрудничество – няколко месеца след като е подписал подобна спогодба и в Москва[46].

През 1975 г. Т. Живков е на официално посещение в Италия. Духът на Европейското съвещание за сигурност и сътрудничество в Хелзинки благоприятства българо-италианските отношения в условията на „разведряване" на

---

[44] *Калинова, Е.* „Разрешеният" културен обмен на България със Западна Европа от средата на 50-те до средата на 60-те години. – В: Лица на времето, ч. 2, 257-258.

[45] *Младенов, П.* Животът – плюсове и минуси, с. 11.

[46] Оценката на П. Младенов за Алдо Моро е, че той е *„политик от много висока класа"* и *„убеден европеец, поддържащ идеята за Европа от Атлантика до Урал, в която трябва да има място за всички, независимо от системи и устройство". Младенов, П.* Животът – плюсове и минуси, 11-14.

международния климат. В края на 1978 г. в Рим външните министри П. Младенов и Арналдо Форлани констатират, че връзките между двете страни се развиват добре и че „*в двустранен план няма пречки, които биха могли да смутят това развитие*“[47]. Две години и половина по-късно атентатът срещу папата и замесването на България в него опровергават тези думи. На 25 ноември 1982 г. е арестуван Сергей Антонов – служител в българската въздушна компания „Балкан“ в Рим, обвинени са и други двама българи, които са в България. Следствието е мотивирано само от „разкритията“ на извършителя на атентата – турския терорист Али Агджа. Доказателствата се събират три години с помощта на тайни служби и на „*журналистическото разследване*“ на американската журналистка Клеър Стърлинг (публикувано на 15 август 1982 г. в сп. „Рийдърс дайджест“), която създава „*българската следа*“ в атентата.

Процесът срещу тримата българи продължава от май 1985 до март 1986 г. и завършва с освобождаването им, но не по невинност, а поради „*недостиг на доказателства*“[48]. Така подозрението срещу България не е свалено, а името на страната придобива негативно звучене. Върху двустранните отношения е нанесен удар и те дълго не успяват да се освободят от недоверието и подозрителността, макар че отделни италиански политици споделят мнението на Джулио Андреоти, който през 1988 г. заявява: „*Винаги съм имал подозрение, че „българската връзка“ е изобретение на някого, който е искал да дестабилизира диалога и за тази цел не се е поколебал да изиграе една карта, която зловещо се подигра с италианското правосъдие*“[49].

След годините на най-остро противопоставяне между Изтока и Запада, българо-френските контакти се съживяват първоначално в областта на търговията. След смъртта на Сталин Москва дава указания на социалистическите страни да започнат контакти със Запада във връзка с обявения нов „продоволствен курс“. България проявява повече прагматизъм, а и френската страна смекчава позицията си при определяне на дължимите от България обезщетения. Франция е първата западна държава, с която през 1954 г. България започва официални преговори по финансовите си задължения. Подписаната на 23 юли 1955 г. спогодба за стокообмен и спогодба за плащания и уреждане на френските вземания от България е благоприятна за България, която плаща по-малко обезщетение от предвиденото в мирния договор и връща голямата част от дълга си не в левове (както е предвидено в договора), а чрез отчисления от своя износ.

---

[47] Пак там, с. 13.

[48] По-подробно вж. *Билдирева, С.* Атентатът – петнадесет години по-късно. С., 1996; *Николов, Р.* На горещ пост в Рим. С., 1998; *Марчевски, А.* Италиански потайности. С., 1997, 271-358.

[49] Външната политика на България след 10 ноември 1989. С., 1997, с. 13. Според П. Младенов на Андреоти принадлежи и заслугата за освобождаването на С. Антонов от италианския затвор. – *Младенов, П.* Животът – плюсове и минуси, с. 14.

Така отпада един от най-тежките проблеми пред двустранните отношения – този за българските дългове по стари френски заеми и по одържавените френски имущества[50]. В следващите години стокообменът се увеличава и Франция бързо заема 4-то място в търговията на България със западните държави. През втората половина на 50-те години се възобновяват и културните контакти[51].

През 60-те години българо-френските отношения отбелязват своеобразен връх. До него се стига благодарение на редица благоприятни обстоятелства. Франция преживява икономически разцвет и става модерна, високоиндустриализирана държава. Тя се стреми към утвърждаване на своите позиции в Европа, като проявява стремеж към самостоятелност и излизане от пряката американска опека. Важен елемент в тази политика е активизирането на отношенията със СССР и оттам – с останалите социалистически страни. Тази политика допада на Москва, която се надява чрез поощряването ѝ да засили разногласията в западния блок[52]. СССР подтиква източноевропейските страни към активизиране на контактите с Франция и България успешно се възползва от това „позволение", за да разшири възможностите за търговия, научно-техническо сътрудничество и за отпускане на кредити.

През 1963 г. България и Франция издигат легациите си в ранг на посолства, а две години по-късно българска правителствена делегация начело със заместник министър-председателя Станко Тодоров посещава Франция и констатира, че френската страна желае разширяване на икономическите връзки с България и е готова да ѝ предостави кредити[53]. През април 1966 г. България е посетена за първи път от френски министър на външните работи – Морис Кув дьо Мюрвил, като главната тема на разговорите е разширяването на икономическото сътрудничество[54]. През октомври 1966 г. министър-председателят Т. Живков е

---

[50] *Никова, Г.* Финансовите задължения на България към Великобритания, Франция и Швейцария след Втората световна война. – Исторически преглед, 1991, кн. 9, 48-50; *Добриянов, Т.* Външната политика на НР България..., с. 146.

[51] *Калинова, Е.* Културни връзки между България и Франция след Втората световна война до края на 60-те години. – Исторически преглед, 1999, кн. 3-4, 113-144.

[52] При посещението на Л. Брежнев в София през септември 1966 г. съветския лидер заявява на Т. Живков: *„Ние сме доволни от това, че вие се активизирате и сега се готвите да посетите Франция. Самият факт, че Де Гол се реши да отиде в Полша, да приеме Живков – нима това не е факт, който удря по НАТО?"* – ЦДА, ф. 1 Б, оп. 34, а. е. 43, л. 37.

[53] ДА на МВнР, оп. 21, пр. 2329, л. 9-11; *Тодоров, С.* До върховете на властта. С., 1995, 116-117.

[54] ДА на МВнР, оп. 22, пр. 2544, л. 24-32. През май 1966 г., няколко дни след визитата на Кув дьо Мюрвил, Политбюро на ЦК на БКП приема мерки за разширяване на политическите, икономическите и културните връзки с Франция, а през лятото на 1966 г. е постигната договореност с френската фирма „Рено" за съвместно производството на този вид леки коли в България. – ЦДА, ф. 1 Б, оп. 6, а. е. 6341, л. 2, 10-12.

във Франция и това е първото му посещение в западна държава. Тогава са подписани дългосрочни спогодби за икономическо, научно-техническо и културно сътрудничество, които са добра основа за развитие на двустранните отношения[55]. През май 1969 г. Политбюро на ЦК на БКП задължава Министерството на външните работи да отделя специално внимание на развитието на връзките с Франция, което ще подпомогне *„процеса на по-нататъшното отдалечаване на Франция от Атлантическия съюз въз основа на стремежа ѝ да провежда независима от САЩ и ФРГ национална политика“* и ще затрудни *„започналите опити на администрацията на Никсън за постепенно сближаване с Франция“*[56].

През следващите две десетилетия обаче особен напредък не е постигнат. И двете страни променят приоритетите си: след слизането на Дьо Гол от политическата сцена (1969 г.) френските управляващи постепенно преодоляват неговия антиамериканизъм, а България, която през 1973 г. установява дипломатически отношения с ФРГ, се ориентира към Западна Германия като основен икономически партньор на Запад[57]. Френският министър-председател Пиер Месмер връща визитата на Живков през юли 1973 г. При това първо официално посещение на френски премиер акцентът в разговорите отново е поставен върху икономическото сътрудничество. Отчетено е, че между 1965 и 1971 г. стокообменът се е удвоил, но има значителен спад през последните две години,

---

[55] Тази среща е подробно отразена в спомените на Т. Живков. В заключение той отбелязва: *„Ние останахме доволни. И ако нашето сътрудничество не получи нужната степен на развитие, главната причина беше съществуващата политическа конфронтация в условията на „студената война“.“ Живков, Т.* Мемоари, 556-565.

[56] ЦДА, ф. 1 Б, оп. 35, а. е. 704, л. 67.

[57] През октомври 1977 г. в София гостува първият секретар на Френската социалистическа партия Франсоа Митеран. Пред него Т. Живков изразява неудовлетворението на българската страна от политиката на френските управляващи към България: *„На нас не ни е ясно, не можем да си обясним защо напоследък съответните компетентни органи във Франция задържат икономическото сътрудничество с България. Франция е единствената западна страна, от която ние купуваме само оборудване. От Япония, от ФРГ купуваме и оборудване, и химически, и други стоки. През тази петилетка имаме за 2 млрд. лв. внос на оборудване от западните страни. Следващата петилетка разчитаме на 4 млрд. лв. внос от западни страни. Не ни е ясно защо Франция задържа и се отказва от такова сътрудничество. Сега японците напират. Нашият министър на външната търговия заминава тези дни в Япония и ще сключи 4-5 крупни сделки за оборудване. А ние можехме да го вземем от Франция. Не ни е ясно що за политика е това. Но това е въпрос на френското правителство, на съответните компетентни органи във Франция. Що се касае до сътрудничеството в областта на културата и в други сфери, то се развива извънредно добре. Нямаме особени претенции в тази насока.“* В отговор Митеран посочва, че ФСП е приятелски настроена и отворена за добри отношения с България и ако тя участва в бъдещото френско правителство, това ще се прояви. ЦДА, ф. 1 Б, оп. 60, а. е. 231, л. 16, 28.

тъй като България съзнателно ограничава вноса от Франция, заради големия си дефицит. В голяма степен той се дължи на ограниченията, поставяни пред българския износ от западните държави и Т. Живков прави конкретни предложения за преодоляването им[58]. Големи надежди се възлагат на промишленото коопериране. Българската страна предлага и проект за дългосрочен договор за икономическо, промишлено и научно-техническо сътрудничество, който да послужи в бъдеще като прецедент и в икономическите отношения с другите западни държави. Договорът е подписан през ноември 1974 г.[59], а през януари 1989 г. в София гостува за първи път френски президент – Франсоа Митеран[60]. Българо-френските отношения обаче имат реални успехи най-вече в областта на културата. Като цяло, френските управляващи среди показват по-скоро липса на особен интерес към двустранните контакти.

Фактът, че България никога не е била в центъра на балканската политика на Великобритания (главна роля в нея е отредена за Гърция) слага траен отпечатък върху следвоенните отношения между двете държави. Към него трябва да се прибави и като цяло негативното британско отношение към България, натрупано в годините на войната. След подписването на мирния договор с България (1947 г.) Лондон в още по-голяма степен се дистанцира от нея. За това допринася и духът на Студената война. През лятото на 1948 г. България се опитва да преговаря с Англия за сключване на търговска спогодба, но британската страна настоява първо да се уредят българските задължения, произтичащи от довоенните заеми и от национализирането на английската собственост в България. Споразумение за начина на изплащане на национализираните имоти е постигнато едва през септември 1955 г., а уреждането на българските задължения по външните заеми става чак в началото на 60-те години. Първата следвоенна търговска спогодба между двете страни е сключена през септември 1955 г., но развитието на търговията остава слабо[61].

През 50-те години Англия вижда в България най-вече верния съветски сателит. Като изхождат от липсата на особени традиции в търговския обмен и културното общуване, британските дипломати в София не са далеч от мисълта да предложат дори закриване на британската легация или поне понижаването ѝ в консулство[62]. За това допринася и фактът, че между 1950 и 1959 г. диплома-

---

[58] Пак там, оп. 35, а. е. 4301, л. 6-8.

[59] Това става при посещението на българска правителствена делегация във Франция през ноември 1974 г. Нейният ръководител Тано Цолов връчва на президента Жискар д'Естен лично послание от Т. Живков, в което са очертани възможностите в икономическото и културното сътрудничество. ЦДА, ф. 1 Б, оп. 35, а. е. 5077, л. 23-24.

[60] *Младенов, П.* Животът-плюсове и минуси, 53-68.

[61] *Златев, З.* Българо-английски стопански връзки (1945-1975). – В: Българо-английски отношения в ново и най-ново време. С., 1987, 163-164.

[62] Според британския пълномощен министър в София Ричард Спейт (1956-1958), *„всеки западен представител в София трябва по някое време да се запита дали има сми-*

тическите отношения между България и САЩ са преустановени.

През 60-те години британската позиция е донякъде смекчена. Англия възприема новата концепция на САЩ за „прехвърляне на мостове" към Изтока в областта на търговията и културния обмен, която заменя доктрината за „сдържането" на комунизма. Британските дипломати в София продължават да констатират, че България е *„ниско в списъка на нашите приоритети"*, че е *„най-маловажната"* и *„най-раболепната"* сред съветските сателити, но едновременно с това съветват Лондон да се търсят начини за активизиране на търговските и културните връзки, които да *„изцедят силите"* на режима. Във Форийн офис са съгласни, че *„търговията е единствената сфера, в която има надежда нашата политика на отваряне към Източна Европа да повлияе на българското ръководство"*, но не са склонни да толерират България чрез кредити и привилегировано третиране[63].

От средата на 60-те години новото българско правителство начело с Т. Живков започва да търси пътища за активизиране на икономическите контакти с развитите западни страни. Стокообменът с Англия бързо тръгва по възходяща линия – от 1961 до 1966 г. вносът и износът нарастват близо три и половина пъти. Особено резултатна в българо-британските отношения е 1965 г. Промяната започва да се усеща от предходната година, когато дипломатическите легации са издигнати в ранг посолства, българското правителство спира заглушаванията на Би Би Си и за първи път след войната британски министър – на търговията, посещава България, а посланик У. Харпъм отбелязва, че англо-българските отношения *„започнаха да се отпускат по малко и не са така сковани и дистанцирани, както преди"*[64]. През февруари 1965 г. българска правителствена делегация посещава Лондон. Задачата ѝ е да осигури нарастване на икономическото сътрудничество. Заместник министър-председателят Ст. То-

---

сăл да се поддържат дипломатически отношения с тази страна, която няма никаква собствена външна политика и където за момента има малки изгледи дипломатите да могат да изпълняват нормалните си функции. Въпросът е дори още по-уместен за британското правителство, отколкото за други некомунистически правителства, тъй като за разлика от Франция, Италия и Австрия, ние нямаме никакви традиционни връзки с България, търговията е малка, има малък културен афинитет и няма британци, живеещи в България. Наистина може да се изложи силен аргумент за закриване на легацията на Нейно Величество или най-малкото за понижаването ѝ на ниво на консулство – така България ще бъде третирана реалистично като руска провинция, наместо да се подпомага нейното правителство в поддържане на фикцията, че притежава суверенна власт." – Съветска България през три британски мандата. Из архива на Форийн офис за събития и личности в България. 1956-1963. С., 1994, 42-43.

[63] Съветска България. Книга втора – 1964-1966. Из архива на Форийн офис за събития и личности в България по времето на първия британски посланик Уйлям Харпъм. С., 1999, 18-19, 28-29, 38.

[64] Пак там, с. 100.

доров убеждава британските политици, че България се нуждае от британските комплектни доставки и съоръжения, за да осъществи своята индустриализация и предлага сключване на дългосрочна търговска спогодба (подписана на 30 март 1965 г.) и премахване на квотите за български стоки[65]. През май 1965 г. е подписана двустранна програма за културен обмен, а през октомври и ноември същата година България е посетена от британския заместник-външен министър Джордж Томсън и заместник-министъра на Министерството на технологиите, известния писател Ч. П. Сноу[66].

През следващите две десетилетия търговията между двете страни остава стабилна; през 70-те години българската страна полага усилия да ѝ даде тласък, като организира посещение на британски външен министър в София, но поради промените в британските управляващи екипи то се осъществява едва през 1985 г., когато Джефри Хау става първият британски външен министър, посетил България. Все пак, развитието на контактите с Великобритания остава под равнището на тези с основния западноевропейски партньор на България – ФРГ[67].

През 1959 г. са възстановени дипломатическите отношения с Япония, но едва от 1970 г. България успява да установи ползотворни контакти с нея. Те осигуряват технологично обновяване на отделни отрасли на българското стопанство[68].

3. 3. Балканската политика на България

Българската външна политика спрямо Балканския регион започва да се активизира от 1953 г., като получава тласък от промените в съветската външнополитическа концепция след смъртта на Сталин. Гърция и Турция, които предходната година влизат в НАТО, създават заедно с Югославия Балкански пакт и така засилват западните позиции на полуострова. Същевременно се подготвя

---

[65] ДА на МВнР, оп. 21, пр. 2329, л. 5-7.

[66] Съветска България. Книга втора..., 113-114, 115-118. По българска инициатива през есента на 1960 г. са възстановени преките контакти с Британския съвет, след това е приет и първият официален план за културен обмен през 1962-63 г. – *Калинова, Е.* Опити за българо-британски културни връзки след Втората световна война до края на 60-те години (под печат).

[67] Делът на Великобритания във външната търговия на България през първата половина на 70-те години е между 0,5 и 1,4% при износа и от 0,8 до 1,7% при вноса. През 1975 г. тя е на осмо място сред западните държави, където се реализира българският износ, и на четвърто място сред западните държави, осъществяващи внос в България. *Златев, З.* Българо-английски стопански връзки..., с. 171.

[68] Интересът към установяване на контакти с Япония в голяма степен е свързан с впечатленията на Т. Живков при първото му посещение там през 1970 г., за което той признава: *„...едва след посещението ми на „ЕКСПО'70" осъзнах напълно нашето гибелно изоставане...В Япония се почувствах смазан... Това беше действително икономическо чудо."* *Живков, Т.* Мемоари, 544-545; *Младенов, П.* Животът-плюсове и минуси, 311-316.

усилено и приемането на ФРГ в европейските и атлантическите структури. Тези неблагоприятни за Москва тенденции карат новите съветски ръководители да преосмислят отношенията с Югославия[69]. В началото на юли 1953 г. В. Червенков е извикан в Москва, за да получи инструкции, формулирани от съветското ръководство след пленума, „разобличил" Л. Берия. Във външнополитически план от България се изисква по-голяма настъпателност в Балканския регион и най-вече – да се нормализират отношенията с Югославия, но *„като с буржоазна държава"*[70].

Българската страна веднага започва да изпълнява тези указания. Политбюро решава да се подобрят отношенията с Югославия, като се заобикаля най-тежкият въпрос – македонският. На 20 август 1953 г. на югославската страна официално е предложено да се нормализират дипломатическите отношения и в следващите месеци са разменени посланици, уреждат се редица въпроси, свързани с общата граница, активизират се търговските и културните връзки[71].

В средата на 1955 г. Хрушчов посещава Тито в Белград и така официално демонстрира новата съветска линия към Югославия. Уверенията на Тито, че страната му има твърдо отрицателно отношение към НАТО, че *„сега силно се отличава от Запада"* и върви по самостоятелен път, карат Хрушчов да оцени срещата като *„рязък обрат"* в двустранните отношения и и най-вече като *„сериозен удар срещу агресивните планове на американския империализъм"*[72]. На връщане от Белград Хрушчов прави неофициално посещение в София, за да инструктира българското партийно ръководство, че интересите на международното комунистическо движение и на социалистическите страни налагат

---

[69] В края на юни 1953 г. съветското ръководство решава, че след като опитът да се реши югославския проблем с *„челен удар"* се е оказал неуспешен, трябва да се използват други средства – *„да се установят с Югославия такива отношения, каквито има с другите буржоазни държави, свързани със Североатлантическия агресивен блок – посланици, официални телеграми, делови срещи и т. н."*. Дело Берия: Пленум ЦК (июль 1953 г.) – Известия ЦК КПСС, 1991, кн. 1, с. 143; Подготовката на първоначалните неофициални контакти с Тито е дело на Л. Берия, а впоследствие това става едно от обвиненията срещу самия него, макар че обвинителите – Хрушчов, Маленков, Молотов, сами след това продължават именно по този път. *Берия, С.* Мой отец – Лаврентий Берия. М., 1994, 365-366, 371.

[70] ЦДА, ф. 1 Б, оп. 5, а. е. 122, л. 39.

[71] Подобряването на българо-югославските отношения (Югославия дори подкрепя молбата на България да бъде приета в ООН), кара В. Червенков през ноември 1954 г. да направи поредната преоценка: Югославия *„не е изгубена за демократическия лагер"* и *„следва да бъде в него"*. *Огнянов, Л.* Отношенията между България и Югославия (1949-1956). – Минало, 1996, кн. 3, 93-94.

[72] ЦДА, ф. 1 Б, оп. 5, а. е. 169, л. 6-8.

[73] На 25 юни 1955 г. Хрушчов повтаря тези инструкции в писмо до ЦК на БКП. ЦДА, ф. 1 Б, оп. 5, а. е. 169, л. 1-17.

незабавно пълно нормализиране и подобряване на отношенията с Югославия по държавна линия, а по партийна – постепенно и по-бавно сближаване[73]. За да изпълни съветските внушения и своя интернационален дълг, българската страна трябва да възприеме *„временно мълчание, търпимост и сдържаност"* по македонския въпрос[74]. Това дава възможност за бързо възстановяване на контактите с Югославия и още до края на 1955 г. са подписани редица спогодби[75]. В средите на българската общественост обаче все по-често се настоява за ясно определяне на позицията на страната по болезнения македонски въпрос. Това става още по-наложително след проведеното през декември 1956 г. преброяване на населението в България, при което в Пиринския край 178 862 души отново се записват „македонци", а едва 33% там се определят като българи. Предприетите през 1957-1958 г. опити на ръководството на БКП да изясни своето отношение по македонския въпрос са половинчати и силно повлияни от старите партийни схващания[76].

Повратът в официалното българско становище по македонския въпрос е извършен от Т. Живков на пленум на ЦК на БКП през март 1963 г. Той заявява, че през средните векове и Възраждането македонска нация не е съществувала, но след Втората световна война в рамките на Македонската република протича процес на формиране на македонско национално съзнание и в определен момент, при постигнати двустранни договорености, България трябва да признае този факт. Живков обаче подчертава, че е недопустимо това съзнание да се гради на антибългарска основа. Той критикува погрешните позиции на БКП от предход-

---

[74] *Зарчев, Й.* Някои аспекти на партийната политика по националния въпрос след Априлския пленум на ЦК на БКП от 1956 г. – В: Българската народност и нация през вековете. ч. 2, С., 1988, 284-285. Изобщо националните проблеми играят голяма роля в сложните отношения между балканските държави. Не прави изключение и българският национален въпрос. *Първанов, А.* Външнополитическите отношения на Република България и българският национален въпрос. – Международни отношения, 1991, кн. 4, 42-51.

[75] Икономическите връзки между България и Югославия от 1948 до 1954 г. практически са преустановени. След това стокооборотът нараства от 1 900 000 щатски дол. през 1955 г. до 20 650 000 дол. през 1961 г. През лятото на 1962 г. Политбюро на ЦК на БКП приема програма за правителствени преговори с Югославия за сътрудничество в енергетиката, за разширяване на стокообмена, като се постигне дългосрочно кооперирание в машиностроенето и химическата промишленост и за улеснения в банковите и транспортните взаимоотношения. – ЦДА, ф. 1 Б, оп. 6, а. е. 4879, л. 6, 50-61.

[76] *Баев, Й.* Българското държавно ръководство и македонският въпрос от 1948 г. до края на 70-те години. – Военноисторически сборник, 1994, кн. 1, 99-101, 107-117; *Ангелов, В.* Политиката на БКП по македонския въпрос (юли 1948-1956). – Исторически преглед, 1996, кн. 5, 105-106; *Стамова, М.* Македонският въпрос в българо-югославските отношения (1953-1963 г.). – Известия на държавните архиви, Т. 74, 53-59; *Калинова, Е.* Българо-югославските отношения 1953-1963. – между идеологията и прагматизма. – В: Балканите между Изтока и Запада. (подлегат).

ния период към населението от Пиринския край като подчертава, че върху това население партията е извършила „*насилие*“. Живков категорично заявява, че то е „*част от българската нация*“ и „*най-малко може да става дума някога то да се присъедини към македонската нация*“ във Вардарска Македония. Българският лидер чертае и линията, която трябва да се следва: „... *да се борим срещу фалшификациите на историята на нашия народ, но не по пътя на разгаряне на споровете, а чрез обективното ѝ излагане*“[77]. До края на 1966 г. и България, и Югославия не поставят акцента върху спорния македонски въпрос и срещите на външните министри (януари 1965 г. и април 1966 г.), и на Т. Живков с Й. Тито (септември 1965 г. и декември 1966 г.) преминават в конструктивен диалог най-вече по икономическите отношения.

От края на 1966 г. обаче югославската страна променя своята тактика и започва неотклонно да поставя въпроса за съществуване на „македонско малцинство“ в България[78]. За тази промяна определена роля играят вътрешните политически и икономически проблеми на Югославия, които тревожат и новото съветско ръководство в лицето на Л. Брежнев. През септември 1966 г. на път за Белград той разговаря с Т. Живков за положението в средите на югославското ръководство. Впечатлен от уверенията на Тито, че „*каквито и бури да се вдигат, те ще бъдат винаги със Съветския съюз*“, Брежнев инструктира Живков: „*Да се отблъсква Югославия, това би било от полза само за американците.*“[79] През пролетта на 1967 г. Политбюро решава в условията на засилена антибългарска кампания в Югославия да продължи линията на „*тактично, но настойчиво*“ разясняване и отстояване на българската позиция, изработена през 1963 г., но „*да се избягват всякакви поводи за изостряне на споровете по македонския въпрос и създаване на нови трудности в нашите отношения, да не позволим на реакционните кръгове на Запад да използват тези спорове, за да атакуват и нас, и Югославия*“[80].

През 70-те години България настойчиво и напразно се опитва да убеди Белград да подпишат общ документ, че двете страни нямат териториални претенции една към друга, че съществуването на една нация не е въпрос на признаване от друга, а на самоопределение без принуда[81]. В действията си българската

---

[77] ЦДА, ф. 1 Б, оп. 5, а. е. 567, л. 282-289.

[78] Вж. напр. Стенографски запис на разговорите между Т. Живков и Кръсте Цървенковски-председател на ЦК на Съюза на комунистите в СР Македония и член на Президиума на ЦК на СЮК, 19 май 1967 г. – Военноисторически сборник, 1993, кн. 3, 156-170.

[79] ЦДА, ф. 1 Б, оп. 34, а. е. 43, л. 59-60.

[80] Военноисторически сборник, 1994, кн. 1, 121-123.

[81] В писмо до Й. Б. Тито българският лидер Т. Живков от юни 1970 г. пише: „*Образуването и съществуването на една нация не е въпрос на нейното признаване или отричане от други страни, а е въпрос на свободна изява на националното самосъзнание на съответното население и на тази основа – на неговото свободно самоопределение*

страна не среща подкрепа нито от СССР, нито от останалите социалистически държави[82]. Те оценяват (макар и неофициално) българската позиция по македонския въпрос като проява на национализъм и несъобразяване със съветската линия. За това допринася югославската дипломация и пропаганда, чиито тези са възприети от съветска страна.

Т. Живков постига известна промяна в отношението на Москва едва през септември 1973 г., когато в разговорите си с Л. Брежнев в резиденция Воден, успява да спечели одобрението на съветския ръководител за линията, към която България се придържа от десет години. Живков използва страха на Москва от евентуално отслабване на позициите ѝ в региона, в който вече не може да разчита изцяло на Н. Чаушеску, още по-малко на Тито и Албания. Той набляга на опитите на Югославия след Втората световна война „*под някаква форма да погълне България*", които в момента са се трансформирали в стратегия „*да обвържат с двустранни и многостранни връзки балканските страни с третия свят*" и да ги присъединят към необвързаните държави срещу двете световни свръхсили, „*а всъщност срещу Съветския съюз*"[83]. Т. Живков е категоричен,

---

при наличието на дадени исторически условия, в които то се е развило. Всичко това може да се осъществява действително свободно, върху демократични начала, ако преди всичко националното съзнание не се изгражда, утвърждава и изразява на основа, враждебна спрямо друга страна. В този именно смисъл населението на СР Македония има суверенно право на свободна изява на своята национална принадлежност. Въпросът за националната принадлежност, включително и за езика на населението в СРМ, както и на населението в Благоевградски окръг в България е тяхна вътрешна работа и не бива да бъде предмет на външна намеса. От нас се иска да признаем съществуването на македонско национално малцинство в Благоевградски окръг. С това ние не можем да се съгласим и по тези югославски претенции не можем да направим никакви отстъпки, тъй като това население е неразделна част от българската нация. Необходимо е от НРБ и СФРЮ да се поеме двустранно задължение: за прекратяване на всяка кампания по македонския въпрос; за изследване на историческото развитие на българския и югославските народи с научни средства, от позициите на марксизма-ленинизма и във взаимно доброжелателен дух. Такова двустранно задължение изисква от партиите и правителствата на двете страни да вземат ефикасни и системни мерки да не се допуска под каквато и да било форма насаждане и развихряне на национална вражда и национална нетърпимост спрямо другата страна, партия и народ. Нужно е да се уважава правото на всеки народ да чества светли исторически събития от своето минало, като се избягват взаимни нападки." ДА на МВнР, оп. 28, п. 93, а. е. 2134, л. 65-66. Вж. и документите, публикувани от Й. Баев във: – Военноисторически сборник, 1994, кн. 1, 124-131; *Баев, Й.* Военнополитическите конфликти..., 137-140.

[82] Стенограма на обсъждане на югославския проект за съвместна декларация в Политбюро на ЦК на БКП, 9 февруари 1971 г. – Военноисторически сборник, 1994, кн. 1, 129-131; *Живков, Т.* Мемоари, 453-460.

[83] Беседа между Тодор Живков и Леонид Брежнев в правителствената резиденция „Воден" (Разградско), проведена на 20 септември 1973 година. – Българска историческа библиотека, 2000, кн. 2, 69-71.

че „*главна пречка за тази тяхна дейност е България*“ и затова Югославия се стреми да я дискредитира и изолира, обвинявайки я в национализъм, тъй като не признава наличието на „*македонско национално малцинство*“ в Пиринския край. Според Живков югославската страна манипулира Москва с надеждата, че тя ще упражни натиск върху българското ръководство за промяна на тази линия. Същевременно той подчертава, че ако България не следва тази политика, югославското влияние „*ще ерозира*“ страната и ще я откъсне от съветския блок. Живков е категоричен, че няма да промени становището за българската принадлежност на населението в Пиринския край.[84]

Тезата на Т. Живков, както и убедеността, с която я отстоява, постигат желания резултат. Л. Брежнев няколко пъти подчертава, че е съгласен с нея и ще поддържа българската позиция на „полезен“ национализъм, за да не се допусне създаване на блок на Балканите срещу социалистическите страни[85]. Все пак, той не пропуска да напомни, че общата линия трябва да бъде „*Югославия да не отиде в другия лагер*“. Все още е трудно да се проследи документално как и доколко Съветският съюз се придържа към дадените във Воден обещания, но две години по-късно Т. Живков уверено предупреждава новия югославски посланик в София, че „*ако някой в Югославия си въобразява, че Съветският съюз би могъл да окаже натиск върху нас в това направление и да ни принуди да тръгнем по такъв път, то искам съвършено откровено да Ви заявя, че това са нереални идеи, плод на болни илюзии*“[86].

Активността на българската политика по македонския въпрос секва през 80-те години, когато СССР започва интервенцията в Афганистан. Живков преценява, че настъпателността може да предизвика югославски оплаквания, че България и Варшавският договор застрашават сигурността на Югославия и това да влоши и без друго затрудненото положение на СССР[87]. Същността на българската позиция обаче не се променя и когато генералният секретар на ЦК на КПСС М. Горбачов посещава София през октомври 1985 г., Т. Живков категорично му заявява: „*И във Вардарска Македония, и в Егейска Македония*

---

[84] Т. Живков разяснява на Л. Брежнев, че югославяните „*искат ни повече, ни по-малко Пиринския край. Там живеят 300 хиляди души. Те смятат цялото това население за македонци... искат да ги пуснем в Благоевградски окръг, да обявим културна автономия и те да могат да правят там, каквото си искат, а след това да го присъединят към Югославия. Това не може и няма да стане.*“ Пак там, с. 73.

[85] Л. Брежнев отхвърля упреците за национализма на българското ръководство, като откровено обяснява, че национализмът е „*опасна болест*“, обаче „*има национализъм, и национализъм. Тогава, когато национализмът е свързан с интересите на партията, с интересите на народа, с интересите на комунизма, когато не скъсва с интернационализма, той не ни пречи.*“ Пак там, с. 80, 83.

[86] *Баев, Й.* Военнополитическите конфликти..., 138-139.

[87] *Николов, Р.* Дипломация на четири очи. Из дневника на един български посланик в Югославия. С., 1995, 154-155, 163-164.

са българи... Ние не претендираме нито за Егейска Македония, нито за Вардарска Македония, но няма да им дадем Пиринския край. Той е съставна част от България. Този въпрос е изчерпан."[88]

От началото на 50-те до 80-те години българо-гръцките отношения претърпяват сложна еволюция, пряко повлияна както от блоковото противопоставяне, така и от вътрешните промени в двете държави. От началото на 1953 г. Москва се опитва да подобри своите контакти с Гърция, за да отслаби влиянието на НАТО в региона[89]. Такива инструкции получава и В. Червенков при посещението си в съветската столица през юли с. г. България поема инициативата за възстановяване на дипломатическите отношения с Гърция, прекъснати още през 1941 г. Този акт е предшестван от разрешаването в края на 1953 г. на спорните въпроси за демаркацията на границата между двете държави. По същото време е подписана и търговска спогодба, която, макар и с ограничен обхват, възобновява стокообмена[90]. След трудни и продължителни преговори (споровете са около репарационния дълг на България към Гърция и връщането на гръцките политемигранти) на 22 май 1954 г. в Париж е подписана българо-гръцка декларация за възстановяване на дипломатическите отношения[91]. През следващите десет години обаче отношенията са в застой, а легациите на двете страни се оглавяват от временно управляващи, поради нерешените финансови проблеми. Гърция настоява българската страна да изплати наложените ѝ репарации в размер на 45 мил. долара. Но България държи от тази сума да се приспаднат довоенните задължения на Гърция към България и стойността на имуществата, оставени на гръцка територия след изтеглянето на българските войски и администрация[92].

Зад неотстъпчивостта на двете страни по тези въпроси стои политиката на блоковото противопоставяне. Гръцките управляващи споделят оценките на САЩ, че Москва „ухажва" Гърция, за да отслаби западния блок и същевременно се опитва да оказва натиск върху нея, като използва своя верен съюзник – България. Тази ситуация прави Атина подозрителна към българските инициативи, които не могат да излязат от зададените от СССР параметри, независимо че интересите на България изискват нормализиране на отношенията с южната ѝ

---

[88] Среща на Политбюро на ЦК на БКП с М. С. Горбачов – генерален секретар на ЦК на КПСС, 24 октомври 1985 г. Стенографски запис. – Ново време, 1995, кн. 6, с. 88.

[89] *Улунян, А. А.* Греческое направление советской внешней политики в информационно-аналитических оценках американской дипломатии (первая половина 50-х годов). – В: Сталинское десятилетие холодной войны. Факты и гипотезы. М. 1999, с. 49, 50.

[90] *Златев, З.* Българо-гръцки отношения (1953-1954 г.). – Минало, 1996, кн. 4, 65-69.

[91] *Тодорова, Р.* Възстановяване на дипломатическите отношения между България и Гърция след Втората световна война. – Исторически преглед, 1993, кн. 2, 85-95.

[92] *Даскалов, Г.* България и Гърция..., 257-323, 359-384.

съседка[93]. През юни 1960 г., след провалянето на Парижкото съвещание на ръководителите на СССР, САЩ, Великобритания и Франция, Политбюро на ЦК на БКП възприема оценката на Т. Живков, че „*досега, общо взето, партньорите на САЩ и особено страните, в които САЩ са разположили свои военни бази около Съветския съюз и социалистическите страни, все още разчитаха, че САЩ са в състояние да им окажат необходимата подкрепа в една война със социалистическия лагер лагер. Сега обаче тая увереност е сериозно подбита. Те все по-добре разбират, че Съветският съюз разполага с най-съвършена и мощна военна техника, че САЩ не са в състояние нито тях, нито себе си дори да предпазят от унищожителните удари на съветското оръжие.*“ Според Т. Живков гръцкото правителство също е повлияно от новите реалности и „*не е в състояние да провежда всички американски заповеди*“, още повече, че в страната има силна комунистическа партия и „*широка демократична опозиция*“ със силно влияние[94]. Политбюро решава, че обстановката е благоприятна, за да се активизират усилията за разширяване на „*стопанските, културните и други връзки*“ с Гърция и още същия месец българската страна предлага споразумение за сътрудничество при използването на водите на реките Струма, Арда, Места и Марица. Гръцкото правителство обаче отново настоява първо да се обсъдят задълженията на България по мирния договор от 1947 г. В края на 1960 и началото на 1961 г. в Атина се водят преговори по спорните въпроси, но без резултат, поради гръцкото предварително условие България да плати като начало вноска от 6 милиона долара, към която прибавя и претенции отпреди Първата световна война[95]. Българската позиция е, че без да се поставят предварителни условия трябва да се решат по-лесните въпроси от взаимен интерес и така да се създаде по-благоприятна атмосфера за дискутиране на по-трудните.

През 1962 г. гръцката страна по вътрешнополитически причини изразява готовност да поднови преговорите, но те започват чак в края на 1963 г. и съвпа-

---

[93] На срещата с Борис Пядишев – главен редактор на сп. „Международная жизнь“, проведена на 22 февруари 1988 г., Т. Живков споделя: „*С другаря Хрушчов водих три разговора по времето, когато начело на ръководството в Гърция беше Георгиос Папандреу... Той беше демократично настроен човек, с желание да се подобрят отношенията между България и Гърция. Обаче тогава беше студената война, НАТО, Варшавският договор. Аз три пъти поставих пред другаря Хрушчов въпроса, че трябва да уредим отношенията си с Гърция, защото това ще има голямо значение за Балканите. Той обаче беше против. И, разбира се, ние задържахме това. Отидох втори път при Хрушчов, отидох трети път. Той третия път просто ме изруга: „Щом имате толкова много долари, давайте ги!“. И пак отказа да отидем към съглашение. Аз му разясних, че тези долари са символични, че известна част ние ще изплатим със стоки. Върнах се, информирах Политбюро, че другарят Хрушчов решително е против. Ние решихме обаче да се разберем с Гърция...*“ – Ново време, 1997, 2-3, с. 134.

[94] ЦДА, ф. 1 Б, оп. 6, а. е. 4179, л. 29, 43.

[95] Пак там, а. е. 4233, л. 1-2; а. е. 4238, л. 76-77; а. е. 4295, л. 3-4; а. е. 4453, л. 3-6.

дат с изостряне на гръцко-турските отношения във връзка с положението в Кипър, както и с идването на власт на правителството на Г. Папандреу. Гърция има нужда от сигурен тил в спора с Турция и смекчава своите претенции към България. Българското правителство, което от края на 1962 г. се оглавява от Т. Живков и в което министър на външните работи е енергичният и интелигентен Иван Башев, също проявява повече гъвкавост и прагматизъм в сравнение с предшествениците си[96]. Макар да няма изричното съгласие на Хрушчов, Т. Живков се възползва от общата насока в съветската външна политика за подкрепа на Гърция по въпроса за Кипър, за да намери решение на спорните въпроси, които цяло десетилетие тормозят отношенията между двете съседни страни. Преговорите се водят в София, продължават от април до юни 1964 г. и завършват с подписване на 12 спогодби, които уреждат финансови[97], транспортни, търговски и др. въпроси между двете страни. Това е един безспорен успех на българската външна политика[98], който открива пътя за бързо развитие на икономическите, транспортните и културните връзки с Гърция.

---

[96] Българската страна изчислява, че икономическата изгода от подобряването на отношенията с Гърция ще възлезе на около 24 млн. лв. за период от 10 г. и проявява готовност да се съобрази с гръцкото желание за плащане на българския дълг. В указанията към делегацията, която ще води преговорите, се настоява тя да отчита положението, в което се намират гръцките управляващи, и да се стреми да разреши въпросите в интерес и на двете страни. ЦДА, ф. 1 Б, оп. 6, а. е. 5263, л. 27-32, 33-35. Година след преговорите, на 26 май 1965 г., Т. Живков обяснява пред съветска партийна делегация, дошла в страната след сваляне на Хрушчов, че българските управляващи са поставили на преоценка някои концепции от миналото: „*Не отчетохме, че нито едно правителство в Гърция, даже и комунистическо, не би могло да се съгласи с тази наша позиция и да се откаже от репарациите. Това би ударило по неговия престиж. Нито едно гръцко правителство не би могло да не държи сметка за общественото мнение, създало се вече в Гърция по този въпрос. Затова ние решихме да се съобразим с този факт, да уредим взаимоотношенията между двете страни, без да се накърнява престижът на съответното правителство.*“ ЦДА, ф. 1 Б, оп. 34, а. е. 8, л. 26.

[97] Според Ив. Башев финансовите въпроси са били уредени „*на базата на взаимния интерес, като се взеха под внимание вземанията и на едната, и на другата страна*“, като се предвижда „*заплащане в стоки на едно салдо – остатък в размер на 7 млн. долара, чрез отделяне на известен процент от нашия износ за Гърция в продължение на няколко години*“. Външна политика на Народна република България. Т. II, 111-112. В следващите години българският износ за Гърция нараства много бързо – през 1965 г. той достига 17 млн. щатски долара, и в края на същата година България вече е изплатила на Гърция 3 млн. долара. Това дава основание на Ив. Башев през март 1966 г. да прецени, че „*ако стокообменът през следващите години се развива в досегашните размери, задължението ще бъде изплатено за около 4 години*“, докато според спогодбата България има право да извърши това за 12 години. ЦДА, ф. 1 Б, оп. 6, а. е. 6339, л. 7-8; *Даскалов, Г.* България и Гърция..., 423-498.

[98] Британският посланик в София У. Харпъм, който следи с особено внимание преговорите, им дава следната оценка: „*Необичайно е две страни да подпишат споразу-*

През април 1967 г. в Гърция е извършен военен преврат, а военната хунта управлява до 1974 г. Българската оценка е, че превратът е „*фашистки*“ и е станал с активното участие на ЦРУ и Пентагона с цел „*да се заздрави югоизточното крило на НАТО*“, но България не трябва да допусне да се изострят или върнат назад отношенията между двете държави[99]. Българските управляващи поемат риска да установят контакт с „черните полковници“ и през май-юни 1973 г. новият български министър на външните работи П. Младенов (Иван Башев умира през 1971 г. при трагични обстоятелства) прави официално посещение в Гърция, при което е подписана Декларация за принципите на добросъседство, разбирателство и сътрудничество между двете страни, културна спогодба и консулска конвенция.

Истинското „размразяване“ в българо-гръцките отношения обаче настъпва след турската окупация на част от Кипър през юли 1974 г. и последвалото сваляне на режима на полковниците и възстановяване на парламентарния режим в Гърция. За Атина „опасността от изток“, т. е. от агресивността на Турция, излиза на преден план и изисква подобряване на отношенията с останалите съседи. Повратният момент идва през 1975 г., когато през юли в България пристига Константин Караманлис – първо официално посещение на гръцки министър-председател, след което, по думите на П. Младенов, „*ако не беше напълно срутена, все пак сериозно беше подкопана стената на недоверието и враждебността, която векове наред ни беше разделяла*“[100]. При следващите контакти на високо равнище както при управлението на Караманлис (1974-1980 г.), така и при Андреас Папандреу (19811989 г.), са съгласувани дългосрочни инициативи в модерната област на промишленото кооперииране, транспорта, енергетиката

мения, покриващи на практика целия спектър на техните икономически, финансови и технически отношения. Това е още по-необичайно и дори трябва да е уникално, когато се постига между едно правителство от НАТО и едно комунистическо правителство. Моето впечатление е, че българите се пазариха упорито и споразумението ще работи повече в техен, отколкото в гръцки интерес.“ Той откроява и друга последица от постигнатите споразумения – „*потенциалното отслабване на предния пост на Запада на Балканския полуостров*“. Съветска България. Книга втора..., с. 51, 53.

[99] ЦДА, ф. 1 Б, оп. 34, а. е. 55, л. 31; *Баев, Й.* Военнополитическите конфликти..., с. 150.

[100] *Младенов, П.* Животът – плюсове и минуси..., с. 96. П. Младенов описва първоначалното „*сковаващо вцепенение*“, породено от дългогодишната гръцка пропаганда за „врага от Север“ и от възприемането на Караманлис като въплъщение на „*реакцията и антикомунизма*“. Заслугата за преодоляването му той приписва на Т. Живков, който заявява на своя гост: „*...Вие сте много силен и смел човек, човек с грамаден кураж, след като се решихте да дойдете в България. Казвам това, защото Вие много добре знаете какво сте правили и говорили, както и какво съм правил и говорил аз, защото и двамата си даваме сметка, че народите ни все още не са забравили това... Затова си мисля, че Вие сте една голяма личност, един голям човек и политик. Слабият човек и дребният политик не биха могли да се решат на подобна стъпка.*“ Пак там, с. 93.

и др., а на 11 септември 1986 г. двете страни приемат Декларация за приятелство, добросъседство и сътрудничество, която дава основание да се говори за „ос Атина-София“[101].

В отношенията на България с Турция продължава да доминира изселническият проблем. След 1951 г. България преустановява издаването на визи за изселване, макар турско-българската граница да е отворена отново на 20 февруари 1953 г., след като двете страни се споразумяват България да приеме обратно изселилите се неправомерно цигански семейства. Прекратяването на изселването, което не решава проблемите на турското население в страната, принуждава българските управляващи да променят своята политика към него. През април 1951 г. е формулирана новата линия, насочена към спечелване на българските турци за каузата на социализма, като се толерират и подчертават националните им особености[102]. В междудържавните отношения продължава духът на студената война, засилен от влизането на Турция в НАТО (февруари 1952 г.) и от създаването година по-късно на Балканския пакт. След 1953 г. България няколко пъти предлага на Турция да се извърши демаркация на границата, за да се предотвратят многобройните инциденти. Положителният отговор на Анкара идва едва през есента на 1955 г. и през март 1956 г. е постигнато съгласие по този въпрос, което донякъде намалява напрежението.

В средата на 50-те години обаче започва ново надигане на изселническата вълна в България, обусловено от непреставащата турска пропаганда и от натиска върху българските турци за кооперране на земята. Турция настоява да се възстанови свободата на изселване и през юли 1956 г. българските управляващи изразяват готовност да разрешат на близките на вече изселилите се турци да напуснат страната, но обвързват това с искане да се сключат споразумения по финансови, транспортни и др. въпроси от взаимен интерес. Така те се надяват, че изселническият въпрос няма да бъде поставян като предварително условие за нормализиране на отношенията, а ще бъде решен впоследствие, когато атмосферата в отношенията между двете страни стане по-благоприятна[103]. В закъснелия с половин година турски отговор обаче се настоява да се даде свобода за изселване на всички български турци, а през юли 1957 г. Турция предлага

---

[101] *Христакудис, А.* Гръцко-българските отношения: състояние и перспективи. – Международни отношения, 1993, кн. 2-3, 74-81; *Тодоров, Н.* Посланикът историк. Свидетелство за българо-гръцките отношения през 80-те години. С., 1996, 22-37, 77-119, 249-286, 321-324.

[102] *Стоянов, В.* Българските турци след Втората световна война. – Исторически преглед, 1998, кн. 1-2, 108-112; *Трифонов, С.* Мюсюлманите в политиката на българската държава (1944-1989). – В: Страници от българската история..., ч. 2, 212-215.

[103] *Тодорова, Р.* Българо-турски отношения след Втората световна война (40-те-60-те години). – Исторически преглед, 1994-1995, кн. 5, 49-55.

незабавни преговори по този въпрос[104]. Българските управляващи си дават сметка, че при настроенията сред българските турци подобно решение ще доведе до масово изселване, което не само ще създаде стопански затруднения[105], но и ще бъде лоша „реклама" за социалистическия строй в страната. Така България дава съгласие да се изселят само 2500 души, поименно посочени в списъци, за да се съберат разделени семейства, а едновременно с това от 1956 г. започва преразглеждане на политиката към турското население. Отчита се, че толерирането и подчертаването на културно-религиозните му особености е довело до неговото затваряне, обособяване и отчуждаване, което е опасно за единството на нацията и страната. Постепенно започва да се налага нова линия към българските турци, която акцентира върху факта, че тяхната родина е България и те са *„неделима съставна част от българския народ"*. Взети са мерки за по-бързото им интегриране по пътя на засиленото изучаване на български език, подобряване на социално-икономическите условия на живот и постепенно ограничаване на религиозната пропаганда[106].

След военния преврат от 27 май 1960 г. в Турция настъпва период на вътрешна неустойчивост и чести правителствени смени. Седмица след преврата ръководството на БКП преценява, че новите управляващи в Турция едва ли ще променят своя външнополитически курс, но въпреки това България трябва да активизира политиката си към двете южни съседки. В началото на август 1960 г. са утвърдени мерки за подобряване на отношенията с Турция, които включват предложения за подписване на консулска и митническа конвенция, спогодби за правна помощ, въздушни съобщения и др. Обмисля се и подготовката на дългосрочен търговски договор и засилването на контактите в туризма,

---

[104] Турция заявява, че би могла да приема дневно до 1000 емигранти в периода април-септември и до 500 души в останалите месеци, като изселването се извършва на основата на Изселническата конвенция между двете страни от 1925 г. – ЦДА, ф. 1 Б, оп. 6, а. е. 3372, л. 92-93. Прави впечатление, че контингентите, които Турция е готова да приема годишно, не надхвърлят естествения прираст сред българските турци. При подобрените условия на живот той значително нараства. Преброяването от декември 1956 г. показва, че в страната има 656 025 български турци; като се приспаднат емигрираните между 1948 и 1951 г., се получава, че естественият прираст при тази категория население е около 136 хиляди души за десетгодишния период след преброяването от декември 1946 г. – *Стоянов, В.* Българските турци..., с. 111.

[105] През 1957 г. специална комисия, оглавявана от министъра на външните работи К. Луканов, докладва на Политбюро на ЦК на БКП, че турското население притежава около 6% от обработваемата земя и 7-8% от селскостопанските животни и птици и то произвежда 18% от най-доброкачествения тютюн и 5-7% от селскостопанската продукция на страната. Според комисията евентуалното му изселване ще доведе до сериозни икономически проблеми. – ЦДА, ф. 1 Б, оп. 5, а. е. 3372, л. 95-96.

[106] *Стоянов, В.* Българските турци..., 112-119.

културата, науката, спорта[107]. Анкара обаче продължава да настоява първо да се уреди въпросът за свободното изселване на българските турци и да се признае статутът им на национално малцинство и едва след това да се обсъждат българските предложения. Тази позиция за пореден път е официално заявена в края на септември 1961 г. В София я намират за неприемлива и българската страна не отговаря на турското искане. В отговор в средата на 1962 г. турското правителство обявява, че преустановява културните и спортните връзки с България.

През следващите две години сред българските турци се надига нова изселническа вълна – подадени са над 383 хиляди молби за изселване. От края на 1963 г. се изострят и отношенията между Гърция и Турция във връзка с Кипърския проблем. През есента на 1964 г. Анкара се ориентира към сближаване със СССР, за да получи подкрепата му в Кипърската криза. Постигнатото през лятото на същата година уреждане на спорните проблеми между България и Гърция поражда допълнително безпокойство сред турските политици и ги прави по-отстъпчиви. През октомври 1964 г. министърът на външните работи Иван Башев, окуражен от положителните тенденции в съветско-турските отношения, информира Политбюро на ЦК на БКП, че „*в последно време има признаци, че в Турция все повече нарастват силите на ония групи и течения, които искат по-независима външна политика*“ и предлага при създалата се „*по-благоприятна обстановка*“ да се пристъпи към уреждане на спорните въпроси в българо-турските отношения[108].

За първи път след 1951 г. Башев предлага промяна на позицията за изселването на българските турци: да се разреши на всички, които желаят, да се изселят, но в непродължителен срок – от 6 месеца до една година, по определени квоти. Външният министър ясно определя евентуалния резултат от подобна акция: „*Като изселим една по-значителна част от турското население, което е засега най-изостаналият и назадничав слой от нашия народ, ние ще намалим базата на турското правителство за провеждане на враждебна дейност срещу нашата страна и социалистическите преобразования у нас. Аргументът на турската страна, че не искаме да разрешаваме изселването, също ще отпадне*“[109]. Башев обаче откроява по-важната страна на въпроса – изселването не е

[107] ЦДА, ф. 1 Б, оп. 6, а. е. 4179, л. 3, 41-42; а. е. 4238, л. 70-73.

[108] Пак там, а. е. 5657, л. 29-31.

[109] Сред мотивите за необходимостта да се разреши изселването Ив. Башев споменава високия прираст на турското население в страната (през декември 1963 г. то наброява около 780 хиляди или 9,5% от цялото население), както и разпространения сред него „*религиозен фанатизъм*“ и „*националистически настроения*“, които „*винаги са били благоприятна почва за широка антибългарска пропаганда, за разпалване на изселнически настроения и опити за вмешателство във вътрешните работи на страната. При една още по-компактна турска маса у нас тези опити ще се засилват и без съмнение аспирациите на турската реакция ще растат.*“ Отчита се, че изселването ще създаде и стопански затруднения в тютюнопроизводителните райони, в рудодобива и донякъде в строителството. Пак там, л. 32-33.

панацея и след него в страната ще остане значителен брой турци, *„политическото и културното възпитание на които и занапред ще бъде сериозен проблем“*.

На 29 октомври 1964 г. направеното предложение се обсъжда от специална комисия, най-вече с оглед на евентуалните стопански трудности. Изселването пряко се свързва с Кипърската криза; изтъкват се опасения от възможни искания за автономия, но най-вече се набляга върху начина на изселването – да не се форсира, да не се превръща в „кампания“, но и да не се протака с години[110]. В началото на ноември 1964 г. българската страна решава официално да предложи преговори за цялостно уреждане на отношенията между двете страни. Това е посрещнато положително от правителството на Исмет Иньоню, но през февруари следващата година то е принудено да подаде оставка и решението е отложено, поради вътрешнополитическите промени в Турция.

Втората половина на 60-те години е време на бързо положително развитие в българо-турските отношения. За него допринася правителствената смяна в Турция – от ноември 1965 до 1971 г. министър-председател е Сюлейман Демирел, който засилва относителната независимост и прагматизма на турската външна политика и активизира контактите на най-високо равнище със СССР[111]. Турция постепенно преустановява агитацията за изселване и акцентира върху оставането на турския елемент в държавите, където се намира, и борбата му за колективни права. България, стресната от Кипърската криза, е готова да разреши изселването за предварително договорен период, но е категорично против определянето на българските турци като национално малцинство и против опитите на турската страна да поеме ролята на техен защитник[112]. През 1966 и 1967 г. българската страна се опитва в преки преговори да постигне договореност за доброволно изселване на всички желаещи, но Турция настоява само за ограничено изселване на родините на предишни изселници.

След двегодишни преговори, през 1968 г., при посещението на Т. Живков в Турция, е подписана нова Изселническа спогодба, която заменя действащата до момента Анкарска спогодба от 1925 г. Възприето е турското искане тя да

---

[110] Такива мнения изказват Пеко Таков, Дико Диков, Димо Дичев, Мишо Мишев, Здравко Георгиев, Стоян Сюлеймезов, Благой Пенев, а Начо Папазов обобщава: *„Хубаво ще бъде, ако решим с тази операция тоя болен въпрос – постоянно да има тлеещи огнища у нас. Но няма да заминат. Това трябва да се знае. Ще заминат 15-20% най-много. Но аз смятам, че ако ние решим по принцип, трябва да проведем акцията не като погром, а спокойно и да изпратим тези хора братски. Аз бих казал да плачат, че напускат България и сърцата им да останат в България“*. – Пак там, л. 5-19.

[111] *Хаков, Д.* История на Турция през XX век. С., 2000, 312-313.

[112] На срещата между Ив. Башев и турския външен министър Чаглаянгил през август 1966 г. в Анкара Башев заявява: *„Ние не можем да допуснем въпросът за изселването да се използва за намеса в нашите вътрешни работи и за антибългарска кампания в турския печат. Не можем да допуснем този въпрос да бъде поставен, както това става с кипърските турци. Никога няма да позволим у нас кипърската история.“* ЦДА, ф. 1 Б, оп. 6, а. е. 6409, л. 9.

обхваща само онези български турци, чиито близки роднини са се изселили до 1952 г. По силата на новия документ от 1969 до 1978 г. в Турция се установяват около 130 хил. души[113]. Наред с уреждането на изселническия въпрос е постигнато възходящо развитие в двустранните отношения – за пет години са подписани 10 спогодби, предлагани от България още от 1956 г.[114]

През 70-те години силно негативно въздействие върху българо-турските отношения оказват военният преврат в Турция през 1971 г. и изостряне на Кипърската криза през 1974 г., довело до разделянето на острова. В София се засилват опасенията от „кипърски вариант". През лятото на 1971 г. Политбюро на ЦК на БКП преценява, че *„ако преди няколко десетилетия политиката на турското правителство беше насочена към събиране на всички турци от бившите турски владения в майката-отечество, и оттам да бранят целостта на турската държава, днес политиката на турската държава е друга – турците в чужбина да останат където живеят, да запазят своята народност, език, религия и бит, като в подходящ момент се използват от турската държава за нейните цели. По такъв начин може да се създаде нов Кипър в България и на Балканите"*.[115]

Българските опасения се засилват от процеса на турчеене, отчетливо протичащ в средите на българите-мюсюлмани, циганите, гагаузите, както и от бързо нарастващия брой на турското население в страната – през 70-те години се преустановява обнародването на сведения за него, но се предполага, че тогава то надхвърля 800 хил. души. При посещението си в България през 1978 г. турският премиер Бюлент Еджевит възкресява претенциите да се грижи за положението на *„турското национално малцинство"*, а след военния преврат в Турция през 1980 г., при срещите между държавния глава Кенан Еврен и Т. Живков (февруари 1982 г. в София и юни 1983 г. в Анкара) отново се обсъжда изселническият проблем, макар действието на изселническата спогодба да е изтекло през 1978 г. Турската страна обявява, че не желае повече да приема български турци, поради сериозните си стопански проблеми, но не се съгласява

---

[113] Различните автори посочват различен брой на изселилите се. По-подробно за отделните мнения и изчисления вж. *Стоянов, В.* Турското население в България..., 139-151, 237-240.

[114] *Григорова, Ж.* Балканската политика..., 404-409. За активизирането на контактите допринася и тревогата на двете страни от извършения през 1967 г. военен преврат в Гърция.

[115] *Баев, Й., Н. Котев.* Изселническият въпрос в българо-турските отношения след Втората световна война. Ч. 2. – Международни отношения, 1994, кн. 2, с. 55. Според К. Чакъров Т. Живков разполага с подробна информация за плановете на турската държава, които коментира с думите: *„Искат да ни сложат едно буре с барут в темела на държавата, а фитилът на това буре да бъде в Анкара: когато искат – да го палят, когато искат – да го гасят. Но тази работа няма да стане така."* *Чакъров, К.* От втория етаж към нашествието на демократите. С., 2001, с. 75.

с българското искане това нежелание да бъде официално декларирано, за да не се подклаждат изселнически настроения[116]. Поелият премиерския пост през 1983 г. Тургут Йозал превръща пантюркизма във водеща политическа линия в отношенията с балканските страни.

Българските управляващи се опитват да противодействат на очертаващите се неблагоприятни тенденции. В началото на 70-те години с административен натиск са преименувани българите-мюсюлмани с цел да се спре турчеенето им; засилва се атеистичната пропаганда и *„идейно-политическото и патриотичното възпитание"* сред тях и циганското население. Висшето партийно ръководство възприема идеята за създаване на *„единна социалистическа нация"*[117], но през следващите години проблемите продължават да се натрупват. Задълбочават се неблагоприятните демографски тенденции – раждаемостта при българите отбелязва засилен спад, докато турското население нараства с по 15 хил. души годишно; българските села опустяват и в тях, особено в Югоизточна България, се заселват компактни маси български турци. Активизираната турска пропаганда и работата на турските разузнавателни служби поддържат изселническите настроения. През август 1984 г. са извършени терористични действия на аерогара Варна и в чакалнята на гара Пловдив. Силно въздействие оказва създаването през ноември 1983 г. на Севернокипърската турска република и вълненията на мюсюлманите в Косово, както и цялостното влошаване в отношенията Изток-Запад.

В тези условия Т. Живков и приближените му се ориентират към крайни действия за решаване на „турския въпрос" в България. През декември 1984 – януари 1985 г. е извършена масова насилствена смяна на турско-арабските имена на българските турци с български[118]. Първоначалната реакция на турс-

---

[116] *Божков, В.* Записки на контраразузнавача по турска линия. Заплахата остава. С., 2001, 79-80; *Баев, Й., Н. Котев.* Изселническият въпрос... Ч. 2. – Международни отношения, 1994, кн. 2, с. 53.

[117] Тази концепция е подробно формулирана в доклад на Ал. Лилов по идеологическите въпроси, изнесен пред пленум на ЦК на БКП през януари 1974 г. В него се поставя задачата за *„идейно-политическо приобщаване на населението от турски произход"* и *„национално осъзнаване и патриотично възпитание"* на българите-мюсюлмани. – *Стоянов, В.* Българските турци..., 124-125.

[118] По ред обективни и субективни причини българските научни изследвания на този проблем не са много. Вж.: *Трифонов, С.* Мюсюлманите в политиката на българската държава (1944-1989). – В: Страници от българската история..., ч. 2, 220-224; *Стоянов, В.* Турското население в България..., 160-214; *Баев, Й., Н. Котев.* Изселническият въпрос... ч. 1-2. – Международни отношения, 1994, кн. 1, 16-27, кн. 2, 50-61; *Баев, Й.* Външнополитическите конфликти..., 141-173. Определена стойност за изучаването на проблема имат и книгите на *Паунка Гочева.* През Босфора към възродителния процес, С., 1994; ДПС в сянка и на светлина, С., 1991. Съществува обаче значителна мемоарна литература: *Михайлов, С.* Възрожденският процес в България. С., 1992; *Асенов, Б.* Въз-

което правителство е резервирана и дори премиерът Т. Йозал предупреждава *„да не се предприемат необмислени действия“*, но в турската преса се надига вълна от антибългарска пропаганда[119]. Анкара не може да остане безучастна и от 1985 до 1987 г. поставя въпроса за положението на *„турското национално малцинство“* в България пред повече от 30 международни форуми и организации. От своя страна, Живков търси подкрепа от новия съветски лидер М. Горбачов[120]. Същевременно се засилва „възродителният процес“ сред българските турци, които са принуждавани да се откажат от традиционното си облекло, да не говорят на турски на публични места и сред тях се води „разяснителна“ дейност за българските им корени и за „избистряне“ на българското им съзнание. Напрежението расте, а взетите мерки не дават желания резултат и през март 1988 г. Политбюро обсъжда за пореден път „Тезиси по възродителния процес“. Т. Живков призовава да се отиде *„към нови смели решения, които да ни позволят да доведем това дело докрай... Това, че сме сменили имената, нищо не значи. Те се кръщават вкъщи, всяко новородено има две имена и т. н. При новите условия национализмът започва да се възражда“*[121].

На следващата година, в условията на т. нар. преустройство и в навечерието на Конференцията по човешките измерения в Париж, дисидентски организации и структури сред българските турци, подготвят демонстрации за възстановяване на имената на българските турци и за зачитане на техния език и обичаи[122]. Към средата на май започва да се надига изселническа вълна, а от 19 до 27 май 1989 г. в Североизточна България се организират масови митинги и

родителният процес и Държавна сигурност. С., 1996; *Сотиров, Г.* Турските терористи и аз, един от Шесто. С., 1991; *Стоянов, Д.* Заплахата. Великодържавният национализъм и разузнаването на Турция против България. С., 1997; *Божков, В.* Записки на контраразузнавача по турска линия. Заплахата остава. С., 2001.

[119] *Димитрова, Д.* Турският печат за т. нар. „възродителен процес“ (1984-1989 г.). – В: Етническата картина в България. (Проучвания 1992 г.). С., 1993, 169-173.

[120] На първата си среща с Горбачов на 24 октомври 1985 г. в София Т. Живков обяснява, че турците в България са 800 хил. и до 2000 г. ще станат един милион: *„Вие не можете да си представите какво ще бъде. Турската страна ще ги разглежда като част от турската нация. Ние не сме догледали някои неща. Те ги концентрират по границата и на вътрешни стратегически пунктове, да не говорим за местата, където се преминава през Балкана. Те са групирали села там, а ние не сме догледали това. Димитров е велик човек, но по тези въпроси той допусна грешки. Ние по това не говорим... Това е пета колона против Варшавския договор. А съзнанието на болшинството от тях е турско. Това са потурчени българи, но за пет века са асимилирани. И ние направихме това, което ви е известно. Сега населението си работи. Това не значи, че всичко е решено. Ще минат 10 години и ще се реши.“* – Ново време, 1995, кн. 6, 88-89.

[121] *Трифонов, С.* Мюсюлманите в политиката на българската държава..., с. 222.

[122] *Божков, В.* Записки на контраразузнавача..., 84-89; *Калинова, Е.* Насилието в политиката на българската държава.., 59-61.

демонстрации, напрежението нараства. В сблъсъците с милицията има загинали от двете страни, а изселническата психоза става масова. На 29 май Т. Живков прави изявление по радиото и телевизията, че България е приела закони, които позволяват на всеки български гражданин да пътува където пожелае. Той припомня, че *„в Турция „режисьорите" на антибългарската кампания подеха въпроса за изселването, като разтръбиха, че Турция е готова да приеме всички български мюсюлмани, които искат да се изселят. По този повод искам от името на българските мюсюлмани и от свое име в качеството ми на председател на Държавния съвет да се обърна най-настойчиво към съответните турски власти: отворете границата за всички български мюсюлмани, които желаят да отидат в Турция временно или да останат и да живеят там"*[123].

От края на май до 20 август, когато Турция едностранно затваря границата, 360 хиляди души тръгват на юг (от тях до края на годината 110 хиляди се връщат обратно). Тази цинично наречена „голяма екскурзия" се възприема по света като етническо прочистване и поставя България в изключително тежка вътрешна и външнополитическа ситуация[124]. Тази криза слага началото на края на целия режим. По инициатива на шейха на Кувейт на 30 октомври 1989 г. в Кувейт се провежда среща на турския външен министър Месут Йълмаз със заместник-председателя на Министерския съвет Г. Йорданов, която поставя основата на уреждане на отношенията с Турция. Българската страна твърдо се противопоставя на опитите на Йълмаз да превърне въпроса за *„турското национално малцинство"* в предварително условие за разговорите и предлага проекти на три документа: за развитие на двустранните контакти, за облекчаване на процедурите по събиране на разделените семейства и за регулиране на пътуванията на гражданите на двете страни. Петчасовите разговори завършват в примирителен тон и съгласие, че диалогът заслужава положителна оценка и че на следващата среща в Кувейт ще се обсъдят широк кръг въпроси от взаимен интерес[125]. Промените в България обаче дават друг ход на българо-турските отношения.

---

[123] *Живков, Т.* Единството на българския народ е грижа и съдба на всеки гражданин на нашето мило отечество (Изявление на Председателя на Държавния съвет на НРБ Т. Живков по БТ и БР, 29 май 1989 г.). – Международни отношения, 1989, кн. 5, 3-7.

[124] *Трифонов, С.* Мюсюлманите в политиката на българската..., 222-224; *Божков, В.* Записки на контраразузнавача..., 135-161. За мотивите на изселилите се и за съдбата им вж. *Димитрова, Д.* Българските турци преселници в Република Турция през 1989 година. – В: Между адаптацията и носталгията. Българските турци в Турция. С., 1998, 76-139; *Грозева, В.* Кървящата носталгия. С., 2000.

[125] Информация от Г. Йорданов до Политбюро на ЦК на БКП относно българо-турските срещи и разговори, проведени в Кувейт на 30 октомври 1989. Цит по: *Чакъров, К.* От втория етаж към нашествието на демократите..., 82-88.

3. 4. България в Третият свят

В хода на отварянето на България към света се засилват и връзките ѝ със страните от т. нар Трети свят. В началото се възлагат немалки надежди на възможността България да получи така необходимите ѝ суровини от развиващите се страни, но те не са реализират. Основната причина за това е силната идеологизация на външните отношения – те са функция на съветските геостратегически интереси. От средата на 50-те години с одобрението на Москва връзките на България с арабските държави бележат бързо развитие. Според съветските намерения българската страна трябва *„да укрепва позициите на арабското националноосвободително движение"*, което пък отслабвало *„позициите на империализма"*[126]. Тактиката на България е възможно най-бързо да признава арабските държави, обявяващи своята независимост, и към 1967 г. тя вече е установила дипломатически отношения с почти всички от тях. Към чисто идеологическите мотиви обаче неизменно се прибавя силна доза прагматизъм. С повечето арабски държави са сключени дългосрочни търговски спогодби и България дори успява да развие там инженерингово-проектантска и строителна дейност и да изпрати специалисти. Темповете на нарастване на стокообмена с тези страни са наистина впечатляващи – делът им в българската външна търговия с „несоциалистическите" страни през 1956 г. е 7,8%, през 1966 г. – 20,2%, а през 1983 г. – 56%, като българският износ за арабските държави значително превишава вноса. При това от 70-те години плащанията се извършват в твърда валута и постъпленията стават основното перо за погасяване на растящите български задължения към западните банки през 80-те години[127]. Така външноикономическите отношения на България са концентрирани към държави като Либия, Ирак и др. за сметка на най-динамично развиващите се новоиндустриални страни от Югоизточна Азия[128].

Латинска Америка обаче дълго време остава встрани от полезрението на българските политици. Нормализирането на отношенията със САЩ през 1959 г. и особено Кубинската революция и Карибската криза привличат вниманието на българските управляващи към този регион[129]. Установени са дипломатически отношения с Уругвай (1958 г.), Куба (1960 г.), Бразилия (1961 г.), Чили (1965 г.), Перу (1969 г.), с Аржентина има такива от 1948 г.[130], а с 16 държави България

---

[126] По-подробно вж. *Цонев, К.* Българо-арабските отношения. Факти и анализи. С., 1999, с. 17, 74 и сл.; *Баев, Й.* Военнополитическите конфликти..., 271-299.

[127] *Цонев, К.* Българо-арабските отношения..., 105-107, 255-261.

[128] *Дудова, Л., С. Тошева.* Сътрудничество с развиващите се страни. – Международни отношения, 1990, кн. 4, 81-83.

[129] *Баев, Й.* Военнополитическите конфликти..., 299-326.

[130] *Матеева, М., Хр. Тепавичаров.* Дипломатически отношения на България 1878-1988. С., 1989, с. 77, 94, 192, 226, 317.

поддържа ограничени търговски контакти. През 1970 г. ЦК на БКП преразглежда политиката си към латиноамериканските страни и взема решение за активизирането ѝ, като дори предлага социалистическите страни *„да обсъдят съгласувани мероприятия за осигуряване на постоянно нарастващо участие и влияние в икономиката, политиката и културата на латиноамериканските страни“*[131].

В началото на 80-те години България е направила много за засилване на позициите си по света. Тя поддържа дипломатически отношения със 116, търговски – със 112 и културни – със 132 страни.

* * *

През надхвърлилото три десетилетия управление на Живков българите изживяват много надежди и разочарования, стабилизации и кризи, стават участници и свидетели на многобройни реформи в икономиката, администрацията, управлението. По това съдбата на всички източноевропейци си прилича. Но за разлика от останалите, българите преминават през живковизма без да се бунтуват явно, без да формират центрове на открито несъгласие със съществуващата система, да създадат дисидентски движения и организации. Тази българска специфика многократно е използвана от властта, за да изтъкне с гордост стабилността на режима, но тя предизвиква и срам и негодувание у част от българите, чиято съвест се бунтува срещу липсата на политическа свобода при „реалния социализъм“. Те създават тезата за „робската психика“ на българите, които не са дорасли да изберат свободата, а предпочитат сигурността на патерналистичната държава, която се грижи за всички социални функции на човека, но го лишава от свобода.

Освен „робската“ теза, гарнирана с присъщия на част от българската интелигенция национален нихилизъм, българската специфика има и много други обяснения. Въпреки неуспехите на „реалния социализъм“, той обективно ускорява развитието на България, модернизира социално и икономически обществото. България се урбанизира, изградена е социална държава, макар и с ограничени възможности, големи социални групи получават възможност за социален аванс. За немалко българи балансът на предимствата и недостатъците на „реалния социализъм“ е по-скоро положителен. При това през почти цялата си модерна история България е управлявана авторитарно и силово, затова социализмът не може да се разглежда като някакво недемократично изключение.

---

[131] Цит. по *Баев, Й.* България открива Америка. (Българо – латиноамерикански политически отношения). (ръкопис), 133-134. За развитието на тези отношения през втората половина на 70-те и началото на 80-те години вж. и спомените на българския посланик в Мексико: *Герасимов, Б.* Дипломация в зоната на кактуса. С., 1998.

Не на последно място за липсата на противопоставяне на режима „заслуги“ има и самият Тодор Живков. За дългите години на своето управление той успява да смени акцентите от т. нар. социалистически интернационализъм към умерен национализъм и с това да привлече широки кръгове от населението. В дух на подчертаване на националните ценности през 1981 г. грандиозно е чествана 1300 годишнината от създаването на българската държава. На българите се внушава гордост от факта, че имат много по-дълга история от повечето европейци. А славното историческо минало трябва да компенсира недоброто настояще. Пак на идеята за национална гордост са подчинени и програмите за стимулирането на престижните сфери в науката, културата и спорта. За спортните си успехи „златните момичета“ от художествената гимнастика и „силните момчета“ по борба и вдигане на тежести получават държавни награди. В същата посока върви и включването на България в съветската космическа програма, благодарение на което на 10 април 1979 г. с първия си космонавт Георги Иванов България се нарежда сред космическите държави.

Началото на 80-те години режимът на Живков посреща спокойно, без вътрешни политически противници и със стабилна външна подкрепа в лицето на Съветския съюз. Стабилността обаче, подчертавана и от много пропагандни вътрешно и външнополитически акции, се оказва лъжовна при първото голямо противопоставяне, което идва в средата на 80-те години.

4. БЪЛГАРСКОТО „ПРЕУСТРОЙСТВО“ – 1985–1989 г.

През 80-те години, също както и в началото на 50-те, режимът на пръв поглед изглежда стабилен, но в различни социални сфери вече започват да се усещат признаците на нарастваща криза[1]. Нейната видима част са икономическите проблеми, които за населението се изразяват в непрекъснатите пазарни дефицити, в енергийната криза, в жилищния проблем в големите градове. За общата криза говори и засилващата се обществена пасивност, корупцията, изчерпването на вярата в непрекъснатите реформи, съпроводени с обещания за подобряване на положението. Но почти до края на 80-те години все още никой – нито управляващите, нито управляваните, нито външните наблюдатели, не може да предположи, че това не е само поредната криза, която ще бъде преодоляна с поредната реформена акция, а ще се превърне в крах на системата на „реалния социализъм“. Обществената криза в България следва основните характеристики на развитието в Източна Европа и Съветския съюз, но тя има и своите специфики, които по-късно дават отражение върху българската раздяла със системата, както и върху скоростта и характера на прехода към демокрация в България.

Силната обвързаност със Съветския съюз, на която толкова много разчита Живков, в края на управлението му се оказва едно от най-големите предизвикателства за режима. България е оставена сама да решава икономическите си проблеми, точно когато има най-голяма нужда от външна помощ. Вместо да я даде, Москва засилва натиска за политическа промяна. Погледнато от дистанцията на времето, лесно може да се забележат приликите в дейността на съветските лидери Хрушчов и Горбачов. Времената им си приличат по реформаторския плам на двамата съветски лидери, по липсата на ясна стратегия на промените, но съществуват и достатъчно разлики – докато първият и не помисля да се откаже от пълния съветски контрол върху Източна Европа, а иска тя само да следва съветския пример в десталинизацията, то Горбачов налага на Източна Европа да го последва в „перестройката“, но без да се ангажира с икономическите й проблеми и с последиците от преобразованията. Разликата се дължи не толкова на променените политически отношения в Източния блок, колкото на изчерпаната икономическа възможност на СССР да бъде суровинен и капиталов донор за източните си сателити. Новият съветски подход се отразява особено болезнено на България, която отдавна е свикнала с удобството да бъде „галеното дете“ на СССР.

---

[1] Още в началото на българския преход професорът по икономика Георги Петров прави цялостен анализ на кризата от втората половина на 80-те години, като търси причините й в принципите за изграждане на социалистическата икономика. Една от основните причини той вижда в „присвояването на принадената стойност от управляващия слой и използването й за укрепване на неговото господство и паразитно потребление“. *Петров, Г.* Крахът на тоталитарната икономика. С., 1990, 69-91.

4. 1. Кризата от 80-те години

Косвено свидетелство за задънената улица, в която е влязла българската икономика, са многобройните реформени акции. Новият икономически механизъм, бригадният принцип, продоволственото самозадоволяване, съвместните предприятия с чужд капитал, либерализирането на частната инициатива в търговията и услугите – това са елементите на реформаторската политика. Всички те следват общата посока – въвеждане на нови пазарни елементи, но всички те страдат от общия недостатък на икономическата политика на Т. Живков – нейната непоследователност. Търсят се бързи ефекти и ако веднага не бъдат постигнати, се пристъпва към нов експеримент, който отново цели да се решат всички проблеми. Качеството на българските стоки обаче е такова, че дори и когато са изработени по западни лицензи, те не успяват да се утвърдят на световния пазар. На проблема с качеството е посветена национална партийна конференция през март 1984 г., но административно-политическият подход за решаването на този проблем не помага особено[2].

България посреща 80-те години с тревожно нараснал външен дълг. От минималните 700 млн. долара през 1979 г. той достига 4,4 милиарда. В сравнение със задълженията на източноевропейски страни като Полша, Унгария и ГДР, дългът не изглежда голям, но България не е така отворена към световната икономика като тези страни, затова ликвидирането на дълга е формулирано като важна икономическа задача. До 1983 г. той е намален до 2,5 млрд. долара, а в края на 1984 г. на практика е ликвидиран, тъй като се връща на първоначалната си стойност от 700 млн.[3] Цената на тази акция обаче е висока, защото води до ограничаване на активните икономически контакти със Запада. При това доларите не са спечелени от стоките, произведени от българската промишленост, а благодарение на евтиния съветски петрол, който България преработва и реекспортира на световния пазар (през 1981-1983 г. българските печалби от това перо възлизат на 2,2 млрд. долара)[4]. В същото време ограниченията в съветските енергийни доставки през краткото управление на Юрий Андропов и продължи-

---

[2] Самият Живков няколко години след като е отстранен от власт оценява времето на „непрекъснатите реформи" доста скептично. *„Показателно беше, че като се почне от втората половина на 70-те години, провъзгласяваните в СССР и в други социалистически страни, включително у нас, „девизи" бяха, общо взето, еднотипни. Говореше се за качество и ефективност, за интензификация, за качествено нов растеж..." Живков, Т.* Мемоари, с. 311. През 80-те години започва да се изчерпва и умението на Живков да прехвърля отговорността за неуспехите на други или както той самият се изразява с присъщото си особено чувство за хумор: *„Аз отговарям за успехите, а министър-председателят – за недостатъците"*. Цит. по: *Михайлов, Ст.* Живковизмът през призмата на една лична драма. С., 1993, с. 51.

[3] *Brown, J. F.* Eastern Europe and..., p. 507.

[4] Българската икономическа стабилност от времето на Брежнев е обяснена от икономически съветник на Живков по следния начин: *„Българските привилегии дос-*

телната суша задълбочават енергийните проблеми на България. В големите градове е въведен енергиен режим, при който гражданите 3 часа имат електричество, а през следващите 3 часа нямат. Тъмните нощи играят голяма роля за деморализиране на обществото и за изчерпване на доверието към системата, която след 40 години социализъм не може да осигури нормално всекидневие[5].

Енергийните липси в средата на 80-те години се съчетават с влошеното състояние на селското стопанство. През 1985 г. България преживява една от най-суровите зими, следва я най-тежката за 20 в. суша през лятото. Климатът допълнително влошава снабдяването, но проблемите в селото се дължат и на свръхцентрализацията с АПК. Изходът от кризата в снабдяването се търси в стимулирането на дребното частно производство в селските и крайградските вилни райони, но големите опашки за някои от най-употребяваните хранителни или потребителски продукти демонстрират икономическото изчерпване на режима. Това личи и от темповете на развитие на брутния вътрешен продукт (БВП), който през 60-те и 70-те години расте с по 6,4 и 5%, докато през 80-те години вече се колебае около 3%[6].

Тревога пораждат и демографските данни, според които българското общество застарява, а раждаемостта намалява (с изключение на циганското население и на компактното турско население по селата). Трайната тенденция

тигнаха такива драстични форми, че вагоните със съветски доставки дори не се разтоварваха в България. От източната българска граница те пътуваха към западнатаq граница като се сменяха само спедиторските документи. Една цифра искам да посоча за илюстрация – от реекспорт на съветски нефтопродукти българският химически комплекс достигна цифрата 800 милиона долара износ (едно сравнение: целият ефективен български износ сега е около 1800 милиона долара).“ Чакъров, К. Втория..., съч., с. 124. Данните за българските печалби от 2,2 млрд. долара от реекспорт на рафиниран съветски нефт са дадени от в. „Financial Times“ в броя му от 7 септември 1984 г.

[5] В началото на 80-те години България започва да изпитва и негативните последици от погрешните икономически решения от предходните години, а и от промените в международните икономически условия. Обяснението на един от партийните икономисти прагматици е следното: *„Цялото ни технологично развитие се основаваше върху внос от западните страни. Електрониката поглъщаше за една петилетка около 800 милиона долара, а „връщаше“ само около 15 милиона. Разликата се „изпомпваше“ от традиционните отрасли – селското стопанство, леката промишленост и хранително-вкусовата промишленост. Но и те спряха да се развиват, защото им вземаха средствата дори за просто възпроизводство. Спечелените нефтодолари се оказаха коварни. С тях ние изградихме отрасли, които искаха ежегодно „порция“ внос от около 4 милиарда долара, а получавахме от износ само около 2 милиарда. Така от 1985 г. насам България хлътваше ежегодно с около 1,5-2 милиарда долара. Изобщо три четвърти от този внос бе неефективен, защото поддържаше отрасли, които работеха сами за себе си и нямаха никакво пазарно признание. Така към края на 1988 г. вече се натрупа над 8 милиарда долара дълг, който старателно се криеше не само от народа, но и от Тодор Живков.“ Чакъров, К.* Втория..., с. 173.

[6] *Крамптън, Р.* Кратка история на..., с. 287.

за намаляване на раждаемостта кара държавата още от края на 60-те години да започне да стимулира раждаемостта[7], но през 80-те акцентът й пада върху наказателните мерки – допълнителни данъци върху несемейните и бездетните, увеличаване цената на абортите и на таксите за разводите[8]. Демографски характер има и част от мотивацията за смяната на имената на българските турци през 1984-1985 г. – опасенията са, че по-високата раждаемост увеличава застрашително относителния им дял в обществото[9]. В започналия на 24 срещу 25 декември 1984 г. процес на насилствена смяна на имената на българските турци

---

[7] На специален пленум на ЦК на БКП от 26-27 декември 1967 г. наред с *„работата с младежта“* е обсъден и проблемът за *„увеличаване на естествения прираст на населението в България“*. Основният доклад на пленума е изнесен от Пенчо Кубадински, който изразява общата загриженост от *„ярко изразената тенденция за намаляване на раждаемостта, особено сред българското население“*. На пленума е утвърдено Постановление на ЦК на БКП и на МС на НРБ N 61 от 28 декември 1967 г. за насърчаване на раждаемостта. ЦДА, ф. 1 Б, оп. 34, а. е. 89, л. 37, 139-145. Разрешението според Т. Живков е следното: *„Третото дете в семейството – това е главното звено в решаването на проблема. Да се обсъдят възможностите издръжката на третото дете да се поеме почти изцяло от държавата, като на съответните семейства се предоставят необходимите средства“*. *Живков, Т.* Избрани съчинения. Т. 5, с. 131.

[8] Мотивацията звучи така: *„Целесъобразно ще бъде също така да се обмислят и някои административни мерки за преодоляване на родителския егоизъм, на нежеланието да се раждат и отглеждат деца. Тези, които не желаят да имат достатъчно деца, трябва да участват в издръжката на децата на другите“*. Пак там.

[9] Демографските тенденции показват, че за разлика от периода на 40-60-те години, когато в семействата на българските мюсюлмани се раждат по 2-3 деца, до 1980 г. моделът вече е на семейство с 5-6 деца. *Стоянов, В.* Турското население..., с. 153. Политиката по турския въпрос е също така непоследователна, каквато е и в другите сфери. Първоначално на 19 юни 1984 г. е прието партийно решение *„за по-нататъшно сплотяване и приобщаване на българските турци към делото на социализма, към политиката на БКП“*, което предвижда ускорено икономическо развитие на районите, населени с български турци. Започва бавното, но последователно ограничаване на техните права – закрити са турските театри, ограничена е дейността на мюсюлманското духовенство, въведено е изискване на обществени места да се говори само на български, поощрявани са смесените бракове с цел побългаряване. Същевременно у българските власти се засилват опасенията от различен характер – от обявяването на Севернокипърската турска република през ноември 1983 г., от вълненията на албанските мюсюлмани в Косово, от турската пропаганда за „външните турци“, от повишената активност на турските разузнавателни служби (МИТ) и на изселническите организации на българските турци, от осъществените през 1984 г. терористични актове (на летището във Варна, на гарата в Пловдив), от нарастването на броя и обособяването в затворени общности на българските турци в Кърджалийско и в Лудогорието (Разград-Шумен-Търговище). Това е мотивацията за резкия поврат в политиката към турците, осъществен пред декември 1984 г., когато започва масовото им насилствено преименуване. *Баев, Й., Н. Котев.* Изселническият въпрос в българо-турските отношения след Втората световна война. – Международни отношения, 1994, кн. 2, 50-61. Калинова, Е. Насилието в политиката..., 59-62.

те са обявени за „лица с възстановени имена“ или „българи-мюсюлмани“, тъй като били наследници на българи, които по време на петвековното турско владичество били насилствено ислямизирани и лишени от българско самосъзнание. Каквато и да е историческата мотивация за събития отпреди няколко века, няма съмнение, че реалността от втората половина на 20 в. е съвсем различна. След подписването на Заключителния акт на съвещанието от Хелзинки през 1975 г. дори и насилствената асимилация на българското население в съседните балкански държави в предишните епохи не може да оправдае насилствено-административното преименуване на няколкостотин хиляди български граждани (850 хил. души през 1985 г. или около 10% от населението)[10].

Насилието срещу българските турци предизвиква и ответна реакция. Те създават своя нелегална организация „Турско националноосвободително движение в България“, начело на която застава философът Меди Доганов (Ахмед Доган). Освен с пропагандна протурска дейност тази организация се занимава и с политически и стопански саботажи. Едновременно с това в България се извършват и няколко терористични актове – избухват бомби на железопътната гара в Пловдив и на летището във Варна, както и във вагон за майки с деца по линията Бургас – София[11]. От три десетилетия българското общество не познава такива форми на тероризъм. Нарасналото напрежение след т. нар. възродителен процес ражда у българите чувството за несигурност. За изчерпването на положителните тенденции, с които България навлиза в 80-те години, съдейства и влошеният й международен облик. Тя е подложена на многобройни обвинения, някои от които носят рефлексите от студената война. Към обвиненията за „българския чадър“, използван за убийството в Лондон на писателя Георги Марков (Джери) и при опита за убийство на журналиста Владимир Костов (и двамата преди да напуснат България са близки до режима[12]) се прибавя и мащабната кампания, която свързва атентата срещу папа Йоан Павел II с българските тайни служби[13].

[10] Неуспехът на акцията – турците са преименували, но не и приобщени към българската държава, даже напротив – противопоставят й се, е отчетен при заседанията на ръководството на БКП от 1985 г. Тепърва през следващите години обаче ще се видят и негативните последици за България от този непремислен акт на международната арена. *Трифонов, Ст.* Мюсюлманите в политиката..., 222-224.

[11] *Гочева, П.* ДПС в сянка и на светлина. С., 1991.

[12] Няма съмнение, че Г. Марков (Джери) принадлежи към групата писатели, приближени на Т. Живков – той е член на неговата „ловна дружинка“. Същевременно като емигрант Г. Марков пише и едни от най-унищожителните неща за бившия си покровител. Не са заглъхнали споровете за евентуалното сътрудничество на Г. Марков със силите за сигурност. Документите са унищожени, но косвено потвърждение може да се намери в спомените на поета от „априлското поколение“ Любомир Левчев. *Левчев, Л.* Ти си следващият. С., 1998, 261, 264-268; *Христов, Х.* Убийте "Скитник"..., 389-476.

[13] *Билдирева, Ст.* Атентатът 15 години по-късно. С., 1996; Николов, Р. На горещ пост в Рим. С., 1998.

[14] В спомените си президентът д-р Ж. Желев споделя впечатленията си от Италия

Въпреки че така и не са открити никакви доказателства, това обвинение продължава по политически причини да приплямва отвреме-навреме и до ден днешен[14]. България е представяна и като страна, която участва в незаконен трафик на наркотици и оръжие, макар че през 1983 г. на международна конференция по търговията с опиати тя е похвалена за успехите си срещу разпространението на наркотици (на нейна територия са конфискувани 30 т.)[15]. Особено негативно на българския облик по света се отразява заявлението на правителството на САЩ от юли 1982 г., в което България е определена като страна, която се занимава със „*спонсориран от държавата тероризъм*".

В първата половина на 80-те години българите осъзнават, че страната изпада във всеобхватна криза. Тя не е първата, изживяна от България след Втората световна война, много от предходните са били болезнени, но никога не са съчетавали така тотално най-различни аспекти. Има и нещо ново – в предишния период затварянето на България пред останалия свят помага на властта да поддържа мита за всестранните предимства на социалистическото общество пред западното. С постепенното отваряне на България, с проникването на западните медии, с навлизането на новите информационни технологии, с нарасналите културни контакти, с облекчения режим за пътуване след Хелзинки немалко българи вече имат възможност сами да направят сравнението. Режимът губи едно от основанията си – мотивацията, че осъществява постъпателно, прогресивно развитие. Той вече не може да претендира, че е носител на исторически оптимизъм[16].

по този въпрос: „*За мен все пак най-важното при това посещение (4-7 декември 1995 г.) беше какво мисли папа Йоан-Павел II за покушението, извършено срещу него през май 1981 г., и за т. нар. „българска следа"... Светият отец ме изслуша много внимателно, след това каза: „А, става дума за българската следа. Тази следа трябва да бъде изтрита. Вината винаги е лична и се надявам, когато дойда в България, да поговорим по този въпрос". Макар някои наши вестници прибързано да обявиха българската следа за изтрита, както се вижда от думите на папата, отговорът на моя въпрос не бе еднозначен... Думите на папата през цялото време са ме карали да си припомням разговора с бившия министър-председател на Италия Джулио Андреоти. Трябва да е било през 1993 г. Бяхме поканени в Брюксел... И направо започна на френски да ми говори за българското участие в атентата срещу папата: – Не вярвайте на тези глупости. България изобщо не е замесена в тази работа. Българското участие е измислица на американските служби. Тогава това им беше необходимо. Студената война беше в разгара си.*" *Желев, Ж.* В голямата политика. С., 1998, 119-120.

[15] Външната политика на България след 10. XI. 1989. С., 1997, 13-14.

[16] През пролетта на 1989 г. в Института по социология е завършена колективна монография „Социологическата система на българското общество – 86" под ръководството на бившия член на ръководството на БКП Стоян Михайлов. В нея са очертани параметрите на кризата от втората половина на 80-те години по следния начин: „*Предпоставките за тази криза са създавани в продължителен период. Те са резултат най-напред от неизживени и неотстранени влияния от времето на култа към личността... От друга страна проявите на субективизъм в управлението се разширяват нивото на управленските решения започва да спада, изчезва отговорността за резултатите*

4. 2. Живковото „преустройство“ и съветската „перестройка“

Стабилността на режима на Тодор Живков е поставена сериозно под въпрос едва след като начело на КПСС през март 1985 г. застава Михаил Горбачов. Той е политик от младото поколение съветски апаратчици, които по-малко вярват в идеологията[17] и повече в икономическите показатели за развитието. Той е и първият генерален секретар на КПСС, възпитан след Втората световна война. Горбачов често е представян като наследник на линията, започната при Юрий Андропов, но се отличава от Андропов както по възраст, така и по различния поглед към света. За Горбачов съдбата на Съветския съюз зависи преди всичко от възможностите му да осигури ефективност на икономиката. Той идва на власт с обещание за реформи, които ще върнат водещите позиции на социализма. Затова и основните му лозунги са: „*Повече социализъм*!“ и „*Да се върнем към Ленин*!“ И двата обаче нямат конкретно съдържание. Нещата стават по-ясни за съветските сателити от Източна Европа при първите действия на новата администрация на Горбачов.

Тодор Живков се възползва от проруските, трансформирани в просъветски чувства на голяма част от българите, които остават отличителна черта на България в рамките на Източния блок, особено след потъпкването на Пражката пролет през 1968 г. (дотогава такива могат да се наблюдават и в Чехословакия). Българският лидер чисто прагматично се опитва с помощта на русофилството да издейства привилегировано положение на България в борбата за съветски доставки на суровини, особено на нефт, електроенергия, както и за периодично съветско субсидиране на често боледуващата българска икономика.

С идването на власт на Горбачов българо-съветските отношения преживяват сътресения и в политическо, и в икономическо отношение. Новият съветски лидер е познат в България – през 1984 г. той е гост за тържественото

от управлението, в т. ч. за грешките и провалите... спадането на темповете в развитието на производителните сили започва да се отразява върху жизненото равнище на масите, създава се масово и изостряще се недоволство сред тях... Появяват се симптоми на икономическа несъстоятелност.... Тази криза най-напред е икономическа... Тази криза е и нравствена...Кризата започва да придобива също така и политически характер... и придобива глобален характер.“ Цит. по: *Михайлов, Ст.* Цит. съч., 109-112.

[17] За подобно отношение към идеологията говорят думите на Михаил Горбачов, казани 17 години по-късно в Ню Йорк: „*Комунизмът, на който служех през по-голямата част от живота си, бе чиста пропаганда... Истината е, че ние, в това число и аз, казвахме: Капитализмът отива към катастрофа, но ние сме добре. Това си беше чиста пропаганда. Съветските политици лъжеха. Ние изоставахме доста в развитието си*“. „*Горбачов: Комунизмът бе чиста пропаганда*“, в Труд, 13 март 2002 г. Вярно е, че това е казано много след събитията от втората половина на 80-те години, но един световен политик би трябвало винаги да бъде отговорен за думите си.

отбелязване на 40-та годишнината на властта. Тази визита има и втора цел – да предотврати посещението на Т. Живков в Бон[18], което се възприема от Москва (от екипа на К. Черненко) като излизащо извън традиционната координация на действията, тъй като противоречи на обтегнатите отношения между СССР и ФРГ заради разполагането на американските ракети на нейна територия. Това не е първият случай на непослушание на Живков, такава е и балканската му инициатива за създаване на безядрена зона на Балканите. Мисията на Горбачов при Живков през есента на 1984 г. обаче не успява да попречи на сближението между България и ФРГ[19], което оставя първата сянка в личните отношения между Живков и Горбачов.

Още в началото на управлението си М. Горбачов осъществява първата среща с ръководителите на страните от Източния блок. На нея прозвучават познатите уверения за равноправни отношения, уважение на суверенитета и независимостта на всяка страна, взаимноизгодно сътрудничество във всички сфери. Но тези думи само повтарят пропагандните клишета и съвсем не могат да се приемат като отрицание на „доктрината Брежнев" за ограничения суверенитет на източноевропейските социалистически държави. Новото при тази среща е, че по отношение на икономиката е заявена *„пълната отговорност на всяка партия за положението в своята страна"*[20]. Горбачов обяснява нежеланието и невъзможността на Съветския съюз да продължава да носи тежестите на икономическите проблеми на целия Източен блок. Тази нова постановка много по-категорично от думите за равноправни отношения показва посоката на промените в политиката на Горбачов[21].

---

[18] *Brown, J. F.* Surge to Freedom. The End of Communist Rule of Eastern Europe. Durham and London, 1991, p. 186.

[19] Става точно обратното, отношенията между България и ФРГ е приоритетни през 80-те години преди всичко по икономически причини – България разчита на западногерманската технологична и икономическа помощ. През 1987 и 1988 г. разменят визити държавните ръководители на двете страни – Т. Живков и Р. фон Вайцзекер, взаимни посещения осъществяват и множество министри, които се занимават с конкретни въпроси от сътрудничеството. ФРГ заема първо място във външнотърговския обмен на България с развитите страни (3% от общия стокообмен, 45% от обмена със страните от Европейската общност). Техническите ползи се изразяват в сключените 17 генерални споразумения с фирми като „Манесман", „Круп", „БАСФ", „Байер", „Хьост", „АЕГ", а на територията на ФРГ действат и 16 български и смесени дружества. През април 1987 г. в Мюнхен е създадена и смесена Баваро-българска търговска банка. *Тодоров, И.* Състояние и развитие на отношенията между НР България и ФР Германия. – Международни отношения, 1989, кн. 7, 26-30.

[20] *Горбачев, М.* Жизнь и реформы. кн. 2, Москва, 1995, с. 311.

[21] По спомените на Костадин Чакъров, партиен икономически чиновник, Горбачовският СССР веднага променя политиката си към България: *„Първи почувстваха това „първоешелонните отрасли" – черната и цветната металургия, както и нефтопреработвателната промишленост, които изчерпаха материалните суровини за собственото си развитие. Привилегиите и снабдяването им от Съветския съюз започ-*

При първата двустранна среща на Т. Живков с М. Горбачов от 24 октомври 1985 г. все още не личи промяната в политическите отношения[22], но може да се забележи такава в икономическите. Според Горбачов: „*Ние поставихме въпроса за преминаване на икономическите връзки на основата на еквивалентния обмен, при което се подразбираше и прекратяването на ежегодно изплащаните на България субсидии за селскостопанското производство в размер на 400 млн. рубли*“[23]. Тази субсидия Живков е извоювал от Л. Брежнев още през 1973 г. и отказът от нея е сериозен удар за изживяващото тежка криза селско стопанство. Позицията на Горбачов поставя под въпрос и подписаната само няколко месеца по-рано – през юли 1985 г., Дългосрочна програма за развитие на икономическото и научно-техническото сътрудничество между СССР и НРБ до 2000 година[24].

Следващият удар за България е започнатата от Горбачов през август 1986 г. реформа на външноикономическите отношения. Тя отрича дотогавашната система, според която съюзниците на СССР получават съветски суровини, а връщат задълженията си в готова продукция, независимо от качеството й[25]. Говори се за въвеждане на пазарни механизми в отношенията на държавите от

наха да се топят. След 1984 г. съветските доставки станаха по-прецизни и с искане за по-справедлив, икономически обоснован еквивалентен обмен. През 1986 г. в качеството си на заместник-завеждащ отдел „Икономическа и научно-техническа политика“ на ЦК на партията водих работна делегация в Съветския съюз. Делегацията бе приета от Николай Слюнков, член на Политбюро и секретар на ЦК на КПСС. В продължение на два часа и половина той обоснова пред нас решението на Съветския съюз да ликвидира несправедливата, по отношение на неговата страна, даже „колониална структура“ в обмена между нашите две страни“. *Чакъров, К.* Втория..., с. 172.

[22] В този разговор Горбачов използва изрази като „*нашите партии са най-близки, че нашите отношения са пронизани от дух на братско сътрудничество, че между нашите народи има вековни връзки*“. Среща на Политбюро на ЦК на БКП с М. С. Горбачов – 24 октомври 1985 г. (Стенографски запис). – Ново време, 1995, кн. 6, с. 81.

[23] Става дума за прекратяване на ежегодната субсидия за българското селско стопанство. По този въпрос в спомените си М. Горбачов пише следното: „*Тогава окончателно стана ясно, че приетият в България, както и в някои други страни от СИВ, икономически модел е работил повече или по-малко благодарение на „изкуственото дишане“, за сметка на външни инжекции. Да продължава икономическите отношения по тази схема съветската страна повече не можеше. Ние поставихме въпроса за преминаване на икономическата връзка на основата на еквивалентния обмен, при което се подразбираше и прекратяването на ежегодно изплащаните на България субсидии за селскостопанското производство в размер на 400 млн. рубли*“. *Горбачев, М.* Жизнь и... , кн. 2, с. 368.

[24] *Горбачев, М.* Жизнь и..., с. 367.

[25] Икономическите последици от новия икономически курс на Горбачов към страните от СИВ се изразяват в следното: „*в периода 1986-1990 г. значително намаляха и физическите обмени на суровините и материалите, които получавахме оттам. Нефтът намаля с 6855 хиляди тона; въглищата – с 3000 тона; коксът – с 1500 тона;*

СИВ[26]. За България това е крайно неизгодно, затова Живков е сериозно обезпокоен от факта, че не може да намери общ език с новия съветски лидер. Но в това няма нищо странно, като се има предвид, че Живков е с 20 години по-възрастен от Горбачов, той има много по-богат политически опит и е убеден, че разковниче за политическо дълголетие е умението му да се приспособява към всяка ситуация и към всеки нов лидер в Москва с помощта на умерени реформи.

Ключов момент, от който всъщност може да се говори за поврат в съветската „перестройка", става Януарският пленум на ЦК на КПСС от 1987 г., който взема решения за демократизация, за кадровата политика и слага началото на „гласността". Едва тогава Тодор Живков разбира, че е изправен пред дилемата или да остане верен на „ръководната роля на КПСС и СССР" и да започне промени, които в крайна сметка ще го свалят от власт, или да се противопостави на импулсите на Москва, за да спаси властта си. Той използва старата си изпитана тактика като заявява, че България е извършила всички необходими реформи още през април 1956 г.[27] Това обаче го поставя в лагера на консерваторите в Източна Европа редом с Ерих Хонекер, Густав Хусак, Николае Чаушеску и отслабва вътрешните и външните му позиции.

За Горбачов Живков е типичен представител на „стария режим", който трябва да си отиде от властта, за да може България да последва курса на съветската „перестройка". В това отношение той има на своя страна не само част от ръководството на БКП (и в тази компартия, както и в останалите източноевропейски, винаги е имало групи, които се чувстват по-тясно свързани с Москва, отколкото с официалното национално ръководство[28]), но и значителна част от българското общество, на което отдавна му тежи твърде дългото управление

мазутът – с 1000 тона. Намаля манганова руда, пиритният и апатитов концентрат, стоманените слитки и сляби, прокатът, саждите, цементът, иглолистните материали, целулозата. Този недостиг на суровини и материали трябваше да се компенсира с внос от западните страни в размер на около 500 милиона лева. А това още повече затваряше омагьосания кръг, в който беше попаднала нашата икономика". Чакъров, К. Втория..., с. 200.

[26] Пак там, 315-317.

[27] Пак там, 318-319.

[28] В разговорите с източноевропейските лидери Горбачов показва изключителна информираност за ставащото в тези страни. Тя се дължи не толкова на добрата работа на съветските дипломати, колкото на „вътрешна" информация. Горбачов признава, че е имал и *„съвсем различни източници". Горбачев, М.* Жизнь и..., с. 367. Т. Живков също говори за изтичане на поверителна информация по посока на СССР: *„Знаех, че той получава сведения не само от съветското разузнаване, но и от автентични наши вътрешни източници. Следователно, осведомен е точно за реалното положение. Горбачов е имал пълна информация относно начинания, свързани с въпроси от изключителна важност за страната, дори за поверителни решения. Например за протокол „Б-6" на Политбюро за обвързване на нашите фирми със западни, с оглед на ускоряването на технологическото преустройство на икономиката". Т. Живков.* Срещу някои..., с. 33.

на Живков и което се надява, че истински промени могат да започнат едва с неговото отстраняване. Така през 1987 г. започва периодът на конфронтация между Горбачов и Живков, което съвсем не означава охлаждане на българо-съветските контакти и отношения. Напротив, с началото на „гласността", когато съветският печат е освободен от политическата цензура, абонаментите за съветски вестници и списания рязко нарастват. Българската интелигенция изживява удоволствието да види отпечатани черно на бяло много от своите съмнения в социализма, в неговото икономическо и историческо предимство като политическа система. Особено въздействие има разкриването на т. нар. бели петна в историята – описване на всички премълчавани исторически събития, нова интерпретация на други, които имат фалшифицирана официална версия, отпечатване на много от апокрифните политически и литературни произведения, за чието разпространение преди това са се налагали строги наказания и репресии. Освобождението на умовете започва от вдигането на забраните в духовната сфера. За българите това без съмнение става с помощта на новоосвободената съветска преса от периода 1987-1989 г.

До средата на 1987 г. Тодор Живков на думи подкрепя съветската „перестройка"[29]. Едва след като се убеждава, че няма шанс да спечели Горбачов на своя страна, той преминава в атака. От една страна, Живков търси по-близки връзки със Запада, за да получи научно-технически решения за икономическите проблеми на България – вниманието е насочено към Япония[30] и ФРГ, а дори и в някои съвсем неочаквани посоки[31]. От друга страна, в типичния си стил Живков се отбранява пред исканите от Горбачов радикални промени, като предлага своя мащабна реформена акция. Така се ражда „Юлската концепция" от 1987 г., която предвижда политическо преобразуване на обществото, подготовка за ограничен политически и икономически плурализъм и за нова конституция[32].

---

[29] Когато Горбачов заема ръководния пост в СССР Живков е въодушевен и дори се опитва да представи своите виждания за оздравяване на социализма, но среща студен отговор: *„Съветският ръководител се засегна и направи намек, че не желае „да го учат""*. *Чакъров, К.* Втория..., 128-129.

[30] За японския флирт пише в спомените си П. Младенов, български външен министър от епохата на Живков. *Младенов, П.* Животът. Плюсове и минуси. С., 1992, 302-316.

[31] Много интересни за изследователя са документите на Политбюро от края на 1988 г., които показват, че социалистическа България е готова да направи завой и към Израел, с който е скъсала отношения след войната от 1967 г. На 30 ноември 1988 г. Политбюро обявява, че: *„Не възразява постепенно да се осъществява взаимноизгодно търговско-икономическо сътрудничество с Израел"*. ЦДА, ф. 1 Б, оп. 68, а. е. 189-88, л. 1. Не по-малко любопитен е фактът, че това предложение е плод на неофициалното посещение на Ариел Шарон в България между 5 и 7 октомври 1988 г. и на разговорите му с Андрей Луканов. Пак там, Информация на А. Луканов относно посещението на израелската делегация у нас, 1-5.

[32] *Живков, Т.* Мемоари. 349-353; *Яхиел, Н.* Тодор Живков и..., 336-346.

Тази реформа изглежда много по-мащабна и по-дълбока от всичко, предложено до момента в Съветския съюз[33]. Реализацията й започва още през август 1987 г. с приети от Народното събрание комплект закони – закрити са редица министерства[34], 28-те окръга са прегрупирани в 9 области с доста спорни областни центрове, преустроено е местното самоуправление, учредена е специална комисия за подготовка на нова конституция, отменени са и такива ритуали на властта като манифестациите, задължителното обкичване на държавните учреждения с портрети на партийните вождове и др. Външните наблюдатели виждат в „Юлската концепция" поредния български опит за „голям скок", но с нея Живков по-скоро демонстрира неизчерпаемата енергия, с която е готов да брани властта си[35]. Административното преустройство от 1987 г. внася допълнителен хаос в управлението[36].

„Юлската концепция" предизвиква директен сблъсък между Живков и Горбачов. На срещата им в Кремъл от 16 октомври 1987 г. Горбачов критикува скоростта, с която Живков иска да демократизира България. Истинската му тревога обаче е за мястото на партията, която според Живков *„няма да бъде повече „главен субект на властта"*[37]. Въпросът за ръководната роля на комунистическата партия е основен в теорията на ленинизма, затова именно този постулат през 1987 г. звучи еретично на генералния секретар на КПСС. Той не разбира, че и Живков няма намерение да се откаже от властта, а иска да я облече в псевдодемократични одежди. Това, че Живков е наясно с положението, личи от думите му от началото на септември 1989 г.: *„и в България перестройката няма алтернатива; нейната реализация поставя на дневен ред нашата*

---

[33] Горбачов директно обвинява Живков в опит да го заобиколи отляво. *Горбачев, М.* Жизнь и..., с. 370.

[34] В първото правителство на Георги Атанасов, съставено на 19 юни 1986 г., след Юлския пленум настъпват многобройни промени. На 19 август са закрити различните съвети – стопански, социален, за духовно развитие и отделни министерства – на народната просвета, на финансите, на търговията на народното здраве, които са трансформирани в по-големи „суперминистерства". Общото впечатление от правителственото преструктуриране е, че се прави заради желанието нещо непрекъснато да се променя. Тази тенденция продължава до свалянето на Т. Живков от власт. За промените в правителството вж. *Ташев, Т.* Цит. съч, 604-606.

[35] Такава е преценката и на британския българист Ричард Крамптън. *Крамптън, Р.* Кратка история..., с. 306.

[36] Един от близките сътрудници на Живков потвърждава това: *„Цялата обществена енергия бе насочена в самоцелни „сливания" и „откривания" на министерства и ведомства. Когато икономиката беше стабилна, това минаваше за търсения и новаторство. Но реформата през 1987 г. я промени. Тя засегна тежко централните планиращи органи и финансовата система на държавата. Решенията бяха взети в пълна тайна в Евксиноград. Одобрени от Политбюро, те бяха обявени бързо, като декрет."* *Чакъров, К.* Втория..., с. 174.

[37] *Живков, Т.* Срещу някои..., с. 38.

способност не само да обновим социализма, но и да запазим неговите принципи. Ако не успеем, може да възникне ситуация, която ще постави под опасност не само перестройката, но и социализмът“[38]. И Живков, както и Горбачов, иска да обновява, да променя социализма, за да го спаси от катастрофа.

Стремежът на „Юлската концепция“ да се замени постепенно икономическия модел на социализма с пазарна икономика не остава само на хартия. Причина за решителността на действията са преди всичко негативните икономически резултати, които карат Живков да признае: „*Загубихме състезанието с капитализма*“[39]. Затова и изходът от кризата се търси в посока на реорганизиране на икономиката според принципите на пазарната икономика. Либерализацията на икономическата сфера започва с приетия през януари 1989 г. Указ 56 за преструктуриране на българската икономика[40]. В нея трябва да навлязат нови форми на организация – фирми и компании, както и да се даде свобода за развитие на частната стопанска дейност[41]. За нещо повече не достига нито времето, нито възможностите на Живков. През лятото на 1989 г. започват събития, които през есента довеждат първо до отстраняването на Живков от властта, а после и до окончателното рухване в България на социализма от съветски тип.

Така в периода 1987-1989 г. официалните българо-съветски отношения, макар да запазват външната си приятелска форма, по същество започват да се охлаждат и достигат до най-ниската си точка след края на Втората световна война. Влошаването на климата в икономическите отношения с отнетата възможност на България да получава съветски субсидии, да използва съветските суровини и да пласира безпрепятствено некачествените си стоки на съветските

---

[38] Тези думи той изрича пред един от изявените полски реформатори Мечислав Раковски, който е сменен на поста министър председател от дееца на „Солидарност“ Тадеуш Мазовецки. Раковски посещава България в края на лятото, разговаря с Живков и е много изненадан от реализма му, който рязко се отличава от позициите на останалите консерватори като Е. Хонекер, М. Якеш и Н. Чаушеску. *Rakowski, M.* Jak to sie stalo. Warszawa, 1991, s. 258.

[39] Това твърдение на Живков е подкрепено с икономически данни, според които България има на глава от населението доход от 4 хил. долара, а западните държави – 20 хил. Пак там, с. 259.

[40] Публикуван е във в. „Работническо дело“ на 11 януари 1989 г.

[41] Тезите за необходимостта от коренна промяна в икономическата организация са заложени в доклада на Т. Живков „За по-нататъшно практическо претворяване на Юлската стратегия в преустройството на нашето общество“, обсъден от политбюро на ЦК на БКП на 28 ноември 1988 г. В него се говори за необходимостта от „*привличане на чужди инвестиции чрез образуване на съвместни предприятия, консорциуми, развитие на зони за свободна търговия и други форми с партньори от несоциалистическите страни... Фирмата следва да бъде основна организационна форма... Фирми могат да се създават на основата на всички форми на форми на социалистическата собственост и затова инициатори за тяхното учредяване трябва да бъдат държавни органи, обществени организации, банки, стопански организации, кооперации, отделни граждани и др... Фирмата има пълни права да осъществява преки технологични, инвестиционни*

пазари неминуемо води и до политическо противопоставяне. Съветската „карта" продължава да играе важна роля в следвоенната история на България, но през 1989 г. тя влиза в политическата игра като силен коз във вътрешнопартийната борба срещу Живков.

4. 3. Закъснялото българско дисидентство

В края на 80-те години в България за първи път се появява организирано недоволство от системата – дисидентско движение. Това не означава, че през следвоенните десетилетия режимът не е имал противници, но те или са предпочитали да не изявяват публично своите убеждения, или бързо са били осъждани на различни срокове затвор, или са напускали страната и са се включвали в емигрантските организации[42]. Не съществува вътрешна организация на идейните противници на социализма по подобие на създаденото през 70-те години движение в Централна Европа и в Съветския съюз. Дисидентството в България се ражда късно, едва през 1988 г., когато „перестройката" на Горбачов вече е навлязла в радикалната си фаза – „ерата на гласността".

За промяната на общия климат от мълчаливо вътрешно несъгласие към все по-открито недоволство важна роля изиграва „бунтът" на творческата интелигенция. Тя е първата, която се включва в процеса на десталинизация през 50-те години, в нейните среди недоволството се запазва живо през целия период на живковизма, но го изразяват само няколко известни фигури като сатирика Радой Ралин, карикатуристите Борис Димовски и Тодор Цонев (цялото му творчество е насочено срещу Т. Живков и затова е иззето от Държавна сигурност[43]), сценариста Христо Ганев, поетите Константин Павлов и Стефан Цанев. Раздвижването на съветската интелигенция стимулира и българската, която бързо се активизира. Началото е поставено от две книги, появили се по книжарниците в началото на 80-те години, след което са иззети от властите. Едната е „Фашиз-

---

и пазарни взаимоотношения с други фирми и стопански организации в страната и в чужбина... Ние трябва да създадем възможност с икономически регулатори да се развиват нови за нашите условия механизми и форми на стопанисване и управление... за целта трябва да се използват най-различни форми, в това число и акции и облигации, механизмът на дялово участие, както и други икономически форми на сдружаване вътре и извън страната." ЦДА, ф. 1 Б, оп. 68, а. е. 188-88, л. 18, 40, 42, 55.

[42] В годините на прехода историците обърнаха вниманието си и върху емигрантските организации и тяхната политическа дейност. Бяха издадени спомени, но също и програмни и други политически документи на българските емигранти. Вж. Другата България. Документи за организациите на политическата емиграция. 1944-1989. С., 2000. За вътрешнополитическото развитие на България обаче дейността на емиграцията не играе значителна роля. Нейното въздействие в България е дори по-незначително от това на емисиите на чуждестранните радиостанции на български език.

[43] *Овчарова, М.* Тоталитаризмът в карикатурите на Тодор Цонев. С., 1990.

мът“ на философа Желю Желев[44]. Тя анализира фашистката тоталитарна държава по начин, който трябва да подчертае аналогията ѝ със социалистическата. Другата е романът „Лице“ на поетесата Блага Димитрова, в който идеалите на антифашистката борба са противопоставени на социалистическата реалност[45]. Тези две, станали скандално известни в българското общество произведения, придават смелост и на останалите творци.

През 80-те години общественото внимание следи с интерес всяка проява на критичност, творците се усъвършенстват в езоповския език на скритото политическо послание[46]. Популярност получават злободневни творби като филма „Една жена на 33“ на режисьора Христо Христов и сценариста Боян Папазов[47], пиесите на Иван Радоев „Човекоядката“ и на Йордан Радичков „Образ и подобие“. Техният патос е насочен срещу лицемерието на властта, което обвиняват за нравствения срив в обществото, докато художествените им качества играят второстепенна роля. Обществената нагласа да се подкрепя всяка критика срещу властта показва, че условията за дисидентство са назрели.

Роля за идейното съзряване на опозиционното мислене играят и многобройните неформални кръжоци, клубове и семинари, в които професионалисти от различни области на познанието (предимно хуманитаристи) се опитват да стигнат до свои истини за системата, в която живеят[48]. Ограничената българска гласност след 1987 г. дава възможност част от техните изводи да бъдат чути и

---

[44] *Желев, Ж.* Фашизмът. С., 1982; *Същият.* Фашизмът. С., 1990.

[45] *Димитрова, Б.* Лице. С., 1981.

[46] Част от българските дисиденти няколко години след началото на българския преход към демокрация разказват пред Евгения Иванова за началото на интелектуалния протест. Философът Стефан Гайтанджиев: *„Преди, през 60-те, 70-те, дори 80-те години имаше малки интелектуални кръгове, които се събираха помежду си, говореха си, но не стигаха до нещо повече от иносказателна съпротива“.* Писателят Георги Мишев: *„В България най-разпространената форма на дисидентство бе „езоповската“, т. е. индиректната, завоалирана форма на съпротива срещу съществуващата система“. Иванова, Е.* Българското дисидентство 1988-1989. ч. I. С., 1997, с. 18, 38-39.

[47] Този български филм от 1982 г. може да се причисли с цялата условност на определенията към онази избуяла в социалистическите кинематографии тенденция, наречена „кино на моралното неспокойствие“. Тя представлява протест със средствата на изкуството срещу лъжата и фалшивия морал на социалистическото общество. Обща тенденция при тези филми е, че с тях се търси по-скоро общественото въздействие, отколкото художествена форма – те често са декларативни и плакатни. Затова вълната от филми на „моралното неспокойствие“ трябва да се оценяват като обществени явления, а не художествени произведения.

[48] Колкото и странно да звучи от гледна точка на 2002 г., но възможност да се прави критичен анализ на държавния социализъм даваха и заниманията в рамките на т. нар. Партийна учебна година. Така в Историческия факултет на Софийския университет през учебната 1988/89 г. събрахме усилията на университетски и академични историци, юристи, политолози и философи за критична оценка на политическата и икономическата система на социализма в семинара „Теоретични проблеми на социализма“. В тази среда предложиха за обсъждане първите си политически тези и някои от бъдещите действащи

отпечатани в някои официални периодични издания – списанията „Отечество", „София", „Общество и право", вестниците „Народна култура", „Литературен фронт", „Орбита" или полулегалните литературни издания „Глас", „Мост".

Първите дисиденти се възползват от „Юлската концепция", според която гражданите имат право да създават „неформални организации", сиреч такива, които съществуват извън официалните организационни структури. Обещаната демократизация отгоре предвижда възможност за създаване на различни неполитически движения, дискусионни клубове, сдружения. От тази „вратичка" се възползват най-активните отрицатели на системата, които обаче се съобразяват и с ограниченията – да не се атакува политически властта. Думите на Живков, казани в тесен кръг, показват ясно границите на обявената „свобода": *„Ние не сме готови за плурализъм. У нас няма социална база за други партии. Когато се създаде такава база, тогава ще видим, но сега трябва да се дава отпор на неформалните сдружения и структури"*[49]. Затова повечето дисидентски организации обявяват, че ще се занимават с неполитически дейности – екологична защита, спазването на религиозните и човешките (етническите) права. Дисидентските групи започват да се създават от началото на 1988 г., те са слаби и нямат много последователи, но добиват популярност благодарение на нервната реакция на властта, на декларациите на техните дейци по българските емисии на чуждестранните радиостанции „Свободна Европа", „Дойче веле", Би Би Си и, разбира се, по най-сигурния и най-бързия начин от онези години – слуховете и неофициалната информация.

Първата дисидентска организация в България е създадена в началото на 1988 г., когато няколко души формират „Независимо дружество за защита правата на човека в България". То е оглавено от Илия Минев, който по време на Втората световна война е бил член на националистическите български легиони. Дружеството подготвя „Апел за защита правата на човека в България", но си остава в периферията на общественото внимание. Причините за непопулярността му са, че е съставено от малко на брой и неизвестни лица (предимно бивши политически затворници), а и че се стреми към акции вън от страната – предава чрез западните посолства документи до международни институции. С подобна съдба са и „Комитетът за защита на религиозните права, свободата на съвестта и религиозните ценности", оглавен от йеромонах Христофор Събев и Независимият профсъюз „Подкрепа" на д-р Константин Тренчев[50]. Това, че са създадени

лица в първия етап на прехода. Ще изброя само няколко имена: Снежана Ботушарова, Стоян Ганев, Евгений Дайнов, Димитър Луджев.

[49] Те са казани на 13 февруари 1989 г. с цел да се подчертае разликата между Унгария, където властта започва да въвежда политически плурализъм, и България. *Чакъров, К.* Втория..., с. 181.

[50] *Иванов, Д.* Политическото противопоставяне в България 1856-1989 г. С., 1994. 124-139.

и действат в провинцията също намалява влиянието им, защото централизираният български модел налага водеща роля на столицата София, в която живее около 15% от населението, тя е и център на обществения и културния живот.

Най-голям обществен резонанс през втората половина на 80-те години добиват екологичните проблеми. Ускорената индустриализация, несъобразена с последиците ѝ за природата, започва да застрашава екологичното равновесие. Обществената чувствителност нараства особено след аварията в съветската АЕЦ Чернобил на 26 април 1986 г., когато радиоактивният облак минава и през българските земи. Българските средства за информация по нареждане на правителството успокояват населението, че няма опасност от радиоактивно замърсяване, но в същото време партийната върхушка изпраща семействата си вън от страната и си осигурява специална храна, а военният министър арм. ген. Добри Джуров издава заповед за предпазни мерки в армията[51]. Лицемерието на властта не само засилва отдавна съществуващото неверие в официалната пропаганда, но прави обществото свърхчувствително към замърсяването на околната среда. При това екологията изглежда достатъчно безопасна сфера, отдалечена от политиката. През 80-те години екологичните протести заместват откритото политическо отрицание, те дават възможност на много хора да демонстрират критичната си позиция срещу властта.

Повод за създаването на първата истинска дисидентска организация става тревогата за съдбата на крайдунавския град Русе, който периодично е обгазяван с хлор от намиращия се на отсрещния дунавски бряг румънски химически комбинат в Гюргево. Българското правителство поставя пред румънското въпроса за изграждане на пречиствателна система, но така и не постига успех[52]. За

---

[51] На заседание на Политбюро от 13 май 1986 г. се обсъжда въпросът „За обстановката у нас, възникнала след аварията на Чернобилската АЕЦ". На него се отчита повишената радиация, както и мерките, които трябва да се вземат, за предпазване на населението. Всичко това обаче остава скрито от населението. На следващо заседание на Политбюро от 19 юни 1986 г. е прието и решение, чиито точка 2 и 3 визират бъдещето: „*2. МС да приеме комплексна програма за повишаване готовността на страната за работа в условия на повишено радиоактивно замърсяване на околната среда, като се предвиди и доставяне на необходимата съвременна апаратура от внос и местно производство. 3. МС да утвърди програма за повишаване безопасността, устойчивостта, охраната и сигурността на АЕЦ-Козлодуй, на базата на изводите от аварията в Чернобил и опита на страните от социалистическата общност. За целта да се потърси помощ от специализираните органи на Съветския съюз.*" ЦДА, ф. 1 Б, оп. 71, а. е. 520-86, л. 14.

[52] Нещо повече, министър-председателят Георги Атанасов не позволява да се публикуват сведения за трудните разговори с румънските власти за Русе и българите са убедени, че правителството не се интересува от съдбата на русенци. Причината за тази тайнственост е не само традиционното патерналистично отношение на комунистическата власт към населението, а и контраобвиненията на румънците, че обгазяването идва от български заводи. Протокол от заседание на Секретариата на ЦК на БКП от 10 март 1988 г. ЦДА, ф. 1 Б, оп. 71, а. е. 118-88, л. 26.

жителите на Русе обаче последиците се изразяват в рязко нараснали болести на дихателните пътища, особено при децата. От есента на 1987 г. русенските майки започват периодични протести и демонстрации. Централната преса реагира като започва поредица от публикации, посветени на тревогата за Русе. Съюзът на българските художници отправя призив за спасяване на Русе, който е подкрепен от Института за ядрени изследвания, от Кабинета на младите писатели, от Съюза на учените в България, от Института по молекулярна биология[53]. На русенските майки и деца е посветен и документалният филм „Дишай" на режисьора Юрий Жиров.

Премиерата именно на този филм на 8 март 1988 г. е използвана като повод за учредяване на първата дисидентска организация в България – Обществен комитет за екологична защита на Русе. Тогава е гласуван устав и декларация, избрано е ръководство, в което участват популярни личности като писателя Георги Мишев, актьора Петър Слабаков, художника Светлин Русев, треньорката по художествена гимнастика Нешка Робева, журналистката Соня Бакиш, съпруга на председателя на парламента и член на Политбюро Станко Тодоров. Истинските организатори остават в сянка, а споменатите фигури трябва да убедят властта, че срещу нея застават едни от най-изтъкнатите и уважавани в обществото личности[54]. След този първи акт на учредяването си Русенският комитет не осъществява никаква дейност. Партийните структури и силите за сигурност използват увещания, заплахи и наказания, за да принудят учредителите да се откажат от по-нататъшни действия. По всички личи, че целта на инициаторите е била по-скоро пропагандна – в страната и в чужбина да се чуе и разбере, че и в България се формира вътрешна опозиция на режима, в която участват популярни обществени фигури.

Импулсът, даден от Русенския комитет, не остава без последствия. Още в началото на 1989 г. Петър Слабаков подготвя програмните документи на нова организация, този път оформена като „сдружение" и наречена „Екогласност". На 11 април официално е учредено Независимото сдружение „Екогласност" с председател Петър Слабаков и секретар киносценаристът Георги Аврамов. По документи и участници тази организация е продължение на Русенския комитет, но вече без представителния си характер. Създаването й бележи началото на истинско екозащитно (зелено) движение в България. Политизацията му този път е по-слаба, може би защото по това време вече има истински опозиционни политически организации. „Екогласност" предупреждава обществото за опас-

---

[53] Призивът е публикуван във в. *Народна култура* на 12 февруари 1988 г.

[54] Създаването на тази неформална организация заварва ръководството на БКП напълно неподготвено. На няколко заседания на Секретариата и Политбюро то е обсъждано, предизвиква противоречия, сътресения, партийни наказания за участниците и в крайна сметка демонстрира, че БКП изобщо не е готова за демократизация. Вж. *Баева, И.* Из историята на българското дисидентство – Обществениият комитет за екологична защита на Русе и властта. – Известия на държавните архиви, Т. 76, 33-53.

ните за околната среда предприятия, предимно от добивната промишленост – Медодобивния комбинат между Златица и Пирдоп, мините Медет, Оловноцинковия завод край Пловдив, химическите заводи в Стара Загора, Димитровград, Девня. Природозащитната дейност в България постепенно се утвърждава в обществото[55].

Пред истинско политическо предизвикателство властта се изправя през есента на 1988 г., когато е създадена първата чисто политическа организация – „Клубът в подкрепа на гласността и преустройството в България". Това става на 3 ноември 1988 г. в Софийския университет. Университетът, който е най-старото висше училище в страната (през 1988 г. празнува своя вековен юбилей), вече се е утвърдил като средище на несъгласните с властта. През есента на 1987 г. по време на университетска партийна конференция са отправени остри критики срещу ръководството на БКП. Веднага са изключени от БКП и уволнени от университета четирима преподаватели[56]. Наказанията предизвикват протести, в които участват преподаватели и студенти[57]. Размирният университетски дух кара дисидентите да изберат университета за създаването на Клуба. При учредяването му проф. Иван Николов огласява Програмна декларация, обявява инициаторите и прочита списък на 81 учредители[58].

Всички инициатори са дългогодишни членове на БКП, някои дори „активни борци против фашизма". Те са: партийният поет Христо Радевски, кинорежисьорът Дучо Мундров, професорът философ Кирил Василев, академикът химик Алексей Шелудко, Радой Ралин. Учредителите обаче са доста по-пъстри – там се срещат имената и на много интелектуалци, които вече са се изявили като противници на режима и не са членове на БКП – Блага Димитрова, Желю Желев (той е изключен от БКП през 60-те години) и др. В избраното ръководство преобладават членовете на БКП, но има и безпартийни.

---

[55] Създаването на екодвижението е проследено в документацията на ПК „Екогласност". Основни принципи и идеи, Устав. С., 1994.

[56] Това са професорите Никола Попов, Недялко Белев, Васил Иванов и доц. Николай Василев.

[57] Протестите срещу тези наказания достигат и до ръководството на БКП. Секретарят на софийската партийна организация (най-голяма и влиятелна) Иван Панев през март 1988 г. се оплаква: *„Градският комитет на партията беше подложен и сега е подложен на непрекъснат натиск да си ревизираме решението и от някои работници на ЦК идва, от цялата преподавателска група, която е в СУ, такава препоръка ни направи и ЦК на РК, др. Папазов"*. Протокол от заседание на Политбюро, 27 март 1988 г. ЦДА, ф. 1 Б, оп. 68, а. е. 41-88, л. 162.

[58] Документацията по създаването на Клуба, която се намира в партийния архив и архива на МВР е събрана и издадена от фондацията „Д-р Желю Желев". Шесто управление срещу неформалните организации в България 1988-1989 г. С., 1999, 108-121. За научната интерпретация вж.: *Баева, И* Създаване на Клуба за подкрепа на гласността и преустройството и роблята му за началото на прехода – 1988-1989 г. Известия на държавните архиви, Т. 87, 2004, 3-32.

Програмната декларация на Клуба е амбициозна – тя има претенциите да очертае основните обществени проблеми и обещава да потърси решения за тях. Клубът създава 6 секции за работа: 1. за икономическото състояние; 2. за човешките права и гражданските свободи; 3. по демографските проблеми; 4. по екологията; 5. по проблемите на българската култура; 6. по нерешени проблеми на българската история[59]. Новата организация вече не се крие зад един или друг неполитически проблем, а обявява, че е дошло време обществото да се включи в обсъждането на всички важни за България въпроси[60]. Създателите на Клуба се застраховат срещу политическо преследване, като заявяват, че организацията *„ще работи изцяло на основата на Конституцията на НРБ и в нейните рамки, съобразявайки се със съществуващото законодателство и при пълна подкрепа на решенията на Юлския пленум на ЦК на БКП от 1987 г., като се бори за тяхното политическо осъществяване“*[61]. Споменаването на Юлския пленум не е хитруване, а отговаря на името и намеренията на Клуба – той не се обявява против социализма, а за неговото възраждане с реформена акция отгоре, напълно в духа на „перестройката“. Клубът съзнателно започва да действа открито, за да даде пример за обещания от ЦК на БКП през 1987 г. политически плурализъм.

Всъщност, както и при Русенския комитет, новата организация поставя властта в трудно положение – тя трябва да покаже доколко е готова да даде обявените от самата нея нови свободи. Реакцията не закъснява – включени са всички партийни и полицейски механизми за ликвидиране на организацията[62]. Но това се оказва трудно, тъй като Клубът съществува благодарение на

---

[59] Цит. по: *Иванов, Д.* Политическото противопоставяне... , с.138.

[60] Оценката на ръководството на БКП за декларацията на Клуба е много висока. На среща на Йордан Йотов с членове и кандидат-членове на ЦК на БКП от духовната сфера, проведена на 8 февруари 1989 г. той казва: *„Клубът излезе с една декларация, която е много добре разработена, бих казал, компетентно, с разбиране, с политически усет... В нея действително... се декларира желание и намерение да се подкрепя гласността, демократизацията на нашето общество, но подходите и средствата, чрез които се опитват нейните автори да проведат тези мероприятия, разкриват едни други цели и намерения. Тази декларация е подготвена по един строго конспиративен път. Тя е готвена най-малко месец. И никой от тези хора, макар между инициаторите има и партийни членове, не се е обърнал към нито един партиен орган за съдействие, за съвет, щом като имат намерение да подкрепят политиката на ЦК“*. ЦДА, ф. 1 Б, оп. 59, а. е. 189, л. 7-8. Ясно е, че става дума за борба между ръководството на БКП и новосформиращите се организации кой ще поеме инициативата за преустройството на обществото и в каква посока ще го поведе.

[61] Пак там.

[62] И в ръководството на БКП – Политбюро и Секретариат, и в Шесто управление на ДС многократно се обсъждат мерките за прекратяване дейността на Клуба, но така и не успяват да го осъществят до падането на Живков от власт. Вж. Шесто управление срещу...

информацията за него, а тя е извън контрола на властта, защото се разпространява от западните радиостанции. При това създателите на Клуба не могат да бъдат репресирани по традиционния начин, тъй като действат в рамките на Юлската концепция, а всеки опит за арест и разпит веднага е съобщаван по телефона на западните медии, а властта трябва да се съобразява с ангажиментите, които сама е поела с участието си в хелзинкския процес[63]. Най-важната цел на дисидентите е постигната – да демонстрират пред обществото, че реформената акция на властта е била по-скоро камуфлаж, опит да се запази политическата система (в икономическата наистина се правят опити за преразпределение на държавната собственост). При това те дават и пример за противопоставяне, без то да бъде последвано от пряка репресия.

Дейността на Клуба се изразява в подготовката на документи – декларации, информации. Той реагира на всичко, което става в раждащата се опозиция – подкрепя протестната гладна стачка на поета Петър Манолов, заради иззетия му от милицията литературен архив, защитава репресираните български турци, протестира срещу всички действия на ДС против Клуба и останалите дисидентски организации. Най-важно обаче е самото съществуване на Клуба, което създава атмосфера на по-голяма свобода, преди всичко за интелигенцията. То показва, че е възможно открито да се критикува властта без тя да може да реагира по друг начин, освен чрез медийна очернителска кампания, която обаче има обратен ефект. Клубът подготвя обществената почва за противопоставяне на Живков, който вече персонално е сочен като основна пречка пред демократизацията.

Кратката история на българското дисидентство позволява да се направи общата констатация, че в него се оформят две основни групи. От едната страна застават некомунистите, които бързо еволюират до антикомунисти – те се обявяват против системата като цяло. Другата група е на комунистите реформатори, преди всичко антиживковисти, които са за демократизиране на социализма. Първите дават облика на Независимото дружество за човешки права, Комитета за религиозни права и Независимия профсъюз „Подкрепа“. Център на вторите е Клубът в подкрепа на гласността и преустройството, макар че и там част от активистите са против системата като цяло, но по тактически причини не изразяват такива позиции. Встрани от това деление донякъде е „Екогласност“, в която безконфликтно членуват партийци и безпартийни, привърженици на социализма и негови противници, обединени от общата си тревога за природата и отражението на човешката дейност върху нея[64].

---

[63] Благодарение на общоевропейския процес на сътрудничество, започнал с подписания на 1 август 1975 г. Заключителен акт на СССЕ, е създадена и правозащитната организация Хелзинкски наблюдател (Хелзинки уотч), която следи доколко се спазват правата на гражданите и сигнализира при всяко тяхно нарушаване. Този механизъм дава възможност за външна защита на дисидентите от Източна Европа.

[64] *Баева, И.* Българският преход след 1989 г. в исторически контекст. – Исторически преглед, 1996, кн. 1, 90-113.

Трета част

БЪЛГАРСКИЯТ ПРЕХОД КЪМ ДЕМОКРАЦИЯ И ПАЗАРНА ИКОНОМИКА – ВРЪЩАНЕ КЪМ ЕВРОПЕЙСКИЯ МОДЕЛ

Отказът от съветски контрол върху Източна Европа бързо довежда до рухването на държавите на „реалния социализъм". След като четири и половина десетилетия са изграждали социализъм по съветски образец, те са принудени от голямата геополитическа промяна да тръгнат обратно по „пътя към Европа" (този общ за Централна и Източна Европа термин няма географски, а политико-икономически измерения и може да се разшифрова като стремеж за присъединяване към Европейския съюз). Това обаче се оказва труден и мъчителен „път", особено за България. Макар че изглежда сякаш нашата страна през есента на 1989 г. тръгва едновременно с централноевропейските си съюзнички от Източния блок, тази видимост е само повърхностна, защото в Унгария, Чехословакия и Полша обществото и управляващите са били изправени пред подобни икономически и политически проблеми още в епохата на държавния социализъм. На България тепърва й предстои да изживее еуфорията от политическата свобода, но и да се сблъска с трудностите на икономическата трансформация. И още в средата на 1990 г. се оказва, че страните от Източния блок вървят в обща посока, но с различна скорост – в българския случай тя е много по-бавна. Предизвикателствата на твърде удължения път към парламентарна демокрация и пазарна икономика продължават да стоят пред България и десетилетие по-късно.

1. СМЯНА НА ВЛАСТТА – 1989–1991 Г.

1. 1. Повратът от 10 ноември 1989 г.

В началото на 1989 г. признаците на кризата показват, че тя вече съчетава икономическите и политическите проблеми. Новите отношения в Източния блок довеждат до ново нарастване на външния дълг, който достига почти 10 млрд.

долара[1]. При посещението си в България френският президент Франсоа Митеран между официалните си срещи кани на 19 януари 1989 г. на закуска във френското посолство представители на българската интелигенция. Поканени са 12 интелектуалци, повечето от които имат дисидентски прояви. Значението на „закуската" е в международното признаване на българското дисидентство и в утвърждаването на вътрешния авторитет на дисидентите. Тя потвърждава водещата позиция на Клуба, тъй като повечето поканени са негови членове – Блага Димитрова, Желю Желев, Алексей Шелудко, Радой Ралин, Стефан Продев, Копринка Червенкова, Николай Василев. Срещата е силно митологизирана и е отбелязвана всяка година като първото признание за българското дисидентство. Всъщност разговорът предизвиква разочарование у някои участници – Йордан Радичков протестира срещу оплакването от български проблеми пред чужд държавен глава[2], Стефан Продев и Светлин Русев също не искат да се обсъждат техните сблъсъци с властта, докато останалите търсят политическа помощ[3].

През 1989 г. противопоставянето на интелигенцията става масово[4]. Това проличава през март 1989 г. на конгресите на творческите съюзи. БКП се

---

[1] Според оценката на Огнян Дойнов: *„Брутният дълг на страната към 30 септември 1989 г. е достигнал 9.8 млрд. щатски долара. Към същата дата нашите депозити в чужбина са били 1,2 млрд. щ. дол., при което нетният дълг е възлизал на 8,6 млрд. дол. Анализът на отчетените валутни постъпления, разходи и салда по пълния обхват на валутния план на страната за 1974-1980 г. показва, че големият външен дълг се е оформил почти изключително през последната петилетка (от 1986 до 1989 г. включително)... С външен дълг на Запад около 4 пъти надхвърлящ годишните постъпления по второ направление и със задлъжнялост, наближаваща 1200 щ. дол на глава от населението, ние сме вече сред клуба на страните „вечни длъжници". За да се погаси някога външният дълг от 10 млрд. щ. дол. ще са необходими висококачествени експортни ресурси за около 25-30 млрд. вътрешни лева. Ако прибавим към тях и вътрешната задлъжнялост на бюджета от около 26 млрд. лв., то сумирано се получава астрономическото число от 50-56 млрд. лв. Тези средства по размер приближават до 2 национални дохода (за база 1989 г.). Половината от тях е взет назаем и консумиран чужд национален доход"*. Един нереализиран проект за реформа на прехода. Кратка оценка на състоянието и причините, довели до икономическата криза. – Ново време, 2000, кн. 1-2, 130-131.

[2] Пред тогавашния председател на Съюза на българските писатели Любомир Левчев след срещата Й. Радичков споделя: *„Аз се почувствах унизен от тази среща, достойнството ми беше нарушено"*. ЦДА, ф. 1 Б, оп. 59, а. е. 189, л. 17.

[3] Информация относно получените данни за проведената среща на президента на Франция с група интелектуалци. 19. 01. 1989 г. В: Шесто управление срещу..., 164-167.

[4] Т. Живков изразява тревога от излезлите извън партиен контрол процеси сред творческата интелигенция още през пролетта на 1988 г., след създаването на Русенския комитет. На среща на 28 април 1988 г. с българските художници той искрено споделя: *„Вие знаете, че сега провеждаме диалог с научната и творческата интелигенция на България. Този диалог не беше заплануван. Ние имахме предвид такъв диалог да проведем в навечерието на пленума по въпросите на духовната сфера, но така се стекоха събитията, случиха се някои неща и ние бяхме принудени да отидем преждевременно на този диалог. а то се оказа, че не е преждевременен, а просто сме закъснели"*. ЦДА, ф. 1 Б, оп. 59, а. е. 176, л. 1.

опитва да ги манипулира, за да изберат послушни ръководства, но утвърдената с години практика този път не дава резултати[5]. Сведенията, макар и по-късни, за следващите един след друг конгреси на творческите съюзи показват вечното разделение и борби между различни групи, но и нещо ново – напълно променено разделение на силите, при което по-голямата част от мълчаливото мнозинство вече не е на страната на силните (властта), а на страната на протестиращите, на издигащите искания за промяна[6]. Творците критикуват по-умерено или по-остро политиката, а в тайното гласуване отхвърлят спуснатите отгоре кандидатури. Творческата интелигенция изразява несъгласието си по този начин, а останалата част – учителите, лекарите и инженерите недоволстват от ниските си заплати.

Общата обстановка стимулира и българските турци открито да изразят недоволството си. От насилствената смяна на имената вече са изминали четири години, но през май турците организират масови демонстрации, потушени със сила и с цената на човешки жертви. Клубът реагира с Декларация – подписка, в която иска промени в законодателната и политическата система на страната.

---

[5] Т. Живков преживява тежко атаките на творческата интелигенция, която толкова ухажва в предишните години. По сведения на очевидец нещата изглеждат така: *„Седмицата от 7 до 14 март 1989 г. премина при голямо напрежение за Тодор Живков, понеже се провеждаха конгресите на творческите съюзи. Навсякъде обстановката беше неспокойна. Особено напрегнато преминаха конгресите на Съюза на писателите и Съюза на филмовите дейци, за които Т. Живков беше информиран по няколко пъти на ден. Чуха се остри изказвания, насочени директно срещу „Априлската линия“, за тежката обстановка в страната, за преследване на интелигенцията и пр... Т. Живков се мъчеше да задържи разпадането и стихията, но не успя да притъпи или задържи събитията. При това най-активни критици бяха именно комунистите в творческите съюзи, което показа, че партийните членове в тях вече са се откъснали напълно от номенклатурното ръководство. Т. Живков извика при себе си писателите, членове на ЦК на партията, говори за тяхното поведение в конгресите. На няколко души от тях – Богомил Райнов, Пантелей Зарев и Георги Джагаров – поръча лично да се изкажат в защита на партийната линия. Но гласовете им не се чуха, а Георги Джагаров, който на тази среща пред Тодор Живков прояви най-голямо верноподаничество, на самия конгрес не само че не се изказа, но и непрекъснато кокетничеше с активните „дисиденти““. Чакъров, К.* Втория..., 181-182.

[6] При това се променя съотношението между творческите съюзи. На преден план със своята бунтовност излиза Съюзът на българските филмови дейци (СБФД), докато СБП остава на заден план. Сравнение между двата конгреса – на СБП и СБФД, прави в спомените си писателят и драматург Георги Данаилов: *„На 14 и 15 март 1989 г. се проведе, спокойно мога да го нарека паметният конгрес на Съюза на българските филмови дейци. Ако този на писателите беше да речем опера, то на кинодейците бе вагнерова музикална драма... На конгреса нямаше масово присъствие от членове на Политбюро, да не говорим за другаря Живков, причината беше ясна, не само че кинодейците бяха подценявани в сравнение с писателите, но те бяха известни с опърничавостта си, с комитета за защита на Русе, с лекториите на Желю Желев и всякакви други безобразия“. Данаилов, Г.* Доколкото си спомням. 2, С., 2001, с. 156.

На 9 май 1989 г. Декларацията, подписана от 131 интелектуалци, е внесена в Народното събрание. Тя съдържа 17 т., в повечето от които се иска спазването на записаните в Конституцията граждански права, но в т. 15 се поставя въпросът за *„политическо, икономическо и юридическо равноправие“* на „малцинствата“, въпреки че според конституцията такива не съществуват[7]. Майската декларация на Клуба демонстрира единодействието на опозиционните движения, а Клубът става основен политически защитник на българските турци.

Майските събития принуждават властта да потърси ново решение на „турския въпрос“. България без друго трябва да се съобрази с международните договорености за свободно движение на хора през границите, наложено и от проведената в Париж през май 1989 г. Конференция по човешкото измерение на Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа. Българският представител в нея Петър Младенов категорично заявява: *„На своята последна сесия Народното събрание прие поправки към законите за паспортния режим, за българското гражданство и за Наказателния кодекс и Закон за амнистия, които изцяло отговарят на променящите се вътрешни условия и са в унисон с доминиращите тенденции за примата на правото както във вътрешнодържавните, така и в международните отношения, с тенденцията за нарастващ обмен на хора, идеи, културни стойности“*[8]. Живков решава да използва този външен императив, като търси решението на „турския въпрос“ в тази посока.

Без да се чака предвиденият срок 1 септември 1989 г. за свободно получаване на задграничен паспорт от всеки български гражданин, издаването на паспорти на българските турци е обявено още през май. Т. Живков вижда спасение за режима в национализма, който му е помагал много и в предишните десетилетия. Стимулирането на българския национализъм той вижда като единствено противодействие на започналите през май масови вълнения на българските турци, при потушаването на които са дадени човешки жертви[9]. В голяма реч, предавана по радиото и телевизията на 29 май 1989 г., Т. Живков подчертава българския произход на турците, но им дава правото да изберат родината си и ако искат да напуснат временно или завинаги България[10]. Това изявление бе-

[7] Шесто управление срещу..., 207-208.

[8] *Младенов, П.* Нашият пътеводител са прогресивните и хуманни норми. Реч на министър П. Младенов на Конференцията по човешкото измерение на СССЕ, Париж, 30 май 1989 г. – Международни отношения, 1989, кн. 5, 3-7.

[9] Според доклада на нюйоркската група „Хелзинки уоч“ при потушаването на бунтовете на българските турци са били убити между 30 и 60, а други са били затворени. Приложение 31 в: *Симеонов, П.* Голямата промяна. 10. XI. 1989 – 10. VI. 1990. С., 1996. 645-646. Тези данни не са много сигурни и могат да бъдат оспорени, но липсват публикувани документи за това.

[10] *Живков, Т.* Единството на българския народ е грижа и съдба на всеки гражданин на нашето мило отечество (Изявление на председателя на Държавния съвет Т. Живков по Българското радио и Българската телевизия, 29 май 1989 г. – Международни

лежи рязка промяна в политиката към турците, на които по-рано е отричано правото да се изявяват като такива. При това новата политика е съпроводена и с атака срещу интелигенцията, която е обвинена в родоотстъпничество, защото се е опитала да защити човешките и гражданските права на българските турци. Целта на Живков е да настрои обикновените българи както срещу турците (които за разлика от българите получават задгранични паспорти), така и срещу интелигенцията. И донякъде успява.

Речта на Т. Живков поставя начало на масовото изселване, при което през лятото на 1989 г. над 300 хил. български турци напускат страната[11]. Мащабът на изселването изненадва и българските, и турските власти. България е изправена пред големи трудности при прибирането на реколтата и поддържането на някои производства, защото изселването става в най-напрегнатите за селското стопанство летни месеци. Обезлюдяват се цели селски райони в североизточна и в южна България. Турция пък не е готова да посрещне и настани толкова много хора. И до ден днешен се правят много спекулации във връзка с тази акция, но тя едва ли е била планирана от властите в този вид. По-скоро е плод на стечение на обстоятелства – антитурските настроения, разпалени в България, насъбраните антибългарски чувства у турците, стремежът на нелегалните турски организации да се дезорганизира българската икономика и т. н. Изселването става при много тежки условия – за няколко дни турците трябва да продадат имотите си, да изтеглят парите си и да натоварят покъщнината си. Керваните автомобили, отправили се към Турция, са наречени от пресата „голяма екскурзия", тъй като турците записват в молбите си за паспорти, че отиват на „екскурзия". Изселването на българските турци нанася тежък удар върху България – то дестабилизира нейната икономика, ражда избликнаване на взаимна неприязън между българи и турци, които в продължение на столетия са живели заедно, обтяга до крайност отношенията между България и Турция, а в света България трайно получава облика на нетолерантна и репресивна държава (особено в ислямския свят).

отношения, 1989, кн. 5, 3 – 7. От една страна той заявява: „*Ислямизираното население не е дошло отникъде другаде. България е неговата единствена родина. То е живяло, живее и ще живее в България*". От друга: „*„режисьорите" на антибългарската кампания подеха въпроса за изселването, като разтръбиха, че Турция е готова да приеме всички български мюсюлмани, които искат да се изселят. По този повод искам от името на българските турци и от свое има в качеството ми на председател на Държавния съвет да се обърна най-настойчиво към съответните турски власти: – отворете границата за всички български мюсюлмани, които желаят да отидат в Турция временно или да останат да живеят там*".

[11] Точният брой на българските турци, които получават задграничните си паспорти и напускат България през лятото на 1989 г. е 369 839. До 22 август успяват да напуснат 320 хил., но процесът не е еднопосочен – до октомври 1989 г., обратно в България се завръщат около 40-60 хил. турци, разочаровани от условията в Турция. *Стоянов, В.* Турското население..., 213-214.

Напрегнатата обстановка на летните събития не спира устрема на Живков чрез реформи да предотврати разпадането на властта. На едно продължително заседание на Политбюро, събрало се двукратно на 25 и 29 август, са обсъдени проектите за няколко важни за обществото реформи. Живков предлага да започне работа по изменение на конституцията, която трябва да се съобрази с необходимостта от политически плурализъм и от промяна в отношенията на собственост, както и да гарантира зашитата на гражданските права[12]. Следващата промяна засяга устава на БКП, в който Живков предлага да се въведе принципът на мандатност, като фактически се направи невъзможно дългогодишното еднолично управление (сиреч никой след Живков да не може да повтори неговия пример)[13]. Всъщност идеята да се ограничи срокът за управление е обсъждан още в началото на предишната 1988 г. и тогава Живков подчертава подигравателното си отношение към останалите членове на Политбюро[14]. През август 1989 г. са обсъдени и два други документа – за промени в социалната политика и за преустройство на здравеопазването, които показват належащата нужда от промени в организацията на социалистическата социална държава. Много интересен материал за вижданията на Живков за последиците от промените дават

[12] Мотивите за решението са: „*Нашата постановка за нов модел на социализма налага да се погледне по съответен нов начин и на основния закон на страната – за мястото и ролята на правната надстройка в системата на обществения живот на основата на закона; за разглеждане и задълбочаване на процеса на социалистическа демокрация, на гласността и плурализма, на народовластието; за осъществяване на фундаменталните принципи на преустройството, отнасящо се до социалистическата собственост, самоуправлението и демократическия централизъм, реализирането на нов тип единство между общонародните, колективните и индивидуалните интереси; авангардната роля на партията, която в новите условия не е повече „етаж" в държавното управление*". ЦДА, ф. 1 Б, оп. 68, а. е. 170-89, л. 16-17.

[13] В решението освен новия мандатен принцип можем да намерим и идеята за отказ от развитото социалистическо общество. Тази теза напомня за умерената програма за реформи на Дън Сяопин, която предвижда изграждане на основите на социализма чак до средата на 21 в. Предложенията на Живков са изложени така: „*По-конкретно – да се въведе в цялата партия мандатният принцип за изборност на ръководни кадри от горе до долу и от долу до горе... Да се обособи длъжност председател на партията, който да оглави ЦК... Трябва да се съобразим с две дадености: първата е програмата за изграждане на развито социалистическо общество, приета от X партиен конгрес през 1971 г.; втората е Юлската концепция за по-нататъшно изграждане на социализма у нас... Особено важно е да се има предвид, че с това ние се отказваме от постановката за развито социалистическо общество, възприемайки схващането, че сега сме все още в началните етапи на строителството на новото общество*". Пак там, л. 34, 38, 48-49.

[14] Особеното чувство за хумор на Живков е известно, но толкова явна арогантност както в този случай, той рядко си позволява: „*Другари! Добре разбирате, че като правя това предложение, ръководейки се от общите интереси на нашето развитие, аз отчитам, така да се каже, и нашите лични интереси. Както знаем, и при социализ-*

размислите му по ставащото в Полша[15]. Всъщност заседанието на Политбюро се провежда точно по времето, когато в Полша за пръв път след войната правителството е оглавено от човек от дисидентските кръгове – Тадеуш Мазовецки.

Трансформациите, които ръководството на БКП предлага в последните месеци от управлението си, са интересни по-скоро като индикация за начина на мислене и нагласите, защото вече няма време да бъдат реализирани. Така например реформата в социалната политика разчита на по-голямата самостоятелност на гражданите, на тяхната инициативност и предприемчивост[16], но едновременно с това предлаганите промени имат и ясна насоченост срещу изселилите се през лятото от България турци. Очевидно сътресенията от изселването, наречено цинично „голямата екскурзия", се е отразило и на Т. Живков, който е неумолим в предложенията си за наказателни мерки към изселниците[17]. Що се отнася до плановете за преустройство на здравеопазването, те са напреднали до такава степен, че са облечени в проектозакон, обсъдени са от обществото и два дена

ма интересите са могъща движеща сила. И така, каква са в случая моите интереси? Първо, що се отнася до мен лично, аз съм си направил сметката много добре: при най-благоприятния развой на нещата ще бъда генерален секретар още 3 мандата – до 2006 г., тоест, когато ще съм на 95 години. Смятам, че в основни линии това съвпада с моите интереси. Второ, мисля, че пак в основни линии, предложението отговаря и на интересите на останалите другари от Политбюро. Е, може би не се отнася изцяло за най-младите, но какво да се прави – нали обществените интереси стоят над личните". Пак там, а. е. 15-88, л. 45-46.

[15] Пак там, , а. е. 170-89.

[16] Обещанията са големи, но съпроводени и с призив към самооблагане: „*Ако стъпим здраво и своевременно подплатим със силата на закона новите постановки, можем да си представим колко много средства, социални придобивки, стоки и услуги за потреблението ще бъдат насочени за подобряване на жизненото равнище и социалната осигуреност на българските граждани. Едва ли е нужно да се споменава, че с част от освободените материални, финансови и други ресурси ще могат да се решат много по-радикално и в кратко време назрели социални въпроси на някои отряди на научно-техническата интелигенция, на лекари, учители и т. н... Но главното и основното е все повече тези акционерни сдружения да се развиват с фирмено участие и чрез личен влог от страна на членовете на съответните трудови колективи. По този начин, участниците в подобно акционерно сдружение, всеки работник и служител (в зависимост от акциите, които притежава) при нужда може да гарантира себе си и семейството си с по-голям доход от този, който държавата му гарантира при временна незаетост, за преквалифициране и т. н. Веднага искам да подчертая: решаващото за правилното функциониране на подобни акционерни сдружения е от фондовете, с които те разполагат, да не се гарантират придобивки, да не се изплащат средства, помощи и т. н. на онези, които не са български граждани*". Пак там, л. 172, 181-182.

[17] И за трите основни сфери от социалната сфера – социалното застраховане, здравеопазването и образование, според Т. Живков, държавата трябва да ограничи получаването на средства от турците, които са напуснали страната. Текстовете са категорични:

преди смяната на Живков проектът дори е публикуван[18]. Фактически става дума за отказ от напълно безплатното здравеопазване, като е посочена високата му цена за държавата, а в преустройство на медицинската помощ ударението е поставено върху семейните лекари[19] и разделянето на безплатните от платените процедури, изграждане на здравноосигурителни фондове[20]. Но отново, както и в предложенията по социалната политика, безплатното здравеопазване е изцяло отказано на изселилите се турци, които продължават да са български граждани. Все пак не може да се отрече, че в много отношения предлаганата през 1989 г. здравна реформа силно прилича на промените, извършени 15 години по-късно, но след свалянето на Т. Живков цялата подготовка за тази реформа е прекъсната.

Оценката на Т. Живков за извършващите се промени в Полша е категорична. Той посочва, че ставащото в Полша може да се обясни и да се разбере, но не бива да се приема, тъй като то не означава нищо друго, освен отказ от социализма и преход към капитализъм. А това е перспектива, която въпреки всички приказки на Живков на различни форуми, че *„социализмът е недонос-*

„Щом той е престанал да бъде български граждани, губи право на вложенията си във фонда, не могат да му се осребряват акциите, не получава дивиденти.“; *„С правата на участници в това сдружение не могат да се ползват онези, които не са български граждани... Ако някой поради едни или други причини загуби българското си гражданство или се откаже от него, той следва да възстанови на държавата, респективно на Акционерното дружество, всички средства, цялата издръжка за своето обучение.“* *„По законите – с пълни права за ползване, разполагане, разпореждане със своето лично имущество – жилища и други недвижими имоти, както и движимо имущество – следва да разполагат само българските граждани.“* *„Изобщо, нужен е по-радикален защитен механизъм за всичко онова, което е създадено като собственост на нашата държава, за което са допринесли обществото, всички български граждани със своя труд, за да се съхрани то за народа ни.“* Пак там, л. 182, 188, 191, 194.

[18] Основни насоки за по-нататъшно преустройство на здравеопазването в НРБ. в. *Работническо дело*, 8 ноември 1989 г.

[19] Идеята за семеен лекар е последователно прокарана в проекта: *„Здравният участък се обслужва от семеен лекар или от екип от семейни лекари... Семейният лекар трябва да познава не само здравното състояние, но и материалното положение, жизнените условия, отношенията в семейството, да бъде не само лечител, но и доверен съветник и закрилник на хората от своя участък... За своята квалификация, качества и работа семейният лекар трябва да получава едно от най-високите възнаграждения в системата на здравеопазването. Семейният лекар по правило трябва да бъде изборен“*. ЦДА, ф. 1 Б, оп. 68, а. е. 170-89, л. 211.

[20] Предвидено е и създаване на фондове за здравно осигуряване на гражданите, които трябва да се съобразяват със следните положения: *„Здравното осигуряване на гражданите на НРБ е общодостъпно и безплатно... Всеки гражданин има право на свободен избор на лекуващ лекар, стоматолог и здравно заведение, по ред, определен от МНЗСГ... Здравното осигуряване на населението се извършва чрез здравноосигурителни фондове“*. Пак там, л. 288-289.

че", е напълно неприемлива за него, тъй като поставя въпроса за властта[21]. Коментарите по полските събития може би най-ясно сочат, че отиващият си български диктатор добре разбира за какви политически промени става дума и е наясно, че всички предлагани от него реформи са ограничени от въпроса за властта. Реформите трябва да укрепват властта (на БКП и на Т. Живков), а не да я отслабват.

Българската есен на 1989 г. започва в обстановка на общо напрежение – учениците и студентите заминават по селата, за да събират реколтата от напуснатите райони, Екогласност се подготвя да протестира срещу държавни проекти пред свиканията от 16 октомври до 3 ноември в София Международен екологичен форум, дисидентските организации използват връзките си в чужбина, за да осъдят нарушенията на човешките права в България. Кризата мобилизира групата на недоволните от Живков в ръководството на БКП. Тя обединява политици от различни поколения и с различни възгледи, а в ядрото са хората, които имат най-пряк контакт с новото съветско ръководство – съветските възпитаници Петър Младенов и Андрей Луканов[22]. Съветският фактор и

---

[21] Изводите, които прави Живков в „Някои предварителни съображения за положението в Полша", са с широко значение: „*Какво показа обаче историческият опит от досегашния ход на преустройството? Той показа, че извършващото се преустройство в нашите страни поставя на изпитание способността ни не само да обновяваме социализма, но и да го отстоим, да отстоим неговите принципи и идеали. В противен случай може да се стигне до кризисни ситуации, които поставят в опасност и делото на преустройството, и самия социализъм... Каквито и да са своеобразията на историята на Полша, каквито и да са трудностите – минали и настоящи – ние сме в една тревожна реалност: тук по същество се води борба за властта, направена е крачка по посока на предаването на властта, а от промените във властта, както е известно, започват измененията в същността на обществения строй... Процесите, които сега протичат в Полша, не могат да се подведат под знака на преустройството и обновлението на социализма... И което е особено важно: партията не може да бъде за демокрация, плурализъм и гласност изобщо. Такава демокрация, такъв плурализъм и такава гласност неизбежно се превръщат в средство за разложение – показателно е, че стимулирането на подобен плурализъм се обърна против самата партия, доведе до укрепването на антисоциалистическите сили... С други думи в сегашната изключително сложна обстановка в Полша партията следва не да бяга от своята историческа отговорност, не да застава в ролята на опозиция, не просто да отбива ударите, а да държи властта там, където я владее, да възвърне онези позиции, които е загубила... Полският феномен, ако може така да се нарече, има и национални, и интернационални измерения. Отзвукът от него е изключително голям във всички краища на планетата. Особено значим е резонансът в света на социализма. В зависимост от това как ще се излезе от създалата се ситуация в Полша – това очевидно трябва да бъде грижа и отговорност на всички братски партии*". Пак там, л. 138-158.

[22] Скандални разкрития във връзка с намесата на съветското разузнаване и ролята на Андрей Луканов в подготовката за свалянето на Т. Живков се съдържат в спомените на бившия съветски дипломат в България Никита Толубеев, приятел на Луканов. Според

този път е решаващ. Когато Живков търси подкрепата на Москва, той получава любезен, но твърд отказ – М. Горбачов припомня: „*Ние отклонихме молбата на Живков да пристигне в Москва под предлог да се посъветва*“[23]. Срещу Живков са и отстранените по-рано от него Александър Лилов, Чудомир Александров и Стоян Михайлов, както и доскорошните му привърженици – военният министър Добри Джуров, министър-председателят Георги Атанасов. Дори председателят на Народното събрание Станко Тодоров, дълги години дясна ръка на Живков, но чиято съпруга е изключена от БКП заради Русенския комитет, пише писмо до Политбюро, в което протестира срещу подчинената роля на парламента[24]. В този факт много наблюдатели виждат свидетелство за кризата във властта и предвестник за свалянето на Живков[25].

През втората половина на октомври напрежението нараства. Опозиционните организации използват Екофорума за пропаганда и за установяване на

него в свалянето на Живков активно са участвали съветските дипломати и представители на КГБ. Те са публикувани от българския журналист Тома Томов през 1998 г. във в. „Труд“. *Томов, Т.* Превратът. 10 – 17 ноември 1998 г.

[23] *Горбачев, М.* Жизнь и..., с. 372.

[24] Писмото на Станко Тодоров е датирано 17 юли 1989 г. и съдържа вярна критика срещу принизяването на Народното събрание. Въпросителни предизвиква обаче фактът, че писмото е написано едва през лятото на 1989 г., а Тодоров е председател на НС от април 1981 г. Обвиненията звучат така: „*не се спазва конституционното изискване правителството да се отчита ежегодно пред Народното събрание. През целия мандат на 8 НС председателят на МС не го стори нито веднъж... И в 9 НС вече трета поредна година председателят на МС не докладва своята дейност пред върховния орган на властта. Излиза, че близо 10 години правителствата на НРБ не са благоволявали да се отчитат пред своя народ... Отдавна вече продължава обезличаването на парламента в пълно нарушение на конституцията и на препоръките на партийните конгреси... Невъзможността НС и аз като негов председател да изпълнявам своите пълномощия беше и една от причините да подам преди година своята оставка*“. *Тодоров, С.* До върховете на властта. С., 1995, 230-232. Още през април 1988 г. Станко Тодоров е освободен от състава на Политбюро на ЦК на БКП по негова молба. ЦДА, ф. 1 Б, оп. 65, а. е. 4, л. 1. При обсъждането на оставката му Т. Живков обяснява: „*Що се касае до Станко Тодоров, ние с него имахме разговор. Ние с него сме работили заедно преди революцията, по време на революцията и след революцията. Аз много съжалявам за неговата постъпка. Виках го, говорих му да се откаже. Какъв е случаят? Неговата другарка Соня Бакиш участва в тези сборища – т. нар. Русе – Гюргево. И когато я викат в Секретариата, тя се държи нахално. От нея се искаше само да каже две думи. Не ги каза. Може ли такъв човек да стои в партията*“. Пак там, л. 17.

[25] Един от тези наблюдатели – Костадин Чакъров, коментира писмото така: „*Първата вест, че властта на Тодор Живков става несигурна вътре в партията, беше едно писмо на Станко Тодоров до всички членове на Политбюро, в което той възроптаваше, че ролята на НС е силно принизена. По принцип, всичко писано в това писмо беше вярно – че МС не се отчита, че с укази, вместо със закони се решават основни обществени закони, че ролята на депутата е сведена до нула и т. н. Лично аз не бях изненадан от тази стъпка и се съмнявам, че писмото е написано само с искрени*

контакти със западни журналисти[26]. Екогласност се възползва от ситуацията и събира подписи срещу правителствения проект Места – Рила. Точно при събиране на подписи на 26 октомври в центъра на София (градинката пред „Кристал") силите за сигурност използват насилие, за да разгонят активистите на Екогласност. Това става пред очите на западни журналисти, които заснемат акцията и я използват широко в пропагандата срещу властта[27]. Вероятно този скандал осигурява мирен ход на първата масова демонстрация на Екогласност, с която на 3 ноември в парламента са внесени събраните 11 520 подписа против проекта Места – Рила. При нея няколко хиляди граждани издигат лозунги за демокрация и за чиста природа, но тя показва, че властта дори и със сила вече не може да върне послушанието[28].

Сигналът за политическа промяна е даден на 24 октомври 1989 г. с откритото писмо на външния министър и член на политбюро Петър Младенов. То е адресирано до ръководството на БКП, но бързо се разпространява в обществото. Младенов описва подробно ситуацията, която го принуждава да подаде оставка, и завършва с обвинение срещу Живков, че „*доведе страната до дълбока икономическа, финансова и политическа криза*", че „*изолира България от света... дори от СССР*". Той отправя призив за промяна: „*България, ако иска да бъде в тон със света, трябва да води съвременна политика. Но ако на друго*

„принципни" подбуди. Работил съм в апарата на Държавния съвет дълги години и съм имал възможност да наблюдавам неговата пословична пасивност като председател на НС. Не ми е известно за времето от 1981 г. насам той да е взел някаква инициатива и някой да му е попречил. Всичко прехвърляше на заместник-председателите на Държавния съвет. На някои от срещите при него той сам създаваше впечатлението, че тази държавна длъжност е излишна. Само се съгласяваше и кимаше одобрително на Ярослав Радев и Емил Христов". *Чакъров, К.* Втория..., с. 199.

[26] Екологичните проблеми са удобно прикритие за чисто дисидентска дейност. На тема „Екология и демокрация" е и докладът на събранието на Клуба за подкрепа на гласността и преустройството, проведено по време на Екофорума, а именно на 2 ноември 1989 г. в кино „Петър Берон". Петко Симеонов дава в него широка интерпретация на защитата на околната среда, като акцентира върху т. нар. социално замърсяване – господство на „*властните отношения за сметка на трудово-стоковите*", „*създаването на паразитни прослойки... номенклатурната класа*", поощряването на „*двуличието, политическото лицемерие, нетърпимостта към чуждите възгледи, враждебността към ближния, липсата на достойнство, доносничеството, нагаждачеството, подмазвачеството, мързелът, лъжата, насилието*", „*разхищение на индивидуалните психически, физически, времеви и финансови ресурси*", „*извършване на задължителни лично нежелани и социално безполезни дейности... като политическата учебна година, задължителните манифестации, „спонтанни митинги", събрания и „всенародни подкрепи", съботниците, бригадите*". Приложение 25 в: *Симеонов, П.* Голямата промяна..., 677-680.

[27] *Чакъров, К.* Втория..., 204-205.

[28] *Милушев, Г.* По коридорите на властта, С., 1991, с. 13.

не вярваме, то би трябвало да вярваме на СССР и КПСС". С това писмо вътрешнопартийната борба навлиза в решителен стадий[29].

На заседанието на Политбюро от 9 ноември 1989 г., което подготвя пленум на ЦК на БКП за следния ден, мнозинството налага на Живков да подаде оставка като генерален секретар на БКП и председател на Държавния съвет. Възможност за това им дава подадената от Живков точно година по-рано оставка, която тогава е отхвърлена, но сега влиза в действие[30]. Предложението е оставката да се гласува от пленума на ЦК на следващия ден. Опасенията на заговорниците са големи, но напразни. Почти никой не защитава Тодор Живков, нито пък се намесват военни части (военният министър Добри Джуров е спечелен на страната на заговорниците)[31]. Свалянето на Живков, който олицетворява цяла епоха, става много лесно[32], вероятно защото всички искат промяна – обществото, политическият елит, Съветският съюз. Фактът, че промяната е осъществена от БКП слага отпечатък и върху по-нататъшните промени. Те започват умерено – на Живков са изказани благодарности, запазена му е персоналната заплата, вилата и други привилегии, което кара наблюдателите да

---

[29] *Младенов, П.* В името на България. Писмо на П. Младенов. 24 октомври 1989 г. – Международни отношения, 1990, кн. 1, 5-7.

[30] Тогава, на 12 ноември 1988 г., Т. Живков изненадва членовете на Политбюро с оставка (датирана 4 ноември), която мотивира по следния начин: „*Другари! Моля да се обсъди и да се внесе на предстоящия пленум на ЦК предложение да бъда освободен като Генерален секретар на ЦК на БКП и председател на Държавния съвет, а също и от Политбюро и състава на ЦК на партията, като премина в пенсия. Не аргументирам молбата си, тъй като смятам, че съображенията са известни. Това произтича от нашите принципни постановки развити на Юлския пленум на ЦК на БКП и на Националната партийна конференция, по-конкретно от духа на мандатния принцип, макар той да не е станал още уставно и конституционно положение*". ЦДА, ф. 1 Б, оп. 68, а. е. 194-88, л. 19-20. Молбата е отхвърлена: „*Политбюро смята, че удовлетворяването на подобна молба би довело до големи трудности и ще спъне преустройството в сегашния решаващ момент за неговото извършване*". Пак там, л. 2.

[31] Поглед от „кухнята" на ЦК в решителните 9 и 10 ноември опровергава слуховете за подготовка на съпротива: „*Убеден съм, че Т. Живков не е замислял никакви действия за организирана и репресивна съпротива. А възможности за такива действия той имаше. Изтъквам всичко това, понеже считам за неоснователна легендата за подготвяне на списъци на хиляди хора за арести и екзекуции, за противопоставяне на армията и органите на МВР, за заплаха от „кървава баня" и т. н. Това са измислици, с които се хвърли срамно петно върху органите на Държавна сигурност. Някои от висшите членове на Държавна сигурност знаеха за развиващия се процес в ЦК. Имали са достатъчно време за действия, ако са искали да правят нещо. Обратно – някои възбудено и в очакване ми звъняха по телефона и с намеци ме питаха. Нито в един от тях не съществуваше желание да се противопоставя. Напротив, за самите тях това беше една дългоочаквана промяна, защото никой по-добре от тях не знаеше как стоят нещата в нашата страна и във висшите ешелони на властта*". *Чакъров, К.* Втория..., с. 210.

[32] Най-добре са представени обстоятелствата около провеждането на пленума от 10 ноември 1989 г. в книгата на журналиста Боян Трайков, който тогава е член на ЦК на БКП и директор на БТА. *Трайков, Б.* 10 ноември превратът 1989. С., 1999.

нарекат смяната „дворцов преврат“[33]. Съобщението за смяната на Живков на 10 ноември предизвиква всеобщата радост на българите, всички се радват, защото очакват, че нещата бързо ще се подобрят[34].

Никой не се изненадва, че наследникът на Живков Петър Младенов е избран както за нов генерален секретар, така и за председател на Държавния съвет. Успешната промяна в ръководството на БКП прави нейните извършители много популярни сред обществото, а и сред дисидентите. Но още от първите им изявления личи, че те виждат демократизацията по-скоро като либерализация на режима и реабилитация на репресираните, но са далеч от мисълта за отказ от ръководната роля на БКП или за промяна на икономическите отношения[35]. Става очевидно, че борбата е била да се отстрани Живков, за да се запази системата.

---

[33] Според Живков въобще не може да става дума за преврат, тъй като той почти доброволно си е подал оставката. *Живков. Т.* Мемоари, 620-626. Петър Младенов на свой ред говори, че писмото му от 24 октомври 1989 г. е било само финалът, че „*години преди да се появи то аз трябваше да се срещам с членове на Политбюро, на ЦК, с министри, със секретари на окръжни комитети, да водя разговори, да правя сондажи и да посвещавам други в собствените си мисли, с цел да ги привлека за каузата на промяната, без която България повече не можеше да съществува пълноценно като съвременна държава*“. *Младенов. П.* Животът..., с. 323.

[34] Особено характерна е тази радост за българските дисиденти, които са искрено изненадани от свалянето на Т. Живков. Те, за разлика от дисидентите в другите страни от Източна Европа, са по-скоро странични наблюдатели, отколкото участници в началото на прехода. Свидетелствата на дисидентите са достатъчно категорични. Михаил Неделчев разказва: „*Иван Радоев, Бог да го прости, ми каза в 12 часа, че вече е станало всичко и е сигурно. И си спомням, че аз тогава отидох в Радио София да получа официалното съобщение. Получи се това съобщение, а моите приятели седяха в писателския клуб и вече в тайно предчувствие пиеха вино... И в Съюза на писателите настана едно много странно веселие, защото някаква лихорадка обхвана всички, независимо дали са живковисти или антиживковисти, дали са комунисти или антикомунисти*“. *Иванова, Евгения.* Българското дисидентство. 1988-1989. С., 1997, 222-223. Николай Колев-Босия: „*Същия ден бях в Дупница. С Краси Кънев бяхме. После – в Южния парк и после в „Тиролска среща“, където дебнехме телевизията да кажат дали е вярно. Аз се изненадах, че стана конкретно на тоя ден, но иначе беше ясно, че се събаря къщата*“. Пак там, с. 224. Спонтанно изразява тогавашните си усещания и д-р Константин Тренчев, който е сред дисидентите-антикомунисти: „*Самият 10 ноември беше до известна степен изненада за нас. Аз го посрещнах в Стара Загора и чухме по радио „Свободна Европа“, че Тодор Живков е подал оставка. Радостта беше много голяма, телефонът звънеше постоянно, поздравявахме се, считахме, че сега вече малко по-спокойно ще можем да се борим за каузите, които ни въодушевяваха и така и стана*“. Пак там, 224-225. Елка Константинова: „*Аз го възприех като нещо много неочаквано. Като страхотен късмет.*“ Пак там, с. 226.

[35] На 10 ноември 1989 г. „реформаторът“ Петър Младенов заявява: „*Важна задача на промените е партията да получи нов кредит от народа, да придобие способността да ръководи общественото развитие, по думите на Ленин, не със силата на властта, а със силата на авторитета, със силата на таланта, със силата на енергията*“. От тези думи трудно може да се определи точно за каква обществена перспектива става дума, освен за продължаване на „реалния социализъм“, но няколко години по-късно, вече от позицията на пенсионер по принуда, Младенов определя тогавашните цели така: „*Аз и*

Така виждат нещата в БКП, но не и дисидентите. За тях смяната на Живков е само първата стъпка към по-дълбоки промени. Те се възползват от очакванията за дълбоки промени. Времето от 10 ноември до края на годината е решително за посоката на преобразованията. Тогава се оформят двете основни политически тенденции. Едната е „перестроечна" – за умерено еволюционно подобряване на социалистическата система, която да включи елементи от демокрацията и пазарната икономика. Втората е революционно-позиционна – за бързи и коренни промени, които да пометат съществуващата система. Тя е много слаба, защото създаващата се опозиция няма нито опит, нито достатъчно на брой организирани привърженици, но става водеща като тенденция, защото отговаря на общия стремеж промените да продължат, а и на ставащото в Източна Европа. Това проличава още на първия следдесетоноемврийски опозиционен митинг, проведен на 18 ноември 1989 г. на площада пред Храм-паметника „Св. Александър Невски" в София, който събира около 100 хил. столичани. Исканията на опозицията са тиражирани от средствата за масова информация, главно от телевизията[36].

До края на 1989 г. ЦК на БКП приема много решения. Едни от тях уреждат спорове от миналото – изключени са компрометирани дейци или виновни за кризата, възстановено е членството на други, репресирани от Живков. Има и по-общи решения: свикан е извънреден конгрес на БКП, обявено е предложението да се премахне текстът за „ръководната роля на БКП" от Конституцията, а на специален пленум (29 декември 1989 г.) е осъден „възродителният процес"[37]. Извънредният 14 конгрес на БКП (30 януари – 2 февруари 1990 г.) приема Манифест на демократичния социализъм, с който БКП се отказва от

моите другари искахме да създадем такова общество, което да бъде конкурентноспособно на социално-икономическите разновидности в света... Мислех, че при създаването на новото общество трябва да вземем най-доброто, създадено от капитализма, и предимствата на социализма. Например стимула и стремежа за работа на хората в капитализма и социалната грижа за хората в социализма". Трайков, Б. Цит. съч., с. 114-115. Първото изречение предизвиква недоумение какво точно трябва да се разбира под словосъчетанието „социално-икономическите разновидности в света" и как в края на 80-те може да се създаде конкуриращо всички тези „разновидности" общество. При второто обаче човек се чуди дали трябва да приема сериозно такова твърдение. Та нали това е концепцията за конвергенция, която през 80-те години вече не е актуална.

[36] На първия голям опозиционен митинг говорят много оратори, които по-късно ще се окажат в двете противоборстващи се политически сили – БСП (Анжел Вагенщайн) и СДС (Блага Димитрова, Петър Дертлиев, Георги Мишев и т. н.). Всички се обявяват за промени, но ги виждат по различен начин. Единственият кризисен момент идва по време на речта на Румен Воденичаров, който говори в защита на българските турци, но е освиркан от множеството – очевидно национализмът, инспириран от властта през последните години, е попаднал на благоприятна почва.

[37] Стенограмата на пленума от 29 декември 1989 г. показва как рязко се променят вижданията на едни и същи хора при различни обстоятелства. Съставът на ЦК,

съветския модел и приема социалдемократическата концепция[38]. По време на конгреса са разпределени основните държавни постове между извършителите на промяната от 10 ноември: Петър Младенов е определен за държавен глава, Андрей Луканов става министър-председател[39], а Александър Лилов е избран за лидер на партията. Конгресът подготвя и партиен референдум за смяна на

който обсъжда доклада на А. Лилов (преди възродителния процес той е бил отстранен от ръководството и не е участвал в него) и предложението за отмяна на насилственото преименуване на българските турци, е един и същ. Но никой не се опитва да защити предишната политика (единствено Николай Тодоров отрича Живков да е казал думите, че ще наложи преименуването *„с огън и меч"*, а припомня, че те принадлежат на един от участниците в свалянето му Георги Атанасов), напротив повечето от тях се надпреварват по-категорично да я отричат. Още в доклада присъства тезата, че *„главната вина за тази политическа грешка носи Тодор Живков и неговото най-близко обкръжение"*, която е особено удобна за всички присъстващи. Някои, напр. Живко Живков дори е против предложението да се подкрепят *„онези българи-мохамедани и тюркоезични български граждани, които решат да запазят своите български имена"*, защото не показва достатъчно радикален отказ от „възродителния процес". Сравнително малко са хората, които разбират, че проблемът не е толкова лесен за разрешаване. Между тях са Николай Тодоров, Илчо Димитров, Янчо Георгиев и Александър Лилов, който включва в доклада си и следния пасаж: *„Сега ние ще се срещнем с явлението на двойното недоверие: и на български говорещата, и на тюркоезичната част на нашия народ. Да не говорим за кадрите, органите на реда, научните дейци и др., които бяха пряко ангажирани в провеждането на тази кампания"*." Стенографски протокол. Пленум на ЦК на БКП, петък, 29 декември 1989 г. – Понеделник, 1999, кн. 3 – 4 93-111.

[38] Документите на конгреса са публикувани в партийния орган в. *Работническо дело* в броевете от 31 януари, 5, 6 и 12 февруари 1990 г.

[39] По сведения на различни политически дейци и наблюдатели от периода на събитията личи, че Андрей Луканов играе водеща роля както при смяната на Т. Живков, така и при последвалите промени. Неговата роля се възприема с различен знак – положителен или отрицателен, но не се отрича. Стоян Михайлов го характеризира по следния начин: *„След 10 ноември той играеше възловата роля в партийното ръководство. Той се оказа най-яркият изразител на вредната амбиция да се прикрие отговорността на част от членовете на партийното ръководство и да се съхранят техните лидерски позиции в държавно-политическия живот. Самият Луканов непрекъснато манифестира досега необузданото си властолюбие и абсолютната си несамокритичност... Луканов се беше превърнал в генерален манипулатор и постоянен председател на заседанията* (на ЦК на БКП от декември 1989 г.)." *Михайлов, С.* Цит. съч., с. 143-144. На свой ред близката сътрудничка на Луканов (заместник министър-председател във второто му правителство) Нора Ананиева пише: *„От друга страна една от причините за провала на българския преход е острият дефицит на политически лидери и държавници с ръст, който да се съизмерва с гигантския обем и сложност на въпросите. Всеки път, когато се сблъсквам с арогантната претенциозност или тъжната сивота на днешни политици, не мога да не сравнявам как изглеждат те и как би изглеждала България в очите на външния свят чрез личността на Андрей Луканов. Неотдавна журналистка от френското радио ми зададе въпроса, дали БСП има шанс да роди своя Митеран. Отговорих й, че не само социалистическата партия, но и България го имаше в лицето на Андрей Луканов"*. *Ананиева, Н.* Андрей Луканов в парламента. С., 1997, с. 9.

името на партията в социалистическа (3 април 1990 г.[40]), и утвърждава линията на плурализъм и демократични парламентарни избори.

Формира се и политическата опозиция. Водещите й фигури, между които се откроява д-р Желю Желев, разбират нуждата от ускоряване на промените, защото България изостава от Полша, Унгария, ГДР, Чехословакия. Българската опозиция все още е в процес на организиране, тя е разпокъсана в многобройни формации, които тепърва създават структури. Това състояние на опозицията кара Желев да постави въпроса за обединението им в политически център, който да може да се противопостави на многохилядната БКП. Тази задача е реализирана – на 7 декември 1989 г. е учреден Съюзът на демократичните сили (СДС) като обединение на 13 опозиционни организации с председател Желю Желев[41]. Тактическото обединение на всички противници на БКП слага отпечатък върху политическото еманципиране на българското общество. Това, че промяната заварва несъгласните със социализма без изградени опозиционни структури, ги принуждава едновременно да създават нови партии, да възстановяват „историческите" – БСДП, БЗНС „Никола Петков", Демократическата, Радикалдемократическата, да формират стратегия за прехода и да се борят за власт[42]. По широта на задачите това време напомня епохата на „народната демокрация". А и коалицията СДС, чиято основна задача е да се противопостави на съществуващия ред, също наподобява създадената през войната коалиция ОФ.

Дните от смяната на Живков до края на 1989 г. са много важни за оформяне на политическия облик на СДС – той трябва да намери свои организационни решения, форми на дейност. Раждат се и първите трудности при спонтанно възникналия митинг около сградата на Народното събрание на 14 декември 1989 г. Демонстрантите искат незабавна отмяна на член 1 от Конституцията (за ръководната роля на БКП), но това не е възможно, защото на 14 декември е внесено предложението, а според изискванията на Конституцията трябва да мине месец преди то да бъде гласувано. Ръководството на СДС е изправено пред труден избор – да спази закона или да се подчини на искането на демонстрантите. В крайна сметка д-р Желев предпочита спазването на закона пред използването на натиска на улицата и призовава да се прекрати митингът. За пръв път след 10 ноември опозицията е разделена на легитимисти, които искат законна бор-

---

[40] В референдума за името на БКП участват 726 хил. партийни членове, от които 629 522 (86,71%) се обявяват за това партията да се нарече социалистическа – БСП.

[41] За създаването на СДС вж. *Симеонов, П.* Голямата промяна..., 55-70; *Спасов, М.* Създаването на СДС 1988-1991. С., 2000.

[42] В Учредителната декларация на СДС в България е записано следното: „*СДС координира усилията на сдруженията в борбата за демокрация на основата на една цялостна демократична платформа*". След това са изброени общи положения – „*гражданско общество, политически плурализъм, многопартийна система, правова държава и пазарна икономика*", и 17 конкретни искания. Тя е публикувана в първия брой на органа на СДС в. *Демокрация,* 9-10 февруари 1990 г.

ба за власт, и „революционери", които предпочитат промените да се извършат веднага и ако се налага, и с използването на сила срещу властта. Значително по-късно някои политолози развиват тезата, че на 14 декември 1989 г. България е изпуснала своя шанс за „нежна революция", сиреч за сваляне от власт на комунистите, но нищо от поведението на митингуващите тогава не говори за техните намерения да нападат парламента и да искат смяна на властта[43].

1. 2. Първи свободни и демократични избори – юни 1990 г.

След свалянето на Тодор Живков България е изправена пред съвсем нови проблеми, чието разрешаване сравнително малко зависи от българските политически сили – новото ръководство на старата БКП/БСП и току-що създаденият СДС. България продължава да бъде елемент от по-общ процес. За разлика от следвоенния период, когато Източна Европа попада в съветската сфера на влияние, през 1989 г. с края на студената война и поражението на СССР в нея, Източна Европа излиза от тази сфера. Това означава, че Съветският съюз на М. Горбачов губи интерес към процесите в този регион и оставя населението и политиците му да решават проблемите си сами (така изглеждат резултатите от срещата на президентите на САЩ и СССР в началото на декември край о. Малта)[44]. При изцяло променена геополитическа ситуация започва новият преход в Източна Европа – най-общо той може да се определи като преминаване

---

[43] Искам да припомня, че по това време все още нямаше никакви заграждения около парламента, а той беше отделен от живата верига и митинга само с едно въже и с по един милиционер на всеки 5 метра. Демонстрантите бяха шумни, скандиращи, но не и настроени към насилие. Острата реакция на тогавашната власт и фактът, че Петър Младенов губи присъствие на духа и после не може да си припомни какво точно е говорил, се дължи не толкова на реалната опасност от насилие, колкото на непривикналостта на новите управляващи от БКП към истински масови протестни демонстрации.

[44] За категоричното разграничаване на съветското ръководство начело с Горбачов от процесите в Източна Европа говори в дневника си външнополитическият съветник на Горбачов Анатолий Черняев. В записките си още от 13 май 1989 г. той пише: *„Размисли след срещата на Горбачов с Бейкър. Новото мислене вече сработи в смисъл, че всичко е ясно: никой не ни напада и може да се занимаваме със своите работи и да съкращаваме армията колкото си искаме, ВПК, да се изтеглим от Източна Европа. Горбачов даде ход навсякъде на вече необратими процеси на разпадане, които по-рано бяха задържани или прикрити... – митовете за международното комунистическо движение, – за социалистическата общност... Изчезва социализмът в Източна Европа..."* На 27 април 1991 г. той записва думите на М. Горбачов: *„Правилно направихме „ние" като престанахме да обръщаме внимание на бившите си съюзници. Нека сами да се оправят дали искат или не искат да работят с нас, дали това им е нужно или не им е нужно. А ние ще минем и без тях!"* *Черняев, А.* 1991 год. Дневник помощника президента СССР. М., 1997, 16-17, 133.

от съветски държавен социализъм към система на парламентарна демокрация и пазарна икономика. Но и двете понятия са много общи и неясни, а конкретизацията им зависи от съотношението на силите, историческите традиции и зрелостта на обществото. Всички източноевропейци тръгват по този път с големи надежди, че като сменят управляващите бързо ще достигнат жизненото равнище на западноевропейците. В началото на 1990 г. въпреки видимите различия все още изглежда, че източноевропейските държави продължават да вървят заедно към новото общество. Те продължават да се чувстват свързани от обща съдба.

Съзнанието за общност помага на раждащата се българска опозиция, която може да разчита на помощта и опита на по-напредналите в промените – на първо място на полската „Солидарност", вече управляваща чрез своя министър-председател Тадеуш Мазовецки. Затова отговорите на въпроса накъде трябва да върви България СДС търси в този опит. От полския опит идва и идеята посоките, етапите и формите на българския преход да се обсъдят между властта и опозицията на Кръгла маса. Точно тази форма на договаряне на прехода, използвана в Полша година по-рано, води „Солидарност" до изборен успех, затова от нея се възползват и дейците от СДС.

В началото на 1990 г. българският политически ландшафт вече е коренно променен. На мястото на партията-държава с добавката БЗНС идва пъстротата на многото малки партийки, движения и организации, които надхвърлят рамките на СДС. Реформаторите от БКП/БСП, които в началото приветстват създаването на опозицията, защото виждат в нея двигател за промените в собствената им партия и средство за натиск за политически и икономически реформи в обществото, в началото на 1990 г. се оказват изправени пред една пораснала и непослушна опозиция. Когато непосредствено след 14 конгрес на БКП Андрей Луканов се опитва да сформира правителство на широка национална основа, в която да присъстват и дейци от новите сили, неочаквано се оказва, че не може да намери кандидати за министри дори и в „послушния" повече от 40 години БЗНС. Земеделският съюз бърза да се разграничи от БКП, за да се спаси от опасността да изчезне заради конкуренцията на възстановения БЗНС „Н. Петков" и така в началото на февруари 1990 г. за първи път в своята история в България се формира чисто комунистическо правителство – не защото Луканов го иска, а защото никоя партия не иска да сътрудничи с БКП, която олицетворява миналото[45]. Изолацията, в която през февруари 1990 г. изпада БКП/БСП, остава траен проблем за тази партия в годините на прехода.

---

[45] Самият Луканов обяснява на 8 февруари 1990 г. как се е стигнало до сформирането на правителството: *„Идеята за национално съгласие като една от решаващите предпоставки за действителния демократизъм и успешно осъществяване на обновителните процеси в страната се споделя от широки кръгове на българската общественост. В хода на консултациите бяха постигнати предварителни договорености, които позволяваха да се състави представително правителство от компетентни и авторитетни личности при едно разширено участие на БЗНС и безпрецедентно за*

Все пак, през първите месеци след началото на промяната, макар и нежелана като съюзник, БКП/БСП е единствената политическа сила, способна да управлява и това я прави неотменна част от прехода. СДС все още е в процес на формиране и дори не декларира желание за власт – на атаката на комунистическите вестници, че СДС просто иска власта цялото му ръководство с председателя д-р Желю Желев начело категорично отрича желанието си да влезе във властта. Влошаващото са икономическо положение на България и новото изостряне на етническите отношения (след като БКП връща имената на турците на свой ред се разбунтуват българите от смесените райони) изискват бързи действия, които да получат подкрепата на обществото. Проблемът обаче е в легитимността на институциите – опозицията отрича правото на БКП да представя народа, СДС се обявява за изразител на общественото мнение, но самият той не притежава легитимността, получавана само с помощта на избори. При това положение единствената възможност да се формулират общоприети политически задачи остават преките разговори между властта и опозицията. Така се стига до преговорите на Кръглата маса[46].

Българската Кръгла маса заседава от 3 януари до 15 май 1990 г. Тя представя двете основни гледни точки – на управляващите и на формиращата се опозиция, макар в заседанията да участват и други организации – ОФ, синдикатите, националистични и младежки организации, поканени от БКП/БСП, за да подсилят позициите й. Задачата на Кръглата маса е да договори трансформацията на политическата система. Заседанията се предават директно по радиото и по телевизията – това е много важно, тъй като хората от цяла България могат да видят и чуят на живо и в действие новите политици. Кръглата маса извършва поврат в политическия процес. На първо място тя ускорява и канализира прехода. След остри спорове е приет нейният статут, в който тя е определена като орган, който „*изразява политическата воля на българския народ*“[47]. Кръглата маса, която е резултат на политическа договореност, а не на избори, се превръ-

---

последните десетилетия участие на безпартийни. Несъгласие да се включат в новото правителство изразиха представители на СДС, подчертавайки обаче своята готовност за градивно взаимодействие с правителството на основата на диалога, който се води в рамките на Националната кръгла маса. *Известно ви е вчерашното решение на УС на БЗНС, по силата на което Съюзът се оттегли от участие в съгласувания вече състав на правителството. При създадената нова ситуация и с оглед да не се допусне отслабване на изпълнителната власт с всички произтичащи от това отрицателни и дори опасни последици за интересите на нацията предлагам на НС да утвърди правителство, съставено от членове на БКП, която разполага с мнозинство на местата в сегашното НС.*“ *Ананиева, Н.* Андрей Луканов в..., 23-24.

[46] Протоколите на Кръглата маса са издадени от фондация „Д-р Желю Желев“. Кръглата маса. Стенографски протоколи (3 януари-15 май 1990 г.). С., б. г.

[47] Пак там, с. 667.

ща в най-важния държавен орган, защото участниците в нея „*се задължават да използват своето представителство в законодателните и изпълнителните органи и общественото си влияние, за да осигуряват реализирането на приетите с консенсус споразумения*“[48]. На практика Народното събрание формално продължава да е основният законодателен орган, но то и правителството приемат онези решения и закони, които са договорени на Кръглата маса. С други думи, Народното събрание и в началото на пътя към демокрация си остава изцяло подчинено на политиката – 45 години на БКП, а в началото на 1990 г. – на Кръглата маса.

От друга страна, Кръглата маса легитимира персонално новите политици. В България продължават да възникват нови организации, но Кръглата маса постановява, че „*на нея са представени реалните политически и обществени сили в страната*“ и така СДС остава единственият признат на национално равнище представител на опозицията[49].

Кръглата маса завършва с няколко политически споразумения по най-важните направления – отмяна на политическата система на социализма и договаряне на политическия преход към парламентарна демокрация. В първата посока са договорени промените в действащата конституция[50], която трябва да се деидеологизира и съобрази с гарантирането на човешките права. Важна е и договорността за ликвидиране на партийните организации на БКП по месторабота и за департизирането на всички важни централни институции от рода на армията, полицията, съда, прокуратурата, дипломацията. Премахната е и политическата полиция[51]. Най-важното решение от втората посока е за провеждането на избори за Велико народно събрание (ВНС) до средата на 1990 г. по смесена мажоритарно – пропорционална система с бариера от 4% за влизане в парламента[52]. Гаранти за свободния характер на изборите са предвидените чуждестранни наблюдатели[53]. Постигнато е споразумение и по закона за политическите партии, който дава право да участват в изборите и на други организации – профсъюзи, младежки, женски съюзи. Общо е желанието да се разшири обхвата на политическа дейност – БКП/БСП разчита на вече съществуващите

[48] Пак там.

[49] Пак там.

[50] Споразумение по основните идеи и принципи на законопроекта за изменение и допълнение на конституцията на НРБ, 29 – 30 март. Пак там, 676-678.

[51] Споразумение по политическата система, 12 март 1990 г.; Споразумение по основните идеи и принципите на законопроекта за политическите партии, 29 март 1990 г. Пак там, 671-675, 679-681.

[52] Споразумение по принципите и основните положения на законопроекта за избиране на Велико народно събрание, 30 март 1990 г. Пак там, 682-685.

[53] Споразумение по създаването на гаранции за произвеждане на свободни избори, 14 май 1990 г. Кръглата маса..., 692-695.

свои структури, докато СДС – на доказалия ударната си сила при организиране на първите политически стачки профсъюз „Подкрепа", Независимото студентско дружество и други подобни организации.

Специално внимание заслужава договорността по изборите. България е единствената страна в Източна Европа, която свързва първите демократични избори с изработването на нова конституция, затова споразумението предвижда изборите да бъдат за Велико народно събрание. Това решение заслужава коментар, като се има предвид, че в България икономическите и политическите промени вървят доста по-бавно, отколкото в останалите държави в преход. Обяснението е точно в това, че опозицията търси възможност да навакса изоставането в демократизацията като предлага още първият плуралистичен парламент да изработи конституция, която да промени системата[54]. И в този случай се проявява често срещаният през 20 в. български синдром „да се настигнат и изпреварят" по-напредналите. Опозицията смята, че вместо да се чака да станат промените и после да бъдат фиксирани в нова конституция, желаното общество може първо да се декретира в основния закон и след това да се постигне. Само че за целта има едно предварително условие и то е СДС да постигне абсолютна изборна победа, за да може да създаде необходимата конституция (дори му е нужно квалифицирано мнозинство от две трети). Надежда за такъв резултат дават изборните победи на полската „Солидарност" през юни 1989 г. и на унгарската опозиция в лицето на Унгарския демократичен форум през март-април 1990 г.

В споразумението присъства уговорката ВНС да работи и като обикновено Народно събрание, което ще му позволи първо да приеме законите за смяна на икономическата и политическата система, като същевременно подготвя конституцията. Изключително важни за резултатите от изборите са постигнатите договорености за времето и начина на провеждането им. Опозицията иска да ги отложи до есента на 1990 г., за да има време да създаде структури по места и да се подготви идейно и организационно, докато властта предпочита по-ранни избори (през пролетта), за да се възползва от високия си рейтинг след свалянето на Живков. В крайна сметка е постигнат компромис изборите да се проведат на 10 – 17 юни 1990 г. СДС предпочита пропорционалната избирателна система, която дава представителство и на по-малките партии, докато БКП/БСП е за мажоритарната, защото разчита на национално известни личности, някои от които благодарение на ролята си при свалянето на Живков са постигнали висок обществен авторитет. Постигнато е съгласие за смесената система, при която половината от депу-

[54] Генезисът на идеята за избори за Велико, а не за обикновено народно събрание е в дискусиите, които се водят в Клуба за подкрепа на гласността и преустройството. След много спорове на заседанието му от 1-2 декември 1989 г. Клубът излиза с резолюция, в която фигурира тестът: *„Свободните избори да бъдат за Велико народно събрание, което да приеме нова Конституция"*. *Симеонов, П.* Голямата промяна..., с. 50.

татите (200) ще бъдат избирани по пропорционалната, а другата половина (200) – по мажоритарната система. Тя е заимствана от ФРГ, но бариерата за влизане в парламента не е 5% като във ФРГ, а 4%. Договореностите засягат и средствата за информация – властта гарантира хартия, помещения и печатници за издаването на опозиционните вестници, както и деполитизиране на националното радио и телевизия и равен достъп на всички политически сили до държавните медии[55].

Кръглата маса променя обществените настроения и поставя началото на предизборната борба. По време на заседанията, които застават в центъра на вниманието на българите (за да не пречат на производството заседанията от деня са преместени вечерта), опозиционните дейци атакуват остро 45-годишното управление на БКП и дават пример, че това може да се прави безнаказано. Въпреки подписания „Етичен кодекс за предизборна борба"[56], в действителност първата плуралистична предизборна кампания е силно конфронтационна. СДС залага на пълното отрицание на управлението на БКП във всички сфери на икономиката и политиката, а акцентът пада върху репресиите от комунистическата епоха. Символ на кампанията става т. нар. карта с черепи (картата на България оградена с бодлива цел и черепи на мястото на лагерите), която събужда спомените на по-възрастното поколение, но не отговаря на житейския опит на средното. Основните предизборни послания са: „45 години стигат" и „Времето е наше", които отричат миналото и обещават изцяло ново бъдеще, без кризи и насилие[57]. Пропагандата на БСП залага на социалните придобивки от социализма, тя също отрича репресивното минало на БКП и обещава нов, демократичен социализъм, а нейният основен лозунг е „Сполука за България".

От изборните резултати през 1990 г. зависи посоката на българския преход. Изборите се провеждат в нова геополитическа ситуация. В БСП все още се съобразяват със ставащото в КПСС и СССР, но в българското развитие вече се намесват и други външни сили. Първо място между тях заемат САЩ, които се ангажират с новите политически организации. Това е демонстрирано и при посещението на Желю Желев в САЩ през май 1990 г., както и при политическите условия, които поставят държавният секретар на САЩ Джеймс Бейкър през февруари и неговият заместник Ричард Шифтър през април 1990 г. на българското правителство[58]. Помощта, която получава СДС отвън, е за финансиране

---

[55] Споразумение за предизборната кампания по радиото и телевизията, 14 май 1990 г., Кръглата маса..., 690-691; Споразумение по основните идеи и принципи на законопроекта за политическите партии, с. 679.

[56] Пак там, 697-699.

[57] Най-подробно за предизборната кампания на СДС разказва ръководителят на предизборния му център Петко Симеонов. *Симеонов, П.* Голямата промяна..., 124-282.

[58] На 10-11 февруари 1990 г. на посещение в България е държавният секретар на САЩ Джеймс Бейкър. На 10 февруари той разговаря с държавния глава П. Младенов и с външния министър Бойко Димитров по условията, които България трябва да

на печатния му орган в. *Демокрация*, за снабдяване с техника и други средства, тя се изразява и в методически съвети и обучение на кадри. За цялостния облик на предизборната кампания в СДС разчитат на френския специалист по политически маркетинг Жак Сегела. А посланикът на САЩ в София Сол Полански участва в последния предизборен митинг на опозицията. В кампанията се ангажират много млади хора, ученици и студенти, които помагат при разлепването на плакатите. Те провеждат акцията „синьо утро", когато за една нощ улиците на София се покриват със сини пропагандни надписи на СДС. Но успехите са съпроводени и с немалко проблеми. Структурите на СДС тепърва се създават, в тях влизат хора, мотивирани от несъгласието си с миналото, но често без необходимите политически качества и умения, при някои омразата към комунизма взема връх над разума в политическата борба. В някои организации на преден план излизат екстремисти, които плашат с думи и действия обикновените българи.

В обстановка на засилваща се конфронтация, разменени обвинения, от една страна, в престъпления от миналото, а от друга, в екстремизъм, безотговорност и носталгия към „фашизма" приключва предизборната кампания. В щаба на СДС са уверени в изборната победа, а резултатите от социологическите проучвания, които показват предимство за БСП, са възприети като пореден опит да се манипулира общественото мнение. В такава обстановка се провеждат изборите в два тура (вторият е за мажоритарните райони) – на 10 и 17 юни. Изборните резултати предизвикват голяма изненада и недоволство, защото дават абсолютно мнозинство на БСП във ВНС. По пропорционалната система БСП получава 47,25%, но в мажоритарната надпревара има още по-голямо предимство и в крайна сметка получава 211 депутатски мандати (52,75%) от 400. СДС остава втори със 144 депутати или 36%, казионният БЗНС не печели нищо в мажоритарните райони, но преминава бариерата и с 4% получава 16 депутатски мандата. В новия парламент с 23 депутати намира място и една нова, силно оспорвана партия – Движението за права и свободи (ДПС). Това неутрално име избират българските турци за своята партия. След решението на БКП от 29 декември 1989 г. те получават правото не само да си върнат традиционните имена, но и да се борят за етническо самоопределение[59]. В годините на „възродител-

---

изпълни, за да получи членство в МВФ и Световната банка. Външната политика на..., 36-37. От отчета на Бейкър пред сенатската комисия на американския конгрес на 18 април 1990 г. става ясно, че той е поставил пред българското правителство условието да бъдат проведени „честни и свободни избори", както и да даде гаранции за свободна емиграция и за защитата на човешките права. Пред комисията той декларира, че: *„Ние няма да правим нищо повече от даване на хуманитарна помощ за България и Румъния, докато те не изпълнят обещанията си да проведат свободни и честни избори". Clyatt, O. W.* Bulgaria's Quest for Security after Cold War. Washington, 1993, 37-38.

[59] Новата рязка промяна на политиката по отношение на българските турци ускорява потока на завръщащи се в България турци. До 10 септември 1990 г. по родните си места вече са се върнали 154937 д., което прави 42% от общия брой на бежанците от

ния процес" българските турци изработват чувство на солидарност, създават и свои нелегални организации, които в условията на политически плурализъм се трансформират в партия. Гласуването за ДПС става по етнически принцип, което пък го поставя под ударите на конституционното определяне на България като унитарна държава без национални малцинства. Въпросът с конституционния характер на ДПС като етническа партия е поставян неколкократно и в следващите години, но променениият политически климат води до трайното □ утвърждаване в българската политическа система. Във ВНС попадат и 6 мажоритарни кандидати от малки партии или независими, но в повечето случаи те са от близки на БСП организации[60].

Анализът на изборните резултати предлага немалко обяснения за победата на БСП и за неочакваното поражение на СДС. На опозицията й липсва достатъчно време, за да изгради силни и повсеместни структури, ръководството на СДС следва чуждия опит, без да го съобрази със спецификите на българската действителност. Пропагандата, градена върху ужаса от миналото, се оказва неприемлива за много българи от средното поколение, които свързват с епохата на социализма житейските си успехи[61]. Привържениците на СДС от интелигенцията са съсредоточени предимно в големите градове, докато БСП запазва своите управленски структури и влиянието си по селата и в малките градове. Всъщност СДС печели абсолютно мнозинство в столицата София и някои големи градове, но губи катастрофално в провинцията. По-голяма част от младите хора но дават гласа си за промяната, олицетворявана от опозицията, но по-възрастните подкрепят статуквото и умерените промени, предлагани от реформаторите от БСП. Тези хора се оказват мнозинство.

Първите свободни и демократични избори би трябвало да решат въпроса с легитимността на властта и да успокоят страстите, но вместо това водят до още по-голямо противопоставяне. Причината е, че лидерите на СДС не очакват и не са готови за поражение. Всички избори в бившите социалистически страни до момента завършват с категорична победа на новите политически сили и маргинализация на бившите комунистически партии. Това дава увереност на СДС, че такъв ще бъде резултатът и в България. Липсата на политически опит не позволява на българската опозиция да отчете разликите между Централна Европа и Балканите, тя не оценява и по-различното отношение на българите към социализма и към Съветския съюз (например, че БКП има силно влияние в България и преди 1944 г., а русофилските настроения датират още от Възраж-

лятото на 1989 г. Окончателната рекапитулация показва, че в края на 1990 г. в България има 632682 турци, които са едва 75% от броя на българските турци до 1989 г. *Стоянов, В.* Турското население..., 213-214.

[60] Избори 1990 г. – Национален център за изучаване на общественото мнение. С., 1991.

[61] Такава е оценката за кампанията на СДС и на Миша Глени. *Glenny, M.* The Rebirth of History. Eastern Europe Age of Democracy. Penguin Books, 1993, 164-182.

дането). Острата предизборна кампания в западен стил се оказва не по вкуса на мнозинството по-традиционно настроени българи, а и късното българско дисидентство не успява да открои популярни и харизматични личности.

Вместо да потърси по-дълбоките причини за поражението, ръководството на СДС предпочита да протестира. Лидерът на СДС д-р Желю Желев още на митинга след оповестяване на резултатите обявява, че изборите са били „*свободни, но не и честни*", въпреки че са признати от международните наблюдатели[62]. Най-разочаровани са студентите, които в знак на протест срещу победата на БСП окупират Софийския университет и започват протестна стачка. Така започва първото гражданско неподчинение в демократизираща се България. Към него прибягват част от жителите на София, които не са съгласни гласовете на провинцията да определят бъдещето им. Протестът продължава с барикадиране на софийски улици и кръстовища и с изграждане на протестен палатков лагер „Град на истината" на централния софийски площад „Девети септември / Демокрация" (сега „Александър Батенберг"). Исканията на обявилите гражданско неподчинение, наред с непризнаването на изборния резултат, са за: оставка на президента на републиката Петър Младенов, оставка на директора на националната телевизия Павел Писарев, наказване на виновниците за „възродителния процес", убийството на писателя Георги Марков, участието в атентата срещу папа Йоан Павел II, терористична дейност, продажба на оръжие. На практика те повтарят всички обвинения срещу БКП, лансирани в предизборната кампания на СДС, без да се интересуват дали те са верни или не. Ражда се политическата култура на отрицанието, при която по-важна е атаката срещу противника, отколкото истината или интересите на държавата.

Искането за оставка на президента Петър Младенов предизвиква най-широк обществен резонанс. То е свързано с излъчен в последното предизборно студио на СДС видеозапис от 14 декември 1989 г., в който Младенов изрича думите: „*По-добре е танковете да дойдат*", произнесени когато привържениците на СДС обграждат Народното събрание и искат да се отмени конституционният запис за ръководната роля на БКП. Те осветяват думите за спокойствие, отправени от Петър Младенов и други представители на властта, а дори и опитите на Ж. Желев да успокои страстите. „Танковата реплика" не би трябвало да породи политически проблем, защото думите на Младенов не са последвани от никакви действия – няколко часа по-късно митингът мирно се разотива. Но веднага след излъчването на изобличителния материал по телевизията президентът Петър Младенов в специална декларация отрича да е казвал такива думи и обвинява авторите на предизборния клип във фалшификация. След многобройни проверки и експертизи на видеокасетата автентичността на думите е призната[63], макар че съмненията остават и до днес. Така или иначе, скандалът с „танковата

[62] *Brown, J. F.* Surge for..., p. 197.

[63] *Семерджиев, А.* Преживяното не подлежи на обжалване. С., 1999, 387-401.

реплика" и отказът на Младенов да признае, че е казал подобни думи, довеждат до оставката му като президент на България на 6 юли 1990 г. не толкова заради репликата, колкото заради обвинението, че е излъгал.

Първият успех на уличния натиск – оставката на президента, допълнително стимулира протестите. Те се разрастват, а властта показва пълното си безсилие да действа в непривична за нея обстановка – тя не смее да използва силите на реда, за да не предизвика още по-голямо недоволство[64]. Опозицията от своя страна, след като не успява да постигне властта чрез избори, прави опит да контролира политическия процес чрез натиск от улицата, сиреч по революционен път. В обстановката на нарастващо обществено напрежение приключва първият период от прехода – от свалянето на Живков до свикването на първия плуралистичен парламент.

1. 3. Седмо ВНС – трудното начало на парламентарната демокрация.

Физиономията на втория етап от българския преход, разположен между първите демократични избори от юни 1990 г. и приемането на новата конституция на 12 юли 1991 г., е двулика. От една страна, водещи в него са еволюционните промени, осъществени чрез законодателната дейност на 7 ВНС, от друга страна обаче, по това време се обособява и революционният подход с извънпарламентарен натиск, осъществен от част от привържениците на СДС. Ръководството на СДС се възползва от тази ситуация – въпреки че има малцинство в парламента, с помощта на улицата то налага своите виждания при изработване на новото законодателство. Но уличният натиск крие опасности, защото често пъти излиза от контрол, той създава настроения и сили, които предпочитат правото на силата пред правото на закона и парламентаризма. Лавинообразно следващите събития получават в медиите различни, често противоположни интерпретации, а разделението в обществото се задълбочава.

През лятото на 1990 г. започва работа новият български парламент, в който за пръв път след повече от четири десетилетия фактическа еднопартийност

---

[64] На 5 февруари 1990 г. е проведено извънредно заседание на Колегиума на МВР, от стенограмата на което личи, че няма опасност властта да използва сила. Тогавашният вътрешен министър Атанас Семерджиев заявява: „*Става дума за оръжието. Указанията могат да бъдат само едни. Да се използва в краен случай само за самозащита. Никога не е късно да бъде въведена въоръжена сила в действие. Аз съм готов сам да изляза пред най-разярената тълпа без оръжие. Готов съм дори и да ме разкъсат, но когато се въведе батальон бронетранспортьори – връщане назад вече няма. Това е гибел и за партията, гибел и за социализма, гибел и за страната. Това трябва да се разбере... Взели сме властта с оръжие, но с оръжие не можем да я удържим. Това е абсурд! Това не значи капитулантство... Това е единствено разумният начин за действие в подобна обстановка*". Пак там, с. 364.

има парламентарната опозиция. Много от парламентарните умения са загубени, което личи още при първите заседания на 7 ВНС. За разлика от дотогавашните парламенти, новият е постоянно работещ орган, чиито заседания се предават директно по радиото и телевизията. Оставането на СДС в малцинство кара неговите депутати да използват парламента преди всичко като възможност за пропаганда на идеите на СДС. Още повече, че и ръководството на СДС приема дейността си не просто като участие в политиката, а като историческа мисия. Затова повечето опозиционни изказвания представляват политически речи, подходящи повече за предизборна кампания, отколкото за законодателен орган. На втори план остава същинската задача на ВНС – да обсъди, подготви и приеме законите, от които се нуждае промяната на политическата и икономическата система, както и да подготви нова конституция.

Липсата на парламентарно мнозинство на СДС погребва и надеждата, че България може да настигне другите източноевропейски страни и променя парламентарната тактика на СДС. Ръководителите му смятат, че е опасно демократичната конституция да бъде изработена от ВНС, в което мнозинство имат бившите комунисти, затова саботират изработването ѝ. Те виждат най-малко две опасности – първата е, че конституцията може да не бъде достатъчно демократична, а втората, че бившите комунисти могат да се утвърдят като водеща сила в процеса на преход, което поставя под въпрос политическото бъдеще на СДС. При това положение е потърсена и нова тактика за ускоряване на промените – непостигнатото с избирателната бюлетина да се осъществи с натиск на улицата. Гражданското недоволство от лятото на 1990 г. се превръща в български опит за „нежна революция", само че за разлика от Чехословакия тя не поставя началото на промените, а влиза в действие едва след като властта вече се е легитимирала чрез демократични избори.

Напрежението в центъра на София и други големи градове продължава от юни почти до края на август. Протестиращите издигат все нови и нови искания, между които и това да се свалят всички петолъчки от сградите на БСП, преди всичко тази върху партийния дом, която се извисява над околните здания. Точно това искане става повод за единствения голям насилствен, макар и безкръвен акт – подпалването на сградата на БСП (Партийния дом) в центъра на София на 26 срещу 27 август 1990 г. Малка група протестиращи заплашва ръководството на БСП, че ще започнат щафетно самозапалване, ако то не демонтира петолъчките и другите комунистически символи. Тази заплаха кара поетът Радой Ралин и поетът депутат от СДС Йосиф Петров да отправят по телевизията апел за спасяване на живота на един младеж. Известието разбунва духовете, в центъра на града се събират тълпи, които са подстрекавани към насилие от опозиционни политици и протестиращи.

Натрупаното напрежение се излива в палеж, при който подпален се оказва не младежът (Петър Станчев), а сградата на БСП. Тя е плячкосана, а опитите на пожарни коли и силите на реда да предотвратят пожара и разграбването са възпрепятствани и не успяват – пътят на пожарникарските коли е блокиран, прерязани са и шланговете им. Въпреки опасенията, че този акт на насилие

може да се използва от различни сили за въвеждане на извънредно положение или за дестабилизиране на институциите, на практика той слага край на протестите[65]. „Градът на истината" изчезва веднага след палежа, а БСП се възползва от ситуацията, за да се представи като жертва на агресия и насилие[66]. Актът на грабежа и подпалването е толкова грозен и отблъскващ, че опозицията веднага създава и втора версия за събитията – че БСП сама е запалила сградата си, като се припомня и историческият пример с подпалването на Райхстага. Тази теза има силно пропагандно звучене, но по време на продължилото с години следствие не намира никакво потвърждение.

Изпълнителната власт в България и след изборите остава в ръцете на реформаторите, извършили промяната на 10 ноември. На 3 април 1990 г. Петър Младенов е избран за държавен глава, (остава такъв до оставката си от 6 юли), Андрей Луканов е министър-председател, а за председател на ВНС е избран социалистът Николай Тодоров (академик, който е бил български представител в ЮНЕСКО). Абсолютната изборна победа е изненада и за БСП, която много разчита на възможността след изборите тежестите на управлението в криза да се поделят между двете основни политически сили. След свикването на ВНС А. Луканов подава оставка и цял месец се опитва да уговори СДС да включи свои представители в новото правителство, но не успява – на 22 септември той съставя втори теснопартиен кабинет[67]. Шансът за сътрудничество е зачеркнат от изборния неуспех на СДС, който изостря нежеланието му да сътрудничи в преодоляването на задълбочаващата се икономическа криза. Напротив, влошаващите се условия на живот дават нови шансове за популярност с изцяло негативна кампания според принципа „колкото по-зле – по-добре". Луканов допълнително утежнява положението на България, когато през март 1990 г. обявява мораториум върху плащанията по външния дълг на България, което отблъсква чуждите капитали.

---

[65] Такова предложение отправя към вицепрезидента Атанас Семерджиев (по това време президентът Желев не е в София) водачът на КТ „Подкрепа" д-р Константин Тренчев.

[66] *Семерджиев, А.* Лято'90. Пожарът. С., 1996.

[67] По повод на второто си правителство А. Луканов заявява пред ВНС на 19 септември 1990 г.: „*За всички нас продължилата повече от три месеца епопея по съставянето на новото правителство беше сериозен изпит за политическа зрелост, за действителната, а не декларираната, готовност да се поставят най-насъщните интереси на нацията над теснопартийните интереси и личните амбиции. Без да си позволявам да давам оценки, трябва със съжаление да заявя, че резултатите от този опит са незадоволителни. Въпреки ясно изразеното предпочитание на мнозинството българи и проявената положителна заинтересованост от нашите партньори в чужбина, не успяхме, поне на този етап, да стигнем до правителство на националното съгласие и доверие. Не успяхме, въпреки че България имаше и има нужда от такова правителство*". *Ананиева, Н.* Андрей Луканов в..., с. 217.

БСП не желае да упражнява цялата власт. Това личи от тактиката, с която се опитва да въвлече СДС в управлението. Възможност за това дава освободеното от П. Младенов президентско кресло и изборите за нов президент от ВНС. Първоначалните кандидатури на Петър Дертлиев от СДС (той е и председател на БСДП) и Чавдар Кюранов от БСП не успяват да получат необходимото квалифицирано мнозинство. При поредния кръг само по случайност (3 гласа не достигат) не е избран за президент Виктор Вълков от БЗНС и едва след много преговори на 1 август 1990 г. ВНС избира за президент на България лидера на СДС Желю Желев[68]. Това става с гласовете на БСП, която има абсолютно мнозинство и след договореност, че вицепрезидент ще стане социалистът Атанас Семерджиев, а СДС ще се откаже от крайностите в политиката. Вместо това обаче с този избор е поставено началото на продължилата седем години война между институциите в България. След избора на д-р Ж. Желев той напуска ръководството на СДС и за негов наследник е избран екологът Петър Берон.

Големите спорове в първата половина от работата на ВНС се водят около законите, които трябва да осигурят политическите и икономическите характеристики на прехода. Деполитизирането (департизирането) на държавния апарат се осъществява сравнително лесно. Най-големи дебати предизвиква въпросът за земята. Общо е мнението, че ТКЗС трябва да бъдат заменени от други структури, изградени върху селската собственост върху земята. Въпросът е кой трябва да получи тази собственост – тези, които обработват земята в момента, или онези, които са я притежавали преди кооперирането. Разликата не е малка, тъй като кооперирането е последвано от процес на урбанизация, след която на село остават малка част от първоначалните собственици, а в много области тяхното място е заето от турско население. След много дискусии се налага виждането на СДС земята да се върне на бившите собственици, но БСП предлага това да стане в идеални парцели, за да не се разпокъсват големите поземлени площи и да се затрудни тяхната обработка. Законът за земята, гласуван от ВНС на 22 февруари 1991 г., е компромисен, но с него започва дългата криза в селското стопанство, защото разпускането на ТКЗС се поверява на ликвидационни съвети, които повече се грижат за ликвидирането (разграбването), отколкото за запазването на значителната собственост на ТКЗС – машинен парк, сгради, стада

---

[68] *Тодоров, Н.* VII Велико народно събрание зад кадър. С., 1993, 73-79. А ето и част от изказването на най-големия радетел за поделянето на властта А. Луканов: *„...за нас това не беше леко решение. Ние съзнаваме, че за част от нашите членове и гласоподаватели няма да е лесно да възприемат това решение. И все пак ще направим тази решителна крачка, защото решително избираме пътя на националното съгласие, на общата работа за благото на България, на парламентарната демокрация пред гибелния път на конфронтация, омразата и недоверието, на извънпарламентарния натиск и т. нар. „нежна революция", който води само в една посока – нова национална трагедия". Ананиева, Н.* Андрей Луканов в..., с. 111.

и прочее. България е неподготвена за предстоящото раздробяване на земята, дори машинният парк на ТКЗС е предвиден за едро земеделие[69].

Острото политическо противопоставяне поставя премиера А. Луканов пред труден избор. Като икономист той разбира с какво трябва да започне трансформацията в икономиката[70], по негова поръчка български и американски икономисти изработват програмата за пазарна трансформация на икономиката „Ран – Ът"[71], но също така той добре знае и високата социална цена на реформите. От действията на Луканов личи, че заради нарастващото обществено недоволство той не се решава да започне тежките икономически реформи. През есента на 1990 г. към политическото противопоставяне се прибавят и трудностите в снабдяването – производителите очакват всеки момент либерализацията на цените, затова задържат стоките, докато магазините се изпразват и отново се появяват огромните опашки за най-необходимите продукти[72]. През септември страната

---

[69] *Луканов, А.* За кризата, С., 1992, 98-104.

[70] Това личи от представената от премиера А. Луканов „Програма на правителството за по-нататъшна демократизация на обществото и ускоряване на прехода към пазарна икономика". В края й той заявява: „*Трябва да подчертая, че програмата, която ви представям, съдържа рационални елементи от двете платформи, както и съгласуваните между двете основни политически сили идеи в периода и след изборите... В извънредните обстоятелства, с които се сблъскваме, на нас ни е необходима не партийна логика, а логиката на живота, логиката на демокрацията, логиката на пазара... Необходима ни е програма, която да може да обедини конструктивната енергия на всички представени тук политически и обществени сили в името на общонационалните цели и интереси*". *Ананиева, Н.* Цит. съч., 286-301.

[71] Доклад върху проекта за икономически растеж и преход към пазарна икономика в България подготвен от Фондацията на Националната камара на САЩ за НРБ. Ръководство и редактиране *Ричард Ран, Роналд Ът*. 31 октомври 1990. В преамбюла на доклада е записано: „*По подобие на повечето си съседи България е избрала пътя на демократичния капитализъм и е направила редица важни стъпки в тази посока, но има да се правят още много и много неща. Признавайки този факт, новото правителство на България се обърна към NCF (американската Фондация на националната камара) със своя значителен опит в подпомагането на стратегиите за растеж в условията на свободна пазарна икономика в развиващите се страни. Фондацията се отзова на повика и събра екип от американски експерти от деловите и академичните среди, който да разработи всестранен план за насочване на България към пазарна икономика. Екипът посети България в края на август 1990 г. и се срещна с българските си партньори за оценка на положението и определяне на най-подходящия курс на дейност. Настоящият доклад е кулминация на положените от тях усилия.*" От българските икономисти в екипа могат да се изброят Иван Ангелов, Румен Аврамов, Стою Дулев, Димитър Костов, Емил Хърсев, Татяна Хубенова, Димитър Иванов, Атанас Папаризов, Огнян Пишев, Иван Пушкаров, Боян Славенков, Стефан Стоилов, Тодор Вълчев, Христина Вучева.

[72] Във връзка с кризата в снабдяването Луканов предлага ВНС да гласува мораториум върху износа на храни, но и той не помага. *Ананиева, Н.* Цит. съч., 342-358.

преживява нещо отдавна забравено – въведени са купони за хранителни стоки. Вътрешните трудности са съпроводени с присъединяването на България към Международния валутен фонд (МВФ) и Световната банка. И когато в тази обстановка профсъюзът „Подкрепа" организира протестна антиправителствена стачка, към която се присъединяват и традиционните синдикати, на 29 ноември 1990 г. А. Луканов подава оставка. Политическата безизходица, в която се оказва неговото правителство, навежда на мисълта, че Луканов не толкова е бил принуден да подаде оставка, колкото е чакал удобен повод за това[73].

Правителствената криза създава възможност за нова подялба на властта. Студената и гладна есен на 1990 г. принуждава СДС да се съгласи на нов политически компромис и в края на годината междупартийните преговори по подобие на Кръглата маса завършват с решение за създаване на първото коалиционно правителство на прехода. То е оглавено от безпартийния юрист Димитър Попов, а негови заместници са Димитър Луджев от СДС, Александър Томов от БСП и Виктор Вълков от БЗНС. Съставът на министрите е пъстър политически, но целият икономически блок е контролиран от СДС „*за да не се оставя точно в този момент изпълнителната власт на нелиберално мислещи икономисти*" (министър на финансите е Иван Костов)[74]. С формирането на това правителство завършва преразпределянето на ключовите държавни постове: президентът вече е от СДС, премиерът е безпартиен, само председателят на парламента остава от БСП.

Коалиционното правителство се опира на подписано на 3 януари 1991 г. споразумение за мирния характер на прехода, което му дава желаното социално спокойствие за провеждане на реформи[75]. На 1 февруари 1991 г. цените на основните стоки са освободени от контрол, като е въведен пазарен механизъм за формирането им. Скокът в цените е толкова голям, че премиерът се обръща към гражданите с призива: „*За Бога, братя, не купувайте, ако ви се вижда скъпо*!". С тази реформа започва непрекъснатото снижаване на покупателната способност на българите. С новия закон за БНБ е поставено начало на трансформацията и на банковата система, като БНБ е освободена от контрола на правителството и се превръща в централна емисионна институция. Пак по същото време, на

---

[73] При подаването на оставката си пред ВНС А. Луканов обяснява мотивите си: „*Искам отново да наблегна на двете причини, поради които взех това решение... Бях заявил, че ако програмата, която внесох, и произтичащият от нея график за стоте дни на реформата и другите мерки не получат широка подкрепа в този парламент и широка обществена подкрепа, едва ли ще има смисъл да оставам на поста си... Втората причина... Договореностите между политическите сили, постигнати на вчерашното съвещание (има предвид Политическия консултативен съвет при президента)*". Пак там, 417-421.

[74] *Неделчев, М.* СДС във властта. Част втора. – Демократически преглед, 1996, кн. 4-5, с. 8.

[75] Споразумение между политическите сили, представени във ВНС, за гарантиране на мирния преход към демократично общество. Кръглата маса, 700-706.

25 февруари 1991 г., започва и процесът срещу бившия държавен глава Тодор Живков, арестуван още през януари 1990 г.[76] Този процес от самото начало изпълнява по-скоро ролята на отдушник за недоволството, тъй като обвиненията са за минимална злоупотреба с власт и с неголеми суми.

През 1991 г. проличава и външнополитическата преориентация на България. Това е годината, в която основните международни институции на Източния блок – ОВД и СИВ, се саморазпускат. И в двата случая България е неподготвена за промяната – в първия загубата на защитния чадър на Варшавския договор не е заменена с никаква нова стратегия за националната сигурност, а във втория, защото огромната част от икономическите връзки на България са със страните от СИВ (60% от търговският оборот е само със СССР). Сближението със САЩ (на 29 януари 1991 г. САЩ дават на България статут на най-облагодетелствана нация[77]) и страните от Западна Европа (през октомври 1991 г. е подписан договор с ФРГ[78]) започва, но върви с много по-бавни темпове, отколкото се разпадат връзките с традиционните партньори. Особено важни за България са връзките със Съветския съюз и точно тук настъпва голямата промяна. Срокът на съюзния договор на България със Съветския съюз изтича през 1992 г. и ако парламентът не приеме специално решение до 4 август 1991 г., той автоматично би трябвало до бъде продължен за още 5 години. Присъствието на военни клаузи в този договор кара президентът Ж. Желев да предложи денонсиране на договора, което е направено на 1 август 1991 г. с гласуване във ВНС[79]. Така България става първата страна от Източна Европа, която със закон се отказва от съюзните си отношения със СССР[80]. Това става малко преди опита за консервативен преврат в Москва от 19 – 21 август, който в края на краищата довежда до разпадането на Съветския съюз в края на годината и появата на негово място на все още неясната структура Общност на независимите държави (ОНД).

През пролетта на 1991 г. във ВНС идва ред на подготовката на новата конституция, което разгаря поредния голям спор. Част от СДС (точно тази, от която излиза идеята за Велико, а не обикновено Народно събрание) обявява, че ВНС няма право да изработва нова конституция, защото не е достатъчно демократично. Крайните в СДС се обявяват за незабавни нови избори, преди

---

[76] Делото Живков. Обвинение, защита, съд. Сб. док. С., 1994.

[77] Външната политика на..., с. 59.

[78] Договор между Република България и Федералната република Германия за приятелство и партньорство в Европа. – Международни отношения, 1992, кн. 2, 52-60.

[79] Външната политика на..., 59-62.

[80] Ето мнението по българската политика от този период на един американски дипломат: *„Никоя страна (от Източна Европа) не ухажваше Съединените щати по-прилежно от България, която изостри собственото си положение на несигурност чрез отказ да поднови пакта за сигурност със Съветския съюз точно преди Московски пуч“*. *Clyatt, O. W.* Bulgaria's Quest..., p. 29.

ВНС да е изпълнило основната си задача, защото се надяват, че съотношението на силите този път ще бъде в полза на СДС. Повод за искането да се разпусне ВНС дава скандалът, избухнал след решението да се отворят тайните досиета на депутатите. Оказва се, че досиета на информатори на тайните служби имат предимно депутати от СДС и ДПС, а не от БСП[81]. Напрежението се засилва и от доклада на парламентарната комисия за проверка на изборните резултати, в който е оспорен изборът на един от най-екстремистки настроените депутати от СДС Стоян Ганев. Парламентарната криза избухва с внасянето в пленарна зала на проекта за нова конституция. На 14 май 1991 г. 39 депутати от СДС напускат парламента и обявяват протестна гладна стачка срещу намерението на парламентарното мнозинство да изработи и приеме нова конституция. На 7 юни ги последват и колегите им от ДПС. Но повечето от депутатите на СДС, преди всичко от по-възрастното поколение, представители на „историческите партии", остават в парламента, за да дадат на България нова конституция. При тях този акт има не само политическо значение – това е последната им възможност да участват в градежа на нова България, което не са могли да направят през 40-те години.

От 14 май до 12 юли ВНС работи по конституцията в атмосфера на нарастващ обществен натиск. Той предизвиква разделение в парламентарната група на СДС между останали и напуснали парламента, разделението е между умерените, склонни към общи действия, и крайните, безкомпромисните. Протестиращите депутати са малцинство, но техните призиви са в унисон с настроенията, създадени през лятото на 1990 г., които отричат правото на БСП да участва в изграждането на демокрацията, те получават подкрепа и от страна на президента. В обръщение до ВНС Ж. Желев изразява съмнение в моралното право на непълния парламент да приеме конституция. Вместо да блокира работата на парламента поляризацията ускорява подготовката на конституцията. Тя е подписана на 12 юли 1991 г. от 309 (плюс 4, подписали я по-късно) от общо 400-те депутати (при необходим минимум от 267)[82]. Не е спазено едно от исканията на опозицията конституцията да бъде приета от референдум (такъв е механизмът например при приемането на конституцията от 1971 г.), но този акт слага край на поредното голямо противопоставяне в българския преход.

---

[81] Всъщност, проблемът с досиетата едва започва да вълнува българското общество, този път само на равнище депутати. Но според дейци от Държавна сигурност проблемът е много по-широк, тъй като на национално съвещание на ДС през 1974 г. е отчетено, че до края на 1973 г. като секретни сътрудници са вербувани 131 600 български граждани. *Асенов, Б.* От шесто за шесто. С., 1994, с. 126. За доносниците от ВНС сведения дава депутатът от комисията, която разследва проблема с досиетата Г. Тамбуев. *Тамбуев, Г.* Компромат II. С., 1991.

[82] *Тодоров, Н.* VII Велико народно..., 137-138.

1. 4. Конституцията на Република България от 12 юли 1991 г.

Още в преамбюла на новата конституция е заявена решимостта България да стане „*демократична, правова и социална държава*“. За целта създателите на новото конституционно устройство обявяват своята „*вярност към общочовешките ценности: свобода, мир, хуманизъм, равенство, справедливост и търпимост*“. Незабравеното близко минало ги кара специално да подчертаят, че „*правата на личността, нейното достойнство и сигурност*“ са върховен принцип. Пак опасения от последните години мотивират и задължението да се пази „*националното и държавното единство*“ на страната[83].

В първата глава „Основни начала“ България е определена като „*република с парламентарно управление*“ и „*единна държава с местно самоуправление*“, в която не се допускат „*автономни териториални образувания*“[84]. Тези уговорки говорят по-скоро за духа на размирното време, когато се изработва конституцията, за поддържаната все още жива тревога от възможното разчленяване на страната заради последиците от „възродителния процес“ – протестът на българите от смесените райони, обявили „Разградската република“, успехът на националистическата Отечествена партия на труда (ОПТ) в Кърджалийско, както и по-отдавнашната опасност от турски сепаратизъм. Те са обяснението и за някои забранителни текстове в конституцията – алинея 4 на чл. 11: „*Не могат да се образуват политически партии на етническа, расова или верска основа, както и партии, които си поставят за цел насилствено завземане на държавната власт.*“ или алинея 4 на чл. 13: „*Религиозните общности и институции, както и верските убеждения не могат да се използват за политически цели*“[85]. Но съвсем друг е въпросът със спазването на тези ограничения, което се подчинява не на конституционните текстове, а на логиката на политическата целесъобразност.

Други опасения от миналото – десетилетното господство партията-държава БКП, са основание още в чл. 1 на конституцията да се запише, че: „(3) *Никоя част от народа, политическа партия или друга организация, държавна институция или отделна личност не може да си присвоява осъществяването на народния суверенитет*“. В този дух са и текстовете от посветения на политическата система чл. 11: „(1) *Политическият живот в Република България се основава върху принципа на политическия плурализъм.* (2) *Нито една политическа партия или идеология не може да се обявява или утвърждава за държавна*“[86]. Политическата част на конституцията показва голямата чувствителност на

[83] Конституция на Република България. С., 1991, с. 1.

[84] Пак там, с. 3.

[85] Пак там, 4-5.

[86] Пак там, 3-4.

българското общество в първия етап на прехода към опасността да се повторят политическите ограничения от последните десетилетия.

По отношение на държавния глава новата конституция се съобразява с промените, настъпили през 1990 г. Президентът трябва да „*олицетворява единството на нацията и представлява Република България в международните отношения*“[87]. Четиринадесетте правомощия, отредени на президента, са предимно представителни: да насрочва избори (но само след решение на парламента), да отправя обръщения, да сключва международни договори (но само в случаите, определени със закон), да обнародва законите (той разполага с вето, но само отлагателно, сиреч парламентът може да го прегласува), да утвърждава промени в административното деление, да назначава посланици (но само по предложение на правителството), да награждава с ордени и медали, да дава и лишава от българско гражданство, да предоставя убежище, да помилва, да наименува обекти с национално значение и др. под. Той е и върховен главнокомандуващ, което му дава право да назначава и освобождава висши военни. Президентът разполага с помощта на специален орган – Консултативен съвет за национална сигурност, който обаче има само съвещателни функции. Президентът може без външна намеса да назначава служебно правителство, но във всички останали случаи правомощията му са ограничени от правителството или от парламента. Независимо от тези силно стеснени права на президента, той е избиран с пряк народен вот (начинът на избиране противоречи на ограничените му пълномощия и поражда изкушения за президентска република[88]). Вътрешната противоречивост в конституцията в това отношение се дължи на опасенията на мнозинството във ВНС от правата, които може да получи тогавашният президент д-р Желев, но и на евентуалната възможност да бъде избран нов президент от левицата или пък известен деец от миналото, завърнал се от чужбина[89].

Нежеланието на новите политически сили в България да създадат възможност да възникне център на силна власт ги кара да проектират силно парламентарно управление, което винаги предполага присъствието на поне няколко

---

[87] На президента е посветена 4 глава от конституцията. Пак там, 22-28.

[88] Първият демократично избран чрез народен вот президент д-р Ж. Желев лансира идеята за президентска република още докато е на този пост и остава верен на тази своя идея в политическата си дейност след приключване на президентския си мандат.

[89] Такива са опасенията, че за президент може да бъде избран бившият министър-председател А. Луканов (роден в Москва в семейство на български емигранти) или пък, че в страната може да се завърне бившият български цар Симеон Сакскобургготски и да се кандидатира за президент. За да се предотвратят тези две възможности създателите на новата българска конституция записват в ал. 2 на чл. 93 ограниченията: „*За президент може да бъде избиран български гражданин по рождение, навършил 40 години, който отговаря на условията за избиране на народен представител и е живял последните пет години в страната*“. Пак там, с. 22.

политически сили и тяхната възможност да въздействат или поне да контролират управлението.

На преден план в конституцията са изведени гаранциите за правата на гражданите. Те са поставени на второ място непосредствено след „Основните начала". Конституционните текстове за гражданските права следват европейската традиция, немалко от тях повтарят и записаното в предишната „социалистическа" конституция, но разликата е в това, че в новата конституция е направен опит правата на гражданина да бъдат не само декларирани, но и гарантирани и защитени. Нови са положенията за необходимостта от „*адвокатска защита от момента на задържането*", за това, че „*никой не може да бъде принуждаван да се признае за виновен, нито да бъде осъден въз основа на неговото самопризнание*", че „*обвиняемият се смята за невинен до установяване на противното с влязла в сила присъда*", че „*никой не може да бъде следен, фотографиран, филмиран, записван или подлаган на други подобни действия без негово знание или въпреки неговото изрично несъгласие освен в предвидените от закона случаи*", че „*всеки има право свободно да избира своето местожителство, да се придвижва по територията на страната и да напуска нейните предели*", че „*всеки български гражданин има право да се завръща в страната*", че „*печатът и другите средства за масова информация са свободни и не подлежат на цензура*", че „*всеки има право да търси и разпространява информация*"[90]. В общи линии се повторени въведените в конституцията от 1971 г. социално-икономически права на труд, обществено и здравно осигуряване, както и правото на образование, което до степента висше е обявено за безплатно. Но вече липсва конституционният текст за равенство на жените[91], както и за специалните държавни грижи за младежта[92].

Изцяло нова е разпоредбата в конституцията, която възстановява разделението на властите[93]. Въведена е и нова за България институция, която някои

---

[90] Тази глава е най-обемната в новата конституция, тя обхваща членовете от 25 до 61 включително. Пак там, 8-15.

[91] Декларираното равенство на жените не само изчезва от конституцията, но до 2002 г. не е приет дори и закон с такова съдържание, въпреки че това е едно от изискванията за членство в ЕС.

[92] В конституцията от 1971 г. те звучат така: „*Чл. 72. Жената е равноправна с мъжа във всички области на държавния, частноправния, стопанския, обществения, културния и политическия живот. Това равноправие се осъществява, като на жената се осигурява наравно с мъжа правото на труд, за равен труд – равна заплата, правото на почивка, правото на обществена осигуровка, пенсия и образование. Чл. 77. Държавата полага особени грижи за общественото, културното, трудовото, телесното и здравното възпитание на младежта.*" Български конституции и конституционни..., 49-50.

[93] На мястото на предишния принцип за „единство на държавната власт" в член 8 е записано: „*Държавната власт се разделя на законодателна, изпълнителна и съдебна*". Конституция на Република..., с. 4.

от централноевропейските страни (Унгария и Полша) имат още отпреди 1989 г. – Конституционен съд. Тази нова държавна институция е призвана да следи за стриктното спазване на конституцията от страна на държавните органи. Това означава, че Конституционният съд може да отменя закони и други решения на парламента, актове на президента, да служи като съдник в спорове между трите основни институции: парламент, правителство и президент, между органите на местното самоуправление и централната власт, да оценява конституционносъобразността на международните договори, но и да решава доколко съществуващите партии отговарят на конституционния ред. Както се вижда, това е една върховна контролна институция, която трябва да бъде възможно най-отдалечена и независима от политическите спорове, защото защитава основния държавен интерес. За да могат да изпълняват подобна надзорна функция, конституционните съдии трябва да изпълняват определени изисквания – поне 15-годишен юридически стаж, както и „*високи професионални и нравствени качества*". Те разполагат и с голяма самостоятелност – 9 годишен мандат и имунитет[94].

Голямо внимание в новата конституция е отделено и на съдебната власт. И тук целта е да се създадат условия съдебната власт да бъде независима от политическите страсти. Положението, че „*съдебната власт е независима*" е записано още в първия член 117 от главата „Съдебна власт" (в конституцията от 1971 г. идеята за независимост се отнася само за съдиите). Присъства и забраната да се създават „извънредни съдилища". За контрол върху съдебната система са създадени Висшият съдебен съвет, Върховният касационен съд и Върховния административен съд. За да бъде не само обявена, но и осъществена независимостта на съдилищата, конституцията дава имунитет на съдиите, прокурорите и следователите[95].

Конституцията от 1991 г. е съобразена с новите европейски реалности, като декларира международноправните ангажименти на България. Още в член 5 е записано: „(4) *Международните договори, ратифицирани по конституционен ред, обнародвани и влезли в сила за Република България, са част от вътрешното право на страната. Те имат предимство пред тези норми на вътрешното законодателство, които им противоречат*"[96]. По нов начин е решен и проблемът със собствеността. Единствената неприкосновена собственост е частната, докато за държавната и общинската собственост е записано, че техният режим „*се определя със закон*"[97]. Пак в духа на отказ от системата на държавния социализъм са формулировките и на член 19, посветен на принципите за икономическа дейност: „(1) *Икономиката на България се основава на*

[94] Пак там, 34-36.

[95] Глава шеста „Съдебна власт". Пак там, 29-31.

[96] Пак там, с. 3-4.

[97] На собствеността е посветен член 17 от „Основните начала" на конституцията. Пак там, с. 5.

свободната стопанска инициатива. (2) Законът създава и гарантира на всички граждани и юридически лица еднакви правни условия за стопанска дейност, като предотвратява злоупотребата с монополизма, нелоялната конкуренция е защитава потребителя“[98]. Но повечето от текстовете, свързани с икономиката, са по-скоро пожелателни, тъй като в България до този момент не е започнала и още дълго време няма да започне истинската структурна реформа.

Новата българска конституция следва съвременните демократични принципи за държавно изграждане и създава трайна законова основа за демократично общество в България. Нейният недостатък не е толкова в съществуващите неточности или вътрешни противоречия, колкото във факта, че тя не отговаря на българските реалности от 1991 г.

[98] Пак там, с. 6.

2. ПРОБЛЕМИ НА БЪЛГАРСКИЯ ПРЕХОД 1991 – 1997 Г.

Още в началото на българската трансформация от държавен социализъм от съветски тип към парламентарна демокрация и пазарна икономика се очертават значителни различия между скоростта и формите на политическо развитие в сравнение със страните от източна Централна Европа – у нас новите политически сили не успяват да спечелят първите демократични избори, прекръстената на БСП бивша БКП печели абсолютна изборна победа, трудно се намират и политици, които са готови да рискуват и да започнат икономическата трансформация, изработена е и изцяло нова конституция, която трябва не толкова да урегулира извършените промени, колкото да ги тласне (затова и много от заключителните й разпоредби не могат да се реализират с години). Тези отлики от водещите в прехода страни пораждат чувството на огорчение сред българските политици и у много граждани, но ако сравним българския преход не толкова със ставащото в бившите социалистически страни от Централна Европа, колкото със съседните страни от Балканите, то изводите могат да бъдат съвсем различни. В България опозицията се оказва много по-добре организирана и успешна, отколкото е тя в Румъния, в Югославия, да не говорим за Албания. България изпреварва останалите и в политическите, и в икономическите реформи – още от лятото на 1990 г. тя има и президент, представител на опозицията.

Проблемът обаче е в това, че България не се стреми да бъде най-успешната балканска постсоциалистическа страна, а да измине бързо своя „път към Европа" и затова се чувства изоставаща. Усещането за забавяне води до търсене на нови пътища, а всичко това дава отражение върху действията на основните политически сили, които получават правото да управляват България през следващите години. Забавянето постепенно започва да изчерпва склонността на българите „да затягат колани" докато приключи кризата, нараства разочарованието им от повечето политици, които не могат да направят нищо, за да повишат равнището на живот. Общата фрустрация поражда допълнителни политически и икономически проблеми и забавя с няколко години българския преход.

2. 1. Първо правителство на СДС – 1991 – 1992 г.

Изборите за обикновено Народно събрание (което с номерацията си 36-то свързва следвоенната с предвоенната традиция) са определени за есента на 1991 г. след приемането на новата конституция. За по-малко от година и половина в двете основни политически сили са настъпили големи промени. БСП, в която веднага след 10 ноември 1989 г. се формират различни идейни течения и групи, показва признаци на разложение. Неспособността и нежеланието й да упражнява властта, получена при демократични избори, отблъсква от нея много амбициозни политици, които търсят други възможности за участие в управлението. Широкото

разгласяване на дълго премълчавани факти за репресиите срещу политическите противници на БКП от предишни десетилетия отдалечават от БСП или превръщат в нейни противници много бивши членове – в този поток трудно могат да се разграничат искрено разочарованите от БКП от кариеристите, които напускат БСП, защото тя вече не олицетворява абсолютната власт и не им осигурява възможност за израстване. В края на мандата на ВНС от БСП излизат и нейни депутати, които се опитват да намерят друго, по-удобно място за политическа кариера. Особено тежък удар върху БСП нанася опитът за прокомунистически преврат в Москва, на който ръководството на БСП не реагира, като се оправдава, че няма достатъчно информация. Заместник-председателят на БСП А. Луканов напуска поста си в знак на протест срещу бездействието, но това на свой ред му коства политическото бъдеще в БСП – нито веднъж след това не е избиран за член дори на широкото ръководно тяло Висш съвет на БСП. Нерешителността на ръководството възобновява атаките срещу БСП, че не се е разделила с комунистическото си минало и че се е надявала превратът в Москва да успее.

Не много по-добре преди изборите изглеждат нещата и в СДС. Спорът за използването на извънпарламентарни средства за политическа борба и разделението около изработването и приемането на конституцията окончателно разбиват неговото единство. Около т. нар. група на 39-та се формира ядрото на новата организация, която предпочита СДС да се трансформира от коалиция в общонационално антикомунистическо движение. Несъгласни с тази еволюция остават не само умерените, които са против използването на улицата срещу вече демократичните органи, но и представителите на по-големите и по-старите партии от коалицията. За криза в СДС говори и начинът за смяната на лидера – президентът д-р Желев принуждава Петър Берон да подаде оставка заради открито в архива на ДС негово досие, което не става обществено достояние[1], а за негов наследник налага младия и неизвестен юрист от Зелената партия Филип Димитров.

Разцеплението става факт, когато за изборите се регистрират три формации, които си оспорват името СДС. Трите букви от съкращението се оказват особено важни за тази млада организация, защото повечето българи, гласували със синята бюлетина (това е цветът на СДС) през 1990 г., не различават партиите в коалицията. Не без помощта на президента д-р Желев и на мнозинството във ВНС трите букви СДС и синият цвят на изборната бюлетина са дадени на СДС – движение (групата на 39-те и крайните), докато останалите сформират две отделни коалиции – СДС – Център (на БСДП, ПК „Екогласност“ и др.) и СДС – Либерали (Зелената партия, Клубовете за гласност и демокрация и либералните политици).

[1] Любопитен за споровете около досието на Петър Берон изглежда фактът, че при разсекретяването на досиетата на депутати и видни политици през 2001 г. името на Берон не излиза в нито един от списъците на хора, сътрудничили на Държавна сигурност. Обяснението може да е и в това, че досието е било изнесено и предадено на д-р Желев и после не е върнато, но така или иначе въпросителните остават.

Вторите демократични избори в България се провеждат по чистата пропорционална система, тъй като надделява виждането, че в бъдещия парламент трябва да намерят място повече политически партии, които да изразяват различните обществени позиции. Бариерата за влизане в парламента остава 4%. Предизборната кампания е много остра, атаки си разменят и бившите съюзници от СДС. СДС – движение залага на утвърдените вече символи – синия цвят, идентифициращ организацията с европейските структури (знамето на ЕС също е синьо), вярата в историческата мисия е изразена и в предизборния лозунг „*СДС е обречен да победи*". БСП се опитва да намали изолацията си, като формира коалиция заедно с още 13 организации, повечето от които нямат никаква собствена тежест. От тези избори БСП добива облика на партия, която може да бъде използвана като ракета носител за амбициозни лидери на малки организации.

Резултатите от изборите на 13 октомври 1991 г. отново изненадват наблюдателите. Очакването за пъстър парламент не се сбъдва. Получените гласове дават достъп до 36 НС само на 3 политически сили, които успяват да прескочат 4%-та бариера. Причината не е в това, че българите дават гласове само за двата полюса – червения на БСП и синия на СДС, към които трябва да се добавят и сигурните гласове на етническите турци за ДПС, а защото гласовете се разпиляват между твърде много партии така, че нито една от тях не успява да прескочи бариерата. Спорове около депутатските листи пречат на обединението на умерените от СДС – Център и СДС – Либерали и въпреки че сборът от получените от тях гласове надхвърля 6% от общия брой, поотделно те не влизат в парламента. Всъщност една четвърт от гласовете на българите не намират парламентарно представителство, а са преразпределени между трите по-големи партии.

В създадената обстановка не предизвиква особена изненада изборната победа на твърдото ядро на СДС, което получава 34,36% от гласовете и 110 депутати от общ брой 240 на обикновеното НС. СДС става първа парламентарна сила, но няма абсолютно мнозинство, което го прави зависим при съставянето на правителство. БСП остава втора с 33,14% от гласовете и 106 депутати и ако може да се говори за изненада, тя е в твърде минималната загуба само от процент и половина. На трето място излиза ДПС със 7,55% и 24 депутати. Показателно за политическата криза е неприсъствието в 36 НС на такава традиционна и стара българска партия като БЗНС. След вторите демократични избори право да управляват получават новите политически сили, но вместо да се съобразят с минималната си преднина и да потърсят по-широко сътрудничество, крайните в СДС декларират, че това е победа „*с малко, но завинаги*"[2].

---

[2]Съставянето и дейността на първото правителство на СДС са описани от един от преките участници в процеса – шеф на дирекцията по вероизповеданията Методи Спасов. Неговата книга носи по-скоро мемоарен характер, отколкото аналитичен, но е полезен личен източник за историята на правителството на СДС. *Спасов, М.* Правителството на Филип Димитров. С., 2002.

На 8 ноември 1991 г. лидерът на СДС Филип Димитров съставя самостоятелно правителство след като получава парламентарната подкрепа на председателя на ДПС Ахмед Доган, без да поиска ангажирането му в управлението. Първата причина за това е все още нерешеният въпрос с конституционността на ДПС (чл. 11, ал. 4 на новата конституция забранява партиите на верска и етническа основа), живи са и подозренията на българите към външната зависимост на ДПС (тези нагласи характеризират както привържениците на БСП, така и на СДС), не са забравени и думите на Доган, че „*пътят на България към Европа минава през Босфора*". Другата причина се крие в нежеланието на Доган да се ангажира в управлението при дълбоката криза, което му запазва свободата за критика и за маневри[3]. Не бива да се забравя също така, че електоратът на ДПС, въпреки своята дисциплинираност, все пак е предимно от селските области, където се извършва болезнената аграрна реформа и е започнало ликвидирането на нерентабилната местна промишленост, която обаче е давала поминък на много хора.

В началото на 1992 г. в България са проведени и първите преки президентски избори. СДС номинира за президент Ж. Желев, а за негов заместник – съратничката му от дисидентското движение Блага Димитрова, докато БСП продължава тактиката си да не излиза със собствени кандидатури, а да търси по-широка обществена подкрепа. Тя залага на независимите кандидати – левия безпартиен Велко Вълканов за президент и защитника на човешките права и един от създателите на СДС Румен Воденичаров за вицепрезидент. Очакванията, че Желев ще спечели изборите още на първия тур не се сбъдват, налага се и втори, в който с малка преднина пред подкрепения от БСП тандем са избрани Желев – Димитрова. Изненадващо за българските политици около 17% от гласовете на първия тур получава почти неизвестният български емигрант Жорж Ганчев. С експлозивните си послания той се обръща към онези българи, които са разочаровани и от двете основни политически сили, предлага им мечтата за българския успех по света, за възможността всеки сам да спечели позиции и богатство. Силно популистката предизборна кампания на Жорж Ганчев, гарнирана с националистически елементи, отговаря на настроенията на много маргинализирани българи[4]. Явлението Жорж Ганчев не е уникално за страните в преход, подобна роля в първите президентски избори в Полша играе и Станислав Тимински, но за разлика от Полша, където Тимински проблясва и изчезва, Жорж Ганчев остава като балансьор в българската политика и през следващите години.

С прекия избор на Желю Желев за президент бившата опозиция в лицето на общонационалното движение СДС получава всички основни държавни постове. На 13 октомври 1991 г. паралелно с парламентарните избори са избрани

---

[3] *Доган, А.* Интервю с Илиана Беновска. С., 1992.

[4] Популисткия му, на моменти палячовски стил личи и от автобиографията му. *Ганчев, Ж.* Автобиография. Неподправен и увлекателен разказ за един живот, изпълнен с динамика и интересни обрати. С., 1995.

и органи на местната власт, които дават предимство на СДС. Контролът върху всички власти в България създава благоприятни възможности да започнат обещаните радикални преобразования в икономиката и в обществото.

Резултатите от изборите през 1991 г. поставят и един нов въпрос пред българите – за ролята на интелигенцията. В края на управлението на Живков и през първите месеци и години от прехода тя е играла основна и водеща роля. Сред депутатите от ВНС могат да се изброят значителен брой писатели, художници, музиканти, режисьори от различни поколения, с различни убеждения, от различни партии. В първото обикновено НС обаче техният брой намалява, а много от кандидатиралите се от по-малки партии не успяват да влязат в парламента. Тази тенденция изглежда тревожна за интелектуалния елит и често е обсъждана тогава, а и по-късно, но тя по-скоро показва, че в България започва да се създава професионална политическа класа, чиито качества се отличават от тези, необходими за интелектуална дейност[5].

Още в началото на дейността на 36 НС лидерът на ДПС Ахмед Доган обявява, че ще иска забраната на БСП като виновница за кризата в България и за комунистическото управление. Това изказване поставя началото на поредица от репресивни актове срещу политици и организации от миналото – закон за конфискация на имуществото на политически партии, профсъюзи и организации, съществували по време на управлението на комунистическата партия, политически процеси срещу бивши държавници (осъдени на различни срокове затвор са Тодор Живков, Стоян Овчаров, Георги Атанасов[6] и др.), закони за декомунизация на обществото, които трябва да отстранят от важните обществени сфери хора, които са заемали партийни постове. В крайна сметка декомунизацията е приложена само в науката, с т. нар. закон „Панев", според който от ръководни длъжности се отстраняват бившите партийни секретари. Започват масови уволнения от държавната администрация, полицията и армията. Жертва на чистките стават кадри от „стария режим", но немалка част от тях намират приложение на уменията и контактите си в сферата на търговията, банково-

[5] Съмнения в качествата на политиците интелектуалци изразява още Алексис дьо Токвил в една от най-известните си книги, посветена на Великата френска революция от 18 в. Главата е многозначително назована „Как към средата на XVIII в. литераторите станали основните политици на страната и какви били резултатите от това" и в нея Токвил обяснява: *„защото онова, което е качество у писателя, е понякога порок у държавния мъж", а именно „склонност към общите теории, пълни законодателни системи, твърда симетрия в законите... пренебрежение към съществуващите факти... доверие в теорията"*. *Токвил, А.* Бившият режим и революцията. С., 1992, с. 259.

[6] Бившият министър-председател на България Г. Атанасов е един от малкото български държавници, които излежават ефективно присъдата си. Той остава в затвора повече от година и половина, докато не е помилван с указ на президента на 1 август 1994 г. *Филипова, Л.* От Разпети петък до Рождество Христово. Календар на една политическа голгота. С., 1995.

то дело и предприемачеството – те поставят началото на общия за Източна Европа процес на трансформация на бившата комунистическа номенклатура в нова капиталистическа класа. В България процесът е допълнително улеснен от продължаващото действие на приетия още по времето на Живков Указ 56 за свободното предприемачество.

Една от основните цели на законодателната дейност на 36 НС е да преразгледа и поправи законите, приети от ВНС с мнозинството на социалистите. Такава е съдбата на закона за земята – в новия си вариант той предвижда земята на бившите собственици да се връща в „реални граници", което означава, че всеки трябва да получи точно онова парче земя, което на времето е притежавано от него или неговите родители, независимо къде е разположено. От теоретична гледна точка това положение може и да изглежда исторически справедливо (българският закон за земята е пропагандиран от СДС като най-добрият в Източна Европа), но на практика се оказва унищожително за селскостопанското производство. Поради огромния брой наследници, претендиращи за земята, с поправката на закона селското стопанство се оказва по-разпокъсано, отколкото е било дори и преди Втората световна война. При несъществуващ пазар на земята и нежеланието на повечето наследници да напуснат градовете, за да обработват новополучената си земя, големи площи селскостопански земи остават необработени. Между приоритетните закони за новия парламент е и реституцията на национализираната градска собственост, чиято реализация също среща немалко трудности поради големите промени през изминалите около 50 години.

Конфронтацията в парламента наподобява предходния етап, но всъщност след 1991 г. в България започва да се утвърждава парламентаризмът. Победилата политическа сила СДС се отказва от извънпарламентарните средства за борба, тя вече е съсредоточила в ръцете си всички власти и осъществява управлението с тяхна помощ. В същото време загубилата изборите БСП въпреки понесените материални и морални удари, не прибягва към извънпарламентарни средства, а предпочита законните форми на протест. Причината не е само в миналото □ на дълго управлявала и консервативна сила, но и в обективната □ невъзможност да мобилизира достатъчно активни социални групи в големите градове[7]. И при вторите избори се запазва тенденцията за БСП да гласуват повече хора от провинцията – селата и по-малките градове, и по-възрастните поколения. Изборното поражение ускорява промените и в БСП, която избира за нов председател 32-годишният икономист от Пловдив Жан Виденов. В новото ръководство не остава почти никой от хората, осъществили промяната на 10

[7] На БСП почти □ липсва младежка членска маса, която винаги е била най-склонна към масови протести, а след трансформацията на профсъюзите БСП се лишава и от влияние в синдикалното движение. Това изглежда странно за една лява партия, но БСП като наследник на БКП добива облика по-скоро на стара и консервативна, отколкото на лява партия.

ноември 1989 г., на преден план излиза новото поколение, дошло от младежката комунистическа организация ДКМС.

Правителството на Филип Димитров обявява за основен лозунг на управлението си т. нар смяна на системата, под което разбира амбициозната задача изцяло да се сменят политическите и икономическите условия, наследени от социализма, както и да се отстранят от държавната администрация всички „стари кадри"[8]. Най-важна за целта е смяната на собствеността. За да бъде извършена тя, през февруари 1992 г. е приет закон за чуждестранните инвестиции, а на 23 април 1992 г. – и закон за приватизацията. При смяната на собствеността правителството обаче дава предимство на идеята да се възстанови „историческата справедливост" чрез реституция на имуществото отпреди комунистическата епоха, а едва след това да се извърши обща приватизация. Реституцията забавя смяната на собствеността, тъй като засяга само малка част от нея и поражда много съдебни спорове, продължили с години. При това с конфронтационното си политическо поведение Филип Димитров се противопоставя на широки социални и политически групи. Премиерът е може би най-яркият представител на онази част от СДС, която е убедена в мисията на СДС да „нормализира" България. Образно той заявява, че вижда себе си като Моисей, който трябва да преведе българите през пустинята, докато те окончателно скъсат връзките си с комунистическото минало. Така Ф. Димитров дава заявка, че иска да отстрани от участие в политиката и икономиката поне две поколения управленци.

Новият премиер вижда по нов начин и външната политика. Той започва с подмяната на дипломатите, като на мястото на „старата школа" възпитаници на съветските висши дипломатически училища идват млади и неопитни дейци, но които имат предимството, че не са обременени с миналото[9]. Ново е и виждането на Ф. Димитров, че вместо баланс между Изтока и Запада, между Европа и Америка за приобщаването на България към международните институции е

---

[8] Ралф Дарендорф, британският политолог от германски произход, който играе голяма роля със съветите си в началната фаза на прехода – той първи предупреждава, че бившите социалистически страни трябва да преминат през *„долината на сълзите"*, преди да достигнат до демокрацията и пазарната икономика (*Дарендорф, Р.* Размисли върху революцията в Европа, С., 1992), смята идеята за „смяна на системата" твърде идеологизирана. Той пише: *„От друга страна е важно да се разбере, че преходът не означава и не трябва да означава замяната на една система с друга. Няма никакъв смисъл в прехода от социализъм към капитализъм. Пътят към свободата е преход от закрито към открито общество. А откритото общество не е система, а само механизъм за изучаване на алтернативи". Дарендорф, Р.* Дорога к свободе: демократизация и ее проблемы в Восточной Европе. – Вопросы философии, 1990, кн. 9, с. 71.

[9] Външната политика на..., с. 73. Любопитен детайл при тази смяна на кадрите е това, че външният министър Стоян Ганев е съветски възпитаник, но и един от най-яростните русофоби. Той остава в аналите на прехода като министър, заплашил, че ще съди Съветския съюз за нанесените на България щети.

по-добре да се заложи изцяло на САЩ. Двама от най-близките съветници на Ф. Димитров – Алекс Алексиев и Константин Мишев, идват от САЩ и му осигуряват добри контакти там. Резултати има – по време на форум, посветен на България и организиран от Търговската камара на САЩ, Лорънс Игълбъргър заявява, че *„Америка застава зад България както не е заставала зад никоя централноевропейска или източноевропейска страна“*[10], а при срещата си с президента на САЩ Джордж Буш на 3 март 1992 г. Ф. Димитров поема задължението България да стане фактор на сигурността на Балканите. Силно проамериканската политика на Ф. Димитров му печели прякора „Фил Кенеди“, както и остри критики срещу стриктното следване на американските позиции, напр. по отношение на Турция или на Израел, където българският премиер посещава и Голанските възвишения[11].

Представителите на първото антикомунистическо правителство в съвременна България са посрещнати добре по света. На 7 май 1992 г. България е приета за член на Съвета на Европа, а през декември с. г. тя кандидатства за асоцииране към Европейския съюз. При правителството на Ф. Димитров България се включва и в една нова форма на регионално сътрудничество – Черноморската икономическа зона. Президентът д-р Желев има малко по-различно виждане за новото място на България в света. С активната си международна дейност той се опитва да балансира проамериканската позиция на премиера. По време на посещението на президента Желев във Франция от февруари 1992 г. е подписан двустранен българо-френски договор за приятелство и сътрудничество, по-късно той включва България и в общността на франкофонските страни (октомври 1993 г.). Другият му външнополитически успех е уреждането на отношенията с Русия като наследничка на СССР – при посещението на президента на Руската федерация Борис Елцин в България през август 1992 г. е подписан договор за сътрудничество между България и Русия[12].

Специално внимание заслужава позицията на първото правителство на СДС към разпадаща се Югославия. България с готовност се присъединява към търговското ембарго на Югославия, без обаче да се погрижи за механизма, по който може да получи компенсации за големите загуби на българската търго-

---

[10] в. *Демокрация*, 4 март 1992 г.

[11] Това посещение предизвиква скандал, тъй като Голанските възвишения са окупирана от Израел територия и световните дипломати винаги отказват да ги посетят при визитите си в Израел, за да не се противопоставят на влиятелната в света арабска общност.

[12] Посещението в Москва е по покана на руския президент Б. Елцин и поради различни причини Желев така и не успява да се срещна с М. Горбачов, който продължава да бъде президент на СССР. Всъщност Желев подпомага Елцин в борбата му срещу Горбачов, като се съгласява България да признае Русия като самостоятелна и независима държава. По този начин нашата страна става първата, признала Русия. Но и на него му прави впечатление *„фактът, че за пръв път метрополия искаше да се отдели от империята, на която е естественият гравитационен център“*. *Желев, Ж.* В голямата..., 142-150.

вия, чийто път към Европа минава през западната българска съседка. Различни политически оценки донася светкавичното и безусловно признаване на независимостта на Република Македония на 15 януари 1992 г.[13] Бързината е предизвикана от желанието България да подчертае родствената близост между българи и македонци, като първа признае Македония след разпадането на Югославската федерация. А критиките са породени от нерешените проблеми в двустранните отношения – президентът д-р Желев заявява, че България признава държавата, но не и съществуването на македонска нация и език, а Македония на свой ред продължава да изразява претенции към българския Пиринski край и към част от българската история.

С характерния си стил на непогрешимост Филип Димитров влиза в конфликт и с част от депутатите от СДС, които не искат безкритично да приемат всички правителствени решения. Рестриктивната икономическа политика влиза в противоречие с интересите на ДПС, като неформален съюзник на СДС, който дава парламентарна опора на управлението. Когато във вестниците се появяват критики срещу стила на конспиративност при вземането на решения и срещу месианството на Ф. Димитров, той обявява война на медиите. Снижаващото се жизнено равнище (цените нарастват 5 пъти, а броят на безработните надминава 400 хил.) кара синдикатите да се откажат от споразумението за въздържане от стачки – дори „синият" профсъюз „Подкрепа" се обявява срещу антисоциалната политика на правителството на СДС. Олицетворение на конфронтацията между властите става пресконференцията, която в края на август 1992 г. президентът д-р Желев дава „на поляната" в резиденцията в Бояна. Той директно атакува правителството на Филип Димитров заради войната му с всички несъгласни с личната му политика.

Конфликтът между двете най-важни институции на изпълнителната власт – президентската и премиерската, не остава без отзвук в парламента и сред

[13] Скоростната акция по признаване на Македония, без да се дочака завръщането в България на външния министър Стоян Ганев е описана картинно от председателя на Комисията по национална сигурност в 36 НС Николай Слатински: „*Стефан Тафров, довереното лице на Желев, убеждаваше разпалено, че до един час, според получени сведения, Турция ще признае Македония и ние рискуваме да се опозорим, ако сторим това след нея. И Филип Димитров пое към микрофоните с походка, с която ей така, пред очите ни влиза в историята. Докато освирквахме депутатите от БСП, останали в глупаво мълчание по местата си, никой не обърна внимание, и досега незнайно как, в решението бе попаднала и Босна и Херцеговина*". Външната политика на..., 75-76. А ето и обяснението на тогавашния президент Ж. Желев: „*Цялата демократична общност (мисля, че и немалка част от БСП) беше за признаването на Македония и за това, че България ако не първа, трябва да бъде от първите, признали Македония. По-късно появилите се приказки, че Стоян Ганев като външен министър бил против признаването на Македония, не отговарят на действителността. Истината е, че признаването се осъществи в негово отсъствие и без знанието му. Обективно стана така, че в бързането се получи своеобразно дезавуиране на външния министър*". *Желев, Ж.* В голямата..., с.153.

политическите сили. С активната намеса на президента Желев недоволните от действията на Филип Димитров в парламентарната група на СДС се разбунтуват. Те създават движението на т. нар. сини мравки, което иска промяна и в правителството, и в политиката му. Привържениците на президента предизвикват разцепление на парламентарната група на СДС, което на свой ред задълбочава кризата на управлението.

С желанието всичко да започне отначало може да се обясни и решението от 9 март 1992 г. да бъде освободен от длъжност патриарх Максим, глава на Българската православна църква (БПЦ). Основанието за това е, че през 1971 г. той е бил нередовно избран за патриарх от Светия синод, но решението е съпроводено с обвинения в „колаборационизъм" с комунистическата власт. През май с. г. противниците на Максим в Светия синод избират за нов патриарх митрополит Пимен. Само месец по-късно Конституционният съд отменя решението за отстраняване на патриарх Максим с мотива, че този акт е незаконна намеса на държавата в работата на църквата. Но решението на Конституционния съд не може да възстанови старото положение, БПЦ се оказва с двама патриарси, започва църковният разкол, който продължава и през следващите години, въпреки многобройните опити на духовната и светската власт за преодоляването му[14].

В обстановка на нарастващо политическо напрежение Ф. Димитров решава да рискува. На 28 октомври 1992 г. той се обръща към парламента с искане да получи вот на доверие. Резултатът от гласуването до голяма степен е предопределен, тъй като лидерът на ДПС при предишния вот на недоверие вече е изразил критичното си отношение към правителството, а и част от депутатите от СДС многократно са заявявали несъгласието си с премиера. Вероятно Ф. Димитров разчита на партийната дисциплина, както и на невъзможността ДПС да гласува заедно с основния си политически противник БСП. Рискът обаче не се оправдава, Ф. Димитров не получава необходимото мнозинство и още същия ден подава оставката на правителството си. Този акт демонстрира кризата в СДС, но той има право да формира второ правителство. Тази възможност на практика не е използвана, тъй като крилото на Ф. Димитров използва момента, за да осъществи поредната чистка в СДС и затова предпочита предсрочните парламентарни избори пред съглашателството с *„вътрешнопартийния противник"*[15].

Вместо да се стигне до предсрочни парламентарни избори обаче, българският парламент избира нов министър-председател, който не е от СДС. При завъртането на парламентарната рулетка БСП не реализира мандата си, защото

---

[14] Пореден опит в това отношение прави Всеправославният църковен събор, проведен през есента на 1998 г. в София, с участието на 7 глави на православните църкви от целия свят начело с вселенския патриарх Вартоломей. Но въпреки наложените покаяния на разколниците, българската църква не успява да преодолее разделението.

[15] *Неделчев, М.* СДС на власт..., с. 20.

предлага за премиер емигранта П. Бояджиев[16], който има двойно гражданство и затова не изпълнява конституционните условия за български премиер, но предложението на парламентарната група на ДПС да се номинира икономистът и съветник на президента д-р Желев проф. Любен Беров получава необходимата парламентарна подкрепа. Драматичните политически и парламентарни дебати в края на 1992 г. са повлияни и от опасността войната в бивша Югославия да засегне и България. В тази атмосфера на 30 декември 1992 г. парламентарната криза е преодоляна, а България получава правителство, което има вид на коалиционно, макар че не е, тъй като се крепи на променящо се парламентарно мнозинство, а участващите в него привърженици на СДС не са от СДС – движение.

2. 2. Забавяне на промените при правителството на проф. Л. Беров

Правителството на проф. Беров е избрано с мандата на ДПС, но в състава му има само един представител на тази партия и той не е етнически турчин (Евгений Матинчев). Повечето от другите министри или са безпартийни, или са бивши членове на СДС, или на по-малки центристки партии като отцепилата се от БСП Алтернативна социалистическа партия (АСП). Като цяло правителството на проф. Беров се заявява като експертно, непартийно и търси широка подкрепа в обществото и в парламента. То в най-голяма степен олицетворява вижданията на президента д-р Желев за продължаване на реформата, но в неконфронтационен дух. Що се отнася до икономическите намерения на новото правителство, то излиза с декларация, че ще продължи икономическата програма на СДС за трансформация на икономиката на пазарни основи. Проф. Беров поставя като основна цел на своето правителство приватизацията на държавната собственост и привличането на външни капитали в българската икономика.

Свалянето на правителството на Филип Димитров от власт довежда до ново преструктуриране на политическото пространство. От СДС са изключени критиците на Ф. Димитров, които формират нова парламентарна група – Нов съюз за демокрация (НСД). От този момент до края на съществуването на 36 НС продължава спорът коя е причината за падането на СДС от власт – дали Ф. Димитров със своите крайности е довел до поражението или неговите критици, инспирирани от Ж. Желев, са му попречили да изпълни програмата си. В

[16] Петър Бояджиев е български политически емигрант във Франция от епохата на живковизма. Той е свръзка на българските дисиденти с международни правозащитни организации. (*Асенов, Б.* От шесто за..., с.160) След началото на прехода той се завръща в България и получава българско гражданство, като запазва и френското. По конституция обаче министър-председателят не може да има двойно гражданство. Това е пропуснато от ръководството на БСП, където има достатъчно юристи – например заместник-председателката на НС Нора Ананиева, и се стига до нелепото положение БСП да предлага неконституционен кандидат.

новата обстановка СДС започва война както с правителството на проф. Беров, така и с президента д-р Желев, който е истинският създател на СДС, а е предложен и избран за президент именно от тази политическа сила. През лятото на 1993 г. пред президентството отново изниква „палатков лагер", като този път привържениците на СДС искат оставката на „своя" президент Желев, започват да горят неговите портрети и да късат емблематичната за българския преход негова книга „Фашизмът". Един от депутатите – Едвин Сугарев, дори обявява безсрочна гладна стачка с искането за оставка на президента. В крайна сметка не се стига нито до едното, нито до другото – нито Желев подава оставка, нито Е. Сугарев умира от глад, защото както обикновено става в България здравият разум взема връх. Тези действия показват, че рефлексите на извънпарламентарните действия все още не са угаснали, но в новата ситуация те не постигат целта си и не успяват да върнат политическия живот в България на улицата.

Разпадането на парламентарна фракция на СДС превръща БСП в най-голяма парламентарна сила, но без да има абсолютно мнозинство. Преди всичко с нейна помощ правителството на проф. Беров успява да преодолее цели седем вота на недоверие. БСП се оказва в сложна ситуация, защото с всички свои действия правителството се дистанцира политически и кадрово от БСП[17], от друга страна то изцяло зависи от нейната парламентарна подкрепа. Променените обществени нагласи към СДС след неговия неуспех създават за част от ръководството на БСП изкушението да откаже подкрепа на експертното правителство и да потърси самостоятелно управление след предсрочни парламентарни избори. Друга част обаче се връща към стратегията, формулирана още от Луканов, за необходимостта от широко коалиционно управление, в което сътрудничество с новите политически партии окончателно ще легитимира БСП като демократична сила. Новото ръководство на БСП с Жан Виденов показва политически прагматизъм като срещу подкрепата си за правителството на проф. Беров успява да получи облекчения при прилагането на репресивните закони срещу БСП. От ареста например е освободен лишеният от депутатски имунитет и арестуван през предишната година бивш министър-председател Андрей Луканов[18]. Проф. Беров прави отстъпки и при определяне съдбата на големите държавни предприятия – техните бързо растящи дългове към държавата са рефинансирани, с което обаче се влошава общото състояние на финансовата система.

Процесите на разцепление засягат и БСП. Част от депутатите й, водени от бившия вицепремиер в правителството на Д. Попов и бивш заместник председател на БСП Александър Томов, създават нова парламентарна група – Граж-

[17] Още в програмната си реч проф. Беров обявява, че правителството му ще продължава да изпълнява икономическата програма на СДС.

[18] Вж. Делото Луканов. Документи, коментари. С., 1993. Заради това пребиваване в ареста без да бъде съден и осъден, Луканов започва в международния съд в Страсбург дело срещу България и успява да го спечели, макар и посмъртно.

данско обединение за републиката (ГОР). В нея намират място недоволните от твърдия курс на партийния лидер Жан Виденов. През следващите години новата формация трудно намира своето място между консервативното ляво на БСП и либерализма на несъстоялия се политически център в България.

Почти двегодишното управление на проф. Беров (от 30 декември 1992 до 2 септември 1994 г.) показва предимствата и недостатъците на експертното неполитическо управление в години на преход. Предимствата му са в това, че то успява да успокои политическите страсти, които пречат на предишните правителства да се съсредоточат върху икономическите реформи. А недостатъците се състоят в липсата на политическа отговорност за действията на правителството и във възможността решенията му да се диктуват от неявни за обществото интереси на икономически групировки, които по това време започват да се създават и утвърждават в България.

Големите проблеми, с които се сблъсква правителството на проф. Беров, са не толкова от политическо, колкото от икономическо естество. Още през февруари 1993 г. премиерът излиза с икономически „План за действие", който предвижда спад на производството в рамките на 4%, инфлация от 90-100% и бюджетен дефицит от 6 до 9% от БВП. Тази реалистична програма след големите сътресения от 1992 г. обаче не удовлетворява МВФ и Световната банка и те изразяват своите съмнения дали България създава благоприятни условия за външно кредитиране[19]. Позицията на международните финансови институции поставя под въпрос основната цел на правителството – привличането на външни инвестиции. По второто направление – приватизирането, проф. Беров е принуден да се съобразява с мнозинството на БСП, което защитава запазването на големите държавни предприятия в областта на добивната, оръжейната индустрия и енергетиката. Затова, когато през август 1993 г. е подготвено приватизирането на 500 средни и едри предприятия, те са от други отрасли. А дотогава в България е осъществена само една голяма приватизационна сделка – на завода за царевични продукти в Разград, която е закупена от белгийска фирма.

За приватизацията на земята също се търсят улеснения, тъй като до края на 1992 г. само една четвърт от бившите поземлени владения са върнати на собствениците. Създават се облекчения при трансформацията на „ликвидираните" ТКЗС в нови кооперации, в които вече влизат както собственици, така и арендатори на земята – така процесът се ускорява и до началото на 1994 г. е върната 46% от обработваемата земя. Този опит да се подпомогне селското стопанство, за да бъде обработена колкото се може повече земя, е посрещнат от СДС с обвинения в рекомунизация.

Сложната парламентарна картина възпрепятства още две намерения на правителството – да се приемат два закона: за банкрута (за да се сложи край на изтощаващото бюджета рефинансиране на губещите държавни предприятия) и за данъка върху добавената стойност. При това СДС на Филип Димитров, верен

[19] *Кранптън, Р.* Кратка история..., с. 335.

на първоначалната си позиция, че правителството е „криптокомунистическо", воюва с всяко действие и намерение на проф. Беров независимо от икономическата или политическата му логика.

Отделен много голям за България проблем става ликвидирането на негативните последици от обявения от А. Луканов мораториум върху плащанията по външния дълг. Правителството на проф. Беров води сложни преговори с Лондонския клуб на банкерите, на които България дължи 9,3 млрд. долара. През пролетта на 1993 г. българските финансисти отхвърлят предложението да бъдат опростени 38% от дълга, след което успяват да договорят нови отстъпки и накрая се съгласяват с опрощаването на 50% от дълга и намаляването на плащанията по лихвите.

Необходимостта правителството на проф. Л. Беров да търси подкрепа от различни политически сили му пречи да провежда обявената икономическа програма и забавя стопанската реформа – приватизацията, предаването на собствеността върху земята и преструктурирането на икономиката. Последиците от забавянето се измерват с нарастваща безработица, инфлация, престъпност, трансформираща се от индивидуална в организирана. През 1994 г. и президентът Желев оттегля подкрепата си за Беров, а в края на лятото възможностите за действие на правителството се изчерпват напълно и проф. Беров подава оставка. Ето как изглежда цената както на прехода, така и на забавянето му до есента на 1994 г.: брутният вътрешен продукт през 1994 г. е намалял в сравнение с 1989 г. с 24,4%, промишлената продукция – с 49,3%, обемът на строителството – със 72%, а селскостопанската продукция – с 30%. През 1994 г. безработицата достига 20,5% от трудоспособното население, а регистрираните безработни са над 740 хил. души[20]. Допълнително утежняващо обстоятелство за българската икономика са санкциите, наложени от международната общност на Ирак и Либия, а по-късно и на Югославия – по общи изчисления българските загуби от международните забрани за търговия с тези страни са съизмерими с българския външен дълг.

Слабата и с неясна политическа характеристика власт създава своеобразен параван за разцъфтяване на икономически и силови групировки. С подкрепата на министри или чиновници от правителството са узаконени различни застрахователни дружества, чиято дейност е на границата на закона (тогава и точно във връзка със „застрахователната дейност" се ражда понятието „мутра" като символ на новобогаташ – мускулест и натрупал състояние не с умения и ум, а с насилие). Тогава възникват т. нар. финансови пирамиди – финансови къщи, които обещават изключително високи лихви и в началото дори ги плащат, като използват новите постъпления за изплащане на първите вложители, докато накрая обявяват фалит и прибират огромни суми от лековерните и стремящи се към бързи печалби българи. Пак тогава е заложена и бомба със закъснител под банковата система – това е политиката на БНБ за лицензиране на необезпечени търговски банки.

[20] Данните са от: Правителствена програма за 1995-1998 г. С., май 1995, 3-6.

Външната политика на правителството на Беров продължава линията на президента Желев, а не на бившия премиер Ф. Димитров. Тя е обърната последователно на Запад, макар че се стреми да поддържа добри отношения и с Русия. По време на официалното посещение на проф. Беров в Русия през април 1993 г. е подписано споразумение за съвместно усвояване на газовото находище в Ямбург и за построяване на газопровод от находището до границата на Русия. Това споразумение има много голямо значение за българската енергетика, тъй като благодарение на него тя може да се снабдява с по-евтин природен газ, отколкото са световните му цени. Правителството прави немалки усилия да впише България в западната система за сигурност – на 14 февруари 1994 г. то подписва споразумение за присъединяване към програмата на НАТО „Партньорство за мир". Според премиера Беров, който изпълнява функциите и на външен министър, най-важно за България е *„спазването на разумен и прагматичен баланс... с основните международни сили"*[21].

2. 3. Лявата вълна и българският преход – 1994 – 1996 г.

С оставката на проф. Беров пред България се открива възможност да потърси нова форма на управление с ясна политическа отговорност. Предсрочните избори са обявени за края на 1994 г., а за тримесечния междинен период президентът Желев назначава служебен кабинет под ръководството на икономистката и шеф на Агенцията по приватизация Ренета Инджова. С това президентско решение за пръв път в историята на модерната българска държава на премиерския пост застава жена. Чрез служебното правителство президентът иска да покаже и своя идеал за ефективно управление, въпреки че от формална гледна точка единствената задача на кабинета е да проведе парламентарните избори. С тази задача той се справя добре, а останалите амбициозни цели остават по-скоро като заявени намерения. Обществото запомня и няколко остри израза на министър-председателката, от рода на тези, че правителството на Беров е правителство на Мултигруп или че бездомните кучета в София трябва да се избият.

Третите поред демократични избори в България се провеждат в много променена вътрешно- и външнополитическа обстановка. За петте години промени българите преживяват различни варианти на управление – безсилието на А. Луканов, опита за коалиционно управление на Д. Попов, крайностите на Ф. Димитров, блокираните действия и опитите за балансиране при проф. Л. Беров. До момента преходът е показал предимно негативните последици от реформите – снижаване на жизненото равнище, загубена социална сигурност, нарастваща безработица, намаляване на производството в селското стопанство и в промишлеността, загубени външни пазари, инфлация, която унищожава не само доходите, но и спестяванията. Разочарованието, което предизвикват тези последици на прехода, поражда естествена носталгия по сигурното, макар и небогато съществуване от годините на държавния социализъм.

[21] Външната политика на...., 88-104.

Носталгичните настроения в България се вписват в надигналата се „лява вълна", която може да се усети през този период из цяла Източна Европа. Нейните видими белези в Централна Европа са следните факти: през есента на 1993 г. изборните резултати в Полша дават правото да се завърнат във властта на бившите комунисти, трансформирали се в Съюз на демократичната левица, в средата на 1994 г. същото прави и Унгарската социалистическа партия. Тези две държави „отличнички" в прехода са пример за останалите, те показват, че бившите комунисти могат да излязат от т. нар. постноменклатурно гето, да си върнат доверието на населението и да спечелят изборите при демократични условия. При това връщането на бившите комунисти на власт е възприето като нещо нормално и от останалия свят, което омаловажава идеологическите доводи на крайните в СДС, че да се гласува за БСП е равнозначно да се гласува против демокрацията и за връщане към комунизма. Разпадането на СССР също се отразява благоприятно на „лявата вълна", тъй като то помага да се деидеологизира отношението към Русия (да престане да се гледа на нея като „империя на злото"), която продължава да бъде основен енергиен износител за Източна Европа, както и огромен пазар, който при това е привикнал към неособено качествените източноевропейски стоки.

На изборите, проведени на 18 декември 1994 г., БСП се явява изцяло променена като ръководство в сравнение с предишните избори. В предизборната й програма присъстват умерени обещания – да се прекрати спадът във всички обществени и икономически сфери, да се поведе решителна борба с престъпността, да се възроди селското стопанство. Основното предизборно послание на БСП е „*Да спрем разрухата, да обновим България*"[22]. Макар в предизборните документи да няма директни внушения, че БСП ще се опита да върне социализма, много българи вярват, че това е възможно и се надяват точно на това. Те живеят с илюзията, че ако БСП управлява, тя ще може да възстанови спокойствието и сигурността от живота преди прехода (при това, изправени пред новите предизвикателства, много българи вече са забравили недостатъците на онзи живот). СДС отива на изборите вътрешно разединен, с много различия в отношението си към по-далечното и по-близкото минало, към президента, към монархията. Вътрешната криза тласка много привърженици на СДС към

[22] Основно обещание е „*възстановяването на производството*", но то е съпроводено с искания за приватизация на държавните предприятия и за развитие на пазарната икономика, с уговорката, че трябва да има „*ясни правила в пазарните отношения*". Разбира се, както е редно за една лява партия, присъстват и социални обещания за „*бариера пред бедността*", запазване на „*безплатната медицинска помощ*", отделяне на „*по-голям дял от държавния бюджет*" за българската култура, „*общодостъпно образование*" чрез „*безплатно обучение*", съхраняване на научния потенциал на България и т. н. Като цяло програмата звучи привлекателно, но не е ясно доколко може да бъде реализирана в условията на България в края на петата година от прехода. Предизборна платформа на БСП. – Ново време, 1994, кн. 6, 83-98.

носталгия към още по-далечното минало на монархията, олицетворявана от детронирания и изгонен през 1946 г. български монарх Симеон II, който живее в Мадрид и прави отдалеч умерени изказвания за хода на българския преход[23].

Резултатите от изборите съществено променят парламентарната конфигурация. Първа излиза БСП (в коалиция с БЗНС „Александър Стамболийски" и с Политическия Клуб „Екогласност"), която получава 43,5% от гласовете, но абсолютно парламентарно мнозинство със 125 депутати от общо 240. СДС понася тежко поражение, той получава по-малко гласове от дотогавашните си участия в избори – едва 24,23%, които му осигуряват 69 депутати. Традиционно е присъствието на ДПС с 5,44% и 15 депутати – очевидният спад в гласовете за ДПС се дължи най-вече на новата изселническа вълна към Турция, този път не по политически, а по икономически причини. Бариерата за влизане в 37 НС успяват да прескочат и две нови партии – отделилата се в последния момент от СДС Демократическа партия се съюзява с БЗНС във формацията „Народен съюз", която излиза на трето място с 6,51% от гласовете и 18 депутати, а популисткият Български бизнес блок (ББББ) на човека-партия Жорж Ганчев привлича 4,73% от гласовете и влиза в 37 НС с 13 депутати[24]. Освен за нова смяна на настроенията в българското общество, завръщането на БСП на власт свидетелства и за нещо друго – че новият демократичен парламентарен модел се е стабилизирал, тъй като България вече е преживяла двукратната смяна на властта по мирен и демократичен път. С други думи, страната е издържала „теста на двойната промяна", формулиран от наблюдавали и други преходи към демокрация политолози[25].

---

[23] До пролетта на 1996 г. монархът в изгнание присъства задочно, но осезаемо в българския политически живот, без да се е връщал. Около неговата личност се съсредоточават и много носталгични чувства на част от по-възрастните българи, но умерността му е привлекателна и за някои разочаровани привърженици на действащите в България политически сили. След първото му посещение в България през май 1996 г. и особено след второто, осъществено преди парламентарните избори от април 1997 г., когато той се изказва в подкрепа на формираната от ДПС нова политическа формация Обединение за национално спасение, влиянието му осезаемо намалява. За първото посещение вж.: – Факти, Посещението на Симеон II в България '96, Институт за развитие на демокрацията. За второто: Симеон II: Завръщането. Документално изследване. С., 2001.

[24] *Държавен вестник*, 30 декември 1994 г. Доклад на ЦИК за резултатите от изборите на 18 декември 1994 г.

[25] Това понятие е въведено в употреба от харвардския политолог Самюел Хънтингтън, станал известен по-скоро с друго – с тезата си за „сблъсъка на цивилизациите". Под „тест на двойната промяна" Хънтингтън разбира проверка за стабилността на демокрацията – когато два пъти пъти бъде извършена смяна на управляващите по напълно демократичен път, без това да последвано от сблъсъци и насилие, значи демократичните процедури действат стабилно. Р. Дарендроф използва този принцип първо за следвоенния германски преход към демокрация, но го прилага и за прехода в Източна Европа. *Дарендорф, Р.* Размисли върху..., 69-70.

Въпреки изразяваните от СДС опасения, резултатите от тези избори не променят посоката на прехода – демокрация и пазарна икономика, а предефинират начините за достигането ѝ. Както и в повечето страни от Източна Европа, след като заплаща част от социалната цена на прехода, българското общество се обръща към леви формации, които обещават по-плавно и безболезнено придвижване напред. Връщането на наследниците на комунистическите партии на власт не означава рекомунизация, тъй като нито в програмите си, нито в практическите си действия, нито като състав на ръководството те приличат на комунистическите си предшественички, по-голяма е програмната им близост дори с техните опоненти. Промени обаче настъпват – забавят се темповете на преобразованията. Съвпадението на „лявата вълна" в Полша и Унгария с тази в България обаче е само външно. Голямата разлика е в това, че новите десни сили в Централна Европа вече са успели да извършат икономическата трансформация (шоковата терапия на Лешек Балцерович и дясното управление на Йожеф Антал), докато в България политическото противопоставяне и незрелостта на СДС (той няма нито достатъчен управленски опит, нито дисидентско минало) пречат на този процес. Носталгията по миналото заварва България в момент, когато повратът към пазарна икономика още не е осъществен и стремежът към забавяне на промените се оказва опасен. България остава в междинното положение между държавна промишленост и пазарно разпределение, загубен контрол върху банковата система и утвърждаване на паразитиращи групировки, които се обогатяват от спекула, от приватизиране на печалбите от държавните предприятия, а не от повишаване и модернизиране на производството.

Новото правителство е оглавено от лидера на БСП Жан Виденов и е гласувано на 26 януари 1995 г. То е чисто партийно, ако не броим министрите от двете коалиционни партии: БЗНС „Ал. Стамболийски" и ПК „Екогласност". При съставянето на правителството си Виденов се опитва да балансира между различните групировки в БСП, като включва министри и от прореформаторското, и от консервативното крило. В опит да изпълни предизборната си платформа лявото правителство укрепва държавния икономически сектор – рефинансира задълженията на държавните предприятия, които страдат особено остро от последиците от търговското преориентиране, при което губят непретенциозните руски и арабски пазари, а не съумяват да пробият на други. Тази политика затруднява реализацията на държавния бюджет и проваля споразумението с МВФ. До края на 1995 г. правителството се опитва да изпълни социалните си предизборни обещания, но икономическите реалности му позволяват само минимално да повиши бюджетните заплати и пенсиите.

През октомври – ноември 1995 г. са проведени местни избори, които също носят голям изборен успех на БСП (появява се т. нар. червена карта на България). Това обаче става за сметка на отлагането на важни икономически решения – напр. приближаването на цените на електроенергията и топлоенергията до световните (което означава драстично повишаване). Социалните обещания в предизборната програма и очакванията на населението да се повиши жиз-

неното равнище влизат в противоречие с икономическата логика на прехода, която изисква продължаваща либерализация на цените, закриване на губещи предприятия, приватизация. За лявото правителство високата социална цена на реформите е неприемлива, защото доходите на две трети от българите са под жизнения минимум. Премиерът Виденов до средата на 1996 г. не се решава да започне преструктуриране на икономиката преди всичко заради тежките му социални последици.

В началото на 1996 г. се проявяват признаците на нова икономическа и финансова криза. Неконтролираното от централната власт създаване на нови търговски банки, рефинансирането на губещите предприятия, високите лихви и нерагламентираният износ на капитали предизвикват банкова криза – една след друга банките обявяват неплатежоспособност, което предизвиква паника сред вложителите[26]. Липсата на контрол позволява на търговските банки да отпускат неосигурени заеми, които после не могат да приберат от длъжниците си. Банките фалират, а техните длъжници стават „кредитни" милионери (с взети на заем пари, които не искат или не могат да върнат). Острата обществена реакция принуждава правителството да предприеме ход, който допълнително влошава изпълнението на държавния бюджет – то приема решение да се гарантират спестяванията във фалиралите банки. Банковата система през тези години играе важна социална роля, тъй като високите лихви дават възможност на много пенсионери и безработни да живеят от вложенията си. Те се стремят към онези банки, които обещават по-високи лихви, въпреки предупрежденията на много финансисти, че това означава по-голям риск. Играта с лихвите предпоставя и популярността на финансовите пирамиди, чието рухване помита изобщо доверието в банковата система.

През пролетта на 1996 г. избухва още една криза, която е особено болезнена, защото е свързана с хляба. България либерализира износа на зърно, но в началото на 1996 г. се оказва, че е изнесено повече зърно, отколкото е допустимият минимум, необходим за зърнения баланс на страната. При това приватизацията на зърнохранилищата (силозите) възпрепятства контрола за количеството зърно в страната. През пролетта хлябът започва да не достига, пред хлебарниците отново се появяват дълги опашки. Опозицията използва ситуацията, за да обвини правителството в некомпетентност, но изчисленията на специалистите показват, че в България има зърно, но то не излиза на пазара.

---

[26] Ето как изглежда финансовата криза през очите на макроикономиста: „*...кризата от 1996-1997 г., вследствие на която фалираха 1/3 от банките, притежаващи 1/4 от активите на системата. Причината за кризата на банковата система вече са ясни: лошите кредити в портфейла на фалиралите банки и нарушаването на тяхната ликвидност поради некомпетентно банкиране, отсъствието на банков надзор от страна на БНБ, намесването на политически сили в автономията на системата*". *Савов, С.* Тревожни тенденции в българската икономика. – Понеделник, 1999, кн. 3-4, 50-51.

Премиерът не се решава да използва пазарните механизми за преодоляване на зърнената криза, тъй като това би довело до драстично повишаване на цената на хляба, а за ляво управление това изглежда неприемливо. Спорът за причините за зърнената криза става политически, той остава неразрешен, но така или иначе в големите градове хляб се купува с огромни опашки, а в малките населени места са въведени ограничения при продажбата му.

Икономическата криза активизира противоречията в БСП[27]. Премиерът Виденов е принуден неколкократно да извърши промени в правителството и в крайна сметка да приеме решителна програма за преструктуриране на икономиката, в която фигурира закриването на губещите предприятия (или тяхното приватизиране) и изолирането от бюджета (забрана за допълнително финансиране) на онези, без които националното стопанство не може да съществува. Взето е решение и за бърза приватизация на големите държавни предприятия, за да бъде намален бюджетният дефицит. До тогава правителството на БСП поставя ударението върху т. нар. масова приватизация, при която срещу специални бонове всеки българин може да получи част от държавните предприятия. Масовата приватизация е осъществена, но има малък икономически ефект, тъй като приватизираните по този начин предприятия нямат достатъчно средства за модернизиране или пък приватизационните бонове са съсредоточени в приватизационни фондове, които често прибягват до спекулации. Допълнителна трудност създава задължението на България през 1995 и 1996 г. да изплати вноски от над 2 млрд. долара по външния дълг, което тя е принудена да направи без финансовата помощ на МВФ, а за сметка на снижаването на жизненото равнище[28].

---

[27] Един от най-влиятелните социалисти, бившият министър-председател Андрей Луканов, оглавява движението на недоволните в БСП, които си поставят за цел да свалят правителството на „комсомолците", както те пренебрежително наричат новото поколение социалисти. За това говори и братът на Андрей Луканов Александър Атанасов след убийството на бившия премиер. Той заявява, че: *„Седмица преди убийството на 2 октомври Андрей беше в Москва. Питах го как вървят нещата в България. Той ми каза, че правителството на БСП води нещата в лоша посока. Каза още, че му трябват още само 20 гласа в парламента, за да се реши въпросът с наложителната промяна на властта. Тогава той беше категоричен, че положението е почти неспасяемо"*. в. *Сега*, 1 октомври 1999 г.

[28] Движението на външния дълг през годините на прехода в числа изглежда така: на 10 ноември 1989 г. дългът възлиза на 12 млрд. долара без лихвите (с тях е около 15 млрд.); през 1991 г. е 12,3 млрд.; през 1993 г. – 13,9 млрд.; през 1994 г. – спада благодарение на споразумението за опрощаване на 50% от дълга към Лондонския клуб и остава 11,4 млрд.; през 1995 г. – 10,5 млрд.; през 1996 г. още намалява заради изплащането на части от него и остава 9,6 млрд.; заради траншовете от МВФ след 1997 т. отново започва да нараства и достига 1997 г. – 9,76 млрд., а 1998 г. – 9,97 млрд.; през 1999 г. – само главницата по дълга е 9,4 млрд. (при изплатени 600 млн. и получени 300 млн.), а заедно с лихвите е 11,4 млрд. дол. Куфов, Хр. На всеки българин по $ 1370 външен дълг. в. „Труд", 23 септември 1999 г.

През 1996 г. се проявяват негативните ефекти и на т. нар. система за „изсмукване" на държавните предприятия от икономически групировки, които блокират „входа" и „изхода" на предприятията. Така създадените още по време на управлението на проф. Беров икономически групировки получават печалбите от произведената продукция, а загубите се покриват от държавния бюджет[29]. Решенията за ликвидиране на губещите предприятия и за приватизация означават рязка промяна в политиката на БСП – тя е започнала повторното си управление с надеждата, че може да съживи държавните предприятия, но се е убедила, че в променената икономическа среда повечето от тях или трябва да се закрият, или да се приватизират. Новата програма за начало на структурна реформа е приета почти единодушно, но около списъка на предприятията за ликвидиране и изолиране избухват големи спорове, продиктувани от местни или лични интереси, и процесът отново е спрян[30]. От обявените големи приватизационни сделки е подготвена за финализиране само продажбата на комбината за калцинирана сода в Девня, която още дълго време ще остане най-успешната приватизационна сделка в България.

Най-важното политическо събитие за 1996 г. са президентските избори. Те се провеждат в средата на мандата на БСП и се превръщат в обществена

---

[29] Този процес е забелязан и описан от икономиста Румен Аврамов като голяма опасност за икономическия преход още през 1995 г. Той посочва: *„Доминиращ начин на трансфер на капитал е декапитализацията на държавната собственост. Формите, които приема този процес, са изключително разнообразни. Това, което може да се приеме като историческа неизбежност, е , че в условията на все още господстваща държавна собственост декапитализацията задължително съпътства либерализацията на икономическия живот... Вторият съществен икономически факт е дифузията на собствеността. Размиването на границата между държавна и частна собственост е източник на стабилни коалиции против раздържавяването. Подобна дифузия не се наблюдава в нито една „чиста" икономика и този процес е източник на доход и капитал, какъвто не познават нито развитите пазарни, нито плановите икономики. Задържането на това неясно състояние колкото е възможно по-дълго е очевидна цел на много от ключовите играчи в икономиката... Неясните контури на собствеността (нейната аморфност и дифузия) означават, че нито един от икономическите субекти не отговаря с капитала си за генерираните загуби. Отсъствието на действителна финансова отговорност води до „социализиране" на тези загуби и прехвърлянето им върху цялото общество".* Аврамов, Р. Българската стопанска реформа – четири години по-късно. – Политически изследвания, 1995, кн. 2, 127-131.

[30] Една от причините за това е, че от средите на тази, управлявала в продължение на десетилетия в по-раншния си вид партия, се създават и първите нови икономически субекти. Отново Р. Аврамов: *„В уникалното грюндерство на посткомунизма не съществува „равен старт". На изхода обективно предимство имат тези, които при предишния режим са притежавали действителен достъп до капитала или до нематериалните активи на икономиката".* Пак там, с. 128.

проверка за умението й да управлява по новому. Желанието на БСП да спечели надпреварата за президентския пост е мотивирано и от нестихващата война на президента д-р Желев и с това правителството (особено с него, тъй като то се състои от идейни противници на д-р Желев), както и от необходимостта да се обединят възможно най-широки кръгове в усилията за преодоляване на кризата – затова и предизборното послание на първоначалния кандидат на БСП за президент Георги Пирински е *„Заедно за България“*[31].

Но разочарованието на хората е видимо и общо, а задачата на СДС е само да очертае разумна и приемлива алтернатива. Важна роля за промяната в СДС изиграва смяната в ръководството му – Филип Димитров подава оставка след поражението на парламентарните избори и е заменен с технократа икономист Иван Костов, който има управленски опит от две правителства – на Д. Попов и на Ф. Димитров. Той превръща СДС в стегната и прагматична сила. За да бъдат преодолени вътрешните противоречия при номинацията за президент, СДС за първи път в Европа прилага американския модел на предварителни президентски избори. На 1 юни 1996 г. пред привържениците на „синята идея“ застават кандидатът на коалицията „Народен съюз“ и ДПС Желю Желев и избраникът на СДС юристът Петър Стоянов. Със значителна преднина се налага П. Стоянов и така Ж. Желев е принуден да се оттегли. Опозицията постига споразумение и на президентските избори се явява като Обединени демократични сили (ОДС).

Изборите за президент, проведени на 27 октомври – 3 ноември 1996 г. поставят ново начало в българската политика. Макар и на втори тур, победата на ОДС е толкова значителна (с почти 20% преднина), че дава мотивация на ОДС да поискат предсрочни парламентарни избори. Обратно, неуспехът на БСП задълбочава нейната вътрешна криза – 19 видни леви политици (депутати и членове на ръководството) в открито писмо искат оставката на правителството на Жан Виденов, а външният министър и бивш кандидат за президент Георги Пирински подава оставка[32]. По същото време премиерът Ж. Виденов обявя-

---

[31] През юни 1996 г. заместник-председателят на ВС на БСП Георги Пирински е номиниран като кандидат за президент от името на БСП. При опита за регистрация обаче неговата кандидатура е отхвърлена първо от ЦИК, а после и от Конституционния съд заради неяснота около българското му гражданство. Г. Пирински е роден в САЩ, където баща му е имигрант, и според решението на съдебните инстанции той не отговаря на конституционното изискване президентът да бъде български гражданин *„по рождение“*. Така за втори път след неудачната кандидатура на Петър Бояджиев за премиер БСП е принудена в последния момент да смени своя първоначален избраник с проф. д-р Иван Маразов, който обаче не е известен във от научните среди. Партнира му Ирина Бокова, бивша дипломатка, депутатка във ВНС от БСП и дъщеря на дългогодишния главен редактор на партийния официоз *Работническо дело* Георги Боков.

[32] Тази оставка не е гласувана в парламента до края на съществуването на правителството, тъй като разпадащата се парламентарна група на БСП я лишава от сигурно мнозинство и евентуалното гласуване на оставката на външния министър може да предизвика падане на цялото правителство.

ва, че финансовото състояние на държавата е такова, че единственият изход е страната да въведе валутен борд, който да фиксира българския лев към някоя стабилна чужда валута и да спре инфлацията[33]. Правителствената криза обаче не позволява да се предприемат тези стъпки за преодоляване на финансовата криза. Нещо повече, тя се задълбочава и българската валута започва рязко да се обезценява – в края на 1996 г. 1 долар вече струва 500 лв. и цената му продължава да расте. За да преодолее собствената си криза БСП свиква извънреден конгрес на 21-23 декември 1996 г. Той започва с декларация на Жан Виденов за оставка от всички постове, които заема, като така премиерът и председател на БСП се опитва да отмести споровете от въпроса за и против неговото правителство към проблема какво ще се прави оттук нататък. Виденов възлага на наследниците си възможно най-бързо да съставят ново правителство, което да се справи с икономическата криза. За нов председател на БСП е избран историкът Георги Първанов. Така България посреща новата 1997 г. в състояние на безвластие – президентът Желев е с изтичащ мандат, правителството на Ж. Виденов е в оставка, а парламентът излиза в коледна ваканция, въпреки очевидната икономическа и политическа криза.

Безвластието стимулира действията на опозицията. Още на 3 януари, когато новото ръководство на БСП се събира, за да излъчи своя кандидат за премиер (номиниран е дотогавашният вътрешен министър Николай Добрев), СДС организира първата протестна демонстрация с искане БСП да се откаже от властта. На 10 януари 1997 г. парламентът обсъжда предложена от опозицията декларация за излизане от кризата, но дебатите се проточват и са насочени към отхвърлянето ѝ. В подкрепа на декларацията на СДС от сутринта сградата на Народното събрание е обградена от протестиращи млади хора, а до вечерта напрежението ескалира, заграждения и кордоните са разкъсани, тълпата нахлува в парламента и изпочупва обзавеждането на приземния етаж. Обсадените вътре депутати от БСП са изведени късно през нощта от полицейски части, които разгонват със сила останалите демонстранти. Седем години след началото на промените икономическата криза, съпроводена с масово разочарование от социалистите, отново довежда до улични вълнения, от които се възползва СДС.

---

[33] Тази идея не е нова. Още през 1995 г. икономистът Р. Аврамов на основата на финансовото развитие след 1991 г. предупреждава, че може да се наложи такова решение: *„В по-глобален план, невъзможността да се постигне устойчива стабилизация се дължи на отсъствието на ефективни котви на макроикономическата политика. Номиналните котви от програмата през 1991 г. (кредит и доходи) „поддадоха". Тяхното използване в условия на институционална и политическа неустойчивост доведе до провал на схемата на стабилизация, базираща се върху ограничаване на паричното предлагане. Това насочи вниманието към единствената друга възможна номинална котва – фиксиране (под една или друга форма) на валутния курс". Аврамов, Р.* Българската стопанска..., 130-131.

След първата проява на насилие недоволството се канализира във всекидневни мирни шествия по подобие на демонстрациите в Белград по същото време[34]. След по-малко от месец, през който София отново изживява неколкодневна блокада на основните улици и кръстовища, както и спрян градски транспорт, БСП отстъпва пред натиска и се отказва от мандата си за съставяне на ново правителство. Икономически групировки и кредитни милионери, получили в предходните години огромни кредити от банките, се възползват от кризата и безвластието и стимулират развитието на краткотрайна хиперинфлация – в началото на февруари доларът достига 3000 лв. За две – три седмици дълговете им се стапят, но същото се отнася и за спестяванията на огромна част от българите. Реалната стойност на заплатите и пенсиите достига рекордно ниско равнище – по няколко долара.

На 4 февруари 1997 г. Николай Добрев връща мандата си за съставяне на ново социалистическо правителство. През същия ден е осъществено поредното за българския преход договаряне между политическите сили в България. По модела на Кръглата маса с посредничеството но новия президент Петър Стоянов парламентарните партии се споразумяват парламентът да се разпусне и да бъдат проведени предсрочни парламентарни избори[35].

---

[34]Документална картина на протестите от януари-февруари дават събраните впечатления на участниците. Пробуждането. Хроника на българското гражданско въстание, януари-февруари 1997. С., 1998.

[35] Както показва публикуваната пет години по-късно стенограма от това заседание, решението е взето не според закона, а по политическа целесъобразност. Новоизбраният президент Петър Стоянов по време на заседанието от 4 февруари 1997 г. признава: *„Аз знам какво ще каже министърът на вътрешните работи в оставка, и може би ще е прав обективно, че тези хора не са огромната част от населението, че те са младежи, които задръстват улиците и т. н. Съгласен съм да речем и с това, но тези хора, за да бъдат прибрани, има две възможности: едната възможност е политическо решение на кризата, и те си тръгват доброволно, и втората възможност е... Николай Добрев: Приложение на закона... П. Стоянов: Аз съм привърженик на легалистките методи по принцип, но тук да се каже приложение на закона е много ефемистично. Истински израз на това е да излезе полицията и да се пролее кръв. Не ми се ще даже да обмислям тази хипотеза. Знам какво казва законът, знам и средствата – и ветролети могат да бъдат изкарани, които с вода отгоре да ги разпръснат, знам ги средствата, които законът им дава възможност да използват, но лично аз мисля, че е крайно неуместно дори да обсъждаме тази тема. Това значи България да бъде въвлечена в, може би гражданска война е силна дума, но България ще бъде въвлечена в изключително опасна ситуация, която никой не може да предвиди и никой тук не може да даде гаранция докъде можем да стигнем и как може да бъде спряна. Длъжен съм да мисля, че онези изходи, които в началото на тази криза изглеждаха разумни и които биха се приели добре дори от хората навън, днес вече изглеждат според мен невъзможни. Това се дължи на психологията, ако щете, на множеството хора, събрани навън, но тези искания ескалират от ден на ден. Има може би един механизъм на*

С подписа си под политическото споразумение от 4 февруари 1997 г. БСП признава поредния си неуспех да управлява. Причините за това са много. Сред тях са някои черти на премиера Жан Виденов – неговата неконтактност, несклонност към компромиси, нежеланието му да обяснява пред обществото проблемите на управлението, силният характер. Има и други – БСП се оказва неспособна да осъществи прехода към пазарна икономика, защото противоречията, които съществуват в нея, са не само политически, а и принципни – по възможността лява партия да гради капитализъм[36]. За разлика от полските и унгарските бивши комунисти БСП не успява да стане инициатор на пазарните реформи, а приема да ги осъществи под натиска на кризата едва в средата на 1996 г., когато вече е загубила обществената подкрепа, необходима за това. Роля играе и неблагоприятната обществена атмосфера, в която действа правителството на Виденов – повечето гласове за БСП идват от селата и малките градове, докато големите градски центрове остават трайно враждебни на управлението, подобна е позицията и на повечето медии, които формират общественото мнение. На враждебността на медиите премиерът отговаря със силови действия – отказ от сътрудничество, смени в ръководствата на държавните медии и уволнение на непокорни журналисти, а тези действия допълнително настройват обществото срещу него.

Въпреки икономическите проблеми България продължава „пътя си към Европа" и при социалистическото управление – на 1 февруари 1995 г. влиза в сила Споразумението за асоцииране на България в Европейския съюз, а на 16 декември 1995 г. тя подава молба и за пълноправно членство. България е приета за член на Световната търговска организация (СТО) и е допусната до НЕОКОКОМ. Социалистическото правителство смята за най-желани за България външни партньори Гърция на Балканите, Русия на Изток, Германия на Запад, което означава поврат от силно проамериканската политика на първото

самонавиване у хората, които протестират. Те са вече 27 дни навън на студа и редица други фактори ги правят да бъдат все по-неотстъпчиви. Не искам да коментирам това ли е най-правилното поведение или не, но ние сме изправени обаче пред него в една обективна степен... Георги Първанов: Най-доброто е, както ни посъветваха и някои наши приятели в чужбина, да се постигне съгласие между политическите сили". Стенографски протокол на заседанието на Консултативния съвет за национална сигурност, 04. 02. 1997 г. в. *Дума*, 14 февруари 2002 г.

[36] Почти година след оставката си Жан Виденов сам оценява неуспеха на управлението. Той отрича тезата на много политолози, че лява партия не може да управлява при извършването на десен преход и формулира основните грешки на БСП: *„В първата група (която считам за особено универсална) са причините, свързани с тежкото наследство, което правителствата ни получиха от своите предшественици – „перестроечните" реформатори от края на 80-те години и радикалните „демократи" от началото на 90-те години. Във втората група (най-важната от идеологическа гледна точка) са причините, свързани с неясното, противоречиво и кризисно отношение на*

правителство на СДС. Новата ориентация дава основание правителството на Ж. Виденов да бъде обвинено от политическите си опоненти, че създава „православна ос“ на Балканите. Запазва се и продължава линията за сближение с НАТО – на 2 февруари 1996 г. правителството взема решение за засилен индивидуален диалог със Северноатлантическия съюз. Пак през 1996 г. България е приета за пълноправен член на Централноевропейската инициатива (ЦЕИ), което й дава благоприятни възможности за разширяване на търговията[37].

новите социалистически партии към самата власт. И в третата група (анализът на която вероятно ще се окаже най-полезен в практически план) са причините, свързани с недостатъците и грешките на партията в практиката на управлението“. Виденов, Ж. Новите социалисти и властта – уроци и грешки на управлението. – Ново време, 1998, кн. 1-2, с. 84.

[37] Външната политика на... 105-121.

3. НОВО НАЧАЛО В НОВИ УСЛОВИЯ

Зимната криза изправя България пред икономическа катастрофа, което отрезвява много политици и граждани. Събитията от началото на 1997 г. поставят начало на нов етап в българския преход, етап на бързи реформи, защото за всички вече е ясно, че няма време за дискусии и отлагане. Емблематичен за новия климат става призивът на президента П. Стоянов да бъде затворена „фабриката за илюзии". Българите са принудени да изоставят надеждите, че трудностите на прехода могат да се спестят или да се отложат. Масовите протести от януари – февруари 1997 г. мобилизират в подкрепа на реформите нови обществени кръгове – младежи и студенти, които нямат спомен от социалната сигурност при социализма, а искат България възможно най-бързо да последва модела на Западна Европа или поне на бившите социалистически страни от Централна Европа. Привържениците на бавните реформи, на поносима цена за непрекъснато обедняващото население, категорично са отстранени от властта, а тяхната теза започва да се асоциира с икономическата катастрофа. В такава атмосфера, наситена с младежката еуфория от постигната победа, на сцената излизат нови политици. Те се идентифицират със СДС, но изглеждат по-различно от СДС на Ф. Димитров и нямат нищо общо със създадения от д-р Желев СДС. Появяват се нови лица, които предпочитат да забравят дрязгите от миналото и да протегнат ръка и на политиците, които в предишните години са напуснали СДС, но са готови за политическо сътрудничество. Така е формирана широка коалиция за реформи, в която участва Народният съюз и много по-малки партии като БСДП и ВМРО. Възстановяват се и добрите отношения с ДПС (след като са загърбени огорченията от управлението на СДС и от ролята на ДПС при свалянето на Ф. Димитров).

3. 1. Служебното правителство на Ст. Софиянски

Парламентарните избори са обявени за 19 април 1997 г., а за времето до провеждането им изпълнителната власт е поверена на ново служебно правителство, назначено от президента П. Стоянов на 12 февруари 1997 г. За министър-председател той посочва популярния кмет на столицата Стефан Софиянски. Извънредната ситуация, в която се намира България, обуславя разширените прерогативи на това президентско правителство, чиято задача съвсем не се свежда само до подготовката за изборите. Широките пълномощия целят да започне преодоляването на кризата (това е фиксирано в специална декларация

на парламентарните сили, подписана също на 12 февруари)[1]. Политолози отбелязват, че разширените права на служебното правителство влизат в противоречие с конституционната постановка за парламентарно управление и дори виждат еволюция на България към полупарламентарен полупрезидентски режим[2]. Действително още на 17 февруари 1997 г. правителството на Софиянски внася кандидатурата на България за членство в НАТО, а месец по-късно, на 17 март, подписва Меморандум с МВФ, който определя новите условия за сътрудничество след политическата криза. И двете действия влизат в прерогативите на парламента, но в острата политическа криза осъществяването им от служебно правителство се възприема като спасително за България и почти никой не протестира (БСП се обявява само против членството в НАТО). За краткото си управление Софиянски успява да посети Русия и да постигне споразумение със супергиганта Газпром, което обаче е само по принцип и не решава проблема с цените на доставките на газ за България. То обаче се оказва достатъчно, за да се затвърди впечатлението, че новият премиер лесно се справя с всякакви проблеми.

---

[1] За по-широки пълномощия на правителството, което трябва да последва политическата криза от януари – февруари 1997 г., се договарят политическите лидери още на заседанието при президента Стоянов на 4 февруари 1997 г. Пръв Иван Костов повдига въпроса „*да потърсим широко национално съгласие за ролята на служебното правителство... Може да се дадат правомощия на служебното правителство или на президента да сключва заеми и да търси помощи... да се подготвят споразуменията с международните финансови институции*". Темата продължава Йордан Соколов: „*този служебен кабинет именно трябва да бъде приет с консенсус и с консенсус политическите сили да определят функциите и задачите, които ще изпълнява*". Жан Виденов изразява съмнение изобщо във възможността за действие на служебно правителство: „*Струва ми се, че само служебно правителство, без парламент, без подкрепа на политически сили и нормален кабинет с разстроени връзки с местната власт и вътрешна администрация няма шансове*". Следва го Георги Първанов: „*Но искам да заявя, защото чувствам настроенията в нашата парламентарна група, че едва ли може да се очаква ние да участваме в едно обсъждане и приемане на разширени пълномощия на служебния кабинет*". Решително за разширените пълномощия на служебното правителство се оказва мнението на вътрешния министър в оставка и носител на мандата за премиер Николай Добрев: „*Макар че от гледна точка в интерес на страната, това правителство трябва да има много по-разширени функции. Аз не знам как ще бъде постигнато това. Държавата има трудности в тези дни и трябва да бъдем национални нихилисти, ако не помогнем това правителство да има малко допълнителни функции, които не само осигуряват жизнеосигуряващите система, но и да решава някои наболели въпроси. Говоря за служебното правителство, уважаеми г-н Костов*". Стенографски протокол на заседанието на Консултативния съвет за национална сигурност, 04. 02. 1997 г. в. *Дума*, извънреден брой, 14 февруари 2002 г.

[2] Тенденциите към силна президентска власт обосновава още през 1995 г. Иван Кръстев, а по-късно той доразвива тезата си. *Кръстев, И.* Полупарламентарният режим. Структура и перспективи на партийната система в България (декември 1989 – октомври 1994). – Политически изследвания, 1995, кн. 4, 97-101.

В предизборния период се извършват трансформации и в политическото пространство. Най-важната от тях е решението на 9 национална конференция на СДС (15 – 16 февруари 1997 г.) съюзът да се превърне в политическа партия. С това решение приключва продължилият с години спор за характера на възникналия в края на 1989 г. като широка антикомунистическа коалиция СДС – той се превръща в централизирана партия от християндемократически тип. Окончателно трансформацията завършва на 10 конференция на СДС (17 – 18 октомври 1998 г.), когато е приет устав, налагащ строга централизация, а като основни принципи са фиксирани заимстваните от християндемокрацията: свобода, солидарност, справедливост, човешко достойнство и отговорност. Коалиционните партии в СДС запазват ограничена самостоятелност като „присъдружни" партии, но вече не могат да играят роля при вземането на решения. Като неоспорван лидер в партията до 10 конференция на СДС вече се утвърждава Иван Костов[3].

Голямото разочарование от управлението на левицата дава шанс за изграждане и на една нова лява партия. Тя събира в редовете си повечето от напусналите по различно време БСП фракции, течения или отделни дейци. Решителна за процеса на тяхната консолидация се оказва последната група недоволни от правителството на Ж. Виденов, която напуска БСП едва след февруарската криза[4]. Със съвместните усилия на ГОР, Движението за социален хуманизъм в БСДП[5] и напусналите БСП на 22 февруари 1997 г. е учредена Българската евролевица (БЕЛ). За председател на новата формация е определен Александър Томов от ГОР, а политически секретар става Николай Камов, бивш член на

---

[3] По думите на лидера на СДС основното мото на конференцията звучи така: „*Силата е в нас, Ние сме силата. Ние сме властта*". Иван Костов отправя и критики към сините активисти в няколко точки: че не пазят доверието на хората, че лошо работят с медиите, че нямат добър диалог със структурите на гражданското общество, че имат прекалено самочувствие, че проявяват стремеж към господарстване и че се отнасят безгрижно към корупцията.

[4] Петима известни дейци на БСП – депутатите Николай Камов, Елена Поптодорова, Филип Боков, Ивайло Калфин и кметът на Добрич Лъчезар Росенов, отправят писмо до ВС на БСП, че напускат БСП. В него те пишат: „*Вярвахме, че БСП притежава политическия, кадровия и интелектуалния потенциал, за да заеме водещо място в този процес. За съжаление тези надежди рухнаха безвъзвратно. Това стана очевидно през последните две години. Рухна не само едно правителство, рухна доверието в способността на БСП... да провежда адекватна на реалностите реформаторска политика... Причините за това развитие на нещата... се коренят в избрания през 1990-1991 г. неправилен и стратегически недалновиден модел на „оцеляването" на БСП*". До ВС на БСП. – Ново време, 1997, кн. 1, 113-114.

[5] Тази формация е създадена още през 1996 г. около един от лидерите на БСДП Стефан Радославов като лява алтернатива в рамките на БСДП. *Радославов, С.* Хуманизъм на новото време. За какво се бори Движението за социален хуманизъм. С., 1996.

ръководството на БСП. Една година по-късно, на учредителния първи конгрес на БЕЛ, проведен от 28 февруари до 1 март 1998 г., ръководството е утвърдено.

Предизборната кампания на СДС се гради върху увереност в силите и вяра в победата, докато БСП е в отстъпление и дезинтеграция. Новото социалистическо ръководство се надява, че може да намали отлива от левицата, като отрече собственото си управление (идеята е избирателите да се убедят, че новите дейци от БСП нямат нищо общо с управлявалите доскоро). Тази тактика не може да донесе значителен успех, защото в осъществяването й участват част от министрите от същото правителство – на външните работи Г. Пиринski и на вътрешните Н. Добрев. Освен това тя засилва усещането сред дейците на стогодишната партия, че всеки път тя се спасява като се отрича от водачите си – както от комунистическия период (В. Червенков, Т. Живков), така и от прехода, когато по ред се дистанцира от П. Младенов, Ал. Лилов, А. Луканов (убит от наемен убиец в навечерието на кандидатпрезидентската кампания на 2 октомври 1996 г.), Ж. Виденов. Спорът кои са причините за краха – неудачните действия на правителството или борбата на част от ръководството на БСП срещу него, продължава и след изборите и пречи на БСП да изработи позитивна програма и облик[6]. Всъщност този спор трудно би могъл да приключи с някаква категорична позиция, тъй като основания има и в едната, и в другата гледна точка[7].

3. 2. Нова конфигурация в 38 НС

Силно променените обществени нагласи предопределят резултатите от парламентарните избори на 19 април 1997 г. Абсолютно мнозинство в 38 НС с 52,26% и 137 депутати получава ОДС (СДС, Демократическа партия, БЗНС, БСДП, ВМРО). Трайните нагласи в обществото въпреки разочарова-

---

[6] В този спор се включва бившият премиер *Ж. Виденов* с дискусионната си книга „Отвъд политическия театър", издадена през 1998 г., но и историкът *Илчо Димитров* с „Превратът и една година по-късно" (С. 1998).

[7] Опит да оцени причините за неуспеха на правителството на БСП е направен от ръководството на БСП, но то не успява да достигне до единно решение. Частичната официална оценка е публикувана и в нея между другото се казва: *„Управлението на ДЛ протече при висока степен на обективна неуправляемост на икономическите и социалните процеси. Правителството на ДЛ не успя да реализира програмните си цели. За да успее, то трябваше да осъществи такива икономически действия, които изискват съгласието на цялото общество. Но такова съгласие не беше постигнато нито в обществото, нито в политическата сила, излъчила правителството... Главната поука от неуспешното управление е, че не просто за правителството, а и за БСП се оказа невъзможно да се справи с изключително трудната задача да управлява в условия на висока степен на неуправляемост на икономическите и социалните процеси"*. Вж.: *Баева, И.* Участието на БСП в управлението – трудна равносметка. – Ново време, 1997, кн. 2-3, 13-22.

ето все пак отреждат на БСП (заедно с партньорите й) второто място с 22,07% и 58 депутати. На трето място излиза една нова политическа формация от познати партии – Обединение за национално спасение (ОНС) със 7,6% и 19 депутати. ОНС разчита на електората на ДПС, но издига кандидати и от малките центристки партии, бивши членове на СДС – БЗНС – „Н. Петков", Зелена партия, Партия на демократическия център, Нов избор и монархистите от „Царство България"[8]. Евролевицата също намира място в парламента с 5,5% и 14 депутати, както и ББББ на Ж. Ганчев с 4,93% и 12 деп.[9] Новият подход личи още в началото на дейността на 38 НС – станалият вече традиционен конфронтационен дух е заменен от сътрудничеството. Приета е обща парламентарна декларация за излизането на България от кризата, която оформя т. нар. реформаторско мнозинство с участието на всички парламентарни групи без БСП.

На 21 май 1997 г. 38 НС утвърждава новото правителство на ОДС, оглавено от Иван Костов, с участието на СДС и Народен съюз (негови представители са вицепремиерът Веселин Методиев, който е и министър на образованието и науката, както и земеделският министър Венцислав Върбанов). Правителството е политическо, министрите са членове на ръководството на СДС, което не му пречи да получи подкрепата на още три парламентарни групи (179 гласа). Само депутатите от БСП гласуват против. Иван Костов излиза с амбициозна програма за бързи и решителни реформи, наречена „България 2001 г.". Тя започва с лозунга „Бъдеще за България" и го конкретизира: „*След години имитация на реформи, нагло разграбване на държавата и декапитализиране на българската икономика България има най-сетне шанса да поеме по верния път към нормализация в най-широкия смисъл на тази дума. Даваме си сметка, че действията, които ще предприемем днес, ще имат последици за десетилетия напред... отговорността за България трябва да бъде ясно и категорично поета от някого... ние знаем как да изведем страната от кризата. Крайната цел на нашата програма е България да влезе в новото хилядолетие като цивилизована европейска държава*"[10].

---

[8] Това е първата формация, в подкрепа на която се изказва бившият български цар Симеон Сакскобургготски при краткотрайното си посещение в България за 118-та годишнина Търновската конституция. В словото си той казва: „*Ето защо едно коалиционно правителство би гарантирало едно стабилно и представително болшинство. Бих приветствал подобно прагматично разрешение... Наличието на една широка коалиция моментално ще повиши рейтинга на страната пред международните финансови среди и ще бъде сигналът, че България най-после заслужава тяхното доверие и подкрепа.*" Симеон II: Завръщането. Документално изследване. С., 2001, 148-149.

[9] Държавен вестник, 25 април 1997 г. ЦИК. Решение № 265 от 23 април 1997 г. за резултатите от изборите за НС от 19 април 1997 г.

[10] Конкретните цели са изброени по следния начин: „* *Да постигнем още в края на първата година на управление положителен стопански растеж на основата на финансова и икономическа стабилизация и да създадем условия за развитие на частната*

3. 3. Икономическата стабилизация

Една от нетърпящите отлагане задачи на новото правителство е да реализира заявеното още през есента на 1996 г. намерение на Жан Виденов да въведе валутен борд в България, за да бъде балансиран държавният бюджет и да спре изтичането на парични средства от страната (според финансисти, от България е изнесена валута, която надхвърля или най-малкото е равна на външния й дълг[11]). На 1 юли 1997 г. българският лев е фиксиран към германската марка в съотношение 1 към 1000.

Стабилизацията не закъснява – на 24 юли 1997 г. МВФ отпуска на България втори транш от 140 млн. долара. Започва дълго отлаганото повишаване на цените на транспорта и енергоносителите, чиято цел е те постепенно да достигнат световните. Правителството приема и закони, които следват традиционните искания на СДС. На първо място сред тях е законът за отваряне на досиетата от Държавна сигурност. На 22 октомври 1997 г. е оповестено, че 23-ма висши държавни чиновници имат досиета в ДС, както и 14 депутати от всички парламентарни групи, за които обаче не се предвиждат никакви санкции[12]. Отваря-

---

*инициатива. * Да приватизираме държавните предприятия, за да има всяко от тях отговорен стопанин; да преструктурираме или затворим губещите предприятия, за да престанат да произвеждат загуби за сметка на целия български народ. * Да възстановим напълно частната собственост върху земята и възродим българското земеделие. * Да разработим модерна индустриална, търговска, инвестиционна и инфраструктурна политика. * Да създадем такава социална политика, при която всеки български гражданин да бъде сигурен за днешния и утрешния си ден. * Да въведем ред и спокойствие за гражданите, да се преборим с организираната престъпност и мафията. * Да отстояваме решително европейската политическа и цивилизационна ориентация на страната; да подготвим в рамките на мандата си приемането на България в Европейския съюз. * Да положим всички усилия България да бъде приета в НАТО до края на четиригодишния период на управление. * Да задържим българските младежи в България, като им осигурим възможност за творческа реализация и шанс за по-добро бъдеще. * Да не допуснем по-нататъшно замърсяване на българската природа. * Да съхраним добрите традиции в образованието и културата, като същевременно създадем условия за активен обмен с най-напредналите страни и творци. * Да възстановим значението на общочовешките и особено на християнските ценности, като основа на обществения морал.“* България 2001. Програма на правителството на Република България 1997-2001, 1-2.

[11] Макроикономистът Стоядин Савов пише: *„По различни причини и в различни форми чрез косвени пресмятания може да се направи извод, че в годините на преход в чужди икономики се е преместил наш свободен кредитен ресурс в размер почти равен на външния дълг на страната“. Савов, С.* Тревожни тенденции... , с. 47.

[12] Уличените в сътрудничество с Държавна сигурност трудно могат да се подведат под общ знаменател, защото между тях има щатни служители, дейци на разузнаването, както и истински доносници. Това смесване намалява въздействието на закона в обществото. Имената са обявени публично от вътрешния министър Б. Бонев на 22 октомври

нето на досиетата на публичните личности, започналите чистки в държавния апарат, както и масовите уволнения на директори на държавни предприятия предизвикват първите критики към второто правителство на СДС. То е упреквано, че вместо да се съсредоточи върху икономическите реформи, продължава идеологизираната политика от времето на Ф. Димитров за разправа с дейци от миналото.

Постепенно се оформя отдръпването на центристките парламентарни партии от ОДС, за което говори резултатът от първия вот на недоверие срещу правителството на Костов. На 29 януари 1998 г. при гласуването кабинетът получава подкрепата само на депутатите от ОДС, докато останалите партии от „реформаторското мнозинство" или се въздържат, или не участват в гласуването. Демократичната левица (БСП и коалиция) остава изолирана при това гласуване, но и „реформаторското мнозинство" се разпада. Година по-късно правителството отново е подложено на вот на недоверие, този път заради провалената структурна реформа в индустрията. Вотът е внесен от обединената опозиция и при гласуването, проведено на 7 април 1999 г., срещу правителството вече гласуват над 80 депутати.

Сътресенията от началото на 1997 г. съвпадат с периода на стабилизация в Източна Европа. След трудните години на прехода икономиката на този европейски регион най-после се стабилизира. В края на 1997 г. международните икономически институции обявяват, че икономическият спад е спрян и започва растеж на БВП. Данните дават основание да се обяви, че преходът е приключил. За съжаление, тази констатация не се отнася до балканските страни в преход, при които спадът продължава и през следващите години. В България през 1997 г. БВП намалява със 7,5% в сравнение с предходната 1996 г.[13] Така 1997 г. задълбочава още повече разривът, настъпил в развитието на бившите социалистически страни от Централна Европа и от Балканите, които трайно се обособяват като специфичен европейски регион, наричан все по-често Югоизточна Европа, за да се избегнат негативните асоциации с историческото понятие Балкани.

До началото на 1999 г. икономическите реформи на правителството се изразяват в преструктуриране на цените (съобразяването им с пазара, което за потребителите означава тяхното нарастване) на различни стоки и услуги, както и приватизация на големите предприятия. Приватизационният процес среща сери-

---

1997 г. Депутатите са: от СДС – Георги Колев, от Народен съюз – Георги Манов; от Евролевицата – Людмил Маринчевски; от ОНС – Кемал Еюб, Осман Октай, Юнал Лютфи, Ахмед Доган; от ББЗ – Георги Агафонов, Христо Иванов, Христо Смоленов; от ПГДЛ – Петър Башикаров, Любомир Божков, Тодор Костадинов, Евгени Кирилов.

[13] Според изследване на ООН за развитието на условията за живот в Източна Европа българският БВП е намалявал в годините на прехода по следния начин: ако се приеме БВП от 1990 г. за 100%, то през 1991 г. той е 88,8%, през 1992 г. – 81,8, през 1993 г. – 80,6%, 1994 г. – 82,1, през 1995 г. – 83,8, през 1996 г. – 74,7, през 1997 г. – 70,6%.

озни трудности, главно заради конфликтите в бивша Югославия и финансовата криза в Азия. Дълго време най-успешната приватизационна сделка си остава договорената още през 1996 г. продажба на „Соди"-Девня, другите големи предприятия трудно намират купувачи, макар и за минимални суми. Дори и „перлата" на приватизацията – Българската телекомуникационна кампания е договорена на три пъти по-ниска цена от очакваната (510 милиона долара вместо реалните милиард и половина). Но и тази цена не помага да се приключи приватизацията с успех и БТК си остава непродадена чак до 2004 г. С големи трудности е осъществена продажбата на Нефтохим на руската Лукойл, на Кремиковци и т. н. Важен задържащ фактор за икономическото развитие остават неефективните държавни монополи, които според Търговския закон са изключени от процедурите по несъстоятелност и ликвидация[14].

Особено болезнено за обществото е разграждането на социалната държава, останала от социализма. В годините на прехода безплатното здравеопазване и образование изживяват тежка криза, тъй като минималните финансови средства, които може да им отпусне държавата, както и пазарните условия в останалите сфери ги тласкат към „дива" комерсиализация. Резултатът е рязкото влошаване на здравните услуги, въвеждането на заплащане при избор на лекар или здравно заведение, отмяната на безплатните учебници, въвеждането на платено обучение и в държавните висши училища[15]. На 1 юли 2000 г. започва здравната реформа, като на мястото на формално безплатната медицинска помощ е въведена системата на лични частни лекари и зъболекари, здравни застраховки и заплащане на прегледите и процедурите[16]. Кризата в образованието е отчетена в доклад

---

[14] Според анализа на Агенцията за икономически анализи и прогнози „Икономиката на България през първата половина на 1999 г.": *„Поведението на държавните монополи може да бъде съвсем различно от това на частните. Тяхната монополна сила може да се изрази в генериране не на печалби, а на огромни загуби, необслужвани задължения и високи разходи за заплати – значително над средните. Ефектът от такова поведение увеличава загубите за обществото"*. в. *Пари*, 14 октомври 1999 г.

[15] Икономистката Татяна Хубенова-Делисивкова вижда друг аспект в отмирането на социалната държава – като последица от въвеждането на валутен борд и примирение на населението. Тя пише: *„оттеглянето и дори прекратяването на т. нар. социална държава заедно със структурните мерки по съкращаване на бюджетната сфера и закриването на работни места в държавни предприятия се възприемат като необходими мерки, наложени от валутния борд. По този начин се наблюдава процес на отлагане във времето на очакванията на българското общество за подобряване на икономическото положение у нас"*. *Хубенова-Делисивкова, Т.* Валутният борд и макростабилизацията на българската икономика в средносрочен аспект. – Понеделник, 1998, кн. 2, с. 121.

[16] В изследване на Световната здравна организация за 2000 г. за качеството на здравно обслужване между 191 страни България е поставена на 102 място. Подреждането е направено по следните критерии – продължителност на живота, равенство в достъпа до обслужване, ефективност и реагиране на социалните нужди.

на ЮНЕСКО от юни 1998 г., в който като илюстрация за намаляващото финансиране на образованието е посочена България, където държавната субсидия е намаляла с три четвърти. Спадащата раждаемост, обезлюдяването на селата и финансовата криза водят до закриване на училищата с малко ученици, а това от своя страна затруднява достъпа до образование на цели групи население, напр. на циганското или на това от малките села.

Успешните за СДС избори през 1996 и 1997 г. слагат край на войната между президент и премиери (Ж. Желев атакува последователно Ф. Димитров, Л. Беров и Ж. Виденов). Новият климат дава възможност институциите на изпълнителната власт да съгласуват важните външнополитически инициативи. На 9 октомври 1997 г. в Страсбург президентът П. Стоянов, подписва Рамковата конвенция за националните малцинства и по такъв начин предрешава изхода от продължилия дълго спор за правата на етническите групи в България (по конституция няма национални малцинства) – дали трябва да ползват само индивидуални или могат да имат и колективни права. На 18 февруари 1999 г. на българския парламент му остава само до потвърди подписа на президента, като ратифицира рамковата конвенция, макар и със съпроводителна декларация.

България продължава и „пътя си към Европа". На 17 юли 1998 г. тя е приета за член на ЦЕФТА (Централноевропейската зона за свободна търговия), с което влиза в по-широката икономическа общност на Унгария, Чехия, Словакия, Словения, Полша и Румъния. Особено важно за нашата страна е нормализирането на отношенията с Македония, което става възможно след политическата смяна в Македония, която довежда на власт правителството на ВМРО – ДПМНЕ, оглавено от Любчо Георгиевски. Спорният въпрос за македонския език (дали е български диалект или отделен език) е разрешен прагматично с подписаната на 22 февруари 1999 г. българо-македонска декларация на двата езика[17].

Балканските конфликти, които съпровождат разпадането на Югославия, продължават да създават сериозни проблеми и на България. Международните икономически санкции срещу Югославия влошават търговските възможности, като в същото време стимулират нелегалната търговия, даваща препитание на населението в западните части на България, но е в ущърб на държавата. Несигурността на Балканите отблъсква чуждестранните инвеститори и затруднява приватизацията. Особено големи са политическите и икономическите трудности, породени от войната на НАТО с Югославия заради нарушаването на човешките права в Косово, започнала на 24 март 1999 г. Бомбардировките на НАТО блокират търговския път на България към Европа, а разрушените мостове на р. Дунав я отрязват от речната търговия. България понася големи загуби от войната, което допълнително снижава и без това ниското жизнено равнище.

[17] По същия начин е постъпвала и властта до 1989 г., когато през 70-те години е подписала няколко спогодби между НР България и НР Македония на двата езика.

Войната на НАТО поляризира и настроенията в българското общество. Икономическите загуби, масираните бомбардировки и над цивилни обекти в Югославия, няколкото ракети, които падат на българска територия (една разрушава покрив на къща в софийското предградие Горна баня) засилват антинатовските настроения. Група интелектуалци с подкрепата на някои опозиционни сили (на първо място БСП) създават протестно движение срещу натовските бомбардировки, което организира демонстрации, митинги и подписки. Въпреки негативните обществени нагласи правителството на Костов поема политическата отговорност и налага в парламента решението България да заяви подкрепата си за НАТО. През есента на 1998 г. българските институции заявяват стриктен неутралитет в ескалиращия конфликт, но през пролетта на 1999 г. България се солидаризира с НАТО, като се мотивира с желанието си да потвърди „*цивилизационния си избор*". На 4 май 1999 г. парламентът предоставя част от българското въздушно пространство за самолети на НАТО (по-късно е даден и сухопътен коридор, който обаче не е използван, тъй като междувременно военните действия приключват). Този акт е много непопулярен сред либералната българска общественост, той е атакуван и от опозицията, но, от друга страна, с подкрепата си за НАТО и категоричната си позиция срещу режима на Милошевич България печели благосклонността на много западни лидери и обещанието през декември 1999 г. на срещата на ЕС в Хелзинки да бъде поканена да започне процедурата по присъединяване[18].

Както вътрешните, така и международните наблюдатели започват да изразяват и опасения, основани върху ниската икономическа активност, негативния външнотърговски баланс[19] и тенденцията за стабилизиране на

[18] Европейският комисар по процеса на присъединяване към ЕС Гюнтер Ферхойген отговаря на въпрос на германската телевизия „Феникс" за присъединяването на България: „*Политически България се развива много положително напоследък. Има големи трудности в икономиката поради конфликта на Балканите. Затова трябва да ѝ помагаме да преодолее последиците от кризата в района*". Той предлага през декември в Хелзинки България да бъде поканена, но с условието, че пътят за присъединяване ще бъде значително по-дълъг от 5 години. в. *24 часа*, 22 септември 1999 г. На 13 октомври 1999 г. Европейската комисия препоръчва на срещата на високо равнище през декември в Хелзинки ЕС да покани през 2000 г. за начало на преговори за присъединяване и втора вълна от 6 източноевропейски държави кандидатки, между които е и България. За нашата страна поканата е придружена с условието България да приеме програма за закриване на първите 4 реактора от АЕЦ „Козлодуй" и да продължи решителните реформи към пазарна икономика.

[19] През април 2000 г. заместник-министърът на промишлеността Христо Михайловски обявява, че външнотърговският дефицит на България за 1999 г. ще бъде около 1 млрд. долара, а подобен се очаква и през 2000 г. Все пак има подобрение в търговията, тъй като около 60% от обмена става със страните от ЕС, намалял е износът на черни метали и произведения на химическата промишленост, но се е увеличил този на лека- та – преработката на кожи, обувки и т. н. Негативните очаквания на Михайловски се

бедността[20]. Като важен възпиращ развитието фактор е определена корупцията в държавния апарат (България е на непрестижното осмо място в международната класация по този показател). Минималното нарастване на БВП през 1998 г. се дължи на нарастване в сферата на услугите, но при продължаващ спад на производството. Във външната си търговия България отчита отрицателен баланс, който възлиза на 500 млн. долара. Външният дълг продължава да надхвърля 9 млрд. долара, а вътрешният – 2 млрд.[21] Тенденциите към стагнация продължават и през първата половина на 1999 г., когато износът продължава да намалява (с 23% в сравнение със същия период на 1998 г.), а потреблението – да се свива (средногодишното потребление на месо намалява до 22,6 кг., а на мляко – 55,5 л.) заради снижаващите се реални доходи. Средната работна заплата в България в средата на 1999 г. е около 200 лв. (или 100 евро). В абсолютни стойности тя расте, но изостава от нарастването на цените, особено на такива услуги, без които не може да съществува модерният човек като електрически ток, парно отопление, транспорт, а и заради нарастването на данъците.

Правителството на Костов посреща средата на своя мандат през 1999 г. със заявление, че на 30 юни българският преход е приключил. Основанието му е, че е осъществена структурната реформа, защото повечето губещи предприятия са ликвидирани или приватизирани. Това (приватизацията и раздържавяването) обаче е само тясното разбиране за структурна реформа, докато широкото означава изграждане на по-ефективна икономическа структура, която да включи производства с използване на високи технологии, които са конкурентоспособни и стимулират стопанството към по-голяма пазарност. Тя обаче изисква формулиране и прилагане на национална стратегия, а не хаотичното движение, което се наблюдава в годините на българския преход[22].

осъществяват като външнотърговският дефицит на България нараства не само през 2000, но и през 2001 г., когато вече значително надхвърля 1.5 млрд. долара.

[20] Когато изброява очакванията от валутния борд Стоядин Савов прави извода: *„От тези очаквания само едно се реализира напълно – инфлацията беше спряна, но бедността бе „стабилизирана" на достигнатото равнище на дохода и продължи да разширява своите прояви и обхват поради срива на здравеопазването и образованието, защото безработицата стана по-продължителна и обхвана нови слоеве от населението". Савов, С.* Тревожни тенденции..., с. 44.

[21] По неофициални данни на Българската стопанска камара, капитализираната задлъжнялост на фирмите възлиза на 12 трилиона лева. Пак там, с. 55.

[22] Негативните черти на икономическата реформа в България са описани така: „... *реформата ни предлага корупция, монополни структури, забогатяване на приближени до властниците и безпрецедентна подоходна поляризация на обществото. Разликите в богатството на крайните децилни групи от населението е приблизително 7 пъти. По този показател в Европа преди нас са Русия и Украйна... предприемачество, което преразпределя съществуващи ресурси, вместо да създава нови*". Пак там, с. 53.

През есента на 1999 г. се провеждат поредните избори за местна власт в България (16-23 октомври 1999 г.). Въпреки очакванията и поставените от СДС цели да бъде изтласкана БСП от местната власт така, че да не управлява в нито един от областните центрове, резултатите са много по-различни. Действително СДС печели още на първия тур кметските места в София (Стефан Софиянски) и в Пловдив (Иван Чомаков), а също и в „червените крепости" Видин (Иван Ценов) и Монтана (Златко Живков), но едновременно с това губи големи градове като Стара Загора (Евгени Желев), Бургас (Йоан Костадинов), Русе (Димитър Калчев), Благоевград (Костадин Паскалев). Вторият тур носи нови големи изненади – в морската столица Варна кметският пост е зает от кандидат, подкрепен от БСП (Кирил Йорданов), а в Кърджали за пръв път кмет става не представителят на ДПС (Расим Муса), а независим, подкрепен от СДС (Румен Димитров). Общата рекапитулация показва, че в 14 от областните центрове кметовете са кандидатури на БСП, в 11 – на СДС, а в два (Добрич и Силистра) – побеждават представители на Евролевицата. Участието в изборите се колебае около 50%, а в големите градове спада до 32-35%, което говори за немалко разочарование на населението от управлението.

Политическите изводи от местните избори са, че хората в България, поне на местно равнище, започват да гласуват не толкова заради политическия цвят на кандидата, колкото заради личните му качества и доказаните му умения да управлява. Така се обяснява преизбирането на много кметове на областни градове, независимо от политическата им принадлежност – Стефан Софиянски, Йоан Костадинов, Димитър Калчев, Костадин Паскалев, Лъчезар Росенов, Венелин Узунов, Андрей Андреев, Пламен Еврев. Същевременно става видимо и разочарованието от управлението на СДС (особено сред студентите), което предизвиква Петър Стоянов в специално обръщение във връзка с резултатите от изборите да заяви: *„Отливът на избирателите се дължи главно на разминаването между очакванията на хората след април 1997 г. и начина, по който те живеят днес... разочарованието на българите е не от реформата и от този европейски избор, а от хората, които я провеждаме, и от начина, по който я правим. Да, ние заявихме честно, че реформата ще бъде много болезнена, и хората ни отвърнаха чрез своя вот. Но ние никога не сме казвали, че тази реформа ще бъде придружена от корупция, че тя ще бъде параван, зад който ще се обогатяват големи и малки управници, роднини и близки на властта"*[23].

Финансовата стабилизация и ниската инфлация мотивират решението за деноминация на българския лев, от който отпадат три нули и на 5 юли 1999 г. той се изравнява с германската марка. Двете безспорни постижения на правителството на Иван Костов са политическата и финансовата стабилност. Правителството получава финансова подкрепа от международните институции за сметка

[23] *Стоянов, П.* Браво на народа! Отрезви политиците. в. „24 часа", 25 октомври 1999 г.

на стриктно следваната рестриктивна политика към доходите на населението. Политическата стабилност се дължи на липсата на реална алтернатива – в областта на икономиката решенията се диктуват от МВФ и затова нямат алтернатива, а в политиката опозицията не успява нито да се обедини, нито да формулира нова реалистична и привлекателна за обществото политическа линия. Но спадащата популярност на правителството, демонстрирана при местните избори, както и от многобройните, макар и недоказани, свидетелства за корупция във властта, карат премиера Костов да извърши мащабен „ремонт" на правителството си.

3. 4. Трудности при управлението на И. Костов

Премиерът Костов се възползва от големия външен успех – поканата от Хелзинки през декември 1999 г. България да започне преговори за присъединяване към ЕС, за да смени по-голямата част от министрите си[24]. Обосновката е *„преформулиране на приоритетите, новите цели и задачи на правителството в периода на преговори за присъединяване към ЕС"*[25]. С тази мотивация на 21 декември с постовете си се разделят 10 министри, в това число и тримата вицепремиери Александър Божков, Веселин Методиев и Евгений Бакърджиев, а ги запазват едва шестима. Новият вицепремиер е Петър Жотев, оглавявал Банковата консолидационна компания, новият представител на ДП е министърът без портфейл Ал. Праматарски, назначени са и 7 нови министри, повечето отново с ясна политическа окраска. По всичко личи, че кардиналните промени в правителството на ОДС (то прилича по-скоро на ново, отколкото на ремонтирано) са предизвикани от спадащото доверие на населението към управлението и от икономическите трудности, въпреки общопризнатата финансова стабилизация. През оставащата година и половина до края на правителствения

[24] Иван Костов формулира вътрешните очаквания от този външнополитически успех по следния начин: *„Какво означава европейското членство за българите? Това са реални надежди за по-добър живот, за работа и благоденствие, за социална и здравна сигурност. Но това е и нещо много повече. Това е шанс да излезем от зоната на здрача. С това членство ние се качваме на машината на времето. Влизаме в челото на човечеството – там, където се твори техническият прогрес и където първо идват благата за развитието на науката."* в. *Сега*, 10 декември 1999 г.

[25] При гласуването на новите министри в 38 НС Иван Костов обявява новите задачи на правителството: 1. законодателна програма в съответствие с преговорите с ЕС; 2. облекчаване движението на българските граждани в ЕС; 3. довършване на структурната реформа и изграждане на функционираща пазарна икономика; 4. единна данъчна система и легализиране на скритата икономика; 5. инвестиционна програма с акцент върху заетостта; 6. повишаване на конкурентноспособността; 7. инфраструктурни проекти в транспорта; 8. по-широко участие в социалното и здравното осигуряване; 9. ефективна съдебна система и ред в страната; 10. противодействие на корупцията; 11. реализиране на програми за алтернативна заетост; 12. нов програмен документ по присъединяването към ЕС. в. *24 часа*, 22 декември 1999 г. „12-те задачи на Костов".

мандат основните усилия са насочени към връщане доверието на мнозинството от българите към ОДС.

През 2000 г. обаче тази задача остава нереализирана. Дейността на правителството на Костов е обърната преди всичко към външната политика. Популярната министърка на външните работи Надежда Михайлова проявява голяма активност – тя се опитва да лансира нови идеи за умиротворяване на бивша Югославия и на Балканите, избрана е и за заместник-председател на Европейската народна партия. Особено важно изглежда решението на ЕС да извади България от негативния Шенгенски списък за влизане в общото европейско пространство без специални визи. Такова принципно решение ЕС взема още през януари 2000 г., но трябва да мине повече от година преди то да влезе в сила[26]. За успехите на правителството в тази посока говори и почти единодушното одобрение на българската външна политика от 38 НС на 26 май 2000 г. Трябва да се отбележи, че това се случва за първи път в годините на прехода[27]. Пак с поглед навън, но и към вътрешните проблеми, стартира инициативата на правителството да се съберат „*успелите в чужбина млади българи*", които да обсъдят как могат да помогнат на страната си. С такава идея на 26 април 2000 г. започва първата среща „Българският Великден" на 260 млади българи, половината от чужбина, половината от страната. През лятото на същата година с подобна инициатива излиза и президентът Стоянов – на 26-27 г. на Рожен в Родопите се провежда събор на известни българи от чужбина, които са готови да помислят за бъдещето на България. Направен е опит „Българският Великден" да се превърне в традиция, като е организирано и второ негово издание на 17 април 2001 г. Идеята да се изгради българско лоби по света може да се оцени като полезна и успешна, тъй като погледът на много млади български емигранти се обръща към проблемите на родината.

Удар върху престижа на правителството нанася едно случайно обстоятелство – на 28 февруари 2000 г. в Триполи започва наказателен процес срещу шестима български медици (5 медицински сестри и един детски лекар), обвине-

---

[26] Още в края на 2000 година (21 ноември), при среща на премиера Иван Костов с председателя на Европейската комисия Романо Проди става ясно, че очакваното решение за отмяна на шенгенските визи за България няма да се състои, а въпросът ще бъде разгледан шест месеца по късно, но преди изборите в България. И действително, на 15 март 2001 г., министрите на правосъдието и на вътрешните работи на ЕС гласуват изваждането на България от черния Шенгенски визов списък. Решението влиза в сила през април 2001 г. и е тържествено отбелязано от правителството и парламента като триумф на политиката на Надежда Михайлова и Иван Костов.

[27] Парламентът одобрява външната политика на българското правителство във връзка със затварянето на първите 4 глави от преговорите с ЕС. За проевропейската и евроатлантическата ориентация гласуват 189 деп., като само 3 са против и един се въздържа.

ни в заговор срещу Либия и предумишлено заразяване на 396 либийски деца с вируса на СПИН. Този процес очертава опасността шестимата българи да се превърнат в изкупителна жертва, след като всички други първоначално арестувани чужденци са били освободени след намеса на техните правителства. Българите остават единствените привлечени към отговорност чужденци (заедно с един палестинец), а българските власти не правят нищо повече от непрецизни и неадекватни изявления – министърът на правосъдието например обявява, че правораздаването в Либия не е като в „*белите държави*", което предизвиква протести от либийска страна. Пресата се изпълва с войнстващи и ксенофобски призиви, но с течение на времето изтрезнява, а обяснението за очертаващата се трагедия на българските медици вече се търси в рязко влошените българо-либийски и българо-арабски отношения в годините на прехода, особено от страна на новите политици от СДС. През 2001 г. българската дипломация се активизира и дори външната министърка Н. Михайлова прави опит да възстанови отношенията с арабските държави, но той не дава резултат.

С приближаването на поредните парламентарни избори ръководството на СДС започва да търси съюзници, тъй като е ясно, че за да запази властта си, ще му е нужна много по-широка коалиция от партиите в ОДС. Но силовата политика, която провежда Иван Костов по отношение на бивши и настоящи коалиционни партньори (както и към потенциалните такива), му е спечелила достатъчно много противници. Опитите за ново сближение с „естествения" съюзник ДПС срещат умереното, но твърдо нежелание на Ахмед Доган да се обвърже отново със СДС. На 4 национална конференция на ДПС, проведена на 29 – 30 януари 2000 г., Доган заявява, че възстановяването на ОДС с участието на ДПС е нереалистична перспектива след всичко случило се[28]. Все пак Доган не „затръшва" вратата за преговори и на 14 март 2000 г. в Пловдив се срещат ръководствата на СДС и ДПС. След нея Доган обявява, че в резултат от изборите през 2001 г. ДПС ще участва в управлението и дори очертава параметрите на това участие – вицепремиерско и вицепрезидентско място. Той не уточнява обаче с чия помощ партията на българските турци ще влезе във властта.

На 5 национална конференция на КТ „Подкрепа" (8 – 10 февруари 2000 г.) д-р Константин Тренчев също отправя остри критики към управлението. Според него основните му грешки са корумпираните политици и сгрешения модел на прехода. Д-р Тренчев дори се опитва да създаде нова политическа формация – Демократична алтернатива, която обаче не успява да се утвърди.

---

[28] В интервю Ахмед Доган казва: „*Те* (СДС) *правят стъпки, когато са в слаба позиция. Това е неоспорим акт, който наблюдаваме в последните десет години. Ние сме добронамерени. Въпросът е кризата на доверието да се преодолее с ясни, европейски правила. Допълнителни условия не поставяме. Трябва да бъдем европейци в разбирането на националните интереси, националната стратегия в контекста на евростратегията.*" в. *168 часа*, 4-10 февруари 2000 г.

В такава, по-скоро тревожна вътрешнополитическа обстановка, се провежда 11 национална конференция на СДС на 26 и 27 февруари 2000 г. В „Доклада на комисията за оценка на политическото поведение, организационното състояние на СДС, местните избори и подготовката за парламентарните избори през 2001 г." и заключителната реч (и двете представени от лидера на СДС Иван Костов) са отправени остри критики към „*високомерието и арогантността*" на лидери на СДС, обявено е, че СДС не трябва да бъде трамплин за кариера, че трябва да се прекрати лобирането за частни и групови интереси, че партията трябва да се очисти от корумпирани[29]. Президентът Петър Стоянов отправя поздравление към конференцията на СДС, в което обявява, че с гордост продължава да се нарича „седесар".

За да възвърне гаснещата вяра на обществото в успешното управление, на 11 февруари 2000 г. правителството на Костов внася в парламента пространен отчет (208 стр.), в който са изброени всички успешни действия, но не присъства и сянка от самокритичност. Следваща стъпка в тази посока е представената от премиера актуализирана програма на правителството до края на мандата му през 2001 г. В нея се предвижда замразяването на цените на електро- и топлоенергията, повишаването на бюджетните заплати от юли 2000 г., разкриването на нови 250 хил. работни места. Личи (напр. в обещанията за намаляване на безработицата, които не са реалистични), че тази програма има по-скоро предизборен, отколкото управленски характер. Помощ в тази посока то получава и от международните финансови институции, след като на 3 юли 2000 г. МВФ се съгласява правителството да повиши доходите, да намали данъците и да замрази цените на отоплението и осветлението. Пак в пропагандна посока е поредната парламентарна инициатива на останалия в историята на прехода със закона за „*декомунизация на науката*" депутат от СДС Георги Панев. На 30 март след остър спор в дневния ред на 38 НС влиза законопроектът на Г. Панев за „*обявяване на комунистическия режим за незаконен*"[30]. На 26 април той е приет и става закон, но от дискусията личи, че депутатите бързо могат да се завърнат

[29]Докладът на Комисията е публикуван във в. *Демокрация на* 27 февруари 2000 г. под заглавие „СДС да се освободи от компрометирани политици и да си върне доверието". А заключителната реч, озаглавена „Доверие ще спечелим чрез солидарност с обществото", е в следващия брой от 28 февруари 2000 г. В него И. Костов декларира своето верую: „*Аз пожелавам на СДС това поведение да продължи и в бъдеще. Защото обществото може да се разколебае, обществото може и да се разочарова. Ние трябва да покажем, че това са временни настроения на обществото. Тогава, когато демонстрираме собствената си убеденост в това, което правим. Ние трябва да бъдем единни. Ние трябва да бъдем монолитни около своята програма... Но едновременно с това ние като политическа партия не трябва да приемем да се премества центърът на общественият дебат от политическите теми върху теми от типа корупция, безработица, пенсии и т. н. Ние ще сме лоши политици, ако допуснем това.*"

[30] Това става въпреки нежеланието на значителна част от депутатите от ОДС, но с гласовете на ДПС и Евролевицата.

към реториката от първите години на прехода. Все пак, по думите на президента Стоянов новият закон няма никакви юридически последици, а е само нещо като декларация.

Управляващата коалиция е разтърсена и от вътрешни сътресения – на 18 април 2000 г. бившият вътрешен министър Богомил Бонев[31] обвинява Костов, че прикрива корумпираните и го призовава да подаде оставка. На следващия ден, завръщайки се от посещение в Германия, президентът Стоянов защитава премиера Костов от обвиненията, но и го призовава: „*Иване, кажи си! Те ще те разберат*!" По този начин проблемът с корумпираните в правителството и в управляващата партия СДС се превръща в обществен. Реакцията на Костов е да отправи на 20 април обръщение към населението. В него той отхвърля атаките на бившия си министър и контраатакува[32].

Скандалите продължават и през лятото на 2000 г. Те са свързани както с вътрешната политика, така и с външните отношения. Между тях заслужава да се споменат поне два. Първият е свързан с паметта за спасяването на българските евреи през Втората световна война. На 17 юли става известно решението на Фонда за историческото наследство и на Арбитражния съд в Израел, че ще бъдат премахнати всички паметни плочи от „Гората на България" и ще бъдат заменени с паметник, отбелязващ паметта на над 11 хил. унищожени евреи от Македония и Тракия, а благодарността към българския народ за спасените около 50 хил. евреи ще бъде изразена чрез обща почетна плоча. Споровете избухват най-вече заради премахването на паметната плоча с имената на цар Борис III и царица Йоанна и около причините за израелското решение. То е предизвикано от протестите на наследниците на унищожените евреи от Македония и Тракия, но и от апела на български интелектуалци до израелския президент, подписан и от

---

[31] По-късно, на 9 декември 2000 г., новосъздадената Гражданска партия за България (учредена още през октомври) избира Богомил Бонев за свой председател. ГПБ се самоопределя като дясна и обявява, че ще търси коалиция, но не и със СДС.

[32] В Обръщението си по БНТ Иван Костов заявява: „*Това, което със сигурност мога да кажа за себе си, е същото както през 1997-ма – няма да се уплаша, няма да ви предам и няма да изоставя в никакъв случай своите отговорности на министър-председател и лидер на мнозинството... Ние направихме очевидни грешки като управляващи в центъра и по места... Напомням обаче, че ние сме първите управляващи в България, които събрахме смелостта да посочим открито, че високомерието, арогантността, необяснимото забогатяване и партизанщината заразяват наши структури и политици... Бившият вътрешен министър си отиде, защото загуби доверието на парламентарното мнозинство. Защото не внесе нито един подкрепен с достатъчно доказателства материал, който да доведе до успешен съдебен процес. Нито едно от делата срещу икономическите групировки, които правителството с общи усилия разби, не бе доведено докрай. Богомил Бонев не направи нужното да бъде приложен поне веднъж Наказателният кодекс срещу мафията и организираната престъпност.*"
http://news/script/webdisp.dll/downlowd?TRATH=/info/bta/20000420/00009284.txt

заместник-председателя на НС акад. Благовест Сендов и от бившия депутат от БСП Анжел Вагенщайн. На 27 юли след остър парламентарен дебат за заслуги и вини с над половинвековна давност 38 НС гласува Бл. Сендов да напусне парламентарния си пост.

Вторият скандал е свързан със службите за сигурност. На 18 август 2000 г. шефът на контраразузнаването ген. Атанас Атанасов обявява, че на петима чужди граждани (руски или с руски произход) е забранено да пребивават в страната за срок от 10 години[33]. На 22 август към този „черен списък" са добавени още 8 имена на хора, произхождащи от бивша Югославия. Като причина са изтъкнати застрашените национални интереси и вероятността тези бизнесмени (всички те пребивават в България в това си качество) да са свързани с нечисти (мафиотски) капитали. Това решение се превръща в скандал, защото се свързва с обвиненията в корупция и нечисти икономически сделки и интереси във властта. Той предизвиква трусове и в политическото пространство, които не винаги могат да бъдат разбрани от страничния наблюдател, но не оставят незасегнат и премиера. На 7 септември 2000 г. във вестниците излизат съобщения, че свързаният с Майкъл Чорни руски бизнесмен Григорий Лучански е финансирал СДС преди да дойде на власт, а през 1997 г. е дал 80 хил. долара на фондацията „Бъдеще за България", оглавена от Елена Костова, съпруга на премиера. Костова първоначално отрича, но после признава, че са получили тези пари, но са ги дали за летен отдих на деца. Тези и други медийни атаки към управлението дават основание на Иван Костов на 9 септември 2000 г. на семинар на СДС в Боровец да посвети доклада си на „*медийната* (виртуална) *война*" срещу управлението на СДС. Но впечатлението, че контраразузнаването обслужва политически интереси остава.

Следващият удар срещу правителството идва от главния секретар на СДС Христо Бисеров, който на 26 октомври иска оставката на Иван Костов като премиер заради неуспешната му коалиционна политика[34]. Като съмишленици на Бисеров се очертават депутатите Йордан Цонев, председател на бюджетната комисия и член на НИС на СДС, и Евгений Бакърджиев, ръководител на Софийската организация на СДС. Вътрешнопартийната криза ескалира – НИС на СДС още на 31 октомври отстранява Бисеров и Цонев от ръководството, а на 27 февруари следващата 2001 г. ги изключва и от СДС. Пред обществото те са представени като онези корумпирани сини политици, които са съдействали за снижаване на престижа на СДС. Но прави впечатление, че подобни обвинения са отправени към тях, едва след като започват да искат оставката на Костов. При това положение не предизвиква особена изненада разцеплението в пар-

[33] На първо място между тях е известният бизнесмен с руско и израелско гражданство Майкъл Чорни. Другите са Денис Ершов, ген. акад. Владимир Горшенин (който се занимава с военна техника), Равил Хайрулин и Дмитрий Ширков.

[34] в. *Труд*, 26 октомври 2000 г.

ламентарната група на СДС и създаването на нова група, оглавена от Христо Бисеров и от монархиста Димитър Иванов[35].

Политическите разцепления, обвиненията в корупция и многобройните скандали водят до общо разочарование в обществото от всички политици и техните партии. Все по-често в медиите започва да се говори за необходимостта от самоорганизация на обществото, за предимството на гражданските движения пред политическите партии. Доводите на защитниците на тази теза се базират върху намалената политическа активност, изразена в ниското участие в местните избори през есента на 1999 г. и във все по-големия брой граждани, които заявяват, че не искат да гласуват, защото вече не вярват на никого. Поощрени от подобни настроения голяма група политици от началото на прехода, както и някои интелектуалци, на 28 май 2000 г. създават нова формация – Гражданско обединение на демократичните организации (ГОДО), която обединява 60 по-малки групи. Съкращението едва ли е избрано случайно, като се има предвид съставът на новата формация – Димитър Луджев, Емил Хърсев, Никита Шервашидзе, Стоян Александров, Борислав Ралчев, Хачо Бояджиев, Огнян Сапарев, Байчо Байков, Вежди Рашидов, Андрей Пантев, Коста Богацевски, Паун Цонев, Петко Тодоров, Янка Такева, Недялко Йорданов, Михаил Белчев, Борис Димовски, Еми Барух, Любомир Собаджиев, но то се оказва пророческо, защото обявеният граждански субект никога не се появява реално в политическия живот[36].

Краят на мандата на правителството на Костов е белязан от проблеми с широк обществен резонанс. Заслужава да се споменат два от тях. Една от големите приватизационни операции на правителството[37] е продажбата на националната авиокомпания „Балкан" на Зееви груп холдинг, но в началото на 2001 г. се оказва, че авиокомпанията е пред фалит – на 14 февруари 2001 г. полетите са спрени, на 20 февруари Булстрат започва процедура по обявяването ѝ в несъстоятелност, което е осъществено на 12 март от софийски съд. Лишаването на България от национален превозвач нанася сериозен удар върху престижа на правителството и засилва съмненията в прозрачността и чистотата на процедурите по приватизацията.

---

[35] Това става на 14 март 2001 г., а в новата парламентарна група има 7 депутати от СДС, един от Народен съюз, един от ДПС и един независим. Еволюцията на отцепниците от СДС продължава – на 7 януари 2001 г. в СДС е създадено движение „Екип" от привърженици на Христо Бисеров, в което влиза и бившият секретар на СДС Илия Петров. Целта му е да се създаде Център за политически изследвания.

[36] Всъщност, още при учредяването на новата организация не беше трудно да се предвиди, че не е възможно да се създаде единна формация от толкова разнообразни политици и интелектуалци. Вж: *Баева, И.* Граждански ли са днешните граждански движения? – Понеделник, 2000, кн. 9-10, 123-128.

[37] Най-успешната приватизация е осъществената на 7 юли 2000 г. продажба на най-голямата българска банка „Булбанк" за 360 млн. евро на италианската „Уникредито" (93% от акциите) и германския „Алианц" (5%).

Вторият спор избухва във връзка с политическата намеса в управлението на медиите. Той се отнася до избора на нов директор на БНР. Регулаторният орган за обществени медии НСРТ на 6 февруари 2001 г. избира за директор поета и преводач Иван Бориславов, който дълги години е работил в радиото, но не като ръководител, а не е и специалист по електронни медии. Голяма част от радиожурналистите от БНР посрещат новия директор с протести, тъй като оценяват избора му като политически опит радиото да се подчини на правителството. На професионалните журналистически протести група интелектуалци с Рада Александрова (предимно от Сдружението на писателите, номинирало Бориславов) отговаря с протестна подписка във в. *Демокрация*. Започват уволнения на журналисти, както и съдебно оспорване на законността на избора. Резултатът е обществен спор, в който се сблъскват две мнения за националните медии – едното е, че те трябва да защитават интересите на държавата, следователно на властта, а другото е, че трябва да защитават обществения интерес, който не се покрива с този на управляващите. В крайна сметка проблемът е решен по съдебен път – изборът на Бориславов е обявен за нищожен и на 28 май НСРТ избира за директор на БНР Поля Станчева, която преди това е оглавявала пресцентъра на Народното събрание[38].

В края на 2000 г. може би най-вярната оценка за положението в България е дадена от британското списание Бизнес Сентрал Юръп – че за България годината е била сравнително добра, но за премиера Костов лоша. Безработицата от 18% е висока, но се обяснява със започналото преструктуриране, нарастването на БВП е 5.8%, но преди всичко благодарение на търговията, докато годината е била недобра за селското стопанство и хранително-вкусовата промишленост, а инфлацията е 11.4%. България е привлекла 800 млн. долара чуждестранни инвестиции, което е много добро постижение за Балканите, но не може да се сравнява със средствата, които се насочват към централноевропейските Чехия (3 млрд. дол.) или Полша (8.5 млрд. дол.)[39].

В края на 20 в., настъпил именно в края на 2000 г., България за пореден път в своята история изживява преход. Този път той е от „реален социализъм" към свободно пазарно общество, но се оказва също толкова болезнен, колкото и предишните. Една от причините за това е фактът, че през 1989 г. страната няма никаква готовност за такава рязка промяна. През 10-те години на прехода българите изживяват началната еуфория, когато всички вярват, че са достатъчни

[38] Всъщност, именно тази кандидатура в началото е възприемана като откровено политическа, но след дълбоката криза в БНР през трите месеца междуцарствие, назначаването на Поля Станчева води до преодоляване на кризата. Благотворно въздействие има връщането на работа на уволнените от композитора Александър Бръзицов, заместник на Бориславов, журналисти.

[39] Според доклада на българската комисия към ПРООН, представен на 28 юни 2000 г., от 174 страни България е на 60 място (през 1999 г. е била на 65) с 4 800 долара БВП на глава от населението и със средна продължителност на живота от 71,3 год.

добрата воля и свободата, за да се премахнат ограниченията на социализма и да се стигне до богатството на капитализма. Много време, усилия и разочарования са необходими, докато се разбере, че изградената при социализма социална държава не може да устои на новата конкурентна пазарна среда. Разграждането на социалната държава в областта на правото на труд, здравеопазването, образованието и културата изважда България от групата държави с добри условия на живот и я изпраща на 67-60 място в класацията на ООН по този показател.

За изминалите 10 години в България деградира жизнената среда, рязко нараства социалното разслоение, появяват се новобогаташи, натрупали нечувани за „реалния социализъм" богатства с помощта на спекула, корупция, източване на държавните предприятия и на банките. С различна интензивност, но постоянен е процесът на обедняване на големи групи население – пенсионерите, малцинствата, безработните, младежите. Безработицата в България се задържа над 500 хил. души, което представлява 16-18% от трудоспособното население[40]. Особено тревожен е фактът, че най-висока е тя сред младежите – 33%, които често остават трайно безработни. Това, както и липсата на перспективи за бъдещето, стимулира постоянната емиграция, предимно в САЩ, Канада, Австралия. При отрицателен естествен прираст през последните 10 години около 530 хил. предимно млади и добре образовани българи напускат България и тръгват да търсят нови възможности в чужбина[41]. България в края на 20 в. е застаряваща държава в стагнация, която обаче е поела твърд курс за интеграция в европейските структури. Надеждата на българите е, че присъединяването към Европа ще даде нови перспективи за развитие и страната отново ще стане привлекателна за всички свои граждани и особено за младите.

---

[40] Наложената данъчна система и реформата на общественото осигуряване допълнително стимулира този процес. Според анализа на Агенцията за икономически анализи и прогнози: *„Основният резултат ще бъде втвърдяване на пазара на труда и стагнация в контингента безработни, защото повишените осигурителни разходи за работодатели за лица, които временно не извършват трудова дейност, оскъпява производството... Общият размер на социалните осигуровки надхвърля като относителна тежест разходите за всички други данъци и се превръща в силен мотив за укриване на доходи*". в. *Пари,* 14 октомври 1999 г.

[41] Потокът на емигранти от България към развитите държави е с различна интензивност през годините на прехода, но постоянен. През 1990 г. страната ни е напусната от 87900 д., през 1991 г. – от 40300 д., през 1992 г. – 68000 д., през 1993 г. – 66400 д., през 1994 г. – 64600 д., през 1995 г. – 55000 д., през 1996 г. – 62000.

4. БЪЛГАРСКАТА „ГОДИНА НА ЧУДЕСАТА".

За света понятието „*година на чудесата*" (annus mirabilis) се свързва с необикновените събития от 1989 г., когато в Източна Европа само за няколко месеца системата на съветския държавен социализъм рухва като постройка от карти за игра. Противникът, срещу когото се води цяла световна война (студената), се оказва толкова немощен, че капитулира светкавично пред мирните демонстрации на гражданите на Берлин, Лайпциг, Прага. Това развитие на събитията изглежда толкова невероятно за всички, че наблюдателите го сравняват с друго епохално събитие, започнало 200 години по-рано – Великата френска революция от 1789 г. Разбира се, по-късно става ясно, че „чудото" не е толкова необяснимо, че системата е била толкова изчерпана вътрешно (политически и икономически), че светкавичното ѝ срутване не е толкова странно.

Но докато тогавашните „*братски социалистически страни*" от Централна Европа осъществяват пред световните телевизионни камери своето „чудо", ставащото в България е в много по-ограничен мащаб. Вярно е, че свалянето на Т. Живков от върха на държавната и партийната власт от негови близки сътрудници на 10 ноември 1989 г. изненадва повечето българи. Но ако трезво се вгледаме в този „дворцов преврат", той е по-скоро закономерен. Какво странно има в това, че държавен глава на 78-годишна възраст, влязъл в очевидно противоречие със ставащото в центъра (Москва) на една добре дирижирана система като Източния блок, е подал оставка? Изненадата на българите се дължи по-скоро на психологическата им неподготвеност за промяната, тъй като с 35-годишното си управление Т. Живков вече е започнал да изглежда „вечен" и несменяем. А и обществото като цяло – управляващите, дисидентите, обикновените неангажирани политически граждани, не е готово за отхвърлянето на социализма. Затова са толкова упорити слуховете и митовете за голямата опасност, надвиснала над „дръзналите" да се противопоставят на българския диктатор. Това е голямата разлика между българската и централноевропейската 1989, наречена „година на чудесата". Тогава България само формално е прикачена към общия източноевропейски феномен и заедно с Румъния служи да разнообрази и внесе колорит в революционните краски – „дворцов преврат" и кървава Коледа.

Фактът, че промените в България започват по-късно и се извършват много по-меко и бавно, съвсем не означава, че страната е прескочила възможността да стане сцена на трудно обясними за външния свят събития. Това наистина става, макар и цели 12 години след „чудото" в Централна Европа. В първата истинска година на 21 в. – 2001 г., в България се извършват политически промени, които изглеждат съвсем неочаквани и необясними. Затова, погледната и отвън (от световните наблюдатели), и отвътре (от българските политици, журналисти, политолози и въобще от всички, които се интересуват от политика) 2001 г. мо-

же с пълно основание да се нарече „българската година на чудесата". Но, както добре знаем, всяко чудо е такова само докато не бъде обяснено. Задачата да обясни необяснимите на пръв поглед явления човечеството е поверило на науката. Затова със средствата на историческата наука ще се опитам да подредя и обясня събитията от 2001 г.

4. 1. Управленският потенциал на СДС се изчерпва

Правителството на Иван Костов навлиза в изборната 2001 г. с усещането за общ успех на управлението. Основание за това дава на първо място фактът, че то успява да изпълни докрай парламентарния си мандат. За разлика от повечето „прехождащи" страни, в България нито едно правителство на прехода не е успяло да завърши мандата си – най-дълго се задържа правителството на Жан Виденов (почти 2 години), но затова пък то поражда и най-голямо противодействие. Външната стабилност на правителството на Костов е съпроводена от данни от социологически проучвания и факти в медиите, даващи достатъчно многобройни свидетелства за изчерпващото се доверие на мнозинството българи. За да припомни извършеното през четирите години на мандата и да оформи предизборния си облик, на 17 януари 2001 г. правителството обнародва „Календар на най-значимото от постигнатото". Според Иван Костов целта е: *„Хората да видят, че България е една дълбоко реформирана страна"*. А като най-голяма гордост на управлението е посочена приватизацията: *„Фактът на фактите през изминалите четири години е успешната приватизация"*. Обществото обаче реагира на „Календара на успехите" по друг начин – много хора са възмутени от тази „пропаганда на успеха", тъй като виждат повишаващата се безработица, закриването на малките предприятия в провинцията, лишили цели региони от поминък и средства за препитание. Медиите изобилстват от данни за приватизация „под масата", (най-вече в полза на формални РМД-та, които позволяват на малка група бивши шефове да се обогатят за сметка на работниците), както и за злоупотреби с компенсаторни бонове[1].

От началото на 2001 г. на преден план в дейността на ръководството на СДС и на правителството (водеща фигура и в двете е Иван Костов) излиза подготовката на предстоящите избори. На 20 януари започват преговори с дотогавашните партньори в ОДС за общо явяване в изборите, които завършват с частичен успех: на 23 февруари 2001 г. е подписано ново „Споразумение 2001" за предстоящите парламентарни избори под името ОДС. Но за разлика от преди, този път се договарят само СДС и представителите на Народен съюз – Ал.

[1] Още на 9 юни 2000 г. министър-председателят Костов отстранява бившия вицепремиер и от поста основен преговарящ с ЕС Александър Божков, заради злоупотреби с боновата приватизация, извършени от заместничката му в Министерството на икономиката Едит Гетова. През 2001 г. Божков е привлечен и към съдебна отговорност за злоупотреби с приватизацията.

Праматарски и Ан. Мозер. Коалицията е оглавена от Костов, но двете партии от НС могат да съставят отделна парламентарна група. Проблемът в ОДС идва от заявеното повече от година по-рано недоволство на ВМРО от политиката на СДС. Затова дясната ВМРО не подновява съюза си със СДС и се явява на изборите в нова коалиция.

До голяма степен предизборен характер има и новото повдигане на въпроса с досиетата на Държавна сигурност. На 28 февруари 2001 г. доминираното от ОДС 38 НС приема промени в Закона за достъп до досиетата на ДС. Те позволяват да се разсекретят данните за новия политически елит – депутати, министри, както и на кандидатите за депутати. В крайна сметка на 21 май Комисията по разкриване на досиетата, оглавена от депутата от СДС Методи Андреев и контролирана от 5-членна комисия под председателството на Георги Ананиев (бивш военен министър от правителството на Костов), обявява имената на 52 депутати, сътрудничили открито или тайно на ДС[2]. Повтаря се ситуацията от предходното разкриване – посочени са хора на щатна служба, дейци, събирали информация за разузнаването, както и хора, давали политически или битови сведения за български граждани, и всички те са определени като „доносници". Политическа цел има и допълнението към закона – то атакува евентуалните политически противници и се опитва да върне обществото към миналото. Но ефектът е далеч под очаквания. Българите демонстрират все по-малък интерес към отдалечаващото се минало и към преекспонираната политически тема за „досиетата/доносниците". Непосредствено преди изборите са огласени имената на кандидатите за депутати, свързани с ДС, но, като изключим няколко остри лични противопоставяния и обвинения във фалшификации (най-ярките излизат от Венцеслав Димитров, Доньо Донев, Родион Попов, Божидар Димитров), тази

[2] Публикуваните по азбучен ред 51 имена на хората, за които има пълни доказателства, че са сътрудничили с ДС, са следните: Александър Александров Сталийски, Ахмед Демир Доган, Андрей Николов Андреев, Александър Янков Димов, Благой Александров Дечев, Васил Кирилов Палакаркин, Васил Любомиров Костов, Васил Павлов Станилов, Владимир Владимиров Топенчаров, Георги Иванов Иванов, Георги Йорданов Манов, Георги Николов Дюлгеров, Георги Николов Колев, Георги Симеонов Агафонов, Димитър Асенов Съръиванов, Добромир Мартинов Задгорски, Евгени Захариев Кирилов, Емил Веселинов Филипов, Захари Михайлов Захариев, Иван Алексиев Гайтанджиев, Иван Борисов Матев, Иван Драшков Стефанов, Исмаил Мехмед Исмаил, Кадир Джелил Кадир, Калин Николов Димитров, Кемал Еюб Адил, Константин Димитров Косев, Любомир Кръстев Драганов, Любомир Петров Божков, Людмил Асенов Маринчевски, Минчо Генов Минчев, Михаил Асенов Михайлов, Никола Стоилов Кацарски, Нина Лазарова Михайлова (Геринска), Орлин Ризов Ризов, Осман Ахмед Октай, Петър Георгиев Башикаров, Румен Василев Гечев, Румен Славейков Сербезов, Русалин Симеонов Арнаудов, Слав Василев Данев, Стойчо Рангелов Донев, Стою Дулев Стоев, Тодор Иванов Костадинов, Тодор Костов Бояджиев, Хасан Али Хасан, Христо Иванов Иванов, Христо Панчев Смоленов, Цанко Русев Цанков, Чавдар Атанасов Добрев, Юнал Сади Лютфи, Янко Николов Янков. В. *Сега*, 22 май 2001 г.

акция не оказва влияние нито върху изборните резултати, нито върху кандидатдепутатските листи[3].

Безспорно най-силна и в предизборния период си остава външнополитическата карта на правителството. Нея министър-председателят Костов се опитва да използва, за да убеди проявяващия недоволство от материалното си състояние български избирател, че отвън България изглежда като „отличничка" в прехода. При това последните години са демонстрирали колко голямо е значението на външния свят за България. Вътрешнополитически привкус добива голямата международна среща, проведена в София на 5 април 2001 г. Тогава среща на високо равнище в София провежда Европейската народна партия, част от която е СДС и чийто заместник-председател е Надежда Михайлова. Изказванията на срещата са предавани пряко по националните медии и са широко отразени от останалите информационни средства. В изказванията на най-високопоставените гости – испанския министър-председател Хосе Мария Аснар, австрийския канцлер Волфганг Шусел, унгарския премиер Виктор Орбан, е дадена висока оценка за Иван Костов. Многозначително прозвучава заявлението на ръководството на Европейската народна партия, че България може да влезе в ЕС единствено под ръководството на Иван Костов.

Втората външнополитическа проява с предизборен вкус е посещението на Иван Костов и Надежда Михайлова в САЩ, осъществено от 23 до 26 април 2001 г. Там те се срещат (макар и за кратко) с новия американски президент Джордж У. Буш, с вицепрезидента Дик (Ричард) Чейни, със секретарката по националната сигурност Кондолиса Райс, с държавния секретар К. Пауъл. Въпреки липсата официални съвместни изявления, пътуването дава възможност на Костов след завръщането си в България да заяви, че Буш е изразил увереност в победата на СДС на изборите. ОДС се възползва докрай от външната политика като най-силна страна на управлението. Тя е експлоатирана до край, което всъщност показва, че ръководството на СДС (респективно ОДС) е наясно със слабите страни в управлението и с проблемите във вътрешната политика (скандалите и борбите в СДС и между коалиционните партньори) и в икономиката (безработицата и гаснещия стопански живот на цели региони, особено в северна България, неудачите при реализирането на проекти като каскадата Горна Арда, втория мост над Дунав при Видин – Калафат).

През първата половина на 2001 г. правителството на ОДС предприема масирана пропагандна кампания в медиите (главно държавните). Тя наподобява печално известната в Полша „пропаганда на успеха" при управлението на Е. Герек през 70-те години. Непрекъснатото изтъкване на „успехите" на полското

[3] В листите на ОДС няма хора с досиета, поради факта, че тази коалиция предварително проверява своите кандидати. В много от останалите листи има хора с досиета. В „Коалиция за България" (БСП) те са 12, в НДСВ – 8, в коалицията на ДПС – 7, в тази на ВМРО и Гергьовден – 5, на Евролевицата – 4 и по няколко в други по-малки партии и коалиции. В. *24 часа*, 2 юни 2001 г.

правителство тогава не съумява да предотврати разочарованието и голямата стачна вълна, от която се ражда „Солидарност“ през лятото на 1980 г. Така и съвременната българска „пропаганда на успеха“ не успява да помогне на Иван Костов да запази властта, тъй като влиза в противоречие с трудното всекидневие на нарастваща част от българите и има по-скоро обратен резултат.

4. 2. Парламентарните избори от 17 юни 2001 г. – първото „чудо“

До пролетта на 2001 г. българската десница в лицето на ОДС запазва шансовете си за първото място в парламентарните избори, макар и със силно намалял резултат. Социологическите проучвания регистрират общо разочарование от политическия елит, но с малка преднина от около 2% ОДС продължава да води пред основния си конкурент БСП. При това положение и двете формации търсят нови съюзници. Известно предимство има БСП, тъй като накърненият облик на СДС обръща погледа на малките политически сили към БСП. На 28 януари БСП обявява своите нови 14 съюзници в предизборната Коалиция за България[4].

Голямата промяна обаче, която преобразява изцяло облика на изглеждащата утвърдена политическа конфигурация, идва не отвътре, а отвън. Още през май 2000 г. депутатът от ОНС Димитър Луджев предупреждава за план да се извика бившият български цар Симеон Сакскобургготски с политическа мисия. Тогава това се възприема като спекулация, но нещата се превръщат в сериозни, след като група от 76 депутати (цялата група на ОНС, но и дейци на СДС, БСП и Евролевицата) се обръщат към Конституционния съд (КС) с питане дали С. Сакскобургготски може да се кандидатира за президент[5]. На 8 февруари 2001 г. КС обявява решението си, че за президент може да се състезава само такъв български гражданин, който е живял в България поне по 183 дни на година през последните 5 години. То автоматично изключва бившия цар от кандидатите за президентския пост. Решението предизвиква обществена

[4] Новите предизборни партньори на БСП са: БСДП, Българският антифашистки съюз, БЗС „Ал. Стамболийски-1899“, Гражданското обединение „Рома“, Движението „Напред България“, Демократичният съюз на жените, КП на България, Конфедерацията на ромите в България, ОБТ, ОКЗНИ, Отечественият съюз, ПК „Тракия“ на тракийските дружества в България, Политическото движение „Социалдемокрация“, Алтернативната социаллиберална партия. Споразумението се отнася и за президентските избори.

[5] За обстоятелствата около подготовката на подписката разказва дългогодишният депутат Венцеслав Димитров. „Симеон искаше да е президент“. Целта на питането е била следната: *„Въпросът бе да се активизира диалогът в обществото има ли Симеон място като политически фактор в България, хората да се замислят има ли възможност царят да се върне и т. н. Ако я нямаше тази подписка, нямаше да се говори за неговото евентуално участие в изборите, той нямаше да може да направи тези изявления или ако ги беше направил, хората щяха да се чудят по какъв повод ги прави“*. Тя е изцяло изпълнена. В. *Сега*, 8 февруари 2002 г.

дискусия – не само традиционно републиканската БСП, но и президентът П. Стоянов и ръководството на СДС го приветстват (П. Стоянов дори призовава Симеон Сакскобургготски да се отърве от ласкателите си). Не са малко обаче политиците отдясно, които заявяват разочарованието си. В годините преди да овладее основните властови постове (до 1996 – 1997 г.) част от СДС съзнателно стимулира монархическите настроения не само сред носталгично настроените възрастни хора, но и сред нетърпеливата младеж, която се надява, че смяната на формата на управление може да подобри положението[6].

Предзнаменование за предстоящите сътресения е реакцията на Симеон Сакскобургготски. Той изразява съжаление от решението на КС, но обещава на всички българи, които са поискали да гласуват за него, че ще им даде тази възможност. Това изявление бързо променя настроенията. Симеон Сакскобургготски след 1989 г. излиза от забравата, но продължава да се държи далеч от политическата практика, като отправя далечни, умерени и обединяващи послания. Позицията му на отдалечен, но загрижен за съдбата на България фактор, съдейства за митологизиране на образа му. Ръководството на СДС реагира на изявлението с остра кампания срещу евентуалната намеса на Сакскобургготски в българската политика. От СДС разбират опасността от нова формация в дясното политическо пространство, която може да се превърне в най-опасния конкурент на СДС. Сакскобургготски не носи никакви негативи от управлението, той е изключително популярен сред електората на СДС и срещу него не може да се използва традиционното обвинение за „престъпно" минало. БСП продължава антимонархическата си реторика, но по същество запазва неутралитет, защото разбира ползата, която й носи Сакскобургготски в борбата срещу основния политически противник. А много малки парламентарни и извънпарламентарни партии обявяват подкрепата си за бившия цар.

На 4 април 2001 г. Симеон Сакскобургготски се завръща в България с обещанието: *„Ще остана в България, докато имам работа. Не ми е по натурата да преча на никого, вервайте ми*!". А два дена по-късно, на 6 април, той представя програмата си, формулирана в три точки – обявява се срещу корупцията, срещу разслоението между богати и бедни и иска доверие за 800 дни, през които трябва да се усети подобрението в живота на всеки българин[7]. На 8 април Симеон

---

[6] Особено категорично подкрепата си за династията и за самия Симеон Сакскобургготски изразяват политиците от СДС и ДП по време на тържествата по случай 50-годишнината от референдума за република през септември 1996 г. Именно те въвеждат обръщението „Ваше величество" към бившия цар, което се употребява при посещенията на Сакскобургготски в България след 1996 г.

[7] Той казва още: *„Днес декларирам целта си да основа и поведа едно обществено движение за нов морал в политиката, за нови икономически решения с нови за България идеи и с нови хора като движеща сила... Ще се стремя мнозинството от кандидат депутатите да бъдат хора, които просто са работили, страдали и вярвали в по-доброто бъдеще на народа ни. Разбира се, ще поканя и хора, участвали в политическия живот,*

Сакскобургготски учредява своя формация със знаменателно име: „Национално движение Симеон Втори“ (НДСВ), за участие в парламентарните избори. В ръководството на движението влизат сравнително непознати за обществото дейци – изключение прави популярният, но възрастен актьор Коста Цонев, а за главен секретар е посочен доц. Пламен Панайотов от Юридическия факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“. Новата формация обърква изцяло предизборната стратегия на основните партии, защото внася в политическото уравнение неизвестна величина. Никой не знае какво точно представлява тя и най-вече колко души ще я подкрепят в предстоящите избори. Другите не съвсем известни величини са: състоянието на обществото и нагласите на българите.

Управляващите реагират първосигнално. Те предпочитат да не допуснат новата сила до изборите и използват всички възможности, дадени им от властта. Въпреки формалната независимост на съда, почти никой не се съмнява в политическата мотиви на Софийския градски съд, който на 23 април 2001 г. отказва да регистрира НДСВ. Оттам-нататък събитията следват логично – на 27 април молбата за регистрация е отхвърлена и от Висшия административен съд, а намиращият се в САЩ Иван Костов обявява, че в листите на ОДС могат да се намерят места за някои от кандидатите за депутати на НДСВ. Целта да не се допусне новосъздадената формация до изборите не е постигната, тъй като в последния момент С. Сакскобургготски заявява, че ще се възползва от предложението на две малки партии – на жените и Движението „Оборище“, и ще се яви пред урните с тяхната регистрация. Административните пречки пред НДСВ не само не помагат на СДС, а създават в обществото усещане, че СДС действа силово срещу всеки противник. То стимулира и чувството на съпричастност към несправедливо преследваните. Глухото недоволство от политиката на Костов, която до момента изглежда безалтернативна, се трансформира в подкрепа за новата дясна алтернатива, при това идваща от Запад.

На 5 юни 2001 г., по-малко от две седмици преди изборите, Симеон Сакскобургготски представя предизборната програма на движението. Тя е озаглавена „*България – добър дом за своите граждани*“ и съдържа многобройни обещания: за радикална данъчна реформа, за балансиран бюджет (с нулев дефицит), за незабавна борба с корупцията, за бърза и прозрачна приватизация на българските държавни активи, за пълна инфлационна защита на минималната работна заплата, за увеличаване и периодично осъвременяване на бюджетните заплати и на пенсиите, за увеличаване на обезщетенията при раждане и отглеждане на малко

заради техния опит и професионализъм, давайки си ясна сметка, че политическата стихия едва ли е пощадила нечия репутация. Освен това бих искал значителна част от депутатите да са жени, защото винаги съм вярвал, че тяхното участие е начин политиката да се направи по-човешка и заради това по-успешна! Винаги съм държал и ще държа на оценяването на хората по тяхната компетентност, а не на раздаване на постове по роднински връзки или партийна принадлежност.“

дете (но и диференциране на месечните детски добавки), за възстановяване на училищното здравеопазване, за повишаване на социалния статус на учителите, преподавателите, съдиите и магистратите[8]. Тя обещава на всекиго по нещо, но десният й характер личи в отношението към бюджета. За момента тя се оказва достатъчна, защото набляга върху борбата с корупцията и обещава нов морал в политиката. Последното се оказва привлекателен предизборен лозунг, защото на избирателите им е омръзнало от циничните заявления на водещи политици от всички посоки, че в политиката морал няма.

Променената политическа ситуация слага отпечатък и върху 12 национална конференция на СДС, проведена на 5 – 6 май 2001 г. и обърната към изборите. Приета е предизборната платформа на стеснената коалиция ОДС (освен Народния съюз към нея се присъединява само малката „синя" БСДП, защото Националното ДПС в последния момент я напуска). ОДС са максимално конкретни в своите обещания – записано е, че в следващия мандат на ОДС средната заплата ще достигне 420 лв., средната пенсия – 160 лв. и ще бъдат откривани по 100 хил. нови работни места годишно. Финансовият министър обяснява, че обещанията са договорени и с МВФ. В доклада на И. Костов и в изказванията остро са критикувани както НДСВ, така и С. Сакскобургготски, но в заключителната пресконференция Костов се опитва да заличи впечатлението за противоборство, като заявява, че ОДС не смята НДСВ за противник. Изострянето на предизборната борба проличава ясно в двете обръщения на президента П. Стоянов към избирателите. Само за 5 дни – на 7 и 12 юни, българският президент двукратно се обръща към гласоподавателите с чисто политически послания. В първото Стоянов обявява, че на следващите президентски избори ще се кандидатира като независим, но мотивировката за решението му е насочена изцяло срещу новото движение на бившия български цар. Още по-откровено П. Стоянов се опитва да защити СДС, атакувайки НДСВ, в изявлението си от 12 юни.

---

[8] В обръщението си Симеон Сакскобургготски заявява още: *„И с не по-малка категоричност мога да ви уверя, че тези, които са ограбили плодовете на вашия труд, и преди всичко тези от тях, облечени с вашето политическо доверие, ще се сблъскат с цялата строгост на закона... Ще имате повече доходи и ще можете да харчите повече..., ще бъдат предприети безкомпромисни мерки, които да превърнат в стриктни и редовни данъкоплатци всички онези възможни наши сънародници, които досега нямат такъв навик. В противен случай те биха се сблъскали със суровите последици на закона... Днес ще бъда по-конкретен и ще ви предложа включването ви в една програма за микрокредитиране, която ще даде поминък на много хора в градовете и селските райони. Тази програма ще маркира начините нашето правителство да стимулира малкия и средния бизнес... Основах едно непрекъснато разрастващо се национално движение, за да направя живота ви по-добър на основата на вашето трудолюбие и предприемчивост и гарантиране на икономическата свобода в България. И естествено чрез налагане на нов морал в икономиката, бизнеса и политиката"*. „Имам нужда от вашата мощна подкрепа на 17 юни". Обръщение на Симеон Втори. В. *Труд*, 6 юни 2001 г.

Предизборните сондажи показват високо доверие към току-що учредената, макар и неполучила регистрация сила, но ожесточената конкуренция вдясно повлиява и върху социологическите проучвания. В последните 2 – 3 седмици преди изборите данните за подкрепа на НДСВ показват известен спад, което дава възможност на емоционално или материално свързани с дотогавашната власт социолози веднага да предрекат победа за ОДС, мотивирайки я със завръщането на големите градове към традиционните „сини" нагласи[9]. До изборите НДСВ продължава да води в проучванията, но преднина му пред ОДС намалява.

В такава нервна и оспорвана атмосфера на 17 юни 2001 г. се провеждат петите поред демократични парламентарни избори в прехождаща България. Те за пореден път променят коренно парламентарното пространство. На първо място излиза НДСВ с неочакван от повечето социолози резултат – 42,74% от гласовете и 120 деп. места (точно половината)[10]. Втори остават ОДС, но с резултат от 18,17% и 51 деп. Това е небивал срив за ОДС – получените гласове са три пъти по-малко от тези през 1997 г., което не се е случвало на никоя от големите политически сили до момента – дори и БСП след дълбоката криза от 1997 г. намалява едва два пъти изборния си резултат[11]. И гласовете на Коалиция за България носят нещо ново – със своите 17,24% и 48 деп. тя за пръв път в годините на прехода заема едва трето място. Четвъртата политическа сила е традиционна – ДПС получава висок резултат от 7,45% (заедно с Либералния съюз на д-р Желев и Евророма) и 21 деп. Нито една от многобройните други коалиции, които се стремят да прескочат бариерата от 4%, не съумява да го направи. Извън парламента остават популярните млади политици от „Гергьовден" в коалиция с ВМРО (те са най-близо със своите 3,67%), Евролевицата (тя също изживява дълбок спад със своите 0,99%), Блокът на Жорж (Ганчев) (с едва 0,37%) и други партии с парламентарно присъствие в миналото[12].

Резултатите от парламентарните избори от 2001 г. предизвикват сензация, тъй като изглежда невероятно, че една току-що създадена организация с неясна легитимност като на шега печели парламентарно мнозинство и почти маргинализира основните политически сили, осъществявали българския преход до момента. Възходът на НДСВ се дължи на отлива на избиратели от абсолютно

---

[9] Такива изводи прави НЦИОМ на основата на сравнение между нагласите от края на април и края на май. „Всеки четвърти още не е решил кого ще избере". В. *Труд*, 6 юни 2001 г.

[10] Всъщност истинското влияние на НДСВ в обществото е доста по-голямо, тъй като поне две формации с име, наподобяващо това на НДСВ и толерирани от управляващите, получават значителен брой гласове. Това са: Коалиция за Симеон Втори с 3.48%, Национално обединение за цар Симеон с 1.69%. Тези над 5% от гласовете, подадени погрешно, биха осигурили на НДСВ абсолютно мнозинство в 39 НС.

[11] ОДС са намалили резултата си от 52,26% през 1997 г. на 18,17%, докато БСП през 1997 г. е получила 22,07%, което представлява двукратно намаление от 43,5% през 1994 г.

[12] Централна избирателна комисия. Решение N 348. София, 20 юни 2001 г.

всички партии и коалиции, той е свидетелство за огромното разочарование на българите от резултатите на продължилите дълги години реформи, демократизиране, преструктуриране, които не подобряват, а влошават житейските условия на мнозинството граждани. Този резултат може да се интерпретира като провал на българския преход, но и като начало на нов негов етап. Всъщност, гласовете, дадени за нещо напълно непознато, са на хора, които вярват във възможността да стане „чудо", и че една фигура, неизпробвана в практиката, може като с вълшебна пръчица да обърне посоката на промените към по-добро. Сигналът, който дава тази вяра в „чудото", е, че българското общество е в дълбока криза, че е доведено до отчаяние от реалностите и до вяра в свръхестественото. За външния свят „българското чудо" се материализира на 26 юли, когато бившият български цар Симеон Сакскобургготски, без да е абдикирал някога, заема след демократични избори най-важният пост в изпълнителната власт – министър-председател на Републиката.

4. 3. Президентските избори от ноември 2001 г. – второто „чудо"

Парламентарните избори в България привличат вниманието на световните медии, защото у нас наистина става нещо уникално. За България то е не помалко ново, тъй като начело на правителството застава човек, чийто български език не е особено богат, но затова пък говори свободно много други европейски езици, познава се с немалко световни политици и има връзки в монархическите среди. Тези качества респектират повечето българи, но го правят и мишена за атаки от страна на журналисти и особено от управлявалите до момента, които се оказват напълно неподготвени за изборната си загуба. Предизборната увереност на И. Костов се връща като бумеранг и предизвиква дълбока криза преди всичко в СДС. Още в деня след изборите, на 18 юни, Стефан Софиянски и Евгений Бакърджиев искат оставката на Иван Костов като лидер на СДС. Получават я на 26 юни, но освободеният пост временно е зает от Екатерина Михайлова, която най-ревностно следва линията на Костов. Популярната бивша външна министърка Надежда Михайлова пък оглавява парламентарната група на СДС. На първо време тези промени тушират конфликта, но не могат да го разрешат.

Много по-важни са процесите в новата формация НДСВ. Почти месец след изборите не е ясно кой ще оглави новото правителство, докато на 12 юли Симеон Сакскобургготски не обявява, че е готов да заеме поста министър-председател. Ръководството на НДСВ започва сондажи с другите партии за правителствена коалиция, тъй като 120-те депутати на НДСВ нямат абсолютно мнозинство, за което не им достига един глас. За преговори са поканени ОДС и ДПС, но не и БСП, която е неприемлив съюзник. ОДС отхвърлят предложението за съвместно управление, като декларират, че който е спечелил изборите трябва да понесе отговорностите на управлението. В резултат от преговорите на 20 юли 2001 г. НДСВ и ДПС подписват политическо споразумение за управление. За

пръв път една управляваща коалиция е създадена на основата на политическо споразумение, което стриктно определя правата и задълженията на двете сили. ДПС получава две министерства – на земеделието и на извънредните ситуации (без портфейл), 5 заместник-министри (на околната среда, регионалното развитие и благоустройството, на икономиката, на финансите, на отбраната), областни управители на София, Търговище и Разград, докато този на Кърджали остава за НДСВ. Договорени са и целите на управлението[13].

На 24 юли 2001 г. 39 НС гласува новото българско правителство, ръководено от бившия български цар Симеон Сакскобургготски[14]. След като оглавява кабинета, премиерът заявява, че предпочита да се обръщат към него с „господин" Сакскобургготски, а не както правят повечето му привърженици дотогава – с „Ваше величество". Симеон Сакскобургготски заявява, че ще заложи на младостта и творчеството, на професионализма в различните области на управлението, а не на политическия опит. И действително, от 16 министри в правителството никой по-рано не е заемал такъв пост (включително и премиерът), а повечето са напълно непознати на обществото. Тримата вицепремиери са: Лидия Шулева, министър на труда и социалните грижи, Николай Василев, министър на икономиката, завърнал се от чужбина и Костадин Паскалев, министър на строежите и регионалното развитие, двукратно избиран за кмет на Благоевград от името на БСП.

Най-голяма изненада предизвикват имената на Костадин Паскалев и Димитър Калчев като министри, тъй като и двамата са били кметове на големи градове (Калчев на Русе), но с мандата на БСП. Присъствието им в правителството поставя въпроса за отношението на БСП към правителството. С БСП не са водени преговори за съставяне на правителството, така че ръководството й се дистанцира и без официално да се отказва от „своите министри" (от тях само Паскалев е член на БСП) обявява, че те са в правителството като експерти, а не като политически фигури. Това поставя БСП в особена позиция – от една страна тя е в опозиция и не подкрепя правителството, но от друга страна се оказва във властта, особено след като нейни представители стават и заместник-министри (Меглена Плугчиева е заместник на земеделския министър Мехмед Дикме, но

[13] Акцентите в споразумението са следните: вътрешна сигурност и обществен ред; ефективна борба с корупцията; динамичен и устойчив икономически растеж; запазване на валутния борд до приемането в ЕС; запазване на финансовата дисциплина; незабавно и прозрачно приключване на приватизацията; намаляване на данък печалба; борба с безработицата чрез либерализиране на пазара на труда; инвестиционни програми в засегнатите райони; подпомагане на изостаналите райони; стимулиране на родното производство и насърчаване на износа; ускорено присъединяване към НАТО и ЕС и стабилност на Балканите.

[14] За министър-председателя гласуват 141 д., против са 50 (от ОДС), а се въздържат 46 (от КБ). За правителството гласуват 147 д., против отново са 50, докато се въздържат – 40 (част от депутатите от КБ подкрепят правителството).

е член на ВС на БСП и е била депутат от БСП в предишни парламенти)[15].

В новата управляваща сила могат да се обособят няколко групи. Първата е на т. нар. юпита[16], които се обръщат към българските проблеми по време на организираните от правителството на Костов срещи „Български Великден". Те се завръщат в България като изоставят работата си в Лондон или във Вашингтон, мислят прагматично икономически, но са свикнали с друга икономическа реалност, различна от специфичните български условия. Между юпитата са Николай Василев, Милен Велчев, Пламен Петров. Втората група е на юристите. Тя е представена най-силно в парламента, където се изработват и приемат новите закони – към нея принадлежат председателят на 39 НС проф. О. Герджиков, заместник-председателката Камелия Касабова, председателят на парламентарната група на НДСВ доц. Пламен Панайотов, председателите на парламентарни комисии Анелия Мингова и Даниел Вълчев. Юристи са и министърът на вътрешните работи проф. Георги Петканов, на правосъдието Антон Станков, на отбраната Николай Свинаров. Създава се впечатление за силно влияние върху С. Сакскобургготски на юриста Стоян Ганев, който оглавява личния кабинет на министър-председателя[17].

Новото управление печели изборите с лозунга, че ще започне ново време с нов политически морал и нова икономическа политика. То е посрещнато с големи надежди от българите, но скоро идват разочарованията. След като гла-

---

[15] Пълният състав на кабинета изглежда така: премиер Симеон Сакскобургготски; вицепремиери Лидия Шулева, Николай Василев и Костадин Паскалев; министри: на финансите Милен Велчев, на вътрешните работи проф. Георги Петканов, на външните работи Соломон Паси, на отбраната Николай Свинаров, на правосъдието Антон Станков, на транспорта и съобщенията Пламен Петров, на земеделието Мехмед Дикме, на образованието Владимир Атанасов, на културата Божидар Абрашев, на екологията Долорес Арсениева, на държавата администрация Димитър Калчев и без портфейл Неждет Моллов. Няколко месеца по-късно е създадено ново министерство на енергетиката, оглавено от Милко Ковачев.

[16] Yuppie (от young, urban, professional – млад, градски, професионалист) – с този термин се обозначават млади добре образовани и просперяващи в кариерата професионалисти с особен стил и начин на живот.

[17] Стоян Ганев е външен министър в първото правителство на СДС през 1991-1992 г., а като такъв изпълнява и ролята на председател на Общото събрание на ООН. След това той не се завръща в България, а остава в САЩ и се свързва със сектата на преподобния Муун. Преподава в американски университет, финансиран от Муун. Той е първият от по-видните нови политици, който не се завръща в страната, след като изпълнява официалната си мисия в чужбина. Според българските политически наблюдатели Ганев има значителен дял при формулиране на програмните положения, подбора на хората в предизборните листи и на министрите в правителството на Симеон Сакскобургготски. Дори и постът му на началник на кабинета на премиера показва, че той предпочита да не излиза на преден план, а да влияе върху политиката опосредствано.

сува правителството парламентът излиза във ваканция, въпреки предизборните изявления, че до момента законите не са правени професионално. НДСВ не излъчва сигнали и по второто по важност политическо събитие за 2001 г. – президентските избори. Премиерът се опитва да наложи на останалите политици от НДСВ своя пестелив маниер за общуване с медиите, като ги призовава да не бъдат *„слуги на думите, а господари на мълчанието"*. Месец след като оглавява правителството, премиерът Сакскобургготски обявява икономическите намерения на управлението в телевизионно обръщение, което затвърждава впечатлението, че предпочита да контактува директно с избирателите, а не чрез парламента[18].

Сферата, в която веднага се забелязва промяна, е външната политика. Без да се отказва от вече заявения стремеж на България за членство в ЕС и НАТО, за което говори дори и изборът на външен министър – Соломон Паси (създател и председател на Атлантическия клуб в България), новото правителство се обръща и на Изток. На 7 август външният министър се среща с арабските посланици и им заявява, че може да се направи още много за подобряване на отношенията (като се позовава и на близостта от миналото). Дори в свойствения му абсурдистки стил Паси обявява, че с мароканския посланик са братовчеди, защото родът и на двамата (Паси намеква за еврейския си произход) се свързва с град Фес. Първият чужд държавник, с когото се среща новият премиер на 14 август, е румънският министър-председател Адриан Нъстасе. Пак през август (на 22) в България пристига турският вицепремиер Месут Йалмъз, а на 25 август – йорданският крал Абдула II. Посещението на председателя на 39 НС проф. Герджиков в Либия и срещата му там със Сейф ал Ислам, втори син на Муамар Кадафи, показва и целта на обръщането към Изтока – да се създаде по-добър климат за процеса срещу българските медици в Триполи.

В променилото се съотношение на политическите сили през лятото на 2001 г. за СДС най-важната задача е да запази контрола (макар и непряк) върху президентския пост. До началото на предизборната кампания действащият президент П. Стоянов е единственият политик, кандидатирал се за поста и естествено всички социологически проучвания му дават огромно предимство. Кандидатурата на П. Стоянов е издигната от инициативен комитет, в който има представители от СДС, ВМРО, Гергьовден, както и Иван Станчов, тясно свързан със С. Сакскобургготски. Нова е кандидатурата за вицепрезидент – вместо земеделеца Тодор Кавалджиев, е поканена популярната съдийка Нели Куцкова. Екипът на П. Стоянов показва желанието му да изглежда независим от СДС, вероятно и за да избегне последиците от срива на СДС на парламентарните избори.

---

[18] Намеренията са следните: намаляване на данъците, повишаване на цените на електроенергията и на топлоенергията с до 10%, двукратно повишаване на детските надбавки, повишаване на минималната заплата до 100 лв., осигуряване на 20 млн. лв. за безлихвени кредити, съкращаване на държавната администрация с 10%.

Президентските избори са насрочени за 11 ноември с евентуален втори тур на 18 ноември. До края на септември обаче основните политически сили не издигат кандидатури, а при по-откритите или по-дискретни преговори проличава, че забавянето се дължи на желанието да се разбере каква ще бъде позицията на най-популярния политик – Симеон Сакскобургготски. Но той умело я крие. При това положение на 29 септември БСП обявява своята кандидатура – неочаквано за всички тя е на председателя на партията Георги Първанов. Изненадата е голяма, тъй като Първанов в началото на кампанията е заявил, че БСП ще търси възможно най-широка коалиция за участие в президентските избори и че кандидатурата трябва да бъде равноотдалечена от всички партии. Кандидатурата на Първанов е изненадваща, защото през годините на прехода БСП нито веднъж не е предлагала за президент свой партиен кандидат. При първите избори в началото на 1992 г. тя подкрепя безпартийния Велко Вълканов в комбинация с един от създателите на СДС Румен Воденичаров, на изборите през 1996 г. застава зад безпартийните Иван Маразов и Ирина Бокова. А в този момент предлага не просто партийна кандидатура, а своя председател. Решението предизвиква много коментари, но е нормално според принципите на парламентарната демокрация.

На 2 октомври премиерът С. Сакскобургготски трябва дълго да убеждава депутатите от НДСВ, че най-доброто решение е да се подкрепи кандидатурата на действащия президент П. Стоянов. Затруднението му идва от множеството имена, които неофициално вече се коментират в редовете на НДСВ, от категоричното нежелание на коалиционния партньор ДПС да подкрепи Стоянов и от незабравените изявления на Стоянов против НДСВ преди парламентарните избори. Много монархисти са дълбоко убедени, че мястото на бившия български цар не е в Министерския съвет, а в президентството[19] и очакват, че въпреки всичко С. Сакскобургготски ще се кандидатира. Късно вечерта НДСВ се подчинява на волята на лидера си и обявява подкрепа за П. Стоянов[20]. И понеже СДС също е подкрепил П. Стоянов, двете формации се оказват партньори в предизборната президентска кампания. Изглежда многократно заявеното желание на бившия

---

[19] Най-откровено заявява това Венцислав Димитров: „*Нашето мнение беше, че мястото на Симеон в България е като президент. Затова предупредихме СДС, че царят ще обърка целия политически живот чрез една политическа сила или движение... С тези непознати хора, които подбра, той нямаше никакъв друг избор, освен да стане министър-председател, той нямаше на кого да делегира тези пълномощия*“. В. *Сега*, 8 февруари 2002 г.

[20] НДСВ приема това решение без гласуване, тъй като повечето депутати не са съгласни с предложението на премиера. Нещо повече, на следващия ден, 3 октомври, Сакскобургготски е принуден да потуши недоволството, като предупреждава парламентарната група, че ако не подкрепят кандидатурата на П. Стоянов, той ще се завърне в Мадрид.

български цар да обедини всички български политически сили се сбъдва – ДПС е официален партньор, БСП има министри и заместник-министри в правителството, а НДСВ и СДС са с обща кандидатура за президент. В неудобна ситуация се оказва П. Стоянов, който четири месеца по-рано остро се е изказвал срещу Сакскобургготски и формацията му, а в момента им изразява дълбоката си благодарност за подкрепата. Неловкостта на положението предизвиква поредното обръщение на премиера Сакскобургготски към нацията. На 6 октомври той обяснява своята подкрепа за П. Стоянов с необходимостта от приемственост, политически консенсус, за обща борба с корупцията и грижи за населението.

Започва странна предизборна кампания, в началото на която П. Стоянов отказва общите предизборни диспути, като разчита на това, че е президент и достатъчно често присъства в медиите. Но отсъствието му от диспутите дава възможност на всички останали кандидати да съсредоточат атаките си срещу него, като припомнят на избирателите всички негативи от петте му президентски години – „седесарските" пристрастия[21], намалената боеспособност на армията, подкрепата му за войната на НАТО срещу Югославия през пролетта на 1999 г., та дори и връщането в Гърция на оригинала на Паисиевата „История славянобългарска". Задачата на предизборната кампания на П. Стоянов е да подчертае външнополитическите му успехи и заслугите му за сближаването с НАТО. Тази тактика не се оказва достатъчно добра, защото на 44 си конгрес, проведен през май 2000 г., по настояване на Г. Първанов БСП се отказва от антинатовските си позиции и с това изчезва базисната разлика между основните партии на прехода БСП и СДС. Срещу Стоянов застава и силен противник отдясно – Богомил Бонев, бивш вътрешен министър от правителството на Костов и лидер на новата Гражданска демократична партия за България. Неговото поведение импонира на засилилите се нагласи на населението за „твърда ръка" и „въвеждане на ред"[22].

---

[21] Обществото трудно може да забрави обръщението на президента П. Стоянов към 11 национална конференция на СДС (26 – 27 февруари 2000 г.): *„Аз съм седесар!"* Докато другите му критични думи са забравени. А те са: *„Властта е голямо изпитание, защото като магнит привлича авантюристите, ласкателите и най-обикновените негодници, които я търсят, за да реализират собственото си благополучие, но авторитетът на СДС се отчупва заради тези хора, които търпите под своята стряха."* В. *Демокрация*, 9 март 2002 г.

[22] Още през 2000 г. те са изразени най-открито в позицията на поета Румен Леонидов по БНР. Той говори за нуждата някой със „здрава ръка" да поеме властта и направо призовава за „военен преврат". Това поетично преувеличение предизвиква широк обществен дебат, но няма съмнение, че в обществото нараства желанието за „ред" и прекратяване на ограбването и беззаконието. Подобни нагласи са характерни за общества в дълбока криза и те могат да доведат до най-неочаквани политически решения. В случая с България тези нагласи могат да се приемат и като едно от обясненията за необикновения изборен успех на бившия български цар.

На 5 ноември, малко преди края на президентската кампания, Петър Стоянов рязко сменя умерения тон и в пряк телевизионен диспут по частната национална телевизия Би Ти Ви остро контраатакува конкурентите си. Скандал предизвикват обвиненията, които той отправя срещу Б. Бонев, като използва данните от секретен доклад на контраразузнаването от 1999 г. П. Стоянов обвинява Бонев, че е сътрудничил на бизнесгрупировки, включително и на изгонения от България Майкъл Чорни. Вместо да увеличи привържениците на действащия президент, рязката смяна на тактиката и използването на доклад от тайните служби скандализира обществото. За много хора изглежда недопустимо да се използват такива средства в политически битки. Острото поведение също не печели симпатии, след като парламентарните избори са демонстрирали, че на 12-та година от прехода на българите им е омръзнало противопоставянето само за себе си и предпочитат умереното и добронамерено поведение (както се държи Симеон Сакскобургготски). В кандидатпрезидентската кампания сред Петър Стоянов, Богомил Бонев, Жорж Ганчев, Ренета Инджова и Петър Берон с умереност се отличава Георги Първанов. Това дава отражение в изненадващите резултати от изборите.

На първия тур на 11 ноември 2001 г. до урните за пръв път отиват по-малко от половината гласоподаватели (41,57), които поставят на първо място кандидата, непосочен като водещ от нито една от социологическите агенции. Повечето сочат предимство за П. Стоянов, а Галъп прогнозира, че до втория тур ще достигнат П. Стоянов и Б. Бонев. Всъщност, най-много гласове (36,37%) получава Г. Първанов с подгласника си ген. о. з. Ангел Марин[23]. На второ място остава П. Стоянов с 34,94%, а Б. Бонев е трети с малко под 20%. Резултатите изненадват, но не отчайват широкия спектър от партии, подкрепили П. Стоянов. СДС започва мобилизация на привържениците си и изразява увереност в победата. Действително, участието във втория тур на 18 ноември достига традиционните 60%, но подредбата от първия тур се запазва. Президентските избори са спечелени от Г. Първанов и Марин с 54,13% (за тази двойка гласуват 2 043 443 д.), а П. Стоянов и Куцкова ги губят с 45,87% (1 731 676 д.). Българите за втори път през 2001 г. изненадват политиците.

Обясненията за изненадващия резултат са много. На първо място той се дължи на факта, че политическият елит не е наясно с истинското положение на българите и с променящите се настроения. Упрек може да се отправи и към социолозите, които за втори път през годината правят погрешни прогнози. До-

[23] Номинацията на ген. А. Марин за вицепрезидент също предизвиква изненада, тъй като той е изявен противник на присъединяването на България към НАТО. През 1998 г. той се противопоставя на реформата в армията по натовски образец и е уволнен от президента П. Стоянов, като е пенсиониран на 56-годишна възраст. Обяснението за номинацията може да се открие в желанието на Първанов да привлече и противниците на НАТО, които имат по-сериозно присъствие в левия и крайнолевия политически спектър.

ри и ако се приеме тезата за недобросъвестност или за опита на социолозите не да отразяват, а да формират общественото мнение, изпълнявайки политически поръчки, все пак разминаването между прогнози и изборни резултати е толкова голямо, че обяснението трябва да се търси по-дълбоко. То се дължи и на възродилото се нежелание на гражданите да споделят мнението си, както и на деконструкцията на обществото, която го прави трудно за анализ.

Успехът на Г. Първанов не е чисто политически, тъй като влиянието на БСП в обществото не нараства и е многократно под онези 54% българи, гласували за Първанов. Значение за успеха има неговата лична умереност, това, че в кампанията си не използва атаки и компромати, както и фактът, че той олицетворява еволюцията на БСП към европейските ценности и към НАТО. Георги Първанов се възползва и от наказателния вот срещу действащия президент Петър Стоянов.

Изборът на нов президент потвърждава оформилата се тенденция обществото в преход да не дава повторно подкрепата си на политическа сила или личност. Тя е негативна оценка за резултатите от прехода. По-малко спекулации има около неуспеха на НДСВ, тъй като подкрепата на премиера за П. Стоянов остава формална. Но неуспехът на общата кандидатура допълнително влошава отношенията между десните формации НДСВ и СДС.

Светът реагира със засилен интерес към втория изненадващ изборен резултат. България започва да се определя по следния начин: с премиер бивш цар и президент бивш комунист. Но и двете определения са по-скоро ефектни, отколкото прецизни, тъй като нито С. Сакскобургготски е царувал някога в България, нито Г. Първанов е принадлежал към върхушката на БКП. Така или иначе, за България продължава да се говори като за страна на изненадите и „чудесата".

5. КЪМ КРАЯ НА ПРЕХОДА

След като в годините на прехода със собствените си гласове, подкрепящи една или друга формация на изборите, българите изпробват в управлението различни политически сили и техните комбинации, илюзиите все повече намаляват. Намалява и броят на участниците в изборите, което не пречи на управляващите, но намалява тяхната обществена легитимност. След поредното гласуване през 2001 г. не толкова с мисълта за натрупания в прехода опит, а с ирационалната вяра в магическото чудодейно решение, гражданите на Република България отново са принудени да се върнат към реалностите. Още първите месеци от дейността на правителството на С. Сакскобургготски показват, че за да стане животът на всички по-добър не са достатъчни само вярата и добрите намерения, а са нужни съзнателните и целенасочени усилия на всички българи. "Българските чудеса" през 2001 г. говорят по-скоро за запазените или възродили се от трудностите на прехода патерналистични нагласи, от надеждата, че някой друг отгоре или отвън ще се погрижи за всички проблеми. Поредното отрезвяване на обществото при управлението на НДСВ е болезнено, но и здравословно както за пулсиращата с всеки по-рязък поврат политическа класа, така и за мнозинството българи. Те са принудени да разберат, че словосъчетанието "гражданско общество" не е поредната идеологема, а означава правото и задължението на всеки гражданин да разчита първо на себе си и да носи отговорност за действията си.

5. 1. Завръщане към реалността

Емоциите от изборите бързо отминават и България започва да се връща към реалността. Трудностите, които българите срещат във всекидневието си, бързо влизат в противоречие с големите надежди, подхранени от изборите и от вярата в чудото. Подобна вяра има силен мобилизационен потенциал, но е твърде краткотрайна, когато няма върху какво да се опре и лесно се превръща в дълбоко разочарование.

След значително забавяне, на 23 октомври 2001 г. правителството представя управленската си програма. Тя е озаглавена обещаващо "*Хората са богатството на България*" и съдържа намеренията за растеж на БВП с 5 до 7% годишно, намаляване на преките данъци, привличане на чужди инвестиции от 1 до 1,2 млрд. долара годишно, намаляване на броя на безработните със 150 хил. Определени са и приоритетните отрасли – високите технологии, инфраструктурата, селското стопанство, търговията. Смущава нежеланието на премиера да представи програмата пред парламента, където да бъде обсъдена. Опозицията не пропуска да припомни, че България е парламентарна република, а Симеон Сакскобургготски не е цар, а премиер на републиката. Затова след завръщане от

първото си официално задгранично посещение в Брюксел премиерът представя управленската програма в 39 НС (26 октомври), но не допуска обсъждането ѝ.

Неблагоприятно влияние върху управлението на НДСВ оказва най-грандиозният терористичен акт на нашето време – унищожаването на 11 септември 2001 г. на двете кули на Световния търговски център в Ню Йорк и на част от Пентагона във Вашингтон, извършено с отвлечени самолети коствало живота на почти 3 хил. души. Още на 12 септември България декларира своята съпричастност към започналата война на САЩ срещу световния тероризъм, но икономическите последици за света са болезнени. В така променената обстановка на 15 октомври финансовият министър М. Велчев обявява, че България на всяка цена трябва да постигне ново споразумение с МВФ, което означава отказ на правителството от някои обещания – напр. нулевата ставка върху печалбата, по-високия бюджетен дефицит, както и чувствителното нарастване на доходите. Бюджетът за 2002 г. е рестриктивен, той предвижда ръст на БВП от 4–5%, дефицит от 0,8%, инфлация от 3,5%, увеличение на заплатите с 10% и на пенсиите с 5%. Това е твърде далеч от нагласите на обществото за подобряване на икономическото положение и влиянието на НДСВ започва да намалява[1]. В края на октомври изтичат 100-те дни на новото правителство, което дава възможност на основните опозиционни партии ОДС и БСП да обявят своите позиции, за същността на които говорят заглавията им: ОДС озаглавява позицията си "100 дни на излъганите надежди на българина, на управленски хаос и немощ", а БСП – "100 дни от 800 – излъгани очаквания".

Неблагоприятно влияние оказват и заключенията на ЕС за готовността на 12 кандидатки за членство. Според тях България има голям напредък към функционираща пазарна икономика, но не може да изпълни икономическите критерии и да постигне конкурентоспособност на европейския пазар. Изводът е, че през 2004 г. в ЕС ще бъдат приети само 10 кандидатки, а България и Румъния остават за следващото разширение, както и Турция, която не изпълнява и политическите критерии за членство в ЕС[2]. Външнополитически успех е избирането на България на 9 октомври 2001 г. за непостоянен член на Съвета за сигурност на ООН с мандат от 2 години (2002–2003).

Най-тежко на българите се отразяват новите повишения на цените на жизненоважни услуги и продукти: с 10% нараства на цената на електроенергията, парното отопление и природния газ, а българските лекарства се облагат с

[1] Социологическите агенции отчитат, че в края на октомври, сиреч само 4 месеца и половина след изборите, доверието към кабинета е спаднало с 25%.

[2] Такова е заключението, гласувано от Европейския парламент на 5 септември 2001 г. То е потвърдено и в Годишния доклад на Европейската комисия (ЕК) на ЕС, приет на 13 ноември с. г.

ДДС[3]. Статистиката отчита и влошаващи се показатели за външнотърговския дефицит, който продължава да нараства и надхвърля 1,5 млрд. долара за 2001 г.

В нелека социално-икономическа обстановка ръководството на НДСВ предприема политическа контраофанзива. На 5 декември 2001 г. правителството публикува "Бяла книга" за наследството на И. Костов. Основното желание на авторите на "Бялата книга" е да обяснят на българите, че подобряването не може да дойде, заради тежкото наследство: "*Тя* (бялата книга) *съдържа факти за състоянието на държавата в момента, в който правителството пое управлението й. Като пример: Във фонд Земеделие – злоупотреби за над 36 млн. лв.; в приватизацията – бавни процеси, ниски приходи и корупция; в държавния бюджет – дефицит от 559 млн. лв. ... Бялата комисия е натоварена да ускори последствията от публикуването на книгата, както и да добави нови случаи*". Вниманието е съсредоточено върху считаната за най-успешна от Костов дейност – приватизацията[4]. Но най-важната задача на правителството е да обясни, защо новият бюджет не позволява да се повишат доходите. И го прави пространно в

[3] И двете мерки са съпроводени със скандали, които показват управленска неопитност. На 5 декември ВАС отменя правителственото постановление за 10% повишаване на цените на електричеството, парното и природния газ, защото не било обсъдено и съгласувано със синдикатите, както изисква новият Кодекс на труда. За около 2 седмици през декември се връщат старите цени, но в края на годината (28 декември) правителството отново ги повишава. Облагането на българските лекарства с ДДС става с обяснението на правителството, че това е изискване на ЕС.

[4] За нея в Бялата книга пише: "*По време на управлението на правителството на ОДС е извършена значителна част от българската приватизация — раздържавени изцяло или отчасти са над 3 000 предприятия. Експертната оценка на стойността на тези приватизационни активи е била около 20 млрд. лв. ... За тази собственост в държавната хазна са постъпили малко над 2 млрд. лв. и още приблизително толкова са дължими в алтернативни или отложени платежни средства. Погледнато сумарно, активите на българската държава са разпродадени за 20% от стойността им, като в близо половината от случаите разминаването е още по-драстично. Най-честата защитна схема е: никой не даваше повече... Разликата в продажните цени е 6,4 пъти. А разковничето за постигане на максимална цена е само в четири букви: ТЪРГ. Друг интересен феномен, на който се натъкваме, е липсата на следприватизационен контрол. Оказва се, че след извършването на приватизационните сделки повечето от фирмите купувачи не са спазили клаузата да повишат броя на работните места и да вложат залегналите в договора инвестиции. От 123 сделки, сключени в периода 1997-2000 г., 62 дружества не са изпълнили задължението си за броя на работните места, 37 дружества не са изпълнили задълженията си за инвестиции... Четири години не бяха достатъчни на правителството на ОДС да осъществи приватизацията на структуроопределящите дружества — БТК, Български морски флот, ДСК, Биохим, ЦКБ, ДЗИ, Булгартабакхолдинг, Булгаргаз, енергийния сектор... Приватизацията бе основният и последен значим резерв на България. Чрез постъпленията от нея страната ни можеше да изплати външния си дълг, да подобри финансовото си състояние с близо 1 млрд. долара годишно. Това не се случи.*"

Бялата книга[5]. Тези обяснения обаче са познати и омръзнали на българските граждани, затова не постигат търсения ефект.

Кризата в доверието към НДСВ, очертала се още през есента на 2001 г., би могла да се използва от новата и старата опозиция, за да си върне влиянието в обществото. При това отливът от НДСВ идва твърде скоро – за броени месеци. Но СДС не може да се възползва от този шанс за обществена реабилитация. След изборното поражение кризата в съюза – партия се задълбочава. Пръв обявява различията си Евгений Бакърджиев. Той предлага на в. *Демокрация* свой анализ на причините за изборната загуба, органът на СДС го отхвърля и Бакърджиев го публикува във в. *Новинар*[6]. Острието на критиката е насочено към стила на управление на Иван Костов, особено при втория му кабинет, в който Бакърджиев вече не участва. В навечерието на президентските избори на 7 ноември 2001 г. синият политик с най-висок рейтинг и кмет на София Стефан Софиянски обявява, че ще напусне СДС[7]. Той не одобрява отрицателното отношение на СДС към бившия български цар С. Сакскобургготски и е за споразумение с НДСВ и участие в новото правителство. Но това противоречи на новата стратегия на СДС за категорична опозиция и очертава поредното разцепление в СДС.

---

[5] В Бялата книга има и обвинения в саботаж на новото правителство: "*Правителството на ОДС обясни на обществото, че оставя на наследниците си идеален бюджет за годината със значими и вече реализирани към първото шестмесечие излишъци. Става дума за мнима икономия, за мним излишък, тъй като множество дължими разходи не са направени... Нека напомним, че новото правителство дойде на власт на 24 юли. Именно между 14 и 24 юли се наблюдава особено влошаване на бюджетните показатели, което е признак за безотговорност на отиващата си власт. Неколкократно икономическият екип на НДСВ призова Министерството на финансите да не изразходва неразумно пари от държавния бюджет... Един от основните заварени проблеми е поддържаният неразумно висок дефицит по текущата сметка на бюджетния баланс... Този дефицит ограничава възможността ни да съхраняваме без напрежение доверието във валутния съвет в по-дългосрочен план и нашия стремеж за намаляване на външния дълг на страната. Правителството на ОДС е осъзнавало ясно, че приходите от приватизацията ще спрат, че пред бюджета няма да останат много възможности за финансиране и че преструктурирането е от жизненоважно значение, и нищо не е направило, даже напротив – през първото полугодие на т. г. е започнало извършването на нецелесъобразни и неефективни от гледна точка на дългосрочния ръст разходи. Само за юли дефицитът по търговския баланс възлиза на 204.7 млн. дол., като очертаващата се тенденция за т. г. е силно негативна. Вследствие на това се налага предприемането на непопулярни фискални мерки. Събираемостта на акцизите е ниска. Очаква се неизпълнение от около 100 млн. лв. до края на годината... Резултатът е трайна тенденция към намаляване резервите на БНБ от началото на годината и е последица за сегашното правителство от горната политика.*"

[6] В. *Новинар*, 29 август 2001 г.

[7] Ст. Софиянски заявява намерението си в интервю във връзка с 50-годишнината си. В. *Труд*, 7 ноември 2001 г.

На 26 ноември 2001 г. ръководството на СДС изключва Е. Бакърджиев от партията, а после и от парламентарната група на ОДС. Бакърджиев реагира с обвинението, че СДС се е комунизирал и създава нова партия – Български демократичен съюз „Радикали". На 9 декември 2001 г. и Софиянски създава своя партия – Съюз на свободните демократи. Расте броят на партиите в дясното политическо пространство и се възражда предвоенната политическа практика партиите да се идентифицират с лидерите си. СДС се оказва в непривична позиция на конкуренция вдясно, но разполага с предимството, че е член в Европейската народна партия. То му позволява да възпрепятства опитите на НДСВ да се присъедини към същата организация. В очите на обществото СДС започва да губи привлекателността си на партия на промяната.

В началото на 2002 г. недоволството нараства, защото повечето от данъците и таксите (особено патентите) са повишени, в някои случаи не с проценти, а с пъти. Синдикатите организират протести на недоволните (най-вече от новите стойности на патентните данъци).

В дейността на премиера Сакскобургготски се проявява и недостатъчната му политическа подготовка. Медиите и опозицията определят като "гаф" думите на премиера при срещата му с ръководителя на македонското правителство Любчо Георгиевски на 18 септември 2001 г. В отговор на журналистически въпрос Сакскобургготски заявява, че езиковият спор ще бъде решен, което всъщност вече е направено. Вторият случай се отнася до спорното за българите искане на ЕС за закриване на по-старите реактори от АЕЦ "Козлодуй". На 22 януари 2002 г. при разговор на българския премиер с гръцкия му колега Костас Симитис Сакскобургготски обещава, че 3-ти и 4-ти реактор на АЕЦ ще бъдат закрити през 2006 г., което отговаря на исканията на ЕС, но не и на позицията на предишното българско правителство, което се опитва да отложи закриването на реакторите за 2008 или 2010 г. България е износител на електроенергия за балканските страни, но без първите четири реактора на АЕЦ тя не само ще престане да изнася, но и ще се повиши значително цената на електроенергията. А тази цена е един от най-болните въпроси за обеднялото българско общество. Неинформираността на българския премиер може да се обясни и с недобрата подготовка за срещите, отговорност за която би трябвало да носи бившият политик от СДС Стоян Ганев. При завръщането на Сакскобургготски Ганев заема позицията на "сив кардинал" – управлява, без да излиза на преден план.

От началото на 2002 г. ръководството на НДСВ подготвя трансформацията на коалицията НДСВ в нова политическа партия. Според изготвените програмни документи НДСВ ще бъде партия "*консервативна, но не елитарна*", "*либерална, но със силна социална насоченост*", която ще "*споделя консервативните и либералните идеи*", личността ще бъде най-висша ценност за нея, а държавата – "*приятел, а не враг на човека*". В декларацията на НДСВ заляга заявеното от Сакскобургготски желание за консенсус на всички нива, за търсене на баланс между свободата и отговорността, за издигане на такива идеали, които "*реши-*

телно обединяват, а не разделят хората". Записано е още: "*България има нужда от повече свобода, солидарност и демокрация, от ефективно пазарно стопанство... ключът към просперитета е по-малко държава... бизнесът се нуждае от повече прозрачност и по-малко административни пречки*". НДСВ декларира като идейно кредо ценностите на европейските народни партии – свобода и отговорност, справедливост и толерантност, равенство на възможностите, солидарност и субсидиарност.

За 26 януари 2002 г. е обявено учредяването на новата партия, за което с лична покана на лидера са свикани 800 души. Но още на 13 януари в парламентарната група на НДСВ лидерите на двете малки партии – Партията на българските жени (Весела Драганова) и Движението за национално възраждане "Оборище" (Тошо Пейков), излизат с декларация, че без тяхното съгласие след трансформацията си в партия НДСВ няма да бъде парламентарно представена сила и правоприемник на коалицията от изборите. Несъгласието си мотивират и с това, че "*публичната среда за създаване на партии в момента е неблагоприятна*". Всъщност те се борят да запазят привилегированото си положение в коалицията. Но не са единствените недоволни. Депутати от НДСВ изразяват недоумение от критериите, по които се канят учредителите на НДСВ. Но никой не очаква онова, което става на 26 януари в зала № 2 на НДК. Премиерът Сакскобургготски закъснява с половин час, след което в кратко слово остро критикува министри и депутати и заявява, че няма да оглави новата формация, закрива заседанието и го пренасрочва за 6 април, когато се навършва година от първото му обръщение към народа[8].

[8] Сакскобургготски заявява: "*Дошло е време да се съсредоточим върху ценностите, които ни обединиха, повтарям, които ни обединиха и които сякаш се позабравиха през последните забързани месеци... Има поведения, които не одобрявам. Не мога да приема дребните крамоли, липсата на екипност в работата, министри, които са загрижени повече от решаването на проблемите на тяхната администрация, отколкото от насъщните проблеми на хората. Депутати, забравили, че са представители на народа, които не отиват повече при тези, които са им гласували доверие. Както и навикът да се коментира работата на другия, за да не се дава отчет за собствената... Ще успеем само ако всеки един от нас зачита общите ценности, които ни обединяват – свободата, демокрацията, търпимостта и уважението към другия, почтеността, солидарността, силата на диалога и добродетелта на консенсуса, който е необходим за политическите решения... Що се отнася до мен, аз поех ангажимент пред българите да посветя цялото си време, цялата си енергия на мисията ми на министър-председател и служба на Република България. Поради това за мен е изключено да бъда кандидат за председател на движението, да изпълнявам организационни или почетни функции. Ето защо днес не смятам възможно окончателното приемане на предложените проектодокументи... Бих желал регистрираните членове на движението да са възможно най-многобройни, представляващи всички райони и всички слоеве от нашето общество. Всеки български гражданин ще може да стане член. Ние не основахме това движение, за да създаваме нова политическа класа, а за да подобрим живота на нашите съграждани...*" В. *Труд*, 27 януари 2002 г.

Скандалът с неучредяването на НДСВ влияе върху управляващата сила. Депутатите си разменят упреци, като най-голямо е недоволството от стила на председателя на ПГ на НДСВ Пламен Панайотов. На 1 февруари премиерът още веднъж упреква депутатите, като им пише: "*Този, който не извлича поуки от историята, е осъден да повтори същите грешки. Нашето движение, което само преди 6 месеца се ползваше с подкрепата на повече от половината от населението, сега според сондажите има поддръжка от по-малко от 20% от хората. Това за съжаление е факт, а не партийна спекулация. Настоявам да направите своите заключения и да проявите зрелост. Днес е наложително да върнем динамиката вътре в движението, което ще ни позволи да спечелим отново почвата, която загубихме. Това трябва да бъде ваш приоритет. Само приобщаването на повече хора в цялата страна и организирането на демократични избори вътре в движението ще ни позволят да постигнем тази цел*". Така Сакскобургготски пренася отговорността за срива в доверието към НДСВ от правителството към парламентарната група.

СДС се възползва от положението и иска вот на недоверие на правителството заради хаоса, предизвикан от налагането на ДДС за българските лекарства[9]. На 13 февруари 2002 г. вотът е отхвърлен. Но натискът дава резултат, защото го последват промени в правителството. На 18 февруари премиерът Сакскобургготски уволнява трима заместник-министри – на финансите Атанас Кацарчев, на икономиката Любка Качакова и на културата Ганчо Карабаджаков. Ефектът е незначителен – Кацарчев плаща за недоволството от данъчната политика, Качакова губи доверието на вицепремиера Николай Василев[10], художникът Карабаджаков е уволнен заради противоречия с министъра на културата Абрашев[11]. Малко по-късно подава оставка и шефът на митниците Емил Димитров, след което финансовото министерство сключва консултантски договор с британската фирма „Краун ейджънтс" за подобряване работата на митниците. Последната персонална промяна, но с най-голяма важност, е отстраняването на Стоян Ганев. Това става, докато той е при семейството си в САЩ и не се разбира дали е бил уволнен или сам си е подал оставката.

---

[9] В началото идеята на СДС е вотът на недоверие да бъде срещу цялостната данъчна политика на правителството, но след като ОДС в парламента подкрепя Бюджет 2002, ясен разграничител остава само проблемът с лекарствата.

[10] Качакова се противопоставя на мениджърския договор с директора на „Булгартабак" Георги Попов. Министърът на икономиката Николай Василев защитава директора и договора с примери от западния свят и иска уволнението на Качакова, защото е загубил доверие в нейната лоялност.

[11] Б. Абрашев предизвиква вниманието на медиите още с първите си дни като министър, когато е придружаван на работното си място от съпругата си Люлина, а после и с непремислените си странни изявления. Той е най-възрастен от министрите (65 год.) и наблюдателите смятат, че е привлякъл вниманието на премиера с произведението си „"Псалми за царя" от 1993 г., посветено специално на Симеон Сакскобургготски.

В парламентарната група на НДСВ назрява недоволство, чиято основна причина е сриващото се влияние на НДСВ. За да бъде спрян този процес, на 28 февруари 21 депутати изпращат писмо до премиера, в което искат правителството да промени социалната и икономическата си политика и да изпълни предизборните си обещания. Инициативата е на т. нар. Контролен съвет на НДСВ (орган обявен през пролетта на 2001 г.), олицетворяван от популярния актьор Коста Цонев, Стела Банкова и Елка Анастасова. Преди да достигне до премиера, писмото е получено от журналистите, които го превръщат в новина номер едно. Отношенията в групата на НДСВ се изострят, премиерът остро отговаря на непокорните депутати и вика на личен разговор С. Банкова, Е. Анастасова и Нонка Матова. Императивният съвет на премиера е инициаторките на "бунта" да подадат оставките си като народни представители и да напуснат парламента[12]. Вместо това С. Банкова, Е. Анастасова заедно с още трима депутати на 8 март напускат парламентарната група на НДСВ, но не и 39 НС. Те стават независими депутати и попълват групата на вече изключените от своите партии Осман Октай (от ДПС) и Евгений Бакърджиев (от СДС). Напускането на 5 депутати не означава разпадане на НДСВ, но демонстрира кризата във формацията[13].

В началото на април 2002 г. Симеон Сакскобургготски отново променя позицията си и обявява, че на 6 април ще оглави партията НДСВ. Това решение противоречи на заявлението от 26 януари, но в него има политическа логика, тъй като всяко друго решение застрашава единството на НДСВ. Така в началото на втората година от окончателното си завръщане в България бившият български цар се изправя пред ново предизвикателство – да оглави политическа партия, която да осигури стабилност на правителството му.

Партията НДСВ е учредена на 6 април 2002 г. като "електорална партия, която се вдъхновява от идеалите, изповядвани от европейските народни партии... една партия със структури в цялата страна, открита, с най-голям брой членове, (което) ще осигури успеха на нашите ценности"[14]. По програмни документи

[12] Когато след завръщането си в България Симеон Сакскобургготски говори за необходимостта от нов морал в политиката, той заявява, че депутатите, които са излъгали доверието му ще бъдат принудени да напуснат парламента. Според българската конституция обаче такава възможност не съществува. Когато му казват това, Сакскобургготски отговаря, че това е морално задължение.

[13] На 7 март десет депутати от подписалите писмото до премиера отправят по официалния ред "Предложения" до ПГ на НДСВ. В този документ те повтарят програмните обещания на Сакскобургготски и поставят искания за тяхното реализиране, тъй като "*единственият начин да браним авторитета на своя лидер и премиер, е всички ние да работим безкористно за изпълнение на дадените пред народа обещания*". Факсимиле от Предложенията е публикувано във в. *Сега*, 8 март 2002 г.

[14] Цитатите са от словото на премиера С. Сакскобургготски по време на учредяването на партията НДСВ. "Нападките доказват, че сме на прав път" В. *Труд*, 7 април 2002 г.

НДСВ се опира на културните и духовните ценности на българския народ, за нея са важни грижите за децата и младото поколение, моралът и почтеността. Стремежът да се обхване най-широк спектър ценности личи и в определянето на новата партия като либерална формация, но със силна социална насоченост, "национална, но не националистическа".

Симеон Сакскобургготски, станал лидер на управляваща партия, продължава да излъчва морализаторски послания, базирани върху традиционните ценности, подчертаващи патерналистичната мисия на бившия цар. Те обаче са далеч от прагматичната политика, характеризираща началото на 21 в. Върху ценностите залага посланието на Сакскобургготски към членовете на новата партия: "*Надявам се, че всички ние споделяме едни и същи цели, защото никой не бива да си присвоява надеждата, която вложиха в нас българите. Призовавам всеки един от вас да поеме своята отговорност. Битката, която се води, е решаваща. От висотата на поетия от нас ангажимент зависи до каква степен ще успеем. Залогът е бъдещето на нашите деца, бъдещето на нашата родина. Ние сме тук днес, не за да създадем нова класа политици, а за да убеждаваме, да обединим онези, които се съмняват, тези, които мислят, че нищо не може да се промени, тези, които вече се отчаяха. Ангажиментът, който трябва да поемете днес, е на висотата на моя ангажимент, изразен в решението ми да представя кандидатурата си за лидер на движението. Всички заедно ще напишем новата страница на историята на България.*"[15]

Новата партия е изправена пред немалко трудности. Световната икономическа конюнктура след атентатите от 11 септември 2001 г. се влошава, инфлацията нараства[16], предприятията продължават да фалират[17], в българската съдебна система се разраства противоборството между различни групи[18]. Страната е далеч от икономическото равнище, подходящо за влизане в ЕС[19], затова единствената надежда за глобален външнополитически успех е поканата за членство в НАТО. В края на май 2002 г. в София се провежда заседание на

[15] Пак там.

[16] НСИ обявява, че инфлацията за януари е 2.8%. Толкова високи инфлационни стойности в България не е имало от 4 години.

[17] На 21 януари 2002 г. Варненската корабостроителница отново е обявена във фалит, въпреки ангажимента на вицепремиера Н. Василев, който е роден и отрасъл във Варна.

[18] Най-ярко свидетелство за това е внесената на 9 януари 2002 г. във Върховния административен съд жалба на прокурора Николай Колев, с която той иска да бъде обявено за нищожно решението на Висшия съдебен съвет от 15 февруари 1999 г. за избор на Никола Филчев за главен прокурор. Причината е участието в този избор на Бойко Рашков и Ангел Александров, които по-късно са обявени за неконституционни, и на Нели Куцкова, която е била избрана, без да има изискваните 15 години трудов стаж.

[19] Според доклад на СБ доходът на глава от население в България през 2001 г. е възлизал на 1560 дол., което е 31% от средния за ЕС.

Парламентарната асамблея на НАТО, потвърждаващо евроатлантическия път на България. Той се представя като заветна политическа цел, без да се говори за цената или за възможността на българите да я платят, както и за възможностите на българската армия да отговори на критериите на НАТО[20].

В България всичко продължава да зависи от политиката и да се превръща в политика. Макар и рядко, това може да се окаже предимство. Балансирането на външната политика (тя се обръща и на Изток), наложено от новото правителство[21], дава отражение върху процеса срещу шестимата български медици в Либия: на 17 февруари 2002 г. Либийският народен съд отхвърля най-тежките обвинения в заговор срещу либийската държава и прехвърля делото към обикновено местно съдилище. Това решение обнадеждава българското общество, надежди, оказали се по-късно напразни.

Особена важност за България има първото посещение на главата на Римокатолическата църква папа Йоан Павел ŷŷ, за участие в атентата срещу когото са обвинени българските специални служби. Папата пристига в София на 23 май 2002 г., в навечерието на празника на славянската азбука и култура, и не само с присъствието си, но и в разговорите си с българските политици той категорично заявява вярата си, че „българска следа" е фалшива.

За разлика от дясната опозиция, лявата в лицето на БСП няма проблеми с лидерството, а с опозиционната си позиция. На проведения на 8–9 юни 2002 г. 45 конгрес на БСП Станишев безпроблемно е преизбран за председател, в приетата политическа платформа остро е критикувано правителството и са гласувани управленски проекти[22]. Но в очите на обществото позицията на БСП

[20] На срещата на НАТО в Прага, проведена на 21 – 22 ноември 2002 г., България е поканена да се присъедини към Северноатлантическия алианс заедно с Естония, Латвия, Литва, Словакия, Словения и Румъния.

[21] Промените във външната политика на България след 2001 г. са изразени от външния министър С. Паси в типичния му атрактивен стил с сумите: "*Впрочем, специално по руската тема искам да подчертая, че преди три години това управление успя да разбие двуполюсния модел във вътрешната политика, но малцина си даваха сметка, че ще бъде разбит двуполюсния модел и във външната политика! Допреди три години у нас битуваше заблудата, че една от двете партии е абонирана за връзките с Русия, докато другата е абонирана за връзките със Съединените щати, респективно Европа. Това, което това управление показа, е, че могат да се поддържат еднакво добри връзки и със Съединените щати, и с Европа, и със Съветския съюз... с Русия, прощавайте. И в никакъв случай едното не е за сметка на другото*". В. *Сега*, 23 октомври 2004 г.

[22] Станишев заявява такава позиция в първомайското си слово: "*Протест срещу унищожителното управление на десницата. Протест срещу геноцида, който извършва държавата срещу собствените си граждани – и в откриването на работни места, и в здравеопазването, и в образованието, и с тежките и непосилни данъци. Недоволство от липсата на професионализъм в управлението. Недоволство от мизерните доходи. Недоволство от надменността и лъжата. А грозната лъжа е налице. Царят е гол. Ние вече не вярваме, че НДСВ и неговото правителство ще изпълнят*

си остава двойствена – от една страна тя остро критикува правителството, а от друга – нейни представители работят в него.

Във връзка с годишнината на правителството на НДСВ премиерът Сакскобургготски прави две обръщения: едното е към членовете на НДСВ (на Национален съвет на партията от 20 юли), а другото е в предпочитаната от него форма – пряко към българския народ (на 23 юли). В обръщението към НДСВ той декларира: "*Преходът свърши! А това значи, че свърши периодът на експериментите, на безсмислените конфронтации. Сега е времето за модернизация, времето на обединяване на възможностите, на мобилизация на националния ресурс – материален, професионален духовен.*"[23] Това заявление напомня за позицията на премиера Костов отпреди три години (30 юни 1999 г.), че преходът е завършил. С. Сакскобургготски обаче прави различен извод: че е дошло времето на "*стремеж за консенсус, за преодоляване на политическото противопоставяне*" и за модернизация. Прозвучава и нотка на отрезвяване: "*За съжаление все още в обществото ни липсват необходимата обективност и повече позитивизъм, които да доведат до преодоляването на характерното ни черногледство*". Докато обръщението към народа прилича повече на отчет за успехите: намаляла с 4,7% безработица, облекчаване на данъчната тежест, по-голяма свобода за бизнеса и т. н.[24]

В навечерието на политическия сезон 2002/2003 г. президентът Първанов влиза в ролята на критик на правителството. Той признава успехите във външната политика, но сочи и многобройните проблеми: дефицит на сигурност, корупция в администрацията, неефективност на съдебната система, липса на координация между полицията и съдебната власт, на организиран отпор на държавната машина срещу престъпността, топящо се доверие в институциите. Президентът предупреждава за опасността от "*политиката на високомерие, на инат, от липсата на чуваемост и неизпълнение на предизборните обещания, от политическите скандали... Социалният мир не е нещо завинаги дадено с изборната ни победа и за него трябва да се работи всекидневно... Нека обаче всички сме наясно, че ако един провалил се министър не бъде сменен, то той товари с негативи целия кабинет... Чака ни един труден и пълен с неизвестности политически сезон. Отговорите вече не могат да звучат в бъдеще време.*"[25] Според президента правителството се нуждае от промени, но ръководството на НДСВ отхвърля тази идея[26]. То е убедено, че България върви по правилен път,

---

обещанията си. Те или не могат, или не искат да изпълнят програмата си. „ В. *Дума*, 1 май 2002, бр. 101.

[23] *С. Сакскобургготски.* "Да превърнем властта в инструмент за служба на хората" В. *Монитор*, 21 юли 2002.

[24] Медийно обръщение на С. Сакскобургготски. *Труд*, 24 юли 2002 г.

[25] В. *Дума*, 31 август 2002 г.

[26] В края на годината все пак промени в правителството се налагат, след като Константин Паскалев подава оставка на 31 октомври и на 17 декември 2002 г. на негово

доказателство за което е признаването на България за страна с функционираща пазарна икономика в доклада на Европейската комисия от октомври 2002 г.

През октомври икономическият екип на правителството (Николай Василев и Милен Велчев) предлагат 9 мерки за съживяване на икономиката, между които са: създаването на инвестиционен фонд с държавно участие, на индустриални зони, бързи процедури по обявяване в несъстоятелност, развитие на капиталовите пазари, опростяване на лицензионните и разрешителните режими, данъчни и социални мерки. Намеренията са добри, но реализацията им се оказва трудна. Най-проблемни и за това правителство остават големите приватизационни сделки, през годината са избрани купувачи за БТК и Булгартабак, но и двете сделки са оспорени пред съда.

След като през 2002 г. политиците и гражданите си почиват от избори, през есента на 2003 г. идват местните избори, символично почти съвпадащи с преполовения мандат на НДСВ. Това е първата пряка проверка за отношението на обществото към новото управление, затова всички големи партии съсредоточават усилията си за най-добро представяне.

Ставащото по света за пореден път променя българския дневен ред. Започналата след 11 септември 2001 г. от САЩ "*война срещу световния тероризъм*" през 2002 г. се канализира в конвенционална война с Афганистан за сваляне на талибаните, а в началото на 2003 г. става все по-ясно желанието на САЩ да отстранят Саддам Хюсеин от властта в Ирак, дори и с цената на нова война. Но този път намерението на САЩ да действат необезпокоявани като световен лидер среща противодействието на Германия и Франция. Двете европейски държави изразяват съмнения в представените от държавния секретар на САЩ Колин Пауъл на 5 февруари 2003 г. пред Съвета за сигурност на ООН доказателства, че Ирак поддържа връзки с Ал Кайда и притежава оръжия за масово унищожение. Съветът за сигурност отказва да гласува резолюция, даваща право на САЩ да атакуват Ирак. Липсата на съгласието на ООН не спира САЩ в желанието им за война, а променя тактиката – започва кампания за търсене на съюзници за такава война. България се отзовава положително и се оказва в общ блок с останалите източноевропейски държави[27].

Когато на 19 срещу 20 март 2003 г. президентът на САЩ Дж. У. Буш обявява войната срещу Ирак, българските политици реагират по различен начин.

място за министър на благоустройството и регионалното развитие е избран депутатът от НДСВ Валентин Церовски.

[27] Това е т. нар. Вилнюска група на 10-те, включваща Албания, България, Естония, Латвия, Литва, Македония, Румъния, Словакия, Словения и Хърватия. Тези държави веднага декларират, че речта на Пауъл ги е убедила и по-късно стават част (без Словения) от т. нар. Коалиция на желаещите, реализирала войната с Ирак. Повече за мотивацията на държавите от Източна Европа вж.: *Баева, И.* Източна Европа през 2002 година – новата левица пред нови предизвикателства. – Понеделник, кн. 3/4, 2003, 67-82.

Премиерът, правителството и мнозинството в 39 НС са за присъединяване на България към „коалицията на желаещите"[28]. Премиерът Сакскобургготски прави телевизионно обръщение в типичния си стил: "*Отказът на режима в Багдад да се съобрази с волята на международната общност стесни драматично възможностите за мирен изход от кризата и прави неизбежна употребата на сила, за да бъде разоръжен Ирак*"[29]. А в парламента, без да мотивира допълнително правителственото решение за ангажиране на България, той обещава "*да обсъдим сегашната тема с всички тревоги, притеснения подир два месеца и да видим дали положението не се е променило коренно и то в полза на нашето решение*"[30]. Такова обсъждане не става нито след два месеца, нито след две години, вероятно защото не се реализират надеждите както на Сакскобургготски, така и на американския президент за бърза и категорична победа на демокрацията в Ирак. Президентът Първанов изразява позиция, която повтаря част от доводите на премиера, но прави противоположен извод: "*Аз не приемам тази война, защото споделям моралното разбиране, че всяка война е тежко изпитание за народите. Не мога да подкрепя тази война и заради факта, че тя се предприема без резолюция на Съвета за сигурност на ООН.*"[31] В дискусията по войната БСП най-после успява да заеме ясна антивоенна позиция (макар и с колебания в началото), която я разграничава както от управляващите, така и от дясната опозиция.

Войната на САЩ в Ирак променя съотношението на силите в света и в Европа. ЕС се оказва разделен, което дава възможност на кандидатстващите за присъединяване към него страни от бившия просъветски Източен блок да подкрепят безусловно САЩ. В започналата пропагандна война между Европа и САЩ американският военен министър Доналд Ръмсфелд въвежда нови термини: "нова" проамериканска Източна Европа, за разлика от "старата" Западна Европа, която се опитва да действа самостоятелно и е критична към САЩ. Десетилетие и половина след като "желязната завеса" в Европа е вдигната, отвън наново е лансирано разделението, дефиниращо по нов политически начин противоречието между европейския Изток и Запад. България е единна със страните от бившия Източен блок, едно единство, което позволява на западноевропейски наблюдатели да видят в новото разделение стари рефлекси: "*Разделенията не са на "стара" и "нова", а на "силна" и "слаба" Европа. Смисълът не е в това колко приятелски настроена е една страна към САЩ, а в това доколко е не-*

[28] Всъщност решението да предостави българската територия на САЩ при удар срещу Ирак 39 НС приема още на 7 февруари 2003 г. със 165 гласа "за" и само 48 "въздържали се". *Мила Аврамова.* "Станахме съюзник на Америка" В. *Труд*, 8 февруари 2003 г.

[29] Обръщение на премиера *Сакскобургготски.* "Мирът бе в ръцете на Саддам" В. *Труд*, 20 март 2003 г., бр. 78.

[30] "Подир 2 месеца царят ще ни каже за войната" В. *Труд*, 21 март 2003, бр. 79.

[31] *Георги Първанов.* "Не приемам тази война". Пак там.

зависима от САЩ."[32] Съживеният образ на България като „най-верен сателит" по-рано на Съветския съюз, а в момента на САЩ, не подпомага усилията на страната за бързо присъединяване към ЕС, а създава антибългарски и антиизточноевропейски настроения в някои големи страни от ЕС.

Принуден от усложняващите се международни и вътрешнополитически условия[33], премиерът Сакскобургготски обявява промени. Най-важните засягат правителството, от което на 17 юли 2003 г. са освободени четирима министри: Божидар Финков (на здравеопазването), Пламен Петров (на транспорта), Владимир Атанасов (на образованието) и Неждет Моллов (на извънредните ситуации), а на тяхно място съответно са назначени Славчо Богоев, Николай Василев, Игор Дамянов и Филиз Хюсменова. Пламен Панайотов е изтеглен от парламента и е определен за вицепремиер и министър на европейската интеграция, Лидия Шулева поема икономиката, а нейното място в социалното министерство е заето от заместничката ѝ Христина Христова. Променено е и ръководството на парламентарната група на НДСВ, в което влизат някои от критиците на управлението от Клуба „Новото време". Властовите сътресения са съпроводени и с две подадени, но след това оттеглени оставки: на финансовия министър Милен Велчев и на главния секретар на МВР Бойко Борисов, който с категоричните си изказвания и силови пози трайно заема мястото на най-популярен човек в България. Начинът, по който двете оставки са оттеглени, засилва впечатлението за авторитарност и липсата на равноправни отношения в кабинета.

Целта на промените в центъра е възвръщане на доверието на обществото в НДСВ в навечерието на изборите за местната власт[34]. Такава е задачата и на поредното обръщение на премиера към народа, което отчита извършеното през силно митологизираните от медии и политици 800 дни управление[35]. На

---

[32] Guardian. България – новият васал на Вашингтон. В. *Труд*, 8 февруари 2003 г.

[33] Сред вътрешнополитическите проблеми трябва да се отбележи започналото разпадане на парламентарната група на самото НДСВ: през февруари 2003 г. се обособява нова ПГ на НИЕ, а през април в рамките на НДСВ групата около Емил Кошлуков, Мирослав Севлиевски и Борислав Цеков създава Клуб "Новото време".

[34] С. Сакскобургготски мотивира словото си пред правителството и ПГ на НДСВ за промените така: "*Само след няколко месеца НДСВ за първи път ще участва на общински избори. Надявам се, че всеки от вас осъзнава важността на това събитие за успешното реализиране на управленските ни приоритети... Възползвам се от случая, за да споделя с вас намерението си да направя известни промени в кабинета, които все по-настойчиво се очакват както в нашите редици, така и от обществото, и които ще оповестя в друг момент... В тази връзка и като лидер на партията, носещ отговорност за процесите в нея, считам, че е дошъл моментът да дадем доказателства, че сме способни да отчетем грешките си, да се обновим, за да посрещнем с нови сили предизвикателствата.*" *С. Сакскобургготски.* "Промени! Възмутително е, че някои депутати гледат само да се облагодетелстват" В. *24 часа*, 7 юли 2003 г.

[35] С наближаването на 800-те дни С. Сакскобургготски е принуден да обясни

3 октомври 2003 г. Сакскобургготски казва: "*още през първата година преодоляхме сериозния бюджетен дефицит от близо 600 млн. лева..., задържахме инфлацията ниска – около 3 процента... Постигнахме един от най-високите за континента икономически растеж – близо 5 на сто, нещо повече – и Европа, и Съединените щати признаха България за действаща пазарна икономика..., потреблението у нас бързо се увеличава..., десетки хиляди хора получиха работа... Едно безспорно постижение са и тези 300 000 хиляди сънародници, които излязоха от сивата икономика с трудови договори, даващи им право на социална осигуровка. Особено отговорно подходи нашето правителство към управлението на тежкия ни външен дълг. Едновременно с това значително увеличихме валутния и финансовия резерв... Пред страната ни има ясен хоризонт. След броени месеци ще бъдем партньори в НАТО. Европейското ни членство също има конкретна дата – 2002 г.*"[36] Неформалният отчет звучи внушително, но повечето от посочените успехи са заслуга не само на това правителство. Истинският принос на НДСВ към българската политика е "*стабилността в политическия живот*" и преодоляването на двуполюсния модел, определен от премиера като "*непродуктивен за нашата страна*".

Местните избори, проведени на 26 октомври – 2 ноември 2003 г., са истинското изпитание за всички партии[37]: както за управляващите, така и за дясната и лявата опозиция. Всички се подготвят много внимателно и полагат много усилия да мотивират избирателите, но резултатите са далеч от очакваното. Първото разочарование е ниската избирателна активност, едва достигнала 50%, второто е пъстрото партийно представителство, а третото – успехът на непартийните, а в някои случаи и неполитически кандидати. Последната тенденция би могла да се разглежда и като дългоочакваното проявление на гражданското общество, ако не беше нещо съвсем друго – опит за влизане в местната администрация на сенчести групировки, съществуващи до момента на границата на позволеното и отвъд нея. За опасността от "*появата на корупционни мнозинства*" предупреждава политологът либерал Иван Кръстев в интервю, чието заглавие всъщност

откъде се е появил този необикновен срок. В интервю пред Би Ти Ви той казва: "*Ще се върна малко назад да обясня тези 800 дни, защото все още мисля, че има голяма манипулация и се използват като нещо, което се брои всеки ден, сякаш светът ще спре. Това е като в нормална корпорация, когато не върви. Първата година се ориентират новите директори. Втората година се взимат мерки и на третата година се надяват компанията, или управителният съвет, че вече има дивиденти.*" В. *Труд*, 18 септември 2003 г.

[36] *Симеон Сакскобургготски.* "800 дни – чашата вече е полупълна. За пръв път се обсъжда не как да се пестят парите от резерва, а как разумно да се харчат" В. *24 часа*, 4 октомври 2003 г.

[37] Заместник-председателката на ДПС Емел Етем картинно определя целите на основните партии за местните избори: за НДСВ – обозначаване, за СДС – оцеляване, за БСП – утвърждаване, за ДПС – разширяване.

е най-кратката оценка за изборите: "*БСП не спечели, СДС не загуби, ДПС нарасна, НДСВ не разбра*"[38]. Резултатите, изразени в партийната принадлежност на кметовете на областни центрове, изглеждат така: БСП печели 10, СДС – 9, НДСВ – 2, ССД – 1, ДПС –1, а останалите са независими[39].

Неуспехът на НДСВ в местните избори принуждава премиера Сакскобургготски в края на 2003 г. за пореден път да обясни и защити партията и управлението си. Той повтаря данните за успехите, но си позволява по-резки думи за опозицията: "*Самоцелната и безсмислена критика вреди както на държавата, така и на самата опозиция. Нека ви припомня онзи крилат пасаж на любимия ми Иван Хаджийски... "Опозицията почва да следи стъпка по стъпка правителството и всичките му неуспехи, зависещи и независещи от него, се приписват на политическата му негодност. Критиката е безогледна, партизанска. Тя има за задача не да обясни и осветли общественото мнение, а да го настрои срещу правителството. Тази критика с ревящо гърло се простира и върху деяния, които критикуващата опозиционна партия сама е вършила, когато е била на власт.*"[40] Но на НДСВ не помагат нито Хаджийски, нито обещаните от ЕС 1,2 млрд. евро предприсъединителни фондове. Опозицията вече владее общественото мнение с помощта на критичните медии. Мрачен заключителен акорд на 2003 г. е смъртта на петима български военни в Ирак, след като щабът на българската мисия в Кербала е атакуван с кола бомба. С тези първи военни жертви в Ирак България плаща за участието си в „Коалицията на желаещите". За съжаление, те не са последни.

Най-важното събитие през 2004 г. за България и за правителството е приемането на страната в Северноатлантическия пакт, тържествено отбелязано в Брюксел и в София на 2 април. България не е сама, а заедно с още шест източноевропейски държави. Общата крачка стимулира съвместното действие: във в. *Интеренешанъл Хералд Трибюн* е публикувана позиция, подписана от седмината премиери Симеон Сакскобургготски (България), Юхан Партс (Естония), Индулис Емсис (Латвия), Алгирдас Бразаускас (Литва), Адриан Нъстасе

---

[38] В. *24 часа*, 12 ноември 2003 г., с. 13 – 15.

[39] Изразени в градове и имена: БСП – Варна – Кирил Йорданов, Стара Загора – Евгений Желев, Силистра – Иво Андонов, Търговище – Красимир Мирев, Благоевград – Лазар Причкапов, Разград – Венелин Узунов, Габрово – Богомил Белчев, Смолян – Дора Янкова, Ловеч – Минчо Казанджиев, Пазарджик – Иван Евстатиев; СДС – Русе – Елеонора Николова, Пловдив – Иван Чомаков, Плевен – Найден Зеленогорски, Велико Търново – Румен Рашев, Ямбол – Кирил Тодоров, Шумен – Веселин Златев, Видин – Иван Ценов, Монтана – Златко Живков, Перник – Антоанета Георгиева; НДСВ – Добрич – Детелина Николова, Кюстендил – Людмил Стоянов; ДПС – Кърджали – Хасан Азис; ССД – София – Стефан Софиянски; независими – Бургас – Йоан Костадинов, Сливен – Йордан Лечков, Хасково – Георги Иванов, Враца – Воислав Бубев.

[40] *Симеон*: "Рекорд – влязоха 1,3 милиарда. Чакаме $ 1,2 млрд. евро до 2007 г. Няма предпоставки за предсрочни избори" В. *24 часа*, 22 декември 2003 г.

(Румъния), Микулаш Дзуринда (Словакия) и Антон Рол (Словения): „*С приема ни в алианса постигаме дългогодишната си цел да се върнем в евроатлантическото семейство. По силата на нашата култура и ценности ние винаги сме чувствали, че принадлежим към това семейство, от което бяхме откъснати... То е още една стъпка към изпълнение на общата ни визия за неделима, демократична и мирна Европа... Даваме на НАТО уникалния си опит, стратегическата си ценност, способности и познания. Споделяме непосредствения си опит и политическите, икономическите и военните реформи с други държави. Нашето интегриране в алианса може да се превърне в модел за разширяване на зоната на свобода, демокрация и стабилност в Западните Балкани, Източна Европа, Черноморския регион, Южен Кавказ и Централна Азия.*“[41] Тя показва общото желание на седемте държави да съчетаят желанието си за включване в ЕС с ангажиране с целите на САЩ в широки географски региони.

Приемането в НАТО бележи връх във външнополитическите успехи на правителството на НДСВ и е личен триумф за външния министър Соломон Паси, поставил си още през 1990 г. такава цел. То обаче е съпроводено с нарастващи политически проблеми на първо място в НДСВ, от което се отцепват младите и амбициозни политици от „Новото време“[42] и на второ в икономиката и обществения ред. Премиерът Сакскобургготски демонстрира воля за управление пред Политическия съвет на НДСВ на 26 април 2004 г., като обявява програма „Ускорено икономическо развитие на България“. В нея отново фигурират обещания, този път обърнати към последна за мандата 2005 г.: минимална заплата от 150 лв., намаляване на данъците, семейно подоходно облагане. Мисълта за предстоящите избори е водеща и в поредното обръщение към народа в края на третата година от управлението – 16 юли 2004 г. Този път то е във формата на отворено писмо до медиите. Документът е всеобхватен, като съчетава формата на отчет за свършеното, непосредствени намерения и перспективна програма. Всъщност, той е колкото програмен, толкова и предизборен.

Отвореното писмо на С. Сакскобургготски от 16 юли 2004 г. за пореден път изброява успехите на либералното управление: висок и устойчив растеж, финансова стабилизация и овладяване на бюджетния дефицит, засилен финансов контрол, намалена с 1/3 безработица (от 19,3 на 12,6%), увеличена със 75% минимална работна заплата (от 85 на 150 лв.), увеличаване на пенсиите с 30%, нараснала покупателна способност, засилено строителство. Предизборният характер на писмото проличава в силния му социален акцент: премиерът със съчувствие говори за “*съдбата на пенсионерите*”, за необходимостта от

[41] Статията е публикувана и във в. *Труд*, 29 март 2004 г.

[42] На 9 март 2004 г. е създадена нова парламентарна група “Новото време” от депутати от НДСВ, което допълнително намалява правителственото мнозинство. На 10 юли 2004 г. е учредена и партия “Новото време”, начело на която застава депутатът Емил Кошлуков.

"*подкрепа за най-слабите*", от "*борба с бедността*", за възмущението си от "*големите социални различия*", единственото лекарство за което вижда в това "*да бъде намален броят на бедните*", за необходимостта от солидарност: "*Никой от нашите съграждани не бива да бъде изоставен*!" Пак през призмата на подготовка за бъдещи избори могат да се третират критиките към НДСВ за "*междуличностните дрязги и интригите*" и обещанието: "*лично ще контролирам подреждането на бъдещите депутатски листи*", в които няма да има хора, поставящи "*собствените си интереси пред тези на обществото, както и политическите хамелеони*". Акцент в писмото е борбата с престъпността, с корупцията, желанието да бъде изградена ефективна администрация, мотивирани както от желанието за подобряване на живота на българите, така и от изискванията за присъединяване към ЕС. Първо място в предложената от НДСВ "*програма за цялостното по-нататъшно развитие на страната*" заема качественото образование по модела на Ирландия[43].

Това е най-конкретното заявление за бъдещите намерения на премиера, което обаче демонстрира и проблемите. Те са признати открито в думите за здравната система, за администрацията и борбата с престъпността, но се прокрадват и в обещанията. В края на писмото Сакскобургготски посочва строежите на магистрала "Тракия" и на АЕЦ "Белене", като свидетелство за успешни инициативи. Но точно те по-късно се превръщат в най-оспорваните и остават за следващото правителство. Остатъкът от мандата на правителството на НДСВ и ДПС преминава под знака на политически борби: вътре в управляващите партии, в управляващата коалиция, в парламента, в обществото. Това характеризира тази последна година по-скоро като период, в който се извършва поредната трансформация на политическата система в България.

В края на премиерския мандат на бившия български цар Симеон Сакскобургготски става ясно, че най-големият успех на неговата формация наистина е ликвидирането на двуполюсния модел. Някои политолози дори виждат в това доказателство за края на прехода, но то свидетелства по-скоро за изчерпване на политическите му характеристики. Двата полюса, олицетворявали епичните политически битки на прехода – левицата с БСП и десницата със СДС, понасят тежък удар. БСП губи надеждата, че недоволството от дясното управление автоматично ще я върне на власт, а СДС е засегнат още по-болезнено, защото бившият български цар е бил елемент от неговата кауза. Двете формации изживяват поражението си по различен начин. БСП преодолява кризата сравнително бързо, тя няма истинска конкуренция вляво, а вятър в платната й носи второто "чудо" от 2001 г. – победата на лидера й Г. Първанов в президентските избори. И макар че Първанов напуска БСП и заявява, че няма да се върне в нея, бившата му партия се усеща приобщена към властта. Докато двете поредни изборни загуби

[43] Отворено писмо на министър-председателя на РБ г-н *С. Сакскобургготски.* "Лично ще контролирам новите депутатски листи" В. *Труд*, 17 юли 2004 г.

СДС го обръщат към потисканите по-рано вътрешни противоречия и проблеми.

Трансформацията на българската десница засяга преди всичко СДС, защото другите десни партии: ДП, БЗНС–НС, ССД, ВМРО, "Гергьовден", запазват облик, позиции и влияние, но са твърде слаби, за да играят самостоятелна роля. Процесите в СДС биха могли да се определят като "криза на загубената власт", но се оказват по-дълбоки, продължават дълго и завършват с голямо разцепление (а не с отлюспване, както е през 90-те години). След като подава оставка, "Командира" Иван Костов потъва в дълбоко мълчание, нарушено едва на Националната конференция на СДС (9–10 март 2002 г.) с голяма политическа реч, в която представя своята гледна точка за неуспеха: "*Накарахме българите да платят по-голяма цена от тази, която бяха готови да платят... Изтръгнахме България от съветско-руската сфера на влияние и я насочихме към Запада... Започнахме преговори с ЕС и НАТО... Няма да се променя, ще стоя на своето място, за да покажа посоката... и вярвам, че ако не сега, то след години гражданското общество в България ще разбере, че съм бил прав. СДС трябва да поддържа онези, които не са съгласни да отстъпват, които не искат да строят мостове вън от СДС. Най-тежките удари на СДС нанесоха точно тези хора*". Ясно се вижда, че Костов, както и Ф. Димитров по-рано, възприема дейността си като историческа мисия, а не просто като политика. Това е едно от свидетелствата, че преходът продължава, поне за тях.

Делегатите приемат категоричната позиция на Иван Костов с бурни ръкопляскания, но при гласуването за председател на СДС предпочитат умерената Надежда Михайлова пред "костовистката" Екатерина Михайлова. Единството на СДС изглежда съхранено, но конфликтът само е туширан. Под ръководството на Надежда Михайлова неуспехите на СДС продължават. Тя изтегля кандидатурата за кмет на София на заместник-председателя на СДС Пламен Орешарски (обвинявайки го в "нерегламентирани контакти") и сама се кандидатира за този пост, но не успява да стигне до втория тур. За да остане София под управлението на десницата, СДС подкрепя Стефан Софиянски, но както казва Костов, това е гласуване "*с отвращение*". Поредният неуспех на СДС в големи избори възражда въпроса за лидерството, но в края на ноември 2003 г. Н. Михайлова успява да защити позицията си. Този път тя атакува фронтално бившия лидер Костов и фондация "Демокрация", на която той се опира. В началото на 2004 г. отношенията между настоящия и бившия лидер стават непримирими. За да получи нова подкрепа, Н. Михайлова свиква извънредна конференция на СДС на 21 февруари 2004 г. Но още на 18 февруари 2004 г. пред софийските си привърженици Иван Костов обявява намерението си да създаде нова дясна партия, ако решенията на конференцията на СДС не му харесат. И след като Н. Михайлова е преизбрана, Иван Костов обявява излизането си от СДС с мотива, че ръководството на СДС е предало идеалите на организацията, не е защитило правителството си и сътрудничи с бившия агент на ДС Ахмед Доган. Поредното

голямо разцепление в СДС става факт[44]. Парламентарната група на ОДС се разделя, като мнозинството (29 деп.) застават зад Костов, запазвайки името ПГ на ОДС, тези на Михайлова създават ПГ на СДС, а депутатите от БЗНС – НС и ДП стават независими.

След солидна подготовка с нов знак – пламтящ факел, и нов химн – песента на Стоян Михалев "Моят ден", на 30 май 2004 г. е учредена партията Демократи за силна България (ДСБ). Пред 1365 души Иван Костов очертава целите на ДСБ: "*Обявяваме се за предсрочни парламентарни избори, защото либерално-социалното управление на НДСВ и ДПС, подкрепяно от президента Георги Първанов и БСП, е вредно за България. Наш основен политически противник е БСП, защото е партия на левите политически експерименти, на популизма и на неразумното управление. Настояваме тя да се извини на българския народ за престъпленията на комунистическия режим и да се отрече публично от своето антибългарско минало.*"[45] Според Иван Костов, автор на възванието "За силна България в Обединена Европа": "*Всички имаме усещането, че демокрацията ни е фасада, зад която няма истински дом. Българският комунизъм си отива, но оставя зад тази фасада на ключови позиции в икономиката, в политическите партии и медиите своята олигархия и бивша държавна сигурност, остава и създадената от тях организирана престъпност. Това е основната причина у нас да има силна престъпност и слаба държава, силна корупция и слаба администрация, значителна сенчеста икономика и много бедни. Затова нашият антикомунизъм е нужен на България в своя съвременен прочит и не зависи от това дали БСП е реформирана или не.*"[46] Позициите на ДСБ са ясни и категорични, те правят от новата партия крайна опозиция, която от десни позиции атакува всички останали партии, включително и СДС.

Фрагментирането на дясното пространство принуждава европейските десни в лицето на ЕНП отново да се намесят, като инициират срещи на българската десница (3–4 юни в Будапеща, 1 и 10 ноември 2004 г. в София). Макар да участва в инициативата, ДСБ предпочита да се отграничи от останалите десни и да запази самостоятелност в идеите и действията си[47]. Противоречията между десните партии насочват усилията им към борбата помежду им за влияние в десния електорат, която продължава и през изборната 2005 г.

В началото на 2005 г. се изострят отношенията и сред управляващите. Ево-

---

[44] За обвиненията, които си разменят Надежда Михайлова и Петър Стоянов, от една страна, и Иван Костов, от друга, вж.: В. *Труд*, 26 февруари 2004 г.

[45] Цит. по: в. *Дума*, 1 юни 2004 г.

[46] *Иван Костов.* "За силна България в Обединена Европа" В. *Седем*, бр. 9, 3–9 март 2004 г.

[47] За конфронтационното поведение на И. Костов разказва след завръщането си в София Диляна Гроздановa от ССД: "*Костов дойде, за да провали срещата. Той се занимаваше с мен, отправи нападки срещу съпруга ми* (банкерът Любомир Павлов) *и Стефан Софиянски. Не съм била на по-неприятна среща.*" В. *Сега*, 4 юни 2004 г.

зията на НДСВ увеличава влиянието на ДПС, което е все по-остро обвинявано за корупционните практики при усвояване на европейските кредити и при големите приватизационни сделки. В началото на февруари 2005 г. противоречията между НДСВ и ДПС създават най-опасната ситуация за правителството. Тлеещият спор за приватизацията на "Булгартабак", от който зависи препитанието на много български турци, избухва, когато на 25 януари 2005 г. ДПС поисква да бъде спряна приватизационната сделка с Бритиш Американ Тобако. Опозицията се възползва и вкарва в дневния ред на парламента обсъждането на сделката. С помощта на председателя на 39 НС проф. Герджиков НДСВ проваля заседанието, действие, което по уникален начин обединява лявата и дясната опозиция: БСП, СДС, ДСБ, БНЗС–НС, "Новото време". Те искат оставката на председателя на НС и вот на недоверие на правителството и имат всички шансове да ги постигнат. На 4 февруари обединената опозиция сваля проф. Герджиков от председателския пост, с което демонстрира странното ново мнозинство.

Неочакваната криза активизира позициите. Управляващите сочат безотговорността на опозицията, готова да остави България без правителство точно преди подписването на договора за членство в ЕС на 25 април 2005 г. в Люксембург. Опозицията се защитава, че в 39 НС може да бъде съставено ново програмно или експертно правителство. Премиерът Сакскобургготски демонстрира твърдост. На 9 февруари 2005 г, в навечерието на обсъждането на вота на недоверие в 39 НС, той отправя поредното си обръщение: "*Ако ни бъде отнет вотът, който вие – нашите сънародници, ни дадохте през 2001 г., позицията ни ще бъде следната – НС да бъде разпуснато и да се насрочат избори. Който не одобрява това правителство, трябва да е готов да печели избори, а не да се стреми към властта чрез безпринципни договаряния*"[48]. На 11 февруари вотът на недоверие е отхвърлен, но не заради вярата на премиера, че "*разумът и този път ще надделее*", а защото на 7 февруари е подписано коалиционно споразумение между НДСВ, ДПС и "Новото време", върнало мнозинството на правителството с цената на поредното му преструктуриране. От друга страна, "обединената опозиция" на застаналите рамо до рамо С. Станишев, И. Костов, Н. Михайлова, А. Мозер изглежда най-малкото странно. Обяснението за това неестествено обединение само четири месеца преди редовните избори трябва да се търси в стремежа на тези политици да не допуснат НДСВ и ДПС да се възползват от предимствата на властта в предизборната кампания.

Промените в правителството са гласувани от 39 НС на 23 февруари 2005 г. Кабинета напускат Лидия Шулева (на икономиката), Божидар Абрашев (на културата) и Мехмед Дикме (на селското стопанство). Начело на министерството на енергетиката застава "нововремецът" Мирослав Севлиевски, Милко Ковачев поема министерството на икономиката, Нихат Кабил заменя Дикме в аграрното, а "царистката" Нина Чилова оглавява новото министерство на културата и туризма. За председател на 39 НС е избран Борислав Великов.

---

[48] *Симеон Сакскобургготски.* "Ако ни отнемат вота – избори. Инак продължаваме да работим за стабилност и сигурност" В. *24 часа*, бр. 39, 10 февруари 2005 г.

След неочакваната парламентарна криза от началото на февруари, решена в последния момент благодарение на скока тип "салтомортале" на "Новото време" от "обединената опозиция" обратно в управляващото мнозинство, вниманието на политическите сили се обръща към предстоящите парламентарни избори. Най-важни са те за НДСВ, което трябва да защити мястото си в българската политика. Първият успех на младата формация е фактът, че завършва мандата си, което става едва за втори път в годините на прехода. Лостовете на властта позволяват на НДСВ да обяви нови социални мерки: безплатни учебници и закуски на учениците от долните класове, повишаване на заплатите, улеснения за пенсиониране (това са решенията на ръководството на НДСВ от 28 февруари). НДСВ декларира, че ще остане вярно на позитивната си кампания, то определя, че основен политически противник е БСП – по думите на заместник-председателя Даниел Вълчев, защото БСП има най-голяма подкрепа сред населението.

5. 2. От "царско" към трипартийно правителство

Охладнелите отношения в управляващата коалиция не й позволяват да се трансформира в предизборна – трите й съставки се явяват на изборите самостоятелно. „Новото време" отстоява десните си политически нагласи, като прави модерна, но и доста скъпа предизборна кампания. Ахмед Доган започва предизборната подготовка още през 2004 г., когато заявява, че България още години ще се нуждае от дясно управление[49]. В началото на 2005 г. Доган предрича, че предстоящите избори ще бъдат най-важните за последните 15 години, защото бъдещото правителство ще разполага с огромни европейски предприсъединителни фондове[50]. Предизборната кампания на ДПС е умерена, подчинена на европейската перспектива и ненатрапчива, като основните усилия на Движението са обърнати към осигуряването на възможно най-голям брой гласове от Турция. Политици от Република Турция също убеждават изселниците от България да не разпиляват гласовете, а да гласуват за ДПС. Пълен крах преживяват отцепниците от ДПС Гюнер Тахир и Осман Октай, които отчаяно се опитват да се легитимират в българския политически живот. На ДПС помага и решението на правителството да се създадат условия колкото се може повече български емигранти да гласуват: отпуснати са много повече средства от предишни избори и са разкрити много нови изборни бюра (в 205 града от 78 държави).

За БСП изборите също са решаващи, защото тя вече осем години е в опозиция и още четири биха имали тежки последици за структурите на партията, управлявала толкова дълго преди 1989 г. и толкова неуспешно след това. БСП

[49] *Ахмед Доган.* "Дясно управление ни трябва до 2010 г." В. *Труд*, 29 март 2004 г.

[50] Това А. Доган прави по време на публичната си лекция "Правата на човека в политиката на национална сигурност", изнесена в НДК на 18 януари 2005 г. и посетена от водещите български политици.

продължава традицията си да се явява в многобройна коалиция с неголеми формации, като този път запазва наименованието Коалиция за България, но драстично променя състава й. На 4 май 2005 г. предизборно споразумение подписват осем формации: БСП, Политическо движение "Социалдемократи", Движение за хуманен социализъм, Български социалдемократи, БЗНС "Ал. Стамболийски", Комунистическа партия в България, Зелена партия в България и партия "Рома". БСП води в предизборните социологически проучвания, но горчивият опит от 2001 г. прави ръководството й предпазливо и го кара да посвети повече усилия на предизборните програми и обещания, които се състезават по щедрост с тези на НДСВ и на десните коалиции. В лявото пространство се оформя и Коалиция на розата, обединила напусналите по-рано БСП социалдемократически БСД, ОБТ и малките формации на Жорж Ганчев, Осман Октай, Гюнер Тахир.

Най-сложни и интересни са преговорите за предизборно коалиране на десницата. Обединителните усилия на български и европейски десни политици не завършват с успех, регистрирани са три десни формации. Две от тях са коалиции, само ДСБ, новата партия на Иван Костов, запазва линията си за идейна чистота и крайни позиции и се явява самостоятелно. По традиция от миналото СДС създава коалиция ОДС, в която членуват още ДП, "Гергьовден" и три малки земеделски формации, най-ярката от които е на скандалния Яне Янев. Третата формация е създадена около Анастасия Мозер и нейния БЗНС–НС. Тя се отказва от традиционния си съюзник ДП и влиза в коалиция с ВМРО и ССД под името Български народен съюз (БНС).

Управляващите партии се опитват да променят неблагоприятните за тях обществени нагласи, те дават щедри обещания и се опитват да мотивират младите и активни професионално българи да гласуват чрез специална медийна кампания и чрез оспорената изборна томбола с високи награди. Както прави и Костов през 2001 г., на преден план са изведени безспорните външнополитически успехи, а по време на предизборната кампания, на 12–14 май, в София е проведен 53 конгрес на Либералния интернационал, в който членуват НДСВ и ДПС. Тази активност не променя нагласите на обществото, което се чувства все по-разочаровано от цялата политическа класа. Като изключим гражданите с по-трайни политически ангажименти, в обществото господства пасивното безразличие или желанието да се гласува протестно. И това дава отражение върху изборните резултати.

С гласовете си на проведените на 25 юни 2005 г. шести по ред парламентарни избори българските избиратели допускат в 40 НС най-голям брой партии и коалиции – седем. Това става при най-ниската избирателна активност в парламентарни избори – едва 55%. Според очакванията, на първо място излиза КБ, но с резултат по-лош от предвижданията: едва 31% и 82 деп., следват управлявалите до момента НДСВ с 19,88% и 53 деп. и ДПС с 12,68% и 34 деп. Най-голяма изненада носи класиралата се на четвърто място и създадената само два месеца преди изборите националистическа Коалиция "Атака" с 8,16%

и 21 деп. Последните три формации, прескочили парламентарната бариера, са десните: ОДС със 7,7% и 20 деп., ДСБ с 6,45% и 17 деп. и БНС с 5,2% и 13 деп.[51]

Извън парламента остават "Новото време" със своите 2,96%, Коалиция на розата с 1,3% и Евророма с 1,25%. Анализът на резултатите сочи, че КБ е увеличила гласоподавателите си с 40%, НДСВ ги е намалило с 60%, ДПС е получило с 30% повече гласове, а десните като цяло са загубили 100 хил. гласове. Данните говорят сами по себе си за променените нагласи на българите. Широка дискусия предизвиква неочакваният успех на "Атака". Тя е определяна различно: крайнодясна националистическа и профашистка организация, проява на засилващите се в цяла Европа ксенофобски настроения, протест срещу политическата класа. Независимо от интерпретациите, триумфалната поява на "Атака" показва, че много български граждани не желаят да се примирят с налаганите им отвън позиции – в предизборната си пропаганда новата формация залага на анти ЕС и анти НАТО акценти. Успехът на "Атака" демонстрира ролята, която могат да изиграят електронните медии, защото формацията става популярна благодарение на едноименно телевизионно предаване на харизматичния бивш главен редактор на в. *Демокрация* Волен Сидеров, излъчвано по кабелната телевизия СКАТ.

Разпределението на силите в 40 НС поражда политически проблем – в него липсва ясно изразено мнозинство на близки в идейно отношение сили. КБ е със самочувствието на победител, защото отдавна е чакала това първо място, но е твърде далеч от абсолютното мнозинство, дори и с помощта на ДПС, чийто лидер Доган малко преди изборите обявява, че ще участва в ляво управление – двете формации имат 116 деп. от общо 240. И втората сила НДСВ не може да направи желаното от нея дясноцентристко правителство, защото заедно с трите десни формации има едва 93 деп. Политическите наблюдатели сочат, че при тези резултати най-добра е коалиция между първите две или първите три формации: в първия случай мнозинството ще бъде от 135, а във втория от 169 деп. Тази логика обаче трудно може да се реализира в силно поляризирана изборна и следизборна ситуация. Преди изборите НДСВ се е определило като дясна формация, единствената реална алтернатива на задаващото се ляво управление. КБ също е построила кампанията си върху грешките и недостатъците на дотогавашното управление. От климата на продължаващо политическо противопоставяне печелят единствено крайните формации ДСБ и "Атака", които в евентуалните нови избори съзират възможност да повишат резултатите си.

При очерталата се патова ситуация инициативата поема президентът Първанов. Още на 29 юни 2005 г. той прогнозира, че "*компромисът няма алтернатива*" и бъдещата управляваща коалиция трябва да съдържа поне три компонента, без да ги посочи конкретно. Думите на президента са атакувани от десните политици като неправомерна намеса в делата на парламентарните

[51] Пълните резултати от Парламентарни избори 2005 г. в www.2005izbori.org/results/

сили, но те изиграват своята роля, защото на 6 юли е проведена първата среща за съставяне на управленска коалиция между лидерите на първите три партии: Сергей Станишев, Симеон Сакскобургготски и Ахмед Доган. На 11 юли стартира работата си новият парламент, на това тържествено заседание президентът и лидерите на седемте парламентарни формации правят програмни изказвания, а Георги Пирински от КБ е избран за председател на 40 НС. Почти във всички изказвания е заявена необходимостта да продължат реформите, за да се осигури присъединяването на България към ЕС на 1 януари 2007 г., а не година по-късно, както предвижда предпазната клауза от договора за членство. В обръщенията на Станишев, Анелия Мингова, Ахмед Доган и Красимир Каракачанов преобладава желанието за коалиционно споразумение в името на националните интереси[52]. Единствено Волен Сидеров, сякаш за да потвърди антисистемния характер на коалицията си, нарича политическата класа: "*стадо грухтящи прасета... безчувствени топки лой, глухи за проблемите и страданията на своя народ*"[53].

На 18 юли 2005 г. проучвателен мандат за съставяне на правителство получава лидерът на БСП С. Станишев. Той има на разположение една седмица – тя се оказва първата, но не и последната седмица на мъчителни междупартийни преговори. Трите партии сравнително лесно постигат съгласие по политическия характер на коалицията[54], но формирането на общо правителството се

---

[52] С. Станишев заявява: "*Сега е моментът да забравим идеологическите си различия... трябва да има парламент и в него да бъдат прокарани пътища към широко съгласие.*" Анелия Мингова: "*Нямаме нито време, нито право на експерименти, които биха ни отклонили от постигането на националните приоритети или да ни забавят по пътя ни. За НДСВ интересите на страната стоят над партийните.*" Ахмед Доган: "*Основният въпрос е не кой ще управлява, а кой от вариантите за коалиране гарантира стабилно мнозинство и правителство. Избирателят е преценил, че левицата не трябва сама да има мнозинство, а трябва да го постигне с прозрачна стратегия за коалиране.*" Красимир Каракачанов: "*БНС ще подкрепи всяка добра теза и кауза, без значение дали идва отдясно, отляво или от центъра. Българският народ очаква от нас не много приказки, а работа за възстановяване на доверието към институциите.*" В. *Труд*, бр. 186, 12 юли 2005 г., с. 2

[53] Волен Сидеров казва още: "*От днес в НС има група на българските националисти. Бюлетините за „Атака" бяха оглушителният шамар, който народът удари на т. нар. политическа класа... Народът каза, че не иска да бъде дискриминиран в родината си за сметка на привилегировани малцинства и да е подлаган на експерименти от МВФ.*" Пак там.

[54] Още на 11 юли 2005 г. е постигнато споразумение по политическите приоритети на "*правителството на европейската интеграция, икономическия растеж и социалната отговорност*", който определя целите и приоритетите на съвместното управление на трите формации. Целите са: присъединяване на България към ЕС на 1 януари 2007 г.; ускорена съдебна реформа; догонващо ЕС икономическо развитие; гарантирано и достъпно здравеопазване; поддържане на висок и устойчив икономически растеж от 6–8% годишно; модернизация на държавата; развитие на пазарната

оказва невъзможно, първо, заради проточилия се спор кой да бъде премиер: Станишев, Сакскобургготски или безпартиен, второ, заради разпределението на министерските постове и начина на гласуване. В последния момент, след като е договорено разпределението на местата в правителството и след като са разменени писмени послания, на 22 юли НДСВ се оттегля от споразумението. При това положение набързо е създадена коалиция само от КБ и ДПС, която предлага на 40 НС кабинет на малцинството, без обаче да има осигурена политическа подкрепа. На 26 юли парламентът трябва да гласува правителството, но още в началото на заседанието избухва скандал по предложението на КБ за тайно гласуване, след което парламентарните групи на НДСВ, "Атака", ОДС, ДСБ и БНС напускат парламента. На следващия ден, 27 юли, обсъждането и гласуването е извършено в атмосфера на остри нападки, подозрителност и заобикаляне на процедурата за таен избор. Късно вечерта Сергей Станишев е избран за премиер само със 120 гласа срещу 119[55], но проектокабинетът не получава подкрепата на парламента и на следващия ден Станишев обявява, че мандатът му за съставяне на правителство е приключил с неуспех.

Вторият проучвателен мандат по право се пада на НДСВ, но движението не иска да го получи преди да е сигурно, че ще може да състави правителство. Новите преговори показват, че в 40 НС не може да се състави правителство без участието на КБ и на 1 август НДСВ предлага на БСП тя да посочи кандидатурата за премиер. БСП обаче не може да преодолее огорчението си от провалия мандат и протака преговорите – между 2 и 6 август двете формации отново си разменят писма: БСП задава 12 въпроса, на които НДСВ трябва да отговори. В края на краищата на 11 август НДСВ обявява решението си да се откаже от мандат. Президентът е този, който решава на кого ще бъде предложен третият и последен за 40 НС мандат за съставяне на правителство. Той не бърза, на 13 август предупреждава, че ще даде мандата едва след като бъде създадена коалиция за управление. Предпазливостта му се дължи на факта, че едни нови избори със сигурност ще отложат членството на България в ЕС, защото до края на септември трябва да бъдат приети закони за реформа на съдебната система. Притискани от изтичащото време на 15 август само за няколко часа трите партии КБ, НДСВ и ДПС се договарят са тристранна коалиция[56], ДПС получава

икономика; продължаване процесите на приватизация; преодоляване на регионалните диспропорции; решителни мерки срещу организираната престъпност.

[55] При това гласуване става ясно на какво е разчитало ръководството на БСП, за да предложи правителство на малцинството без официална политическа подкрепа. Осъщественият контрол върху тайното гласуване показва, че за Станишев са гласували освен обявилия се още преди това за независим депутат от Петър Манолов още трима от "Атака": Йордан Величков, Христо Величков и Станчо Тодоров. Това дава основание "Атака" да бъде допълнително атакувана като инспирирана от бившата ДС, защото тези депутати произлизат от такива среди. Впоследствие и тримата са изключени и "Атака" остава със 17 деп.

[56] Според подписаното коалиционно споразумение трите партии си разпределят

мандата и за 27 минути възлага съставянето на кабинета на Сергей Станишев, който веднага предава на президента своя нов проектокабинет. Така, само за няколко часа става онова, което изглежда логично веднага след изборите, но за реализирането на което на политиците им трябват повече от 50 дни[57]. Разрешаването на парламентарната криза става в последния момент, малко преди да се изчерпи търпението на българите, които трябва да се борят с разрушенията от проливните дъждове и потопа, трикратно залял много общини и оставил хиляди хора без покрив, покъщнина и препитание. Още на следващия ден, 16 август, правителството на Станишев е гласувано със 169 срещу 68 гласа[58].

Единадесетото правителство на прехода разполага с толкова голяма парламентарна подкрепа, че може да променя конституцията (необходимо, за да бъде подготвена България за членство в ЕС). Съставът на коалицията навежда на мисълта, че това правителство е в някаква степен продължение на предишното, но персоналният облик на кабинета показва, че това не е така. Единствените министри, запазили постовете си, са Меглена Кунева и Нихат Кабил, а другите стари министри – Николай Василев и Георги Петканов, са сменили ресорите си. Това е ново правителство, което тепърва ще трябва да доказва умението си да работи като екип. Шестите поред демократични парламентарни избори показват, че България се е върнала (или еволюирала) към истински политически плурализъм, че тя трайно е напуснала двуполюсния или двупартиен модел, че политиците са длъжни да преговорят помежду си, да търсят общото във вижданията си, да съчетават интересите си и да защитават избирателите си.

министерските постове в съотношение 8 : 5 : 3; заместник министерските 32 : 22 : 16, а тези на областни управители 14 : 8 : 6. Споразумяват се още решенията в правителството да се вземат с консенсус и да бъде съставен Политически съвет на коалицията.

[57] Продължилите дълго и трудно преговори създават множество вицове, които залагат на неочаквано възродения ксенофобски национализъм. По БНР се чуват оплаквания, "*че България ще бъде управлявана от руснак, германец и турчин.*" Изразът звучи забавно, но не и вярно, не само защото Станишев, Сакскобургготски и Доган са български граждани, а и защото и тримата са родени в България и имат българско самосъзнание.

[58] Премиер е С. Станишев, вицепремиер и министър на авариите и бедствията Емел Етем (ДПС), вицепремиер и министър на външните работи Ивайло Калфин (КБ), вицепремиер и министър на образованието Даниел Вълчев (НДСВ), министър на европейската интеграция Меглена Кунева (НДСВ), на финансите Пламен Орешарски (консенсусен), на отбраната Веселин Близнаков (НДСВ), на вътрешните работи Румен Петков (КБ), на икономиката и енергетиката Румен Овчаров (КБ), на държавната администрация Николай Василев (НДСВ), на труда и социалните грижи Емилия Масларова (КБ), на правосъдието Георги Петканов (НДСВ), на регионалното развитие и благоустройството Асен Гагаузов (КБ), на земеделието Нихат Кабил (ДПС), на екологията Джевдет Чакъров (ДПС), на транспорта Петър Мутафчиев (КБ), на здравеопазването проф. Радослав Гайдарски (КБ), на културата Стефан Данаилов.

5. 3. Плуралистична България влиза ЕС.

България влиза във втората половина от първото десетилетие на XXў в. със събудена надежда, че стабилните темпове на БВП от последните години ще започнат да се усещат във всекидневието на обикновените хора, че напусналите страната стотици хиляди млади българи скоро ще се завърнат, че влизането в ЕС ще даде нова сигурност и увереност на българските граждани.

Необходимостта България да изпълни всички изисквания за приемането й в ЕС на 1 януари 2007 г. е основният мотив за съставянето на правителство на тристранната коалиция на БСП, НДСВ и ДПС. Затова и всички усилия през първата година и половина от съществуването на правителството са насочени именно към тази цел. По думите на лидера на НДСВ Сакскобургготски, участието в правителствената коалиция с такава цел "*не само не обезличава НДСВ, но затвърждава образа й на националноотговорна политическа сила, която поставя на първо място интересите на България*". Програмата на правителството на Станишев показва същата цел – тя е наречена Програма на европейската интеграция, икономическия растеж и социалната отговорност[59]. За да бъде коалицията по-стабилна, тя е изградена и върху коалиционно споразумение, което включва разпределение на постовете в изпълнителната власт в съотношение 8 към 5 към 3 съответно за БСП, НДСВ и ДПС. Всъщност новото правителство, макар и с нов министър-председател и смяна на по-голямата част от министрите, води до запазване на влиянието на НДСВ и ДПС, от една страна, и до навлизането на БСП във властта, от друга.

Още първите стъпки, които новото правителство прави, за да се съобрази с условията за присъединяване към ЕС, се оказват неоднозначни. На 25 август 2005 г. 40 НС приема нов наказателен кодекс, но в същия ден е извършено знаково показно убийство – на един от създателите на "силовите" групировки[60] Георги Илиев. Убийството не е разкрито, както и много последвали убийства на представители на престъпния свят и финансисти, чийто бизнес вече изглежда напълно почтен[61].

Новото правителство се сблъсква с разнопосочни надежди още в началото на управлението си – избирателите на БСП очакват политика на повишаване на

---

[59] Тя започва с обещания за "догонващо развитие, нарастване на доходите и сближаване на качеството на живот". Програма на Правителството на европейската интеграция, икономическия растеж и социалната отговорност. София, 2005, 1–10.

[60] Тези формации възникват в началото на прехода и използват методи като изнудване и насилие, за да натрупат състояние и да се легитимират по-късно като легален бизнес в областта на застраховането.

[61] Най-ярките поръчкови убийства не на престъпници, а на бизнесмени, стават на 26 октомври 2005 г., когато е застрелян един от най-големите финансисти и съветник на президента Първанов Емил Кюлев и на 11 юли 2007 г., когато тежко е ранен Манол Велев, президентски съветник по спортните въпроси.

доходите, докато тези на НДСВ – продължаване на либералната политика. За да избегне това противоречие, премиерът Станишев определя правителствената линия като социално-либерална и предупреждава, че БСП няма да може да изпълни изцяло предизборните си обещания. Вместо това той започва да говори за необходимостта да се съчетаят социалните и икономическите приоритети пред страната[62]. А за да пресече критиките в зародиш, министърът на икономиката и енергетиката и заместник-председател на БСП Румен Овчаров заявява ясно: "Всеки, който си мисли, че с връщането на БСП във властта, се е върнал социализмът или онези времена, когато държавата с лека ръка осигуряваше субсидии на всеки, който се осмели да поиска, ще бъде разочарован"[63].

Сътресения предизвиква принудителната коалиция и в НДСВ. Един от най-популярните "царисти" (благодарение и на постоянното му присъствие в медиите) главният секретар на МВР ген. Бойко Борисов още на 14 септември 2005 г. подава оставка, формално заради девоенизирането на министерството, но на практика заради новото управление. Популярността на Борисов не изчезва с излизането му от МВР, той се превръща в неформален център на умерените опозиционни настроения. В началото на ноември 2005 г. Борисов успява да спечели като независим кандидат изборите за кмет на София, което го превръща в самостоятелен политически център. Само въпрос на време е създаването на партия около Бойко Борисов – през март 2006 г. е създадено сдружение, а на 3 декември с. г. е учредена и партия ГЕРБ (Граждани за европейско развитие на България), която има всички черти на лидерска формация, независимо че Бойко Борисов е само неин "неформален лидер"[64].

Единствената партия, която не преживява сътресения, е ДПС. Нещо повече, ДПС разширява своето присъствие във властта, защото вместо двама, то вече има трима министри, единият от които – Емел Етем, е и вицепремиер. И в новото правителство ДПС продължава да бъде младши партньор, но за разлика от правителството на Сакскобургготски ДПС играе ролята вече не на необходимия за поддържане на мнозинството съюзник, а на връзка и посредник между двете големи партии – БСП и НДСВ, които имат по-големи идейно-политически различия. Поредното участие на ДПС в българско правителство демонстрира успешната политика на лидера му Ахмед Доган, който в продължение на десетилетие и половина не само запазва монопола върху гласовете на българските турци и мюсюлманите, а и успява бавно, но сигурно да разшири присъствието на ДПС във властта – отначало само като парламентарна, по-късно като електорална подкрепа, докато в началото на XXỳ в. не се превръща в елемент, без който не може да се състави правителство.

---

[62] Докладът на Станишев пред заседание на ВС на БСП са цитирани в: в. "Труд", 2 октомври 2005 г. Бр. 268 и в. *Дума*, 3 октомври 2005 г., бр. 225.

[63] В. *Дума*, 29 септември 2005, бр. 222.

[64] В. *Труд*, 4 декември 2006 г., бр. 335.

Противоречията в коалицията остават на заден план, когато на 25 октомври 2005 г. Европейската комисия (ЕК) оповестява пред Европейска парламент (ЕП) доклада си за готовността на България и Румъния да се присъединят към ЕС. Докладът на комисаря по присъединяването Оли Рен е силно критичен. Изводите на Рен са, че двете балкански държави могат да разчитат на присъединяване само ако положат категорични усилия за намаляване на корупцията и организираната престъпност. Критики към България се чуват в изказванията на някои европейски депутати, като: Ели де Грун (Холандия) заради присъствието на "*антисемитската и расистка*" "Атака" в 40 НС; Конрад Дилен (Холандия), че "*Организираната престъпност заплашва населението на България. Ще заплаши и Евросъюза.*", Ханес Свобода (Австрия), защото: "*Големият въпрос е корупцията. Не искаме в нашите страни да бъдат внесени несигурност и проблеми*"; Атанасос Пафилис (Гърция), че "*двете страни живеят в демокрация, но се стремят да покрият жизнените стандарти, които са имали през 1989 г.*"[65]

Критичният доклад на ЕК стимулира българските политици да ускорят необходимите промени. След много дискусии и противоречия в крайна сметка на 30 март 2006 г. 40 НС приема поправки в конституцията, които засягат съдебната система – с тях се ограничава депутатският имунитет и се засилва контролът върху съдебната система от страна на парламента и министъра на правосъдието. Целта на промените е да се навакса изоставането и да се осигури спазването на срока за приемане на България в ЕС – 1 януари 2007 г. Премиерът Станишев се обръща и директно към европейците: в интервю пред в. "Зюддойче цайтунг", като предупреждава, че евентуалното отлагане на датата за присъединяване ще бъде "*тежка политическа грешка*". Станишев казва още: "*Подобна стъпка ще обезкуражи българското общество и ще бъде отрицателен знак за крехката демокрация и пазарни икономики в Западните Балкани. В дългосрочна перспектива едно негативно решение ще създаде повече проблеми на ЕС, отколкото незабавното присъединяване на България, тъй като ние ще сме добър и активен член.*"[66]

В следващия доклад на ЕК, оповестен на 16 май 2006 г., са повторени опасенията, че България не е изпълнила всички критерии за членство. Затова решението за приемането й е отложено за по-късно. Като проблемни са посочени шест области, най-важната от които е борбата с организираната престъпност и с корупцията (като наличието на такава борба трябва да проличи не толкова в арести, колкото в завършени следствия и съдебни процеси), както и необходимостта от нови промени в конституцията[67]. Окончателното решение за приемането на България и Румъния за пълноправни членки на ЕС е взето от ЕП на 26 септември 2006 г., след като е обсъден последният доклад на ЕК.

[65] Цит. по: в. *Сега*, 26 октомври 2005 г., бр. 246.

[66] Цит. по: в. *Дума*, 6 април 2006, бр. 80.

[67] Цит. по: в. *Труд*, 17 май 2006 г., бр. 134.

Голямата българска кампания приемането да стане без предпазни клаузи завършва с успех. Фактът, че успехът се дължи не толкова на преодоляването на проблемите, колкото на политическо решение на ЕС проличава в решението ЕК да продължава да контролира шест сфери, най-вече в областта на съдебната реформа, борбата с корупцията и организираната престъпност[68].

Решението за приемане на България в ЕС е прието еуфорично от българските политици и от повечето българи. Президентът Първанов, историк по професия, го определя като "*най-значимото събитие в най-новата ни история*"[69]. Премиерът-историк Станишев прави подобно сравнение: "*За България и българите това е всъщност истинското и окончателното падане на Берлинската стена*!"[70] Останалите месеци до заветната дата 1 януари 2007 г. българите изживяват в приповдигнато настроение, че всички проблеми ще бъдат решени, когато страната се присъедини към "клуба на богатите".

* * *

България влиза във втората половина от първото десетилетие на 21 в. със събудена надежда, че стабилните темпове на БВП от последните години ще започнат да се усещат във всекидневието на обикновените хора, че напусналите страната стотици хиляди млади българи скоро ще се завърнат, че влизането в ЕС ще даде нова сигурност и увереност на българските граждани. Твърде пъстрият парламент – седем парламентарни групи, изглежда случайно стечение на обстоятелствата. Но и 39 НС завършва работата си със седем парламентарни групи. Твърде вероятно изглежда, че българите са напуснали идеологизираното черно – бяло мислене, че са готови да търсят повече начини за изразяване и защита на интересите си. Дали това е признак на развиващо се гражданско общество или се дължи на други причини – отчаяние, корупция, клиентелизъм, е трудно да се прецени. Но в политическо отношение България много повече прилича на бившите си съюзнички от Източния блок, станали членки на ЕС, отколкото на повечето други постсоциалистически общества на Балканите и от ОНД.

---

[68] Цит. по: в. *Труд*, 27 септември 2006 г., бр. 267.

[69] Пак там.

[70] Цит. по: в. *Дума*, 27 септември 2006 г., бр. 226.

6. България след края на прехода – особености на българската демокрация

На 1 януари 2007 г. с голямо тържество и в присъствието на председателя на ЕК Жозе Мануел Дурау Барозу в София е обявено присъединяването на България към Европейския съюз. Става реалност мечтата на българите да станат част от богатия и развит европейски запад. Датата 1 януари 2007 г. се очаква в България като момент, след който животът автоматично ще стане много по-богат и хубав. Това не може да стане толкова бързо, но приемането на България в ЕС несъмнено бележи края на дълбоките реформи в България, наречени преход. Целта на започналите на 10 ноември 1989 г. промени е смяната на господстващата тогава система на държавен социализъм от съветски тип с парламентарна демокрация и пазарна икономика, характерни за Западна Европа. Политическата задача е постигната още след "теста на двойната промяна" с демократичното завръщане на БСП във властта през 1994 г.[1] Много повече време и усилия изисква трансформацията на икономиката от централно планиране към господство на пазара. Това е изискване на ЕС за страните кандидатки за членство, затова и от Брюксел внимателно следят развитието на страните в преход. Съвпадането на целите на прехода с условията за присъединяване към ЕС всъщност означава, че приемането на България за член на ЕС бележи истинския край на прехода, то показва, че и отвън оценяват България като действаща демокрация и пазарна икономика.

6. 1. Трудните първи години на България в ЕС

Малко след тържествата по приемането на България в ЕС на преден план излизат проблемите. През втората половина на 2006 г. усилията са съсредоточени върху подобряването на образа на България пред европейските институции, затова след 1 януари 2007 г. идва успокоението, че задачата е изпълнена и темпът на промените може да се забави. Но тъй като приемането на България и Румъния е било мотивирано по-скоро с политически, отколкото с икономически или институционални мотиви, европейското наблюдение над България продължава.

Влизането на България в ЕС подчертава нейната бедност (макар че сред източноевропейските страни извън ЕС тя е с добри показатели). Българската бедност проличава в класацията на Евростат за регионите в ЕС. И шестте района на планиране в България са в зоната на бедността – Северозападният (областите Видин, Монтана, Враца, Плевен, Ловеч) и Южният район (Пловдив, Пазарджик, Смолян, Кърджали, Хасково) имат БВП, равен на 25,6% от средното равнище

[1] Според някои социолози преходът е завършил с изборите от 2001 г., които са сложили край на двуполюсния модел. *Райчев, А., К. Стойчев.* Какво се случи? Разказ за прехода в България 1989 – 2004. София, 2004.

за ЕС; Северният централен (Велико Търново, Габрово, Русе, Търговище и Разград) – 26,4%; Североизточният (Силистра, Добрич, Варна, Шумен) – 29,3%; Югоизточният (Бургас, Сливен, Ямбол, Стара Загора) – 29,9%. Единствено Югозападният район с център София достига 49,1% от средноевропейското равнище на БВП. Да си беден в "клуба на богатите" се оказва предизвикателство, несравнимо с усещането, че си сред успелите на Балканите и в постсъветското пространство. Недоволството на българите от тяхното жизнено равнище, сравнено с това в ЕС, принуждава правителството на Станишев през април 2007 г. да актуализира управленската си програма в социално-икономическата сфера – обявено е увеличаване на помощите за деца, повишаване на пенсиите и на заплатите в бюджетната сфера, намаляване на данъците върху ниските доходи[2]. Мерките имат социален характер (задължителен за лява партия като БСП), но са и с предизборни цели, тъй като на 20 май 2007 г. трябва да се проведат първите избори на български представители в Европейския парламент.

В предизборния период се появяват първите сигнали за противоречия в тройната коалиция. На 25 април в Националната следствена служба (НСС) избухва скандал, породен от обвинения за политически натиск върху следователите и за корупция. Обвинения си разменят ръководителят на НСС Ангел Александров (близък до ДПС), министърът на икономиката и енергетиката Румен Овчаров (заместник-председател на БСП) и шефът на "Булгартабак" Христо Лачев. Скандалът в крайна сметка довежда до оставките на Овчаров и Александров, както и до уволнението на двама заместник-министри, без покъсно прокуратурата да открие каквито и да било доказателства, подкрепящи обвиненията.

Първите европейски избори предизвикват слаб интерес сред българите – участието е едва 28%, но независимо от това те стават проверка за обществените нагласи в средата на мандата на правителството на тройната коалиция. Три партии излизат с близки резултати – по 5 мандата получават ГЕРБ и БСП (която се явява под името Партия на европейските социалисти), 4 – ДПС, 3 извоюва партия "Атака" и само един – НДСВ. Традиционната българска десница не изпраща нито един депутат в ЕП, резултат, който показва кризата в дясното политическо пространство. Сривът на десницата дава възможност на Бойко Борисов да я изтласка и да заеме нейното място: петимата евродепутати на ГЕРБ влизат в групата на Европейската народна партия (ЕНП), благодарение на което по-късно партията ГЕРБ е приета за член и на ЕНП.

През лятото на 2007 г. българите преживяват последния епизод от продължилия 8 години "либийски съдебен кошмар". На 11 юли 2007 г. Върховният съд на Либия потвърждава смъртните присъди на петте български медицински сестри и палестинския лекар, решение, посрещнато с униние в България. Помалко от две седмици по-късно обаче настъпва повратът. На 24 юли след сложна

[2] В. *Дума*, 16 април 2007 г.

дипломатическа операция и със съвместните усилия на френското президентско семейство Саркози (Никола и Сесилия) и на Бенита Фереро-Валднер, еврокомисарка по външната политика, осъдените медици са качени на летището в Триполи на френския президентски самолет и са върнати в България, където са помилвани и пуснати на свобода. Така българското общество усеща първата видима полза от членството в ЕС – европейските институции съдействат за освобождаването на несправедливо осъдените българи.

В началото на есента премиерът Станишев отчита успехите от първите месеци на членството в ЕС: ръст на БВП от 6,2%, намаляване на безработицата до 7,2%, средна работна заплата от 421 лв. (при 355 лв. за 2006 г.), инфлация от 4,3%, преки чуждестранни инвестиции от 2,1 млрд. евро, нарастващ бюджетен излишък, построени 104 км. магистрали. Той не може да скрие проблемите, но ги свежда само до нарастващия дефицит по текущата сметка, достигнал 17,2% от БВП[3] Онова обаче, което предизвиква нарастващо обществено недоволство, е рестриктивната финансова политика към доходите. Лошият опит на БСП в управлението – двукратен принудителен отказ от властта заради финансови проблеми (на Луканов през 1990 г. и на Виденов през 1996 г.), предопределя приоритетното внимание на Станишев към макроикономиката и финансовата стабилност. Тази линия отговаря на либералните виждания на НДСВ и ДПС, но е в противоречие с очакванията на привържениците на БСП за нарастващи доходи.

През есента на 2007 г. избухва най-големият социален конфликт при управлението на тройната коалиция – общонационалната стачка на учителите. Преди началото на учебната година правителството обявява програма за повишаване на учителските заплати с около 10%, но въпреки това учителите остават със заплати под средните за страната. Затова те издигат искания за 100% по-високи заплати и когато те не са реализирани, на 15 септември в българските училища и други детски заведения започва предупредителна обща стачка. От 24 септември стачката става ефективна и се води под лозунга "*За достоен труд – достойни заплати*". Тя продължава повече от месец, ангажира обществото в спор за правата и задълженията на учителите и в крайна сметка завършва на 26 октомври с решение за поетапно повишаване на заплатите на учителите до средата на 2008 г.

От началото на 2008 г. вниманието на българите и на ЕС е обърнато към сферите, които са били проблемни преди приемането на България и продължават да бъдат такива – борбата с корупцията и организираната престъпност. Въпросът застава в центъра на вниманието, след като на 18 март 2008 г. е арестуван заместник-началникът на ГДБОП (Главна дирекция за борба с организираната престъпност) Иван Иванов за връзки с престъпни групировки. Разрастването на скандала засяга министъра на вътрешните работи Румен Петков (член на ръководството на БСП) и предизвиква правителствена криза. На 24 април 2008 г. 40 НС одобрява промените в правителството – гласувани са нови вътрешен (Михаил

[3] *Станишев, С.* Добрите неща не стават бързо. В. *Труд*, 1 септември 2007 г., бр. 240.

Миков), военен (Николай Цонев), здравен (д-р Евгений Желев) и земеделски (Валери Цветанов) министър, избран е и нов вицепремиер по европейските фондове (Меглена Плугчиева).

Първата година и половина от членството на България в ЕС показва на българите плюсовете и минусите от членството. Заплатите нарастват, но с темпове, близки до нарасналата инфлация (преди всичко заради цените в ЕС)[4], организираната престъпност не намалява, както и корупцията. На 1 май 2008 г. премиерът Станишев формулира противоречивото положение в България така: "*В обществото е наслоено остро чувство на несправедливост, на отчуждение от държавата, затова че не всички са равни пред закона, че липсва достатъчна защита на хората на труда, че често отсъства грижа за възрастните, че не всички са с равни шансове за образование е здравеопазване... България днес е по-богата, отколкото преди пет години. Безработицата е 6,5–7%, доходите нарастват, макар и не така бързо, както ни се иска.*"[5]

През пролетта и лятото на 2008 г. Сергей Станишев още няколко пъти се обръща към българите с надеждата, че ще ги убеди в успехите и в намеренията на правителството да подобри живота им. Това обаче му се удава все по-трудно. И то не само защото преходът продължава твърде дълго, а реалното повишаване на доходите е бавно, а и защото статистиката показва, че покупателната способност на домакинствата през 2008 г. все още не е достигнала равнището от 1989 г.[6] Изворът на нестихващото недоволство е усещането за несправедливост. То се дължи не толкова на неравномерното разпределение на благата, на което остро реагира несвикналото с голямо социално разслоение българско общество, колкото на видимата корупция и проявите на организирана престъпност.

Медиите публикуват сведения за връзки на организираната престъпност с представители на властта, като ги наричат "мафия" по подобие на модела, характерен за Южна Италия. Макар и с уговорки, новият вътрешен министър Михаил Миков е принуден да признае: "*Смятам, че имаме проблем с организираната престъпност, с корупцията по високите етажи на властта. Имаме и проблем с доказването и наказването им, но това не дава основание да се говори, че в България има мафия. Това, което се случва в България като присъствие на чуждестранни инвеститори, го доказва. Друг въпрос е политическата метафора "мафия"*"[7].

В дискусията кои са най-големите проблеми на България се включва

[4] Ангелов, И. Анатомия на българската инфлация. В. Дума, 24 април 2008 г., бр. 97.

[5] Станишев, С. България днес е по-богата отпреди 5 години. В. Труд, 1 май 2008 г., бр. 120.

[6] Тончев, Т. "Сега можем да купуваме по-малко от 1989 г." В. 24 часа, 4 юли 2008, бр. 182. Обяснението е, че реалните доходи са нараствали по-бавно, отколкото са се увеличавали цените на стоките.

[7] *Миков, М.*"Който работи добре в МВР, да бъде спокоен". В. *Труд*, 9 май 2008, бр. 126.

и президентът Георги Първанов. Тревогата му е провокирана от частичните кметски избори в Сандански и Казанлък, спечелени не от представителите на големите национални партии, а от местни бизнесмени, натрупали капитали с неясен произход (подозирани за връзки с организираната престъпност). При това местните избори са доминирани от разкрития за закупуване на гласове, най-вече сред гласоподавателите от ромски (цигански) произход. Опасността от криминализиране на политическия живот кара Първанов да предложи смяна на избирателната система и на механизмите за финансиране на партиите[8].

Българските проблеми не остават незабелязани и от Брюксел. Като нов член на Европейския съюз България е наблюдавана особено внимателно, защото в ЕС не са забравили, че политическите мотиви са играли по-голяма роля от икономическите при присъединяването на балканските България и Румъния. Подозренията за нередности са изразени от ЕК още на 14 май 2008 г. в писмото на Майкъл Лий, директор в дирекцията на ЕК по разширението[9]. В него ЕК предупреждава, че е получила сигнали за нередности при усвояването на предприсъединителните фондове по програмата ФАР, което може да се отрази негативно върху мониторинговия доклад на ЕК за България.

Предупреждението се реализира два месеца по-късно в изключително критичния доклад на ЕК, представен пред ЕП през юли 2008 г.[10] В него са повторени повечето от опасенията за злоупотреби с еврофондовете в областта на селското стопанство и при изграждането на инфраструктурни обекти. В крайна сметка, макар и временно, ЕК спира изплащането на средства за България по две програми – ИСПА и САПАРД, на обща сума от 825 млн. евро. ЕК лишава също две български агенции по програмата ФАР от правото да работят с европейски финансови средства.

Докладът на ЕК раздвижва политическия живот в България. Правителството обявява спешна програма за действие, за да се предотврати трайното спиране на еврофондовете, докато опозицията го използва, за да поиска оставката на правителството. Шестият по ред вот на недоверие към правителството на Станишев, заради "*за нанесени морални и материални вреди на българските граждани заради неусвоените еврофондове*", е отхвърлен от парламента на 30 юли 2008 г. Въпреки това част от лошия сценарий се реализира, когато на 25 ноември ЕК лишава две български агенции от акредитация и страната окончателно губи предприсъединителните фондове по програмата ФАР в размер на

[8] Първанов, М. "Предложение за реформа на политическия модел". В. Труд, 18 юни 2008, бр. 166. Президентът предлага да се повишат критериите за участие в изборите – партиите да имат национално представителство и да покажат прозрачност при финансирането, както и да бъдат въведени силни мажоритарни елементи в пропорционалната избирателна система,

[9] *Лий, М.* "Не сме доволни". В. *Труд*, 14 май 2008, бр. 131.

[10] Докладът е публикуван в българските вестници с най-голям тираж: "България не контролира сигурно парите си" . В. Труд, 18 юли 2008, бр. 196.

220 млн. евро. Допълнително негативно обстоятелство е започналата глобална финансова криза, която влошава прогнозите за нарастване на БВП в Бюджет 2009 г. (с ръст от 4,7%).

Правителството на тройната коалиция посреща последната година от мандата си в обстановка на нарастващо недоволство. Разпокъсаната дясна опозиция започва да се обединява, засегнатите от спрените финансови средства фермери протестират с блокиране на пътища, а борбата с корупцията и с организираната престъпност не дава достатъчно бързи резултати. Но отново недоволството дава "вятър в платната" не толкова на опозиционните бивши управляващи партии, колкото на онези, които не са били във властта – популистките ГЕРБ и "Атака". Въпреки очакваната "гореща" последна управленска година правителството на тройната коалиция завършва мандата си.

6. 2. В търсене на "силната ръка" – правителството на Бойко Борисов

Първата половина на 2009 г. преминава под знака на предстоящите избори – за европейски и за национален парламент. Тройната коалиция прави всичко възможно, за да запази властта си. Тя отхвърля предложението за едновременно провеждане на двата избора и променя изборното законодателство – на 13 април 2009 г. се опитва да въведе бариера от 8% (което през май е отхвърлено първо с вето на президента Първанов, а после и с решение на Конституционния съд) и по един мажоритарен депутат за всички 31 изборни райони[11]. Още резултатите от изборите за европарламента, проведени на 7 юни, показват предимството на ГЕРБ. Въпреки ниското участие (37,49%) ГЕРБ получава 7 мандата, а останалите се разпределят така: 4 за БСП, 3 за ДПС, по 2 за "Атака", НДСВ и Синята коалиция (СДС и ДСБ)[12]. Успехът на ГЕРБ ожесточава предизборната кампания за националния парламент – своята кампания БСП насочва срещу лидера на ГЕРБ Бойко Борисов, когото обвинява, че не е компетентен и че е подставено лице на Иван Костов (*"Гласувате за Бойко – получавате Костов"*). От друга страна, всички опозиционни сили атакуват "тройната коалиция" и най-вече ДПС като партия, управляваща корупционно (чрез обръчи от фирми, по думите на Доган). Повсеместното антитурско говорене, за което съдейства и Ахмед Доган с непремерени реплики, че лично той разпределял "паричните потоци", напомня началото на прехода.

Вместо да повиши популярността на тройната коалиция, опитът й да спе-

[11] В. *Дума*, 15 април 2009, бр. 83.

[12] http://www.cik-bg.org/; В коментари си за евроизборите политологът Иван Кръстев е категоричен: *"Вече не можем да си задаваме въпроса възможно ли е БСП да е първа политическа сила – това не е възможно"*. Иван Кръстев "Ходът на Доган с ЛИДЕР е логичен". Интервю на Валентина Петкова. В. Труд, 9 юни 2009, бр. 155.

чели изборите "служебно"[13] има обратен резултат – мобилизация на привържениците на Бойко Борисов. Не бива да се подценяват и личните заслуги на Бойко Борисов за изборната победа – в предизборната си кампания той обявява, че ще управлява сам, без коалиция[14], а ако не получи достатъчно гласове за това, ще се откаже от властта. Водещата теза на Борисов е, че ще поиска сметка от всички, които в годините на прехода са злоупотребявали с властта и са се обогатявали за сметка на обществото. В проведените на 5 юли 2009 г. парламентарни избори участват неочаквано много избиратели – 60,2%, мотивирани от надеждата си за възмездие и справедливост, която този път свързват с новата формация ГЕРБ, неопетнена от участие в прехода. Българите масово гласуват за извънпарламентарната до момента ГЕРБ на софийския кмет и бивш главен секретар на МВР Бойко Борисов, благодарение на която тя получава 39,7% гласовете и 116 депутатски места[15]. С най-лош резултат за цялата си история, но все пак на второ място остава БСП (Коалиция за България) – 17,7% и 40 деп., трето е ДПС с 14,46% и 38 деп., следват "Атака" с 9,4% и 21 деп., Синята коалиция с 6,4% и 15 деп. и "Ред, законност и справедливост" (РЗС), поставила в центъра на пропагандата си борбата с корупцията, с 4,13% и 10 деп.[16] Мажоритарният елемент, внесен в избирателната система по инициатива на президента Първанов и подкрепен от БСП, се оказва изцяло в полза на ГЕРБ и на ДПС – те печелят всички места, съответно 26 и 5.

Така 8 години след първото масово гласуване за изцяло нова сила (през 2001 г.) българите отново правят подобна партия управляваща. Но докато през 2001 г. е избран "добрият цар", през 2009 г. – изборът е насочен към "силната ръка", която олицетворява осъзнатата обществена необходимост от борба с корупцията и с продължаващата бедност. Бойко Борисов печели с обещанието да въведе ред и да накаже виновните, което кореспондира с призива на Сакскобургготски за "нов морал" през 2001 г., но вече с ясно изразени силови характеристики.

Макар че изборните резултати не дават абсолютно мнозинство на ГЕРБ (за целта не му достигат 5 мандата), Бойко Борисов обявява, че ще изпълни

[13] Президентът Първанов обяснява изключително тежкото поражение на БСП така: "Определящо при избора е оценката на управлението. Това е ниската оценка за борбата с корупцията, за борбата с престъпността; това е оценката за високомерието, което бе демонстрирано." Първанов, г. "БСП загуби заради високомерие и сериозни грешки". В. Труд, 8 юли 2009, бр. 184.

[14] Още в началото на 2009 г. Борисов обявява стратегическата си предизборна цел: "Важно е да имаме болшинство, за да не ни се извиват ръцете". Бойко Борисов "Повторни избори ще са безотговорност", интервю на Валерия Велева. В. Труд, 5 януари 2009, бр. 3.

[15] След като са оспорени изборните резултати в Турция, ЦИК осъществява преразпределение на мандатите, благодарение на което на 24 февруари 2010 г. ГЕРБ получава още един мандат за сметка на ДПС и парламентарната му група нараства до 117 депутати.

[16] Пак там.

предизборното си обещание да състави самостоятелно правителство на ГЕРБ. На 27 юли 2009 г. парламентът гласува (със 162 гласа за, 77 против и един въздържал се) новото правителство "*за европейско развитие на България*", в което всички министри са нови, а повечето – и непознати за българското общество[17]. Всички парламентарни партии, без БСП и ДПС, подкрепят правителството, мотивирани от намерението му да се бори с последиците от финансовата криза и с корупцията, потвърдена и от поредния доклад на ЕК от 22 юли 2009 г. Журналистът Максим Бехар обяснява високата обществена подкрепа за Бойко Борисов с неговите три "Х": харизма, характер и хитрост.

В първото си обръщение към 41 НС Бойко Борисов декларира, че правителството ще работи за: "*1. Повишаване доходите на българските граждани, растеж и модернизиране на българската икономика. 2. Гарантиране на правовия ред в страната, борба с престъпността и ограничаване на корупцията. 3. Реформиране и подобряване на съдебната система. 4. Възстановяване доверието на европейските партньори и размразяване на европейското финансирано. 5. Подобряване на социалната сигурност на българските граждани... чрез – Активна социална политика; – Стабилност на пенсионната система и реформирането ѝ за устойчиво нарастване на пенсиите; – Подобрена организация на здравеопазването; – Насърчаване на физическото възпитание и стимулиране развитието на спорта за високи постижения; – Гарантиране и опазване на природната среда. 6. Развитие на човешкия капитал на нацията и създаване на условия за успех на всеки гражданин. 7. Превръщане на страната в основен фактор за стабилността в региона и света, уважаван член на ЕС... – Честност към гражданите и висока критичност към самите нас, откритост, отказ от корупция, неправомерно обвързване със скрити икономически, политически и други интереси*"[18].

За разлика от Станишев, чието правителство е резултат от разширяването и продължаването на това на Сакскобургготски (тройната коалиция възниква

[17] Съставът на правителството е: Бойко Борисов – премиер, Цветан Цветанов – вицепремиер и министър на вътрешните работи, Симеон Дянков – вицепремиер и министър на финансите, Трайчо Трайков – министър на икономиката, енергетиката и туризма, Росен Плевнелиев – министър на регионалното развитие и благоустройството, Мирослав Найденов – министър на земеделието, Нона Караджова министър на околната среда и водите, Александър Цветков – министър на транспорта, Тотю Младенов – министър на труда и социалната политика, Румяна Желева – министър на външните работи (заменена от Николай Младенов), Маргарита Попова – министър на правосъдието, Николай Младенов – министър на отбраната (заменен от Аню Ангелов), Йорданка Фандъкова – министър на образованието, младежта и науката (заменена от Сергей Игнатов), Вежди Рашидов – министър на културата, Божидар Нанев – министър на образованието (заменен от Ана-Мария Борисова), Свилен Нейков – министър на физическото възпитание и спорта, Божидар Димитров – министър на българите по света.

[18] Декларацията на правителството. В. *Труд*, 28 юли 2009, бр. 204.

върху основата на двойната – НДСВ и ДПС), Бойко Борисов започва своята дейност на чисто. От това обстоятелство се възползва ГЕРБ, за да стовари всички тежести на кризата и управленските си проблеми върху тройната коалиция. Цяла година след като влиза във властта, премиерът Борисов продължава да прави заявления от рода на това: "Пораженията, които нанесе тройната коалиция, ще бъдат цитирани сигурно още 10–15 години. Толкова са тежки."[19] Обвинения, съпроводени с лишаване от депутатски имунитет, са отправени към бившия премиер Сергей Станишев (за неспазване на секретността) и към неговите министри – земеделският Валери Цветанов, военният Николай Цонев[20] и социалната Емилия Масларова (за злоупотреби).

Стратегията на правителството да обяснява всички трудности с предшествениците си е подпомогната от острия език на вицепремиера и финансов министър Симеон Дянков, върнал се от Световната банка, за да оглави българските финанси. Правителството на ГЕРБ престава да плаща на фирмите за извършената дейност по държавните поръчки (оправданията са две: че няма финансови средства и че поръчките са били корупционни), което допълнително затруднява борбата на средния и дребен бизнес с кризата[21]. Дянков си позволява остри квалификации: той определя предложението на български икономисти в условията на криза да се замени плоският данък с прогресивно-подоходен като "малоумно", нарича учените от БАН "феодални старци"[22], а критикуващите неговата финансова политика Станишев, Софиянски, Овчаров – "пропаднали политици"[23], опитва се да сплаши журналиста от Радио Дарик Кирил Вълчев, че го проверяват за неплащане на данъци и т.н.

Заради тези му изказвания журналистите го наричат "поразяващата уста", но либералните икономисти подкрепят финансовите рестрикции, благодарение на които в края на 2009 г. Дянков обявява, че България завършва годината с най-малък бюджетен дефицит (0,9%) в целия ЕС. През 2010 г. това не се оказва

---

[19] *Бойко Борисов* "Костов, цар и Станишев напуснаха, щом Доган даде помощ!". Интервю на Кристина Кръстева, в. *24 часа*, 25 януари 2010 г., бр. 23.

[20] Неговият груб показен арест на 1 април 2010 г. предизвиква обществено недоволство и мъмрене от страна на Висшия съдебен съвет на присъстващия прокурор Роман Василев.

[21] Годишното изследване на Българската стопанска камара за 2009 г. показва, че годината е неуспешна за 63% от фирмите, а 96% от тях смятат, че условията за бизнес са се влошили. В. *Труд*, 22 декември 2009, бр. 350.

[22] Точните му думи са: "*Президентът, като говори за наука, разбира неговите приятели от БАН. БАН не прави наука, в БАН са феодални старци, които стоят там, събират заплати... Нашата научна система е създадена по сталинско време — идеята да има БАН и науката да е разделена от университетите я има в социалистическите страни". В. Труд, 14 ноември 2009, бр. 312.*

[23] Казва го на 31 януари 2010 г. в предаването на Цветанка Ризова "На четири очи" по Нова телевизия.

вярно, тъй като не са сметнати неизплатените задължения на държавата, но въпреки това с 3,9% дефицит България е сред страните от ЕС с относително добри показатели.

Първите стъпки на правителството на Бойко Борисов са съчетание между успехи и неуспехи – с крах завършва опитът на външната министърка Румяна Желева да стане еврокомисар, след като се проваля на прослушването в европарламента на 12 януари 2010 г.[24], но следващото предложение за Кристалина Георгиева (вицепрезидент на Световната банка) се оказва изключително успешно. Като недоразумение може да се възприеме първоначалната подкрепа, изразено от премиера на 15 декември 2009 г., за инициативата на "Атака" да бъде проведен общонационален референдум за новините на турски език в БНТ[25]. Сред успехите трябва да се отчетат одобрените в началото на февруари 2010 г. от ЕК седем оперативни програми за еврофинансиране, спрени при предишното правителство.

Същевременно българското общество остро реагира на планираните и започнати от правителството на Бойко Борисов реформи. В социалното застраховане министър Тотю Младенов лансира идеята да увеличаване на пенсионната възраст до 65 г., срещу което се противопоставят синдикатите. В началото на 2010 г. министърът на здравеопазването Божидар Нанев започва да закрива десетки общински болници, което оставя без качествена здравна помощ нарастващ кръг хора, от здравната каса са извадени около 300 хил. души, които са пропуснали да заплатят три пъти здравните си застраховки, от списъка на безплатните лекарства са анулирани някои лекарства. В науката и образованието новият министър и бивш ректор на НБУ Сергей Игнатов (заменил на поста Йорданка Фандъкова, избрана на 15 ноември 2009 г. за кмет на София) прибързано оповестява текст на новия закон за научните степени и звания, без да поиска мнението на научните среди. Най-ожесточена се оказва дискусията за съдбата на най-старата научна институция в България – БАН, чийто бюджет за 2010 г. е намален с 10 млн. лв.

Най-ярката дейност на новото правителство, както се и очаква, е борбата срещу престъпността. На 17 декември 2009 г. е осъществена мащабна полицейска акция "Наглите", по която са арестувани 25 души, обвинени в организиране на многобройни отвличания на богаташи за откуп. На 10 февруари 2010 г. МВР осъществява следващата си акция, наречена "Октопод" (припомняйки за нашумелия италиански сериал за мафията), в рамките на която са арестувани 13 души, подозирани за организиране на проституция и разпространяване на наркотици. Широкото огласяване и коментиране на тази полицейска операция е свързано с ареста на Алексей Петров, съветник на първия директор на ДАНС

[24] След европейския си провал на 19 януари 2010 г. Желева е принудена да подаде оставка и като външен министър. Прави го с писмо да премиера Борисов. В. *Труд*, 20 януари 2010, бр. 18.

[25] Диляна Панайотова. News.bg, 15. 12. 2009.

Петко Сертов, секретен сътрудник с псевдоним "Трактора" и хабилитиран преподавател по национална сигурност от Пловдивския университет и УНСС. Дългогодишните връзки на Алексей Петров с политици от различни партии, близостта му до партията РЗС и съпричастността му към знакови скандали като "източването" на металургичния комбинат Кремиковци, разтърсват обществото. Раждат се надежди, че "пипалата на октопода" могат да бъдат отрязани. Във връзка с разкритията президентът Първанов призовава да се разкрият не само досиетата на ДС, а и "*икономическите досиета на прехода*", сиреч да се провери как са били натрупани капиталите на българските новобогаташи. Поредната полицейска акция срещу "Факирите" (крадци на автомобили) е проведена на 23 февруари 2010 г., но тя няма въздействието на предишните.

В следващите месеци полицейските акции стават всекидневие, имената им ("Лапачите", "Медузите", "Недосегаемите", "Терористи", "Дедесарите", "Сводниците", "Мутрите", "Лихварите", "Кърлежите", "Килърите", "Всичко коз", "Къртиците", "Комбинаторите", "Леярите") продължават да се появяват по първите страници на вестниците, но много малка част от показно арестуваните остават в ареста след като съдът се изказва по мярката им за неотклонение, а още по-малко от тези дела влизат с обвинение в съда.

Новата власт не се оказва имунизирана срещу скандали, включително и свързани с корупция. На 30 март 2010 г. оставка подава здравният министър Божидар Нанев заради съмнения в корупция във връзка с препарата "Тамифлу" срещу "свинския грип" – спомената сума за злоупотреба е 2,5 млн. лв. На 29 април оставка "по семейни причини" подава Преслав Борисов, заместник на земеделския министър, но подозренията са, че става дума за конфликт на интереси, тъй като баща му и брат му са едни от най-големите земеделци в Източна България. На 5 юли 2010 г. заместник председателят на НС Лъчезар Иванов подава оставка заради разкрити опити да спре репортаж на Нова телевизия за корумпиран митничар, негов близък приятел, и за опит да "кадрува" в митниците. На 13 юли 2010 г. подават оставка като председатели на парламентарни комисии още двама дейци на ГЕРБ – Светлин Танчев и Пламен Цеков, във връзка със скандал, свързан с опит да се разреши рекламата на наркотични средства. Но за разлика от предишните правителства, Бойко Борисов не чака, а реагира мигновено на всеки сигнал за корупция, като без колебание отстранява замесените. Този стил на поведение, придружен от категорични заявления за непримиримост към корупцията, позволяват на премиера да запази високия си рейтинг.

Оптимистичните нагласи на вицепремиера Симеон Дянков за бързо преодоляване на кризата не се реализират. През юни 2010 г. става ясно, че бюджетът за 2009 г. не може да бъде изпълнен заради неизпълнение на приходите и на 8 юли парламентът гласува неговата актуализация (за пръв път от кризисната 1997 г.). Според новия бюджет, дефицитът за 2010 г. възлиза на 3,8% от БВП, рязко намален е и фискалният резерв (от 6,4 на 45 млрд. лв.), замразени са заплатите в държавния сектор и пенсиите. Рестриктивният характер на бюджета за 2010 г.

на практика във всички обществени сфери е защитен от премиера Борисов със следните думи: "*Всъщност думата реформа на практика значи съкращение и рязане на разходи. Няма как да задоволим хората. Винаги тези 20%, на които им се съкращават работните места, семействата им, близките им няма да ме обичат. Но това става в цяла Европа и сме длъжни да го направим*"[26]. Недоволство предизвикват повечето от предлаганите промени – закриване на общински болници, рязко намаляване на болничните бюджети (за август – от 30 до 50%), театралната реформа, предвиждаща закриване на театри, намаляване на субсидиите за наука (заплатите в БАН са намалени от 25 до 50%) и образование (намален бюджет на СУ), увеличаване на стажа и възрастта за пенсиониране.

В обстановка на засилващи се негативни обществени нагласи на 20 юли 2010 г. ЕК излиза с поредния си четвърти доклад за състоянието на правосъдието и вътрешния ред в България и Румъния. В него България е отличена, като е посочено наличието на воля за промяна и за реформиране на съдебната система. В доклада на ЕК са отправени и 10 препоръки[27], но те остават в сянката на общия поощрителен тон. Бойко Борисов се възползва от доклада, за да декларира: "*Пътят на страната ни е верен. Мисля, че това, което бяхме поели като ангажимент за тази една година – да върнем доверието на Европейската комисия към България, е упоменато много ясно в доклада... Приемаме всички забележки на Комисията. Ние самите сме ги констатирали. Още на следващото заседание на Министерския съвет ще приемем решения, които ще гарантират в рамките на няколко месеца всички препоръки да бъдат изпълнени*"[28]. Докладът почти съвпада с годишнината от съставянето на правителството и дава основание на премиера Борисов да се самооцени с много добър.

Решителността на новото правителство в съчетание с безспорното умение на Бойко Борисов да контактува с медиите и с мнозинството български граждани запазват високия му рейтинг през цялата първа година от управлението. Според национално представително проучване на НЦИОМ, за една година кабинетът е загубил по-малко от 10% от одобрението на избирателите (от 50,09% на 41,1%), докато при предходните кабинети разочарованието е било по-голямо (при правителството на Костов – от 59,7% на 47%; при правителството на Сакскобургготски – от53,9% на 28%; изключение прави кабинетът на Станишев – от 29,3% на 21,4%, но при много по-ниска изходна основа). Бойко Борисов е рекордьор в запазването на обществените симпатии, като в края на първата си година начело на изпълнителната власт разполага с подкрепата на 61,5% от населението, докато при Иван Костов тя е била 48,4%, при Симеон Сакскобургготски – 43,9%, а при Сергей Станишев – едва 34,2%[29].

---

[26] Интервю на Борислав Зюмбюлев с министър-председателя Бойко Борисов. В. *24 часа*, 26 юли 2010 г., бр. 204.

[27] Повече за доклада и препоръките вж.: в. *Труд*, 20 юли 2010 г., бр. 198.

[28] http://www.government.bg, 22 юли 2010 г.

[29] След една година във властта. В. *Труд*, 13 юли 2010 г., бр. 191.

Едновременно с успехите на правителството в запазване на обществената подкрепа, рестриктивната финансова политика на новото правителство, както и световната криза, съдействат за нарастващото социално разслоение. Масивът от данни на "Галъп" за паричните доходи на българите през 2009 г. показва, че горните 10% в българското общество (най-богатите), притежават 41,5% от съвкупните парични доходи, докато най-бедните 10% – едва 1,8%. Нещо повече – най-богатите два процента от българите притежават 21% от чистите парични доходи, а около 45% от най-богатите живеят в София, докато цели райони от страната се превръщат в „гета на бедността", което поставя под въпрос единството на страната[30]. Един от тревожните изводи на социолозите е, че кризата е сринала преди всичко доходите и позициите на средните слоеве, което поставя под въпрос и социалната и политическата стабилност на страната. А най-тревожният звучи така: "*Закриването на училища и болници задълбочава процеса и поставя в още по-неблагоприятна ситуация бедните региони. Конституционно гарантираните уж права за равен достъп до образование и здравеопазване станаха платен достъп*"[31].

Данните на социолозите показват различните нагласи в следпреходното българско общество. То, по подобие на други европейски общества, предпочита да се довери на нов тип политици, които действат не чрез своите парии, а се обръщат пряко към гражданите и търсят практически средства за решаване на проблемите независимо от политическия им характер. Олицетворение на това ново политическо течение, наричано популизъм, е ярката фигура на министър-председателя Бойко Борисов[32]. Чрез него и партията му ГЕРБ България се вписва в общоевропейските и световните процеси, които демонстрират кризата на традиционната парламентарна демокрация в условията на засилваща се глобализация. Каква ще бъде съдбата на поредното българско правителство, влязло във властта с огромно доверие, но изправено пред сложни задачи и нарастващи

[30] *Георгиев, Живко*. Кризата пощади бедни и богати, удари средната класа. В. *Труд*, 22 февруари 2010 г., бр. 51.

[31] Пак там.

[32] Специфичният стил на премиера Борисов е характеризиран от социолога Петър-Емил Митев по следния начин: "*Стилът на премиера е реактивен, зрелищен и команден. Преди всичко рейтингов - добро е онова, което ще бъде оценено от зрителите. Улавя обществените настроения и коригира решенията със същата решителност, с която се предлагат. Затова вероятно публиката не чувства слабост, несигурност. Рейтинговата стратегия работи. Има обаче и скрити капани: хаотичност, липса на дългосрочна стратегия, на надеждни управленски механизми. Два фактора остават извън рейтинговото облъчване: Европа и българското всекидневие. Проблеми може да създаде европейският чиновник. Но истинските трудности на управлението ще започнат тогава, когато телевизионният зрител се осъзнае като гражданин*". В. *Труд*, 17 февруари 2010 г., бр. 46.

протести на учени, студенти, лекари[33], е трудно да се каже. Това зависи много както от безспорното умение на премиера Борисов да откликва на обществените нагласи, така и от способността на българите да оценяват своите политици не чрез чувствата си, а с разума си.

* * *

Дългият път на България след Втората световна война преминава през много различни социално-икономически модели – „народнодемократичен", сталинистки, социалистическо-живковистки, „перестроечен", „преходен", преди да се утвърди парламентарната демокрация и капиталистическата икономика. Надеждата се изразява във вярата, че в дългия си път българските граждани постепенно са разбрали колко важни са собствените им усилия за подобряване на живота в страната. Но е видна и засилващата се зависимост на ставащото в България от геополитическите и глобалистични процеси, на които българите трудно биха могли да влияят в желаната от тях посока.

[33] За кризисни явления говори двукратната смяна в здравното министерство – след Божидар Нанев е отстранена и Ана-Мария Борисова заради несправяне с реформата. Новият министър Стефан Константинов също трудно намира общ език с колегите си. Във връзка с намалените средства за образование и наука в Бюджет '2011 през октомври и ноември 2010 г. с протести на улицата излизат студенти и преподаватели от водещите университети в София и учени от БАН.

РАВНОСМЕТКАТА НА ПРЕХОДА

Живеем във време на всеобщ преход – човечеството полека-лека загърбва националното и се насочва към глобалното развитие, прекрачи през един век и навлезе смело в новото хилядолетие. Когато обаче говорим за равносметката на днешния български преход, първият въпрос, който изниква в съзнанието, е кога той завършва, кой момент можем да приемем за негова крайна точка, за да си позволим и по-цялостна оценка на станалото през последните двайсетина години. Всъщност този въпрос през последните десетина години беше неколкократно поставян от политолози и социолози. Тези, които гравитираха около изгрялото внезапно на политическия небосклон НДСВ, лансираха тезата, че победата на НСДВ през юни 2001 г. е показала завършека на прехода, защото е унищожила полюсното противопоставяне между „червени" (като защитници на миналото) и „сини" (отричащи това минало) и е наложила нова „жълта" сила, обърната само към бъдещето[1]. Естествено, тази теза породи и много несъгласия, а и някои разнопосочни съгласия[2]. Все пак, повечето хора, които се чувстват ощетени от промените, не желаят да повярват, че краят на прехода в Източна Европа е дошъл без очакваната щастлива развръзка.

Как изглежда преходът от историческа гледна точка. Посоката му е ясна – установяване на плуралистична парламентарна демокрация и пазарна икономика, но не толкова ясни са критериите за постигането на тези цели. Склонна съм да предложа един чисто практически критерий, без да търся теоретичната му прецизност – че за крайна точка на източноевропейския преход в днешната геополитическа реалност можем да приемем присъединяването на "прехождащите" страни от Източна Европа към Европейския съюз. Според този критерий, бившите социалистически страни от Централна Европа, прибалтийските, принадлежали на Съветския съюз, откъсналата се от Югославия Словения са приключили своя преход през 2004 г., а балканските България и Румъния – на 1 януари 2007 г. Малко по-различно изглеждат нещата с постсъветското прос-

[1] Тази теза беше лансирана от Петър-Емил Митев, Андрей Райчев, Кънчо Стойчев и др. Тя е водеща и в книгата на последните двама: Райчев, А., К. Стойчев. Какво се случи? Разказ за прехода в България 1989 – 2004. С., 2004.

[2] Проблемът за края на прехода обсъжда в специална редакционна дискусия теоретичният орган на СДС сп. Разум (което по-късно се прехвърля към ДСБ). България и краят на парадигмата на прехода. Дискусия с участници Веселин Методиев, Георги Ганев, Георги Фотев, Димитър Димитров, Иван Костов, Иван Кръстев, Любов Минчева, Огнян Минчев, Румяна Коларова, Светослав Малинов, Филип Димитров. сп. Разум, кн. 1, 2003, 66 – 107.

транство, тъй като в него реформите се извършват своеобразно, а и исторически този регион се е развивал по-скоро по евразийски, отколкото по европейски път.

Основанията ми за посочения по-горе критерий се следните: като се има предвид продължителността на процеса на присъединяване, стриктният контрол и наблюдение върху ставащото във всяка от кандидатките за членство и особено изискването те да изпълнят политическите и икономическите критерии за влизане в общото европейско пространство, може да се приеме, че актът на присъединяване към ЕС е доказателство, че съответната страна разполага със стабилна плуралистична политическа система и с конкурентоспособна пазарна икономика.

Преди да погледнем на окончателните резултати от прехода, трябва да го сравним с предишния, осъществен след Втората световна война. Философията или основната идея на двата български прехода от последните 60 години изглежда пределно ясна. След Втората световна война тя е определена от марксисткото виждане за постъпателно обществено развитие (всъщност тогава става дума за префасонирания от Сталин марксизъм, поставен в услуга на партията – държава), според което вече отживелият капитализъм, символ на експлоатация и кризи, трябва да отстъпи пред новия, прогресивен и справедлив строй – социализма. Днешният ни преход на свой ред е подчинен на идеите на политическия и икономическия либерализъм, който беше обявен малко прибързано от Франсис Фукуяма за окончателен и безвъзвратен победител в световното противостояние на идеите[3]. Това означава, че на мястото на доказалия своята икономическа неконкурентоспособност държавен социализъм повсеместно трябва да се утвърди системата от западен тип, основана върху частната инициатива и свободния пазар. Както се вижда, философиите на двата прехода са не само несъвместими, но и напълно противоположни. В историческата им събитийност обаче могат да се проследят и подобия.

И двата прехода се характеризират като революционни, тъй като се съпровождат от големи размествания в политическия елит и трансформация в социалните групи, от политическо и икономическо насилие. Разбира се, всеки от тях има своя специфика. В прехода към държавен социализъм насилието е официално пропагандирано, търсено и желано. Първият мотив за това е външен – България е била враждебна на Антихитлеристката коалиция държава и е трябвало да доказва преориентацията си с отстраняване и наказване на представителите на предишния режим[4]. Но съществува и собствена, чисто революционна

[3] Вж.: *Фукуяма, Фр.* Краят на историята и обикновеният човек. С., 1993.

[4] Искането за чистки и извънредно законодателство за наказване на военнопрестъпниците и виновниците за съюзяването с Третия райх фигурира във всички споразумения за примирие със сателитните на Германия източноевропейски страни – Румъния, България и Унгария. Вж. Съглашение за примирие между правителството на България и правителствата на Съветския съюз, Съединеното кралство и Съединените американски щати. 28 октомври 1944 г. Във: Външна политика на НР България. Т. I,

мотивировка, обоснована още от Робеспиер с думите: "Теророът – това не е нищо друго, а бърза, строга, непреклонна справедливост, следователно той е еманация на добродетел". С революционна решителност са осъдени (предимно на смърт) основните фигури от прогерманския режим – регенти, министри, депутати от управляващата групировка, идеолозите на режима. Не по-малко драстични са смените в апарата на властта, чистките в министерствата, полицията, армията, средствата за информация, образователната система, науката[5]. Икономическият ред също е цялостно и в значителна степен насилствено трансформиран, макар за това да е необходимо малко повече време – национализацията на промишлеността, с която е декласирана висшата икономическа прослойка, става в края на 1947 г., а още време е необходимо за унищожаване на по-голямата част от дребното предприемачество.

Доста по-дискретно изглежда насилието при сегашното ни прехождане от държавен социализъм към капитализъм. Без съмнение, най-често използваният призив на реформаторите в БКП/БСП е за "мирен преход"[6]. Същевременно обаче, както е при всеки революционен поврат, не може да се осъществят дълбоки промени, без да има потърпевши от това. В края на 20 в. в България не се стига до пряко насилие, подобно на онова от 40-те и 50-те години, но човешката цена на социално-икономическите промени не е малка. Смяната на собствеността, характеризираща всеки революционен преход, в сегашния ни преход се изразява в реституция на градската и селската собственост, която оставя без жилище или препитание много хора. Преструктурирането на икономиката води до ликвидиране на цели клонове от промишлеността, както и на почти цялата местна

С., 1979, 15-20. Извънредно законодателство, наречено в духа на онова време Народен съд, има в повечето европейски страни, независимо дали са били в Тристранния пакт или в Антихитлеристката коалиция. Тези съдилища свидетелстват за желанието за разплата и реванш, което е твърде силно в цялата измъчена от окупация или от кръвопролитни сражения Европа. Друг е въпросът за ожесточението, с което са наказани истинските и мнимите виновници за войната и насилието. България е сред страните, където това ожесточение е най-интензивно. Като продължение на първата "Черна книга на комунизма", специално за Източна Европа е разработена втора, в която има специална глава за България. Проблемът в този подход към насилието, е, че той е разгледан чисто идеологически от гледна точка на системата, предшествала налагането на социализма, която е силно идеализирана. Гаук, Й., А. Яковлев, М. Малиа, М. Лаар, Д. Шарланов, Л. Огнянов, Пл. Цветков, Р. Рушан, Е. Нойберт, И. Янакакис, Ф. Байе. Черната книга на комунизма. Под редакцията на Стефан Куртоа. 2 част, История и памет за комунизма в Източна Европа. С., 2004.

[5] Вж. *Баева, И.* Смяна на елита и кадрите в България и Източна Европа (1944—1948 г.). В: Лица на времето, ЦИПИ, 1/1996, С., 1996, 65—90.

[6] Нещо повече, само споменаването на думата "танкове", без да е последвано от някакво действие, води до искането за оставка на председателя/президент Петър Младенов, който в крайна сметка я подава на 6 юли 1990 г. С тази оставка БСП започва постепенно да предава властта на СДС.

промишленост, създадена в предишните десетилетия главно по регионални и социални причини, но неспособна да издържи на свободната конкуренция. Тези преобразования лишават милиони хора от социална сигурност, от работни места, от ясни перспективи за бъдещето, на каквито са свикнали при патерналистичната система на държавния социализъм. Социално-икономическата криза на свой ред предизвиква емиграция на стотици хиляди млади българи в по-богатите държави в Европа и отвъд океана, рязко снижаване на раждаемостта, демографски срив[7], увеличаването на самоубийствата, на престъпността, на убийствата, на наркоманиите. Така че човешката цена на двата прехода е съизмеримо висока, макар и по съвсем различни причини и по доста различен начин[8].

За повечето българи сегашният преход започна със силно оптимистични нагласи – че за кратко време България ще излезе от стагнацията, с помощта на частната инициатива ще се възобновят високите темпове на растеж и развитие, равнището на живот на българите ще се изравни с това на западноевропейците. Но 21 години по-късно от първоначалния оптимизъм на българите е останало твърде малко – вместо да излезе от стагнацията, България зацикли в нея и едва през последните години започна да излиза от кризата, в много случаи частната инициатива се оказа средство за нечестно лично обогатяване за сметка на обществото, а много българи от по-възрастното поколение вече са свели мечтите си горе-долу до собствения си стандарт от времето на Т. Живков. Деградацията на качеството на живот и породилата се носталгия за голяма част от българите[9] обаче не означава, че пътят на България е назад към държавния социализъм. Недъзите на онова време са достатъчно красноречиви и фактът, че много хора започват да си го припомнят в розови краски е носталгичен, а не градивен рефлекс. Всяка голяма трансформация започва с деградация, предизвикана от унищожаването на една система, за да се създаде място за друга. Проблемът с днешния преход е, че процесът на деградация продължава толкова дълго, че започва да се съизмерва с активния живот на едно поколение[10]. А това лишава хората от перспективи и от оптимистична визия за бъдещето, която е поне толкова необходима за развитието, колкото са и положителните икономически

---

[7] При преброяването от 1985 г. населението на България е 8 949 000 д., а през 2008 г. – 7 718 700 д. С други думи то е намаляло с над един милион. Статистически справочник. С., 2008, с. 10, 12.

[8] На различните аспекти на насилието в историята е посветена една книга на български философ, която влиза в непряк спор с "Черната книга на комунизма". Проданов, В. Насилието в модерната епоха. С., 2003.

[9] Изследването "Барометър на нова Европа" от 2005 г. Показва, че 38% от българските граждани изпитват носталгия към социализма. Цит. по: в. "Сега", 10 март 2006 г., бр. 57.

[10] Изследване на Евробарометър показва, че 63% от българите са недоволни от живота си. В. "Труд", 19 юни 2007 г.

показатели[11]. Изпълнените обещания за политическа демокрация и пазарна икономика вече не са достатъчни, за да заместят усещането за масова бедност.

Разбира се, в сегашния преход има не само губещи, но и печелещи. Това са "новобогаташите", които бихме могли да наречем и нова класа на предприемачи, ако по-голямата част от тях бяха забогатели от собствена предприемаческа дейност, а не от приватизация на бившата държавна собственост – най-вече чрез изземване на печалбите и прехвърляне на загубите върху обществото. Сред печелившите трябва да се причисли и онази част от новите политически елити, която успява да трансформира политическа власт в икономическа. И накрая, разбира се, и зараждащата се нова средна класа[12], която няма желание да гледа назад, а предпочита да се съсредоточи върху бъдещето.

В днешния преход съществува още един момент, който рязко го отличава от предишния – той се роди не от вярата в нещо ново, а от глобалното разочарование от големите идеологии. Според Зигмунт Бауман колапсът на комунизма е "*много повече от просто рухване на един политически режим – това е колапс на модерната идея за "изфабрикувано общество"*"[13]. Рухването на тази идея предопредели и краха на всякакви всеобхватни идеологии, а общата световна нагласа минимизира и целите на сегашния преход – те станаха близки и прозаични. Ето как изразява желанията и намеренията на опозиционно настроените поляци Лех Валенса на 24 април 1989 г.: "*Аз желая всичко най-добро на Горбачов и неговите реформи. Но ние все още не знаем как ще изглежда комунизмът в неговата заключителна фаза. Затова пък много добре знаем кои политически и икономически модели в Европа и по света са издържали проверката на времето и точно към тези модели искаме да се обърнем, вместо да се опитваме да „реформираме" провалили се идеологии и концепции*"[14]. Така формулираната цел изглежда съвсем достъпна – връщане обратно към общия за Европа еволюционен път.

Тук трябва да се кажат няколко думи за темповете на развитие. Пред цяла Източна Европа (с изключение на Чехословакия) през 20 в. стои императивът да се скъси разстоянието, което я дели от развития Запад. В следвоенния български преход това става по пътя на т. нар. социалистическа индустриализация – високи темпове на промишлено развитие, осигурени както от централизирани и направлявани държавни инвестиции, така и от ниската изходна основа. Този

---

[11] За това явление интересно говори политологът Иван Кръстев. *Кръстев, И.* "Изгубилите спечелили" или за търпението и оптимизма. в. *Сега*, 30 септември 2002, с. 11 – 14.

[12] Макар че има и изследвания, които виждат положението със средната класа съвсем различно: *Градинаров, Б.* Залезът на средната класа. Социални, икономически и философски проекции на прехода към постиндустриално общество. Фабер, 2004.

[13] *Бауман, З.* Глобализацията: последиците за човека. С., 1999, с. 15

[14] *Die Welt*, 24 April 1989.

модел е определен от Г. Димитров с израза, че България за 10—15 години трябва да постигне онова, за което на други държави са им били необходими столетия. Сравнението е между класическата индустриализация на Западна Европа, продължила наистина повече от век като естествен процес, базиран върху свободните пазарни сили и конкуренцията, и формулираната от Владимир Улянов—Ленин индустриализация без пазар и конкуренция, но с решаващата роля на държавата – тя позволява на Съветския съюз да осъществи бърза модернизация (със съответните недостатъци). При днешния преход идеята за приближаване към напредналите се реализира чрез структурната реформа, която трябва да направи нашата икономика част от световната. Но резултатът й до момента се изразява в деиндустриализация, разрушаване на изградената по времето на социализма остаряла промишленост. Тя е неизбежна последица от отварянето на защитените по-рано икономики към световния пазар в момент, когато светът се глобализира. Така или иначе, приближаването на България към Европа става толкова бавно, че младите и способните продължават да търсят пътя си към Европа и света сами, а не с държавата си – но нима това не наподобява прословутото "гласуване с краката", което доведе ГДР до колапс през 1989 г.?

Ако трябва да сравняваме възможностите за ускорение на двата прехода, нещата отново не изглеждат благоприятно за днешния ден. Социалистическата индустриализация дава възможност на изостаналите източноевропейски държави да ускорят икономическото си развитие, да изградят традиционна промишленост за несравнимо по-кратки срокове, отколкото това са направили класическите индустриални страни[15]. Но тогавашното историческо време е друго. Ускорената индустриализация помага на изостаналите да се модернизират, в това време развитите преминават към постиндустриално общество, докато социалистическите остават в сферата на традиционната индустриализация. Оттук идват и забавящите се с годините темпове на развитие и най-вече неспособността на държавния социализъм да се възползва от научно-техническата революция, за да премине към следващата фаза. При днешния преход пък въобще не става дума за ускорение, а за залавяне за опашката на напредналите (в нашия случай

[15] Върху този аспект на държавния социализъм обръща внимание британският историк Ерик Хобсбом в обобщаващия си труд за 20 в. „*Съветският комунизъм на първо място става програма за трансформиране на изостаналите страни в развити. Концентрацията и ултрависоките темпове на икономическо развитие не остават без влияние дори и върху развития капиталистически свят в епохата, когато той изживява катастрофа и отчаяно търси пътища за възстановяване на икономическия си динамизъм. Този модел в още по-голяма степен отговаря на проблемите на страните от света извън Западна Европа и Северна Америка, повечето от които могат да разпознаят собствения си образ в аграрната изостаналост на Русия*» *Hobsbawm, Eric.* Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914-1991., Abacus, 1994, p. 376.

това е Европейският съюз) с надеждата те да ни изтеглят след себе си.

* * *

Дори и беглият поглед върху днешна Източна Европа показва, че за 21 години се е променило всичко – политически институции, икономически модел, културна политика, външнополитическа ориентация, социални отношения и какво ли още не. Политическата свобода създаде силно разклонена партийна структура с десетки партии, особено многобройни в забранения допреди две десетилетия десен сектор. Под стриктния контрол на Международния валутен фонд на мястото на държавното централно планирано стопанство с по-голям или с по-малък успех се възстанови пазарната икономика, базирана върху частна собственост. Общите организации на Източна Европа – Съветът за икономическа взаимопомощ и военнополитическата Организация на Варшавския договор прекратиха съществуването си (официално в средата на 1991 г.), източноевропейските държави обявиха новия си курс към Европейския съюз и НАТО.

Как изглежда в този общ източноевропейски контекст българската равносметка на прехода? Първото, което трябва да имаме предвид при отговора на този въпрос, са регионалните особености, поставили отпечатък върху нашето развитие. Формално българският преход започна едновременно с промените в Централна Европа – Тодор Живков е свален от власт на другия ден след разрушаването на Берлинската стена и дори седмица преди началото на "нежната революция" в Чехословакия. Но тази едновременност само прикрива неготовността на българското общество да ликвидира държавния социализъм, за разлика от господстващите в Централна Европа настроения. Затова 21 години след общото начало Източна Европа е разделена на "отличници" (централноевропейските и прибалтийските) и от "изоставащи" (балканските, между които е и България) в промените и в интеграцията към Европейския съюз. Балканските геополитически специфики – особеностите на балканския модел на държавен социализъм[16], войните за разпадане на Югославия, несъмнено съдействат за по-бавното и мъчително за обществото протичане на реформите в България.

От друга страна, за разлика от повечето балкански страни, където след началото на промените бившите комунисти се задържат сравнително дълго на власт[17], България следва по-скоро централноевропейския модел за изграждане

[16] Повече за трите модела държавен социализъм вж.:*Баева, И.* Когато се спускаше "желязната завеса" (1944—1949). Полша, Чехословакия и Унгария. В: Преди и след "желязната завеса". С., 1998, 134—136.

[17] В Румъния, единствената страна от Източна Европа, където промените започват след кръвопролитие и от двете страни (стрелбата срещу протестиращите по улиците на Букурещ в края на декември 1989 г. и съдебното убийство на диктаторската двойка Николае и Елена Чаушеску), бившите комунисти, трансформирани във Фронт

на нова плуралистична политическа система. Въпреки че на първите свободни избори, проведени през юни 1990 г., БСП печели абсолютно мнозинство с 52%, то само за няколко месеца тя отстъпва всички основни властови постове на току-що родената нова дясна коалиция СДС. На 1 август с. г. за президент е избран лидерът на СДС д-р Ж. Желев, а в края на годината след оставката на премиера социалист А. Луканов е сформирано коалиционно правителство на юриста Д. Попов, в което основните икономически министерства получават пак представители на СДС. Така, само година след началото на промените в България е утвърдена нова политическа система, в която основна роля играят лявата БСП и десният СДС с помощта на центристкия аграрен БЗНС и етнически турското ДПС. България първа сред страните в преход приема нова демократична конституция на 12 юли 1991 г., която фиксира европейските принципи на плурализъм и свобода за частно предприемачество.

Но първото правителство на СДС с премиер Филип Димитров потвърждава балканската ни специфика. За разлика от Централна Европа новите политици в България нямат политически опит нито от дисидентското движение, което в България се появява едва през 1988 г., нито от участие в управлението. Незрелостта на десницата я тласка към антикомунистическа идеологизация, към опити за силова декомунизация и към стремеж да възстанови предвоенния ред с помощта на реституция на собствеността върху земеделската земя и върху градската собственост.

През следващите години настроенията на българите се сменят няколко пъти. С мандата на ДПС е създадено правителство с неясен политически характер, което си поставя за цел приватизацията на големите държавни предприятия, но липсата на стабилна политическа подкрепа го превръща в параван за нови икономически групировки – това са характерните за цяла Източна Европа постноменклатурни капиталисти[18]. Икономическата трансформация рязко снижава равнището на живот и поражда общото за цяла Източна Европа явление – носталгия по сигурността от социализма. В равносметката на политическите

за национално спасение, запазват контрол върху властта до 1996 г. В Албания промените започват много по-късно – едва в края на 1990 г., а преименуваните в социалисти бивши комунисти запазват властта до 1995 г. и отново са на власт в началото на 21 в. до 2005 г. В Югославия събитията имат специфичен ход, но в Сърбия социалистите (бивши комунисти) запазват някакви позиции дори след отстраняването на Слободан Милошевич от власт в изборите от 24 октомври 2000 г. и след белградския бунт на Обединената демократична опозиция от 5 ноември с. г.

[18] Става дума за икономическата номенклатура, която през последните години на държавния социализъм създава добри връзки с външни инвеститори и се опитва да получи по-голям контрол, включително и собственост върху най-рентабилните предприятия. Този процес е силно ускорен при либерализирането на икономиката. Икономическата номенклатура се оказва най-подготвена за промените и затова бързо се превръща в нова капиталистическа класа.

резултати от прехода влиза и бързото разочарование от всички нови политици. Двете големи партии – БСП и СДС, се сменят по два пъти в управлението и всеки път разочароват привържениците си, докато накрая отстъпват властта на триумфално завърналия се в страната бивш български цар Симеон Сакскобургготски, който обаче напълно се вписва в българския модел – още преди да са изтекли обещаните от него 800 дни за подобряване на положението на всички българи общественото мнение започва да се обръща срещу него.

През отминалите две десетилетия след 10 ноември 1989 г. в България се сменят дванадесет правителства и седем парламента. Големият им брой демонстрира кризата на доверие към политиците, тъй като все повече са българите, които са разочаровани от всички партии и не желаят да участват в политическия живот. До началото на XXI в. България вече е изживяла еуфорията от политическата свобода и започва да формира критично отношение към парламентарната демокрация, която не успява да осигури на българите европейски жизнен стандарт. В нишата на разочарованието се появяват новите партии на протеста ("Атака" на Волен Сидеров и ГЕРБ на ген. Бойко Борисов), успешно обърнали се към популистки средства.

Икономическата равносметка на прехода е още по-трудна[19]. В икономиката основни са смяната на собствеността и преструктурирането, но те срещат огромни трудности и още не са приключили. Българската икономика през 1989 г. е държавно централизирана и зависима до 60% от съветския пазар и до 75% от СИВ. И когато през 1991 г. изчезват последователно СИВ и СССР, България се оказва в тежка ситуация. През първите години от прехода са приети закони за раздържавяване и за въвеждане на пазарни механизми, но реформите довеждат до свиване на производството и докато в Централна Европа процесът приключва в средата на 90-те години, в България той продължава до началото на XXI в. Дори и след присъединяването си към ЕС България продължава да бъде най-бедната държава в него[20]. С други думи, основните тенденции на българския икономически преход потвърждават балканската характеристика за бавна трансформация, нарастващ външнотърговски дефицит и остра зависимост от регионалните сътресения.

---

[19] Със създаването на новите финансови и икономически кръгове постепенно се създават и нагласите за анализ на икономиката от тяхна гладна точка. Интересен опит за обобщение е публикуван през 2004 г. "Оптимистична теория за песимизма на прехода" Сдружение "Инициатива Глобална България", 2003 – 2004, в. *Капитал*, 10 – 16 април 2004, I – XII.

[20] Международните данни от 2007 г. показват, че страни от ЕС с по-малък брой население от България като Дания (5,48 млн.), Словакия (5,39 млн.), Финландия (5,29 млн.) имат в пъти по-голям БВП – съответно 310,1 млрд. щ. дол. (Дания), 75 млрд. щ. дол. (Словакия), 246 млрд. щ. дол. (Финландия), а българският е едва 39,5 млрд. щ. дол. Данните показват, че БВП на България е едва 41% от средния БВП на страните от ЕС. – Статистически справочник 2009. С., 2009, с. 282, 293.

Все пак, в не твърде оптимистичния баланс на постигнатото през двете десетилетия на прехода в България има една сфера, в която равносметката е положителна. Това е външната политика. Идеята, че ставащото в България зависи твърде много от геополитическите дадености за региона не е нова. Основателят на социалистическото движение Димитър Благоев още през 1919 г. формулира принципа, че ставащото в България зависи в 3/4 от външните сили и едва 1/4 от вътрешните фактори[21]. А следвоенната тенденция, забелязана от създателя на теорията за "сдържането на комунизма" Джордж Кенан, че съвременният свят не търпи вакуум и когато една свръхсила се оттегля, мястото й веднага се заема от друга, е демонстрирана и след края на Студената война. На мястото на претърпелия колапс Съветски съюз бързо се настанява американското влияние. В следващите години обаче външното присъствие в Източна Европа става по-разнообразно – и европейските държави (Германия, Франция, Италия, Англия и като цяло ЕС) възраждат традиционния си интерес към региона, докато в началото на 21 в. отново се събужда интересът на нова Русия и на новите азиатски сили. С особена сила тези тенденции се отнасят към Балканите като район, в който се пречупват интересите на много повече външнополитически играчи от Европа, Азия и Америка, отколкото в Централна Европа. При такива дадености новите български политици се опитват да намерят баланс между външните влияния, нови ориентири и нови съюзници на България[22]. Превръщането на България в част от ЕС й дава възможност да участва по нов начин в глобалното историческо развитие.

[21] Той пише следното „... *революцията в България ще зависи три четвърти от положението вън и една четвърт от положението вътре*". *Благоев, Д.* „Тесни социалисти" с анархистически глави. – Ново време, кн. 10-11. 1919.

[22] Външната политика на България след 10. XI. 1989 г. С., 1997.

Четвърта част

ПРИЛОЖЕНИЯ

1. КРАТКИ БИОГРАФИЧНИ БЕЛЕЖКИ

1. 1. Министър-председатели след 9 септември 1944 г.

Георги Кьосеиванов (19 януари 1884 – 27 юли 1960 г.) – министър-председател е на четири правителства от 23 ноември 1935 г. до 15 февруари 1940 г. Г. Кьосеиванов олицетворява овладяването на цялата изпълнителна власт от цар Борис III, защото му е лично предан и с назначаването му начело на правителството окончателно са отстранени от властта критичните към монархията деветнайсетомайци. Роден е в Пещера, завършва право в Париж и се посвещава на дипломатическа дейност - в Рим през 1912 г., в Цариград от 1913 до 1915 г., в Берн от 1918 до 1920 г., в Берлин през 1920 г., в Париж от 1923 до 1924 г., завежда легацията в Букурещ през 1925 г., пълномощен министър е в Гърция от 1926 до 1931 г., в Румъния от 1931 до 1933 г. и в Югославия от 1933 до 1934 г. Оглавява канцеларията на цар Борис III до назначаването му за министър-председател в края на 1935 г. По време на управлението му се нормализират отношенията със съседните страни – подписва българо-югославски пак „за вечна дружба“ през 1937 г. и Солунското споразумение от 1938 г. за премахване на военните ограничения, наложени на България с Ньойския мирен договор (1919). През 1939–1940 г. подписва няколко споразумения със Съветския съюз и съдейства за сближаването на България с Германия. След като се оттегля от премиерския пост, е назначен за пълномощен министър в Швейцария, където остава и през войната до 13 септември 1944 г., когато подава оставка. Не се завръща в България и умира в емиграция.

Богдан Филов (28 март 1883 – 1 февруари 1945 г.) – министър-председател е на две български правителство от 15 февруари 1940 до 14 септември 1943 г. Това е времето, когато България трябва да заеме позиция в започналия световен конфликт и го прави, като се присъединява към Тристранния пакт.

Този избор, направен в началото на 1941 г., носи краткотрайно решаване на националния проблем (1941–1944), но след победата на Антихитлеристката коалиция във Втората световна война България отново е принудена да седне на скамейката на победените и да се остави на милостта на победителите. Затова, както и заради коренно променената геополитическа ситуация след войната, Богдан Филов е осъден на смърт от "Народния съд" и е екзекутиран в началото на 1945 г. като един от виновниците за превръщането на България в съюзник на Третия райх. Роден е в Стара Загора, учи в Карлово, Пловдив и София. Със стипендия на Министерството на народното просвещение през 1901 г. заминава за Германия, където следва класическа филология и сравнително езикознание в Лайпциг, римска история и археология във Фрайбург. През 1906 г. защитава докторска дисертация "Легионите в провинция Мизия". След завръщането си в България преподава в Първа мъжка гимназия и работи в Народния музей. Специализира в Бон, Париж и Рим. От 1910 до 1920 г. е директор на Народния музей. От 1914 г. започва да преподава в Софийския университет като хоноруван доцент археология на източните и класическите народи, а от 1920 г. е професор. Декан е на Историко-филологическия факултет през 1924/25 г. и ректор през 1931/32 г. През 1921 г. създава Българския археологически институт. Дописен член на БАН е от 1918 г., от 1929 г. е редовен член, а от 1937 до 1944 г. е неин председател. През 1923 г. влиза в Берлинската масонска ложа. През 1928 г. е председател на българския ПЕН-клуб. Изявеното му германофилство го тласка към политиката в началото на Втората световна война и той оглавява правителството. На 1 март 1941 г. премиерът Б. Филов подписва в двореца Белведере присъединяването на България към Тристранния пакт, а на 12 декември 1941 г. обявява война на САЩ и Великобритания. След смъртта на цар Борис III проф. Б. Филов е избран за регент и остава такъв от 9 септември 1943 до 8 септември 1944 г. По нареждане на правителството на ОФ е арестуван, осъден на смърт и екзекутиран, като му е отнето и званието академик. С решение на Върховния съд от 26 август 1996 г. присъдата е отменена, а още на 16 октомври 1991 г. му е върнато академичното звание.

Добри Божилов (13 юни 1884 – 1 февруари 1945 г.) – министър-председател е от 14 септември 1943 до 1 юни 1944 г. Бил е министър на финансите в четири правителства, преди да замени проф. Б. Филов начело на правителството. Роден е в Котел, завършва търговска гимназия в Свищов, след което в целия период от 1902 до 1938 г. работи в БНБ като инспектор, началник отделение, главен счетоводител, член на Управителния съвет, подуправител

и управител. Преподава финанси в Свободния университет и е член на Българското дружество за стопански проучвания в Лиеж. Министър на финансите е в правителствата на Г. Кьосеиванов и Б. Филов, като продължава да изпълнява тази длъжност и в собственото си правителство. Принуден е да подаде оставка под съветски натиск през май 1944 г., когато става ясно, че България трябва да търси пътища за разграничаване от Тристранния пакт и за контакти с Антихитлеристката коалиция. След 9 септември 1944 г. Божилов е осъден на смърт и разстрелян от „Народния съд", заради дейността му като министър и като министър-председател. Присъдата му е отменена от Върховния съд на 26 август 1996 г.

Иван Багрянов (17 октомври 1891 – 1 февруари 1945 г.) – министър-председател е от 1 юни 1944 до 2 септември 1944 г. Оглавява правителството, което се опитва да лавира между двете воюващи групировки – Тристранния пакт, чийто член е България, и Антихитлеристката коалиция, която има видимо надмощие. Не успява да извърши плавния преход на България от едната към другата коалиция при запазване на вътрешнополитическото статукво и само след три месеца управление е принуден да отстъпи властта на опозицията. Роден е в с. Воден, Разградско. Завършва Военното училище в София, веднага след което участва в Балканските и Първата световна война. Адютант е на цар Фердинанд. Следва право в Софийския университет и агрономство в Лайпциг. Създава най-добре организираното и модерно земеделско стопанство в България „Махзар паша" край Разград. Оглавява Общия съюз на земеделските стопански задруги от 1938 до 1944 г. Народен представител е в 24 ОНС (1938–1939). Земеделски министър е в правителствата на Г. Кьосеиванов и в първото правителство на Б. Филов. Критикува земеделската политика на Филов и не участва във второто му правителство. Тримесечното му пребиваване начело на правителството и едновременно с това на Министерството на външните работи и вероизповеданията през лятото на 1944 г. е изпълнено с усилия за преговори със западната част на Антихитлеристката коалиция - Великобритания и САЩ, за да бъде преустановено състоянието на война с тях и да се предотврати навлизането на съветски войски в България. Обявява неутралитет и прави опити да се разграничи от Третия райх, но не получава подкрепа, тъй като съдбата на България вече се решава от великите сили. След 9 септември 1944 г. е осъден от „Народния съд" на смърт и екзекутиран, а с решение на Върховния съд от 26 август 1996 г. присъдата е отменена.

Константин Муравиев (21 февруари 1893 – 31 януари 1965 г.) – министър-председател е само за няколко дни в повратен за съвременна България период – от 2 до 9 септември 1944 г. Той оглавява първото правителство в годините на Втората световна война, съставено изцяло от опозиционни дейци, но няма никакъв шанс да осъществи политическата промяна към демократизация, тъй като не разполага с подкрепата на нито една от великите сили. Роден е в Пазарджик, завършва "Робърт колеж" в Истанбул, участва в Балканските и Първата световна война като взводен и ротен командир. През 1919 г. се уволнява от армията с чин капитан. Член е на БЗНС от 1919 г. и е частен секретар на Ал. Стамболийски. По време на управлението на БЗНС е началник на Обществената безопасност (1919–1920), генерален консул в Амстердам (1920), управляващ българската легация в Холандия (1921), шарже д`афер в Цариград (1922–1923), военен министър от 12 март до 9 юни 1932 г. След Деветоюнския преврат е арестуван и съден заедно с другите министри от правителството на Стамболийски. На 9 юни 1924 г. е освободен. Народен представител е в 20, 22, 23 ОНС (1923, 1927–1934). След разцеплението на БЗНС Муравиев става един от лидерите на БНЗС „Врабча 1". Министър на народното просвещение е в правителствата на Ал. Малинов, Н. Мушанов (1931–1933), както и на земеделието и държавните имоти в третото правителство на Мушанов (1932–1934), което е свалено от Деветнайсетомайския преврат. Муравиев принадлежи на умерената опозиция в годините на Втората световна война. На 7 август 1944 г. подписва декларация до Регентството и правителството с искане за коренна промяна във външнополитическата ориентация на България и излизане от войната. Оглавява първото правителство на опозиционните сили в началото на септември 1944 г. и полага усилия да изведе България от войната – обявява неутралитет, започва изтегляне на българските войски от Югославия, скъсва дипломатическите отношения и обявява война на Германия, но не му достига нито времето, нито външната подкрепа, за да осъществи желания поврат. Правителството на Муравиев е свалено отново с преврат на 9 септември 1944 г. Осъден е от "Народния съд" на доживотен затвор, а през 1955 г. е освободен. По време на Унгарската революция (октомври–ноември 1956 г.) отново е арестуван и прекарва още пет години в лагера Белене. Умира в София. Върховният съд на 26 август 1996 г. отменя присъдата му.

Кимон Георгиев (11 август 1882 – 28 септември 1969 г.) – министър-председател е между 9 септември 1944 и 22 ноември 1946 г. К. Георгиев е политикът, с чието име се свързват всички преврати в България през 20 в.

Завършва Военното училище в София през 1902 г., участва в Балканските и в Първата световна война като капитан и командир на рота, ранен е в окото и в края на 1920 г. е уволнен от армията с чин подполковник. През 1919 г. той е сред основателите на Военния съюз, а също така и на Народния сговор през 1922 г. Двете организации участват в подготовката и осъществяването на преврата срещу земеделското правителство на Ал. Стамболийски на 9 юни 1923 г. К. Георгиев влиза и в ръководството на Демократическия сговор, който поема управлението след преврата. Той е сред създателите на Политическия кръг "Звено", подготвя и осъществява военния преврат от 19 май 1934 г. и става министър-председател на превратаджийското правителство 1934 - 1935 г., когато се стреми да изгради безпартийна държавно-политическа система, установява дипломатически отношения със СССР (юли 1934 г.). Принуден е от цар Борис III и военните да напусне правителство и минава в опозиция. В следващите години се свързва с дейци на БЗНС "Ал. Стамболийски" ("Пладне") и на БКП. В годините на Втората световна война се обявява против обвързването на България с Третия райх. На 1 ноември 1940 г. подписва протест срещу подготвяния антисемитски Закон за защита на нацията. През 1942 г. участва в създадения по инициатива на комунистите Отечествен фронт. Подпомага ОФ при вземането на властта на 9 септември 1944 г. и става първият министър-председател на новата власт. Председател е на Народния съюз „Звено" до разпускането му през февруари 1949 г. Депутат е в 21–22 ОНС (1923–1931), 6 ВНС, 26 ОНС, 1–5 НС (1945–1969). Деветнадесет пъти е бил министър, след 1944 г. получава последователно военните чинове генерал-майор, генерал-лейтенант и генерал-полковник.

Георги Димитров (18 юни 1882 – 2 юли 1949 г.) – министър-председател е между 22 ноември 1946 и 2 юли 1949 г. Г. Димитров е най-известният по света български комунистически деец. Член е на социалдемократическото, като печатарски работник и на профсъюзното движение от 1902 г., а на ръководствата им от 1909 г. Избиран е за депутат в 16–19 ОНС (1913–1923). Противопоставя се на участието на България в Първата световна война, заради което през 1918 г. лежи в затвора. Той е един от ръководителите на голямата транспортна стачка от 1919–1920 г., потушена със сила от правителството на Ал. Стамболийски. Делегат е на 3 и 4 конгрес на Комунистическия интернационал през 1921 и 1922 г. Организира Септемврийското въстание от 1923 г., заради което през 1926 г. задочно е осъден на смърт. След въстанието емигрира и организира задгранично ръководство на БКП в Австрия. На 5 конгрес на Коминтерна през 1924 г. е избран в ръководството му. На 9

март 1933 г. е арестуван в Берлин и обвинен в подпалването на Райхстага (27 февруари с. г.). По време на процеса, проведен в Лайпциг, той се защитава сам по такъв начин, че предизвиква симпатии и подкрепа по цял свят. Получава оправдателна присъда, но тъй като е лишен от българско поданство, приема съветско гражданство и живее дълги години в Москва. На 7 конгрес на Коминтерна през 1935 г. чете основен доклад, в който развива новата тактика за единни и народни антифашистки фронтове. Избран е за генерален секретар на Коминтерна и остава такъв до саморазпускането му през 1943 г. През Втората световна война направлява дейността на БКП от Москва, като съдейства за създаването на ОФ. В България се завръща през ноември 1945 г. и ръководи борбата на БКП за овладяване на пълната власт. От края на 1946 г. е министър-председател и генерален секретар на компартията до смъртта си през 1949 г. Съдейства за възприемането на сталинския модел на социализъм в България. Тялото му е запазено в специално построен мавзолей в центъра на София до август 1990 г., когато е погребано, през лятото на 1990 г. тялото му е погребано, а мавзолеят е разрушен през август 1999 г.

Васил Коларов (16 юли 1977 – 23 януари 1950 г.) – министър-председател е между 30 юли 1949 и 3 февруари 1950 г. Един от ръководителите на комунистическото движение. Следва право във Франция и го завършва в Швейцария, където влиза във връзка с руската революционна емиграция (Г. Плеханов). От 1902 г. се включва в социалдемократическото движение в България, като от 1905 г. до края на живота си е член на партийното ръководство. Участва в Балканската война. Депутат е в 16–20 ОНС (1913–1923). Участва в Щутгартския (1907) и Копенхагенския (1910) конгрес на II Интернационал, както и на конференциите в Цимервалд (1915) и Стокхолм (1917). От 1922 до 1924 г. е генерален секретар на Комунистически интернационал и е в ръководството на Балканската комунистическа федерация. Като представител на Коминтерна налага преоценка на неутралитета на БКП от 9 юни 1923 г., участва в подготовката на Септемврийското въстание от с. г., след което емигрира в СССР. След смъртта на Д. Благоев през 1924 г. става лидер на БКП. От 1929 до 1935 г. е функционер на Коминтерна и на Селския интернационал. През 1936–1939 г. отговаря за изпращането на български доброволци в Испанската гражданска война. След Лайпцигския процес от 1933 г. отстъпва лидерството в БКП на Г. Димитров. Носи отговорност за политическите репресии срещу българските емигранти-комунисти в СССР. В България се завръща през септември 1945 г. Избран е за председател на 26 НС (1945), а след провъзгласяването на 15 септември 1946 г. на България

за "народна република" става и временен неин председател. От 7 ноември 1946 г. е председател на 6 ВНС. От декември 1947 г. е заместник министър-председател и министър на външните работи. След смъртта на Г. Димитров го замества като премиер, какъвто остава до смъртта си. Носи главна отговорност за отстраняването и осъждането на смърт на Трайчо Костов. В. Коларов съдейства за налагането на сталинизма в България.

Вълко Червенков (6 септември 1900 – 21 октомври 1980 г.) – министър-председател е между 3 февруари 1950 и 18 април 1956 г. Включва се в младежкото комунистическо движение в София. От 1919 г. членува в БКП, участва в подготовката на Септемврийското въстание от 1923 г., а през 1925 г. заминава за СССР. Осъден е задочно на смърт през 1925 г. В Москва завършва Международна ленинска школа, на която става директор (1937–1938). От 1938 до 1941 г. работи в Коминтерна, а от 1941 г. е член на задграничното ръководство на БКП. Главен редактор е на нелегалната радиостанция "Христо Ботев", която пропагандира ОФ. След завръщането си в България през есента на 1944 г. Червенков заема различни постове – председател на Комитета за наука, изкуство и култура (1947–1949), а от 1950 до 1956 г. е основната политическа фигура в България като носител на българския "култ към личността". Червенков е зет на Г. Димитров и "доверен" човек на Москва, което му помага да съсредоточи в ръцете си цялата власт. Той е министър-председател и генерален секретар на ЦК на БКП. Един от основните инициатори и организатори на репресивните политически процеси по сталинистки образец в края на 40-те и началото на 50-те години. След Априлския пленум от 1956 г. остава само заместник-председател на Министерския съвет и министър на просветата и културата, едва на 9 декември 1961 г. е освободен от държавни длъжности. През ноември 1962 г. заради "антипартийна дейност" е изваден от състава на ЦК на БКП и изключен от партията. На 19 май 1969 г. Пленум на ЦК на БКП отменя наложеното от Ноемврийския пленум изключване на В. Червенков и възстановява членството му в партията с признаване на непрекъснат стаж. Погребението му през 1980 г. се превръща в демонстрация срещу Т. Живков.

Антон Югов (15 август 1904 – 6 юли 1991 г.) – министър-председател е между 18 април 1956 и 27 ноември 1962 г. Роден е в днешна Гърция. Става тютюноработник и от 1921 г. се включва в младежкото комунистическо движение. Член е на БКП от 1928 г. Участва и в македонското движение - през 1933 - 1934 г. е в ръководството на ВМРО (об.). През 1934 г. заминава

за СССР, където учи в Международната ленинска школа. След завръщането си в България (1937) влиза в ръководството на БКП. През 1940 г. организира голямата стачка на тютюноработниците в Пловдив. След 22 юни 1941 г. ръководи Военната комисия на ЦК на БКП и партизанското движение. През 1941 г. е в концлагера "Гонда вода", но успява да избяга. През 1942 г. при големия процес срещу ръководството на БКП е осъден задочно на смърт. Участва в завземането на властта от ОФ на 9 септември 1944 г. Член е на тясното ръководство на БКП (Политбюро) от 1944 до 1962 г., секретар на ЦК на БКП е от 1948 до 1954 г. Депутат е в 6 ВНС, 26 ОНС, 1–4 НС (1946–1964 г.). Заменя В. Червенков на поста министър-председател след Априлския пленум от 1956 г. Той осъществява плавната смяна в българското ръководство, защото е близък сътрудник на В. Червенков. През октомври 1962 г. е отстранен от ръководството на БКП, през 1964 г. е отзован и от Народното събрание (което става по политическо решение на ЦК), а през 1972 г. е изключен от БКП по обвинения, че е провеждал "антипартийна дейност" и е нарушавал "социалистическата законност". След промяната от 10 ноември 1989 г. е реабилитиран партийно, възстановено му е членството в БКП (януари 1990 г.). Носи вина за политическите процеси срещу опозицията от 40-те години като министър на вътрешните работи (1944–1949).

Тодор Живков (7 септември 1911 – 5 август 1998 г.) – министър-председател е между 27 ноември 1962 и 9 юли 1971 г. От 1971 до 1989 г. е държавен глава като председател на Държавния съвет на НРБ. Т. Живков е най-видната политическа фигура от периода на държавния социализъм в България, с чието име се свързва почти цялата история на НРБ. От 1929 г. е печатарски работник, през 1930 г. се включва в младежкото комунистическо движение, а от 1932 г. и в БКП. След 9 септември 1944 г. Живков ръководи изграждането на "народната милиция" в София. От 1945 г. влиза в ръководството на БКП. В периода 1948-1949 г. оглавява градската организация на БКП в София, която е най-голяма и най-влиятелна. От 1950 г. е секретар на ЦК на БКП и кандидат-член на Политбюро, а от 1951 – член на Политбюро. Излизането му на преден план става в годините на сталинизма, но истинска възможност да заеме първа позиция получава едва след смъртта на Сталин. С помощта на Н. Хрушчов Живков замества Червенков на поста първи секретар на ЦК на БКП през 1954 г., а след Априлския пленум от 1956 г. се утвърждава като пръв, а по-късно единствен и неоспорван партиен лидер. От 1962 до 1971 г. е министър-председател, а от юли 1971 до ноември 1989 г. Тодор Живков е управникът, който най-дълго е бил на власт - в продължение на 35 години,

като през по-голямата част от времето е пълновластен господар на страната. Той е инициатор за възможно най-близкото следване на съветския модел и за установяване на най-близки отношения между България и Съветския съюз. Живков показва умение да пази властта си както благодарение на външната, съветска подкрепа, така и чрез собствените си политически качества. При управлението си той периодически сменя най-близките си помощници, подкупва едни обществени групи, а други държи в подчинение, става инициатор на многобройни икономически реформи, най-дълбоката от които е лансирана през 1987 г. с цел да измести влиянието на съветската „перестройка". Живков е свален от власт на 10 ноември 1989 г. чрез вътрешнопартиен преврат - в началото му е изказана благодарност и са му запазени привилегиите, а после е изключен от БКП. През 1990 г. Тодор Живков е поставен под домашен арест, през 1992 г. е съден за злоупотреба с властта и е осъден на 7 години затвор, който е заменен с домашен арест. Тази присъда е отменена от Върховния съд на 9 февруари 1996 г. През последните години от живота си успява да се възползва от трудностите на прехода и да се превърне от силно мразен политик в края на 1989 г. в олицетворение на сигурния живот при държавния социализъм. Грандиозното му погребение може да се тълкува не само като израз на носталгия на много българи, но и като недоволство срещу високата цена на прехода и новите политици.

Станко Тодоров (10 декември 1920 – 17 декември 1996 г.) – министър-председател е между 9 юли 1971 и 18 юни 1981 г. Тодоров се включва в младежкото комунистическо движение през 1936 г., а от 1943 г. е член на БКП. Като войник през 1943 г. създава нелегална комунистическа група в армията, разкрит е и е принуден да мине в нелегалност. Осъден е задочно на смърт. Включва се в съпротивата срещу режима, при акция е тежко ранен, заловен, но при бомбардировките над София през март 1944 г. успява да избяга от Дирекцията на полицията. Участва в завземането на властта на 9 септември 1944 г. от ОФ. При новата власт работи в ръководството на младежкото комунистическо движение, по-късно ръководи БКП в Бургас (1950–1952), става член на ЦК на БКП през 1954 г. и остава такъв до 1990 г. В тясното ръководство на БКП участва от 1957 до 1988 г. Ст. Тодоров заменя Живков като министър-председател и дълги години е един от най-близките му съратници, докато в края на 80-те години започва да се разграничава от него. Съпругата му Соня Бакиш на 8 март 1988 г. става учредителка на дисидентския Русенски комитет, изключена е от БКП, а Ст. Тодоров заема критична позиция (макар че остава председател на НС) и подпомага отстра-

няването на Живков от власт на 10 ноември 1989 г. Депутат е в Народното събрание от 1954 до 1990 г., а председателства парламента от 1981 до 1990 г. През октомври 1990 г. по свое желание подава оставка като депутат в 7 ВНС.

Гриша Филипов (13 юли 1919 – 2 ноември 1994 г.) – министър-председател е между 18 юни 1981 и 24 март 1986 г. Роден е в Украйна в семейство на български емигранти и до края на живота си говори български език с руски акцент. През 1936 г. се завръща в България, от 1938 г. започва да учи във Физико-Математическия факултет в Софийския университет, но не завършва заради комунистическа дейност. Арестуван е и е осъден на 12 год. затвор през 1942 г., а през 1943 г. – на 15 години. След 9 септември 1944 г. е в ръководството на БКП в Ловеч и Плевен. Завършва икономика на промишлеността и търговията в Москва (1951). Работи в Комитета за наука, изкуство и култура, завежда катедра по марксизъм - ленинизъм във ВМЕИ и преподава политикономия. През 1957 г. е заместник-председател на Държавната планова комисия, след което работи в „Планово-финансово-търговски отдел“ на ЦК на БКП (1958–1964). Председател е на Комисията по новата система за планиране и ръководство на народното стопанство от 1964 до 1968 г. (това е комисията, чиято задача е осъществяването на икономическата реформа). В ръководството на БКП е от 1962 до 1989 г., а в тясното ръководство от 1974 до 1989 г. Депутат е в 5–9 НС (1966–1989). Като министър-председател заема антиреформаторски позиции и остава привърженик на Т. Живков. Изключен е от БКП/БСП на 20 април 1990 г. като един от най-близките сътрудници на Т. Живков и виновник за кризата от 80-те години.

Георги Атанасов (роден на 25 юли 1933 г.) – министър-председател е между 24 март 1986 и 8 февруари 1990 г. Включва се в комунистическото младежко движение през 1947 г., а от 1956 г. е член на БКП. През 1956 г. завършва Историческия факултет на Софийския университет. Работи в ДКМС на местно и централно равнище. В периода 1965–1968 г. оглавява ДКМС. В ръководството на БКП е от 1962 г. до 1990 г. Завежда отдел “Наука и образование” в ЦК на БКП (1968–1976) и важния за контрола върху апарата на БКП отдел “Деловодство” (1976–1977), в тясното ръководство на БКП е от 1984 до 1990 г. В държавния апарат заема следните постове: заместник-председател на Държавния комитет за планиране (1980–1981), заместник-председател на Държавния съвет (1981–1984). Депутат е в 5–9 НС (1966–1990). Като министър-председател изиграва значителна роля при подготовката за отстраняване на Т. Живков на 10 ноември 1989 г. През 1992 г.

е осъден на 10 години затвор заради предоставянето на 210 хил. лв. на сираци на антифашисти. На 1 август 1994 г. е помилван от президента Ж. Желев.

Андрей Луканов (26 септември 1938 – 2 октомври 1996 г.) – министър-председател е между 8 февруари и 20 декември 1990 г. Роден е в Москва в потомствено комунистическо семейство. През 1963 г. завършва Московския институт за международни отношения, след което работи в Министерството на външните работи в отдел "Икономически, СИВ и Общ пазар" (1963–1965). В периода 1966–1968 оглавява отдел "Международни организации" в Министерството на външната търговия. От 1969 до 1972 г. е първи секретар в Постоянното представителство на България в ООН. В началото на 70-те години е заместник-министър на външната търговия, после - председател на Комисията за икономическо сътрудничество при МС (1976–1980). През първата половина на 80-те години е постоянен представител на България в СИВ. В ръководството на БКП влиза през 1976 г., а в Политбюро – от 1979 г. Луканов е заместник-председател в правителствата на Гриша Филипов и Георги Атанасов. През 80-те години оглавява Валутната комисия на ЦК на БКП. Той е в основата на отстраняването на Т. Живков от ръководството на БКП и НРБ, осъществено на пленума на ЦК на БКП от 10 ноември 1989 г. След това става член на Държавния съвет. Той е един от радетелите за промяна на БКП в БСП, за отказ от сталинския социализъм и за въвеждане на политическия плурализъм в България. Луканов осигурява връзката на противниците на Живков с Москва. Депутат е във всички парламенти от 1976 г. до смъртта си. В НС след 10 ноември 1989 г. оглавява комисията по извращенията и корупцията, на основата на чиито материали по-късно е съставен докладът за икономическата криза в България. Става първият министър-председател на прехода, като въпреки желанието му да състави широко коалиционно правителство и двете му правителства са само на основата на БКП/БСП. Луканов разбира посоката на реформите, но не се решава да ги започне поради недостатъчната обществена подкрепа. Той е принуден да подаде оставка под натиска на профсъюзите и недоволството в БСП от бездействието. До опита за консервативен преврат в Москва на 19–21 август 1991 г. той е заместник-председател на БСП, но подава оставка в знак на протест срещу нерешителната позиция на председателя на БСП Ал. Лилов. След оставката му от ръководството на БСП Луканов повече не е избиран за член на Висшия съвет и участва в дейността й само като народен представител. Съдейства за формирането на икономически групировки в България, близък е до Мултигруп като неин представител в Топенерджи – посредник между Русия и България в търговията с природен газ. По искане

на Главния прокурор Иван Татарчев на 7 юли 1992 г. му е отнет депутатският имунитет, арестуван е и е подведен под отговорност за отпускане на кредити и на безвъзмездна помощ за някои развиващи се страни и националноосвободителни движения, но не е осъден. През март 1997 г. Европейският съд за правата на човека налага глоба на България за неправомерните действия на Прокуратурата. На 2 октомври 1996 г. в разгара на кампанията за избор на президент е убит от наемен убиец пред дома си.

Димитър Попов (роден на 26 юни 1927 г.) – министър-председател е между 20 декември 1990 и 8 ноември 1991 г. Произхожда от възрожденска фамилия на свещеници и учители. Завършва Юридическия факултет на Софийския университет през 1950 г. До 1971 г. работи последователно като миньор и юрисконсулт на различни фирми. От 1972 г. до влизането си в политиката през 1990 г. е съдия в Софийския градски съд. Специалист е в областта на конституционното, държавното, наказателното и транспортното право. При първите демократични избори в България (юни 1990 г.), той е секретар на Централната избирателна комисия. Като безпартиен юрист той е приемлив за основните политически сили и оглавява първото коалиционно правителство в демократична България след оставката на Луканов. Правителството на Д. Попов започва икономическите реформи с освобождаване от контрол на цените на хранителните стоки, което довежда до ценови шок. В тази ситуация той се обръща към гражданите с призива: "За Бога, братя, не купувайте, ако ви се вижда твърде скъпо!" През януари 1992 г. участва неуспешно в президентските избори като представител на Българската демократическа партия. След като напуска политиката учредява правна къща и фирма за консултантски услуги.

Филип Димитров (роден на 31 март 1955 г.) – министър-председател е между 8 ноември 1991 и 30 декември 1992 г. Оглавява първото правителство на съвременна България, в което не участват комунисти. Завършва Юридическия факултет на Софийския университет през 1977 г. и до началото на промените в края на 1989 г. е адвокат в София. Увлича се от психоанализа и белетристика - в годините на прехода издава 2 романа. Участва в учредяването на Независимия адвокатски съюз през ноември 1989 г. Член е на Комитета за религиозни права и учредител на Зелената партия през 1990 г. Сред създателите е и на първото монархическо дружество в България. Участва в Кръглата маса (януари–март 1990 г.). През август 1990 г. е избран за заместник-председател на Координационния съвет на СДС, а след оставката на д-р

Петър Берон става негов председател (1990–1994). Оглавява Централния предизборен клуб на СДС за изборите от 13 октомври 1991 г., които СДС печели, а Ф. Димитров става министър-председател на първото правителство на СДС. Започва радикална политика за „смяна на системата", при което често действа, без да се съобразява с интересите на големи социални групи, както и на част от членовете на СДС. Вярва, че е призван от историята да скъса връзката с епохата на социализма, на моменти действа непремерено и си печели много противници – синдикати, президент, депутати от СДС. На 28 октомври 1992 г. иска вот на доверие, но не го получава и подава оставка. Депутат е в 36–37 НС (1991–1997). През 1997 г. става представител на България в ООН, а от 1998 – и посланик в САЩ. През януари 2002 г. подава оставка като посланик в знак на протест срещу избора на социалиста Г. Първанов за президент и подновява членството си в Софийската адвокатска колегия. Връща се в политиката, като става депутат в 40 НС през юни 2005 г. от името на ОДС, но по-късно го напуска, като обявява отказа си от активната политика.

Любен Беров (6 октомври 1925 – 7 декември 2006 г.) – министър-председател е между 30 декември 1992 и 17 октомври 1994 г. Завършва Икономическия факултет на Софийския университет през 1949 г. Започва научна кариера като асистент във Висшия икономически институт (1950–1962), избран е за доцент през 1962 г., а за професор през 1971 г. Доктор е на икономическите науки от 1976 г. Работи в Института по балканистика към БАН. От 1990 г. е съветник на президента Ж. Желев и остава такъв до избирането му за министър-председател с мандата на етнически турското Движение за права и свободи в края на 1992 г. Правителството му има експертен характер, но среща големи трудности в дейността си, поради липсата на постоянна и ясна парламентарна подкрепа - срещу него се обявяват привържениците на Ф. Димитров в СДС, а по-късно и президентът Ж. Желев. По време на 22-та месеца на управлението му в България се сформират икономическите групировки, в застрахователната дейност навлизат силови структури, възникват финансови пирамиди и се подготвя кризата в банковата система. След изчерпване на политическата подкрепа в началото на септември 1994 г. е принуден да подаде оставка и така открива пътя за връщане на социалистите (бивши комунисти) на власт. След излизането си от активен политически живот проф. Беров оглавява Селскостопанската кредитна централа (1995) и е член на Управителния съвет на фондацията на Джордж Сорос "Отворено общество".

Ренета Инджова (родена на 6 юли 1953 г.) – служебна министър-председателка е между 17 октомври 1994 и 26 януари 1995 г. Завършва Висшия икономически институт през 1975 г. Започва научна кариера като асистент през същата 1975 г., а от 1988 г. е доктор по икономика. Тя подпомага СДС при създаването му и е сред авторите на платформата на СДС за изборите от юни 1990 г. Инджова е икономически съветник в 7 ВНС и експерт на Агенцията за икономическо развитие (1991–1993). Ръководи дирекция „Лоши кредити и приватизация" в Обединена българска банка (1992). В периода 1992 - 1994 г. е член на Надзорния съвет, председател и изпълнителен директор на Агенцията по приватизация. Президентът Ж. Желев я посочва като ръководителка на първото служебно правителство в историята на демократична България и така тя става и първата жена министър-председател в историята на България. Специализира бизнес и административно управление във фондация "Айзенхауер" през 1995 г. Кандидатира се неуспешно в изборите за кмет на София през 1995 г. и за президент през 1996 г. и през 2001 г. През март 1997 г. Инджова основава собствено Движение за истински реформи (ДИР), което отрича всичко, направено в годините на прехода.

Жан Виденов (роден на 22 март 1959 г.) – министър-председател е между 26 януари 1995 и 12 февруари 1997 г. През 1985 г. завършва Московския институт за международни отношения със специалност външна търговия. Работи в корпорация "Биотехника" в Пловдив и в ДКМС (1985–1986). Член е на БКП от 1983 г. След промените в България от края на 1989 г. се включва в преустройството на БКП първоначално на местно равнище, а след изборите от юни 1990 г. и на централно, като депутат във ВНС. След изборната загуба на БСП през октомври 1991 г. Ж. Виденов е избран за лидер на партията. Той е изправен пред тежки задачи заради национализирането на имуществото на БКП, чийто наследник е БСП, разпадането на партийните структури. Под ръководството на Виденов БСП успява да изживее кризата и да си върне доверието на значителна част от българите. Така БСП печели парламентарните избори от декември 1994 г. и Виденов става министър-председател само на 35 години. По време на управлението на Ж. Виденов България преживява много тежки моменти - срив на банковата система, връщане на над 2 млрд. дол. по външния дълг, зърнена криза, загуба на президентски избори, вътрешнопартийни битки, които го принуждават да подаде оставката си като премиер и като лидер на БСП на извънредния й 42 конгрес в края на 1996 г. Остава член на ръководството на БСП и отговаря за Пловдивската регионална

организация до 44 конгрес на БСП през май 2000 г. Депутат е в 7 ВНС, 36–37 НС (1990–1997). След оттеглянето си от политиката преподава в Европейски бизнес колеж в Пловдив.

Стефан Софиянски (роден на 7 ноември 1951 г.) – служебен министър-председател е между 12 февруари и 21 май 1997 г. Завършва специалност статистика във Висшия икономически институт през 1974 г. Специализира теория на управлението. Работи като икономист в Министерството на съобщенията и информацията (1974–1975), а после като икономист в Центъра по електронизация на строителството и строителната индустрия, от 1975 г. е научен сътрудник. След 10 ноември 1989 г. се свързва със СДС, благодарение на което става председател на Комитета по пощи и далекосъобщения (1991–1993). Член е на борда на директорите на Пощенска банка. През 1993 г. е избран за член на Координационния съвет на СДС. Народен представител е в 37 НС до избора си за кмет на София през ноември 1995 г. На кметския пост той наследява друг представител на СДС Александър Янчулев, предизвикал голямо недоволство с въведения от него режим на водата и с разрасналата се корупция. Софиянски печели авторитет в София благодарение на умението си да общува усмихнато с жителите на града и защото започва реконструкция на големите пътни артерии. Популярността му е висока и той се оказва най-подходяща кандидатура за служебен министър-председател в тежката ситуация след януарските събития през 1997 г. Като премиер той подписва дългосрочно споразумение с МВФ и подава молбата на България за членство в НАТО. През есента на 1999 г. е преизбран за кмет на София. Приветства завръщането на бившия български цар Симеон II в България и включването му в политиката, с което влиза в противоречие с ръководството на СДС. На 50-ия си рожден ден през 2001 г. обявява, че ще напусне СДС и ще създаде нова политическа партия. Назовава я Съюз на свободните демократи (ССД) и в нея привлича умерени политици от СДС, но и от други формации, включително и депутатката от НДСВ Диляна Гроздановa. В много по-трудна ситуация Софиянски отново се кандидатира за кмет на София през 2003 г. На втория тур успява да запази поста си, благодарение на обединението на всички десни сили срещу вероятността кмет на София да стане кандидат на БСП. На парламентарните избори от юни 2005 г. ССД се коалира с ВМРО и БЗНС–НС в Български народен съюз (БНС) и успява да прескочи парламентарната бариера. Софиянски предпочита да стане депутат в 40 НС и напуска кметския пост, защото там го чакат няколко съдебни дела за корупция и нерешени проблеми със софийското сметище.

Иван Костов (роден на 23 декември 1949 г.) – министър-председател е от 21 май 1997 г. до 24 юли 2001 г. Завършва през 1974 г. специалност политическа икономия във Висшия икономически институт в София, по-късно завършва и математика в Софийския университет (1977–1979). През 1982 г. става главен асистент във Висшия Машинно-електротехнически институт в София. Специализира математическо моделиране на икономическите промени, при което получава звание „магистър по математика". Става доктор по икономика, а от 1991 г. и доцент в Техническия университет (бивш ВМЕИ) в София. Влиза в СДС като експерт на Зелената партия и член на Съвета на икономическите експерти. Депутат е в 7 ВНС, 36–41 НС (1990–2010). Костов заема поста финансов министър в две последователни правителства – това на Димитър Попов и на Филип Димитров (1990–1992). От 1993 г. е заместник-председател на парламентарната група на СДС. След оставката на Филип Димитров през 1995 г. е избран за председател на СДС. През 1998 г. става инициатор за промяна в статута на СДС, с което политическата коалиция се превръща в единна партия. След спечелените от СДС избори от април 1997 г. е избран за министър-председател. Той оглавява второто правителство на СДС, което се оказва и най-дълготрайното правителство на прехода. След голямата финансова и политическа криза от началото на 1997 г. правителството на Костов въвежда валутен борд в България и постига финансова стабилизация. Управлява с твърда ръка и проявява настъпателност в опитите на България за присъединяване към европейските структури и НАТО. След като България получава покана за започване на преговори за присъединяване към ЕС, Костов прави значителни промени в кабинета, като отстранява ключови фигури като Александър Божков, Богомил Бонев, Евгений Бакърджиев. Заради твърдия си стил на управление е наречен „Командира". Правителството на Костов реализира пълния си парламентарен мандат и разчита на преизбиране, но на 17 юни 2001 г. СДС под ръководството на Костов губи катастрофално изборите от новосформираното през пролетта на 2001 г. НДСВ на бившия цар Симеон Сакскобургготски (гласовете за СДС намаляват трикратно в сравнение с април 1997 г.). След остро противопоставяне в СДС Костов е принуден да подаде оставка и като лидер на СДС. Остава депутат от СДС в 39 НС и член на ръководството на СДС, но в продължение на 8 месеца запазва пълно мълчание по всички политически въпроси. Едва на 13 национална конференция на СДС (9–10 март 2002 г.) той произнася слово, от което личи, че се чувства прав и неразбран: "Няма да правя компромис с позициите си, няма да се съобразявам с настроенията на избирателите, нито

ще правя усилия да се харесам. Ще остана на мястото си, за да обознача посоката, в която сме се движели. Ако не днес, то след няколко години със сигурност гражданското общество ще е напълно убедено, че това е вярната посока". Конфликтът в СДС кара Костов да напусне партията и да създаде на 30 май 2004 г. нова – Демократи за силна България (ДСБ), която успява да влезе самостоятелно в 40 НС след изборите от юни 2005 г., а в коалиция със СДС и в 41 НС през 2009 г.

Симеон Сакскобургготски (роден на 16 юни 1937 г.) – бивш цар на България и министър-председател от 25 юли 2001 до 15 август 2005 г. Роден е в София като херцог Саксонски и княз Търновски, престолонаследник на българския престол. След смъртта на цар Борис III на 28 август 1943 г. Симеон е провъзгласен за цар на българите, но понеже е малолетен е назначено Регентство. През септември 1944 г. царското семейство се премества в Рилския манастир. На 1 февруари 1945 г. с присъда на "народния съд" е екзекутиран принц Кирил, чичо на Симеон. След референдума за републиката през септември 1946 г. правителството решава да изпрати царското семейство в изгнание. На 16 септември 1946 г. вдовицата на цар Борис III Йоанна с Мария-Луиза и Симеон напускат България през турската граница. Разрешено им е да вземат малка част от имуществото си и 200 долара. Симеон не е лишен от българско гражданство. От 1946 до 1951 г. семейството живее в Египет, Александрия, където Симеон учи и завършва Виктория Колидж. През юли 1951 г ген. Франко кани семейството в Мадрид във вила на Авенида дел Вале. На 16 юни 1955 г. по случай навършване на пълнолетие Симеон пише в "Манифест към българския народ" "Напускайки родината аз не абдикирах от българския престол. Поради това и по силата на Търновската конституция Аз и сега съм обвързан с тежката мисия, предопределена ми от Провидението". През 1956 г. завършва френски колеж в Мадрид и държи матура по философия. Желае да продължи образованието си в Уест Пойнт, но академията е само за американски граждани, затова се спират на частния колеж "Валей Фордж", който се намира в Канада, но е американски. Започва през 1958 г. и след година го напуска със звание сержант и орден за успех и дисциплина. През лятото на 1959 г., след като се връща в Испания се записва в Юридическия факултет на университета в Мадрид. Запознава се с бъдещата си съпруга Маргарита Гомес-Асебо и Сехуела, внучка на основателя на Банко Еспаньол де Кредито. През август 1961 г. се сгодява за Маргарита, предизвиквайки буря в семейството си, тъй като тя не е аристократка. На 20 януари 1962 г. сключват брак в кметството на Лозана, а на 21 януари е

извършена церемония в православната църква на Вевей. Кралските особи бойкотират събитието. Има четирима сина и една дъщеря, всички с български имена – Кардам, Кирил, Кубрат, Константин-Асен, Калина. През 1964 г. Симеон получава диплома по право и икономика от Мадридския университет. През 1968 г. Симеон основава Eurobuilding първоначално под името Explotation Hotelera Eurobuilding - фирмата се занимава с мениджмънт на хотели, организация на конференции, изложби, фестивали. През 1993 г. тази фирма се слива с друга и се нарича Promociom Eurobuilding S. A. В началото на 2000 г. в нея работят около 1000 д. Другите му бизнесначинания се дължат на приятелството му с мароканския кралски двор - участва в мароканската компания Omnium Nord Africain (ONA) с най-голям акционер крал Хасан Втори, която се занимава със земеделие, минно дело, банки, производство и търговия на захар, текстилни продукти,, застраховане, транспорт, туризъм, супермаркет, риболов и недвижими имоти. През май 1996 г. за пръв път се завръща в България, където получава ЕГН от софийското кметство и български паспорт. На 15 април 1997 г. за втори път е в България и участва в тържественото събрание по случай 118-годишнина на Търновската конституция. През 1997 г. обявява, че ще се оттегли от бизнеса и ще се отдаде на политическа кариера. На 6 април 2001 г. в резиденция Врана прави обръщение към българския народ: обявява, че ще участва в парламентарните избори на 17 юни 2001 г. и че за 800 дни ще подобри положението в страната. На 17 юни 2001 г. НДСВ печели изборите с 42.74%, а на 15 юли президентът Стоянов му връчва мандат за съставяне на 48-то правителство на България. Още през първите месеци на управлението Симеон Сакскобургготски, както предпочита да го наричат, показва, че не познава българските проблеми и започва да губи популярност. След няколко кадрови и структурни промени правителството на С. Сакскобургготски успява да завърши мандата си и дори да стане първото правителство на прехода, отбелязало повишаване на доверието в заключителния период. Благодарение на това НДСВ заема втора позиция в изборите от юни 2005 г. и остава в новото коалиционно правителство на С. Станишев, заедно с Коалиция за България и ДПС. След изборното поражение на НДСВ, което на успява да прескочи 4%-та бариера при изборите от 2009 г., подава оставка като лидер на движението.

Сергей Станишев (роден на 5 май 1966 г.) – деец на БСП. Министър-председател от 16 август 2005 до 27 юли 2009 г. Роден е в Херсон, Украйна. Майка му е рускиня, а баща му Димитър Станишев е партизанин от отряда "Чавдар", близък на Т. Живков и секретар на ЦК на БКП от 1977 до 1989 г.

Сергей е съветски, а по-късно и руски гражданин до 1995 г., когато приема българско гражданство. Записва история в СУ "Св. Кл. Охридски", но веднага се прехвърля да следва същата специалност в Московския държавен университет, където завършва с отличие през 1989 г., а през 1994 г. защитава и докторска дисертация "Система на служебното повишение на висшите граждански чинове в Русия и нейната еволюция във втората половина на XIX в.". В учебната 1999/2000 година специализира в Лондон по проблемите на съвременната руска външна политика. След завръщането си в България през 1994–1995 г. е журналист на свободна практика, а от 1995 г. е главен експерт в отдел "Външна политика и международни отношения" на БСП, като през 1996 г. оглавява отдела. Придружава председателя на БСП Първанов във всичките му чуждестранни пътувания, както и при контактите му с европейските леви партии. На 44 конгрес на БСП, проведен през май 2000 г., Станишев е избран за член на Висшия партиен съвет, а Първанов го лансира и за член на Изпълнителното бюро на БСП. В парламентарните избори от юни 2001 г. е избран за депутат от Русе. След избора на Първанов за президент през ноември 2001 г. той посочва и налага кандидатурата на Станишев за свой наследник начело на БСП. Станишев е избран за председател на БСП от ново заседание на 44 конгрес, проведено на 15 декември 2001 г. Той е лидер на БСП, когато тя на 28 октомври 2003 г. е приета за пълноправен член на Социалистическия интернационал. Оглавява ПГ на КБ в 39 НС и е преизбран за председател на БСП на 45 й конгрес през юни 2002 г. На изборите от 25 юни 2005 г. КБ заема първо място с 31% и 82 деп., но без абсолютно мнозинство, което прави съставянето на правителство много трудно. След продължителни преговори с НДСВ и ДПС, на 26–27 юли Станишев предлага на 40 НС правителство на малцинството (КБ и ДПС със 116 деп.): той е избран с 1 глас за премиер, но правителството му е отхвърлено. След този неуспех БСП отказва да подкрепи мандата на НДСВ и в крайна сметка с третия мандат на ДПС на 16 август 2005 г. 40 НС гласува коалиционно правителство на КБ, НДСВ и ДПС, оглавено от С. Станишев. Станишев завършва мандата си като министър-председател, но неговата партия губи катастрофално парламентарните избори от 2009 г. Загубата предизвиква криза в БСП, но на свиканото заседание на конгреса Станишев успява да запази лидерския си пост.

Бойко Борисов (13 юни 1959 г.) – министър-председател от 27 юли 2009 г. Роден е в Банкя, курортно селище близо до София. Завършил е Висша специална школа на МВР през 1982 г. като инженер със специалност

"противопожарна техника и безопасност". До 1990 г. работи като оперативен работник в МВР, бил е командир на взвод и на рота. Работи и преподавател във Висшия институт на МВР, където защитава докторска дисертация на тема "Психо-физическата подготовка на оперативния състав" и получава научната степен "доктор". След началото на промените създава охранителната фирма "Ипон", която охранява както сваления от власт Тодор Живков, така и завърналия се от изгнание Симеон Сакскобургготски. При управлението на Симеон Сакскобургготски е назначен за главен секретар на МВР (2001–2005 г.), но след като при коалиционното правителство на Сергей Станишев постът главен секретар на МВР е девоеннизиран, Борисов напуска министерството и се кандидатира за кмет на София Двукратно е избиран за кмет на София и е такъв от есента на 2005 до избирането му за министър-председател през лятото на 2009 г..На 3 декември 2006 г. основава партията Граждани за европейско развитие на България (ГЕРБ), ориентирана вдясно и приета в Европейската народна партия. През 2009 г. ГЕРБ печели изборите за европейски (7 юни) и за национален парламент (5 юли 2009 г.). Въпреки че ГЕРБ няма абсолютно мнозинство в 41 НС, заради антикоалиционните си нагласи Борисов предпочита да състави еднопартийно правителство на малцинството с парламентарната подкрепа на три малки десни формации. Началото на управлението му минава под знака на общественото желание за възмездие, затова усилията на цялото правителство са съсредоточени към проверка на извършеното от предишното правителство и обясняване на всички неуспехи с корупцията при управлението на тройната коалиция. Първата година от управлението показва умението му да печели обществените симпатии с простонароден стил на изказ и поведение и демонстрирана воля за борба с корупцията и престъпността.

1. 2. ДЪРЖАВНИ ГЛАВИ

1. 2. 1. ЦАР

Борис III Сакскобургготски (30 януари 1894 – 28 август 1943 г.) – цар на България след абдикацията на баща му Фердинанд Сакскобургготски на 3 октомври 1918 г. до смъртта си. Роден е като първи син и престолонаследник в семейството на българския княз Фердинанд и италианската принцеса Мария Луиза, починала рано след раждане. Борис е специално подготвян за държавническа дейност. Участва във войните, които България води от 1912 до 1918 г. След втората национална катастрофа баща му е принуден да абдикира и да предостави престола на Борис, приел името цар Борис III. Трудните

условия, при които поема короната - национална катастрофа, републикански настроения, застрашен престол (българската монархия е единствената от загубилите войната Централни сили, която успява да се съхрани), предопределят предпазливите действия на 24-годишния цар. В първия период от дейността си цар Борис III предпочита да царува, без да управлява. Това му позволява да следи от разстояние сътресенията в следвоенната българска политика, като дискретно се сближава с дейци на Военния съюз. По време на военния преврат от 9 юни 1923 г. той не заема позиция, но след убийството на яркия земеделски водач и републиканец Александър Стамболийски цар Борис III успява да увеличи влиянието си. През 1930 г. цар Борис III се жени за княгиня Джована Савойска (царица Йоанна), която му ражда две деца - Мария Луиза и Симеон. Ново предизвикателство донася следващият военен преврат, извършен на 19 май 1934 г. от републикански настроени офицери. Точно тогава цар Борис III показва уменията си на владетел – само година му трябва, за да отстрани деветнайсетомайците и да овладее властта, като назначава дейци, подчиняващи му се безпрекословно. Така под нова форма се утвърждава личната власт на поредния цар от династията Сакс-Кобург-Гота. В края на 30-те години под управлението на цар Борис III България влиза в орбитата на Третия райх, защото само този съюз обещава решаване на българския национален въпрос. Предпазливият цар Борис III не присъединява страната към Тристранния пакт през есента на 1940 г., но с развитието на войната, по-специално на Балканите (Итало-гръцката война) е принуден и формално да се присъедини към прогерманската коалиция на 1 март 1941 г. Благодарение на цар Борис III България не се включва в Германо-съветската война, запазва дипломатическите отношения със СССР, като същевременно получава първо Добруджа (7 септември 1940 г.) и за администриране Македония, Тракия и Западните покрайнини. Последното дава основание цар Борис III да бъде наречен Обединител. Другата заслуга на цар Борис III е, че подкрепя общонародното движение за защита на българските евреи през пролетта на 1943 г. Умира от сърдечен удар през лятото на същата година.

1. 2. 2. РЕГЕНТИ

Богдан Филов - биографичните бележки са в раздела за министър-председатели.

Венелин Ганев (4 февруари 1880 – 25 март 1966 г.) – регент е от 9 септември 1944 до 18 септември 1946 г. Завършва философия и право в

Лайпциг и Женева (1897–1901), както и висше музикално образование в Женева. Преподава философия на правото в Юридическия факултет на Софийския университет от 1908 г., а от 1913 г. е професор по философия и обща теория на правото, до 1947 г. оглавява катедрата по търговско право. Декан е на Юридическия факултет (1914–1915 и 1916–1918). Член е на БАН от 1919 г. Политическата му кариера е свързана с Радикалдемократическата партия (РДП), в която влиза през 1908 г. Министър на правосъдието е в правителството на Теодор Теодоров през 1919 г. В. Ганев е член на българската делегация за мирните преговори в Париж (юли 1919 г.), а впоследствие става български пълномощен министър във Франция. След военния преврат от 1923 г. напуска РДП и става член на Демократическия сговор, но през 1925 г. минава в опозиция на правителството. Депутат е в 21 ОНС (1923–1927). От 1926 до 1940 г. е адвокат в София. Той е един от инициаторите за създаване на групата на независимите интелектуалци, както и на Лигата за защита на правата на човека. Участва в изграждането на ОФ като независим, а от 1944 г. е и член на Националния комитет на ОФ. Като регент се обръща към Съюзната контролна комисия с предложение за отлагане на изборите от август 1945 г. Включва се в дейността на опозицията, заради което през 1947 г. е интерниран в Дряново, а през 1948 г. е изключен от БАН. Реабилитиран е на 15 януари 1990 г. с решение на 9 НС и му е върнато членството в БАН.

Кирил Сакскобургготски (17 ноември 1895 – 1 февруари 1945 г.) – втори син на българския владетел Фердинанд Сакскобургготски и член на регентството от 9 септември 1943 до 8 септември 1944 г.. Също като Борис от малък остава сирак, но за разлика от по-големия си брат, не е подготвян за държавна кариера. Не играе политическа роля до момента, в който след смъртта на цар Борис III на 28 август 1943 г. Обикновеното народно събрание го избира за регент на малолетния му племенник Симеон. Това назначение противоречи на Търновската конституция, която в чл. 29 изрично повелява: "Членовете на Регентството могат да бъдат министри, председателя и членовете на Върховното съдилище, или пък лица, които са заемали безукорно тия длъжности". Той не е нито едно от изброеното. Присъствието на член на царското семейство в Регентството се дължи на желанието да се гарантира династията, а и на започналото след 1934 г. погазване на демократичните принципи от Търновската конституция. Регентството се оказва фатално за принц Кирил, тъй като точно след година властта е превзета от ОФ, регентите са сменени и много скоро след това съдени и осъдени на смърт от "народен

съд". Заедно с останалите регенти принц Кирил е разстрелян в София на 1 февруари 1945 г. Присъдата е отменена от Върховния съд на 26 август 1996 г.

Никола Михов (29 ноември 1891 – 1 февруари 1945 г.) – генерал, министър на войната във второто правителство на Богдан Филов и член на регентството от 9 септември 1943 до 8 септември 1944 г. Роден е в Търново, през 1911 г. завършва Военното училище в София. Участва в Балканските и в Първата световна война в артилерийски полк. След войните служи във Военното училище и като адютант на артилерийския отдел при Министерството на войната, началник на артилерийската и инженерната инспекция. През 1933 г. става командир на 7 артилерийски полк, от 1936 г. е командир на 3 пехотна дивизия. В периода 1938–1941 г. е началник на Военното училище. В годините на Втората световна война ген. Михов оглавява 5 отделна армия в Македония (април–август 1941 г.), 1 отделна армия в София, след което на 11 април 1942 г. е назначен за министър на войната във второто правителство на проф. Богдан Филов. Като министър включва армията в борбата с партизанското движение. След смъртта на цар Борис III на 28 август 1943 г. ОНС го избира за един от тримата регенти. След 9 септември 1944 г. е съден и осъден на смърт от "народния съд". Присъдата е изпълнена на 1 февруари 1945 г. в София. Тя е отменена от Върховния съд на 26 август 1996 г.

Тодор Павлов (14 февруари 1890 – 8 май 1977 г.) – деец на комунистическото движение. Завършва през 1914 г. философия и педагогика в Софийския университет, след което става учител. Включва се в комунистическото движение, заради което е арестуван след военния преврат от 9 юни 1923 г. От 1924 г. е член на ЦК на БКП. През 1925 г. е арестуван и осъден на 12 и половина години затвор, освободен е през март 1926 г., но през следващата година отново е осъден на същия срок. Амнистиран е през 1929 г. През цялото време се занимава и с публицистика – издава „Капиталът" на К. Маркс, както и сп. "РЛФ" (1929–1934). Инициатор е за създаването през 1931 г. на Съюза на трудовоборческите писатели. От 1932 г. е в СССР, където става професор по диалектически материализъм в Института за червена професура (1932–1936). Там пише основния си философски труд "Теория на отражението". През 1936 г. Павлов се завръща в България и се занимава с публицистика. В годините на Втората световна война е в лагерите "Гонда вода", "Кръсто поле" и "Св. Кирик". След 9 септември 1944 г. участва в утвърждаването на властта на ОФ като регент, по-късно като член на Президиума на НС (1947–1954, 1962–1971), председател на БАН (1947–1962), а по-късно и по-

четен неин председател, директор на Института по философия (1947–1952, 1960–1977) и др. Съдейства за комунизирането на БАН и налага догматизма във философската наука. Участва в ръководството на БКП от 1954 до 1976 г.

Цвятко Бобошевски (8 август 1884 – 21 декември 1952 г.) – регент е от 9 септември 1944 г. до 18 септември 1946 г. Завършва право в Париж през 1906 г. Следва трансформацията на политическите партии в България като членува в Народната партия, а после в Обединената народнопрогресивна партия, на която от ноември 1920 г. е секретар. През 1922 г. влиза в Конституционния блок и участва в подготовката и извършването на военния преврат от 9 юни 1923 г. Влиза в Демократическия сговор. Депутат е в 21–23 ОНС (1923–1934). В средата на 30-те години се включва в политическата група около в. „Мир". Одобрява преврата от 19 май 1934 г. Председател е на Българската ипотекарна банка (1934–1936). Бил е министър на търговията, промишлеността и труда, както и на правосъдието в правителствата на Александър Цанков (1923–1926) и на Андрей Ляпчев (1926–1930). По време на Втората световна война е на антигермански позиции и за сближение със западните съюзници от Антихитлеристката коалиция, но е против въоръжената съпротива срещу режима. Включва се в движението за спасяване на българските евреи през 1943 г. Участва в изграждането на ОФ като независим.

1. 2. 3. ПРЕЗИДЕНТИ

Петър Младенов (22 август 1936 – 1 юни 2000 г.) – избран е за председател/президент от НС на 3 април 1990 г. и остава такъв до оставката си на 6 юли 1990 г. Роден е в семейство на загинал през 1944 г. партизанин, което определя политическата му кариера. Завършва Суворовско училище в София през 1954 г., следва философия в Софийския университет, след което през 1963 г. завършва Московския институт за международни отношения. Започва работа в ДКМС, а след 1969 г. политическата му кариера продължава в БКП. Влиза в ръководството ѝ през 1974 г. и остава в него до избора му за президент. Държавната кариера на Младенов започва през 1971 г., когато заменя на поста министър на външните работи трагично загиналия Иван Башев. П. Младенов е най-дългогодишен български външен министър, тъй като заема този пост без прекъсване до 1989 г. Оглавява движението на недоволните от Живков в ръководството на БКП от края на 80-те години. С помощта на Луканов в България и на М. Горбачов в СССР той подготвя

свалянето на Живков. Промяната започва с откритото писмо на П. Младенов от 24 октомври 1989 г., в което обвинява Живков за задълбочаването на кризата в България. След отстраняването на Т. Живков на 10 ноември 1989 г., П. Младенов заема неговото място на партиен лидер и държавен глава (председател на Държавния съвет). На 14 извънреден конгрес на БКП (януари–февруари 1990 г.) той е определен да заеме новия пост председател/президент, договорен на Кръглата маса. Утвърден е от стария състав на НС на 3 април 1990 г. На 6 юли с. г. Младенов подава оставка по искане на стачкуващите студенти и на "Града на истината" заради видеозапис с фразата: "По-добре е танковете да дойдат", след като митингуващите около НС на 14 декември 1989 г. не искат да го послушат и да се разотидат. Младенов не признава, че е произнесъл такава фраза, но тя е потвърдена от експерти в МВР. Причината да си подаде оставката е не толкова фразата, тъй като тя не е последвана от действия, а опитът му да я отрече. Оставката слага край на политическата му кариера.

Желю Желев (роден е на 3 март 1935 г.) – избран е за президент от ВНС на 1 август 1990 и остава такъв до встъпването в длъжност на Петър Стоянов на 22 януари 1997 г. Завършва през 1958 г. Философско-историческия факултет на Софийския университет. Член е на БКП (1961–1965 г.). През 1961 г. става аспирант към катедрата по философия в Софийския университет с тема "Философското определение на материята и съвременното естествознание". Оборва лениновото определение на материята и заради това е изключен от БКП. Отстранен е от аспирантура без право на защита и е принуден да се премести в родното си с. Веселиново, а по-късно в селото на съпругата му Грозден, Бургаско. В София се завръща през 1972 г. с готов ръкопис на книгата "Фашизмът" (Тоталитарната държава) и с втора кандидатска дисертация върху модалните категории във философията, която защитава през 1974 г. От 1975 г. работи като научен сътрудник в Института по култура към Комитета за култура, където завежда секция Култура и личност. "Фашизмът" излиза от печат през 1982 г. и веднага събужда интерес заради подобието на описаната от него фашистка държава със социалистическата. Книгата е спряна почти веднага след излизането й, а редакторите и рецензентите й са наказани. През 1987 г. Желев защитава докторска дисертация "Релационна теория на личността", което се превръща в политическо събитие. Д-р Желю Желев оглавява зараждащото се в края на 80-те години дисидентство и при създаването на 7 декември 1989 г. на Съюза на демократичните сили става председател на Координационния му съвет. Ръководи делегацията на СДС на

Националната кръгла маса в началото на 1990 г., която легитимира опозицията и пропагандира пред обществото нейните идеи и лидери. На 1 август 1990 г. е избран от ВНС за президент. През пролетта на 1991 г. подкрепя депутатите от СДС, които не искат ВНС с мнозинство на БСП да приеме нова конституция, критикува остро и текстовете на новата конституция от 12 юли 1991 г. На първите преки президентски избори от 12–19 януари 1992 г. Ж. Желев е избран на втория тур и е принуден да се закълне в новата конституция. По време на втория си мандат президентът Желев влиза в конфликт с министър-председателя от СДС Ф. Димитров. Острата критика на поведението и действията на Ф. Димитров, отправена на пресконференция на Желев през август 1992 г. предизвиква криза, довела до оставка на това правителство през октомври с. г. и поставя началото на войната между крайните в СДС и президента (през 1993 г. депутатът от СДС Едвин Сугарев обявява гладна стачка с искане за оставка на Ж. Желев). Президентът критикува и следващия министър-председател проф. Л. Беров, който до избирането си е негов икономически съветник. За следващите президентски избори от 1996 г. Ж. Желев е елиминиран в първите за България предварителни избори, проведени от опозицията. Получава подкрепа от ДПС и "Народен съюз", но мнозинството от партиите на СДС подкрепят неговия опонент П. Стоянов. След приключване на президентския мандат Ж. Желев се посвещава на формирането на либерален център в България, но няма значителни успехи. Индивидуален член е на Либералния интернационал. Желев е председател на Фондация "Д-р Желю Желев", чиято дейност е посветена на пропагандата на либералните идеи и на издаване на документи за дисидентството и за прехода в България. През пролетта на 2001 г. основава Балкански политически клуб от бивши и настоящи политици, който трябва да дава решения на сложните балкански проблеми.

Петър Стоянов (роден на 25 май 1952 г.) – избран е за президент на 3 ноември 1996 г., встъпва в длъжност на 22 януари 1997 г. и остава на поста до 22 януари 2002 г. През 1976 г. завършва Юридическия факултет на Софийския университет. Работи като адвокат в Пловдив. През 1990 г. става говорител на СДС в Пловдив. В първото правителство на СДС, оглавено от Ф. Димитров, е заместник-министър на правосъдието. През май 1993 г. оглавява Юридическия съвет на СДС. Става депутат в 37 НС (1994–1997), когато е избран за заместник-председател на парламентарната група на СДС. От 1995 г. е заместник-председател на СДС и отговорник за вътрешната политика. На вторите преки президентски избори през 1996 г. П. Стоянов е избраникът

на СДС, но трябва да преодолее конкуренцията на бившия председател на СДС д-р Ж. Желев. За целта на 1 юни 1996 г. в България се провеждат по американски модел предварителни президентски избори, които П. Стоянов печели с 66%, и става общ кандидат на Обединените демократични сили (ОДС). Печели и президентските избори (26 октомври - 3 ноември 1996 г.) с почти 60%. Полага клетва на 19, а встъпва в президентския пост на 22 януари 1997 г. в момент на остра политическа и финансова криза. Умението му да преговаря го прави деец с най-големи заслуги за преодоляване на кризата. На 4 февруари 1997 г. след като номинирания за премиер от БСП Н. Добрев връща проучвателния си мандат, президентът Стоянов посредничи на политическите сили при подписването на споразумение за предсрочни парламентарни избори и за мерки за преодоляване на кризата. П. Стоянов се опитва да охлади еуфорията на привържениците на ОДС с призива "да се затвори фабриката за илюзии", тъй като предстоят тежки икономически решения. Избраникът му за служебен премиер Стефан Софиянски започва решителното сближаване на България с НАТО. Основен приоритет на Стоянов е сближаването на България с Европейския съюз и НАТО. Той подкрепя бомбардировките на НАТО над Югославия заради Косово, въпреки протестите на българското общество, обявява се за връщането на Паисиевата „История славянобългарска" на Гърция, обявява и принадлежността си към СДС с обръщение "Аз съм седесар" пред конференцията на СДС. Всичко това намалява популярността му. От друга страна, П. Стоянов заявява, че за втори президентски мандат ще се кандидатира като независим, с което предизвиква недоволството на някои консервативни среди в СДС. За президентските избори от ноември 2001 г. приема подкрепата на победилото през юни с. г. НДСВ, но въпреки това остава на втора позиция на първия тур и е победен на втория тур на 18 ноември от кандидата на БСП Г. Първанов. След края на президентския си мандат (22 януари 2002 г.) възстановява членството си в Софийската адвокатска колегия. В края на февруари 2002 г. заминава за САЩ по покана на Републиканската партия, за да чете лекции за българския преход. След завръщането си в България отново се включва в политиката като деец на СДС и е избран за депутат в 40 НС от името на ОДС. Избран е за лидер на СДС на 15 конференция, проведена на 1 октомври 2005 г. На 22 май 2007 г. подава оставка като председател на СДС и се оттегля от политиката.

Георги Първанов (роден на 28 юни 1957 г.) – политически деец на БСП. Роден е в с. Сирищник, Пернишко. Родителите му работят в пернишкия машиностроителен завод. През 1975 г. завършва математическа

гимназия в Перник, а през 1981 г. история в Историческия факултет на СУ "Св. Кл. Охридски". Започва работа като научен сътрудник в Института по история на БКП. Става член на БКП. През 1988 г. защитава кандидатска дисертация на тема "Димитър Благоев и българският национален проблем 1879–1917 г.". От 1989 е старши научен сътрудник в института. На 40 конгрес на БСП през декември 1991 г. е избран за член на Висшия партиен съвет и влиза в Изпълнителното бюро на новия председател на БСП Жан Виденов. В периода 1992–1996 г. е директор на Центъра за исторически и политологически изследвания на БСП. След като Ж. Виденов, председател на БСП и министър-председател, подава оставка на 42 извънреден конгрес на БСП през декември 1996 г., Г. Първанов е избран за негов наследник начело на БСП. Още в първите месеци на този пост Първанов е изправен пред сериозни проблеми - масови обществени протести, които оспорват правото на БСП да състави ново правителство. В крайна сметка, Първанов заедно с номинирания за нов премиер Н. Добрев на 4 февруари 1997 г. се отказват от мандата за съставяне на правителството. Това е възприето с облекчение от много политици и граждани, но като предателство от немалко членове и привърженици на БСП. Свидетелство за голямата криза, в която изпада БСП, са резултатите от изборите от април 1997 г., когато тя намалява почти двукратно представителството си. Като председател на БСП Първанов започва политика за приспособяване на тази партия към новите реалности в България, Европа и света. С помощта на Партията на европейските социалисти той започва преговори за сближаване на левите сили в България, която дава известни резултати, макар че преговарящите субекти често променят позициите си. През пролетта на 1999 г. БСП е основен организатор на антивоенните демонстрации срещу бомбардировките на НАТО над Югославия. На местните избори от есента на 1999 г. БСП възвръща част от влиянието си по места. На 44 конгрес на БСП от май 2000 г. Първанов успява да наложи промяна и във външнополитическата ориентация на партията, която приема евроатлантическа линия и се съгласява с присъединяването на България към НАТО. На парламентарните избори от юни 2001 г. БСП за пръв път в историята си остава трета, но умерената позиция на лидера и подобрените отношения с ДПС на А. Доган позволяват на Г. Първанов не само да се кандидатира за президент (за пръв път лидер на БСП се състезава за този пост), но и да спечели изборите на втория тур на 18 ноември 2001 г., като получава 300 хил. гласа повече от дотогавашния президент П. Стоянов. Встъпва в длъжност с тържествена церемония на 22 януари 2002 г. Като президент развива многопосочна външно- и вътрешнополитическа дейност, като съумява да сътрудничи

добре с НДСВ и ДПС, които реализират изпълнителната и законодателната власт. Съдейства за създаването на тройната коалиция – БСП, НДСВ, ДПС, след изборите от 25 юни 2005 г. На президентските избори през октомври 2006 г. е преизбран, което става за пръв път в годините на прехода.

1. 3. ПОЛИТИЦИ ОТ ПЕРИОДА

Александър Лилов (роден на 31 август 1933 г.) – деец на комунистическото и социалистическото движение. През 1962 г. завършва българска филология в Софийския университет, а през 1969 г. – аспирантура в Академията за обществени науки в Москва. Започва работа през 1975 г. като старши научен сътрудник в Института по изкуствознание при БАН. Политическата му кариера започва в ДКМС първоначално във Видин, а от 1963 г. и в ЦК на ДКМС. От 1969 г. работи в централния апарат на БКП. През 1971 г. влиза в ръководството на БКП, а от юли 1974 до 1983 г. е член и на Политбюро. Отстранен е от ръководството на БКП скоро след смъртта на Л. Живкова, чийто привърженик е бил. Назначен е за директор на Института за съвременни социални теории, който има за задача да търси нови идеи и възможности за българското развитие. По време на свалянето на Т. Живков Лилов се намира във Великобритания, но се завръща и на 8 декември 1989 г. е включен в новото реформаторско ръководство на БКП. По негова инициатива на 29 декември 1989 г. ръководството на БКП приема решение да бъде отречен "възродителният процес" и българските мюсюлмани да си върнат имената. На 14 извънреден конгрес на БКП (януари - февруари 1990 г.) Ал. Лилов е избран за председател на партията. Под негово ръководство е осъществено преименуването на БКП в БСП, започва трансформацията ѝ в идейно и организационно отношение, спечелени са първите демократични избори през юни 1990 г. При опита за консервативен преврат (19–21 август 1991 г.) в Москва Лилов заема изчаквателна позиция, което дава основание за атака срещу него от реформаторското крило на БСП и за оставката на А. Луканов като заместник председател на БСП. След загубата на парламентарните избори от октомври 1991 г. на 40 конгрес на БСП Лилов участва в изборите за председател, но на втория тур призовава привържениците си да подкрепят младия Ж. Виденов. Този конгрес създава нов орган – Стратегически център на БСП под ръководството на Лилов. Депутат е в 4–9 НС, 7 ВНС, 36–38 НС (1962–2001). Бил е член на Държавния съвет от 1976 до 1983 г.

Александър Томов (роден е на 27 април 1954 г.) – деец на левицата в България. Завършва специалност политическа икономия в Ленинградския държавен университет през 1978 г. Започва работа като асистент във Висшия икономически институт в София (1979 г.), а се хабилитира в Софийския университет през 1988 г. Доктор е по икономика, специализирал е в СССР и Великобритания. В периода 1985 - 1989 г. е експерт и съветник на министър-председателя Георги Атанасов. След 10 ноември 1989 г. Томов създава свое идейно течение в БСП – Демос (Движение за демократичен социализъм), избран е за член на ръководството на БКП на 14 конгрес (30 януари – 2 февруари 1990 г.), от следващия 39 конгрес на БСП вече е заместник-председател и организационен секретар на партията. В коалиционното правителство на Димитър Попов като представител на БСП Александър Томов заема поста заместник министър-председател (1990–1991). В началото на 1992 г. Томов е сред създателите на Обединението за социална демокрация (ОСД) в БСП. През 1992 г. е определен за премиер в сянка на БСП, но постепенно различията му с новото ръководство на Жан Виденов го отдалечават от БСП. През 1993 г. Томов създава в парламента Гражданско обединение за републиката (ГОР), а през юли 1993 г. напуска БСП. Формацията му Демократична алтернатива за републиката (ДАР) не успява да прескочи 4% бариера при изборите от декември 1994 г., но на 28 февруари 1998 г. той оглавява нова левоцентристка организация – Българска Евролевица (БЕЛ). На изборите от април 1997 г. БЕЛ влиза в парламента и подкрепя реформаторската програма на правителството на Иван Костов, като по този начин участва във формирането на т. нар. реформаторско мнозинство. През 1998 г. опозиционните настроения в БЕЛ постепенно нарастват и на местните избори от октомври 1999 г. тя вече се явява в коалиция с останалите опозиционни партии. Александър Томов е депутат от 7 ВНС, 36, 38 НС (1990–1994 и 1997–2001). На парламентарните избори от юни 2001 г. БЕЛ в съюз с една социалдемократическа и една земеделска партия не успява да получи дори и 1% от гласовете и остава извън 39 НС. Същата е съдбата и на създадената за изборите от юни 2005 г. Коалиция на розата, в която водеща роля играе Българска социалдемокрация (БСД) на Томов. Той продължава да се бори за обединение на всички социалдемократически сили в страната, но след утвърждаването на БСП и особено след избирането на Г. Първанов за президент, шансовете му намаляват. Томов е член на Световната асоциация за изследване на бъдещето, основател и генерален директор е на Фондация "Център за стратегически изследвания 21 век".

Анастасия Димитрова–Мозер (родена на 20 юни 1937 г.) – дъщеря на Г. Димитров–Гемето и водачка на БЗНС. Родена е в София, но заради опозиционната дейност на баща й, расте без него (през 40-те години той двукратно напуска тайно България). Завършва Френски колеж в Пловдив, а през 1962 г. емигрира при баща си в САЩ, където завършва френска филология в Университета "Джордж Вашингтон" във Вашингтон, прави докторат по романски езици (1972), работи в Световната банка, в Центъра по елинистика, в Радио "Гласът на Америка", в Центъра за стратегически проучвания. Омъжена е за американския историк Чарлз Мозер и има дъщеря. Членува в България национален комитет (1972–1990) до завръщането си в България. В началото на 90-те години се включва в дейността на БЗНС (бившият казионен, който търси новия си политически облик) и е избрана за негов главен секретар. Преизбирана е на този пост на всички конгреси на БЗНС, който обаче е принудена да преименува на БЗНС–Народен съюз, заради съдебен спор. С листите на БЗНС Мозер е избирана за депутат в 37–40 НС (1994–2005). В 37 НС постига споразумение на БЗНС с ДП (Ст. Савов), които създават коалиция "Народен съюз". Под ръководството на А. Мозер БЗНС става част от по-широката дясна коалиция ОДС, осигурила избирането на президента П. Стоянов (1996), победата на И. Костов (1997). През 2004–2005 г. Мозер е сред инициаторите за обединение на десницата, но след неуспеха на тази инициатива създава предизборна коалиция Български народен съюз (БНС) заедно с ССД и ВМРО. Противопоставя се на управлението на С. Сакскобургготски, следвайки републиканската традиция на БЗНС. Обявява се против участието на БНС в новото правителство на КБ, НДСВ и ДПС. Тя става обединителна фигура за земеделското движение, като оглавява създадената на 17 март 2005 г. конфедерация "Ние, земеделците", но това се оказва непосилна задача в началото на 21 в.

Ахмед Доган (Меди Доганов) (роден е на 29 март 1954 г.) – деец на турското движение в България, създател на Движението за права и свободи. Роден е в селско мюсюлманско семейство от Североизточна България. Завършва специалност философия във Философския факултет на Софийския университет. Заниманията си с наука започва в Института по философски изследвания към БАН, където защитава дисертация по принципите на симетрията. Доган сътрудничи на Държавна сигурност, но въпреки това се противопоставя на "възродителния процес", като в знак на протест участва в създаването на нелегалната организация Турско националноосвободително движение в България (ТНОДБ) в средата на 1985 г. Заради тази своя дейност

Доган (прекръстен е на Меди Доганов) през юли 1986 г. е арестуван, осъден е и лежи в затвора. След 10 ноември 1989 г. се възползва от създадените връзки от нелегалната си дейност и на основата на ТНОДБ сформира политическата партия на турското население в България – Движението за права и свободи (ДПС). Тази партия се оказва една от най-стабилните в новия политически ландшафт на демократична България – тя неизменно присъства във всички парламенти, участва в различни политически комбинации и подкрепя правителства с различен цвят. Още при първите избори за 7 ВНС Доган става известен с фразата, че "Пътят на България към Европа минава през Босфора". Тези думи, както и връзките му с Република Турция, го правят мишена на антитурската пропаганда на националните български партии. ДПС е атакувана като етническа партия (което означава неконституционна) както от БСП, така и от СДС, но гаранция за съществуването ѝ е позицията на Европейския съюз за защита правата на етническите общности. В 36 НС, когато СДС печели, но няма абсолютно мнозинство, Ахмед Доган осигурява политическата подкрепа за правителството на Филип Димитров. Една година по-късно точно отказът на ДПС да подкрепи правителството предизвиква падането му. От този момент започва трайното противопоставяне между двете формации, създадени в резултат на българския преход. Правителството на проф. Любен Беров е с мандата на ДПС, но Доган не се идентифицира напълно с него. Подкрепата за това правителство обаче води Доган до мълчаливо единодействие с БСП, върху чиито гласове то се крепи. През следващото, 37 НС, той отново се противопоставя на БСП и нейното правителство. Доган застава зад кандидатурата на д-р Желю Желев за президентските избори през 1996 г., но на предварителното гласуване на 1 юни 1996 г. д-р Желев е отстранен от кандидата на СДС Петър Стоянов. В президентските избори ДПС се явява в коалиция със СДС – Обединени демократични сили, обаче за следващите парламентарни избори от април 1997 г. пътищата им се разделят. Тогава Доган създава нова формация, представяна като либерална – Обединение за национално спасение (ОНС). Тя включва предимно групи, възникнали при разцепленията на СДС, и монархисти, заради които бившият български цар Симеон II се изказва в подкрепа на тази формация. В 37 НС Доган подкрепя реформаторската програма на правителството на Иван Костов, но през 1998 г. отношенията между двете групировки отново се обтягат – СДС стимулира разцеплението в ДПС и подпомага създаването на Национално ДПС на Гюнер Тахир, а Доган се присъединява към парламентарната опозиция. Опозиционното поведение на Доган е предпоставка за сближението му с Г. Първанов, лидер на БСП – Доган за пръв път лично приветства 44

конгрес на БСП през май 2000 г. На парламентарните избори от юни 2001 г. ДПС получава над 7% и става коалиционен партньор на НДСВ. За пръв път в годините на прехода Доган решава да включи ДПС пряко в управлението с двама министри и много заместник министри. На президентските избори през ноември 2001 г. Доган действа самостоятелно като отказва да подкрепи действащия президент П. Стоянов, както прави НДСВ. След като Ренета Инджова отпада за втория тур, Доган обявява в подкрепа си за лидера на БСП Г. Първанов. Този ход е обявен като историческо преодоляване на наследството от миналото. След победата на Първанов в президентския екип са включени немалко представители на ДПС. Така в началото на 21 век А. Доган се изявява като един от най-успешните български политици, от когото обаче могат да се очакват всякакви ходове. На изборите на 25 юни 2005 г. ДПС за втори път се класира на трето място с 12,68% и 34 деп., което дава основание на Доган да обяви, че ДПС вече не е балансьор, а ключов фактор в българската политика. И действително, след неуспеха на БСП и НДСВ да реализират мандат за управление, 40 НС гласува новото социаллиберално правителство на С. Станишев с мандата на ДПС. ДПС демонстрира добри резултати и в изборите от 2009 г., но губи позициите си на балансьор, тъй като новото мнозинство на ГЕРБ с подкрепата на "Атака" и Синята коалиция залага на анти-ДПС пропаганда.

Блага Димитрова (2 януари 1922 – 2 май 2003 г.) – българска поетеса и писателка, една от създателките на дисидентското движение, вицепрезидентка. Популярната българска поетеса преживява дълга еволюция от увлечение по комунистическите идеали – пише поема "Лиляна" (1959), посветена на загиналата в антифашистката съпротива комунистка Лиляна Димитрова, както и стихосбирка "Стихове за вожда" (1950), изразяваща тъга от смъртта на Георги Димитров. Дори и забраненият от властите неин роман "Лице" (1981) пак се занимава с идеалите от комунистическата борба и тяхното разминаване със следвоенната реалност. Блага Димитрова става изключително популярна сред младото поколение българи през 60-те години с книгите си "Отклонение", "Пътуване към себе си", "Лавина", някои от които са филмирани. По време на Виетнамската война тя посещава азиатската страна, пише стихосбирка в защита на борещия се виетнамски народ и осиновява сираче от войната. Димитрова осъществява и превод на "Илиада" на Омир. Свързана е с полската култура (превежда поемата "Пан Тадеуш" на Адам Мицкевич), на полското влияние се дължат и първите й дисидентски прояви. Тя е едно от най-дейните лица на Клуба в подкрепа

на гласността и преустройството, създаден на 3 ноември 1988 г. Има добри контакти с Франция и Полша, които използва за пропагандиране на българското дисидентство. От нейната популярност и общонационален авторитет се опитват да се възползват и властите (тя е определена за участничка в Парижката конференция по човешкото измерение на Хелзинкския процес през лятото на 1989 г.), и зараждащата се българска опозиция. Блага Димитрова се включва в създадения на 7 декември 1989 г. СДС, тя е депутат в 7 ВНС (1990–1991 г.), но се обявява категорично против приемането на новата конституция и е сред депутатите на СДС, напуснали Народното събрание и обявили гладна стачка. Нещо повече, тя пише стих, в който проклина всеки сложил подписа си под Конституцията на Република България - да му изсъхне ръката. На президентските избори от януари 1992 г. е номинирана от СДС за вицепрезидент в тандем с д-р Желю Желев. Двамата са избрани на втори тур, след което са принудени да се закълнат конституцията, срещу която са се обявили половин година по-рано. Вижданията на президента Желев и на вицепрезидентката Димитрова започват да се раздалечават, след като Желев започва атака срещу правителството на Ф. Димитров. Различията довеждат и до оставката на Блага Димитрова от вицепрезидентския пост през 1993 г., след като тя се оплаква, че е пренебрегната и не участва в решаването на никакви проблеми. Димитрова продължава литературната си дейност и подкрепата си за СДС, но вече без административен или политически пост.

Волен Сидеров (роден на 19 април 1956) – лидер на националистическата парламентарно представена партия "Атака". Завършва техникум но фотография, а вече като утвърден политик през 2009 г. – и теология в Шуменски университет "Константин Преславски". В края на 80-те години се включва в дисидентското движение, а след 10 ноември 1989 г. – и в СДС, дори за известно време е главен редактор на печатния орган на СДС в. "Демокрация". След конфликт с ръководството на СДС през януари 1992 г. е уволнен от в. "Демокрация". Продължава да се занимава с журналистика – зам. главен редактор е на в. "Монитор", през 2000 г. печели награда на Съюза на българските журналисти. Издава книгите "Бумерангът на злото", "Властта на мамона", "Българофобия" и "Моята борба за България", които показват еволюцията му към националистически до шовинистични, ксенофобски, антисемитски и православни идеи. Два месеца преди изборите от юни 2005 г. създава коалиция от различни малки националистически формации, като й дава името на своето популярно предаване по кабелната телевизия СКАТ "Атака". Неочаквано за всички наблюдатели Коалиция "Атака" не само влиза

в 40 НС, но и става четвъртата политическа сила. Този успех се обяснява със силно националистическата кампания на Сидеров и с голямото разочарование от всички политически партии. Парламентарната му коалиция скоро се разпада, но ядрото на партия "Атака" се запазва и се превръща в траен елемент от политическия живот в България – изпраща свои представители в Европарламента и отново се представя добре на парламентарните избори през 2009 г., което я прави важна част от управлението на Бойко Борисов и ГЕРБ – без сигурната подкрепа на "Атака" правителството на малцинството трудно би могло да управлява.

Георги Дамянов (23 септември 1892 – 27 ноември 1958 г.) – деец на комунистическото движение. Влиза в социалдемократическото движение през 1912 г., заради което е уволнен като учител и започва работа като телеграфист. През 1915 г. завършва Школа за запасни офицери (ШЗО) и участва в Първата световна война. Ръководи Септемврийското въстание (1923) във Врачанско като командир на Лопушанската дружина, заради което е осъден задочно на смърт. Емигрира в Югославия. Връща се през 1924 г., води нелегална дейност и получава втора задочна смъртна присъда. В началото на 1925 г. отново емигрира, като в края на годината пристига в СССР, където през 1929 г. завършва Военната академия „Фрунзе". През 1934 г. започва работа в Коминтерна, като оглавява кадровия отдел, а от 1935 г. е в ръководството и на БКП. По време на Втората световна война подготвя кадри за въоръжената борба в България. Завръща се в страната през октомври 1944 г. и ръководи военния отдел на БРП (к) (1944–1945). Става военен министър (1946–1950) в правителствата на Г. Димитров, В. Коларов и В. Червенков. От 1945 г. е генерал-майор, а от 1947 г. – генерал-лейтенант. Депутат е в 26 ОНС, 6 ВНС, 1–3 НС (1945–1958). Председател е на Президиума на НС, длъжност равнозначна на държавен глава (1950–1958).

Георги Михов Димитров (Гемето) (15 април 1903 – 1972 г.) – деец на земеделското движение. Роден е в днешна Турция. През 1929 г. завършва медицина в Загреб и вече е по-известен като д-р Г. М. Димитров или Гемето. Включва се в земеделското движение през 1922 г., през 1923 г. е осъден на 15 години затвор и през 1923–1925 г. провежда нелегална дейност. Активно се включва в политиката по време на управлението на Народния блок (1931–1934). От 1932 г. влиза в ръководството на БЗНС "Ал. Стамболийски". След преврата от 19 май 1934 г. е в опозиция на монархическия режим. Утвърждава се като лидер на БЗНС "Ал. Стамболийски", който води

полулегално съществуване. Привърженик е на западните демокрации и по-специално на Англия, затова се противопоставя на присъединяването на България към Тристранния пакт. Опитва са да организира съпротивителни акции под ръководството на британското разузнаване, но е принуден да избяга от страната с помощта на британския дипломат Джордж Рендъл. През февруари 1941 г. емигрира в Египет и създава там Български национален комитет с център в Йерусалим. Поддържа връзки с Дража Михайлович и други дейци, свързани с Англия. Противник е на въоръжената съпротива, организирана от БКП. Завръща се в България след 9 септември 1944 г. и оглавява възстановения БЗНС. Противопоставя се на ОФ, заради което през май 1945 г. е отстранен от ръководството на БЗНС. Напуска тайно страната с помощта на американски дипломати и се установява трайно в САЩ. През 1947 г. формира Земеделски комитет за борба против режимите в Източна Европа. Оглавява и Българския национален комитет за противодействие на комунистическия режим с център Вашингтон.

Георги Трайков (2 април 1898 – 14 януари 1975 г.) – деец на лявото земеделско движение. Роден е в Гърция, но семейството му се преселва в България. Присъединява се към БЗНС през 1919 г. Участва в Септемврийското въстание (1923), след което е арестуван. През 1924 г. е амнистиран и избран за секретар на Младежкия земеделски съюз и редактор на неговия в. "Младежко знаме". Обявява се за единодействие между земеделци и комунисти. През 1943 г. се присъединява към нелегалния ОФ, а през 1944 г. участва в завземането на властта от ОФ във Варна. И след 9 септември 1944 г. остава привърженик на тясното сътрудничество с комунистите. През май 1945 г. конференция на БЗНС го избира за председател на Управителния съвет на съюза. На 27 конгрес на БЗНС през декември 1947 г. става секретар, а от 1974 г. – и председател на Постоянното присъствие (ПП) на БЗНС. На 30 октомври 1948 г. под негово ръководство е проведено заседание на Върховния съвет на БЗНС, на което съюзът се отказва от съсловната теория на Ал. Стамболийски и приема ръководната роля на БКП за изграждането на социализъм в България. Г. Трайков е министър на земеделието (1946–1948) в правителствата на Г. Димитров, както и заместник-министър председател (1947–1964) в правителствата на Г. Димитров, В. Коларов, В. Червенков, А. Югов и Т. Живков. Депутат е в 26 ОНС, 1–6 НС (1945–1946, 1950–1975). Председател на Президиума на НС (1964–1971). Първи заместник председател е на Държавния съвет (1971–1974).

Георги Чанков (24 декември 1909 – 21 юни 2004 г.) – деец на комунистическото движение. Включва се в младежкото комунистическо движение през 1927 г., а през 1930 г. става член на БКП. През 1931 г. заминава за Москва, където учи в Международната ленинска школа. През 1934 г. участва в организирането на общата текстилна стачка в Сливен, заради което е арестуван, избягва от ареста, но е осъден задочно на 10 години затвор. През 1939 г. е арестуван и започва да излежава присъдата си от 1934 г. През февруари 1943 г. успява да избяга от затворническия лагер и се включва в партизанското движение. От 1943 г. е член на ЦК на БКП, а от септември 1944 г. е и в Политбюро. Взема пряко участие в завземането на властта в София на 9 септември 1944 г. Произведен е в чин полковник, а по-късно и генерал (1952). Става секретар на ЦК на БКП по организационните въпроси. Заместник министър-председател (1950–1957) е в правителствата на В. Червенков и А. Югов, а министър на транспорта и съобщенията (1949–1950) в правителствата на В. Коларов и В. Червенков. Бил е председател на Комисията за държавен контрол (1947–1949), както и на Държавната планова комисия (1952–1956). Депутат е в 6 ВНС, 1–2 НС (1946–1957). През 1957 г. е обвинен във фракционна дейност и е отстранен от ръководството на БКП. След това работи като директор на Циментовия завод в Девня (1957–1958) и на ДЗС в Свищов. Посланик е в Бразилия (1966–1967), в Белгия и Люксембург (1970–1973). През януари 1990 г. е реабилитиран партийно.

Дамян Велчев (20 февруари 1883 – 25 януари 1954 г.) – военен и политически деец, участник в българските преврати от първата половина на 20 в. През 1903 г. завършва Военното училище в София. Участва в Балканските и Първата световна война. След войните е сред организаторите на Военния съюз от 1919 г. През 1921 г. е уволнен от армията. Организира военния преврат от 9 юни 1923 г., след което е върнат в армията и става първо помощник, а през 1927 г. и ръководител на Военното училище. Влиза в конфликт с военния министър и през 1928 г. отново е уволнен от армията. Заедно с други недоволни офицери създава Таен военен съюз. През 1932 г. завършва Юридическия факултет на Софийския университет. Заедно с дейците от Политическия кръг "Звено" организира преврата на 19 май 1934 г. През юли 1935 г. заминава за Югославия. През октомври с. г., когато се завръща нелегално, е арестуван, обвинен е в подготовка на антимонархически преврат и е осъден на смърт през февруари 1936 г. Смъртната му присъда е заменена с доживотен затвор. Амнистиран е през 1940 г., а през 1943 г. се включва в ОФ от името на „Звено". Оказва помощ на ОФ при завземането на властта на 9

септември 1944 г., след което става военен министър (1944–1946). Обявява се против политизацията на армията и се опитва да защити "старите" офицери. Депутат е в 26 ОНС (1945–1946). През септември 1946 г. е назначен за пълномощен министър в Швейцария, а след като е отзован през октомври 1947 г. отказва да се завърне в страната и е лишен от българско гражданство. На 9 септември 1944 г. получава чин генерал-майор, два месеца по-късно става генерал-лейтенант, а през май 1945 г. – генерал-полковник.

Димитър Ганев (28 октомври 1898 – 20 април 1964 г.) – деец на комунистическото движение. Влиза в политиката непосредствено след Първата световна война. Участва в Септемврийското въстание (1923), след което е уволнен като учител. От 1929 г. е в ръководството на БКП, получава задачата да замине за Румъния, където оглавява Добруджанската революционна организация. През 1934 г. влиза в ръководството на Румънската КП, но на следващата година е арестуван и осъден на 10 години затвор в Румъния. През 1940 г. е освободен по силата на Крайовския договор за връщането на Южна Добруджа на България. През 1942 г. след големия провал в БКП става член на Политбюро и редактор на в. "Работническо дело". След 9 септември 1944 г. е в българската делегация за връзка с щаба на Трети украински фронт за сключване на примирие. Министър е на външната търговия (1948–1952) в правителствата на Г. Димитров, В. Коларов и В. Червенков. Завежда отдел в ЦК на БКП, главен редактор е на в. „Работническо дело" и член на НК на ОФ. Бил е пълномощен министър в Румъния (1947–1948) и Чехословакия (1952–1954). Депутат е в 26 ОНС, 6 ВНС, 1–4 НС (1945–1964). От 1958 до 1964 г. е председател на Президиума на НС, което се равнява на държавен глава.

Димо Казасов (5 септември 1886 – 28 юли 1980 г.) – политик, участвал в повечето преврати и поврати през 20 в. Започва да учи литература, но завършва Юридическия факултет на Софийския университет през 1918 г. Секретар е на Българския учителски съюз (1910 - 1919). Влиза в социалдемократическото движение, участва в ръководството на БРСДП (о) (1919–1926). Оглавява стачния комитет на голямата транспортна стачка от 1919 - 1920 г. Депутат е в 18 и 21 ОНС (1919–1920, 1923–1927). Участва в превратa на 9 юни 1923 г. и става министър на железниците, пощите и телеграфа в правителството на Ал. Цанков. Изключен е от БРСДП (о) и създава нова организация – дясна Социалдемократическа федерация. Малко по-късно я напуска и е сред създателите на Политическия кръг "Звено". През 1934 г. скъсва със

"Звено", еволюира надясно и влиза в Националното социално движение на Ал. Цанков. Бил е посланик в Югославия (1935–1936), председател на Съюза на българските журналисти (1924–1928). През втората половина на 30-те години отново олевява – става председател на Комитета за амнистия и защита на политическите дейци (1936–1944). Подписва протестното писмо от 1 ноември 1940 г. срещу подготвяния Закон за защита на нацията. През 1943 г. влиза в ръководството на ОФ. След завземането на властта от ОФ отново е министър (1944–1947) – този път оглавява Министерството на пропагандата (преименувано през есента на 1945 г. по негова инициатива в Министерство на информацията и изкуствата) в правителствата на К. Георгиев и Г. Димитров. След като излиза от активния политически живот става главен директор на издателствата, полиграфията и търговията с печатни произведения (1950–1953). Д. Казасов има бурен политически живот, който описва в множество книги и публикации.

Добри Джуров (5 януари 1916 – 18 юни 2002 г.) – деец на комунистическото движение и военен министър. Учи в семинария и завършва Търговска гимназия в София през 1937 г. Включва се в младежкото комунистическо движение през 1932 г., а в БКП през 1938 г. Като войник развива комунистическа дейност, а след уволнението си от казармата работи във военната организация на БКП. През 1942 г. е арестуван и интерниран в лагера "Кръсто поле", откъдето успява да избяга. Осъден е задочно на смърт. Става партизанин, политкомисар, а по-късно и командир на отряд "Чавдар". На 9 септември 1944 г. му е даден чин полковник и работи в органите на МВР до юни 1945 г., а след това в армията. През 1947 г. завършва военната академия "Фрунзе" в Москва, а през 1959 г. и Военната академия при Главния щаб на въоръжените сили на СССР. От 1956 г. е заместник-министър на отбраната, а от 1962 г. министър на отбраната (1962–1990) в правителствата на Антон Югов, Тодор Живков, Станко Тодоров, Гриша Филипов, Георги Атанасов и Андрей Луканов. В ръководството на БКП е от 1958 до 1990 г. Депутат е в 4–9 НС и 7 ВНС (1962–1991). Напуска 7 ВНС по собствено желание на 10 януари 1990 г. Получава чин генерал-майор през 1950 г., генерал-лейтенант – 1959 г., генерал-полковник – 1962 и армейски генерал – 1964 г. През 1986 година получава маршалска звезда. Въпреки че е от приближените на Т. Живков от отряда "Чавдар", в началото на ноември 1989 г. се присъединява към реформаторите в ръководството на БКП, които искат да отстранят Живков и по този начин играе голяма роля при свалянето му на 10 ноември 1989 г.

Добри Терпешев (15 май 1884 – 16 януари 1967 г.) – деец на комунистическото движение. Влиза в социалдемократическото движение през 1902 г., а заради политическа дейност попада през 1912 г. в затвора. Участва във Войнишкото въстание (1918), както и в Септемврийското въстание (1923), за което е осъден на 3 г. затвор. Освободен е през 1924 г., след което оглавява въоръжена чета в Хасковско. След осъществения от Военната организация на БКП атентат (април 1925 г.) в катедралната църква "Свети Крал" ("Света Неделя"), е осъден на смърт. Освободен е от затвора през 1937 г. От 1938 г. влиза в ръководството на БКП. През 1941 г. отново е арестуван и осъден на 7 г. и половина. През 1943 г. бяга от затвора и се включва в партизанското движение. Член е на ръководството на нелегалния ОФ и участва в завземането на властта от ОФ на 9 септември 1944 г. Терпешев е колоритна личност, което му създава голяма популярност сред левицата. Става министър без портфейл в правителството на К. Георгиев (1944–1946), на труда и социалните грижи в правителствата на В. Коларов и В. Червенков (1950). Заема постовете председател на Върховния стопански съвет (1945–1947) и председател на Държавната планова комисия (1947–1949). Участва в делегацията за подписване на примирието с Антихитлеристката коалиция на 28 октомври 1944 г. в Москва. Оглавява Международния съюз на борците против фашизма (1944–1950). Депутат е в 26 ОНС, 6 ВНС, 1–2 НС (1945–1957). Участва в тясното ръководство на БКП (1944–1950) и получава чин генерал-майор. При първата вълна на отстраняване на "старите" партийни кадри, осъществена от Т. Живков през юли 1957 г. Д. Терпешев е обвинен в разколническа дейност и излиза от политическия живот. През 1990 г. посмъртно е реабилитиран партийно.

Екатерина Михайлова (родена на 24 октомври 1956 г.) – изявена политическа фигура от СДС, негова председателка след изборите от 2001 г. и учредителка на ДСБ. Родена е в Пазарджик, завършва право в Юридическия факултет на СУ "Св. Кл. Охридски", след което работи като адвокат. В годините на прехода тя се включва в СДС като член на Обединения християндемократически център (ОХДЦ), който оглавява през 1995 г., след като предишният председател Ст. Софиянски е избран за кмет на София. Тя е избирана за депутат във всички парламенти от 36 до 40 НС (1991–2005). В 36 НС е заместник председател на Парламентарната група на СДС и на Законодателната комисия. В 37 НС отново е заместник-председател на ПГ на СДС и на Комисията по правата на човека и вероизповедания. В 38 НС е избрана за председател на ПГ на ОДС и се утвърждава като най-верен и сигурен поддръжник на министър-председателя и председател на СДС Иван

Костов. Заради твърдите си позиции и умението да въвежда ред в ПГ е наречена "Класната". През октомври 2000 г. Е. Михайлова е избрана за главен секретар на СДС след отстраняването на Хр. Бисеров. След като неочаквано СДС губи парламентарните избори на 17 юни 2001 г. Екатерина Михайлова защитава Иван Костов, но когато той е принуден да подаде оставка, тя го замества като временен лидер до провеждането на следващата Национална конференция на СДС през март 2002 г. Безкомпромисната й позиция срещу всяка критика и различно мнение предизвиква отлив на членска маса и разцепление в СДС. Стефан Софиянски е осъден заради предложението си за сътрудничество с НДСВ и правителството на Симеон Сакскобургготски, след което е принуден да създаде своя партия. По същия начин Е. Михайлова реагира и на острите критики към ръководството на СДС, отправени от столичния лидер на организацията Евгений Бакърджиев – той е изключен от ПГ и от СДС и също учредява нова партия. Лидерството на Е. Михайлова е поставено под въпрос, като в СДС се лансира и кандидатурата на Надежда Михайлова. Екатерина Михайлова продължава да се възприема в обществото като най-верен последовател на линията на Иван Костов и може би това й коства председателския пост в СДС, когато на 13 конференция на СДС тя губи избора, победена от Надежда Михайлова. Тя следва Иван Костов при излизането му от СДС и при създаването на новата партия ДСБ и оглавява ПГ на ДСБ в 40 НС.

Жорж Ганчев (Георги Петрушев) (роден на 28 август 1939 г.) – политически деец на прехода. Роден е в Пловдив, но като малък остава без баща и семейството му се премества в София. Започва да се фехтова и се включва в националния отбор, занимава се и с развлекателна музика. През 1961 г. се жени за англичанка, благодарение на което през 1967 г. напуска България. През следващите десетилетия води живот на авантюрист, започва различни занимания, пробва се като треньор, актьор, движи се в артистични и бизнес кръгове, пътува из различни страни, получава американско гражданство, без да прекъсва връзките си и с България. В началото на българския преход се включва в опозиционната Гражданска инициатива, създадена от Любомир Собаджиев, но не успява да се утвърди в новия политически елит на СДС. През есента на 1990 г. се присъединява към движението на новите български бизнесмени - Съюз за стопанската инициатива на гражданите (ССИГ). На 10 декември 1990 г. Жорж Ганчев създава своя партия, наречена Български бизнес блок (ББББ). Още учредяването й е съпроводено със скандали и противоречия със ССИГ на Валентин Моллов. Партията на Ж. Ганчев не

успява да постигне предизборно споразумение с други политическа сили за изборите от есента на 1991 г. и не успява да влезе в парламента, но още в тази предизборна кампания прави впечатление неговият шоу-подход към кампанията – той лансира собствената си песен "Бизнесблок, здравей!". Добил инерция от кампанията за парламентарните избори, Жорж Ганчев се кандидатира и за президентските в началото на 1992 г., заедно с бившия председател на КС на СДС Петър Берон (отстранен от този пост с помощта на Желю Желев). На първия тур на изборите (12 януари 1992 г.) най-голямата изненада е резултатът на тандема Ганчев - Берон, които излизат на трето място със 17% от гласовете. Този феномен, човек без стабилни политически позиции в страната да получи много гласове, е характерен и за други страни в Източна Европа - той изразява разочарованието от основните политически сили. Ж. Ганчев има и лична заслуга за успеха си с агресивно-занимателния стил на кампанията си, в който той демонстрира на младите българи, че всеки може да натрупа състояние по света само с предприемчивост и изобретателност (т. нар американска мечта). На следващите избори от декември 1994 г. партията на Ганчев ББЪ влиза в парламента и се опитва да стане балансьор между основните политически сили, но остава критично настроена към СДС и особено към президента Желев. За изборите от април 1997 г. Жорж Ганчев е остро и лично атакуван от СДС, той е обявен за лъжец и наречен подигравателно Буратино (на когото носът расте, когато лъже), но партията му все пак успява да влезе в парламента. Атаката обаче продължава, ББЪ се разцепва и парламентарната му група се разпада, като един от най-близките сътрудници на Ганчев Христо Иванов създава нова партия ББЪ–Демократичен център. Жорж Ганчев остава феноменален образ от българската политическа сцена с популисткия си подход, но през последните години губи много от ексцентричната си привлекателност за младите хора. Свидетелство за това е неуспешното му участие първо в парламентарните избори от юни 2001 г., в президентските избори от ноември с. г., както и в парламентарните избори през юни 2005 г., когато влиза в Коалиция на розата на Ал. Томов.

Константин Тренчев (роден е на 8 февруари 1955 г.) – дисидент, създател на първата нелегална синдикална формация в България преди 10 ноември 1989 г. Има висше медицинско образование със специализация по анатомопатология. Работи като асистент във Висшия медицински институт в Стара Загора. Критичното му отношение към властта в България намира реален израз по време на преустройството - в началото той се включва в движението на правозащитниците, а на 11 февруари 1989 г. под негово ръководство в

Пловдив е създаден български независим профсъюз "Подкрепа" по модела на полския синдикат „Солидарност". Дисидентската дейност на д-р Тренчев се изразява в декларации, разпространявани с помощта на Радио "Свободна Европа", пропагандиране на формиращите се нелегални структури, търсене на средства от посолствата на САЩ, Франция и Великобритания, акции в подкрепа на жертвите от "възродителния процес". През май 1989 г. той подпомага вълненията на българските турци, заради което е задържан от властите. След 10 ноември 1989 г. привържениците на синдиката "Подкрепа" на д-р Тренчев бързо нарастват, което му дава възможност да се превърне в една от най-добре организираните сили на опозицията. В политическите вълнения от лятото на 1990 г. „Подкрепа" е сред водещите фактори, тя съумява с помощта на организиран натиск от улицата да подпомогне СДС в борбата му за политически отстъпки от страна на БСП. Според свидетелства на очевидци, по време на подпалването на Партийния дом на 26 срещу 27 август 1990 г., д-р Тренчев е предлагал да се въведе военно положение в страната. КТ "Подкрепа" има големи заслуги за свалянето от власт на второто правителство на Андрей Луканов (ноември 1990 г.) и за изборната победа на СДС (октомври 1991 г.), но през пролетта на следващата 1992 година организира стачки и демонстрации срещу антисоциалната политика на правителството на Филип Димитров. Д-р Тренчев оглавява социалното недоволство през 1992 г. и така съдейства за свалянето и на правителството на СДС. В годините на българския преход КТ „Подкрепа" не успява да стане най-масовата синдикална сила, но си остава най-борбената, когато трябва да се защитават правата на работниците. Д-р Тренчев не се подчинява безпрекословно на политическата партия СДС и остава една от независимите фигури в политическия живот на демократична България. Като протест срещу антисоциалната политика на правителството на Костов Тренчев обявява създаването на нова партия – Демократична алтернатива, оглавена от Ренета Инджова. Тренчев е и сред най-последователните монархисти, той приветства завръщането на бившия български цар Симеон II в България и включването му в политиката, но бързо се разочарова от неговото управление. В началото на 2002 г. Тренчев отправя остро предупреждение срещу социалната политиката на правителството на С. Сакскобургготски, но все още смята, че вината е на обкръжението на премиера и в наследството от предишното правителство. В края на мандата на правителството КТ "Подкрепа" става ярък критик на управлението и остава такъв и при следващите правителства на лидера на БСП Сергей Станишев и на лидера на ГЕРБ Бойко Борисов.

Коста Лулчев (9 март 1882 – 31 януари 1965) – деец на умереното социалдемократическо движение. През 1898 г. основава общоработническо дружество "Борец" и влиза в БРСДП. След разцеплението от 1903 г. остава в умереното крило на БРСДП. Има големи заслуги за организационното възстановяване на тази партия след Първата световна война. От 1924 г. става член на ръководството й. Не одобрява преврата от 19 май 1934 г. и се включва в опозиционното движение. След 9 септември 1944 г. участва във възстановяването на БРСДП и я представя в ръководството на ОФ. Поради критичното си отношение към комунистите, през май 1945 г. е отстранен от ръководството на своята партия, но е сред организаторите на новата БРСДП, която става част от опозиционното движение срещу управлението на ОФ. Депутат е в 16–22 ОНС (1913–1931), 6 ВНС (1946–1947). След като опозиционните партии са разтурени, през лятото на 1947 г. той е отстранен от парламента и е принуден да се откаже от политическия живот. През ноември 1948 г. е съден в политически процес заедно с други дейци от БРСДП. Осъден е на 15 години строг тъмничен затвор. Реабилитиран е на 15 януари 1990 г. с решение на 9 НС.

Кръстьо Пастухов (15 октомври 1874 – 25 август 1949 г.) – социалдемократически деец, обявил се против налагането на съветския модел в България. През 1895 г. завършва Юридическия факултет на Софийския университет, след което специализира в Германия (1897–1898). Работи като адвокат във Враца, а от 1923 г. – в София. Включва се в умереното социалдемократическо движение, като от 1903 до 1946 г. е в ръководството на БРСДП. Депутат е в 5 ВНС и в 15–21 ОНС (1911–1927). Става министър на вътрешните работи и народното здраве в правителството на Теодор Теодоров (1919). Одобрява военния преврат от 9 юни 1923 г., но по-късно се дистанцира от управлението на Демократическия сговор. През 1935 г. изпраща писмо до цар Борис III с искане да се възстанови Търновската конституция, заради което е интерниран на о. Св. Анастасия. През 1936 г. влиза в "Петорката" като представител на БРСДП. По време на Втората световна война се обявява против включването на България в нея и се числи към умерената опозиция (1939–1944). Симпатизира на западните съюзници от Антихитлеристката коалиция и се обявява против създаването на нелегалния ОФ. На 7 август 1944 г. заедно с 12 опозиционни дейци изпраща до регентите декларация с искане за коренна промяна на външната политика, сближаване със СССР и създаване на конституционно правителство. След 9 септември 1944 г. отказва

да сътрудничи на новата власт. През януари 1945 г. е отстранен от ръководството на БРСДП, която сътрудничи на ОФ, но през юни с. г. е избран в ЦК на БРСДП (о), която се противопоставя на правителството. През 1946 г. е осъден заради опозиционната си дейност на 5 години затвор. Удушен е в Сливенския затвор. Реабилитиран на 15 януари 1990 г. с решение на 9 НС.

Людмила Живкова (26 юли 1942 – 21 юли 1981 г.) – дъщеря на Т. Живков и ръководителка на държавните културни институции през 70-те години. През 1965 г. завършва Историческия факултет на Софийския университет, а през 1970 г. - история на изкуствата в Москва. Започва работа в Института по балканистика, през 1971 г. защитава дисертация на тема "Англо-турските отношения 1933–1939 г.", а през 1974 г. се хабилитира. Влиза в БКП през 1967 г., а от 1976 г. е вече член на ЦК на БКП и на Политбюро от юли 1979 г. Държавната й кариера започва с назначаването й за заместник-председателка на Комитета за изкуство и култура (КИК) през 1972 г. През 1975 г. става председателка на Съвета на председателите на творческите съюзи. През 1975 г. оглавява КИК с ранг на министър до смъртта си. По нейна инициатива е създадена Международната детска асамблея "Знаме на мира", чиято първа проява е проведена в София през август 1979 г. Обгражда се с видни български интелектуалци и иска да подчертае древния характер и големите постижения на българската култура. Започва широка световна кампания за популяризиране на българската култура във връзка с тържественото честване на 1300-годишнината на българската държава (1981). Увлича се по източните религии и мистицизма. Под нейно ръководство е разработена дългосрочна програма за естетическо възпитание, за издигане ролята на изкуството, за всестранно и хармонично развитие на личността. В рамките на четири програми българите получават възможност да се запознаят с творчеството на личности като Николай Рьорих, Леонардо да Винчи, Владимир Ленин и Константин Кирил Философ. Намеренията й са много амбициозни и изискват огромни средства, но тя и нейните привърженици разчитат на Т. Живков. След като преживява тежка катастрофа, която заедно със строгите диети, отслабва организма й, Л. Живкова умира внезапно в навечерието на тържествените чествания на 1300-годишнината от създаването на българската държава през 1981 г.

Надежда Михайлова (Неински) (родена на 9 август 1962 г.) – изявена политическа фигура от СДС. Родена е в София, завършва испанска гимназия в София и българска филология в СУ "Св. Кл. Охридски". Започва работа

в Съюза на преводачите. След началото на прехода се включва в СДС - по време на предизборната кампания от есента на 1991 г. е директорка на пресцентъра на СДС, а след това става говорителка на първото правителство на СДС на Ф. Димитров (1991–1992). След падането на правителството отново оглавява пресцентъра на СДС до изборите за 37 НС през декември 1994 г. В тези избори е избрана за депутат, а по-късно и за заместник-председателка на СДС, който вече е ръководен от И. Костов. Михайлова се включва в обществените протести срещу управлението на БСП в началото на 1997 г. и става един от символите му. След като на предсрочните избори от април 1997 г. ОДС печели абсолютно мнозинство Н. Михайлова става външен министър в правителството на Костов (1997–2001). Като министър Михайлова развива изключително активна външнополитическа дейност, пътува много, установява близки контакти с много световни политици, но тази политика в значителна степен остава еднопосочна - обърната е само на Запад. Това дава резултат – благодарение и на нейните усилия България получава през 1999 г. покана да започне преговори за присъединяване към Европейския съюз, а през 2001 г. отпада от негативния Шенгенски визов списък. Но същевременно едностранната ориентация създава проблеми в отношенията на България с Русия, с арабските страни и с други държави от Изтока. Надежда Михайлова е избрана за заместник-председателка на Европейската народна партия. След загубата на СДС на изборите от юни 2001 г. тя оглавява ПГ на ОДС, след като отказва да оглави СДС при оставката на И. Костов. Преди 13 конференция на СДС (9–10 март 2002 г.) нейната кандидатура се лансира като бъдещ ръководител на СДС, което предизвиква дискусия сред членовете и симпатизантите. В крайна сметка заради нейната голяма обществена комуникативност и връзките й със световния политически елит, заради по-умерения й тон в политическата борба, тя е избрана за председателка на СДС, като печели състезанието за поста с Екатерина Михайлова с 1009 гласа повече (2374 гласа за Надежда и едва 1365 са Екатерина). Основната й задача е да реформира СДС и отново да го направи привлекателен за българите. Вместо това обаче тя провежда лична неуспешна кампания за кмет на София, където на втория тур е принудена да подкрепи Ст. Софиянски, довежда СДС до разцепление (след излизането на И. Костов) и класира СДС (в коалиция ОДС с ДП, "Гергьовден" и земеделците на Яне Янев) едва на пето място със 7,7% и 20 деп. на изборите от юни 2005 г. След изборите от 2005 г. е заменена начело на СДС от Петър Стоянов на 15 конференция на СДС. През 2009 г. е избрана за евродепутат под новата си фамилия – Неински.

Никола Петков (21 юли 1893 – 23 септември 1947 г.) – деец на земеделското движение. Син е на българския министър-председател от периода 1906–1907 г. Димитър Петков и брат на левия земеделец Петко Д. Петков. И тримата стават жертва на политическия терор в България. Следва в Юридическия факултет на Софийския университет, а завършва право през 1922 г. в Париж. Започва кариерата си като дипломат - секретар е на българската легация в Париж, но след военния преврат от 9 юни 1923 г. е уволнен. През 1923 г. става член на БЗНС. През 1929 г. се завръща от Франция в България и участва в създаването на БЗНС "Пладне" и "Ал. Стамболийски". След преврата от 19 май 1934 г. е в опозиция – включва се в дейността на опозиционното обединение "Петорката" за възстановяване на Търновската конституция. Поддържа връзка с всички крила на земеделското движение, докато през 1938 г. преминава към крилото на д-р Г. М. Димитров (Гемето). Същата година е избран за депутат в 24 ОНС, но заради протестно писмо до цар Борис III му е отнет депутатския мандат и е интерниран. Н. Петков е един от създателите на ОФ и от август 1943 г. е член на ръководството му като представител на БЗНС „Ал. Стамболийски". На 7 август 1944 г. подписва декларация до регентите с искане за излизане от войната и сближение със СССР. Той е противник на въоръжената борба и е един от най-последователните борци за демокрация в България. Отказва да участва в правителството на К. Муравиев и се ангажира с политическата подготовка за свалянето му и завземането на властта от ОФ. Става министър в правителството на К. Георгиев (1944–1945). Член е на българската делегация, която на 28 октомври 1944 г. подписва Примирието с Антихитлеристката коалиция в Москва. През януари 1945 г. е избран за главен секретар на БЗНС, а на 1 конгрес на ОФ през март 1945 г. влиза в ръководството му. На 30 юли 1945 г. напуска правителството и създава опозиционния БЗНС "Н. Петков" в знак на протест срещу ограничената роля на БЗНС в държавното ръководство. Депутат е в 6 ВНС (1946–1947). Бори се за запазване на парламентарната демокрация, заради което е обвинен от комунистите в контрареволюционна дейност. На 9 юни 1947 г. му е отнет депутатският имунитет, арестуван е и на 16 август 1947 г. е осъден по режисиран политически процес на „смърт чрез обесване". Присъдата е изпълнена на 23 септември с. г., въпреки енергичните протести на западната общественост. Реабилитиран е на 15 януари 1990 г. с решение на 9 НС.

Петър Дертлиев (7 май 1916 – 5 ноември 2000 г.) – деец на умереното социалдемократическо движение, осъществява политическа дейност по вре-

ме и на двата български прехода. Роден е в с. Писарево, Ловешко, завършва гимназия в Кюстендил през 1934 г. и медицина в Медицинския факултет на СУ "Св. Кл. Охридски" през 1941 г. От 1941 г. е участъков лекар, от 1943 до 1946 г. е асистент в Медицинския факултет, през 1957–1963 г. завежда отделение в санаториум в Трявна, специализира фтизиатрия. От 1934 г. е член на БСДП. Заедно с умерената социалдемокрация подкрепя промените, започнали на 9 септември 1944 г., но при разцеплението в БРСДП преминава към опозиционната БРСДП. Сред основателите е на Съюза на социалистическата младеж и е член на ЦК на БРСДП (о). Заради опозиционната си дейност през 1946 г. е изпратен в лагер, а през 1948 г. е осъден на 10 години затвор. През 1957 г. излиза от затвора и работи в Трявна, а след 1961 г. се премества да живее в София. Дъщеря му Антоанета е омъжена за канадец от цейлонски произход и живее постоянно в Канада. През 1978 г. д-р Дертлиев заминава при дъщеря си в Канада, където влиза във връзка с българската политическа емиграция. По времето на живковизма д-р Дертлиев поддържа връзки с бившите си съмишленици и това му помага още в началото на българския преход към демокрация след 10 ноември 1989 г. да възстанови и оглави БРСДП. Така, когато на 7 декември 1989 г. се създава СДС, БРСДП (по-късно БСДП) е една от партиите учредителки на опозиционния съюз. Около д-р Дертлиев в СДС се формира групата на „историческите партии", които имат политически опит от борбата с комунистите след 9 септември 1944 г. Той се утвърждава като политик с опит, влияние и способности, заради което през юли 1990 г. парламентарният съюз на СДС в 7 ВНС предлага неговата кандидатура за президент на страната. Д-р Дертлиев обаче не успява да получи необходимото квалифицирано мнозинство и след няколко безплодни гласувания е заменен от председателя на КС на СДС д-р Желю Желев. Като социалдемократ д-р Дертлиев е близък до някои депутати от променящата се БСП, но не получава подкрепата на тази партия заради силните антикомунистически нотки в речта, когато представя платформата си във ВНС. Тази реч плаши умерените депутати в БСП, защото от нея изглежда, че д-р Дертлиев е по-склонен да си припомня обидите от миналото, отколкото да гледа напред. През следващата 1991 г. водачът на БСДП е сред онези депутати от СДС, които заедно с БСП изработват и приемат новата конституция на Република България (12 юли 1991 г.). На парламентарните избори от есента на 1991 г. БСДП на д-р Дертлиев влиза в предизборната коалиция СДС–Център, която получава около 3,4% от гласовете, но те не й достигат, за да прескочи 4% бариера и тя остава извън парламента. През следващи-

те години д-р Дертлиев е неизменно избиран за председател на БСДП, но това довежда до остри вътрешнопартийни борби, разцепления и стопяване на партията. На 31 октомври 1998 г. БСДП се обединява със създадения от бившия синдикалист проф. Кръстьо Петков Обединен блок на труда (ОБТ) в Съюз социалдемокрация (ССД). По-малко от месец след това, на 22 ноември 1998 г., на 43 конгрес на БСДП д-р Дертлиев се оттегля от ръководството на партията и остава само почетен председател. Усилията му са насочени към консолидиране на социалдемократическото пространство и сътрудничество с българските либерали. За изборите за местна власт, проведени на 16–23 октомври 1999 г., формацията на д-р Дертлиев ССД сключва споразумение с Либерално-демократичния съюз (ЛДС) на д-р Желю Желев и с БЕЛ на Александър Томов. През 2000 г. д-р П. Дертлиев участва в опитите за обединяване на българската левица и се сближава с БСП. Благодарение на него БСДП се включва в коалицията около БСП и по този начин влиза в 39 НС, но той не доживява до види това историческо сближение.

Стефан Савов (8 януари 1924 – 8 януари 2000 г.) – политически деец на СДС и Демократическата партия. Произхожда от стар възрожденски род на участници в църковно-националните борби и съратници на Г. Раковски. Дядо му Стефан Савов е бил секретар на Врачанския революционен окръг през 1876 г., а баща му Димитър Савов – министър на финансите в правителството на И. Багрянов, осъден на затвор от "народния съд", а през 1951 г. изпратен в лагера в Белене, където умира. Стефан Савов също е бил в лагери в с. Босна, Богданов дол, Белене. Има висше юридическо образование, но 15 години работи в строителството, а после е преводач от испански - превел е над 30 книги. Макар че не участва в създаването на СДС, той е един от дейците, възстановили ДП и от 1990 г. е неин председател до смъртта си. Избиран е за депутат във всички парламенти от ВНС през 1990 г. до 2000 г. Във ВНС е заместник председател на Комисията по външни отношения, но напуска този пост след като председател на комисията става А. Луканов. В 36 НС (1991–1994) е избран за председател на парламента, на 24 септември 1992 г. е свален от този пост по искане на ДПС. ДП е съставна част от СДС до изборите през декември 1994 г., когато заедно с БЗНС създава нова формация - Народен съюз. Според Савов, ДП е напуснала СДС заради противоречия с Ф. Димитров. Новата парламентарна група на НС влиза в коалиция със СДС, но поддържа добри отношения и с ДПС. През 1996 г. коалицията на С. Савов подкрепя кандидатурата на д-р Желев за президент и губи предварителните избори от 1 юни. На предсрочните парламентарни избори през април

1997 г. Народният съюз вече не се решава да се яви самостоятелно, а влиза в коалиция със СДС под името Обединени демократични сили (ОДС). ДП участва в правителството на Костов, като един от вицепремиерите Веселин Методиев е висш функционер на партията. Стефан Савов е емблематична фигура за СДС, но политическата му кариера показва и трудностите, които срещат новите политически сили.

Трайчо Костов (17 юни 1897 – 17 декември 1949 г.) – деец на комунистическото движение. Завършва ШЗО през 1916 г. и участва в Първата световна война. Записва се в Юридическия факултет на Софийския университет, но не го завършва. Работи като стенограф в парламента (1918–1921). Влиза в младежкото комунистическо движение, а от 1920 г. става член и на БКП. Участва в подготовката на Септемврийското въстание (1923), а от 1924 г. е привлечен и към нелегалния ЦК на БКП. През октомври 1924 г. е арестуван за комунистическа дейност и е осъден на 8 години затвор. Амнистиран е през юли 1929 г., след което заминава за Москва. През 1930 г. става член на ВКП (б) и работи в задграничното ръководство на БКП и в ръководството на Комунистическия интернационал. През 1931 г. се връща в България, където става член на ръководството на БКП. През 1932 г. отново емигрира в СССР, продължава дейността си в Коминтерна и преподава в българската секция на Комунистическата академия. От 1935 г. отново е в България и полага усилия да осъществи идеята на Г. Димитров за изграждане на единен фронт. Участва в списването на в. "Работнически вестник". От 1936 г. е член и на Политбюро на ЦК на БКП. За последен път е в СССР от 1936 до 1938 г., след което окончателно се установява в България. Интерниран е многократно, през 1940 г. преминава в нелегалност, до 1942 г. е секретар на ЦК на БКП и редактор на в. "Работнически вестник". Арестуван е през 1942 г. при големия провал на ЦК на БКП и е осъден на доживотен затвор. След 9 септември 1944 г. в отсъствието на Г. Димитров е основната политическа фигура на БРП (к) като неин политически секретар. Организира политическата кампания срещу противниците на комунистите и играе важна роля в разгрома на опозицията. Заместник министър-председател е в правителствата на Кимон Георгиев и на Георги Димитров, както и председател на правителствения Комитет за стопански и финансови въпроси. Участва в българската делегация, която подписва мирния договор на 10 февруари 1947 г. в Париж. Депутат е в 26 ОНС и 6 ВНС (1945–1949). През април 1949 г. е отстранен от правителството и е назначен за директор на Народната библиотека. По

настояване на Сталин е осъден политически заради антисъветска позиция, защото се е опитал да приложи Закона за държавната тайна и по отношение на съветските "съветници" в България. Става жертва на политически процес, в който е обвинен в антипартийна и шпионска дейност, осъден е на смърт и екзекутиран. Частично е реабилитиран през 1956 г., а през декември 1989 г. получава пълна политическа реабилитация.

Цола Драгойчева (18 август 1898 – 26 май 1993 г.) – най-видната българска деятелка на комунистическото движение. Завършва Висшия педагогически институт в София и работи като учителка, но заради комунистическата си дейност е уволнявана три пъти. Участва в голямата транспортна стачка (1919–1920) и в Септемврийското въстание (1923), след което е задържана във Врачанския затвор. През май 1924 г. е амнистирана, но след осъществения от Военната организация на БКП атентат (април 1925 г.) в катедралната църква "Свети Крал" отново е арестувана и осъдена на смърт. Ражда в затвора и като майка изпълнението на смъртната й присъда е отложено, а през януари 1926 г. тя е заменена с доживотен затвор. През 1932 г. получава амнистия и заминава за СССР. Участва в международното женско движение и в задграничното ръководство на БКП. През 1936 г. се завръща в България, където през 1937 г. е избрана в ръководството на БКП (остава там до 2 февруари 1990 г.). В края на 1940 г. организира т. нар. Соболева акция за сключване на гаранционен пакт със СССР. През 1941 г. става член и на тясното ръководство на БКП (Политбюро). През август 1941 г. е арестувана и изпратена в лагера "Св. Никола", откъдето успява да избяга през ноември с. г. По процеса след големия провал в ръководството на БКП (1942 г.) отново е осъдена на смърт, този път задочно. Поддържа връзките на БКП с югославското съпротивително движение. Участва в подготовката и завземането на властта от ОФ на 9 септември 1944 г. След това до 1948 г. е главен секретар на НК на ОФ и активистка в българското и международното женско движение. Оглавява министерството на пощите, телеграфите и телефоните (1947–1954) в правителствата на Г. Димитров, В. Коларов и В. Червенков. Председателка е на българския Комитет за защита на мира (1949–1952), на Общонародния комитет за българо-съветска дружба (1957–1977). Включена е в състава на Политбюро на ЦК на БКП в периода 1966–1984 г. Депутатка е в 26 ОНС, 6 ВНС, 1–9 НС (1945–1990).

2. НЯКОИ СТАТИСТИЧЕСКИ ДАННИ

2. 1. Територия на България - 110993,6 кв. км.

2. 2. Население според преброяванията (в хил. души).

Година	общо	мъже	жени	градско насел. в %
1946	7029	3517	3512	24,7
1956	7614	3799	3815	33,6
1965	8228	4114	4114	46,5
1975	8728	4358	4370	58
1985	8949	4433	4516	64,8
1992	8487	4171	4316	67,2
1999	8190,9	3991	4199,7	68,1
2001	7929	3863	4066	69
2004	7761	3767	3993	70
2009	7563	3659	3904	71,4

2. 3. Раждаемост, смъртност, естествен прираст на 1000 човека.

Година	раждаемост	смъртност	ест. прираст
1939	21,4	13,4	8
1944	21,9	13,7	8,2
1945	24	14,9	9,1
1950	25,1	10,2	14,9
1955	20	9	11
1980	14,5	11,1	3,4
1985	13,3	12	1,3
1987	13	12	1
1988	13	11,9	1,1
1989	12,6	11,8	0,8
1990	12,1	12,5	-0,4
1991	11,1	12,8	-1,7
1993	10	12,9	-2,9
1995	8,6	13,6	-5
1997	7,7	14,7	-7
1999	8,8	13,6	-4,8
2000	9	14,1	-5,1
2004	9	14,2	-5,2
2008	10,2	14,5	-4,3

2. 4. Потребление.

Потребление на основни хранителни продукти.

	хляб (кг.)	месо (кг.)	мляко (л.)
1980	216	61,2	169
1985	194	72,5	193
1987	196,4	74	195
1988	196,4	75,2	192
1989	198,7	77,8	189
1990	36,5	121,2	
1991	26,2	102,6	
1992	31,4	78,3	
1993	30,2	70,5	
1994	156,1	25,8	70,7
1995	155,5	25,3	62,3
1996	145,6	24,9	60,9
1997	141,7	17,3	50,2
1998	146,3	22,6	55,5
1999	144,1	24,9	57,8
2001	133,1	20,9	49,6
2002	130,2	22,7	51,6
2004	126,6	24,2	50,1
2008	109,2	28,3	45,7

Структура на общия разход на домакинствата по групи разходи в %.

	1994	1995	1996	1997	1999	2001	2004	2008
общо	100	100	100	100	100	100	100	100
храна	45	46,3	48,2	54,4	44	44,9	39,3	36,6
спиртни напитки	2	1,8	1,8	1,7	общо	общо	общо	
тютюнев иизделия	2,4	2,2	2,1	1,6	4,1	3,7	4,2	4,4
облекло,обувки	7,4	7,8	6,5	5,8	5,2	3,6	3,4	3,5
жилище	4,1	3,7	3,4	2,6	3,3	2,9	3,2	общо
енергия	4,3	4,5	6,7	7	11,9	12,1	13,8	13,6
образ.исвоб.вр.	3	3,2	2,5	1,7	3,3	3,2	3,5	3,7
транспорт	8	7,1	7,6	5,5	5,7	5,3	5,3	6,9
дом.стопанство	4,4	4	3,7	3,9	3,1	3,1	2,4	1,6

Средногодишни индекси на потребителските цени в %.

1995 = 100	
1996	221.6
1997	2567
1998	3046,4
1999	3124,8
2000	3447,1
2001	3700,8
2004	4254,2

Основни уреди за домашния бит.

Година	1980	1985	1987	1988	1989
радиоапарати	88	97	94	95	95 на сто жители
телевизори	75	93	97	100	101 на сто дом.
Хладилници	76	94	94	96	98 на сто дом.
телефони	24	42	47	52	55
леки коли	29	37	40	2	

За периода след 1989 г. в Статистическите справочници такива данни не се дават.

2. 5. Промишленост.

Обща промишлена продукция по групи и форми в млн. лв. по съпоставими цени от 1956 г.

година	**1939**	**1948**	**1950**	**1953**	**1955**	**1956**
общо	3943	7987	12191	19430	23142	25584
ср. за произв.	891	2932	4653	8249	10526	12289
ср. за потребл.	3052	5055	7538	11181	16276	14295
републ. пром.	„	5566	8563	13623	16276	19588
ср. за произв.	„	2670	4220	7458	9575	11143
ср. за потребл.	„	2896	4343	6165	6701	8445
местна пром.	„	745	1450	2438	2520	1919
ср. за произв.	-	74	136	223	276	335
ср. за потребл.	„	671	1314	2215	2244	1584
коопер. пром.	„	717	1391	2127	2586	3077
ср. за произв.	-	42	64	181	139	261
ср. за потребл.	„	675	1327	1946	2447	2816
др. помощна пром.	-	298	478	948	1084	1394
ср. за произв.	-	146	233	385	536	550

ср. за потр.	-	152	245	563	548	844
частна пром.	-	661	309	294	676	606
ср. за произв.	-	-	-	2	-	-
ср. за потребл.	-	661	309	292	676	606

Относителен дял на промишлената продукция в млн. лв. по съпоставителни цени от 1956 г.

година	**1939**	**1948**	**1950**	**1953**	**1955**	**1956**
общо	3943	7987	12191	19430	23142	26584
държавен	„	6477	8514	16568	19316	22297
кооп.	„	849	1603	2568	3150	3681
частен	„	661	309	294	676	606

Обща продукция на държавната промишленост по отрасли в млн. лв. по съпоставителни цени от 1956 г.

година	**1948**	**1950**	**1953**	**1955**	**1956**
общо	7028	11404	18188	21382	24584
електро и топлоен.	149	201	429	569	653
топливна	333	452	627	925	1065
добив на черни метали	7	33	91	176	246
добив на цветни метали	188	345	697	956	1059
машиностр. и металообр.	359	886	1725	2318	2686
минно-химическа	-	-	15	25	31
химическа	69	141	356	539	675
каучукова	86	179	196	257	317
строит. мат.	170	318	613	680	741
стъкло и порцелан	39	69	131	155	186
дърводоб и обработка	832	1078	1043	1767	1749
целулозно-книжна	121	194	221	308	321
текстил	1138	1715	2837	3310	3790
шивашка	215	380	906	1072	1234
кожарска и обувна	197	424	668	537	588
сапуни и парфюмерия	9	15	23	3	4
хранително-вкусова	2987	4783	6914	7305	8703
полиграфия и култура	112	145	194	238	261
други	20	46	142	242	275

Относителен дял на индустриалната продукция в %.

Година	**1996**		**1997**		**1998**	
обществена	частна	общ.	частна	общ.	частна	общ.
общо	82,1	17,9	67,5	32,5	64,3	35,7
добивна	96,7	3,3	94,4	5,6	93,6	6,4
преработв.	83,1	16,9	63,8	36,2	59,6	40,4
електроенергия, газ и вода	99,9	0,1	100	0	99,9	0,1
строителство	43,6	56,4	36,8	63,2	44	56

Индекси на произведената продукция през 1997 г. в процент от 1996 г.

общо	89,8
добивна	89,8
преработваща	89,7
ел. енерг., газ и вода	105,9
строителство	72,4

Индекси на произведената продукция през 1998 г. в процент от 1997 г.

общо	86,6
добивна пром.	95,9
прераб. пром.	83,6
ел. енерг., газ и вода	110,1
строителство	84,5

Индекси на произведената продукция през 2000 г. в процент от 1999 г.

общо	102,6
добивна пром.	95,9
прераб. пром.	105,2
ел. енерг., газ и вода	112,3
строителство	83,2

Индекси на произведената продукция през 2005 г. в процент от 2004 г.

общо	110
добивна пром.	104,1
прер. пром.	112,1
ел. енерг., газ и вода	98,2

Индекси на произведената продукция през 2008 г. в процент от 2007 г.

общо	102,7
добивна пром.	98,1
прер. пром.	103,1
ел. енерг., газ и вода	101,4

2. 6. Селско стопанство.

Обща продукция на селското стопанство по отрасли. в млн. лв. по съпоставителни цени от 1955 г.

години	**1939**	**1948**	**1950**	**1953**	**1955**	**1956**
общо	11947	12226	10060	14270	13701	12792
растен.	7878	7894	6562	9907	8975	8160
зърн. култури	3198	2621	2454	3376	3545	2770
техн. култ.	821	945	892	1345	1323	1012
зеленчуци	585	822	654	1167	1120	1132
фуражни култ.	530	823	404	1075	876	769
плодове	1702	1759	1308	1727	1081	1495
други	1042	834	850	1217	1030	982
животновъдство	4069	4422	3498	4363	4726	4632

Обща продукция на селското стопанство по сектори в млн. лв. по съпоставими цени от 1955 г.

години	общо	държ. сектор	ТКЗС	помощни	частни стоп.
1952	11760	847	4590	1962	4361
1953	14270	721	6216	2357	4976
1954	12422	753	5242	1984	4443
1955	13701	794	5837	2229	4841
1956	12792	719	6918	2439	2716
Растениевъдство.					
1952	7446	471	3593	678	2704
1953	9907	440	5041	1007	3419
1954	8011	369	4040	838	2764
1955	8975	388	4508	942	3137
1956	8160	350	5421	1077	1312
Животновъдство.					
1952	4314	376	997	1284	1657
1953	4363	281	1175	1350	1557
1954	4411	384	1202	1146	1679
1955	4726	406	1329	1287	1704
1956	4632	369	1497	1362	1404

Обработваема земя по категории стопанства в хил. дка.

Години	1952	1953	1954	1955	1956
общо	48058	47871	47992	47871	47864
ДЗС	2034	2154	2437	2882	3095
ТКЗС	23184	23620	23374	23459	31298
лични стоп.	1939	1942	2097	2164	3316
частни стоп.	19352	18115	18029	17316	8724
други	1549	2040	2055	2050	1431

Обработваема земя в хил. дка.

1980	1985	1986	1987	1989	1995	1998	2001	2004	2008
40352	39719	39658	40077	46500	46935	46207	33504	32627	30605

Общ брой селскостопански животни в хил.

Години	1939	1950	1955	1981	1989	1995	2001	2002	2004	2008
Говеда	1532	1664	1907	1796	1613	638	640	691,2	671,6	564,9
Биволи	329	283	260	48	24	18	8	7,5	8	9,2
Свине	807	818	1316	3808	4119	1986	1144	996,5	931,4	783,6
Овце	10262	7820	7802	10433	8609	3398	2286	1728,4	1692,5	1475
Коне	593	498	468	121						
Птици	-	9708	13611	41636	41895	19126	14991	-	-	17549
пчелни сем.	-	201	256	619	634	248	349			

2. 7. Валутен курс и лихвени проценти на БНБ - 1996–2000 г.

Валутен курс и лихвени проценти на БНБ - 1996-1998 г.

Месеци	валутен курс левове за 1 щатски долар				основен лихвен процент			
	1996	1997	1998	2004	1996	1997	1998	2004
януари	73,878	1021,9	1809,2	1,57	34	198	6,07	2,5
февруари	76,069	2045,5	1820,2	1,57	42	198	5,53	2,4
март	78,828	1588,7	1834,0	1,60	49	216	5,32	2,6
април	89,418	1467,8	1798,0	1,64	67	74,4	5,37	2,6
май	147,04	1568,1	1782,4	1,60	108	43	5,12	3,8
юни	155,46	1718,6	1810,2	1,60	108	10,1	5,2	2,4
юли	187,14	1843,8	1769,0	1,62	108	5,4	5,2	2,4
август	201,99	1809,0	1791,8	1,61	108	5,96	5,12	2,4
септ.	229,98	1762,8	1673,2	1,57	300	6	5	2,4
окт.	239,63	1719,0	1647,5	1,53	240	4,87	5,28	2,4
ноем.	349,86	1767,0	1702,6	1,47	180	5,9	5,12	2,4
дек.	487,35	1776,5	1675,1	1,43	180	6,65	5	2,4

2. 8. Брутен вътрешен продукт на глава от населението – в долари по цени и курс за съответната година.

Година	1991	1993	1995	1996	1997	1999	2002	2004	2008
	943	1276	1559	1189	1227	1510	1978	3101	6548

2. 9. Средна работна заплата – в лв.

Година	1996	1997	1999	2001	2003	2005	2007	2009
Общо	13247	12791	205	247	284	317	430	587
Общ. сектор	14391	141640	221	296	342,5	439	521,5	707
Частен	9528	102222	183	215	248	281	397	543

През 1999 г. е извършена деноминация на 1000:1 лв.

2. 10. Макроикономически показатели.

Година	1996	1997	2000	2001	2002	2004	2008
Външен дълг (в % от БВП)	98	96,2	86,2	73,3	64,4		
платеж. баланс (в млн. долари)	-724	1,205	137	398	143		
текуща сметка (в млн. долари)	-56	367	-791	-878	-826	-1813,2	-16887
текуща сметка (в % от БВП)	1,7	10,3	-5,9	-6,5	-6,8	-7,3	4,2
търговски баланс (в млн. долари)	122	321	-1175	-1565	-1757	-5181	-11370
износ (в млн. долари)	4689	4809	4825	5009	5421	19271	30180

внос (в млн. долари)	4568	4488	6000	6665	7178	24452	41550
преки чужд. инвестиции (в млн. долари)	256	636	1001	651	800	5032	6163 (в евро)

2. 11. Българи и етнически малцинства в България по данни от преброяванията

Националност	**1956 г.**		**1992 г.**		**2002 г.**
Брой	**брой**	**%**	**брой**	**%**	
Българи	6 506 541	85,46	7 271 185	85,68	6 655 210
Турци	656 025	8,62	800 052	9,44	746 664
Роми	197 865	2,60	313 396	3,41	370 908
Арменци	21 954	0,28	13 677	0,17	10 832
Евреи	6 027	0,08	3 461	0,04	1 363
Сърби	484	0,01	418	0,01	
Чехи	1 199	0,02	588	0,01	
Руснаци	10 551	0,14	17 139	0,20	15 595
"Македонци"	187 789	2,46	-	-	5 071
Гърци	7 437	0,10	4 930	0,05	3 408
Албанци	1 105	0,02	3 197	0,03	278
Унгарци	671	0,01	343	0,01	
Татари	5 993	0,08	4 515	0,05	1 803
Румънци	3 749	0,04	2 491	0,02	1 088
Германци	747	0,01	879	0,01	
Каракачани	2 085	0,03	5 144	0,06	4 107
Власи	487	0,01	5 159	0,06	10 566
Други	3 000	0,04	40 743	0,48	189 414

Данните са от: Статистически годишник 1956; Статистически справочник 1988 - 2009; НСИ. Резултати от преброяването на населението Т. 1, С., 1994.

3. ХРОНИКА НА ВАЖНИ СЪБИТИЯ

1 септември 1939 г. – нападение на Германия срещу Полша.

15 септември 1939 г. – България обявява неутралитет.

октомври 1939 г. – цар Борис III разпуска 24 ОНС.

декември 1939 – януари 1940 г. - в неделните дни се провеждат избори за 25 ОНС.

15 февруари 1940 г. – съставен е кабинет начело с проф. Б. Филов.

21 март 1940 г. – нов пълномощен министър на САЩ в София Джордж Ърл.

април 1940 г. – приет е закон за гражданска мобилизация и се създава Дирекция за гражданска мобилизация.

19 юни 1940 г. – в София е подписана българо-германска културна спогодба.

27 юли 1940 г. – на среща в Залцбург премиерът Филов иска от фюрера А. Хитлер помощ за връщане на Южна Добруджа.

19 август 1940 г. – в Крайова, Румъния, започват преговори за Южна Добруджа.

7 септември 1940 г. – подписана е Крайовската спогодба, която връща на България Южна Добруджа.

21 септември 1940 г. – българската армия навлиза в Южна Добруджа.

16 октомври 1940 г. – Германия кани България в Тристранния пакт, създаден на 27 септември.

17 октомври 1940 г. – Мусолини сондира възможността за българско участие в подготвяната агресия срещу Гърция.

21 октомври 1940 г. – с писмо цар Борис III отказва членство в Тристранния пакт.

17 ноември 1940 г. – в лична среща Хитлер отново кани цар Борис III да се присъедини към Пакта.

24 ноември 1940 г. – в София пристига Аркадий Соболев, за да предложи на България сключване на българо-съветски пакт.

ноември 1940 г. – въведена е купонна система.

24 декември 1940 г. – приет е антисемитски Закон за защита на нацията.

29 декември 1940 г. – приет е Закон за организиране на българската младеж, създава се организацията "Бранник".

3–4 януари 1941 г. – премиерът Б. Филов се среща в Залцбург с германския външен министър Йоахим фон Рибентроп и дава принципно съгласие за присъединяване към Тристранния пакт.

20 януари 1941 г. – правителството одобрява присъединяването към Пакта.

21–22 януари 1941 г. – неофициалният американски пратеник полк. Уилям Донован се среща с цар Борис III и премиера Б. Филов.

1 февруари 1941 г. – подписана е българо-германска спогодба „Нойбахер".

2 февруари 1941 г. – българският Генерален щаб и Щабът на 12 германска армия подписват протокол за задачите на българската армия във връзка с германското нападение срещу Гърция.

17 февруари 1941 г. – подписана е българо-турска декларация за ненападение.

1 март 1941 г. – премиерът Филов подписва във Виена Тристранния пакт.

4 март 1941 г. – Великобритания скъсва дипломатически отношения с България, а САЩ блокират българските авоари.

5 април 1941 г. – създава се Дирекция на националната пропаганда към МС.

6 април 1941 г. - югославски и британски самолети бомбардират Кюстендил, София и още 23 населени места.

15 април 1941 г. – България скъсва дипломатически отношения с Югославия.

19 април 1941 г. – 5 армия започва настъпление към Вардарска Македония.

20 април 1941 г. – 2 армия влиза в Западна Тракия.

23 април 1941 г. – Гърция скъсва дипломатически отношения с България.

25 април 1941 г. – Светият синод възстановява българските епархии в Западна Тракия и Източна Македония.

3 май 1941 г. – създава се нова административна единица – Беломорска област с център Ксанти.

24 юни 1941 г. – ЦК на БРП по указание на Коминтерна призовава да се организира въоръжена антихитлеристка съпротива.

26 юни 1941 г. – създадена е първата партизанска чета на Иван Козарев и Никола Папапунов.

юни 1941 г. – започва да предава Радио Свободна и независима България, организирано от д-р Г. М. Димитров с подкрепата на британските служби.

23 юли 1941 г. – от Москва започва да предава Радиостанция "Христо Ботев".

28/29 септември 1941 г. – избухва Драмското въстание, продължило до 5 ноември.

13 декември 1941 г. – 25 ОНС обявява война на САЩ и Великобритания.

5 юни 1942 г. – САЩ обявяват война на България.

17 юли 1942 г. – по радиостанция „Христо Ботев" е оповестена Програмата на ОФ.

29 август 1942 г. – правителството приема Наредба за „уреждане" на еврейския въпрос.

септември–октомври 1942 г. – закрити са американските училища.

22 февруари 1943 г. – Александър Белев от Комисарството по еврейските въпроси подписва с Теодор Данекер спогодба за депортиране на 20 хил. евреи от новоприсъединените територии.

4–29 март 1943 г. – евреите от Беломорието и Македония са депортирани в германските концлагери.

17 март 1943 г. – подпредседателят на 25 ОНС организира подписка против депортирането на българските евреи.

март–април 1943 г. – първи неофициални американски сондажи за излизане на България от войната.

2 април 1943 г. – Светият синод протестира срещу депортирането на евреите.

10 април 1943 г. – създадена е Камара на народната култура, в която задължително членуват организациите на художниците, музикантите, артистите, публицистите и учените.

28 август 1943 г. – умира цар Борис III.

август 1943 г. – американските разузнавателни служби разработват план за откъсване на България от Пакта.

1 септември 1943 г. – Никола Мушанов и още 8 представители на легалната опозиция настояват регентите да бъдат избрани от ВНС.

8 септември 1943 г. – 25 ОНС избира Регентски съвет.

14 септември 1943 г. – съставено е правителството на Добри Божилов.

20–24 ноември 1943 г. – англо-американската авиация бомбардира Скопие и Ниш.

ноември – декември 1943 г. – на срещата на Голямата тройка в Техеран е решено вторият фронт да не се открива на Балканите, а България да се бомбардира, за да скъса с Германия.

30 декември 1943 г. – обнародван е Закон за периодичния печат.

януари 1944 г. – създадена е жандармерия като военно-полицейска организация за борба с партизанското движение.

10 януари 1944 г. – бомбардировка на София, в която загиват 750 души, а 300 хил. напускат града.

февруари 1944 г. – правителството се обръща към САЩ с молба за преговори за примирие и спиране на бомбардировките.

24 март 1944 г. – 10 депутати от опозицията в 25 ОНС отправят запитване по външната политика.

1 юни 1944 г. – съставено е правителство на Иван Багрянов.

28 юни 1944 г. – правителството закрива Дирекция на националната пропаганда.

6 август 1944 г. – Стойчо Мошанов е изпратен в Турция да преговаря за примирие с британците.

7 август 1944 г. – легалната опозиция и ОФ правят декларация за промяна на външната политика.

20 август 1944 г. – от Москва Г. Димитров нарежда БРП да се бори за самостоятелно правителство на ОФ.

26 август 1944 г. – БРП издава Окръжно № 4, с което призовава към поемане на властта от ОФ.

26 август 1944 г. – България отново обявява неутралитет и иска разоръжаването на германските части, започват сондажи за създаване на нов кабинет.

29 август 1944 г. – издадена е заповед за изтегляне на българските войски от Македония.

2 септември 1944 г. – съставено е правителство на легалната опозиция с премиер К. Муравиев.

4 септември 1944 г. – в 6 ч. сутринта германски части пленяват Щаба на българския корпус в Нишка баня.

4 септември 1944 г. – премиерът Муравиев прочита официална декларация за "пълен и безупречен неутралитет".

5 септември 1944 г. – в 19 ч. СССР обявява война на България. В 22 ч и 45 минути българското правителство скъсва дипломатически отношения с Германия и иска примирие от СССР.

6 септември 1944 г. – правителството решава да обяви война на Германия, но от 18 ч. на 8 септември.

8 септември 1944 г. – Богдан Филов подава оставка като регент.

9 септември 1944 г. – ОФ, съставен от 10 комунисти, леви земеделци, социалдемократи и ПК "Звено", овладява властта и съставя коалиционно правителство на Кимон Георгиев.

10 септември 1944 г. – постановление на Министерския съвет за създаване на Народна милиция.

12 септември 1944 г. – постановление на Министерския съвет за задържане на всички министри от кабинетите през периода от 1 януари 1941 до 9 септември 1944 г. и на всички народни представители от 25 ОНС.

15 септември 1944 г. – 52 писатели с различна партийна принадлежност със специален „Апел" призовават хората на интелектуалния труд да подкрепят новата власт.

17 септември 1944 г. – Кимон Георгиев чете на митинг програмата на първото правителство на ОФ.

18 септември 1944 г. – в "Държавен вестник" е обявено военно положение в страната.

23 септември 1944 г. – д-р Г. М. Димитров, лидер на БЗНС "Пладне", се завръща в България след близо 4-годишна емиграция.

30 септември 1944 г. – Министерският съвет единодушно приема "Наредба-закон за съдене от Народен съд виновниците за въвличане на България в световната война срещу съюзените народи и за злодеянията, свързани с нея".

септември 1944 – май 1945 г. – България взима участие в заключителния етап на войната срещу Германия.

1 октомври 1944 г. – национална конференция на "Звено", на която политическият кръг се преобразува в партия Народен съюз "Звено", а за председател на ЦК е избран Кимон Георгиев.

3 октомври 1944 г. – регентите одобряват приетата на 30 септември 1944 г. от правителството "Наредба-закон за съдене на виновниците за въвличане на България във Втората световна война срещу съюзените народи и за злодеянията, свързани с нея".

5 октомври 1944 г. – в Крайова е подписано споразумение с Тито за участие на български войски във военни действия срещу Германия на югославска територия.

10 октомври 1944 г. – приета е наредба-закон за разтуряне на организацията на българската младеж "Бранник".

11 октомври 1944 г. – българското правителство получава нареждане от Антихитлеристката коалиция за изтегляне в 15-дневен срок на българските войски от Беломорието.

14 октомври 1944 г. – Светия Синод изпраща писмо до министър-председателя Кимон Георгиев, в което го уверява в благосклонното отношение на Българската църква към политиката на ОФ.

14–15 октомври 1944 г. – национална конференция на БЗНС, на която за главен секретар е избран д-р Г. М. Димитров.

16 октомври 1944 г. – наредби-закони за изравняване правата на двата пола.

20 октомври 1944 г. – Министерският съвет приема наредба-закон за прочистване на учителския и преподавателския персонал в основните и средните училища, университета и висшите училища и академии.

28 октомври 1944 г. – в Москва е подписано Съглашение за примирие между България и Съюзените народи.

20 декември 1944 г. – започват първите два процеса от "Народния съд" - срещу министрите във военните правителства, регентите, дворцовите съветници и депутати от 25 ОНС.

23 ноември 1944 г. – Министерският съвет приема по доклад на военния министър Дамян Велчев "четвърто постановление", което предвижда да бъдат освобож-

давани от наказателно преследване военни, подсъдими по "Народния съд", ако имат активно участие във войната срещу Германия.

ноември 1944 г. – България и Югославия си разменят проекти за създаване на южнославянска федерация.

ноември 1944 г. – със заповед на МВР са разтурени като "фашистки" двустранните българо-унгарски, италиански, германски и японски стопански, научни и културни сдружения и организации.

20 декември 1944 г. – с Наредба-закон на правителството се създават "трудово-възпитателни общежития" (лагери) за „политически опасни лица".

17 януари 1945 г. – Политбюро на БРП (к) набелязва мерки за „оказване помощ на здравите отечественофронтовски сили" в БЗНС.

18–20 януари 1945 г. – на заседание на Върховния съюзен съвет на БЗНС д-р Г. М. Димитров под натиска на съветската страна в СКК и на БРП (к) подава оставка от поста главен секретар на БЗНС. На този пост е избран Никола Пстков.

21 януари 1945 г. – в катедралната църква "Св. София" в столицата Народно-църковен събор избира софийския митрополит Стефан за Български екзарх.

26 януари 1945 г. – Министерският съвет приема единодушно наредба-закон за защита на народната власт.

януари 1945 г. – вероучението се отменя като учебен предмет в програмата на училищата.

края на януари 1945 г. – под натиска на левицата в БРСДП Кръстю Пастухов е отстранен от ръководството на партията, а главен секретар става Коста Лулчев.

1 февруари 1945 г. – изпълнени са смъртните присъди срещу осъдените по първите два процеса на "Народния съд".

12 февруари 1945 г. – Министерският съвет приема наредба-закон за правописна реформа на българския език.

3–5 март 1945 г. – в София се провежда Славянски събор.

14 март 1945 г. – подписана е търговска спогодба между България и СССР.

13 април 1945 г. – Министерският съвет приема наредба-закон за трудово-кооперативните земеделски стопанства (ТКЗС).

10 май 1945 г. – наредба-закон за създаване на Върховен стопански съвет (ВСС) при Министерския съвет

12 май 1945 г. – наредба-закон за гражданския брак.

23 май 1945 г. – д-р Г. М. Димитров, който от един месец е поставен под домашен арест, избягва и се укрива в резиденцията на американския политически представител Мейнард Барнс.

1 юни 1945 г. – приета е наредба-закон за подпомагане на борците против фашизма и техните семейства.

12 юни 1945 г. – Никола Петков, обявил се против новото ръководство на БЗНС, в което преобладават левите земеделци, е освободен от поста главен секретар.

17 юни 1945 г. – в София тържествено са посрещнати частите на Първа българска армия, участвала във войната срещу Германия.

24–27 юни 1945 г. - първи конгрес на Българския народен женски съюз.

5–7 август 1945 г. – 37 конгрес на БРСДП, организиран от привържениците на единодействието с комунистите в ОФ.

14 август 1945 г. – възстановени са дипломатическите отношения със СССР.

16 август 1945 г. – Никола Пстков и други опозиционни лидери оттеглят кандидатурите си от предстоящите избори, а четирима министри напускат кабинета.

26 август 1945 г. – насрочени са първите парламентарни избори след войната, отложени ден преди провеждането им.

1 септември 1945 г. – в Пловдив е основан Държавен симфоничен оркестър.

5 септември 1945 г. – д-р Г. М. Димитров получава разрешение да напусне страната и да замине за Италия и оттам – за САЩ.

7 септември 1945 г. – легализирани са опозиционните партии.

9 септември 1945 г. – за първи път се чества като "Ден на свободата" – официален празник и неприсъствен ден.

21 септември 1945 г. – Радикалната партия приема програмата на ОФ и влиза в коалицията.

28 септември 1945 г. – публикувана е Стопанска декларация на БРП (к), която определя основните насоки за икономическо развитие.

16 октомври 1945 г. – "лоялната опозиция" – БЗНС–Н. Петков и БРСДП (о), се отказва от участие в изборите за 26 ОНС и призовава избирателите си да ги бойкотират. Демократическата партия и Радикалната партия (обединена) също отказват да участват в изборите.

17 октомври 1945 г. – узаконена е Демократическата партия.

4 ноември 1945 г. – ръководителят на БРП (к) Георги Димитров се завръща от Москва в България след 22 години емиграция.

8 ноември 1945 г. – решение на Министерския съвет за отмяна на военното положение.

11 ноември 1945 г. – обявено е обединението на БЗНС–Н. Петков и земеделците от групата на "Врабча–1".

18 ноември 1945 г. – избори за 26 ОНС, бойкотирани от опозицията.

15 декември 1945 г. – открито е 26 ОНС. За негов председател е избран Васил Коларов от БРП (к).

15 декември 1945 г. – подписана е спогодба със СССР за съветска доставка на зърнени храни в България.

29–30 декември 1945 г. – 26 конгрес на БЗНС. За главен секретар е избран Александър Оббов.

28 януари 1946 г. – в Русе е открито Висше техническо училище.

22 февруари 1946 г. – меморандум на правителството на САЩ с настояване в българския кабинет да бъдат включени след преговори и на взаимноприемлива основа представители на опозицията.

8 март 1946 г. – 26 ОНС приема закон за конфискуване на придобитите чрез спекула и по незаконен начин имоти.

12 март 1946 г. – закон за трудовата поземлена собственост (аграрна реформа).

31 март 1946 г. – второ правителство на Кимон Георгиев.

1 април 1946 г. – във Варна е създаден Държавен симфоничен оркестър.

7 април 1946 г. – в Бургас е открита художествена галерия.

19 април 1946 г. – 26 ОНС приема изменения в закона за печата, с които се предвиждат санкции против изданията, увреждащи националните интереси на страната.

27 април 1946 г. – подписана е търговска спогодба със СССР.

23–24 май 1946 г. – учредителна конференция на Съюза на българо-съветските дружества.

29 май 1946 г. – започва съдебен процес срещу д-р Г. М. Димитров (който се намира в чужбина) и още 16 подсъдими, главно от Земеделския младежки съюз.

6 юни 1946 г. – започва съдебен процес срещу лидера на БРСДП (о) 72-годишния Кръстю Пастухов.

27 юни 1946 г. – одържавени са 11 чуждестранни и 19 български застрахователни дружества. Създава се Държавният застрахователен институт (ДЗИ).

5 август 1946 г. – на прохода Хаинбоаз започват работа 2 хил. младежи от първата национална младежка строителна бригада "Г. Димитров".

5–15 август 1946 г. – съдебен процес срещу Тайната военна организация "Цар Крум" със седем подсъдими.

7–13 август 1946 г. – съдебен процес срещу главния редактор на в. "Свободен народ" – орган на БРСДП (о), Цвети Иванов.

8 август 1946 г. – приет е закон за трудово мобилизиране на безделници и празноскитащи.

9–10 август 1946 г. – 10 пленум на ЦК на БРП (к) взема мерки за даване "културна автономия" на Пиринския край.

17–24 август 1946 г. – съдебен процес срещу ВМРО с 22 обвиняеми.

31 август 1946 г. – публикуван е закон за здравна защита на майчинството и детството.

8 септември 1946 г. – референдум за ликвидиране на монархията и за "народна република".

15 септември 1946 г. – България е обявена за народна република.

27 октомври 1946 г. – избори за 6 Велико народно събрание.

23 ноември 1946 г. – съставено е трето ОФ правителство с министър-председател Георги Димитров.

22 януари–12 февруари 1947 г. – съдебен процес срещу нелегалната военна организация "Неутрален офицер".

1–4 февруари 1947 г. – първа национална конференция на ТКЗС.

10 февруари 1947 г. – в Париж е подписан мирният договор с България.

11 февруари 1947 г. – възстановени са дипломатическите отношения с Великобритания.

10–16 март 1946 г. – парична реформа (обмяна), при която намиращите се у гражданите пари до 2 хил. лв. се обменят 1 : 1, а всички средства над тази сума - в съотношение 4 : 1.

1 април 1947 г. – двегодишен държавен план за възстановяване и развитие на народното стопанство през 1947–1948 г.

15 април 1947 г. – в София е създадена Българска народна филхармония (от 1949 г. Софийска държавна филхармония).

18 април 1947 г. – намаляване на цените.

29 април 1947 г. – спрени са опозиционните вестници.

5 юни 1947 г. – Никола Петков е арестуван в Народното събрание.

27 юни 1947 г. – с постановление на Министерския съвет се отнемат близо 2/3 от земите на манастирите в страната.

8 юли 1947 г. – отказ на българското правителство от участие в „плана Маршал".

18 юли 1947 г. – въвежда се държавен спиртен монопол.

26 юли 1947 г. – България се обръща към ООН с молба да бъде приета за член на организацията.

27 юли–3 август 1947 г. – при посещение на Георги Димитров в Блед, Югославия, Димитров и Тито обсъждат договор за приятелство, сътрудничество и взаимопомощ между двете страни.

5 август 1947 г. – започва съдебният процес срещу Никола Петков.

16 август 1947 г. – произнесена е смъртната присъда срещу Н. Петков.

26 август 1947 г. – БЗНС–"Никола Петков" е забранена.

2 септември 1947 г. – основан е Димитровград.

15 септември 1947 г. – мирният договор влиза в сила.

27 септември 1947 г. – постановление на МС за създаване на Държавни земеделски стопанства (ДЗС)

22–28 септември 1947 г. – делегация на БРП (к) участва в създаването на Коминформбюро на 9 европейски компартии в Полша.

23 септември 1947 г. – земеделският водач Никола Пстков е екзекутиран като "предател" след показен политически процес.

1 октомври 1947 г. – възстановени са дипломатическите отношсния със САЩ.

5–7 октомври 1947 г. – 38 конгрес на БРСДП изразява готовността си да вземе активно участие в "по-нататъшното утвърждаване на ОФ власт".

26–28 октомври 1948 г. – учредителен конгрес на Съюза на борците против фашизма.

30 октомври 1947 г. – създава си единен съюз на демократичната младеж.

4 декември 1947 г. – 6 ВНС приема Конституция на Народна република България.

декември 1947 г. – съветските войски, разположени от септември 1944 г., напускат територията на България.

21–22 декември 1947 г. – младежките структури на политическите партии - РМС, ЗМС, ССМ, МНС "Звено", създават единен Съюз на народната младеж и приемат неговия устав.

23 декември 1947 г. – закон за национализация на индустриални и минни предприятия.

26 декември 1947 г. – извършена е национализация на банковото дело. От 31-а остават само две държавни банки.

1 януари 1948 г. – създадена е Българска инвестиционна банка - специализиран банков институт за финансиране на капиталните вложения. От 1 януари 1967 г. БИБ се влива в БНБ.

1 януари 1948 г. – създаден е Централният куклен театър.

3 януари 1948 г. – националната конференция на НС "Звено" декларира пълна подкрепа на курса към "изграждане на социализма".

21 януари 1948 г. – основано е Дружество за ООН в България с председател акад. Георги Наджаков.

22 януари 1948 г. – публикуван е Закон физическата култура и спорта.

25–26 януари 1948 г. – Висшият партиен съвет на БРСДП подкрепя курса към "изграждане на социализма" и за вливане в БРП (к).

януари 1948 г. – създадена Държавна планова комисия.

2–3 февруари 1948 г. – 2 конгрес на ОФ превръща ОФ от партийна коалиция в единна обществено-политическа организация.

17 февруари 1948 г. – ВНС приема закон за народните съвети.

18 февруари 1948 г. – приет е закон за принудително изкупуване на едрия селскостопански инвентар.

5 март 1948 г. – ВНС приема закон за национализиране на едрата градска недвижима собственост.

6 март 1948 г. – ВНС приема закон, по силата на който всички гори в България стават държавна собственост.

18 март 1948 г. – договор за дружба, сътрудничество и взаимна помощ със СССР.

25 март 1948 г. – закон за Народната милиция и закон за паспортите и милиционерския контрол над чужденците.

26 март 1948 г. – закон за българското гражданство.

6 април 1948 г. – закон за радиото.

12–16 април 1948 г. – процес срещу бившия лидер на БЗНС–"Врабча 1" Димитър Гичев, осъден на доживотен затвор.

17 април 1948 г. – одържавено е църковото дело в България.

23 април 1948 г. – в Прага Георги Димитров подписва договор за приятелство, сътрудничество и взаимна помощ с Чехословакия.

март–април 1948 г. – съвещание на историци за обсъждане състоянието на историческата наука.

1 май 1948 г. – въведено е автоматично обявяване на точното време по Радио София.

29 май 1948 г. – Георги Димитров подписва в Полша договор за приятелство, сътрудничество и взаимна помощ между с Полша.

май–август 1948 г. – БРСДП се влива в БРП (к).

12 юни 1948 г. – указ за държавния печат.

16 юли 1948 г. – в София е подписан договор за дружба, сътрудничество и взаимна помощ с Унгария.

3 август 1948 г. – указ за закриване на чуждите училища.

1 септември 1948 г. – закон за опазване на държавната тайна.

3 септември 1948 г. - закон за народната просвета.

6 септември 1948 г. – под натиска на БРП (к) екзарх Стефан I подава оставка.

23 септември 1948 г. – България се обръща с втора молба до генералния секретар на ООН за приемането ѝ в организацията.

септември 1948 г. – закон за народната просвета и нов закон за висшето образование.

3 ноември 1948 г. – основано е ТАБСО – българо-съветско акционерно дружество за гражданска авиация (от 1966 г. БГА "Балкан").

5 ноември 1948 г. – закон за кооперациите.

6–15 ноември 1948 г. – съдебен процес срещу Коста Лулчев и седем депутати от опозиционната БРСДП, който слага край на легалната опозиция.

29 ноември 1948 г. – установени са дипломатически отношения между България и Израел.

18–25 декември 1948 г. – 5 конгрес на БРП (к), на който партията е преименувана в БКП и е приет курс за изграждане на социализъм.

8–9 януари 1949 г. – България участва в създаването на Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ).

18 февруари 1949 г. – приет е първи петгодишен план (1949–1953).

19 февруари 1949 г. – Народният съюз "Звено" решава да прекрати съществуването си и членовете ѝ да се влеят в ОФ.

24 февруари 1949 г. – закон за вероизповеданията.

25 февруари – 8 март 1949 г. – съдебен процес срещу група протестантски пастори.

февруари 1949 г. – в Софийския университет започва задочно обучение на студенти.

6 март 1949 г. – 23 конгрес на Българската радикална партия решава партията да се саморазпусне и членовете ѝ да влязат в ОФ.

14 март 1949 г. – създадена е Висша атестационна комисия (ВАК), която утвърждава научните степени и звания.

2 април 1949 г. – Британска нота с обвинения, че България нарушава чл. 2 от мирния договор за гражданските свободи.

4 април 1949 г. – американска нота със същите обвинения.

26–30 април 1949 г. – първа сесия на СИВ в Москва.

април 1949 г. – БКП осъжда "националистическото отклонение" на Трайчо Костов, осъден и обесен през декември с. г.

15 май 1949 г. – избори за народни съвети и съдебни заседатели. За кандидатите на ОФ са подадени 92,01% от гласовете.

27 май 1949 г. – Народният съвет в София избира Тодор Живков за председател.

4 юни 1949 г. – открита е Националната художествена галерия.

юни 1949 г. – създаден е лагерът за противници на режима в Белене, закрит през септември 1953 г.

2 юли 1949 г. – умира Георги Димитров.

10 юли 1949 г. – за шест денонощия е построен мавзолей на Г. Димитров в центъра на София.

20 юли 1949 г. – министър-председател става Васил Коларов.

18 август 1949 г. – Политбюро решава да не се правят спънки при изселването на българските турци от пограничните околии.

август 1949 г. – административна реформа създава 14 окръга

28 септември 1949 г. – закон за задължителната 3-годишна военна служба.

септември 1949 г. – нов Закон за БАН.

10 октомври 1949 г. – открит е първият техникум за физическа култура и спорт в Пловдив.

27 ноември 1949 г. – открита е Народната опера в Русе.

17 декември 1949 г. – изпълнена е смъртната присъда срещу Трайчо Костов.

декември 1949 г. – избори за 1 Народно събрание.

1949 г. – открито е Панагюрското златно съкровище.

23 януари 1950 г. – умира Васил Коларов.

3 февруари 1950 г. – начело на правителството застава Вълко Червенков.

20 февруари 1950 г. – САЩ късат дипломатически отношения с България.

20 март 1950 г. – започват кинопрожекциите на "Калин Орелът" – първият игрален филм, създаден след 9 септември 1944 г.

26 март 1950 г. – започва първият международен боксов турнир "Странджата" в София.

8–10 юни 1950 г. – 3 национална конференция на БКП.

3 август 1950 г. – Политбюро на ЦК на БКП решава да се поощрява изселването на турците.

6 септември 1950 г. – тържествено се отбелязва 50-годишнината на В. Червенков.

7–8 октомври 1950 г. – пленум на ЦК на БКП обсъжда преломът в кооперирането.

7 октомври 1950 г. – Турция едностранно затваря границата с България и прекратява потока на изселващи се български турци.

11 октомври 1950 г. – постановление на Министерския съвет и на ЦК на БКП за развитие и укрепване на ТКЗС.

8 ноември 1950 г. – В. Червенков е избран и за генерален секретар на ЦК на БКП.

9 ноември 1950 г. – закон за защита на държавната и кооперативната социалистическа собственост.

11 ноември 1950 г. – амнистия за лицата, напуснали страната и останали незаконно в чужбина.

29 декември 1950 г. – Народното събрание приема закон за защита на мира.

1950 г. – разправа с художника Александър Жендов.

1950 г. – открит е Институтът за бърза медицинска помощ „Н. Пирогов".

1949–1951 г. – изселване на българските турци, до началото на 1951 г. се изселват 156 410 души.

началото на 1951 г. – бунтове на селяните от Кулска околия и с. Ябланица, Тетевенско срещу насилственото кооперииране.

3 януари 1951 г. – на Българската православна църква е наложен нов устав, който пренебрегва принципа на изборност в църковното устройство и управление.

1 февруари 1951 г. – открита е подписка за държавен заем за развитие на народното стопанство.

3 март 1951 г. – създадена е Държавна спестовна каса (ДСК).

19 март 1951 г. – постановление на ЦК на БКП за извращенията в Кулска околия и в с. Ябланица, Тетевенско.

20 март 1951 г. – отменени са купоните за промишлени стоки.

25 март 1951 г. – постановление на МС за въвеждане на безплатна медицинска помощ.

март 1951 г. – създава се Съюзът на слепите в България.

26 април 1951 г. – решение на Политбюро на ЦК на БКП за подобряване работата на партията сред турското население.

май 1951 г. – основано е Държавно хореографско училище.

19 юни 1951 г. – приет е Правилник за присъждане на научни степени и научни звания.

септември 1951 г. – създаден е Държавен ансамбъл за песни и танци с ръководител Филип Кутев.

2 ноември 1951 г. – Народното събрание приема закон за народните съвети и закон за собствеността.

20 ноември 1951 г. – закон за отмяна на всички закони, издадени до 9 септември 1944 г.

16 ноември 1951 г. – публикуван е законът за авторското право.

24 ноември 1951 г. – Българският олимпийски комитет (БОК) възстановява дейността си.

30 декември 1951 г. – постановление на МС за опазване на паметниците на културата и за музейното дело.

8, 11, 13 февруари 1952 г. – в Съюза на българските писатели се провежда обсъждане на романа "Тютюн" на Димитър Димов.

12 май 1952 г. – парична реформа, при която 100 стари лева се заменят с 4 нови, окончателно са отменени купоните.

12 юни 1952 г. – основан е Съюзът на филмовите дейци в България (първоначално като Творчески дом на кинодейците).

19 юли–3 август 1952 г. – на 15 олимпийски игри в Хелзинки България печели първия си олимпийски медал – бронзовото отличие е за боксьора Борис Георгиев.

30 август 1952 г. – намалени са цените на стоки за широко потребление.

7 октомври 1952 г. – открита е подписка за "Заем за развитие на народното стопанство – 1952 г.".

10 октомври 1952 г. – в София се създава Главно архивно управление при МВР.

14 декември 1952 г. – избори за народни съвети. Кандидатите на ОФ печелят 98,85% от общия брой на гласовете.

1952 г. – създава се моделът на единното средно училище от 1 до 11 клас.

януари 1953 г. – създаден е Институт по история на БКП при ЦК на БКП.

27 март 1953 г. – намалени са държавните цени на дребно за стоки за народно потребление.

12–19 април 1953 г. – първи международен баскетболен турнир за наградата на София.

30 април 1953 г. – първият петгодишен план е обявен за изпълнен за 4 години.

1 май 1953 г. – открит е националният стадион „В. Левски".

10 май 1953 г. – за патриарх на Българската православна църква е избран пловдивският митрополит Кирил.

май 1953 г. – стачка на тютюноработниците в Пловдив.

11 юли 1953 г. – пленум на ЦК на БКП, който снижава темповете на индустриализация и насочва капиталовложенията към селското стопанство.

1 август 1953 г. – намалени са единните държавни цени на дребно на стоките за широко потребление.

20 август 1953 г. – Политбюро на ЦК на БКП решава да се нормализират дипломатическите отношения с Югославия.

5 септември 1953 г. – закрит е лагерът в Белене.

25–26 септември 1953 г. – пленум на ЦК на БКП за селското стопанство.

1–3 декември 1953 г. - 3 национална конференция на ТКЗС.

16 декември 1953 г. – открита е новата сграда на Народната библиотека "Кирил и Методий".

30 декември 1953 г. – в Солун е подписан протокол на българо-гръцката комисия по граничните въпроси.

10 януари 1954 г. – открит е първият ски-лифт в България край хижа "Алеко" на Витоша.

26 януари 1954 г. – пленум на ЦК на БКП осъжда т. нар. култ към личността.

29 януари 1954 г. – Заем втора петилетка – 1954 г.

13 февруари 1954 г. – бившите царски дворци "Врана", "Бистрица", "Ситняково", "Саръгьол", "Кричим", "Евксиноград", "Баня", Карловско, се предават за ползване от обществени и държавни организации.

25 февруари–3 март 1954 г. – 6 конгрес на БКП приема директиви за втория петгодишен план (1953–1957), Тодор Живков става първи секретар на ЦК на БКП.

1 май 1954 г. – първа българска телевизионна програма, излъчена от предавател на ВМЕИ в София.

22 май 1954 г. – възстановени са дипломатическите отношения с Гърция.

20 юни 1954 г. – открит е Мостът на дружбата на р. Дунав между Русе и Гюргево.

7 септември 1954 г. – открит е Паметникът на съветската армия в центъра на София.

9 октомври 1954 г. – спогодба за предаване на България на съветската част от смесените съветско-български дружества КОРБСО, СОВБОЛСТРОЙ, ТАБСО.

25 декември 1954 г. – открит е Домът-паметник "Ал. Стамболийски" в София.

1954 г. – основан е ансамбълът за народни песни и танци "Пирин" в Благоевград.

12–26 януари 1955 г. – националният колоездачен отбор заема първо място в обиколката на Египет.

21 януари 1955 г. – подписка за Заем за развитие на селското стопанство - 1955 г.

1 март 1955 г. – България прекратява състоянието на война с Германия.

7 април 1955 г. – амнистия за емигриралите българи.

23 април 1955 г. – намалени са цените на дребно на стоките за народно потребление.

14 май 1955 г. – България участва в създаването на военно-политическата Организация на Варшавския договор.

3–4 юни 1955 г. – съветска делегация с Хрушчов е на приятелско посещение в България.

12 юни 1955 г. – учредителен конгрес на Съюза на българските журналисти.

2 юли 1955 г. – решение на Политбюро на ЦК на БКП за развитие на българо-югославските отношения.

12 юли 1955 г. – намаляване на апарата на Министерския съвет с 25% - от 620 на 465 души.

19 септември 1955 г. – българската армия е намалена с 18 хил. души.

30 октомври–15 ноември 1955 г. – делегация на Върховния съвет на СССР посещава България.

14 декември 1955 г. – България е приета за член на ООН.

1955 г. – в края на годината приключва първият етап от преустройството на центъра на столицата. Построени са сградите на дн. Президентство, Министерски съвет, Партийният дом и др.

3 февруари 1956 г. – намалени са цените на дребно на стоките за народно потребление.

12 февруари 1956 г. – избори за народни съвети, народни съдии и съдебни заседатели.

26 март 1956 г. – споразумение за участие на България в Обединения институт за ядрени изследвания в Дубна, СССР.

2–6 април 1956 г. – Априлски пленум на ЦК на БКП, на който БКП следва решенията на 20 конгрес на КПСС като осъжда култа към личността, но го свързва само с дейността на Вълко Червенков.

11 април 1956 г. – среща на Т. Живков със софийския градски партиен актив, при която се чуват остри критики и искания за истинска десталинизация.

18 април 1956 г. – министър-председател става Антон Югов.

25 април 1956 г. – намален е с 2 часа работният ден в съботните и предпразничните дни.

17 май 1956 г. – България е приета за член на ЮНЕСКО.

18–25 май 1956 г. – на 7 сесия на СИВ в Берлин България получава специализация в производството на цветни метали, електрокари и електротелфери.

22 май 1956 г. – Старият Пловдив е обявен за архитектурно-исторически резерват.

16 юни 1956 г. – споразумение по гранични въпроси с Югославия.

19 юни 1956 г. – решение на ЦК на БКП за увеличаване на минималния размер на пенсиите от 1 август 1956 г.

21 юли 1956 г. – Министерският съвет гласува постановление за закриване на цензурната институция Главлит.

28 юли 1956 г. – указ на Президиума на НС за отмяна на наименованията на географски, промишлени и други обекти на живи дейци.

6–7 септември 1956 г. – пленум на ЦК на БКП за резултатите от работата по ликвидирането на култа към личността.

15 септември 1956 г. – Политбюро на ЦК на БКП взема решения за подобряване на бита и културата на българските турци.

22 септември–7 октомври 1956 г. – Тодор Живков посещава Югославия с парламентарна делегация.

5–8 ноември 1956 г. – във връзка с унгарските събития МВР арестува „неблагонадеждни" граждани, възстановен е лагерът в Белене.

22 ноември–8 декември 1956 г. – 16 олимпийски игри в Мелбърн, в които България завоюва един златен, три сребърни и един бронзов медали и 18 място в крайното класиране. Борецът Никола Станчев става първият български олимпийски шампион.

30 декември 1956 г. – закон за пенсии за кооператорите.

1956 г. – градското население достига 2555071 д. или 33,6%.

12–25 януари 1957 г. – в колоездачната обиколка на Египет българският отбор става за трети пореден път победител.

1 февруари 1957 г. – открива се Постоянният цирк в София.

13 февруари 1957 г. – създаден е Общонароден комитет за българо-съвстска дружба с председател Цола Драгойчева.

7 април 1957 г. – открит е Държавният сатиричен театър в София.

15 април 1957 г. – в София е открит Централният универсален магазин (ЦУМ).

27 април 1957 г. – възстановена е спряната през 1951 г. Българска държавна лотария.

12 май 1957 г. – създаден е Спортният тотализатор.

1–3 юни 1957 г. – на световното първенство по свободна борба в Истанбул българският борец Петко Сираков получава златен медал и става първият български световен шампион.

5 юни 1957 г. – възстановен е Българският туристически съюз.

7 юли 1957 г. – Добруджа става първият район с изцяло кооперирано селско стопанство.

14 септември – 15 октомври 1957 г. – правителствена делегация, водена от В. Червенков, посещава Китай, Корея, Виетнам и Монголия.

5 ноември 1957 г. – открит е паметникът "Альоша" в Пловдив.

2–4 декември 1957 г. – 5 конференция на ТКЗС отчита, че 86,5% от обработваемата земя е кооперирана.

22 декември 1957 г. – избори за 3 Народно събрание.

10–11 януари 1958 г. – учредява се Българският съюз за физическа култура и спорт (БСФС).

14 февруари 1958 г. – Закон за обща военна служба.

30 април 1958 г. – решение на Политбюро на ЦК на БКП за "подобряване социално-битовите условия на циганите".

8–18 май 1958 г. – на европейското първенство по баскетбол в Лодз (Полша) българският женски отбор става шампион.

2–7 юни 1958 г. – 7 конгрес на БКП обявява "победата на социалистическия строй" и приема директиви за трети петгодишен план (1958–1962).

21 юни 1958 г. – решение на Политбюро на ЦК на БКП за постепенно сливане на турските и българските училища.

октомври – декември 1958 г. – извършено е уедряване на ТКЗС.

7 ноември 1958 г. – закон за горите.

11 ноември 1958 г. – разширен пленум на ЦК на БКП взема решение третата петилетка да се изпълни в съкратени срокове, което е опит за „български икономичсски скок" по китайски модел.

27 ноември–1 декември 1958 г. – младежката комунистическа организация е преимснувана на ДКМС.

декември 1958 г. – започва изграждането на Телевизионната кула в София.

23 януари 1959 г. – нова административна реформа създава 30 окръга, които покъсно стават 28.

24 март 1959 г. – възстановени са дипломатическите отношения със САЩ.

1 април 1959 г. – създадена е Българската национална филмотека.

29 април 1959 г. – отменени са задължителните държавни доставки на селскостопанска продукция и натуралното заплащане на МТС, установена е система на договорно изкупуване на продукцията.

1 юни 1959 г. – докладна записка на Т. Живков "За уреждане на общественото, материалното и социално-битовото положение на активните борци против фашизма и капитализма".

2–15 юли 1959 г. – на 6 световно студентско първенство по шахмат в Будапеща българският отбор става шампион.

10 юли 1959 г. – постановление на МС превръща военните училища във висши военни училища.

юли 1959 г. – създаден е Комитет на борците против фашизма и капитализма в България.

3 ноември 1959 г. – постановление на ЦК на БКП и Министерския съвет за „по-нататъшно развитие на българската наука и повишаване на нейната роля в социалистическото строителство".

7 ноември 1959 г. – първо професионално предаване на Българската телевизия.

26 декември 1959 г. – официално е открита Българската телевизия.

1959 г. – в София е пусната първата автоматична телеграфна централа.

26–29 януари 1960 г. – ЦК на БКП приема решение за развитие на тежката промишленост, разширяване на суровинната база и ускоряване на техническия прогрес.

29 януари 1960 г. – общественото осигуряване е прехвърлено в прерогативите на Българските професионални съюзи.

януари 1961 г. – юбилейна изложба на Бенчо Обрешков по случай неговата 60-годишнина.

5 февруари 1960 г. – с декларация България подкрепя идеята за сключване на пакт за ненападение между НАТО и ОВД.

5 март 1960 г. – начало на телевизионната рубрика "Лека нощ, деца".

11 март 1960 г. – открит е първият конгрес на Съюза на българските журналисти (СБЖ)

8–11 април 1960 г. – президентът на Индонезия д-р Сукарно посещава България.

1 юни 1960 г. – писмо до ЦК на БКП от групата на Никола Куфарджиев, в което се критикува ръководството на Т. Живков.

3–11 юни 1960 г. – българският отбор става европейски вицешампион на 7 европейско първенство по баскетбол за жени.

28 юни 1960 г. – в Париж е открита изложбата "2500 години изкуство по българските земи".

26 август – 11 септември 1960 г. – на 17 олимпийски игри в Рим България завоюва 1 златен, три сребърни и три бронзови медала.

27 август 1960 г. – указ за защита на родната природа.

28 септември 1960 г. – на 15 сесия на Общото събрание на ООН в Ню Йорк Т. Живков представя план за укрепване мира и разбирателството на Балканите.

1 октомври 1960 г. – открит е завод "Електроника" в София.

октомври 1960 г. – юбилейна изложба на създателя на акварелния пейзаж у нас Константин Щъркелов.

12 декември 1960 г. – в Мюнхен се открива изложбата "2500 години изкуство по българските земи".

12–14 декември 1960 г. – на конференция в София спортните организации на балканските страни решават да учредят Балкански спортни игри.

декември 1960 г. – юбилейна изложба на проф. Дечко Узунов.

1960 г. – обучението във всички видове училища в България става безплатно.

18 януари 1961 г. – официозът "Работническо дело" издига почина "На борба за всяка стотинка, за всеки грам, за всеки сантиметър".

3 февруари 1961 г. – увеличават се изкупните цени за селскостопанските произведения.

3 февруари 1961 г. – закон за откритията, изобретенията и рационализаторските предложения.

15 февруари 1961 г. – в България се наблюдава пълно слънчево затъмнение.

10–31 март 1961 г. – проведен е първият международен музикален фестивал "Мартенски музикални дни" в Русе.

22 май 1961 г. – в България пристига първият в света космонавт Юрий Гагарин.

20 юни 1961 г. – закон за другарските съдилища.

26 юни – 14 юли 1961 г. – провежда се първият международен конкурс за млади оперни певци в София.

2 юли 1961 г. – профсъюзите и ДКМС обявяват движение за комунистически труд.

25 август 1961 г. – открита е зала "Универсиада" в София.

26 август 1961 г. – в София са открити световните летни студентски игри "Универсиада ,61".

1 септември 1961 г. – създадена е Академия на селскостопанските науки в София.

20–23 септември 1961 г. – в София се провежда среща на младите селяни от Балканите и Адриатика за мир и балканско разбирателство.

19 ноември – 6 декември 1961 г. – Българската православна църква е приета в Световния съвет на църквите.

12–15 декември 1961 г. – на 15 сесия на СИВ във Варшава са приети "Основни принципи на международното социалистическо разделение на труда".

16 декември 1961 г. – националният ни футболен отбор побеждава отбора на Франция и за първи път получава право да участва в световно първенство по футбол.

1961 г. – Рилският манастир е обявен за национален исторически паметник на културата.

1 януари 1962 г. – с паричната реформа 10 стари лева се заменят с 1 нов.

2 април 1962 г. – ражда се осеммилионният българин.

13–15 април 1962 г. – провежда се първият международен турнир по борба "Дан Колов".

29 април 1962 г. – по инициатива на БЗНС в София е проведена Първа международна среща на селските партии.

14–20 май 1962 г. – при посещението на Никита Хрушчов в България. Тодор Живков иска доставка на селскостопанска техника, помощ в проучването на нефта в Северна България и нов кредит, но Хрушчов не се съгласява.

21 май 1962 г. – свикан е първи конгрес на учителите.

16 септември 1962 г. – в Пловдив се открива 20 международен панаир.

24 септември 1962 г. – във Велико Търново е основан Висш педагогически институт, който през 1971 г. прераства в университет "Кирил и Методий".

4 ноември 1962 г. – пленум на ЦК на БКП сваля Антон Югов от поста министър-председател, а В. Червенков е изключен от БКП.

5–14 ноември 1962 г. – 8 конгрес на БКП приема свръхамбициозната програма за "голям скок към комунизма" в икономиката за периода 1961-1980 г., който по хрушчовски образец трябва да постави България през 1980 г. на прага на комунизма.

19 ноември 1962 г. – министър-председател става Тодор Живков.

25–26 януари 1963 г. – разговори между Т. Живков и Й. Б. Тито в Югославия.

30 януари 1963 г. – в галерия "Шарпантие" в Париж е открита изложбата "Съкровищата на българските музеи".

31 януари 1963 г. – постановление на ЦК на БКП и на МС за развитие на животновъдството в личните стопанства и използване на нестопанските земи край населените места за вилни зони.

19–20 февруари 1963 г. – Тодор Живков е на посещение в СССР.

11–12 март 1963 г. – пленум на ЦК на БКП, който слага началото на нова линия по македонския въпрос.

15 април 1963 г. – Тодор Живков изнася реч пред културни дейци „Комунистическата идейност – висш принцип на нашата литература и изкуство", с който повтаря атаката на Хрушчов срещу свободомислието в съветската култура.

27 април 1963 г. – открита е първата електрифицирана железопътна линия София - Пловдив.

3 май–2 юни 1963 г. – световното първенство по свободна борба се провежда в България, а българският отбор заема второ място.

май 1963 г. – създадена е Дирекция за защита на авторското право.

май 1963 г. – Българската телевизия става член на основаната през 1960 г. Интервизия.

4–6 юли 1963 г. – генералният секретар на ООН У Тан посещава България.

юли 1963 г. – за първи път се провежда музикалният фестивал „Варненско лято", който от 1966 г. става международен.

14 септември 1963 г. – в София се откриват 22 балкански игри по лека атлетика.

17–23 септември 1963 г. – в София се провежда 5 международен конгрес на славистите.

9 октомври 1963 г. – Тодор Живков лансира пред Политбюро на ЦК на БКП нова система за ръководство на народното стопанство.

10 октомври 1963 г. – започва работа първата доменна пещ на металургичния комбинат Кремиковци.

29 октомври 1963 г. – закон за опазване на въздуха, водите и почвата от замърсяване.

5 ноември 1963 г. – открит е металургичният комбинат "Кремиковци".

4 декември 1963 г. – пленум на ЦК на БКП, посветен на сближаването със Съветския съюз.

30 декември 1963 г. – открит е химическият комбинат край Бургас.

1963 г. – при с. Летница, Ловешки окръг, е открито Летнишкото тракийско съкровище.

28 януари 1964 г. – решение за подобряване работата на БКП с мюсюлманското населсние.

януари 1964 г. – ЦК на БКП приема основните положения на новата стопанска система.

16–21 февруари 1964 г. – при посещението на Т. Живков в СССР е подписана е спогодба за дългосрочен заем за България от 300 млн. рубли.

19 февруари 1964 г. – учредена е Българската външнотърговска банка (БВБ), като специализиран банков институт за разплащания с чужбина и за кредитиране и контрол на външнотърговските организации в България.

6 март 1964 г. – съвещание в ЦК на БКП обсъжда работата сред българите мохамедани и поставя въпроса за смяна на имената им.

23 април 1964 г. – Георги Трайков е избран за председател на Президиума на Народното събрание.

24 април 1964 г. – в Есен, ФРГ, е открита изложбата „Произведения на изкуството в българските музеи и манастири".

14 май 1964 г. – учредено е първото българско нумизматично дружество „Г. С. Раковски".

25 май 1964 г. – в София е открита първата среща на писателите от балканските страни.

27 май 1964 г. – открит е паметникът на Васил Левски в Ловеч.

2 юни 1964 г. – открит е паметникът на Христо Ботев във Враца.

19 юни 1964 г. – закон за моторните превозни средства.

28 юни 1964 г. – България и Гърция подписват 12 спогодби.

4 юли 1964 г. – във Варна е открит първият международен балетен конкурс.

8 септември 1964 г. – утвърден е химнът на НР България.

8 септември 1964 г. – амнистия за 20-годишнината от 9 септември 1944 г.

10–24 октомври 1964 г. – на 18 олимпийски игри в Токио България печели 3 златни, 5 сребърни и 2 бронзови медала и е на 15 място в крайното класиране.

октомври 1964 г. – в София е създадена заговорническа група на Иван Тодоров - Горуня, която иска да свали Живков от власт.

6–12 ноември 1964 г. – Тодор Живков посещава СССР за първи път след свалянето на Н. Хрушчов и установява добри отношения с Л. Брежнев.

януари 1965 г. – ЦК на БКП приема основните положения на новата стопанска система.

17 март 1965 г. – учреден е Съюзът на архитектите в България.

април 1965 г. – неуспешен опит за военен преврат срещу Т. Живков, оглавен от Иван Тодоров–Горуня и ген. Цвятко Анев.

20 май 1965 г. – България и СССР премахват визите.

май 1965 г. – открива се Криптата (Филиал за старо българско изкуство при Националната художествена галерия).

4 юни 1965 г. – България и Чехословакия премахват визите.

13 юни 1965 г. – открит е театър "Театър 199" в София.

29 юни 1965 г. – учреден е Съюзът на артистите в България.

6 юли 1965 г. – учреден е Съюзът на музикантите в България.

12–15 август 1965 г. – проведен е първият национален събор на народното творчество в Копривщица.

14 август 1965 г. – съглашение за доставка на електроенергия от СССР за България.

лятото 1965 г. – проведен първият международен фестивал на българската естрадна песен "Златният Орфей".

22–27 септември 1965 г. – посещение на Й. Б. Тито в София.

4 декември 1965 г. – публикувани "Основни положения на новата система за планиране и ръководство на народното стопанство" на Политбюро на ЦК на БКП.

13 декември 1965 г. – постановление за повишаване на жизненото равнище на народа през 1966 и 1967 г.

1965 г. – с междуградски автоматични телефонни централи се осъществява директно избиране между София, Пловдив, Варна, Бургас, Стара Загора, Перник, Благоевград.

1965 г. – започва транслиране на предавания на съветската телевизия в България всеки петъчен ден.

5 февруари 1966 г. – увеличаване изкупните цени на някои селскостопански произведения и подобряване на системата за премиране.

27 февруари 1966 г. – избори за 5 Народно събрание, народни съвети, народни съдии и съдебни заседатели.

26–28 април 1966 г. – ЦК на БКП утвърждава новата система за ръководство на народното стопанство.

28–30 април 1966 г. – в България за пръв път пристига министър на външните работи на Франция – Кув дьо Мюрвил.

28 май 1966 г. – България и Турция издигат дипломатическите си представителства в ранг посолства.

10 юни 1966 г. – учреден е Съюзът на юристите в България.

1 юли 1966 г. – закон за сделките с валутни ценности и за валутен контрол.

15 юли 1966 г. – подписана е българо-съветска спогодба за изграждане на атомна елсктроцентрала в България.

19 юли 1966 г. – решение за договор с френската фирма „Рено" за производство в България на леки коли от същата марка.

26 август–1 септември 1966 г. – в София се провежда първият международен конгрес по балканистика.

19–22 септември 1966 г. – посещение на Леонид Брежнев и Юрий Андропов.

10–15 октомври 1966 г. – Тодор Живков посещава Франция.

14 - 19 ноември 1966 г. - 9 конгрес на БКП приема директиви за пети петгодишен план (1966–1970), премахва партийното кандидат-членство. Т. Живков лансира идеята за ново съвещание на компартиите, която Брежнев одобрява.

8–10 декември 1966 г. – в София се провежда 20 сесия на СИВ, която обсъжда координирането на народностопанските планове на страните-членки за периода след 1970 г.

30 януари–1 февруари 1967 г. – на официално посещение в България е президентът на Финландия Урхо Кеконен.

февруари 1967 г. – създаден е Национален комитет за изследване и използване на космическото пространство с председател акад. Любомир Кръстанов.

28–30 март 1967 г. – създава се Съюз на ТКЗС, който се обединява с Централния кооперативен съюз.

13 април 1967 г. - Политбюро на ЦК на БКП приема решение „За отношенията на НРБ със СФР Югославия".

21 април 1967 г. – България и Австрия премахват визите.

април 1967 г. – в София се провежда международна среща на 35 селски партии от 32 страни.

април 1967 г. – в Москва е утвърдена съветско-българска програма за изследване на космическото пространство "Интеркосмос".

10–13 май 1967 г. – при посещението на Л. Брежнев в България е подписан нов договор за дружба, сътрудничество и взаимна помощ.

18–20 май 1967 г. – първи конгрес на българската култура.

12 юни 1967 г. – закон за държавното знаме.

16 юни 1967 г. – Закон за защита на природата.

31 август–4 септември 1967 г. – министър-председателят на Дания Йенс Ото Краг е на официално посещение в България.

13–16 октомври 1967 г. – Индира Ганди посещава България.

23 октомври 1967 г. – в България гостува вселенският патриарх Атинагорас.

21 ноември 1967 г. – решение на Политбюро на ЦК на БКП за "решително подобряване на работата сред турското население и за неговото пълно приобщаване към нашия народ".

16 декември 1967 г. – създадена е агенцията за книгоиздаване и печат на чужди езици „София прес".

26–27 декември 1967 г. – пленум на ЦК на БКП за работата с младежта, говори се и за повишаване на раждаемостта.

30 декември 1967 г. – въвеждане на 5-дневна работна седмица.

22 февруари 1968 г. – указ за насърчаване на раждаемостта.

12–15 март 1968 г. – 5 НС приема Наказателен и Семеен кодекс и избира комисия за изработване на проект за конституция на НРБ.

23 март 1968 г. – съвещание в Дрезден на комунистическите партии от европейските социалистически страни, на което се обсъждат критично демократичните промени в Чехословакия.

23–26 април 1968 г. – Тодор Живков е на официално посещение в Чехословакия за подновяване на Договора за дружба, сътрудничество и взаимопомощ.

8 май 1968 г. – в Москва се срещат ръководителите на пет източноевропейски страни (България, ГДР, Полша, Съветския съюз и Унгария) и осъждат Пражката пролет.

20 май 1968 г. – открит е първият конгрес на Съюза на българските писатели.

29 юни–2 юли 1968 г. – на посещение в България е генералният секретар на ООН У Тан.

1 юли 1968 г. – България подписва Договора за неразпространение на атомното оръжие.

1 юли 1968 г. – софийският градски транспорт преминава на безкондукторно обслужване.

12 юли 1968 г. – открита зала "Фестивална".

14–15 юли 1868 г. – във Варшава се срещат ръководителите на петте източноевропейски държави, които изпращат писмо на Ал. Дубчек с искане да спре демократизацията. Т. Живков предлага, ако се наложи, да се действа с военна сила.

24–26 юли 1968 г. – на пленум на ЦК на БКП са приети "Основни насоки за понататъшно развитие на системата за управление на народното стопанство".

28 юли 1968 г. – в София е открит 9 световен фестивал на младежта и студентите, на който чехословашката делегация предизвиква голям интерес сред младежите, но и големи опасения у властите.

3 август 1968 г. – съвещание в Братислава на петте източноевропейски комунистически партии с чехи и словаци, на която се опитват да се договорят за бъдещите си отношения.

20 срещу 21 август 1968 г. – интервенция на Варшавския договор срещу Чехословакия с участието и на символични български войски.

26 август 1968 г. – Тодор Живков участва в съвещанието на петимата източноевропейски ръководители с чехословашката делегация, доведена в Москва за "преговори".

5 октомври 1968 г. – открита е първата Международна изложба-панаир на книгата в София.

11 октомври 1968 г. – закон за българското гражданство.

3 ноември 1968 г. – постигната е договореност за построяване на пряка железопътна линия между България и Турция.

1968 г. – подписана изселническа спогодба между България и Турция, на основата на която са определени квоти за изселване на 10–15 хил. души годишно.

29 март 1969 г. – осъществен е първи цветен телевизионен сеанс в България.

11 април 1969 г. – закон за паметниците на културата и музеите.

14–18 април 1969 г. – Тодор Живков е на посещение в Австрия.

23–26 април 1969 г. – 23 сесия на СИВ в Москва взема решение за Комплексна програма за задълбочаване на сътрудничеството и развитието на социалистическата икономическа интеграция.

31 май 1969 г. – създава се Национален комитет за европейска сигурност и сътрудничество.

май 1969 г. – по подписаното споразумение за набиране на български работници за работа в Съветския съюз до края на 1972 г. заминават около 30 хил. души.

10 юли 1969 г. – България ратифицира договора за неразпространение на ядреното оръжие.

24 август 1969 г. – открит е черноморският туристически комплекс "Албена".

2 септември 1969 г. – решение на Политбюро на ЦК на БКП "За по-нататъшно масовизиране на спорта и повишаване на спортното майсторство".

23 – 24 септември 1969 г. – пленум на ЦК на БКП взема решение за концентрация на производството и за използването на научно-техническия прогрес.

27 септември 1969 г. – във Варна е открито 6 световно първенство по художествена гимнастика, на което българките получават 4 златни, 6 сребърни и 1 бронзов медал, а Мария Гигова става абсолютна световна шампионка.

19 ноември 1969 г. – на откритото в София европейско първенство по свободна борба българските борци заемат второ място.

ноември 1969 г. – на основата на Висшата партийна школа е създадена АОНСУ.

16 декември 1969 г. – подписана е спогодба за свързване на енергийните системи на България и Турция.

1969 г. - излъчва се 13-серийният телевизионен филм "На всеки километър".

12 януари 1970 г. – Тодор Живков дава указания на Съюза на писателите с писмо "За класово-партийна линия в литературата и изкуството".

27 януари 1970 г. – първи конгрес на Българското историческо дружество.

5 март 1970 г. – Тодор Живков насочва и Студията за хроникални и документални филми с писмо "За боева, страстна, вълнуваща кинодокументалистика".

10 март 1970 г. – с Гърция са подписани дългосрочна търговска спогодба и спогодба за плащания за петгодишен период.

27–28 април 1970 г. – пленум на ЦК на БКП обсъжда концентрацията и развитието на селското стопанство на промишлена основа – бъдещите АПК.

20 май 1970 г. - български ден на световното изложение "Експо-70" в Осака, на който присъства и Тодор Живков.

10 юни 1970 г. – Политбюро на ЦК на БКП решава да възстанови младежкото бригадирско движение по модела на 1947–1948 г.

11–15 юни 1970 г. – федералният канцлер на Австрия Франц Йонас е на официално посещение в България.

14 юни 1970 г. – Тодор Живков се среща със Съюза на българските писатели на т. нар. литературен понеделник.

17 юни 1970 г. – открит е първият конгрес на Съюза на българските художници (СБХ).

6 юли 1970 г. – втори "литературен понеделник" на Т. Живков.

17 юли 1970 г. – Секретариатът на ЦК на БКП приема решение "За националното осъзнаване и патриотичното възпитание на българите мохамедани".

25 юли–1 август 1970 г. – Тодор Живков посещава Куба.

3 септември 1970 г. – умира създателят на българското кино Васил Гендов.

11–12 септември 1970 г. – в Русе и Гюргево се срещат Живков и Чаушеску.

20 септември–2 октомври 1970 г. – 7 световно първенство по волейбол за мъже и 6-то - за жени. Мъжкият ни отбор се класира на второ място.

21–30 септември 1970 г. – официално посещение на Т. Живков в Норвегия, Исландия и Дания.

5–9 октомври 1970 г. – министър-председателят на Турция Сюлейман Демирел посещава България.

21 октомври 1970 г. – утвърден е временен правилник на АПК.

18–21 ноември 1970 г. – Чаушеску подписва в България втори договор за дружба, сътрудничество и взаимна помощ.

31 декември 1970 г. – БКП има 696 156 членове; БЗНС – 120 хил.; ОФ – 3 753 533, а ДКМС – 1 024 120.

1 януари 1971 г. – в Москва е създадена Международната инвестиционна банка на СИВ.

8 януари 1971 г. – от БКП са изключени Христо Ганев, Валери Петров, Гочо Гочев и Марко Ганчев заради поведението им по "случая „Солженицин".

29 януари 1971 г. – България и ГДР премахват визите.

7 февруари 1971 г. – умира патриарх Кирил.

25 март 1971 г. – открит е нефтохимически комбинат в Плевен.

20–25 април 1971 г. – 10 конгрес на БКП приема програма за изграждане на развито социалистическо общество, директиви за шести петгодишен план (1971–1975).

7–8 май 1971 г. – Народното събрание приема новата конституция. Решено е приемането й да стане чрез референдум.

16 май 1971 г. – с референдум е приета нова конституция на НР България, която създава нов върховен орган – Държавен съвет с неизменен председател Тодор Живков (юли 1971 – ноември 1989 г.).

23 май 1971 г. – в Правец е открит Завод за приборостроене.

19–27 юни 1971 г. – в София се провежда 30 европейско първенство по вдигане на тежести, на което българските тежкоатлети получават един сребърен и два бронзови медала.

27 юни 1971 г. – избори за 6 Народно събрание.

30 юни 1971 г. – в автомобилна катастрофа загиват популярните футболисти Георги Аспарухов и Никола Котков.

4 юли 1971 г. – наместник-предстоятелят на Св. Синод Максим е избран за патриарх.

7 юли 1971 г. – министър-председател става Станко Тодоров, а председател на НС - Георги Трайков.

27–29 юли 1971 г. – 25 сесия на СИВ приема Комплексна програма за по-нататъшно задълбочаване и усъвършенстване на сътрудничеството и развитието на социалистическата икономическа интеграция.

юли 1971 г. – начело на Българската телевизия е назначен Иван Славков, зет на Т. Живков.

27 август–5 септември 1971 г. – в България се провежда 39 световно първенство по класическа борба и 13 – по свободна борба. Българският отбор по класическа борба се класира на първо място, а по свободна – на второ.

6 септември 1971 г. – на Т. Живков е дадено званието "Герой на НРБ" за 60-та му годишнина, а СССР му дава орден "Ленин".

20–23 октомври 1971 г. – 32 конгрес на БЗНС приема Програмата на БКП като своя програма за изграждане на развито социалистическо общество.

23 октомври 1971 г. – умира д-р Мара Малеева, съпруга на Т. Живков.

12–14 ноември 1971 г. – на световното първенство по художествена гимнастика в Хавана българските състезателки получават четири златни, два сребърни и два бронзови медала, а Мария Гигова отново е абсолютна световна шампионка.

24 ноември 1971 г. – Людмила Живков, дъщеря на Т. Живков, става първи заместник-председател на Комитета за приятелство и културни връзки с чужбина.

13 декември 1971 г. – министърът на външните работи Иван Башев умира при нещастен случай на Витоша.

17 декември 1971 г. – министър на външните работи става Петър Младенов.

21 декември 1971 г. – самолет на БГА "Ил-18" катастрофира на летище София - загиват 30 души, между които е естрадната певица Паша Христова.

25 декември 1971 г. – създаден е Комитет по печата.

началото на 1972 г. – започва практиката на насрещни планове, които трябва да осигурят преизпълнението на приетите вече планове.

1 март 1972 г. – в Габрово е основан Домът на хумора и сатирата.

21 април 1972 г. – започва интеграцията на БАН и Софийския университет.

11–12 май 1972 г. – в София е проведена Европейска селска среща.

май 1972 г. – вълнения сред българите мохамедани в Якоруда и Бунцево във връзка със смяната на имената им.

27 юни 1972 г. – постановление на ЦК на БКП и МС за внедряване на новия икономически механизъм.

4 юли 1972 г. – в София се открива изложба на тракийското изкуство.

18 юли 1972 г. – забранява се частната лекарска практика.

26 август–11 септември 1972 г. – на 20 олимпийски игри в Мюнхен, бойкотирани от САЩ, българските спортисти получават шест златни, десет сребърни, пет бронзови медала и 8 място в крайното класиране.

9 септември 1972 г. – Българската телевизия излъчва първо цветно предаване.

27 ноември 1972 г. – закон за чужденците в България.

29 ноември 1972 г. – във Вашингтон умира д-р Г. М. Димитров.

1 декември 1972 г. – изведен е в орбита спътник "Интеркосмос 8", оборудван с българска апаратура.

14 декември 1972 г. – втори конгрес на българската култура.

26 декември 1972 г. – Софийският градски съд осъжда задочно на 6 год. и 6 мес. затвор писателя Георги Марков, защото не се е завърнал в страната.

1 март 1973 г. – постановление на МС и ЦС на БПС за повишаване на заплатите на около 2 млн. работещи.

7 март 1973 г. – решение на Политбюро на ЦК на БКП "За издигане ролята на жената в изграждането на развито социалистическо общество".

27 март 1973 г. – в Париж се открива изложба на Владимир Димитров–Майстора.

30 март 1973 г. – публикуван е Закон за собствеността на гражданите, който санкционира нетрудовите доходи на гражданите.

март 1973 г. – опитите за смяна на имената на българите мохамедани довеждат до сблъсквания в с. Корница, Благоевградско.

1 април 1973 г. – създаден е Националният исторически музей.

17–19 юли 1973 г. – пленум на ЦК на БКП обсъжда външната политика и социалистическата интеграция, особено със СССР.

20–21 юли 1973 г. – посещение на министър-председателя на Франция Пиер Месмер.

2–5 август 1973 г. – посещение на генералния секретар на ООН Курт Валдхайм.

18–21 септември 1973 г. - Леонид Брежнев посещава България.

22 септември 1973 г. – България скъсва дипломатическите отношения с Чили като протест срещу военния преврат на ген. Аугусто Пиночет, който сваля от власт президента социалист Салвадор Алиенде.

26 септември 1973 г. – в София е открит 9 световен конгрес на мира.

28 септември 1973 г. – писмо на Т. Живков до Политбюро на ЦК на БКП за поощряване на производството в личните стопанства.

6 ноември 1973 г. – приет е закон за народното здраве.

30 ноември 1973 г. – открит е заводът за запаметяващи устройства в Стара Загора.

21 декември 1973 г. – България установява дипломатически отношения с ФРГ.

16–19 февруари 1974 г. – в София се провежда сесия на Световния съвет на мира.

20–22 март 1974 г. – национална партийна конференция по повишаване на производителността на труда.

1 април 1974 г. – теоретична конференция по хумора и сатирата.

13 април 1974 г. – умира театралният и кинорежисьорът Методи Андонов.

9 май 1974 г. – в Париж е открита изложбата "Тракийско изкуство".

26–28 май 1974 г. – посещение на външния министър на Италия Алдо Моро.

5 юни 1974 г. – основан е Съюзът на преводачите в България.

18–21 юни 1974 г. – в София се провежда 28 сесия на СИВ.

27 юни 1974 г. – във Варна е открита сесия на Изпълнителния съвет на ЮНЕСКО.

4 септември 1974 г. – пуснат е в действие първият реактор на атомната електроцентрала в Козлодуй.

6 септември 1974 г. – открита е новата сграда на столичната централна гара.

9 септември 1974 г. – започват денонощни излъчвания на програма „Хоризонт" на Българско радио.

20–29 септември 1974 г. – на 28 световно първенство по вдигане на тежести българите стават световни шампиони.

8 ноември 1974 г. – НС дава амнистия за напусналите незаконно България.

1 януари 1975 г. – в България е въведен пощенски код.

27–28 февруари 1975 г. – пленум на ЦК на БКП за развитието на АПК.

3 март 1975 г. – във Виена е открита изложбата "Тракийско изкуство и култура".

27 март 1975 г. – открита е ТЕЦ "Бобов дол", изцяло проектирана от български специалисти.

20–27 април 1975 г. – седмица на детската книга.

24 май 1975 г. – открит е паметникът на Св. св. Кирил и Методий пред Народната библиотека в София.

30 май 1975 г. – в София е открит Домът на съветската наука и култура.

2–5 юни 1975 г. – севернокорейският партиен и държавен лидер Ким Ир Сен посещава България.

23–24 юни 1975 г. – Тодор Живков посещава Италия.

2–4 юли 1975 г. – гръцкият министър председател Константинос Караманлис е в България.

20 юли 1975 г. – открит е електропроводът, свързващ енергийните системи на Турция и България.

1 август 1975 г. – Тодор Живков подписва Заключителния акт на Общоевропейското съвещание за сигурност и сътрудничество в Хелзинки.

9 септември 1975 г. – започва редовно излъчване на втора програма на Българската телевизия.

9–12 октомври 1975 г. – в Пловдив се провежда първи фестивал на българския късометражен филм.

13–21 октомври 1975 г. – Людмила Живкова посещава СССР.

16 октомври 1975 г. – в Благоевград е открит първи фестивал на политическата песен „Ален мак".

24–28 ноември 1975 г. – Тодор Живков посещава ФРГ.

1–3 декември 1975 г. – при посещението на турския премиер Сюлейман Демирел е подписана Декларация за принципите на добросъседство и сътрудничество.

5 декември 1975 г. – открит е студентският комплекс "Христо Ботев" в София.

5–6 декември 1975 г. – Комитетът за изкуство и култура приема програма за всенародно естетическо възпитание.

1 януари 1976 г. – създаден е Национален музей на българската литература.

7 януари 1976 г. – в Британския музей в Лондон е открита изложбата "Тракийските съкровища в България".

16 януари 1976 г. – в София е открита изложбата "1000 години българска икона".

2 февруари 1976 г. – умира големият художник Златю Бояджиев.

10 февруари 1976 г. – в София се открива самостоятелна изложба на италианския художник Ренато Гутузо.

16 февруари – 6 март 1976 г. – Людмила Живкова посещава Виетнам и Индия.

8–12 март 1976 г. – кубинският лидер Фидел Кастро посещава България.

16 март 1976 г. – в Париж е открита изложбата "Български икони IX – XIX в."

27 март 1976 г. – влиза в експлоатация вторият реактор на АЕЦ "Козлодуй".

29 март – 2 април 1976 г. – 11 конгрес на БКП приема основни насоки за седмата петилетка (1976–1980) и определя издигането на качеството и ефективността на производството като основна задача.

11 май 1976 г. – открит е първият конгрес на Съюза на българските композитори.

20 май 1976 г. – открит е първият конгрес на Съюза на българските филмови дейци.

30 май 1976 г. – избори за 7 Народно събрание.

3–6 юни 1976 г. – Тодор Живков посещава Турция.

17 юли–1 август 1976 г. – на 21 олимпийски игри в Монреал българските спортисти получават седем златни, осем сребърни, девет бронзови медала и заемат 8 място в крайното класиране.

20 август 1976 г. – в Москва е открита изложба "Българска живопис IX - XIX в."

7 септември 1976 г. – във Варшава е открита изложба "Тракийските съкровища от България".

8 септември 1976 г. – открит е Аспаруховият мост и плавателният канал във Варна.

17 ноември 1976 г. – в Берлин се открива изложбата "1000 години български икони".

25 ноември 1976 г. – в София, в криптата на храм-паметника "Ал. Невски", се открива изложба "Българската ръкописна книга от X до XVIII век".

26 ноември – 10 декември 1976 г. – Людмила Живкова посещава Мексико и Куба.

2–3 декември 1976 г. – в София се провежда Международно съвещание на селски и сродни демократични партии и организации, партии на центъра, леви радикални, либерални и демократични партии и организации от Европа, Азия, Африка и Латинска Америка.

6 декември 1976 г. – започва изграждането на Завод за тежко машиностроене край Радомир.

28 януари 1977 г. – установени са дипломатически отношения с Испания.

4 март 1977 г. – земетресение с епицентър в района на Вранча в Румъния разтърсва силно България, най-много загинали има в дунавския град Свищов.

3–6 май 1977 г. – турският премиер Бюлент Еджевит посещава България.

18–20 май 1977 г. – 3 конгрес на българската култура.

7 юни 1977 г. – в София е открита международна писателска среща.

8 юни 1977 г. – в Метрополитън музей в Ню Йорк е открита изложбата "Тракийски съкровища от България".

29 юни 1977 г. – Държавният съвет утвърждава "Основни насоки за опазване и възпроизвеждане на околната среда в НРБ".

1 юли 1977 г. – умира писателката Фани Попова–Мутафова.

17–28 август 1977 г. – София е домакин на световните студентски игри "Универсиада ,77".

1–4 септември 1977 г. – на езерото Панчарево край София се провежда 13 световно първенство по кану-каяк.

10 октомври 1977 г. – в София е открита национална гимназия за древни езици и култури (класическата гимназия).

20 октомври 1977 г. – постановление на ЦК на БКП, МС, УС на БЗНС и НС на ОФ за самозадоволяването на населението с плодове, зеленчуци, месо, мляко, яйца и риба чрез личното стопанство.

5 декември 1977 г. – утвърждават се нови "селищни системи".

10 декември 1977 г. – в Плевен е открита панорамата "Плевенска епопея – 1877 г.".

20 декември 1977 г. – завършва успешно околосветското плаване на капитан Георги Георгиев с яхтата "Кор Кароли", който става първият българин извършил сам такова плаване, то му отнема 202 дни.

27 декември 1977 г. – Людмила Живкова предлага да се изгради Национален дворец на културата.

26 януари 1978 г. – в Берлин е открита изложбата "Тракийско изкуство и култура по българските земи".

9 февруари 1978 г. – подписано е споразумение за научно-техническо сътрудничество със САЩ.

27 февруари–4 март 1978 г. – Людмила Живкова посещава Мексико и открива изложба "Български икони".

13–18 март 1978 г. – Тодор Живков посещава Япония.

28 март 1978 г. – в София отваря врати голяма изложба "Николай Рьорих", първа част от програмата на Людмила Живкова за естетическо възпитание. Програмата включва още три програми – "Леонардо да Винчи", "Ленин" и "Константин Кирил–Философ".

12 април 1978 г. – Държавният съвет приема "Основни насоки за развитие на празнично-обредната система в НРБ", с която властта се опитва да замести традиционните християнски и мюсюлмански обичаи.

3–6 май 1978 г. – министър-председателят на Турция Бюлент Еджевит посещава България.

5–7 май 1978 г. – на европейското първенство по свободна борба, чийто домакин е България, българските борци вземат пет златни, два сребърни и един бронзов медал.

8 май 1978 г. – открит е паметникът на Патриарх Евтимий Търновски във Велико Търново.

25 май 1978 г. – направена е първата копка на Народния дворец на културата (НДК) в София.

6–7 юли 1978 г. – гръцкият министър председател Константинос Караманлис посещава България.

16 юли 1978 г. – на среща в Ялта Живков запознава Брежнев с проблема за нарасналия български външен дълг.

24 юли 1978 г. – декларация на българското Министерство на външните работи за развитието на българо-югославските отношения.

26 август 1978 г. – в метрото в Париж е извършен опит за покушение срещу журналиста Владимир Костов.

7 септември 1978 г. – в Лондон е извършен атентат срещу писателя Георги Марков (Джери) с т. нар. български чадър.

26 септември 1978 г. – учредена е национална координационна комисия "1300 години България".

4–6 октомври 1978 г. – на 3 световно първенство по акробатика, чийто домакин е България, българските акробати получават три златни, десет сребърни и пет бронзови медала.

20 октомври 1978 г. – създадена е Национална комисия по социалистическите празници и обреди.

11–28 ноември 1978 г. – Людмила Живкова посещава Индия.

13 ноември 1978 г. – открит е ферибоотът Варна-Иличовск.

23 ноември 1978 г. – Тодор Живков и Станко Тодоров в писмо до Л. Брежнев искат помощ за намаляване на външния дълг.

1978 г. – в България има 2623 защитени обекти: 7 народни паркове, 82 резервата, 1261 природни забележителности, 43 защитени местности, 747 исторически места, 63 вида защитени растения и 420 вида защитени животни.

7 януари 1979 г. – излъчено е първото предаване на популярната телевизионна "Всяка неделя".

17 януари 1979 г. – умира поетът Атанас Далчев.

26 януари 1979 г. – МС въвежда лятно часово време по европейски модел.

27 февруари – 3 март 1979 г. – Людмила Живкова посещава Япония и открива в Токио изложбата "Тракийско изкуство".

15 март 1979 г. – умира писателят Емилиян Станев.

3 април 1979 г. – тържествено е отбелязана 100 годишнината от обявяването на София за столица.

10 април 1979 г. – в космоса на космически кораб "Союз 33" лети първият български космонавт Георги Иванов.

2–4 май 1979 г. – канцлерът на ФРГ Хелмут Шмид е в България.

15 май 1979 г. – в Рим е открита изложбата "Български икони от IX–XIV век".

19–17 май 1979 г. – на проведеното във Варна европейско първенство по вдигане на тежести българските тежкоатлети заемат първо място.

1 юни 1979 г. – с наредба на министъра на народното здраве на децата до 3 год. и бременните жени са предоставят безплатни лекарства.

9–11 юли 1979 г. – Тодор Живков посещава Турция.

17 юли 1979 г. – Людмила Живкова става член на Политбюро.

16–25 август 1979 г. – първа международна детска асамблея "Знаме на мира", открит е и едноименен монумент.

3–6 октомври 1979 г. – Людмила Живкова е в Кьолн за откриването на изложбата "Тракийските съкровища по българските земи".

11–13 октомври 1979 г. – престолонаследникът на Япония Акихито и съпругата му принцеса Мичико посещават България.

2 ноември 1979 г. – в София е открита втората изложба от програмата на Людмила Живкова за естетическо възпитание "Леонардо да Винчи и неговата школа".

10 ноември 1979 г. – пленум на ЦК на БКП взема решение за повишаване на заплатите и на цените.

4 декември 1979 г. – самоубива се младата талантлива бургаска поетеса Петя Дубарова.

1979 г. – в България вече има 338 АПК вместо 161 от 1971 г.

4 януари 1980 г. – Тодор Живков се среща с филмови дейци.

20 февруари 1980 г. – открива се Общата художествена изложба "Български предания и легенди".

25 март 1980 г. – в криптата на храм-паметник "Ал. Невски" се открива международна изложба "Историческата съдба на хуманизма в развитието и взаимодействието на културите", свързана с програмата "Леонардо да Винчи".

18 април 1980 г. – открива се Обща художествена изложба, посветена на 110-годишнината от рождението на Ленин и 35 годишнината от победата над фашизма.

12–13 май 1980 г. – първи конгрес на народната просвета.

16 май 1980 г. – в галерията на ул. Шипка 6 е открита изложбата "Есенният салон в Париж".

12 юни 1980 г. – в Париж е открита изложба "Българската средновековна цивилизация", посветена на 13-вековния юбилей на държавата.

13 юни 1980 г. – тържествено е честван 50-годишнината на Николай Гяуров.

13–15 юни 1980 г. – на 49 балкански игри по лека атлетика, проведени в София, първо място печели българският отбор.

юни 1980 г. – първи закон за смесени предприятия с участие от капиталистически страни.

19 юли–3 август 1980 г. – на 22 олимпийски игри, проведени в Москва и бойкотирани от много западни държави заради съветската интервенция в Афганистан, българските спортисти получават осем златни, шестнадесет сребърни, седемнадесет бронзови и трето място в крайното класиране.

5 август 1980 г. – във Варна Тодор Живков се среща с писатели.

29–30 септември 1980 г. – трета писателска среща "Мирът - надежда на планетата".

8 октомври 1980 г. – в Париж е открита изложбата "1300 години България".

14 октомври 1980 г. – открива се международната изложба "Ленин и нашата епоха".

20 октомври 1980 г. – умира Вълко Червенков.

12 ноември 1980 г. – България участва в срещата в Мадрид на Общоевропейското съвещание за сигурност и сътрудничество.

21–26 ноември 1980 г. – Людмила Живкова е в Швейцария, където открива изложбата "Тракийското изкуство по българските земи".

17 декември 1980 г. – влиза в действие третият реактор на АЕЦ "Козлодуй".

декември 1980 г. – в България има 1443 души на възраст над 100 години - 1030 жени и 413 мъже.

7 януари 1981 г. – в Париж е открита изложба на български художници, посветена на 1300-годишнината на българската държава.

12 януари 1981 г. – в Питсбърг, САЩ, е открита етнографска изложба, посветена на 1300-годишнината на българската държава.

20 януари 1981 г. – в Будапеща е открита седмица на България, посветена на 1300-годишнината на българската държава.

26–27 януари 1981 г. – в София се провежда научна конференция "България и Балканите 681–1981", посветена на 1300-годишнината на българската държава.

28 януари 1981 г. – в Копенхаген, Дания, е открита изложбата "Съвременно българско изкуство", посветена на 1300-годишнината на българската държава.

17–27 февруари 1981 г. – Людмила Живкова посещава Индия, където открива изложба "Тракийското изкуство по българските земи".

28 февруари – 6 март 1981 г. – Людмила Живкова посещава Мексико, където открива изложбата "Средновековна България – изкуство и цивилизация".

3 март 1981 г. – България ратифицира конвенцията за признаване на учебните курсове, дипломите за висше образование и научните степени в държавите от европейския регион.

3–4 март 1981 г. – в Париж се провеждат Дни на България.

4 март 1981 г. – в Торонто, Канада, открита изложбата "Българска графика".

12 март 1981 г. – откритието на акад. Георги Наджаков "Фотоелектретно състояние на веществата" е записано под номер едно в Държавния регистър за открития.

16 март 1981 г. – в Есен, ФРГ, започва седмица, посветена на 1300-годишнината от създаването на българската държава.

31 март–4 април 1981 г. – 12 конгрес на БКП утвърждава тезиси за седмия петгодишен план (1976–1980) и определя задачите на осмия (1981–1985).

30 април 1981 г. – българска алпинистка експедиция "Хималаи ,81" покорява четвъртия по височина връх на планетата Лхоце (8501 м.).

9–17 май 1981 г. – в Хамбург, ФРГ, се провежда седмица на България, посветена на 13-вековния й юбилей.

13 май 1981 г. – в Рим Мехмед Али Агджа стреля срещу папа Йона Павел II, а по-късно е обвинен и Сергей Антонов.

7 юни 1981 г. – избори за 8 Народно събрание.

11–14 юни 1981 г. – Людмила Живкова е на посещение в Австрия за тържествата за 1300 годишнината на българската държава.

18 юни 1981 г. – министър-председател става Гриша Филипов.

22 юни 1981 г. – призив-обещание на ОФ, БПС, ДКМС, НТС и Министерството на енергетиката за ефективно използване на горивата и енергията.

7 юли 1981 г. – НС приема закон за амнистия по случай 1300-годишнината на българската държава, 90-годишнината на БКП и 25-годишнина на Априлския пленум.

21 юли 1981 г. – Людмила Живкова умира внезапно.

15–25 август 1981 г. – провежда се международната асамблея "Знаме на мира" – среща "София 81".

4 септември 1981 г. – Тодор Живков е награден със съветския орден "Ленин", а на 6 септември – за втори път става "Герой на НР България" във връзка с неговата 70-годишнина.

5 септември 1981 г. – в София е открита голяма изложба на западноевропейското, африканското и източното изкуство.

19–27 септември 1981 г. – на европейското първенство по волейбол, проведено в България, българските волейболистки за първи път стават шампионки, а волейболистите ни са трети.

22 септември 1981 г. – открит е паметникът на Незнайния воин в София.

22 септември–1 октомври 1981 г. – по решение на ЮНЕСКО в Париж се честват "Дни на България".

18 октомври 1981 г. – открит е Античният театър в Пловдив.

21–24 октомври 1981 г. – на 10 световно първенство по художествена гимнастика българският отбор става шампион на планетата като печели четиринадесет от общо шестнадесет медала.

октомври 1981 г. – тържествено честване на 1300-годишнината на българската държава.

6–9 ноември 1981 г. – Индира Ганди посещава България.

28 ноември 1981 г. – в Шумен е открит паметник, посветен на създаването на българската държава.

1 декември 1981 г. – създаден е фондът "1300 години България".

11 януари 1982 г. – тържествено събрание в София по повод 120-годишнината от смъртта на Димитър и Константин Миладинови.

19–21 януари 1982 г. – заседание на СИВ в Москва приема декларация в подкрепа на "народа и правителството на Полша".

28 януари 1982 г. – в София се провежда тържествено събрание по случай 110-годишнината от рождението на Гоце Делчев.

януари 1982 г. – новият икономически механизъм влиза в сила за цялата икономика.

1 февруари 1982 г. – създаден е Център "Знаме на мира".

2 март 1982 г. – постановление на МС за цялостно изграждане на системата за самозадоволяване на населението.

23 март 1982 г. – съществуващият от ноември 1944 г. Славянски комитет е преименуван в Комитет за българите в чужбина.

10 май 1982 г. – постановление на ЦК на БКП и МС за специални грижи за района Странджа–Сакар до 1990 г.

11–12 май 1982 г. – във Варна се провежда международен симпозиум за промишленото сътрудничество между Изтока и Запада.

15 май 1982 г. – на 3 световно първенство по бокс българският боксьор Исмаил Мустафов става световен шампион.

18 май 1982 г. – влиза в действие четвъртият реактор на АЕЦ "Козлодуй".

8–10 юни 1982 г. – в Будапеща се провежда 36 сесия на СИВ за усъвършенстване на социалистическата икономическа интеграция.

20 юни 1982 г. – в София се открива сезонът на Театъра на нациите – "София 82".

24–26 юни 1982 г. – гръцкият министър председател Андреас Папандреу посещава България.

1 юли 1982 г. – във Варна Т. Живков се среща с бившия американски президент Ричард Никсън.

15–25 август 1982 г. – втора международна асамблея "Знаме на мира - София 82".

28 септември–1 октомври 1982 г. – учение на ОВД "Щит–82" на българска територия и в акваторията на Черно море.

20 октомври 1982 г. – учредена е Международна фондация "Людмила Живкова".

25 ноември 1982 г. – служителят на БГА "Балкан" в Рим Сергей Антонов е арестуван от италианските власти по обвинение за съучастие в атентата срещу папа Йоан Павел II на 13 май 1981 г.

20–22 декември 1982 г. – среща на Тодор Живков с новия генерален секретар на КПСС Юрий Андропов.

1982 г. – излиза от печат книгата на философа Желю Желев "Фашизмът", в която германската националсоциалистическа държава е описана по такъв начин, че се налага паралелът със социалистическата. Книгата е иззета от книжарниците.

1982 г. – създадена е Селскостопанска академия в София.

1982 г. – посмъртна изложба на Жорж Папазов е уредена в Центъра на сюрреалистичното изкуство в Лондон. В София и Ямбол е показана изложбата "Творби на Папазов – притежание на колекции в България".

17–21 януари 1983 г. – Дни на българската наука и техника в Хавана.

28 януари 1983 г. – Дни на българската култура в Люксембург.

16 февруари 1983 г. – умира поетесата Дора Габе.

18 февруари 1983 г. – открит е минно-обогатителният комплекс "Елаците".

17–27 февруари 1983 г. – в България се провеждат зимните студентски игри "Универсиада ,83".

28 март 1983 г. – среща на учени от балканските страни на тема "Балканите - безядрена зона".

30 март 1983 г. – приет е закон за допитване до народа (референдум).

25–27 април 1983 г. – президентът на Гърция Константин Караманлис посещава България.

30 май 1983 г. – национално съвещание във Варна по качеството.

6 юни 1983 г. – в София се открива 2 световно биенале на архитектурата "Интерарх `83".

6–9 юни 1983 г. – Тодор Живков посещава Турция.

6–10 юни 1983 г. – във Варна е проведен международен фестивал на рекламния филм.

24 юли 1983 г. – на световното първенство по фехтовка във Виена Васил Етрополски става първи български шампион.

31 юли 1983 г. – с многохиляден събор в местността Предела, Благоевградско, се чества 80-годишнината от Илинденско–Преображенското въстание.

11 август 1983 г. – в София е открита изложба "Пет века шедьоври на изкуството" от колекцията на д-р Армънд Хамър.

22 август 1983 г. – в София е открита документална изложба, посветена на Илинденско–Преображенското въстание от 1903 г.

28 септември 1983 г. – Александър Лилов е отстранен от ръководството на БКП.

17 октомври 1983 г. – в Пловдив започва Международният телевизионен фестивал "Златната ракла".

28 октомври 1983 г. – в гр. Гоце Делчев е открит паметник на Гоце Делчев.

10–13 ноември 1983 г. – на световното първенство по художествена гимнастика в Страсбург българските "златни момичета" отново са първи като вземат четиринадесет медала, седем от които – златни.

31 януари 1984 г. – постановление за усъвършенстване на икономическия механизъм за 1984 г.

4–5 февруари 1984 г. – Боровец е домакин на състезания за световната купа по ски-алпийски дисциплини за мъже.

14 февруари 1984 г. – Тодор Живков се среща в Москва с новия генерален секретар на КПСС Константин Черненко.

25–28 февруари 1984 г. – генералният секретар на ООН Хавиер Перес де Куеляр посещава България.

26 февруари 1984 г. – волейболистките на ЦСКА-"Септемврийско знаме" печелят купата на европейските шампионки.

1 март 1984 г. – започва работа Бюрото за емпирични социологически изследвания към Българската социологическа асоциация.

2 март 1984 г. – открита е новата експозиция на Националния исторически музей.

8 март 1984 г. – баскетболистките на "Левски-Спартак" печелят купата на европейските шампионки.

12–20 март 1984 г. – съвместно учение "Съюз-84" на Варшавския договор на територията на България, Румъния и Унгария.

22–23 март 1984 г. – национална партийна конференция по качеството.

22 април 1984 г. – алпинистът Христо Проданов изкачва най-високия връх на планетата Еверест.

19 юни 1984 г. – Политбюро на ЦК на БКП взема решение "За по-нататъшно сплотяване и приобщаване на българските турци към делото на социализма, към политиката на БКП".

4 юли 1984 г. – среща на Т. Живков в "Бояна" и приемане на решения "по някои въпроси на етническите групи в България".

30 август 1984 г. – при бомбен атентат в чакалнята на железопътната гара в Пловдив, извършен от турски терористи, загива една жена, а 42 души са ранени.

30 август 1984 г. – в паркинга пред аерогара Варна избухва бомба, която ранява 2 жени.

1984 г. – в края на годината започва насилствената смяна на имената на българските турци, която продължава и през 1985 г.

18 януари 1985 г. – ЦК на БКП обявява насоки за "Укрепването на единството на българската социалистическа нация, на нейната етническа хомогенност", в

които за първи път се говори за "възродителен процес" и за "смяна на имената".

5 март 1985 г. – във в. Пулс е публикувано стихотворение "Есен", съдържащо акростиха "Долу Тодор Живков".

9 март 1985 г. – взривен е вагонът за майки с деца на влак 326 по линията Бургас - София, при което загиват 7 души.

9 март 1985 г. – взрив във фоайето на хотел „Сливен" в града, при който са ранени 23 души.

27 май 1985–29 март 1986 г. – в Рим се води процесът срещу Сергей Антонов за съучастие в атентата срещу папата, процесът завършва с оправдателна присъда по липса на доказателства.

средата на 1985 г. – възниква нелегалното Турско националноосвободително движение в България.

юли 1985 г. – Амнести интернешънъл внася в Комисията по правата на човека доклад, в който изразява тревога за положението на етническите турци в България.

11 август 1985 г. – при довършителни работи на комин в ТЕЦ „Марица - изток" избухва пожар, в който загиват 5 работници.

6 септември 1985 г. – тържествено е честван 100-годишнината от Съединението на Източна Румелия с Княжество България.

5 ноември 1985 г. – в София открива се Националната галерия за чуждестранно изкуство.

24 октомври 1985 г. – Михаил Горбачов посещава България.

21 февруари 1986 г. – земетресение разтърсва Стражица.

24 март 1986 г. – министър-председател става Георги Атанасов.

2–6 април 1986 г. – 13 конгрес на БКП.

26 април 1986 г. – авария в Чернобилската АЕЦ, Украйна, която замърсява радиоактивно и България.

31 май 1986 г. – концерт на големия оперен певец Никола Гюзелев, който чества 50-годишен юбилей.

19 юни 1986 г. – Георги Атанасов съставя ново правителство.

юли 1986 г. – арестувани са ръководителите на Турското националноосвободително движение в България.

11 септември 1986 г. – Гърция и България подписват декларация за приятелство, добросъседство и сътрудничество.

1 ноември 1986 г. – в Химическия комбинат, Девня, става тежка промишлена авария, отнела 20 живота.

ноември 1986 г. – на общоевропейското съвещание във Виена е поставен въпросът за правата на българските турци.

7 декември 1986 г. – ново земетресение в Стражица.

1986 г. – българският национален отбор по футбол се класира за световните финали в Мексико.

1 януари 1987 г. – нов Правилник за стопанска дейност слага край на централното планиране и въвежда самоуправление.

4 април 1987 г. – над община Генерал Тошево за два часа се излива порой - 130 л. дъжд на кв. м.

2–5 юни 1987 г. – Тодор Живков посещава ФРГ.

19 юни 1987 г. – тържествено откриване на експозицията на Националния музей "Земята и хората".

14 юли 1987 г. – създадени са свободни безмитни зони в България за насърчаване на стопанската инициатива.

28–29 юли 1987 г. – на пленум на ЦК на БКП Тодор Живков лансира т. нар. Юлска концепция, според която България трябва да осъществи радикални реформи и либерализация; според новата административна реформа 28-те окръга са заменени от 9 области.

18 ноември 1987 г. – на годишна партийна конференция в Софийския университет са направени 4 остри критични изказания. Те са посрещнати с аплодисменти, но после и 4 са изключени и уволнени.

декември 1987 г. – в София влиза в действие международната автоматична електронна телефонна централа на френската компания АЛКАТЕЛ-Томсън.

1987 г. – основани се седем нови банки, като БНБ остава главен акционер в тях с участието и на стопански предприятия от съответните отрасли.

1987 г. – външният дълг на България достига 6.270 млрд. долара, след като Москва намалява доставките на суровини.

1 януари 1988 г. – приет е Правилник за стопанската дейност на предприятията, който въвежда самоуправление в стопанството.

16 януари 1988 г. – група дисиденти с Илия Минев създават Независимо дружество за защита правата на човека в България.

24–26 февруари 1988 г. – в Белград се провежда Конференция на външните министри на балканските държави.

февруари 1988 г. – в България са проведени местни избори, в които за първи път може да се избира между различни кандидати.

8 март 1988 г. – в София е създаден Обществен комитет за екологична защита на град Русе.

24–27 март 1988 г. – заседание на Политбюро на ЦК на БКП за разтуряне на Обществен комитет за екологична защита на град Русе.

19–20 юли 1988 г. – на пленум на ЦК на БКП от ръководството са отстранени членовете на Политбюро Чудомир Александров, Станко Тодоров, на секретариата на ЦК - Стоян Михайлов и на ЦК – Светлин Русев.

2 август 1988 г. – при излитане самолет Як 40 на БГА „Балкан" катастрофира, като загиват 27 души.

октомври 1988 г. – създаден е Комитет за защита на религиозните права, свободата на съвестта и духовните ценности.

3 ноември 1988 г. – софийски интелектуалци по инициатива на Желю Желев създават Клуб в подкрепа на гласността и преустройството.

16 ноември 1988 г. – в. "Стършел" престава да бъде издание на ЦК на БКП, но ЦК сменя ръководството и си връща вестника.

25 декември 1988 г. – телевизионното предаване "Всяка неделя" излъчва остро интервю с акад. Николай Амосов и е спряно.

1988 г. – появяват се българските "самиздатски" списания – "Глас" и "Мост" на поетите Владимир Левчев и Едвин Сугарев.

9 януари 1989 г. – Държавният съвет приема Указ 56 за стопанската дейност, който въвежда фирмената организация като основна форма на предприемаческа дейност и съдейства за пазарно ориентиране на икономиката.

19 януари 1989 г. – неформална закуска на френския президент Франсоа Митеран с 12 представители на българската интелигенция, което е първото признание за българските дисиденти.

11 февруари 1989 г. – в Пловдив е създаден Независимият профсъюз "Подкрепа" по инициатива на д-р Константин Тренчев.

20–21 февруари 1989 г. – среща на ръководството на БКП с представители на научната и художествената интелигенция. Т. Живков говори за подготовката на творческите конгреси.

7 март 1989 г. – открива се 8 извънреден конгрес на Съюза на българските журналисти, на който се чуват критични изказвания.

9 март 1989 г. – открива се конгрес на Съюза на българските писатели с критики към властта.

14 март 1989 г. – открива се 4 конгрес на филмовите дейци, на който има много критични към властта изказвания.

май 1989 г. – българските турци организират протести срещу ограниченията в човешките им права – за свободен избор на име, за използване на турски език,

за спазване на мюсюлманските традиции. Протестите са потушени със сила, при което има убити.

10 май 1989 г. – българският парламент гласува улеснения за пътувания в чужбина.

15–16 май 1989 г. – градушки и поройни дъждове се изсипват над Ловешка, Разградска и Варненска област - загиват 6 души.

20 май 1989 г. – в с. Пристое, Шуменско, е проведен първият митинг на български турци.

29 май 1989 г. – Тодор Живков произнася реч, в която обявява, че българските турци могат да напуснат България временно или за постоянно. Започва масово изселване на българските турци.

30 май 1989 г. – Външният министър Петър Младенов произнася реч в Париж. В нея обявява, че България е променила паспортния режим в унисон "с тенденцията за нарастващ обмен на хора, идеи, културни стойности" и е признала безусловно правото на избор, но и че "определени външни среди се опитват да попречат на обновителните процеси в нашата страна", при което се е стигнало до "нарушаване на обществения ред". Така той определя протестите на българските турци срещу "възродителния процес".

31 май 1989 г. – Градският комитет на ОФ в София организира митинг в подкрепа на изявлението на Т. Живков от 29 май.

8 юни 1989 г. – изявлението на Т. Живков е разпространено като официален документ в ООН.

17 юни 1989 г. – премиерът Г. Атанасов заявява пред БТА, че "никой не пропъжда българските граждани да напускат своята родина".

23 юни 1989 г. – Живков заминава за Москва за среща с Михаил Горбачов.

27–29 юни 1989 г. – външният министър Младенов е на официално посещение във ФРГ.

7 юли 1989 г. – в Букурещ се провежда съвещание на Организацията на Варшавския договор, по време на което са координирани действията за сваляне на Т. Живков от власт.

19 юли 1989 г. – говорител на Министерство на външните работи на Турция отказва исканата от Живков среща с турския президент или министър-председател.

21 август 1989 г. – Турция затваря границата си с България, след като от България вече са се изселили 344 хил. турци.

май–август 1989 г. – стотици хиляди български турци напускат България, т. нар. голяма екскурзия.

28, 29, 30 септември 1989 г. – в софийската кинозала "Сердика" са събрани близо хиляда от завърналите се след емигрирането в Турция български турци. Мотото на срещата е "България - наше Отечество, съдба и бъдеще".

16 октомври–3 ноември 1989 г. – в София се провежда международен Екофорум.

24 октомври 1989 г. – писмо на Петър Младенов, с което той обявява оставката си като министър на външните работи и критикува режима на Живков.

26 октомври 1989 г. – активисти на "Екогласност" са малтретирани от милицията в градинката пред "Кристал" в София пред очите на чуждестранни журналисти.

26 октомври 1989 г. – Петър Младенов подава оставка като външен министър в знак на протест срещу управлението на Живков.

3 ноември 1989 г. – "Екогласност" внася в Народното събрание подписка срещу проекта "Рила – Места", което става първата масова демонстрация срещу властта.

5–7 ноември 1989 г. – Външният министър Младенов е на посещение в Китай. Пред китайските си гости той изразява критика към промените в Унгария, а пред българите подкрепя екологичните протести, ако не добият политически характер.

9–10 ноември 1989 г. – Тодор Живков е принуден да подаде оставка на заседание на Политбюро и на пленум на ЦК на БКП.

13 ноември 1989 г. – Андрей Луканов се среща с представители на опозицията.

13 ноември 1989 г. – Норвегия, Австрия, Швеция, Дания и Финландия прекратяват едностранно действието на спогодбите си с България за безвизов режим.

17 ноември 1989 г. – Петър Младенов става председател на Държавния съвет.

18 ноември 1989 г. – първи митинг на опозицията на площада пред Храм-паметника "Св. Александър Невски".

22 ноември 1989 г. – на въпрос на Би Би Си кога се предвиждат плуралистични избори Петър Младенов отговаря, че това е сложен въпрос, който трябва да се реши от Народното събрание и то след като се направят консултации с ОФ, БЗНС, ДКМС и т. н.

7 декември 1989 г. – създаден е СДС от водещите опозиционни групи под ръководството на д-р Желю Желев, секретар е Петър Берон, а говорители - Георги Спасов и Румен Воденичаров.

8 декември 1989 г. – пленум на ЦК на БКП отстранява Т. Живков от ЦК на БКП заедно с още 26 души.

10 декември 1989 г. – първи митинг на СДС с искане за кръгла маса.

12 декември 1989 г. – експрес "Златни пясъци" катастрофира на гара Роман, Монтанска област – загиват 11 души.

11–13 декември 1989 г. – пленум на ЦК на БКП, на който тя поема курс към парламентарна демокрация, изключва Тодор Живков от БКП, решава да свика извънреден конгрес и се отказва от монопола си върху властта – предлага отмяна на чл. 1 от конституцията.

14 декември 1989 г. – жива верига около Народното събрание за автономия на университета, към нея се присъединяват искащите веднага да се отмени чл. 1 от конституцията.

26 декември 1989 г. – независимият профсъюз "Подкрепа" организира първата стачка, чиито искания са за временно правителство и избори.

26–28 декември 1989 г. – митинги пред парламента на турци и българомохамедани с искания да си върнат имената.

29 декември 1989 г. – по решение на пленум на ЦК на БКП правителството възстановява имената на българските турци.

31 декември 1989 г. – в Кърджали е създаден Общонароден комитет за защита на националните интереси (ОКЗНИ).

декември 1989 г. – Провежда се последният фестивал на младото българско кино в Смолян.

януари 1990 г. – масови протести на българите от районите със смесено население срещу решението да се възстановят имената на българските турци.

януари 1990 г. – след 9 годишно отсъствие Милчо Левиев се завръща на българския джаз-подиум с шест прояви за 8 дни.

4 януари 1990 г. – външните министри на Групата на 14-те водещи индустриални държави решават да подкрепят в Източна Европа Чехословакия, ГДР, България, Румъния и Югославия.

4 януари 1990 г. – Създадено е ДПС като партия на българските турци.

15 януари 1990 г. – Народното събрание отменя чл. 1 от Конституцията за ръководната роля на БКП.

3 януари–15 май 1990 г. – Кръгла маса, в която БКП и опозицията преговарят за начина за осъществяване на българския преход към демокрация.

18 януари 1990 г. – издадена е заповед за арестуване на Тодор Живков и други дейци от старата власт за подбудителство към национална вражда.

29 януари 1990 г. – Тодор Живков е арестуван.

30 януари–2 февруари 1990 г. – 14 извънреден конгрес на БКП избира Александър Лилов за председател и приема Манифест за демократичен социализъм.

8 февруари 1990 г. – Андрей Луканов създава за първи път в българската история чисто комунистическо правителство.

10–11 февруари 1990 г. – в България пристига държавният секретар на САЩ Джеймс Бейкър, който поставя като условие за сътрудничество провеждането на свободни и демократични избори.

12 февруари 1990 г. – излиза първи брой на вестника на СДС "Демокрация" с главен редактор Йордан Василев. Преди това е бил възстановен вестникът на БСДП "Свободен народ".

16 февруари 1990 г. – в заявление пред БТА външният министър Бойко Димитров подчертава, че не може да се поставя въпросът за "македонско малцинство" в България и че обръщението на югославската скупщина до българското народно събрание по този въпрос е намеса във вътрешните работи.

23 март 1990 г. – България установява дипломатически отношения с Република Корея.

27 март 1990 г. – Комисията по външна политика на Народното събрание препоръчва да се възстановят дипломатическите отношения с Израел.

29 март 1990 г. – Андрей Луканов предлага на парламента радикална програма за реформи.

31 март 1990 г. – Отечественият фронт прекратява съществуването си, като на негово място е създаден Отечествен съюз.

3 април 1990 г. – Петър Младенов е избран за президент/председател на НР България.

3 април 1990 г. – след общопартиен референдум БКП се преименува на БСП.

12 април 1990 г. – Луканов обявява мораториум върху плащанията по външния дълг на България.

26 април 1990 г. – ДПС е легитимирано като сдружение със стопанска цел.

април 1990 г. – излиза първият частен седмичник "168 часа".

8 май 1990 г. – Европейската общност сключва споразумение за търговия и сътрудничество с България.

7–9 май 1990 г. – в Брюксел е подписано споразумение за търговия и икономическо сътрудничество между България и Европейската общност.

13 срещу 14 май 1990 г. – през нощта е проведена акция "синя утрин", при която цялата страна е покрита със сини надписи в подкрепа на СДС, с което започва предизборната агитация на СДС.

19 май 1999 г. – 1 национална конференция на СДС обсъжда предизборната стратегия и тактика на СДС.

23 май 1990 г. – Петър Младенов призовава да се подпише документ за мирния преход. СДС в лицето на д-р Ж. Желев отказва да го подпише.

10–17 юни 1990 г. – първи свободни и демократични избори за 7 Велико народно събрание, спечелени от БСП.

6 юли 1990 г. – Петър Младенов подава оставка като президент/председател под натиска на обществените протести.

10 юли 1990 г. – учредително заседание на 7 Велико народно събрание във Велико Търново.

23 юли 1990 г. – тялото на Георги Димитров е извадено от мавзолея и е препогребано на централните софийски гробища.

1 август 1990 г. – д-р Желю Желев е избран от ВНС за президент на България на шестия тур от гласуването.

7 август 1990 г. – Луканов връчва оставката на първото си правителство.

26/27 август 1990 г. – подпален е Партийният дом на БСП в центъра на София.

29 август 1990 г. – българското правителство аташира посланика в Белгия Атанас Гинев и към главната квартира на НАТО с писмо до генералния секретар Манфред Вьорнер.

30 август 1990 г. – ВНС избира Луканов отново за министър-председател и му възлага съставяне на ново правителство.

септември 1990 г. – в столицата са въведени купони за храна.

20 септември 1990 г. – Луканов съставя второ правителство.

22–25 септември 1990 г. – БСП провежда 39 конгрес, на който А. Лилов е преизбран за председател, а А. Томов става първи заместник.

25 септември 1990 г. – България става член на Световната банка и на МВФ.

11–12 октомври 1990 г. – Мишел Камдесю, генерален директор на МВФ, е на посещение в София и дава положителна оценка на демократичните промени в България.

30 октомври 1990 г. – основано е българско сдружение "Хелзинкски наблюдател".

октомври 1990 г. – фестивалът "Златната роза" се провежда за пръв път в София, голямата награда е за филма "Тишина" на Димитър Петков.

9 ноември 1990 г. – нов закон за личните имена в България.

15 ноември 1990 г. – 7 ВНС променя името на държавата от Народна република България на Република България.

29 ноември 1990 г. – Луканов подава оставка под натиска на протести и стачки на КТ "Подкрепа" и на КНСБ.

ноември 1990 г. – Открит е български клон на фондация "Отворено общество" в България.

8–9 декември 1990 г. – 2 национална конференция на СДС, след която Петър Берон подава оставка като председател на СДС – д-р Тренчев го обвинява, че е сътрудничил на Държавна сигурност, а президентът Желев му показва досието, което по-късно така и не е намерено. За нов лидер е избран Филип Димитров.

11 декември 1990 г. – за председател на КС на СДС е избран Филип Димитров.

7–20 декември 1990 г. – след преговори е сформирано коалиционно правителство с участие на основните политически сили, оглавено от безпартийния юрист Димитър Попов.

22 декември 1990 г. – младежкото предаване "Ку–ку" обявява, че в АЕЦ "Козлодуй" има авария, довела до реакционно заразяване, което довежда до паника.

1990 г. – Съюзът на българските писатели (СБП) обявява, че не може да издържа изданията си "Литературен фронт", сп. "Пламък", сп. "Съвременник", сп. "Летописи", отпуска им еднократна помощ и им разрешава да си обособят. Започна частното книгоиздаване у нас.

началото на 1991 г. – България получава заем от Европейската общност от фонда за реконструкция на Източна Европа, а през август с. г. - и от Световната банка.

3 януари 1991 г. – споразумение за мирния характер на българския преход.

1 февруари 1991 г. – цените на основните стоки са освободени от контрол, въведен е пазарен механизъм за формирането им, което води до рязкото им повишаване.

22 февруари 1991 г. – приет е закон за връщане на земята на бившите й собственици.

25 февруари 1991 г. – започва съдебен процес срещу Тодор Живков.

март 1991 г. – създаден е Новият български университет в София.

4 април 1991 г. – основан е Атлантически клуб за България по инициатива на депутата от СДС Соломон Паси, който става негов председател.

30 април 1991 г. – министър-председателят Димитър Попов и военният министър Йордан Мутафчиев посещават Главната квартира на НАТО в Брюксел.

14 май 1991 г. – 39 депутати от СДС излизат от ВНС в знак на протест, че започва работата по конституцията и започват гладна стачка.

19 май 1991 г. – извънредна национална конференция на СДС приема съюзът да стане отворено движение за демокрация и единна политическа сила, чиято цел е да смени системата в България. Конференцията подкрепя гладната стачка на 39-та депутати от СДС.

7 юни 1991 г. – ДПС също напуска работата по подготовка на нова конституция на Република България.

7 юни 1991 г. – На посещение в България за 6 часа е вицепрезидентът на САЩ Дан Куейл.

12–14 юни 1991 г. – На посещение в България е генералният секретар на НАТО М. Вьорнер, развеждан из София с трабанта на председателя на Атлантическия клуб Паси.

22–23 юни 1991 г. – 3 национална конференция на СДС призовава за нови парламентарни избори и превръща СДС в национално движение на партии, организации и граждани.

25 юни 1991 г. – закон за БНБ, който я обявява за централна емисионна институция, независима от правителството.

27 юни 1991 г. – на сесия в Будапеща Съветът за икономическа взаимопомощ взема решение да се саморазтури.

28 юни 1991 г. – Международната организация за използване на атомната енергия иска незабавно спиране на АЕЦ Козлодуй.

началото на юли 1991 г. – ВНС напускат и депутатите от БЗНС "Никола Петков".

1 юли 1991 г. – разпуснат е Варшавският договор.

8 юли 1991 г. – приключва третото четене на конституцията, а Блага Димитрова призовава: "Да се вкамени ръката на всеки, който посегне да подпише тази конституция".

12 юли 1991 г. – ВНС гласува Конституция на Република България.

21 юли 1991 г. – Учредена е Федерация "Царство България".

1 август 1991 г. – българският парламент решава да не подновява договора със СССР от 1967 г.

19–21 август 1991 г. – в Москва е направен опит за консервативен преврат. Президентът Желев осъжда превратаджиите и подкрепя руския президент Борис Елцин, докато БСП забавя своята позиция.

28 август 1991 г. – Софийски градски съд отказва да регистрира ДПС като партия с председател Ахмед Доган.

9 октомври 1991 г. – подписан е договор между България и ФРГ.

13 октомври 1991 г. – втори парламентарни избори, спечелени от СДС.

октомври 1991 г. – основан е първи частен театър „Ла Страда" с директор Стефан Янков.

октомври 1991 г. – в Благоевград се открива Американският университет в България.

8 ноември 1991 г. – Филип Димитров сформира първото правителство на СДС.

12 декември 1991 г. – закон за конфискация на имуществото на БКП и останалите "тоталитарни" организации.

14–19 декември 1991 г. – за първи път в опозиция, БСП провежда 40 конгрес, на който за председател е избран Жан Виденов.

8 януари 1992 г. – в 36 НС е внесен законопроект за обявяване за недействителни разпоредбите на "народния съд".

15 януари 1992 г. – България първа признава независимостта на Македония.

16 януари 1992 г. – приет е закон за чуждестранните инвестиции в България.

12–19 януари 1992 г. – първи преки президентски избори, спечелени от Желю Желев с подгласник Блага Димитрова.

28 януари 1992 г. – подписан е договор за приятелство между Румъния и България.

4 февруари 1992 г. – според сведения в българската преса на турското посолство в София е предаден списък на българските разузнавачи („Оня списък").

9 февруари 1992 г. – избори за органи на местното самоуправление.

16 февруари 1992 г. – дъщерята на д-р Г. М. Димитров (Гемето) Анастасия Мозер става председателка на БЗНС "Никола Петков".

24 февруари 1992 г. - за председател на КНСБ е преизбран проф. Кръстьо Петков.

25 февруари 1992 г. – столичният съвет решава да премахване мавзолея на Георги Димитров.

14 март 1992 г. – България започва преговори с ЕС за асоцииране.

17 март 1992 г. – в Израел Ф. Димитров посещава окупираните от Израел Голански възвишения.

март 1992 г. – Димитър Луджев става първият български военен министър, който посещава Турция след 1917 г.

март 1992 г. – започва разкол в Българската православна църква. Трима от членовете на Светия синод – архиепископите Пимен, Панкратий и Калиник, го напускат и основават свой заедно с Христофор Събев и Методи Спасов.

3 април 1992 г. – приет е нов закон за поземлената собственост и частното стопанисване на земята в България.

10 април 1992 г. – в 36 НС е внесено предложение за разсекретяване на досиетата в Държавна сигурност.

11–12 април 1992 г. – 4 национална конференция на СДС гласува да бъдат разсекретени досиетата на ДС.

23 април 1992 г. – приет е закон за приватизацията.

6 май 1992 г. – в Анкара е подписан договор между България и Турция.

7 май 1992 г. – България става член на Съвета на Европа.

21 май 1992 г. – в Атина е подписан договор между България и Гърция.

25 юни 1992 г. – 11 държави от района на Черно море подписват в Истанбул декларация за стопанско сътрудничество в черноморския район.

8 юли 1992 г. – парламентът отнема депутатския имунитет на Луканов.

24 юли 1992 г. – НС отхвърля вот на недоверие към правителството.

25 юли–9 август 1992 г. – на 25 летни олимпийски игри, Барселона, Испания, България печели 3 златни, 7 сребърни и 6 бронзови медала.

4 август 1992 г. – в София е подписан договор между България и Русия.

30 август 1992 г. – президентът Ж. Желев свиква пресконференция в резиденцията Бояна (т. нар. Боянски ливади), на която атакува правителството на Филип Димитров.

4 септември 1992 г. – Тодор Живков е осъден на 7 години затвор и парична глоба.

17 септември 1992 г. – ДПС иска оставката на председателя на НС Стефан Савов и я получава на 24 септември 1992 г.

18 септември 1992 г. – национално съвещание на СДС, на което президентът Ж. Желев е освиркан и СДС се отрича от него.

септември 1992 г. – първи международен фестивал във Варна "Любовта е лудост".

28 октомври 1992 г. – Филип Димитров не получава вот на доверие в Народното събрание и подава оставка.

5 ноември 1992 г. – за председател на 36 НС е избран Александър Йорданов.

30 декември 1992 г. – с мандата на ДПС е съставено правителство на икономическия съветник на президента проф. Любен Беров.

19 януари 1993 г. – парламентът отнема депутатския имунитет на Ал. Лилов.

25 февруари 1993 г. – във Варшава е подписан договор между България и Полша.

февруари 1993 г. – премиерът проф. Беров оповестява "План за действие".

13–14 март 1993 г. – 5 националната конференция на СДС приема резолюция, в която обвинява новото правителство в неокомунизъм, а президента Желев – в опит за налагане на личен режим. Стоян Ганев е освиркан.

27–28 март 1993 г. – общопартийна конференция на БСП приема алтернативна програма за развитие на страната.

април 1993 г. – Лондонският клуб опростява 50% от външния дълг на България (9,3 млрд. долара) и намалява плащанията по лихвите.

27 май 1993 г. – СДС предлага вот на недоверие на правителството на Беров.

5–6 юни 1993 г. – премиерът Л. Беров е на официално посещение в Македония.

30 юни 1993 г. – Блага Димитрова подава оставка като вицепрезидент, тъй като президентът Ж. Желев не се е консултирал с нея.

22 юли 1993 г. – НС отхвърля вот на недоверие към правителството.

18 ноември 1993 г. – трети неуспешен вот на недоверие, поискан от СДС.

декември 1993 г. – ООН разрешава транзитното преминаване на български стоки през Югославия, но само по 15 камиона дневно.

11 януари 1994 г. – финансовият министър Стоян Александров се споразумява за редукция на дълга с банките кредиторки.

21 декември 1994 г. – за председател на КС на СДС е избран Иван Костов.

12 януари 1994 г. – България подписва договор с НАТО "Партньорство за мир".

19 януари 1994 г. – френският президент Франсоа Митеран отново е в България и кани 12 интелектуалци на закуска.

9 февруари 1994 г. – пети неуспешен вот на недоверие, предложен от СДС.

8 март 1994 г. – премиерът Беров получава сърдечна криза и функциите му са поети от вицепремиера Евгений Матинчев.

16 март 1994 г. – Стефан Савов оглавява парламентарната група на СДС.

31 март 1994 г. – Световната банка отпуска на България 100 млн. дол. заем.

14 април 1994 г. – България се споразумява с Парижкия клуб за разсрочване на дълга от 1.3 млрд. дол. за 11 години.

9 май 1994 г. – България става асоцииран член на Западноевропейския съюз.

11 май 1994 г. – СДС внасят шести вот на недоверие, който отново не успява.

14–15 май 1994 г. – 6 национална конференция на СДС решава в ръководството на СДС да не се допускат хора с комунистическо минало (клауза за "чисто минало").

26 май 1994 г. – седми вот на недоверие към правителството, предложен от СДС.

3–5 юни 1994 г. – БСП провежда 41 конгрес, който обявява курс към предсрочни парламентарни избори.

17 юли 1994 г. – българските футболисти получават бронзовите отличия на световното първенство в САЩ.

26 юли 1994 г. – НКС на СДС решава да замрази за 2 месеца членството на Демократическата партия в СДС.

2 септември 1994 г. – проф. Любен Беров подава оставка.

15 септември–15 октомври 1994 г. – с общопартиен референдум БСП приема програмата си "Нови времена, нова България, нова БСП".

3 октомври 1994 г. – вицепремиерът Евгени Матинчев заявява, че загубите на България от югоембаргото възлизат на 6.1 млрд. долара.

13 октомври 1994 г. – с указ президентът Желев назначава служебно правителство, начело на което за пръв път стои жена – икономистката Ренета Инджова.

21 иоември 1994 г. – въведен е режим за ползване на вода в София.

18 декември 1994 г. – трети парламентарни избори, спечелени от коалицията на БСП.

21 декември 1994 г. – след изборната загуба Филип Димитров подава оставка и за нов председател на СДС е избран икономистът Иван Костов.

26 януари 1995 г. – министър-председател става Жан Виденов.

1 февруари 1995 г. – България става асоцииран член на ЕС.

29–30 април 1995 г. – 7 национална конференция на СДС потвърждава избора на Иван Костов за председател на КС и отменя решението за "чисто минало".

28–29 юли 1995 г. – общопартийна конференция на БСП.

11 август 1995 г. – при неизяснени и обстоятелства на околовръстното шосе в София катастрофират и изгарят 14 войници от трудови войски.

22 септември 1995 г. – НС отхвърля вот на недоверие към правителството.

16 декември 1995 г. – България подава молба за членство в ЕС.

29 октомври – 11 ноември 1995 г. – избори за местни органи на властта.

8 януари 1996 г. – стартира масовата приватизация.

10 януари 1996 г. – втори неуспешен вот на недоверие.

26 януари 1996 г. – създаден е Комитет за защита на правата на българите извън границите на България.

2 февруари 1996 г. – България пристъпва към засилен диалог с НАТО.

9 февруари 1996 г. – Тодор Живков е оправдан от Върховния съд.

23–24 март 1996 г. – 8 национална конференция на СДС номинира Петър Стоянов за кандидат за президент.

6 април 1996 г. – 37 НС ратифицира присъединяването на България към "Партньорство за мир".

29 април 1996 г. – премиерът Виденов е на посещение в Австрия.

19–26 май 1996 г. – премиерът Виденов е на посещение в Китай и Виетнам.

25 май–16 юни 1996 г. – бившият цар Симеон II Сакскобургготски посещава България.

31 май 1996 г. – във Виена България заедно с Албания, Беларус и Украйна е приета за член на ЦЕИ.

1 юни 1996 г. – опозицията провежда предварителни избори за общ кандидат за президент, на които действащият президент Желю Желев е елиминиран от кандидата на СДС Петър Стоянов.

11 юни 1996 г. – неуспешен вот на недоверие къч правителството.

16 юни 1996 г. – Георги Пирински е утвърден за кандидат за президент на Демократичната левица.

1–4 юли 1996 г. – в църквата "Света Параскева" синодът на Неврокопския митрополит Пимен открива свой църковно-народен събор.

6–7 юли 1996 г. – в София се провежда среща на министрите на външните работи на страните от Югоизточна Европа.

17 юли 1996 г. – България получава от САЩ постоянен статут на най-облагодетелствана нация.

19 юли 1996 г. – МВФ отпуска на България кредит от 400 млн. долара.

30 юли 1996 г. – СДС връчва на правителството проект за антикризисни мерки.

31 юли 1996 г. – правителството изготвя програма за преструктуриране на българската икономика, която предвижда фалиране на губещи предприятия.

3 август 1996 г. – в авария в "Нефтохим" загиват 4 души, а 5 са тежко ранени.

юли–август 1996 г. – на 26 олимпийски игри в Атланта, САЩ, българските спортисти заемат 17-о място в класирането по брой на медали.

11 август 1996 г. – умира пророчицата Ванга.

26 август 1996 г. – Върховният съд отменя присъдата на "народния съд" по дело № 1 от 1 февруари 1945 г. срещу царските регенти, министри и съветници.

27 август 1996 г. – Централната избирателна комисия отказва да регистрира Георги Пирински като кандидат за президент заради неясноти около българското му гражданство.

3 септември 1996 г. – нов кандидат за президент на Демократичната левица става проф. Иван Маразов, а за вицепрезидент Ирина Бокова.

13 септември 1996 г. – оригиналът на "История славянобългарска" на Паисий Хилендарски е донесен от анонимен дарител в Националния исторически музей.

23 септември 1996 г. – с решение на Управителния съвет на БНБ 9 банки с ликвидни проблеми са поставени под особен надзор.

1 октомври 1996 г. – тържествено е отбелязана 100-годишнината на Националната художествена академия в София.

2 октомври 1996 г. – народният представител А. Луканов е убит пред дома си.

2 октомври 1996 г. – СТО приема България в организацията, с което тя става 125 неин член.

20 октомври 1996 г. – след преговори във Виена е постигнато споразумение българска рота да участва в австрийския контингент в Босна.

27 октомври–3 ноември 1996 г. – втори преки избори за президент, спечелени от кандидата на ОДС Петър Стоянов с подгласник Тодор Кавалджиев.

4 ноември 1996 г. – 19 членове на ръководството на БСП (депутати и членове на Висшия съвет) отправят открито писмо с искане за оставка на Жан Виденов като премиер.

7 ноември 1996 г. – правителството обсъжда въвеждане на валутен борд в България.

12 ноември 1996 г. – НКС на СДС решава да започнат действия за предсрочни парламентарни избори.

13 ноември 1996 г. – външният министър Георги Пирински подава оставка като министър.

30 ноември 1996 г. – по инициатива на президента Ж. Желев е създадена партия Либерално-демократична алтернатива.

18 декември 1996 г. – СДС внася в парламента декларация за спасяване на България от националната катастрофа.

21–23 декември 1996 г. – БСП провежда 42 конгрес, на който Жан Виденов подава оставка като министър-председател и председател на партията, а за председател на ВС на БСП е избран историкът Георги Първанов.

3 януари 1997 г. – първа демонстрация на СДС с искане БСП да се откаже от съставяне на ново правителство.

8 януари 1997 г. – Демократичната левица номинира вътрешния министър Николай Добрев за премиер.

10 януари 1997 г. – протест на опозицията срещу Народното събрание, завършил с нападение над сградата, а късно през нощта полицията разгонва демонстрантите.

21 януари 1997 г. – Петър Стоянов заема президентския пост.

28 януари 1997 г. – БСП получава от встъпилия в длъжност нов президент П. Стоянов мандат за съставяне на правителство.

януари 1997 г. – политическа и финансова криза в България.

4 февруари 1997 г. – БСП се отказва от мандата си, политическите сили при президента Петър Стоянов се споразумяват за предсрочни парламентарни избори.

12 февруари 1997 г. – президентът Стоянов назначава служебно правителство, оглавено от Стефан Софиянски.

15–16 февруари 1997 г. – 9 национална конференция на СДС решава да превърне СДС в политическа партия.

17 февруари 1997 г. – правителството на Софиянски обявява молбата на България за членство в НАТО.

22 февруари 1997 г. – учредена е политическа формация БЕЛ с председател Александър Томов.

17 март 1997 г. – служебното правителство подписва Меморандум с МВФ.

19 април 1997 г. – проведени са предсрочни парламентарни избори, спечелени от ОДС.

8 май 1997 г. – 38 НС приема Декларация за национално съгласие.

21 май 1997 г. – министър-председател става Иван Костов.

1 юли 1997 г. – въведен е валутен борд, фиксиращ българския лев към германската марка в съотношение 1 марка = 1000 лв.

24 юли 1997 г. – МВФ отпуска втори транш на България от 140 млн. долара.

30 юли 1997 г. – 38 НС разсекретява досиетата на Държавна сигурност.

31 юли 1997 г. – приет е новият герб на България, изработен по проекта на Гогов

и Чапкънов, в който има 3 лъва с 4 корони.

9 октомври 1997 г. – в Страсбург президентът Стоянов подписва рамковата конвенция за националните малцинства.

22 октомври 1997 г. – вътрешният министър Богомил Бонев прочита в НС имената на 23 висши държавни чиновници, сътрудничили на ДС, 14 от тях са депутати: 2 от СДС, 1 от Евролевицата, 4 от ОНС, 3 от ББЗ, 4 от Демократичната левица.

29 януари 1998 г. – неуспешен вот на недоверие заради здравната политика на правителството.

28 февруари–1 март 1998 г. – учредителен конгрес на БЕЛ.

20 март 1998 г. – вицепремиерът Евгений Бакърджиев и шефът на РАО "Газпром" Рем Вяхирев се споразумяват в Москва да извадят посредниците от газовите доставки.

10 април 1998 г. – премиерът Костов заявява в 38 НС: "Всички сме братовчеди".

16 април 1998 г. – парламентът приема концепция за национална сигурност.

1–4 май 1998 г. – БСП провежда 43 конгрес, на който Първанов е преизбран за председател.

11 май 1998 г. – журналистката от в. "Труд" Ана Заркова е залята с киселина.

24 май 1998 г. – ЮНЕСКО публикува тревожен доклад за състоянието на образованието в Източна Европа, като пример е дадена България.

17 юли 1998 г. – България е приета в ЦЕФТА.

5 август 1998 г. – умира Тодор Живков.

август 1998 г. – в Банско се провежда Първи джаз фестивал.

25 септември 1998 г. – МВФ одобрява тригодишното споразумение с България.

30 септември–1 октомври 1998 г. – в София се провежда всеправославен църковен събор, който се опитва да преодолее разкола в БПЦ.

10 октомври 1998 г. – при президента Стоянов се взема решение България да не участва нито пряко, нито косвено в евентуалните въздушни удари срещу СР Югославия, но да предостави при необходимост въздушен коридор за силите на НАТО.

11 октомври 1998 г. – съпругата на американския президент Хилари Клинтън посещава България.

17–18 октомври 1998 г. – 10 конференция на СДС приема строг устав и принципите на християндемокрацията.

8–10 ноември 1998 г. – в София се събират главите на всички православни църкви начело с вселенския патриарх Вартоломей за преодоляване на църковния разкол.

22 ноември 1998 г. – на 43 конгрес на БСДП за председател е избран Петър Агов, а д-р Петър Дертлиев остава почетен председател.

12 декември 1998 г. – създадено е НДПС, начело с Гюнер Тахир като съперник на ДПС на страната на ОДС.

16 декември 1998 г. – отменено е смъртното наказание.

1998 г. – в края на годината България има външен дълг от 9270 млн. дол, а вътрешният дълг е 3 101 745 млн. лв. или около 2 млрд. долара.

18 февруари 1999 г. – парламентът ратифицира рамковата конвенция за малцинствата със съпроводителна декларация.

22 февруари 1999 г. – българо-македонска декларация на български и македонски език.

7 април 1999 г. – неуспешен вот на недоверие за провалената структурна реформа.

4 май 1999 г. – 38 НС приема искането на НАТО да предостави за част от въздушното пространство за въздушни акции срещу Съюзна Република Югославия.

25 юни 1999 г. – 38 НС разрешава на войските на НАТО да използват сухопътното пространство на България за операция на НАТО в Косово.

30 юни 1999 г. – Александър Божков и Муравей Радев обявяват в парламента заявения от премиера Костов край на реформите.

30 юни 1999 г. – подписан е договор за продажба на около 70% от националния въздушен превозвач "Балкан" на израелския консорциум Зееви за 150 млн. дол.

11 август 1999 г. – през Европа за последен път в настоящото хилядолетие преминава пълно слънчево затъмнение, което се наблюдава и от българското северно Черноморие.

21 август 1999 г. – взривен е бившият мавзолей на Г. Димитров, но след първия неуспешен взрив събарянето трае 7 дни.

5 септември 1999 г. – при наводнения в Източна България загиват 20 души, а в Бобовдол избухва склад за експлозиви, при който загиват 6 полицаи и пожарникари.

11 септември 1999 г. – в Пловдив е открит щаб на балканските международни сили.

17 септември 1999 г. – МВФ отпуска пети транш за България.

23 септември 1999 г. – при 6-часово си посещение в България германският канцлер Герхард Шрьодер дава надежда, че България заслужава покана за присъединяване към ЕС.

1 октомври 1999 г. – в България за четвърти път пристига бившият български цар Симеон II, за да си получи реституираните имоти.

6 октомври 1999 г. – посещение на кралицата на Холандия Беатрикс.

13 октомври 1999 г. – доклад на комисията по разширяването на ЕС препоръчва на срещата на високо равнище на членките на ЕС в Хелзинки да бъдат поканени още 6 държави, между които е и България, но с условие предсрочно да закрие първите 4 блока на АЕЦ "Козлодуй".

16–23 октомври 1999 г. – местни органи, които показват пъстра картина.

26 октомври 1999 г. – тържество по случай началото на българо-турския строителен проект – каскада "Горна Арда".

4 ноември 1999 г. – парламентът гласува нов мандат на правителството да преговаря за срокове за затваряне на първите четири реактора на АЕЦ Козлодуй.

16–23 октомври 1999 г. – избори за местни органи на властта.

21–23 ноември 1999 г. – посещение на президента на САЩ Бил Клинтън.

10 декември 1999 г. – България е поканена за преговори за присъединяване в ЕС.

20 декември 1999 г. – премиерът И. Костов обявява за кадрови и структурни промени в правителството.

21 декември 1999 г. – парламентът утвърждава новото правителство на Костов.

7 януари 2000 г. – в старчески дом умира първият български дисидент Илия Минев.

8 януари 2000 г. – умира Стефан Савов.

28 януари 2000 г. – безработните в България са 610551 души или 16%.

29–30 януари 2000 г. – 4 национална конференция на ДПС.

8–10 февруари 2000 г. – 5 национална конференция на КТ "Подкрепа".

13 февруари 2000 г. – във Виена на 64 години умира Огнян Дойнов.

26 февруари 2000 г. – на 92-годишна възраст в Португалия умира царица Йоанна.

26–27 февруари 2000 г. – 16 конгрес на Демократическата партия избира за председател Александър Праматарски

26–27 февруари 2000 г. – 11 конференция на СДС. Докладът на Иван Костов е силно критичен, а Стоянов приветства конференцията с думите: "Аз съм седесар".

28 февруари 2000 г. – в Триполи започва процес срещу медици, шест от които са българи – 1 анестезиолог и 5 медицински сестри.

14 март 2000 г. – в Пловдив се провежда среща между ръководствата на СДС и ДПС.

16 март 2000 г. – премиерът Костов представя програма на правителството до 2001 г.

30 март 2000 г. – 38 НС приема на първо четене законопроект на Георги Панев за обявяване на комунистическия режим за незаконен.

18 април 2000 г. – бившият вътрешен министър Богомил Бонев обвинява премиера Костов, че прикрива корумпираните и го призовава да подаде оставка.

20 април 2000 г. – премиерът Костов обявява, че няма да отстъпи и ще се бори срещу всички противници на правителството.

26 април 2000 г. – по инициатива на премиера Костов в България започва "Български Великден".

27 април 2000 г. – според статистиката през 1999 г. безработицата обхваща 19% от трудоспособното население, а младежите до 24 год. са 20% от безработните.

6–7 май 2000 г. – 44 конгрес на БСП и обявява пронатовската ориентация на БСП.

10 май 2000 г. – депутатът Димитър Луджев предупреждава, че бившият български цар Симеон Втори може да бъде извикан в България като политик.

18 май 2000 г. – неуспешен вот на недоверие на правителството.

20 май 2000 г. – конгрес на ББЗ преизбира Жорж Ганчев.

28 май 2000 г. – по инициатива на гражданското движение Св. Георги Софийски се създава ГОДО.

3–4 юни 2000 г. – 2 конгрес на БЕЛ преизбира Александър Томов.

9 юни 2000 г. – премиерът И. Костов иска оставката на преговарящия с ЕС Александър Божков заради злоупотреби с компенсаторните бонове.

20–23 юни 2000 г. – според социологическо изследване на българската външна търговия сивата икономика е 30%.

30 юни 2000 г. – най-голямата българска банка Булбанк е продадена за 360 млн. евро на италианската "Уникредито" (93% от акциите) и германския "Алианц" (5%).

1 юли 2000 г. – започва здравна реформа, като е въведена системата на лични частни лекари и зъболекари, здравни застраховки и заплащане на прегледите и процедурите.

28 юли 2000 г. - в апартамента на главния прокурор Никола Филчев и някои депутати са намерени подслушвателни устройства.

18 август 2000 г. – шефът на Националната служба за сигурност ген. Атанас Атанасов обявява, че на петима чужди граждани е забранено да пребивават в страната за 10 години.

26–27 август 2000 г. – на връх Рожен в Родопите се провежда събор, на който президентът Петър Стоянов кани българи от чужбина за разговор за бъдещето на България.

15–30 септември 2000 г. – на 27 летни олимпийски игри в Сидни, Австралия, българският отбор по вдигане на тежести е дисквалифициран.

27 септември 2000 г. – официално е реабилитиран д-р Г. М. Димитров.

31 октомври 2000 г. – НИС на СДС избира за организационен секретар Екатерина Михайлова.

4–5 ноември 2000 г. – 32 конгрес на БЗНС–Народен съюз преизбира Анастасия Мозер за главен секретар.

5 ноември 2000 г. – на 84-годишна възраст умира д-р Петър Дертлиев.

1 декември 2000 г. – в Брюксел министрите на вътрешните работи и правосъдието на ЕС вземат решение да извадят безусловно България от Шенгенския визов списък.

17 декември 2000 г. – откритият търг за лиценз за втори национален оператор за мобилни телефони е спечелен от гръцката ОТЕ, която създава Глобул.

1 януари 2001 г. – на новогодишния купон на площад Батенберг е издигнато нацистко знаме със свастика.

17 януари 2001 г. – правителството обнародва "Календар на най-значимото от постигнатото".

28 януари 2001 г. – обявена е нова коалиция от 15 организации, с която БСП ще се яви на изборите под името "Коалиция за България".

6 февруари 2001 г. – НСРТ избира за директор на БНР поета и преводач Иван Бориславов, което е посрещнато в БНР с протести.

9 февруари 2001 г. – Конституционният съд обявява, че в президентските избори може да се кандидатира само български гражданин, който е живял поне по 183 дни на година през последните 5 г. в България, което изключва Симеон Сакскобургготски..

14 февруари 2001 г. – Зееви груп холдинг спира полетите на Националната авиокомпания Балкан.

15–16 февруари 2001 г. – в Пловдив се срещат президентите на България, Турция и Румъния.

16 февруари 2001 г. – 38 НС отхвърля вота на недоверие към правителството.

20 февруари 2001 г. – започва процедура по обявяване на авиокомпания Балкан в несъстоятелност.

23 февруари 2001 г. – И. Костов, А. Праматарски и А. Мозер подписват предизборно "Споразумение 2001" за явяване на изборите като ОДС.

27 февруари 2001 г. – НИС на СДС взема решение да изключи от СДС бившия главен секретар Христо Бисеров и члена на НИС Йордан Цонев за нарушаване на устава.

1–14 март 2001 г. – в България се провежда преброяване на населението, според което в България живеят 7 799 хил. д.

16 март 2001 г. – 3-годишно дете на таксиметров шофьор е намерено убито, което предизвиква масова антиправителствена демонстрация.

17 март 2001 г. – 3 руски дипломати са обявени за персона нон грата и на 23 март напускат България.

21 март 2001 г. – военният министър Бойко Ноев подписва споразумение с генералния секретар на НАТО лорд Джордж Робъртсън за преминаване на войски през българска територия и за създаване на бази.

4 април 2001 г. – бившият български цар Симеон II пристига в България и обявява: "Ще остана в България, докато имам работа. Не ми е по натурата да преча на никого, вервайте ми!"

5 април 2001 г. – в София се провежда среща на високо равнище на Европейската народна партия, на която е дадена висока оценка за правителството на Костов.

6 април 2001 г. – Симеон Сакскобургготски обявява програмата си от 3 точки за борба срещу корупцията, разслоението между богати и бедни и иска 800 дни, за да се усети подобрението в живота на всички българи.

10 април 2001 г. – България е извадена от негативния Шенгенски списък и българите могат да пътуват без визи в ЕС.

23 април 2001 г. – състав на Софийски градски съд отхвърли документите за регистрация на Националното движение Симеон Втори за участие в изборите.

27 април 2001 г. – Висшият апелационен съд също отхвърля молбата за регистрация на НДСВ и Симеон Сакскобургготски обявява, че ще се яви на изборите с регистрацията на 2 малки партии – Партията на жените и на Движението за възраждане Оборище.

5–6 май 2001 г. – 12 национална конференция на СДС приема предизборната програма на коалицията ОДС.

26–27 май 2001 г. – по инициатива на бившия президент Ж. Желев в София е създаден Балкански политически клуб.

28 май 2001 г. – Поля Станчева е избрана за генерален директор на БНР, с което е сложен край на кризата в БНР.

5 юни 2001 г. – Симеон Сакскобургготски представя предизборната програма на своето движение.

7 юни 2001 г. – президентът Петър Стоянов прави обръщение до нацията, в което обявява, че ще се кандидатира като независим в президентските избори и критикува НДСВ.

1 и 11 юни 2001 г. – Комисията "Андреев" огласява кандидатите за депутати, сътрудничили на Държавна сигурност и на Разузнавателното управление на Генералния щаб.

12 юни 2001 г. – Петър Стоянов прави второ изявление, в което атакува НДСВ.

17 юни 2001 г. – пети парламентарни избори, спечелени от НДСВ.

18 юни 2001 г. – Стефан Софиянски и Евгений Бакърджиев искат оставката на Иван Костов заради тежката изборна загуба на СДС.

26 юни 2001 г. – Иван Костов подава оставка, а на негово място е избрана Екатерина Михайлова.

29 юни 2001 г. – НДСВ провежда преговори за коалиция с ДПС и ОДС, но ОДС отказват да се включат в управлението.

5 юли 2001 г. – открива се 39 НС, за председател е избран проф. Огнян Герджиков.

12 юли 2001 г. – Симеон Сакскобургготски обявява, че ще стане премиер.

20 юли 2001 г. – НДСВ и ДПС подписват коалиционно споразумение за съвместно управление.

24 юли 2001 г. – 39 НС гласува правителството на Симеон Сакскобургготски.

7 август 2001 г. – външният министър Соломон Паси провежда среща с арабските посланици.

19 август 2001 г. – в телевизионно обръщение премиерът Сакскобургготски оповестява икономическите намерения на правителството.

25 август 2001 г. – посещение на йорданския крал Абдула II.

4–5 септември 2001 г. – посещение на украинския президент Леонид Кучма.

5 септември 2001 г. – Европейският парламент приема доклада на Европейската комисия за напредъка на страните кандидатки за членство. България е определена като страна с голям напредък, но все още без функционираща пазарна икономика.

7 септември 2001 г. – в Правец е открит паметник на Тодор Живков по случай 90 години от рождението му в присъствието на Г. Първанов.

11 септември 2001 г. – срещу небостъргачите на Световния търговски център в Ню Йорк и Пентагона във Вашингтон са извършени терористични атаки, коствали живота на почти 3 хил. души.

12 септември 2001 г. – 39 НС приема декларация срещу тероризма.

17 септември 2001 г. – 8 големи български предприемачи учредяват клуб "Възраждане".

29 септември 2001 г. – БСП издига кандидатурата на Георги Първанов за президент, след като не успява да постигне споразумение с ДПС и НДСВ за обща кандидатура.

2 октомври 2001 г. – НДСВ подкрепя кандидатурата на Петър Стоянов за втори президентски мандат.

9 октомври 2001 г. – България е избрана за непостоянен член на Съвета за сигурност на ООН за периода от 2002–2003 г.

22–24 октомври 2001 г. – премиерът Симеон Сакскобургготски е на посещение в Белгия, където се среща с белгийския министър-председател, с председателя на Европейската комисия Романо Проди, с генералния секретар на НАТО лорд Робъртсън и с комисаря по присъединяването Г. Ферхойген. Сакскобургготски посещава и Страсбург.

23 октомври 2001 г. – официално е представена управленската програма на правителството, озаглавена "Хората са богатството на България".

1 ноември 2001 г. – КНСБ и КТ "Подкрепа" организират протестен митинг срещу бедността и безработицата, в който участват около 10 хил. души.

5 ноември 2001 г. – на телевизионен диспут по бТВ президентът Стоянов изважда секретен доклад от 1999 г. на тайните служби, в който е обвинен в корупция Богомил Бонев.

6 ноември 2001 г. – за пръв път се срещат главният мюфтия Селим Мехмед и патриарх Максим.

14 ноември 2001 г. – започва делото по убийството на А. Луканов.

14–18 ноември 2001 г. – премиерът Сакскобургготски е на посещение в САЩ.

11–18 ноември 2001 г. – президентските избори са спечелени от Г. Първанов с подгласник Ангел Марин.

19 ноември 2001 г. – Филип Димитров обявява, че ще подаде оставка като посланик в САЩ, когато Първанов положи клетва като президент.

20 ноември 2001 г. – председателката на СДС Екатерина Михайлова иска оставката на Евгений Бакърджиев като водач на Софийската организация на СДС.

21 ноември 2001 г. – Стефан Софиянски обявява новата си партия Съюз на свободните демократи.

29–30 ноември 2001 г. – външният министър С. Паси е на посещение в Гърция и получава обещание, че Гърция ще подкрепи България за членство в НАТО през 2002 г.

5 декември 2001 г. – правителството публикува "Бяла книга" за наследството от управлението на СДС.

14–15 декември 2001 г. – на срещата на върха на ЕС е определено, че през 2004 г. могат да бъдат приети 10 кандидатки за членство, между които не са България и Румъния.

15 декември 2001 г. – сесия на 44 конгрес на БСП избира за нов председател на БСП Сергей Станишев.

17 декември 2001 г. – 5 църковно-народен събор на Българската православна църква.

19 декември 2001 г. – 39 НС решава ракетите СС–23 да бъдат унищожени до октомври 2002 г.

21 декември 2001 г. – при нещастен случай в столичната дискотека "Индиго" загиват 7 деца между 10 и 15 години, смачкани от тълпата.

10 януари 2002 г. – военният министър Николай Свинаров предлага военновременната българска армия да се намали от 250 на 100 хил. души, а мирновременната – 41 хил.

15 януари 2002 г. – новият координатор на Пакта за стабилност Ерхард Бусек е на посещение в София.

19 януари 2002 г. – новият президент Г. Първанов полага клетва.

22 януари 2002 г. – пред паметника на незнайния воин се провежда официалната церемония за предаването на президентската власт от Петър Стоянов на Георги Първанов.

26 януари 2002 г. – проваля се учредителното събрание на НДСВ, след като Симеон Сакскобургготски критикува поведението на министри и депутати и обявява, че партията ще се учреди на 6 април 2002 г., а той няма да се ангажира с ръководството й.

5–7 февруари 2002 г. – президентът Г. Първанов е на посещение в Брюксел и Страсбург, където се среща с ръководството на ЕС и НАТО.

8 – 23 февруари 2002 г. - на 19 зимни олимпийски игри в Солт Лейк Сити, САЩ, България печели 3 бронзови медала.

13 февруари 2002 г. – 39 НС отхвърля вот на недоверие към правителството.

25–26 февруари 2002 г. – президентът Първанов е на посещение в Македония.

28 февруари 2002 г. – МВФ одобрява двугодишно споразумение с България за 299 млн. дол.

4 март 2002 г. – Съветът за електронни медии избира за нов директор на БНР временно изпълняващия тази длъжност Кирил Гоцев.

8 март 2002 г. – 5 депутати от НДСВ (Стела Банкова, Елка Анастасова и др.) напускат парламентарната група и се обявяват за независими.

9–10 март 2002 г. - премиерът Сакскобургготски е на посещение в Румъния, където се договаря с румънския А. Нъстасе да се координират усилията за приемане в НАТО.

9–10 март 2002 г. – 13 национална конференция на СДС избира за лидер Надежда Михайлова.

20–22 март 2002 г. – премиерът Сакскобургготски е на посещение в Австрия.

21 март 2002 г. – избухва скандал, след като в. "Труд" публикува стенограма от закрито заседание на правителството от 25 октомври 2001 г., когато е решено митниците да се поверят на британската консултантска фирма "Краун ейджънтс", без да се обяви конкурс.

31 март–4 април 2002 г. – външният министър С. Паси е на посещение в Китай.

2 април 2002 г. – държавното предприятие Български морски флот купува Враненската корабостроителница за 35,5 млн. лв.

3 април 2002 г. – 39 НС отхвърля проектозакон на ОДС за равни права на жените.

3 април 2002 г. – според изследване на бедността в България, осъществено от Световната банка, тя обхваща около 1 млн. българи.

6 април 2002 г. – създадена е партия НДСВ с председател Симеон Сакскобургготски. Знакът на НДСВ е раковина на жълт фон, а знамето е жълто.

11 април 2002 г. – Върховният касационен съд осъжда ген о. з. Ат. Семерджиев на 4 год. и 6 мес. и ген. о. з. Нанка Серкеджиева на 2 год. затвор за унищожаване 144 хил. досиета от архива на Държавна сигурност.

11 април 2002 г. – пред парламента се провеждат масови протести в защита на АЕЦ "Козлодуй".

18 април 2002 г. – посещение на италианския премиер Силвио Берлускони.

25 април 2002 г. – 39 НС приема закон за класифицираната информация, с който се отменя законът за достъп до досиетата на Държавна сигурност и се закрива т. нар. комисия "Андреев".

20–25 април 2002 г. – премиерът Сакскобургготски е на посещение в САЩ, където се среща с президента Дж. Буш и лобира за приемането на България в НАТО.

28 април 2002 г. – на втория тур от частичните местни избори в Русе печели подкрепената от широка дясна коалиция Елеонора Николова, а в Благоевград – независимият Лазар Причкапов, бивш първи секретар на ОК на БКП.

2 май 2002 г. – външният министър С. Паси по време на посещението си в Либия се среща със заразените от СПИН деца и с подсъдимите българи.

3–5 май 2002 г. – трети Български Великден с около 500 участници.

10 май 2002 г. – премиерът С. Сакскобургготски посещава манастира Зограф на Света гора, Атон.

23–26 май 2002 г. – папа Йоан Павел II посещава България, което се възприема като косвено отричане на "българската следа" в опита за убийство на папата от 13 май 1981 г.

25–28 май 2002 г. – в България се провежда заседание на Парламентарната асамблея на НАТО.

29 май 2002 г. – 39 НС гласува досегашният главен преговарящ на България с ЕС Меглена Кунева да стане министър по европейските въпроси.

29 май 2002 г. – президентът Първанов получава от Руската православна църква наградата за единство между православните народи.

3–6 юни 2002 г. – премиерът С. Сакскобургготски е на посещение в Русия, където е приет от премиера М. Касянов и от руския президент Вл. Путин.

8–9 юни 2002 г. – 45 конгрес на БСП, на който С. Станишев е преизбран за председател и е приета политическа платформа.

11 юни 2002 г. – за началник на Генералния щаб е назначен ген. Никола Колев.

11–12 юни 2002 г. – премиерът Сакскобургготски прави работно посещение в Италия, където в Болоня е обявен за член кореспондент на местната академия.

17–18 юни 2002 г. – Първанов е на посещение в Словакия, където се среща с президента Рудолф Шустер.

19–20 юни 2002 г. – Първанов е на посещение в Полша, където се среща с президента Ал. Квашневски и получава подкрепа за членството на България в НАТО.

4 юли 2002 г. – СДС лансира своята концепция за промени в конституцията „24 идеи, които ще променят България".

4–7 юли 2002 г. – Първанов е на посещение в Хърватия, където разговаря с президента Стипе Месич и премиера в оставка Ивица Рачан.

16 юли 2002 г. – премисрът Сакскобургготски се отчита пред парламента за първата година от управлението на НДСВ.

17 юли 2002 г. – 39 НС приема енергийна стратегия на България.

26 юли 2002 г. – президентът Г. Първанов обсъжда с лидерите на НДСВ, СДС, БСП и ДПС необходимите промени в конституцията.

28 юли 2002 г. – умира Любомир Собаджиев, един от създателите на СДС.

5–8 август 2002 г. – премиерът Сакскобургготски е на посещение в Ливан и Йордания.

5 август 2002 г. – Евростат определя България като най-застрашена в демографско отношение страна в Европа.

21–23 август 2002 г. – посещение на външния министър на Либия Мохамед Шалкам.

27 август 2002 г. - при президента Първанов се провежда първа сбирка на новоучредения орган Съвет за координация на борбата срещу престъпността.

5 септември 2002 г. – външният министър С. Паси председателства заседание на СС на ООН, посветено на Косово.

13 септември 2002 г. – формацията Нова левица става асоцииран член на Президиума на ПЕС, а БЕЛ ще участва в Консултативния съвет на ПЕС.

18 септември 2002 г. – НС гласува решението за замяна на брейди облигациите с еврооблигации.

26–28 септември 2002 г. – посещение на португалския президент Жоржи Сампаю.

2 октомври 2002 г. – 39 НС приема с консенсус решение 3 и 4 реактор на АЕЦ Козлодуй да бъдат затворени след приемането на България в ЕС.

3–6 октомври 2002 г. – посещение на премиера С. Сакскобургготски в Турция.

4 октомври 2002 г. – НС освобождава директора на БТА Панайот Денев и назначава директора на Радио Варна Стоян Чешмеджиев, което предизвиква протести в БТА.

7–9 октомври 2002 г. – премиерът С. Сакскобургготски е на посещение във Великобритания, където разговаря с премиера Т. Блеър.

3 октомври 2002 г.–5 януари 2003 г. – в Брюксел се провежда фестивал Европалия, посветен на България.

9 октомври 2002 г. – докладът за 2002 г. на Европейската комисия признава България за страна с функционираща пазарна икономика.

13–14 октомври 2002 г. – посещение на унгарския президент Ференц Мадл.

18–24 октомври 2002 г. – провежда се 25-ият кинофестивал „Златната роза".

21 октомври 2002 г. – ПРООН обявява, че за 2001 г. България е на 62-о място по човешко развитие.

24–25 октомври 2002 г. – на срещата на ЕС в Брюксел са договорени условията за приемане на 10 нови членки, а на България е обещано да бъде приста до 2007 г.

31 октомври 2002 г. – вицепремиерът Константин Паскалев подава оставка.

5–8 ноември 2002 г. – президентът Г. Първанов е на посещение в Германия, където разговаря с президента Йоханес Рау и с канцлера Герхард Шрьодср.

14–16 ноември 2002 г. – премиерът С. Сакскобургготски разговаря в Прайж с президента Жак Ширак и с премиера Жан-Пиер Рафарен.

20 ноември 2002 г. – мисията на МВФ заминава от България, без да постигне споразумение по Бюджет 2003.

21–22 ноември 2002 г. – на среща на НАТО в Прага България получава покана за присъединяване към Алианса, заедно с Естония, Латвия, Литва, Словакия, Словения и Румъния.

29 ноември 2002 г. – 39 НС отхвърля вот на недоверие към правителството.

10–20 декември 2002 г. - председателят на 39 НС проф. О. Герджиков е на посещение в Китай и Монголия.

17 декември 2002 г. – Валентин Церовски е избран за министър на благоустройството и регионалното развитие.

28 декември 2002 г. – в София показно е разстрелян бившият главен военен прокурор Николай Колев.

30–31 декември 2002 г. – изключени са 1 и 2 реактор на АЕЦ „Козлодуй".

10 януари 2003 г. – премиерът Сакскобургготски открива форум "България – страна на мечтите", на който се отчита, че броят на туристите е нараснал с 8%.

16–18 януари 2003 г. – президентът Първанов е на посещение в Молдова, където се среща с президента Владимир Воронин и с премиера Василе Павле.

30 януари–2 февруари 2003 г. – президентът Първанов е на посещение в Украйна, в отговор на визитата на Леонид Кучма в България от 2001 г.

6 февруари 2003 г. – САЩ искат от България въздушни коридори, летище Сарафово край Бургас, две роти, които да се разположат с съседна на Ирак страна.

15–16 февруари 2003 г. – 5 национална конференция на ДПС преизбира Доган за председател.

17 февруари 2003 г. – посещение на генералния секретар на НАТО лорд Джордж Робъртсън.

25 февруари 2003 г. – посещение на финландската президентка Таря Халонен.

1–3 март 2003 г. – посещение на руския президент Владимир Путин.

7 март 2003 г. – убит е собственикът на Мултигруп (МГХолдинг) Илия Павлов.

13–14 март 2003 г. – за втори път в България е британският престолонаследник принц Чарлз.

19 март 2003 г. – премиерът Сакскобургготски се обръща към българския народ с позиция по войната с Ирак.

26 март 2003 г. – в Брюксел е подписан протокол за присъединяването на България към НАТО в присъствието на външния министър С. Паси, Ж. Желев и П. Стоянов.

10 април 2003 г. – 39 НС избира Максим Минчев за генерален директор на БТА.

14–15 април 2003 г. – посещение на румънския президент Йон Илиеску.

15 април 2003 г. – посещение на премиера на Люксембург Жан-Клод Юнкер.

26 април 2003 г. – четвърти Български Великден, лансиращ проекти "Българската мечта" и "Завръщане у дома".

2 май 2003 г. – умира поетесата и бивша вицепрезидентка Блага Димитрова.

10 май 2003 г. – тържествено е отбелязана 50-годишнината на Българската патриаршия.

15 май 2003 г. – държавният секретар на САЩ Колин Пауъл се среща с премиера Сакскобургготски и президента Г. Първанов и участва в митинг на Атлантическия клуб.

29 май 2003 г. – 39 НС отхвърля вот на недоверие към правителството.

3 юни 2003 г. – президентска среща на Г. Първанов (България), Йон Илиеску (Румъния) и Мехмед Сезер (Турция) в Румъния.

11–13 юни 2003 г. – президентът Г. Първанов е на обиколка в Естония и Литва.

17–18 юни 2003 г. – посещение на словашкия президент Янес Дърновшек.

19–20 юни 2003 г. – посещение на ливанския президент Емил Лахуд.

30 юни – 2 юли 2003 г. – премиерът Сакскобургготски е в Будапеща на конференция за ромите в Източна Европа.

4 юли 2003 г. – НДСВ е прието като член на Либерално демократичната европейска партия и се кандидатира за членство в Либералния интернационал.

11–13 юли 2003 г. – на среща президентите на България Г. Първанов, на Македония Борис Трайковски и на Албания Алфред Майсиу се договарят се за изграждането на Коридор 8.

17 юли 2003 г. – НС гласува промените в правителството на С. Сакскобургготски.

25–26 август 2003 г. – посещение на полския президент Александър Квашневски.

26–28 август 2003 г. – посещение на генералния секретар на ЮНЕСКО Куичиро Мацуура.

4–5 септември 2003 г. – посещение не датския президент Андерс Фог Расмусен.

8–9 септември 2003 г. – посещение на арменския президент Робърт Кучарян.

25 септември 2003 г. – 39 НС приема първите поправки в конституцията от 1991 г. по отношение на съдебната система, необходими за приемане на България в ЕС.

3 октомври 2003 г. – премиерът прави обръщение до народа във връзка с 800-те дни.

7–9 октомври 2003 г. - президентът Първанов е на посещение в Турция.

14–16 октомври 2003 г. - посещение на белгийския крал Албер II.

23–25 октомври 2003 г. - посещение на индийския презндент д-р Авил Дакар Джайнулабдин Абдул Калам.

26 октомври–2 ноември 2003 г. – местни избори.

28 октомври 2003 г. – БСП е приета за член на Социалистическия интернационал.

5–7 ноември 2003 г. – президентът Първанов е на посещение в Гърция.

11–12 ноември 2003 г. – президентът Първанов е на посещение в Сърбия и Черна гора.

24–25 ноември 2003 г. – посещение на президента на Узбекистан Ислам Каримов.

25–27 ноември 2003 г. – президентът Първанов е на посещение в Италия.

28 ноември 2003 г. – президентът Първанов е на посещение във Франция.

5–6 декември 2003 г. – посещение на латвийската президентка Вайра Вике Фрайберга.

12–13 декември 2003 г. – на срещата в Брюксел България получава уверение, че преговорите ще приключат през 2004 г., договорът за присъединяване ще бъде подписан през 2005 г. и България ще се присъедини на 1 януари 2007 г.

19 декември 2003 г. – 39 НС приема декларация за настаняване на американски бази на българската територия.

27 декември 2003 г. – в Кербала е организиран троен самоубийствен атентат срещу международните сили, при който загиват 5 българи военни.

1 януари 2004 г. – България поема председателството на ОССЕ за една година.

12 февруари 2004 г. – премиерът С. Сакскобургготски прави обръщение пред 39 НС.

21–22 февруари 2004 г. – 14 извънредна конференция на СДС преизбира Надежда Михайлова за лидер.

28 февруари 2004 г. – Иван Костов обявява, че ще създаде нова дясна партия.

12 март 2004 г. – НС отхвърля вот на недоверие към правителството.

18 март 2004 г. – 39 НС ратифицира Северноатлантическия договор.

2 април 2004 г. – с тържествена церемония в Брюксел е отбелязано присъединяването на България към НАТО.

5 април 2004 г. – на границата между Черна гора и Сърбия български автобус с училищна екскурзия катастрофира, при което загиват 12 деца.

10 април 2004 г. – пети Българският Великден под мотото „Традиции и модерност".

3 май 2004 г. – в Белене премиерът С. Сакскобургготски обявява решението на правителството да продължи изграждането на нова АЕЦ.

6 май 2004 г. – Съдът в Бенгази обявява смъртни присъди за петте български медицински сестри и палестинския лекар, а за д-р Здравко Георгиев – 4 години затвор.

30 май 2004 г. – учредителен конгрес на новата партия на И. Костов Демократи за силна България (ДСБ).

2 юни 2004 г. – на 74 години в Модена, Италия, умира Николай Гяуров.

5 юли 2004 г. – Парламентарната асамблея на ОССЕ приема декларация с искане да бъдат освободени българските медици в Либия.

21 юли 2004 г. – по нареждане на Главна прокуратура от около 200 храма са прогонени свещениците от алтернативния.

4 август 2004 г. – Би Би Си излъчва филма "Да купиш игрите", в който председателят на БОК Иван Славков е уличен в корупция.

13 август 2004 г. – посещение на германския канцлер Герхард Шрьодер.

13–29 август 2004 г. – на 28 олимпийски игри в Атина, Гърция България получава 2 златни, 1 сребърен и 9 бронзови медала.

3 септември 2004 г. – президентът Г. Първанов обявява, че България трябва да помисли за организирано изтегляне от Ирак.

9 септември 2004 г. – 60-годишнината на 9 септември 2004 г. предизвиква парламентарни дебати.

29 септември–1 октомври 2004 г. – премиерът Сакскобургготски е на посещение в Испания.

7–8 октомври 2004 г. – президентът Първанов е на посещение в Азербайджан, където разговаря с президента Илхам Алиев.

29 октомври 2004 г. – премиерът Сакскобургготски подписва Конституцията на ЕС в Рим в придружаващ документ.

23–25 ноември 2004 г. – чешкият президент Вацлав Клаус при посещението си в България предупреждава, че най-важно е качеството на преговорите с ЕС.

12–15 декември 2004 г. – премиерът С. Сакскобургготски е на официално посещение в Япония.

9–16 януари 2005 г. – президентът Първанов е на посещение в Чили и Бразилия.

2 февруари 2005 г. – в София е поставено началото на програмата "Декада на ромското включване" за страните от Източна Европа.

4 февруари 2005 г. – 39 НС сваля от поста му председателя на НС проф. Огнян Герджиков.

9 февруари 2005 г. – премиерът Сакскобургготски предупреждава, че ако бъде гласуван вот на недоверие на правителството му, той ще поиска предсрочни избори.

11 февруари 2005 г. – 39 НС отхвърля вот на недоверие към правителството.

18 февруари 2005 г. – 39 НС приема втора поправка в конституцията, засягаща правото за продажба на земя.

23 февруари 2005 г. – 39 НС гласува новите структурни и персонални промени в правителството.

6 март 2005 г. – българският кларнетист Иво Папазов получава годишната награда на публиката на Радио 3 на Би Би Си за световна музика.

6 март 2005 г. – спринтьорката Ивет Лалова почели титла на 200 м. гладко бягане на Европейското първенство в Мадрид.

30 март 2005 г. – умира певецът Емил Димитров.

13 април 2005 г. – Гиньо Ганев е избран от 39 НС за омбудсман.

25 април 2005 г. – България и Румъния подписват в Люксембург договор за присъединяване към ЕС.

11 май 2005 г. – 39 НС ратифицира договора с ЕС.

12–14 май 2005 г. – в София се провежда 53 конгрес на Либералния интернационал.

27–28 май 2005 г. – президентът Първанов посещава Либия, където разговаря с полковник Муамар Кадафи, среща се с нашите 5 медицински сестри и посещава болните от СПИН деца.

10 юни 2005 г. – получено е писмо на Европейската комисия за забавянето на реформите в България в пет сфери.

25 юни 2005 г. – шести парламентарни избори в България, които не дават абсолютно мнозинство на нито една сила, но най-много гласове получава Коалиция за България.

26 юли 2005 г. – 40 НС започва гласуването на новото правителство със скандал и заседанието е прекратено.

27 юни 2005 г. – 40 НС гласува Сергей Станишев за премиер, но отхвърля състава на правителството.

11 август 2005 г. – НДСВ отказва втория мандат за съставяне на правителство.

15 август 2005 г. – за няколко часа е договорена коалиция от Коалиция за България, НДСВ и ДПС, ДПС получава третия мандат, номинира за премиер лидера на БСП С. Станишев, който връща на президента изпълнения мандат за правителство.

16 август 2005 г. – 40 НС гласува правителството на С. Станишев.

29 август 2005 г. – новият премиер Станишев прави първото си посещение в чужбина в Брюксел.

Юли–септември 2005 г. – поредица от наводнения заливат България и нанасят тежки щети на много области.

7–9 септември 2005 г. – посещение на президента на Исландия Олафур Гримсон.

24–25 септември 2005 г. – втора национална среща на ДСБ, на която Костов призовава ДСБ да участва самостоятелно в местните избори.

25–27 септември 2995 г. – президентът Г. Първанов е на посещение в Чехия.

1 октомври 2005 г. – извънредна 15 национална конференция, която избира за нов председател на СДС бившия президент Петър Стоянов.

7 октомври 2005 г. – среща на премиера С. Станишев с македонския премиер Владо Бучковски в Благоевград.

13 октомври 2005 г. – 40 НС приема окончателно новия Наказателно-процесуален кодекс, необходим за присъединяването на България към ЕС.

14 октомври 2005 г. – Веселин Топалов печели световната титла по шахмат в Сен Луис, Аржентина.

15 октомври 2005 г. – 2 конгрес на НДСВ преизбира Симеон Сакскобургготски за лидер на партията.

16–19 октомври 2005 г. – първо официално посещение на Първанов в САЩ по покана на президента на САЩ Дж. У. Буш.

21 октомври 2005 г. – 5 редовен конгрес на Българския футболен съюз избира за председател Борислав Михайлов.

26 октомври 2005 г. – В София е застрелян банкерът Емил Кюлев, собственик на финансовата група ДЗИ.

29 октомври–5 ноември 2005 г. – частични местни избори за големите градове, чиито кметове са станали депутати. В София печели независимият кандидат Бойко Борисов.

10 ноември 2005 г. – Стефка Костадинова е избрана за председател на БОК.

15 ноември 2005 г. – Върховният съд на Либия връща делото срещу българските медицински сестри и палестинския лекар за доразглеждане за 31 януари 2006 г.

21–22 ноември 2995 г. – посещение на президента на Литва Валдас Адамкус.

23–25 ноември 2005 г. – посещение на президента на Словакия Иван Гашпарович.

3–4 декември 2005 г. – 46 конгрес на БСП преизбира Сергей Станишев.

5–6 декември 2005 г. – премиерът Станишев е на посещение в Швеция.

18–19 декември 2005 г. – посещение на премиера на Сърбия и Черна гора Воислав Кощуница.

25 декември 2005 г. – Върховният касационен съд в Триполи отменя смъртните присъди на българските медици и връща процеса за преразглеждане в Бенгази.

29 декември 2005 г. – премиерът Станишев е на посещение в Австрия.

31 декември 2005 г. – българите са 7 718 750 д. на средна възраст 42 г.

17–18 януари 2006 г. – премиерът Станишев е на посещение в Турция.

7–8 февруари 2006 г. – премиерът Станишев е на посещение в Италия.

10–26 февруари 2006 г. – на 20 зимни олимпийски игри в Торино, Италия, България печели един сребърен медал.

14 февруари 2006 г. – президентът Първанов открива в Рим изложба "Съкровища от българските земи – от неолита до Средновековието".

15 февруари 2006 г. – премиерът Станишев е на посещение Румъния.

16 февруари 2006 г. – премиерът Станишев е на посещение в Чехия.

24 март 2006 г. – Албена Денкова и Максим Стависки печелят световното първенство по фигурно пързаляне в Калгари, Канада.

27–28 март 2006 г. – премиерът Станишев е на посещение във Финландия.

29 март 2006 г. – Софийският съд регистрира сдружение ГЕРБ.

29–31 март 2006 г. – президентът Първанов е на официално посещение в Дания.

30 март 2006 г. – 40 НС приема третата поправка в конституцията.

1–2 април 2006 г. – 6 национална конференция на ДПС.

8 април 2006 г. – 16 национална конференция на СДС.

19 април 2006 г. – 40 НС отхвърля вот на недоверие в правителството.

25–27 април 2006 г. – президентът Първанов е на посещение в Сърбия и Черна гора.

27–28 април 2006 г. – в София се провежда неформална среща на министрите на външните работи на НАТО.

28 април 2006 г. – държавната секретарка на САЩ Кондолиза Райс и външният министър Ивайло Калфин подписват споразумение за предоставяне на американската армия на 4 български военни бази.

18 май 2006 г. – посещение на австрийския президент Хайнц Фишер.

5 юни 2006 г. – Съветът на тристранната коалиция взема решение за пълно разкриване на миналото с откриване на всички досиета на ДС.

17 юни 2006 г. – в София се провежда 8 Асамблея Знаме на мира.

24 юли 2006 г. – посещение на премиера на Казахстан Даниал Ахметов.

29–31 август 2006 г. – президентът Първанов е на посещение в Норвегия.

22–29 октомври 2006 г. – Георги Първанов е преизбран за президент.

19–23 ноември 2006 г. – премиерът Станишев е на посещение в Китай и Виетнам.

3 декември 2006 г. – учредена е партията ГЕРБ с председател Цветан Цветанов и неформален лидер кметът на София Бойко Борисов.

3 декември 2006 г. – българските волейболисти печелят бронзови медали на световното първенство в Япония.

12 декември 2006 г. – премиерът Станишев е на посещение в Ирак.

19 декември 2006 г. – съдът в Триполи осъжда петте български сестри и палестинския лекар на смърт.

1 януари 2007 г. – България става пълноправен член на ЕС.

11 януари 2007 г. – посещение на японския външен министър Таро Асо.

17 януари 2007 г. – посещение на италианския премиер Романо Проди.

28–29 януари 2007 г. – премиерът Станишев е на посещение в Албания.

2 февруари 2007 г. – посещение на френския премиер Доминик дьо Вилпен.

2 февруари 2007 г. – 40 НС гласува четвърта поправка в конституцията.

7 февруари 2007 г. – в Бургас е подписан тристранният договор за изграждане на нефтопровода Бургас-Александруполис.

12–13 февруари 2007 г. – посещение на гръцкия президент Каролос Папуляс.

2 март 2007 г. – НС отхвърля вот на недоверие на правителството.

23 март 2007 г. – Албена Денкова и Максим Стависки печелят втора световна титла в танците на лед в Токио.

4–5 април 2007 г. – посещение на премиера Станишев в Хърватия.

3–4 май 2007 г. – премиерът Станишев е в Португалия.

20 май 2007 г. – на първите избори за ЕП ГЕРБ и БСП получават до 5 мандата, ДПС – 4, "Атака" – 3, а НДСВ – 1.

3 юни 2007 г. – 3 извънреден конгрес на НДСВ сменя името на партията на: Национално движение за стабилност и възход.

10–11 юни 2007 г. – президентът на САЩ Джордж Буш посещава България.

11 юли 2007 г. – посещение на хърватския президент Стипе Месич.

15 юли 2007 г. – извънредна конференция на СДС избира за председател бизнесмена Пламен Юруков.

17 юли 2007 г. – Висшият съдебен съвет на Либия заменя смъртните присъди на българските медици с доживотни присъди.

18 юли 2007 г. – НС гласува промени в правителството на Станишев.

21 юли 2007 г. – 4 национално събрание на ДСБ преизбира Иван Костов.

24 юли 2007 г. – с помощта на ЕС българските медици и палестинският лекар са освободени от затвора в Либия и се прибират в България.

29–31 август 2007 г. – президентът Първанов е на посещение в Монголия.

15 септември 2007 г. – учителите обявяват стачка, която от 24 септември става ефективна и продължава до 2 ноември.

4 октомври 2007 г. – посещение на френския президент Никола Саркози.

9–10 октомври 2007 г. – президентът Първанов е на посещение в Швеция.

23 октомври 2007 г. – НС отхвърля вот на недоверие на правителството.

28 октомври–4 ноември 2007 г. – на местните избори БСП печели в 11, ГЕРБ – в 10, а ДПС – в 1 областен център.

12–17 ноември 2007 г. – премиерът Станишев е на посещение в Азербайджан.

27 ноември 2007 г. – в София се провежда среща на ЦЕИ.

3–4 декември 2007 г. – президентът Първанов е на посещение в Йордания.

11 декември 2007 г. – НС приема закон за създаването на ДАНС.

17 декември 2007 г. – 40 НС гласува за 2008 г. Въвеждането на плосък данък от 10% без необлагаем минимум.

3 януари 2008 г. – българският търговски кораб "Ванеса" потъва в Керченския залив.

17–18 януари 2008 г. – посещение на руския президент Владимир Путин.

4 февруари 2008 г. – Доклад на ЕК за България критикува корупцията и организираната престъпност.

5–6 февруари 2008 г. – посещение на унгарския президент Ласло Шойом

22 февруари 2008 г. – 40 НС отхвърля вот на недоверие към правителството на Станишев.

28 февруари 2008 г. – ЕК спира финансирането на програма ФАР в България заради нередности и слабости при реализацията ѝ.

5 март 2008 г. – при пожар в нощен влак загиват 9 души.

10–11 март 2008 г. – президентът Първанов е на посещение в Азербайджан.

20 март 2008 г. – България признава Косово.

24–27 март 2008 г. – посещение на президента Първанов в Израел и Палестинската автономия.

27–28 март 2008 г. – посещение на турския премиер Реджеп Таип Ердоган.

28 март 2008 г. – посещение на председателя на ЕК Жозе Дурау Барозу.

8–9 април 2008 г. – президентът Първанов е на посещение в Полша.

11 април 2008 г. – 40 НС отхвърля вот на недоверие към правителството.

14–15 април 2008 г. – президентът Първанов е на посещение в Египет.

24 април 2008 г. – 40 НС гласува промени в правителството.

14 май 2008 г. – в Рилския манастир започва Църковно-народен събор.

1 юни 2008 г. – провежда се задължителна матура за средно образование по български език и литература.

16–18 юни 2008 г. – премиерът Станишев е на посещение в САЩ.

29 юни 2008 г. – българите избират за национален символ Мадарския конник.

4 юли 2008 г. – премиерът Станишев е на посещение във Франция.

11–12 юли 2008 г. – Първо национално съвещание на ГЕРБ.

23 юли 2008 г. – ЕК критикува България за усвояването на еврофондовете и за вътрешен ред и правосъдие. Спрени са евросредствата по ИСПА и САПАРД.

26–27 юли 2008 г. – във Велико Търново се провежда 18 извънредна конференция на СДС.

30 юли 2008 г. – 40 НС отхвърля вот на недоверие към правителството.

6 август 2008 г. – Софийският градски съд обявява МК Кремиковци в несъстоятелност.

8–24 август 2008 г. – на 29 Олимпиада в Пекин, Китай, България печели 1 златен, 1 сребърен и 3 бронзови медала.

12–14 септември 2008 г. – в София се провежда среща на Военния комитет на НАТО.

17 октомври 2008 г. – самоубива се Ахмед Емин, шеф на политическия кабинет на Ахмед Доган.

6–8 ноември 2008 г. – президентът Георги Първанов е на посещение в Узбекистан.

11–17 ноември 2008 г. – президентът Първанов е на посещение в Аржентина и Мексико.

13 ноември 2008 г. – премиерът Станишев обявява, че до края на 2008 г. България ще се изтегли от Ирак.

14 ноември 2008 г. – посещение на австрийския канцлер Алфред Гузенбауер.

19 ноември 2008 г. – президентът Първанов е на посещение в Сърбия.

22–23 ноември 2008 г. – 47. конгрес на БСП приема нова програма, устав и лого.

25 ноември 2008 г. – ЕК отнема акредитацията на двете български агенции по програма ФАР, с което България губи 220 млн. евро.

29 ноември 2008 г. – 5 национално събрание на ДСБ.

30 ноември 2009 г. – президентът Първанов е на посещение в Катар.

3 декември 2008 г. – президентът Първанов е на посещение в Албания.

14–15 декември 2008 г. – премиерът Станишев е на посещение в Македония.

16–18 декември 2008 г. – президентът Първанов е на посещение в Турция.

19–20 декември 2008 г. – президентът Първанов е посещение в Туркменистан.

21 декември 2008 г. – 4 национален събор на Партия "Атака" преизбира лидера Волен Сидеров.

21 декември 2008 г. – Мартин Димитров е избран за лидер на СДС.

6–26 януари 2009 г. – газов конфликт между Русия и Украйна, който оставя без газ и България.

19–20 януари 2009 г. –посещение на председателя на МОК Жак Рох.

25 януари–1 февруари 2009 г. – президентът Първанов е на посещение в Япония и Виетнам.

4–6 февруари 2009 г. – президентът Първанов е на посещение в Русия, при което открива годината на България в Русия.

10–11 февруари 2009 г. – посещение на македонския президент Бранко Цървенковски.

25–27 февруари 2009 г. – президентът Първанов е на посещение в Италия.

26 февруари 2009 г. – 40 НС отхвърля вот на недоверие към правителството.

3 март 2009 г. – открита е ферибоотна връзка Варна–Кавказ.

13 март 2009 г. – СДС и ДСБ подписват споразумение за съвместно явяване на изборите.

16–18 март 2009 г. – президентът Първанов е на посещение в Литва и Чехия.

24–25 април 2009 г. – в София се провежда световен Енергиен форум.

12 май 2009 г. – ЕК размразява 115 млн. евро по програма ИСПА.

15 май 2009 г. – в Сочи представители на България, Русия, Сърбия и Италия подписват споразумение по проекта за пренасяне на природен газ "Южен поток".

7 юни 2009 г. – провеждат се евроизбори, в които ГЕРБ печели 5 мандата, БСП – 4, ДПС – 3, "Атака", НДСВ и Синята коалиция – по 2.

5 юли 2009 г. – седми парламентарни избори, спечелени от ГЕРБ.

27 юли 2009 г. – 41 НС гласува правителство на малцинството на ГЕРБ, оглавено от Бойко Борисов.

27 август 2009 г. – посещение на президента на Туркменистан Бердимухамедов.

29 август 2009 г. – Мадона изнася голям концерт в София.

1 септември 2009 г. – премиерът Бойко Борисов посещава Полша.

5 септември 2009 г. – 15 българи се удавят в Охридското езеро.

16 септември 2009 г. – правителството приема антикризисна програма.

22 септември 2009 г. – Ирина Бокова е избрана за генерален секретар на ЮНЕСКО.

4 октомври 2009 г. – в класацията на ООН за човешкото развитие България е на 61-о място сред 182 държави.

9–10 октомври 2009 г. – посещение на Първанов в Кипър.

12–13 октомври 2009 г. – премиерът Борисов е посещение във Франция.

15–16 октомври 2009 г. – посещение на италианския премиер Силвио Берлускони.

17 октомври 2009 г. – 19 конференция на СДС подкрепя кандидатурата на Йорданка Фандънова от ГЕРБ за кмет на София.

18 октомври 2009 г. – на заседание на конгреса на БСП Станишев получава подкрепа въпреки изборното поражение.

25–27 октомври 2009 г. – президентът Първанов е на посещение в Република Корея.

27 октомври 2009 г. – ЕК отпуска 300 млн. евро като допълнителна компенсация за затварянето на блоковете на АЕЦ-Козлодуй.

28–30 октомври 2009 г. – президентът Първанов е на посещение в Австралия.

4 ноември 2009 г. – правителството на ГЕРБ приема управленска програма.

5 ноември 2009 г. – посещение на президента на Черна гора Филип Вуянович.

13 ноември 2009 г. – посещение на президента на Азербайджан Илхан Алиев.

15 ноември 2009 г. – на частичните избори в София е избрана Йорданка Фандъкова.

16 ноември 2009 г. – на посещение в България е македонският премиер Никола Груевски, който иска българска подкрепа за членството на НАТО и ЕС.

24–25 ноември 2009 г. – Президентът Първанов е на посещение в Гърция.

25 ноември 2009 г. – в ЕК за България е предвиден ресор "международно сътрудничество, хуманитарна помощ и реакция при кризи".

28 ноември 2009 г. – 5 извънреден конгрес на НДСВ избира Христина Христова за председателка на партията.

12 декември 2009 г. – 12 национална конференция на ДПС, на което Доган обявява, че скоро ще се откаже от ръководството.

14 декември 2009 г. – посещение на президентът на ЕС Херман ван Ромпой.

10 януари 2010 г. – заседание на Националния съвет на ГЕРБ избира за председател на партията Бойко Борисов.

11–12 януари 2010 г. – премиерът Борисов е на посещение в Израел.

12 януари 2010 г. – Румяна Желева, българска кандидатка за еврокомисар, се представя неубедително в ЕП.

19 януари 2010 г. – Румяна Желева се отказва от поста на еврокомисар и подава оставка като министър на външните работи, а за еврокомисар е издигната кандидатурата на вицепрезидентката на Световната банка Кристалина Георгиева.

24–26 януари 2010 г. – премиерът Борисов е на посещение в Германия.

27 януари 2010 г. – за нов външен министър е избран Николай Младенов, а за военен – Аню Ангелов.

29–30 януари 2010 г. – премиерът Борисов е на посещение в Турция.

7–8 февруари 2010 г. – премиерът Борисов е на посещение във Великобритания.

10 февруари 2010 г. – МВР осъществява операция "Октопод" срещу организираната престъпност.

12–26 февруари 2010 г. – България участва в 21. зимни олимпийски игри във Ванкувър, Канада, но без да получи медал.

22–24 февруари 2010 г. – президентът Първанов е на посещение в Белгия и Люксембург.

23 февруари 2010 г. – МВР осъществява операция "Факирите" срещу крадци на автомобили.

2 март 2010 г. – участието на вицепремиера Симеон Дянков в телевизионно шоу предизвиква скандал с президента, заради обвинение, че бил "милиардер".

5 март 2010 г. – вицепремиерът Симеон Дянков се среща с президента, но Първанов отхвърля неговите обяснение и публикува стенограмата от разговора им, което предизвиква опит на ГЕРБ да поиска свалянето на президента.

18 март 2010 г. – НС гласува като нов министър по усвояването на еврофондовете кмета на Габрово Томислав Дончев.

19 март 2010 г. – открита е ферибоотната линия Никопол – Търну Мъгуреле.

21–25 март 2010 г. – премиерът Борисов е на официално посещение в Катар и Кувейт.

23 март 2010 г. – МВР осъществява операция "Лапачите" срещу лица, източващи ДДС от Петрич и София. През следващите дни и месеци са обявени много полицейски операции със звучни имена като "Медузите", "Недосегаемите",

"Терористи", "Дедесарите", "Сводниците", "Мутрите", "Лихварите", "Кърлежите", "Килърите" и др., но малко от заловените стигат до съда.

30 март 2010 г. – министърът на здравеопазването Божидар Нанев подава оставка заради обвинение в корупция във връзка с ваксина за "свинския" грип.

31 март 2010 г. – НС обсъжда внесеното предложение за отстраняване на президента, но то не получава необходимите гласове и процедурата е спряна. Правителството обявява 60 антикризисни мерки.

14 април 2010 г. – министър-председателката на Хърватия Ядренка Косор и на посещение в България.

21 април 2010 г. – НС гласува новия здравен министър Ана-Мария Борисова на мястото на подалия оставка на 30 март за съмнения в корупция Божидар Нанев.

25–26 април 2010 г. – премиерът Бойко Борисов е на посещение в Сирия.

27 април 2010 г. – премиерът Бойко Борисов е на посещение в Сърбия.

24 април – 11 май 2010 г. – в София се провежда мачът на претендентите за световната шахматна корона, в който претендентът Веселин Топалов губи от шампиона Вишванатан Ананд с 5,5 на 6,5.

6–12 май 2010 г. – външният министър Николай Младенов прави балканска обиколка.

16 май 2010 г. – Симеон Сакскобургготски депозира в европейския съд по правата на човека в Страсбург жалба, заради мораториума върху върнатите му имоти.

20–21 май 2010 г. – генералният секретар на НАТО Андрес Фог Расмусен посещава България.

21–24 май 2010 г. – премиерът Бойко Борисов е на посещение в Италия.

27 май 2010 г. – директорът на ЦРУ Леон Панета е на посещение в България.

28 май 2010 г. – СЕМ преизбира Валери Тодоров за ген. директор на БНР.

30 май 2010 г. – премиерът Бойко Борисов пита ръководителите на медиите дали им е оказвал натиск в отговор на думите на президента Първанов за "последователна кампания за натиск върху медиите".

13 юни 2010 г. – италианският премиер Силвио Берлускони е на кратко посещение в България за откриване на паметник на Джузепе Гарибалди в София.

24–25 юни 2010 г. – външният министър на Германия Гидо Вестервеле и на посещение в България.

30 юни – 1 юли 2010 г. – президентът Георги Първанов е на посещение в Азербайджан.

1 юли 2010 г. – Цветана Пиронкова участва на финала на тенис-турнира Уимбълдън.

5 юли 2010 г. – заместник-председателят на НС д-р Любомир Иванов е принуден да подаде оставка заради натиск, оказан на медиите.

6 юли 2010 г. – представители на българското и руското правителство преговарят в София за развитието на енергийните проекти.

8 юли 2010 г. – НС гласува актуализация на бюджета, предизвикана от кризата и големия бюджетен дефицит.

13–14 юли 2010 г. – президентът на Палестина Махмуд Абас е на посещение в България.

15 юли 2010 г. – СЕМ избира Вяра Анкова за ген.-директор на БНТ.

16 юли 2010 г. – вселенският патриарх Вартоломей е на посещение в Пловдив.

16–17 юли 2010 г. – в Евксиноград се водят българо-руски преговори за енергийните проекти.

20 юли 2010 г. – премиерът Бойко Борисов е на посещение в Австрия.

20 юли 2010 г. – докладът на ЕК за състоянието на правосъдието и обществения ред в България прави извод, че се вижда воля за промяна и за реформиране на съдебната система.

27 юли 2010 г. – в София се провежда съвместно заседание на българското и гръцкото правителство.

1 август 2010 г. – при разкопки на о. Свети Иван край Созопол са открити мощи на Йоан Кръстител.

10 август 2010 г. – директорът на Световната банка Робърт Зелик е на посещение в България.

11 август 2010 г. – президентът на Израел Шимон Перес е на посещение в България.

4. ЛИТЕРАТУРА

4. 1. Документи:

Априлският пленум. Пълен стенографски протокол. С., 2002.

"Аферата" Тексим в свидетелства е документи. С., 1994.

Борба без оръжие. Турско националноосвободително движение в България (1985-1986). Документи. Съст. *В. Ангелов*. С., 2009.

Вик в съня. Материали за съпротивата на Владимир Поптомов срещу македонизацията в Пиринския край (1944–1949). Съст. *В. Ангелов,* С., 2005.

"Възродителният процес". Българската държава и българските турци. Съст. *И. Баева и Е. Калинова*. Т. I, С., 2009; "Възродителният процес". Международни измерения (1984—1989). Съст. *И. Баева и Е. Калинова*. Том II. С., 2009.

Беловеждов, архимандрит Гаврил. Страданието не е етикет – то е достойнство.

Документи от съдебните процеси срещу католическата църква в България през 50-те години на XX в. С., 2001.

Борби и чистки в БКП (1948–1953). Документи и материали. С., 2001.

България в секретния архив на Сталин. С., 2000.

България – непризнатият противник на Третия райх. Сб. док.. С., 1995.

България – своенравният съюзник на Третия райх. Сб. док., С., 1992.

България и Русия. 125 години дипломатически отношения. С., 2004 .

БКП в резолюции и решения на конгресите, конференциите, пленумите и Политбюро на ЦК. Т. 1–5, С., 1947–1965.

Български конституции и конституционни проекти. С., 1990.

Българско освободително движение. В битката между двата свята. Документи (1973–1980). Т. 1. С., 2001.

Восточная Европа в документах российских архивов 1944–1953. Т. 1, 1944–1948. М., 1997; Т. 2, 1949–1953. М., 1998.

Външна политика на НР България. Сб. док. и мат. Т. I–V, С., 1970–1988.

Въоръжената борба на българския народ против фашизма (1941–1944). Док. С., 1962.

Гражданският комитет за построяване на Студентския дом (1910–1949).С., 2004.

Горяните. Сб. док. Т. 1 (1944–1949). С., 2001.

Да се запази за вечни времена. Сб. док. за дейността на бившата Държавна сигурност. С., 2002.

Делото Живков. Обвинение, защита, съд. Сб. док. С., 1994.

Доклад върху проекта за икономически растеж и преход към пазарна икономика в България подготвен от Фондацията на Националната камара на САЩ за НРБ. Ръководство и редактиране Ричард Ран, Роналд Ът. 31 октомври 1990.

Досие "Ватикана". Новоразсекретени непубликувани документи. С., 2002.

Другата България 1944–1989. Документи за организациите на българската политическа емиграция. С., 2000.

Информационное совещание представителей некоторых компартии в Польше в конце сеньтября 1947 г. Москва, 1948.

КГБ и ДС – връзки и зависимости. 1950–1991. Документален сборник. С., 2009.

Клубът. Клуб за подкрепа на гласността и преустройството в България. Федерация на клубовете за гласност и демокрация, Федерация на клубовете за демокрация (3 ноември 1988 – 3 ноември 1991). Съст. *П. Симеонов*. С., 2009.

Конвой. Документи. Свитък първи. Писма от Стефан Богданов и Николай Павлов. Съст. *Д. Наумов*. С., 1992.

Конституция на Република България. 12 юли 1991 г.

Кръглата маса. Стенографски протоколи (3 януари – 15 май 1990). С., 1999.

Македонският въпрос в българо-югославските отношения (1944–1952). С., 2004.

Международни договори на България (1947–1993). Съст. С. *Пенков*. София–Женева–Париж, 1994.

Народна демокрация или диктатура. Христоматия по история на България 1944–1948 г. С., 1992.

Народният съд срещу Любомир Христов Лулчев. Сб. док. С., 1996.

Началото. СДС – политически обзор и хронология. Съст. *К. Йосифов*. С., 2009.

Независимо сдружение Екогласност, 1989 г. Съст. *Л. Александриева, А. Каракачанов*. С., 2009.

Някога, в 89-а. Интервюта и репортажи от архива на журналистката от радио "Свободна Европа" Румяна Узунова. Съст. *Л. Александриева*. Фонд. "д-р Желю Желев". б. г.

Отечествен фронт. Док. и мат. Т. 1–2, С., 1987.

Отличен българин с името Герасим. Страници от въоръжената съпротива срещу комунистическия режим в Пиринска Македония (1944–1948). С., 2001.

Оцеляването. Сб. документи 1940–1944. С., 1995.

Паметни бележки. За българо-либийските отношения 1963–2007. Съст. *В. Ангелов*. С., 2007.

Поверително! Комедията с досиетата (1989–2008). Съст. *В. Ангелов*. С., 2008.

Подбрани извори за българската история. Българската държава и българите 1878–1946 г. Т. 4, кн. 1., кн. 2 (1947–2008). С., 2009.

Правителствена програма за 1995–1996 година. С., 1995.

Предсмъртните писма на Никола Д. Петков до Георги Димитров и Васил Коларов. 19 август – 22 септември 1947 г. С., 1992.

Програма на правителството на Република България 1997–2001. България 2001. С., 1997.

Програма на Правителството на европейската интеграция, икономическия растеж и социалната отговорност. С., 2005.

Процесът срещу Трайчо Костов и неговата група. С., 1949.

Руснският комитет. Док. сборник с мат от ЦДА и архива на ОКЕЗР. С., 2002.

Секретно! Протестните акции на турците в България (януари–май 1989 г.) Документи. Съст. *В. Ангелов*. С., 2009.

Сталин и българският комунизъм. Из секретните руски и български архиви. Протоколи , стенограми, дневници, писма. Съст. *А. Веков*, С., 2002.

Строго поверително! Асимилаторската кампания срещу турското национално малцинство в България. 1984–1989. Съст. *В. Ангелов*. С., 2008.

Строго секретно! Документи за дейността на Държавна сигурност (1944–1989). Съст. *В. Ангелов*. С. 2007

Съветска България през три британски мандата. 1956–1963. Из архива на Форин офис. Съст. *Д. Димитров*. Лондон, 1994.

Съветска България 1964–1966. Съст. *Д. Димитров*. Из архива на Форин офис Би Би Си, 2000.

Съдът над историците. Българската историческа наука. Док. и дискусии 1944–1950. Т. 1, С., 1995.

Случаят "Тютюн" 1951–1952. Стенограми, статии, рецензии, спомени. С., 1992.

121 документа за и от Георги Марков. Аз бях той. С., 1999.

Третата национална катастрофа. Съветската окупация в България (1944–1947). Съст. *В. Ангелов,* С., 2005.

Установяване и укрепване на народнодемократичната власт (септември 1944 – май 1945). Сб. док.. С., 1969.

Шесто управление срещу неформалните организации в България 1988–1989 г. С., 1999.

1956 "Прекрасният повод" (Документи за отражението на Унгарската революция в България). Съст. *М. Семков*. С., 2006.

1963 – отричането от България. Стенограма от Пленума на ЦК на БКП от 4. XII. 1963 г. за присъединяването на България към Съветския съюз. С., 1994.

4. 2. Спомени, публицистика, справочници:

Абаджиев, Иван. Сила на духа и човечност. Написано за него и от него. С., 2007.

Аврамов, Лъчезар. 50 оспорвани години. Спомени. С., 1993.

Аз живях социализма. 171 лични истории. Съст. *Г. Господинов*. С., 2006.

Аз съм добра майка. Баба Фроса разказва. С., 1997.

Аладжов, д-р Петър. Върховен комисар. Един живот в служба на стопанството. С., 2000.

Александров, Емил. Аз работих с Людмила Живкова. Изд. Слънце, 1991.

Александров, Емил. Културното ни откриване към света. Мемоари и съвременност. С., 1995.

Ананиев, Коста. Външното разузнаване на България. Спомени и размисли. С., 2008.

Ананиева, Нора. Андрей Луканов в парламента. С., 1997.

Ангелов, Вървбан. Неизвестни страници от миналото * 1919 * 1923 * 1925 * 1944 * 1956 * 1968. С., 1993.

Ангелов, Димитър. Спомени. С., 2004.

Ангелов, Златко. Комунизмът и угризенията на един по неволя виновник. С., 2002.

Андреева, Лиляна. Изгревът на светлив образ. С., 2009.

Анев, Цвятко. Спомени и размисли на един "горуновец" 1965., С., 1996.

Антонова, В. Потомците на баба Тонка и народния съд. Внучката на баба Тонка разказва. Русе, 2000.

Аргиров, Димитър. По пътя на живота ми. С., 1983.

Асенов, Бончо. Възродителният процес и Държавна сигурност. С., 1996.

Асенов, Бончо. От Шесто за Шесто. С., 1994.

Асенов, Бончо. От Шесто за Шесто и след това. С., 1999.

Баждаров, Георги. Моите спомени. С., 2001.

Бакалов, Иван. Превратаджии от първо лице. Заговорите срещу Тодор Живков. Ген. Добри Джуров, Пенчо Кубадински, Йордан Йотов, ген. Цвятко Анев, Стоян Михайлов. С., 2008.

Барев, Ценко. С перо в изгнание. Кн. 1 (1949–1979). С., 1993.

Барух, Еми. Споделеното и премълчаното. 10 интервюта 10 години след 10 ноември 1989. С., 2000.

Барух, Еми. Отвъд утопиите. България, Балканите, Европа – визии за следващото десетилетие. С., 2000.

Баталов, Димитър. Заедно. С., 2000.

Бекяров, Анчо. Четвърт век УБО. С., 1990.

Берон, Петър. Извън сценария. С., 1996.

Берон, Петър. Сини човечета, червени човечета. С., 1993.

Биков, Тома. Досието на Доган. С., 2009.

Билдирева, Стефана. Атентатът 15 години по-късно. Нови данни на българското разузнаване. С., 1996.

Благоев, Пламен. РИК. Загадката на българското разузнаване. С., 2002.

Близнаков, Георги. Накъде, човече? Защо пропадна социализмът? Биологическата същност на човешкото поведение. Има ли справедливо общество? Изходът. С., 1995.

Богданов, Стефан. Две смърти няма, а без една не може. С., 1991.

Боев, Иван. На крачка зад държавния глава. Записки на преводача (1979 - 1990 г.) С., 2002.

Божков, Веселин. Заплахата настъпва. Записки на контраразузнавач по турска линия. С., 2006.

Бонев, Станиш. Времето в което живях и хората с които работих. С., 2001.

Бочев, Димитър. Хомо емигрантикус. С., 1993.

Бочев, Стефан. Белене. Сказание за концлагерна България. С., 1990.

Бранев, Веселин. Следеният човек. Спомени, предизвикани от документи. С., 2007.

Бретхолц, Волфганг. Видях сгромолясването им. С., 1994.

Бръзицов. Христо. 3000 нощи в затвора. С., 1991.

Българските избори 1990–1996. Резултати, анализи, тенденции. С., 1997.

Българският ГУЛАГ. Свидетели. С., 1991.

Българските държавни институции 1879–1986. С., 1987.

България 1995. Развитието на човека. С., 1995.

Бяла книга за българското образование и наука. С., 1992.

Вандов, Димитър. Разузнаване по главното направление. С., 2007.

Варадинов, Лукан. Вълко Червенков. С., 1999.

Варадинов, Лукан. Вулканичен човек. С., 2002.

Варон, Бенжамен. Пътеки. С., 1999.

Василев, Ангел, Георги Василски. Луканов, "убиецът" и другите. С., 2005.

Василев, Георги Н. Остров Персин. Позорът на България. С., 1995.

Василев, Йордан. Летописи за Видинска епархия. Пловдив, 1999.

Василев, Крум. Не на неистините! С., 2010.

Василев, Николай. Репресиите през времето на комунистическия режим във Видински регион в България (9. IX. 1944 г. – 10. XI. 1989 г.). С., 2000.

Василев, Йордан. Патила и радости. С., 2002.

Везенков, Есто. Частица от истината за цялото. Спомени на журналиста. С., 2009.

Венедиков, Иван. Познайте ги по делата им. Българската интелигенция в моите спомени. С., 1993.

Венедиков, Йордан. Преходът от комунизъм към посткомунизъм. С., 2000.

Виденов, Жан. Отвъд политическия театър. С., 1998.

Вутов, Петър. По моя дълъг дипломатически път. С., 2004.

Вълканов, Велко. На колене пред истината. С., 1996.

Вълканов, Велко. Спомени за настоящето. С., 2001.

Вълко Червенков през погледа на негови съвременници. С., 2000.

Вълчев, Йордан. Дневниците на писателя дисидент. Велико Търново, 2004.

Върху храстите не падат мълнии. Комунизмът – житейски съдби. Съст. *Д. Колева.* С., 2005.

Гаджев, Драголюб и Нир Барух. Полет 4Х-АКС. С., 2003.

Гаджев, Иван. Непримиримият Илия Минев. С., 2003.

Гаджев, Иван. Лушин – моята Голгота. С., 2003, 2004.

Гановски, Сава. Спомени. Т. VI–VIII. С., 2002.

Ганчев, Жорж. Автобиография. С., 1995.

Ганчев, Петко. Между миналото и бъдещето. Част първа. В света на живота и на философията. С., 2005.

Ганчовски, Неделчо. Дните на Димитров каквито ги видях и записах. С., 2002.

Гарвалов, Иван. Средището на възможните мисии. ООН в спомените на един български дипломат. С., 2005.

Гартхоф, Реймънд. Свидетелства за студената война. С., 2001.

Генов, Иван. Съдбата на жертвите. Народния съд в Бургас. Бургас. 1993.

Генов, Иван. Сблъсъкът. Моята истина. Изд. Български писател. С., 2007.

Генов. Тодор. Дневник с обратна дата... С. 1978.

Генчев, Николай. Спомени. С., 2005.

Генчев, Христо. Махалото е на път. 90/92. С., 1994.

Генчев, Христо. Синдром на кукувицата. В. Търново, 1991.

Генчев, Христо. Стоманената прегръдка. 93/94. С., 1995.

Георгиев, Никола. Нова книга за българския народ. С., 1991.

Георгиев, Николай. Години на велик прелом. С., 1982.

Георгиев, Кольо. Изповеди на захождащото слънце. С., 2002.

Георгиев, Юлий. Българските спецслужби с поглед към обединена Европа С., 2000.

Георгиев, Янчо. Идеалът, с който живяхме. Спомени, документи, размишления. С., 2008.

Георгиева–Пискулийска, Петра. Педагогическа изповед. С., 2000.

Герасимов, Богомил. Дипломация в зоната на кактуса. С., 1998.

Гергов, Георги. Истината за мавзолея. С., 2000.

Гешев, Н. Белене – островът на забравените. С., 1991.

Гнездото на стършелите. 50 години вестник "Стършел". С., 1995.

Големинов, Марин. Дневници. С., 1996.

Грашнов, Марин. Каменният летопис на народното строителство 1944–1990 г. Кн. първа. Пионерите. Кн. втора. Майсторите, С., 2000.

Грашнов, Марин. Каменният летопис на народното строителство 1944-1990. книга втора Майсторите. С., 2000

Григор Стоичков на 80 години. С., 2006.

Григоров, Ангел. Едно към едно. С., 2000.

Гринберг, Барух. В служба на българската дипломация. Спомени. С., 2007.

Грозева, Вера. Кървящата носталгия. С., 2000.

Груйчев, Стоян. Свещеномъченици на Българската православна църква, жертви на комунизма в България (1923–2002). С., 2002.

Груйчев, Стоян. Черна книга за престъпленията и жертвите на комунизма в България (1917–1990). С., 2001.

Гюлгелиева, Вера. Спомени за достойни българи. Пловдив, 1994.

Дайнов, Евгений. Преходът 1989/1999. Вместо история. С., 1999.

Данаилов, Георги. Доколкото си спомням. С., 2000.

Данчев, Стойко. Което няма да се повтори. С., 1981.

Даскалов, Румен. Есета върху тоталитаризма и посттоталитаризма. С., 1991.

Дафинов, Здравко. Под диктатурата на пролетариата (1944–1956). Спомени, дневници, писма. С., 1998.

Деведжиев, Марин. Оцеляването. Документална повест. С., 1993.

Делчев, Борис. Дневник. С., 1995.

Денев, Иван. По следите на насилието. Пловдив. 2004.

Дертлиев. Петър. Ден първи – ден последен. С., 1996.

Димитров, Ангел. Равносметката. С., 1998.

Димитров, Ангел. Преодолени мълчания. С., 2003.

Димитров, Георги. Дневник 1933–1949 г., С., 1998.

Димитров, д-р Г. М. Спомени. С., 1993.

Димитров, д-р Г. М. Присъда срещу комунизма 1949–1972. Статии, речи, изказвания. С., 1991.

Димитров, Иван. Защо се провали социализмът? Един въпрос с "Х" отговори. Добрич, 2002.

Димитров, Илчо. Всичко тече... Спомени. С., 2000.

Димитров, Илчо. За да ни има. С., 1992.

Димитров, Илчо. Историкът като съвременник. С., 1993.

Димитров, Илчо. Миналото като пролог. Исторически очерци. С., 1993.

Димитров, Илчо. Миналото, което беше близко, а става все по-далечно. Срещи и разговори. С., 1992.

Димитров, Илчо. Превратът и една година по-късно. С., 1998.

Димитров, Илчо. Отгласи от тътена. Политически и исторически теми. Русе, 1998.

Димитров, Румен. Трибунал или форум. Размисли и есета. С., 1992.

Димитрова, Алексения. Войната на шпионите. Разследване в български и американски секретни архиви. С., 2005.

Димитрова, Алексения. Отдел за убийства. Тайната история на секретна Служба 7. С., 2010.

Димитрова, Дора и Петър Пайнавелов. Самотникът от Севлиево. С., 2003.

Димов, Ангел. Власт на всяка цена. "Социалдемократът" Андрей Луканов. С., 2007.

Динков, Иван. Време под линия. Пловдив, 2001.

Добрев, Николай. Избрах съгласието и разума. С., 1999.

Доган, Ахмед. Интервю с Илиана Беновска. С., 1992.

Дойнов, Огнян. Спомени. Допълнени от Зоя Димитрова. С., 2002.

Докторов, Михаил. В схватка с октопода. "Вторият център" в борбата против живковистите 1965–1968 година. С., 1993.

Драганов, Драгомир. Стани да седна. С., 1994.

Драгойчев, Чавдар. Драгойчеви. Майка и син. С., 1998.

Драгойчева, Цола. Победата. С., 1980.

Драгойчева, Цола. Такава е истината. С., 1981.

Дълбоков, Сава. По нов път. С., 2004.

Дюлгеров, Петър. Разпнати души. С., 1996.

Елитът и промяната в България. Свидетелства на първата вълна политици след 1989 г. С., 1998.

Енчев, Велизар. Аз бях в разузнаването. С., 2009.

Желев, Желю. В голямата политика. С., 1998.

Желев, Желю. Въпреки всичко. Моята политическа биография. С., 2005.

Желев, Желю. Интелигенция и политика. С., 1995.

Желев, Желю. Политически речи 1962–2002. С., 2003.

Живков, Живко. Кръглата маса на Политбюро. 16-та република. Случаят Кремиковци. Разгромът на Тексим. Чехословашките събития. Крах на едноличната власт. С., 1991.

Живков, Живко. Човекът, политикът, държавникът. Спомени за Живко Живков от негови съвременници и другари по случай 90 години от рождението му. С., 2006.

Живков, Тодор. Избрани съчинения. т. 1–8, С., 1971.

Живков, Тодор. Изкуството, науката и културата в служба на народа. т. 1–2, С., 1965.

Живков, Тодор. Мемоари. С., 1997.

Живков, Тодор. Реалният социализъм. С., 2006.

Живков, Тодор. Срещу някои лъжи. С.. 1993.

За *Елена Димитрова-Червенкова.* Позната и непозната. С., 2004.

Зарев, Пантелей. Спомени и размисли. С., 1995.

Заркова, Анна. Големите убийства. С., 2005.

Зикулов, Васил. Военното разузнаване на България и Студената война. С., 2005.

Знеполски, Денчо. Посмъртна изповед. С., 1996.

Иванов, Васил. Бунтът на професорите. С., 2002.

Иванов, Димитър. Противопоставянето 1956–1989. С., 1994.

Иванов, Димитър. Шести отдел. С., 2004.

Иванов, Марко. Рушители и бранители на България. С., 2000.

Иванова, Евгения. Българското дисидентство. Историята се завръща. 1988 - 1989. ч. I. С., 1997.

Изкуството да имаш врагове. Спомени за Орлин Василев. С., 2004.

Илиев, Илия. Силуети в синьо-червената мъгла. С., 2005.

Илиев, Константин. Поражението. Хроника на краткото столетие. Пловдив, 2003.

Илиев, Николай. Въоръжената антикомунистическа съпротива. Сборник. С., 2007.

Илиев, Николай. Нашата борба против болшевизма. ИК "Българи", София, 2006.

Истината за 9 септември 1944 г. Шумен. 2009.

История на България по дати. Българската хроника. Съст. *В. Кацунов, П. Митев, В. Колев, Е. Калинова, И. Баева*. С., 2003.

Историята, населена с хора. Изд. Гутенберг, С., 2005.

Историята, населена с хора. Изд. Гутенберг, С., 2006.

Йорданов, Недялко. Истината за моя баща. По следите на един полицейски документ. С., 1991.

Йорданов, Недялко. Сбогуване с Бургас. С., 2007.

Йорданов, Недялко. Здравей, аз. С., 2005.

Йорданов, Недялко. От себе си не си отивай. С., 2006.

Йотов, Йордан. Контрареволюцията. С., 2004.

Кавалджиев, Тодор. Богат съм с любовта на хората. Политически писма и речи, статии и интервюта, писма от затвора, дневник, стихотворения, мисли, афоризми. Пловдив, 1997.

Казашки, Васил. Те умираха прави, "народният съд". С., 1993.

Каралиева, Недялка. Журналистиката в периода 1944–1958. Записки из българската душевност. С., 1995.

Караманев, Георги. Животът ми в три епохи. С., 2006.

Карахасан–Чанър, Ибрахим. Етническите малцинства в България. История, култура, религия, обреден календар. С.,, 2005.

Кастелов, Боян. Тодор Живков, Мит и истина. С., 2005.

Кацаров, Константин. Проиграната победа. С., 1994.

Кацаров, Константин. 60 години живяна история. С., 1993.

Кеворк проговаря. Необичайни срещи. С., 2008.

Кираджиев, Светлин. София, каквато беше. 1944–1989. С., 2010.

Клинчаров, Евгени. Разговори с Иван Ненов. Размисли на художника за изкуството. С., 2001.

Книга за Талев. Съст. Владимир Попов. С., 1998.

Кожухаров, Петър. От мястото на събитието. Съприкосновения с бележити личности на XX век. С., 2006.

Кой какъв е в изборите 91.

Кой кой е в България. С., 1998.

Коларов, Васил. Статии, дневници, речи, писма, спомени. Т. 1–3. С., 2001–2003.

Колев, Александър. Имаше ли смисъл? С., 2005.

Конев, Илия. Ние сме цивилизован народ. С., 1994.

Кондов, Кольо. Истината е много страшна. Варна, 1999.

Костов, Константин. Затворник К–89. С., 1992.

Костов, Трайчо. Публицистика. Кореспонденция. т. 1–2, С., 1987.

Кралевска, Нася. Без заглавие. Рушители и строители на България. С., 2001.

Крапчев, Данаил. Изминат път. С., 1992.

Крумов, Руен. Безплодният парламент. С., 1995.

Кръстева, Нейка, Б. Асенов. Потурчване. С., 1993.

Кюлюмова, Мария. Разговор със сърдития портрет. С., 2004

Лазаров, Тодор. Капанът не щракна. Варна, 1999.

Лазаров, Тодор. Щрихи от моя живот. С., 1991.

Лазарова, Богдана. Държавна сигурност и изчезналите съкровища. С., 2009.

Лалов, Кирил, Валерия Велева. Власт, пари, комунизъм. Труд, С., 2007.

Левчев, Любомир. Ти си следващият! С., 1998.

Левчев, Любомир. Убий българина! С., 1988.

Литературните погроми. Поръчкови "убийства" в новата ни литература. Съст. проф. *Иван Радев*. В. Търново. 2001.

Луканов, Андрей. За кризата. С., 1992.

Луканов, Андрей. Социалната демокрация - алтернатива за България. Плевен, 1992.

Луканов, Карло. Незавършени спомени... С., 1997.

Манолова, Наташа. Български интелектуалци за прехода и за себе си. С., 1999.

Марков, Георги. Задочни репортажи за България. С., 1990.

Марков, Георги. Когато часовниците са спрели. С., 1991.

Марчевски. Асен. Италиански потайности. Записки на преводача. С., 1997.

Марчевски, Асен. Шифърът на Марчевски. С., 2009.

Матев, Павел. Непредвидена книга. С., 2001.

Матеев, Иван. Самосъд. С., 1993.

Матеев, Иван. Дневник. С., 1999.

Матеева, Мария. История на дипломатическите отношения на България. С., 2005.

Матеева, Мария. Консулските отношения на България 1879 - 1986. С., 1988.

Матеева, Мария. Събитията в Източна и Централна Европа. Хронологичен преглед. 1985–1997. С., 1998.

Матеева, Мария., Христо Тепавичаров. Дипломатически отношения на България 1878–1988. С., 1989.

Милушев, Георги. По коридорите на властта. С., 1991.

Минев, Илия. Непримиримият Илия Минев. От първо лице и другите за него. С., 2003.

Минева, Варвара. Памет. С., 2004.

Минков, Иван. "Слънчев бряг", лагерът на смъртта. С., 1990.

Михайлов, Стоян. Възрожденският процес в България. С., 1992.

Михайлов, Стоян. Живковизмът през призмата на една лична драма. С., 1993.

Младенов, Петър. Животът – плюсове и минуси. Русе, 1992.

Млечков, Илия. Оспорван летопис. С., 1993.

Мошанов, Стойчо. Моята мисия в Кайро. С., 1991.

Мрежите на прехода. Какво всъщност се случи в България след 1989 г. Сб. мат. С., 2008.

Муравиев, Константин. Събития и хора. Спомени. С., 1992.

Мурджев, Димитър. Така ги видях. С., 1992.

Мурджев, Димитър. Така беше..., С., 2001.

Мусаков, Антон. Шесто. София, 1991.

Мутафов, Енчо. Оцеляването. Беседи върху социалната психология и литература от годините на социализма, излъчени по радио "Свободна Европа". С., 1993.

Мутафчиева, Вера. (Не) Бивалици. Т. 1–4. С., 2000–2005.

Неделчев, Михаил. Радикалдемократизмът. Опит за либерално политическо поведение в България. С., 2000.

Непримиримият *Илия Минев*. Илия Минев – от първо лице и другите за него. С., 2003.

Нешев, Кирил. Спомени за университетските философи. С., 2002.

Николаев, Васил. Анкета с Красимир Премянов. С., 1997.

Николаев, Н. П. Фрагменти от мемоари. С., 1994.

Николов, Елит. Дъщерята на надеждите. С., 2008.

Николов, Райко. Български посланик разказва. С., 2009.

Николов, Райко. Дипломат в Америка. Труд, 2007.

Николов, Райко. Дипломация на четири очи. Из дневника на един български посланик в Югославия. С., 1995.

Николов, Райко. На горещ пост в Рим. С., 1998.

Николов, Райко. Парижки години. С., 2004.

Николова, Димка. Мъчно ми е за белия свят. С., 2001.

Николова, Ива. Извън рамката. Портрети. С., 2004.

Ню-Йоркският митрополит Андрей. Възпоменателен сборник. Пловдив. 2001.

Огнянов, Христо. Български исторически календар. С., 1995.

Огнянов, Христо. Срещи през годините. С., 2002.

Огойски, Петко. Записки за българските страдания 1944 - 1989 г. Кн. 1 и 2., С., 1995.

От Висла до Марица. Краков 1985.

Павлов, Асен. Няма нищо гнило в Дания. С., 2000.

Павлов, Асен. Поругани мечти. С., 1999.

Павлов, Асен. Съдби. Б. г.

Павлов, Асен. Той беше прав. С., 2007.

Павлов, Константин. Интервюта. С., 1995.

Павлов, Петко. За защита на социалистическите идеи. С., 2003.

Павлов, Славейко. Одисеята на един анархист. Благоевград, 2005.

Падарева, Мила. Отсечка живот. Недовършени страници. С., 1997.

Палчев, Иван. Ахмед Доган. Опит за политически портрет. С., 2001.

Панайотов, Панайот. Моят житейски път. Мисли за България. С., 2002.

Панков, Георги. Епизоди от един живот. С., 2001.

Панов, Аспарух. Между емоциите и реалностите на прехода. Развитието на политическата култура в България след 1989 г. С., 2007.

Панов, Йонко. Спомени и размисли. С., 2000.

Патрашкова, Кристина, Огнян Стефанов. Да живей България! (10 разказа за прехода, който не ни обедини) С., 2006.

Пачеджиев, Йордан. Времена. Кратък исторически очерк за събития, случки и личности от най-новата история на България през периода 1850–2005. С., 2005.

Петрова, Ангелина. Виновните – невинни. Делото срещу убийците на Андрей Луканов. С., 2008.

Петрова, Ангелина. Убийте котката на Георги Марков. С., б. г.

Пехливанова, Жоржета. По вълните на дипломацията. С., 2000.

Писарев, Павел. Георги Димитров и Васил Коларов. Два портрета. С., 2008.

Политически партии, движения и организации в България и техните лидери. С., 1990.

Попов, Димитър Х. Истината винаги е горчива. Проф. Чарлз Мозер срещу д-р Г. М. Димитров. С., 1997.

Попов, Любомир. Един посланик разказва... С.,, 2009.

Попов, Стефан. Безсъници. С., 1992.

Пробуждането. Хроника на българското гражданско въстание, януари - февруари 1997. С., 1998.

Процесът д-р Г. М. Димитров. Становището на един подсъдим. Сливен, 1990.

Първанов, Георги. Преди и след Десети. С., 2001.

Развитието на човека. България 1997. С., 1997.

Радевски, Христо. Разговор със себе си. Непубликуван дневник. С., 2000.

Радулов, Тодор. Гувернантките на властта. С., 1992.

Райкин, Спас Т. Политически проблеми пред българската общественост в чужбина. т. 4. Комунизъм, социализъм, фашизъм. С., 1993.

Райкин, Спас Т. Синя и червена България. Политическо пътешествие срещу ветровете на XX век. Лични спомени (1922–1951). Т. 1. С., 2000.

Райнов, Богомил. В името на отца. С., 2002.

Райнов, Богомил. Лека ни пръст. Мир на праха ни. С., 2008.

Райнов, Богомил. Людмила. Мечти и дела. С., 2003.

Свинтила, Владимир. Лицето на Голготата. В полицейската психиатрия. С., 1992.

Сегела, Жак. Имало едно време избори... С., 2005.

Семерджиев, Атанас. Лято ,90. Пожарът. С., 1996.

Семерджиев, Атанас. Преживяното не подлежи на обжалване. С., 1999; 2004.

Семерджиев, Атанас. Заложници на времето. С., 2007.

Семерджиев, Атанас. Тревожна памет. С., 2005.

Сендов, Благовест. Алгоритъм на живота. С., 2001.

Сепетлиев, Димитър. Романизирана скандална хроника на тоталитарното време. Историческата 1989 г. б. г.

Сидеров, Волен. Моята борба за България. С.,, 2007.

Симеон II: Завръщането. Документално изследване. 2001.

Симеонов, Петко. Голямата промяна 1989 - 1990. С., 1995.

Славков, Иван. Батето. Записал и обработил *Георги Гълов*. С., 2010.

Славов, Атанас. Оловното кълбо. С., 1991.

Смоленов, Христо. Парадоксът на канибалите. Глобалният тероризъм и хиперкапиталът. С., 2003.

Солаков, Ангел. Председателят на КДС разказва... С., 1993.

Сотиров, Георги. Турските терористи и аз, един от Шесто. С., 1991.

Социалната стратификация в България. *Андрей Райчев, Кольо Колев, Андрей Бунджулов, Лилия Димова*. С., 2000.

Спомени за академик Евгени Матеев. С., 2009.

Спомени за Софийския университет. Т. I, С., 1988.

Спасов, Иван. Мизерия на духа. С., 1993.

Станев, Емилиян. Дневници от различни години. С., 2003.

Станко Тодоров – държавникът и човекът. С., 2001.

Станков, Димо. След дълго мълчание. 42 години в българското разузнаване. С., 2001.

Стефанов, Антон. Всяка неделя. Легендата и нейните герои. 77 свидетелства. С., 2003.

Стефанова, Невена. Личности и съдби. С., 1994.

Стефанова, Невена. Авантюри. Опит за автобиография. С., 2001.

Стойчев, Желязко. Аз бях осъден на смърт от "народния съд". По Божия воля останах жив... Из спомените на един български офицер. Стара Загора, 1994.

Стоянов, Димитър. Заплахата. Великодържавният национализъм и разузнаването на Турция против България. С., 1997.

Стоянов, Димитър (Мицо). Изповед на говорителя на радио Москва. ИК "Кънчев и сие", София, 2002.

Стоянов–Карата, Петър. Размисли за трите социалистически течения през XIX и XX-то столетие. С., 2002.

Стоянов, Петър. Шесто управление: моята истина. Том 1–2. С., 2008.

Стоянов, С. Последните български рицари. Спомени, анализи и очерци на офицер от Брониранатa бригада (март 1944 – октомври 1955 г.) С., 2000.

Стоянов, Теню. Шпионаж, преврати, процеси, убийства. С., 1993.

Стоянов, Теню. На сцената и зад кулисите. Т. 1–2. С., 1998.

Тамбуев, Георги. Компромат II. С., 1991.

Тамбуев, Георги. Особено мнение. С., 2004.

Танев, Стефан. Отворени писма. Спомени и изповеди на главния редактор на в. "Утро" писани в Централния затвор. С., 1994.

Таслакова, Румяна. Две десетилетия преход. България през погледа на германски дипломати. С., 2009.

Ташев. Ташо. Министрите на България 1879 - 1999. С., 1999.

Теллалов, Константин. Мемоарни записки. С., 1998.

Тепешанов. Чавдар. Отровата. Документални записки. С., 1993.

Терзийски, Петър. Социалистическа България в дати и събития 1944 - 1984. С., 1984.

Тилев, Атанас. Опит за завръщане. Владо Даверов. С., 1998.

Това е моето минало. Спомени, дневници, свидетелства (1944–1989). Т. I и II, Съст. *Ивайло Знеполски.* С., 2010.

Тодоров, Николай. Дневник 1966—1998. Том 1—2. С., 2007.

Тодоров, Николай. Посланикът историк. Свидетелство за българо-гръцките отношения през 80-те години. С., 1996.

Тодоров, Николай. VII Велико народно събрание зад кадър. С., 1993.

Тодоров, Петър. Лични свидетелства. С., 1999.

Тодоров, Станко. До върховете на властта. С., 1995.

Тодоров, Цветан. Дълг и наслада. Разговори с Катрин Портвен. С., 2003.

Томов, Тома Л. Пътуване към демокрацията или от една илюзия към друга. С., 1993.

Топенчаров, Владимир. Кладенецът на спомените. С., 1989; Бесове на моето време. С., 1993.

Топенчаров, Владимир. Изход. С., 1995.

Тошев, Тошо. Лъжата. Жан, Иван и величеството. Кн. втора. С., 2994.

Тошев, Тошо. Лъжата. Жан, Иван и другите. С., 2003.

Тошо Пейков в 39 НС. Цялото царско войнство (и републиканците на негово величество). С., 2006.

Трайков, Боян. 10 ноември превратът 1989. С., 1999.

Три литературни дискусии. Досиетата на Държавна сигурност в българската култура. Литературни страници и литературни светове. Литературен преглед 2000-2001. С., 2002.

Трънски, Славчо. Невъзможни истини. С., 1994.

Угърчинска, Румяна. Истината за атентата срещу папа Йоан-Павел II. С., 2009.

Филипов, Гриша. Незавършено интервю. "Нека историята да то уточни и завърши", С., 2009.

Филипова, Людмила. От разпети петък до Рождество Христово. Календар на една политическа голгота. С., 1995.

Франсес, Самуел. Спомени весели, спомени тъжни. С., 1999.

Хаджи–Вълчанов, Вълчан. Хора и срещи по моя път. Отсято от пепелта на времето през XX век. С., 2002.

Хаджиев. Йордан. Съдът на брадвата. С., 1992.

Хаджикосев, Симеон. Записки на конформиста. Мемоари. С., 2005.

Хаджикосев, Симеон. Записки на вътрешния емигрант. С., 2006.

Хайтов, Николай. Който има ухо, да чуе... С., 2001.

Хайтов, Николай. През сито и решето. С., 2003.

Харизанова, Таня, Васил Т. Василев. Журналисти на прицел. С., 2000.

1989/2009. Размисли за прехода в България, ПИК, В. Търново, 2009.

Хинчев, Хинко Петров. С право на реплика. София: Изд. Илинда-Евтимов. 2007, с. 171.

Хорозов, Крум. Саможертва и борба. Русе, 2004.

Христов, Борис. Изпитанието. Спомени за процеса и съдбата на Трайчо Костов и неговата група. С., 1995.

Христов, Дочо. Пред истински демократичен съд бих се оправдал. Мемоари на министъра на вътрешните работи. С., 1991.

Христов, Филю. Истината за Антон Югов. С., 2006.

Христов, Христо. Двойният живот на агент „Пикадили". С., 2008.

Христов, Христо. Държавна сигурност срещу българската емиграция. С., 2000.

Христов, Христо. Секретното дело за лагерите. С., 1999.

Христов, Христо. Тайните фалити на комунизма. Сисла С., 2007.

Христов, Христо. Тодор Живков. Биография. С., 2009.

Христов, Христо. Убийте „Скитник". Българската и британската държавна политика по случая Георги Марков. С., 2005.

Христов, Чавдар. Секретните служби и преходът. Откриха завесата към повече истини. С., 2004.

Христозов, Марин. Малък прозорец в "Голямата къща". С, 2000.

Христозов, Руси. На границата между две епохи. (спомени) Ч. 1, С., 2004.

Христозов, Руси. На границата между две епохи. Част II. Спомени. С., 2006.

Цонев, Петко. Кой уби Горуня? Док. очерк. С., 1993.

Цанкова, Веселина. Разговор в синьо с Христо Калчев. Врана, 2005.

Цараков, Ангел. Народното събрание на България 1879–2003. С., 2003.

Цараков, Ангел. Правителствата на България. С., 2001.

Чавдаров, Стойко. Години на съзидание (Записки на инженера). С., 2004.

Чакалов. Георги. Офицер за свръзка (1941–1946). С., 1993.

Чакалов, Гочо. Секретни документи проговарят. С., 2001.

Чакъров, Костадин. Втория етаж. С., 1990.

Чакъров, Костадин. От втория етаж към нашествието на демократите. С., 2001.

Чанков, Георги. Равносметката. С., 2000.

Чанков, Георги. Равносметката в документи, спомени, статии, интервюта, писма. С., 2001.

Червенков, Вълко. Към социализъм. С., 2007.

Червенков, Вълко. За себе си и за своето време. С., 2000.

Червенков, Вълко. През погледа на негови съвременници. С., 2000.

Чернев, Григор. Часовник. С., 2003.

45 години вицове. Смехът срещу насилието. С., 1990.

Чинков, П. К. Сега ще чуете нашия коментатор. Записки. С., 2001.

Човекът, който изпревари своето време. Спомени за Георги Найденов. С., 2001.

Чолаков, Георги. Темида с пагони. С., 2000.

Чуров, Марин. Съдбовни срещи с фашизма – с оръжие, с вериги, с фрак. Тип-топ-прес, 2003.

Юхас, Петер. Смъртта не е алиби. (Анекдоти за български писатели). С., 1999.

Янев, Кирил. Убийците. С., 1990.

Янков, Янко. Българският тероризъм. С., 2006.

Янчев, Иван. Дисидент. Ловеч 1993.

Япов, Петър, Цветан Тимов. Изповедта на един "заговорник". Последният опит за преврат срещу Тодор Живков. С., 2003.

Яхиел, Нико. Тодор Живков и личната власт. С., 1997.

Vademecum. Contemporary History Bulgaria. A Guide to archives, research institutions, associations, museums and sites of memory. Ed. by *Iskra Baeva and Stefan Troebst*. Sofia, Berlin. 2007.

4. 3. Научни изследвания:

Аврамов, Димитър. Летопис на едно драматично десетилетие. С., 1994.

Аврамов, Румен. Стопанският XX век на България. С., 2001.

Аврамов, Румен. Пари и дестабилизация в България 1948–1989. С., 2009.

Австрия – България: традиции с бъдеще. Изд. ПИК, В. Търново, 2007.

Алтънков, Никола. Кой победи? Националното правителство във Виена, септември 1944 – април 1945. С., 2009.

Алтънков, Никола. Нарекоха ги фашисти. Легионери, отецпаисиевци, ратници. С., 2004.

Анастасова, Екатерина. Етничност, традиция, власт. Етюди за прехода. С., 2006.

Анатомия на прехода. Стопанската политика на България от 1989 до 2004. С., 2004.

Баев, Йордан. Военнополитическите конфликти след Втората световна война и България. С., 1995.

Баев, Йордан. КГБ и България. С., 2009.

Баев, Йордан. Системата за европейска сигурност и Балканите в годините на Студената война. С., 2010.

Баев, Йордан, Костадин Грозев. Българинът Джордж. Одисея в два свята. С., 2008.

Баева, Искра. Източна Европа след Сталин 1953–1956 г. С., 1995.

Баева, Искра. Източна Европа през XX в. Идеи, конфликти, митове. Парадигма, С., 2010.

Баева, Искра. България и Източна Европа. Парадигма, С., 2001.

Баева, Искра. Тодор Живков. С., 2006.

Баева, Искра, Евгения Калинова. Следвоенното десетилетие на българската външна политика 1944–1955. С., 2003.

Бар-Зоар, Михаел. Извън хватката на Хитлер. Героичното спасяване на българските евреи. С., 1999.

Белоконски, Петко. Истина по време на война (Пропагандата в България през 1941–1944). С., 2000.

Беров, Любен. Икономиката на България и бившите социалистически страни десетилетие по-късно. 1989–1999. С., 1999.

Би Би Си и България. С., 2000.

Биков, Румен, М. Мицев, Н. Начев. Икономическата криза в България. Причини и последици. С., 1992.

Боев, Иван. Балканите в глобалната политика на САЩ 1945–1975. С., 1986.

Боев, Иван. Политиката на САЩ на Балканите 1975–1985. С., 1988.

Бол, Майкъл. Студената война на Балканите. С., 1999.

Българи в Словакия. Етнокултурни характеристики и взаимодействия. Съст. *Наталия Рошкова, Владимир Пенчев.* С., 2005.

България: интеграция, трансформация, модернизация. С., 2007.

България в сферата на съветските интереси (Българо-руски научни дискусии). С., 1998.

България днес и утре. С., 1997.

България и Русия между признателността и прагматизма. Форум "България—Русия", С., 2008.

България и Русия през XX век. Българо-руски научни дискусии. С., 2000.

България след 1944 г. - история, проблеми, тенденции. Национална научна конференция, Шумен, 2002.

България след 1997. Ефекта на тунела. С., 2000.

Българо-германски отношения и връзки. т. 2, С., 1979.

Българо-съветски военни и политически отношения 1941–1947. С., 2000.

Българската външна политика вчера, днес и утре. С., 1996.

Българската външна политика и ситуацията в Югоизточна Европа. С., 2002.

Българската дипломация от древността до наши дни. С., 2004.

Българската журналистика 160 години. Минало-настояще-перспективи. Научни студии, статии, съобщения. С., 2006.

Българската левица за националната държава в XXI век - историческо развитие и перспективи. Велико Търново, 1997.

Българската опозиция и организираната съпротива в България. Сливен. 2000.

Български държавници 1944–1989. С., 2005; Български държавници 1944–1989. Епохата на социализма. Скорприо ви, С., 2009.

Бялата емиграция в България. С., 2001.

Бюксеншютц, Улрих. Малцинствената политика в България. Политиката на БКП към евреи, роми, помаци и турци 1944 - 1989. С., 2000.

В търсене на истината. Юбилейно издание по случай 70 години от рождението на проф. Николай Генчев. С., 2002.

Варзоновцев, Дмитрий. "Автобиография" на българския преход 1990 – 2005 (Феноменологически ракурс). С., 2005.

Василев, Васил Т. Нищо измислено, нищо случайно. Народният съд... някъде в България. С., 1999.

Василева, Бойка. Българската политическа емиграция след Втората световна война. С., 1999.

Василева, Бойка. Евреите в България 1944 - 1952. С., 1992.

Василева, Бойка. Миграционни процеси в България след Втората световна война. С., 1991.

Вачков, Даниел, Мартин Иванов. Българският външен дълг 1944-1989. Банкрутът на комунистическата икономика. С., 2008.

Везенков, Александър. Властовите структури на БКП 1944–1989. С., 2008.

Власть – Общество – реформы. Центральная и Юго-Восточная Европа. Вторая половина XX века. М., 2006.

"Восточноевропейский социализм": становления режима, попытки его модификации, причины краха. Москва, 1992.

Втората световна война, България и следвоенният свят. С., 2005.

Втората световна война и България 1939–1947. Сливен, 2006.

Втората световна война, България и следвоенният свят. С., 2005.

Втората световна война и Балканите. С., 2002.

Вълканов, Вълкан. История на България (1944–1989). Ч. I. Лекции и изследвания. Варна, 2006.

Външната политика на България след 10. XI. 1989 г. С., 1997.

Георги Димитров – между възхвалата и отрицанието. С., 2003.

Генов, Николай. Източна Европа в глобалните процеси. С., 2000.

Генчев, Николай. Външната политика на България 1938–1941. С., 1998.

Георгиев, Марин. Третият разстрел. Роман – разследване. С., 1883.

Георгиева, Станка. България по пътя към демокрацията (Правителствата на Андрей Луканов). Силистра, 2006.

Гочева, Паунка. ДПС в сянка и на светлина. С., 1991.

Гочева. Паунка. През Босфора към възродителния процес. С., 1994.

Градинаров, Борислав. Залезът на средната класа. Социални, икономически и философски проекции на прехода към постиндустриално общество. С., 2004.

Градинаров, Борислав. Светлосенките на българския преход. България между нежната революция и Симеон Сакскобургготски. С., 2005.

Гранични и етнонационални конфликти в Средна и Югоизточна Европа. БАН, Институт по балканистика, 2008.

Григорова, Жоржета. Балканската политика на социалистическа България 1944–1970. С., 1985.

Григорова, Ирина. Българо-френските отношения по време на президентството на генерал дъо Гол (1958–1969 г.). С., 2009.

Груев, Михаил, Алексей Кальонски. Възродителният процес. Мюсюлманските общности и комунистическият режим. С., 2008.

Груев, Михаил. Между петолъчката и полумесеца. Българските мюсюлмани и политическият режим (1944–1959). С., 2003.

Груев, Михаил. Преорани слогове. Колективизация и социална промяна в българския Северозапад 40-те-50-те години на XX век. С., 2008.

Гърдев, Костадин. Българските общности в Чехия и Словакия. Минало и настояще. С., 2003.

Гюров, Александър. Барутна пролет. Балкани, 2005.

Даскалов, Георги. Българо-югославски политически отношения 1944–1945. С., 1989.

Даскалов, Георги. Българите в Егейска Македония. Мит или реалност. Историко-демографско изследване (1900–1990 г.). С., 1996.

Даскалов, Георги. България и Гърция. От разрив към помирение 1944–1964. С., 2004.

Даскалов, Георги. Гръцката политемиграция в България 1946–1989. С., 2008.

Даскалов, Георги. Драмското въстание 1941. С., 1992.

Даскалов, Дончо. Жан съобщава. Задграничното бюро и антифашистката борба в България. С., 1991.

Даскалов, Румен. От Стамболов до Живков. Големите спорове за новата българска история. С., 2009.

Дееничина, Мария. Между фанфарите и заклинанията. Тоталитарният модел на българската журналистика 1956–1989 г. С., 2008.

Денков, Димитър. 17 юни на Симеон Сакскобургготски. С.., 2002.

Денчев, Камен. Политический процесс в Болгарии: современные тенденции и исторический контекст (1989–1990). Москва, 1996.

Денчев, Стоян, София Василева. Държавна политика за културно-историческото наследство на България 1878–2005. С., 2006.

Деянова, Лиляна. Очертания на мълчанието. Историческа социология на колективната памет. С., 2009.

Димитров, Веселин, Снежана Попова. Новото радио. С., 1995.

Димитров, Иван. По волята на победителите. Съглашението за примирие и лагери в България. С., 1996.

Димитров, Илчо. Англия и България (1939–1941). С., 1983.

Димитров, Илчо. Буржоазната опозиция (1939–1944). С., 1969.

Димитров, Илчо. България на Балканите и в Европа. С., 1983.

Димитров, Илчо. Българската демократична общественост, фашизмът и войната 1934–1939. С., 1972.

Димитров, Илчо. Иван Багрянов – царедворец, политик, държавник. С., 1995.

Димов, Ангел. Власт на всяка цена. "Социалдемократът" Андрей Луканов. Библиотека "Зора". С., 2007.

Догонващото развитие. С., 2004.

Дочев, Донко. Партизаните. Мит и реалност. Пловдив, 2004.

Драганов, Драгомир. Демокрацията (минало, настояще, бъдеще). С., 2004.

Другият в историята, Кюстендил, 1996.

Държава и църква – църква и държава в българската история. Сборник по случай 135-годишнината от учредяването на Българската екзархия. С., 2006.

Държавата срещу реформите. С., 2004.

Еленков, Иван. Културният фронт. С., 2008.

Емануилов, Емануил. България в политиката на великите сили 1939–1947. Велико Търново, 2000.

Енчев, Велизар. Югославия. Последната балканска империя. С., 2005.

Етнически и културни пространства на Балканите. Сборник в чест на проф. Цветана Георгиева. Част. I и II. С., 2008.

Журналистиката в тоталитарното и посттоталитарното общество. С., 1995.

Заедно в Европа. С., 2007; Together in Europe. S. 2007.

Зарчев, Йордан. БЗНС и изграждането на социализма в България 1944–1962. С., 1984.

Защо рухна реалният социализъм? С., 2001.

Земеделското движение в България. История, развитие, личности. Национална научна конференция. Пазарджик, 2004.

Златев, Златко. Българо-съветски икономически отношения (1944–1958). С., 1986.

Златев, Златко. Проблеми на прехода от капитализма към социализма в България. С., 1982.

Знеполски, Ивайло. Българският комунизъм. Социокултурни черти и властова траектория. С., 2008.

Иван Башев. Политик, държавник, дипломат. Съст. *А. Янков, Л. Петров, И. Спасов*. С., 2009.

Иванов, Димитър. Първата република 1946–1991. С., 2005.

Иванов, Мартин. Реформаторство без реформи. Политическата икономия на българския комунизъм 1963-1989. С., 2008.

Игнатов, Асен. Психология на комунизма. С., 1991.

Изследвания в памет на Апостолис Христакудис. Studia Balcanica, 26. БАН, Институт по балканистика. С., 2007.

Изследвания в чест на чл.-кор. професор Страшимир Димитров. Studia Balcanica 23, С., 2001.

Икономическа политика в условията на валутен съвет. С., 1997.

Икономическо сътрудничество на НР България със социалистическите страни. (многостранни и двустранни договори, спогодби и други актове). С., 1969.

Илиев, Иван. Икономиката на България през периода 1949–2001 г. С., 2005.

Иронията на историка. Сб. в памет на проф. Милчо Лалков. С., 2004.

Историкии. Научни изследвания в чест на доц. д-р Стоян Танев. Шумен, 2007.

Историята в международната журналистика: употреби и злоупотреби. С., 2008.

Историкът гражданин и учен. Сборник в чест на академик Илчо Димитров. С., 2001.

Историческата наука в България. Състояние и перспективи. Съст. *Антоанета Запрянова, Благовест Нягулов, Илияна Марчева*. С., 2006.

История в преход. Сборник в чест на 60-годишнината на проф. дин Драгомир Драганов. УИ "Св. Кл. Охридски", С., 2008.

История и историография. Сборник в чест на проф. д-р Мария Велева. С., 2008.

История и митове, С., 1999.

История на антифашистката борба в България 1939/1944. Т. 1–2, С., 1976.

История на българите. Т. III. От Освобождението (1878) до края на Студената война (1989). Под ред. на *Георги Марков*. С., 2009.

История на България от древността до наши дни. С., 1998.

История на Народна република България. Режимът и обществото. Под ред. на *Ив. Знеполски*. С., 2009.

История на СУ "Св. Климент Охридски". С., 1988.

История стран Центральной и Юго-Восточной Европы XX века. Москва, 1997.

Историята в международната журналистика: употреби и злоупотреби. С., 2008.

Историята – професия и съдба. В чест на член-кор. дин Георги Марков. Тангра Тан НакРа ИК, С., 2008.

Исусов, Мито. БКП и революционният процес в България 1944–1948. С., 1983.

Исусов, Мито. Георги Димитров. Жизнен път и политически идеи. С., 2004.

Исусов, Мито. Политическите партии в България 1944–1948. С., 1978.

Исусов, Мито. Последната година на Трайчо Костов. С., 1990.

Исусов, Мито. Сталин и България. С., 1991.

Йончев, Димитър. България и Беломорието (окт. 1940 – 9 септември 1944). С., 1993.

Калинова, Евгения, Искра Баева. Българските преходи 1939–2002. С., 2002; Българските преходи 1939–2005. С., 2005.

Калинова, Евгения. Победителите и България 1939–1945. С., 2004.

Калканджиева, Даниела. Българската православна църква и държавата 1944–1953. С., 1997.

Каменов, Евгени. Властта, историята и Вапцаров. С., 2004.

Карасимеонов, Георги. Новата партийна система в България. С., 2003.

Кандиларов, Евгений. България и Япония. От Студената война към XXI век. С., 2009.

Карахасан-Чанър, Ибрахим. Етническите малцинства в България. История, култура, религия, обреден календар. ЛИК, 2005.

Киселиновски, Стојан, Ирена Ставови–Кавка. Малцинствата на Балканов (XX век). Скопје, 2004.

Константинов, Никола. Здравеопазването в България. 1944–1952. С., 2006.

Константинов, Никола. Социалното осигуряване в България. 1888–1951. С., 2001.

Костов, Владимир. Българският чадър. С., 1990.

Котев, Николай. Война без правила. Британското разузнаване в България (1939–1945). С., 1994.

Крамптън, Ричард. Кратка история на България. С., 1994.

Краят на хилядолетието, носталгии, раздели и надежди. С., 2000

Кръстева, Мариана. Морето в международните отношения и външната политика на България 1944–1949 г. Варна, 2005.

Лалков, Милчо. От надежда към разочарование. Идеята за Федерацията в Балканския югоизток (1944–1948 г.). С., 1993.

Лица на времето. Т. I., С., 1996; Т. II, 1997.

Лори, Бернар. Балканска Европа от 1945 г. до наши дни. С., 2005.

Луджев, Димитър. Дребната буржоазия в България 1944–1958. С., 1985.

Луджев, Димитър. Град на две епохи. История на обществените групи в българските градове в средата на XX в. С., 2005.

Луджев, Димитър. Революцията в България 1989–1991. Книга. 1. С., 2008.

Луджев, Димитър и Бойка Василева, Искра Баева. Утопия и реалност. С., 1991.

Манолова, Люба. Външният дълг и 10 ноември 1989 в документи и тайни. С., 2002.

Маринова-Христиди, Румяна. Българското образование между съветизацията и традицията 1948–1959. С., 2006.

Маринчевска, Надежда. Българско анимационно кино 1915–1995. С., 2001.

Марчева, Илияна. Тодор Живков – пътят към властта. Политика и икономика в България 1953–1964 г. С. б. г. (2000)

Медии и преход. С., 2000.

Между адаптацията и носталгията. Българските турци в Турция. С., 1998.

Между истината и лъжата. Априлският пленум (1956 г.). С., 1996.

Методиев, Момчил. Машина за легитимност. Ролята на Държавна сигурност в комунистическата държава. С., 2008.

Методиев, Момчил. Между вярата и компромиса. Православната църква и комунистическата държава в България (1944–1989 г.). С., 2010.

Мешкова, Поля, Диню Шарланов. Българската гилотина. Тайните механизми на народния съд. С., 1994.

Мешкова, Поля, Диню Шарланов. Коварната игра. Процесите "Легионерски център", 1946; "Легионерски център", 1948. С., 1995.

Мигев, Владимир. Българските писатели и политическият живот в България 1944–1970. С., 2001.

Мигев, Владимир. Колективизацията на българското село (1948–1958 г.). С., 1995.

Мигев, Владимир. Полската криза, "Солидарност" и България (1980–1983). С., 2008.

Мигев, Владимир. Пражката пролет `68 и България. С., 2005.

Мигев, Владимир. Проблеми на аграрното развитие на България (1944–1960). С., 1998.

Миланова, Сашка. Съюзът на журналистите в "политическата преса" на властта 1944–1960. В. Търново, 2009.

Минев, Духомир и Петя Кабакчиева. Преходът, елити, стратегия. С., 1996.

Минчев, Камен. Светът и България след 11 септември 2001 г. С., 2002.

Минчев, Минчо. България отново на кръстопът (1942 - 1946). С., 1999.

Минчев, Минчо. Второто правителство на ОФ. Велико Търново, 2001.

Минчев, Минчо. Първото правителство на ОФ. С., 1988.

Михайлов, Стоян. Сталинският тоталитаризъм. С., 2000.

Мичев. Добрин. Македонският въпрос и българо-югославските отношения – 9 септември 1944 – 1949. С., 1994.

Модерна България. С., 1999.

"Модернизацията на България и Габрово" 1878–2006. Национална научна конференция. В. Търново, 2007, 514 с.

Модерният историк. Въображение, информираност, поколения. С., 1999

Мозер, Чарлз. Д-р Г. М. Димитров. С., 1992.

Моралът в българската политика. С., 2005.

Народная демократия: Миф или реальность? Общественно-политические процессы в Восточной Европе 1944–1948 гг. Москва, 1993.

Научни изследвания в чест на доц. д-р Стоян Танев по случай неговата 70-годишнина. Историкии. Шумен, 2007.

Националната идея и етническите взаимоотношения от XX към XXI век. Българския модел. Симпозиум. С., 2000.

Национално, балканско, европейско, конвергентност и дивергентност. С., 2008.

Национално, балканско, европейско – тенденции на равенство и неравенство. С., 2009.

Недев, Недю. Десети ноември. С., 1999.

Никова, Господинка. СИВ и България 1949–1960. С., 1989.

Никова, Екатерина. Балканите и Европейската общност. С., 1992.

Николов, Румен. Българо-германските военно-икономически отношения 1941–1944. С., 1991.

Нови очерци по българска история 1918–1944 г. С., б. г.

Общественные трансформации в странах Центральньой и Юго-Восточной Европы (90-е годы.XX века – начало XXI столетия). Москва, 2008.

Общите граници на разбирателството. България и Турция партньори в XXI век. Съст. д-р *Дарина Петрова.* Международен център за изследване на малцинствата и културните взаимодействия. С., 2009.

Огнянов, Любомир. Априлската линия на БКП 1956–1980. С., 1981.

Огнянов, Любомир. Деветосептемврийската социалистическа революция. С., 1984.

Огнянов, Любомир. Дипломация на съвременна България. ЕИ "Епископ Константин Преславски", Шумен, 2006.

Огнянов, Любомир. Държавно-политическата система на България 1944–1948. С., 1993.

Огнянов, Любомир. Политическата система в България 1949–1956. С., 2008.

Остоич, Петър. БРСДП. 9 септември 1944 – 11 август 1948 г. С., 1980.

Отвъд прехода – модернизацията. С., 2000.

От Девети до Десети. Съст. *Дим. Иванов.* С., 2004.

Очерци по българска история (1878–1948). С., 1992.

Памет за утре. Международно осъждане на комунизма. Българската гледна точка. Работилница за книжнина "Васил Станилов". С., 2004.

Пачкова, Петя. Елитът в светлината на изборите. С., 1996.

Пачкова, Петя. Елитът и прехода. С., 2003.

Периферията в историята, С., 1996.

Петров, Ангел. Лозунгът. Българинът излезе на площадите. С., 1994.

Петров, Георги. Крахът на тоталитарната икономика. С., 1990.

Петров, Людмил. Военната икономика на България 1919–1945. С., 1999.

Петров, Людмил. Проблеми на военната политика на България 1934–1939. С., 1990.

Пешева, Маргарита. Дворецът на Дедал. Телевизионният лабиринт. Опит за история на Българската телевизия. Враца, 1995.

Пинтев. Стоян. България в британската дипломация 1944–1947. С., 1998.

Пиргова, Мария. Парламентарната система в България. С., 1998.

Плурализмът. В началото на българското обновление 1989–1990. С., 1990.

Политическата мисъл на XX век – поуки за България. Авангард Прима, С., 2006.

Политические кризисы и конфликты 50–60-х годов в Восточной Европе. Москва, 1993.

Политические партии и движения Восточной Европы. Проблемы адаптации к современным условиям. Москва, 1993.

Поппетров, Николай. История на Съюза на учените в България. С., 2004.

Поппетров, Николай. Фашизмът в България. Развитие и прояви. С.,, 2008.

Предизвикателствата на промяната. С., 2006.

Преломни времена.. Юбилеен сборник в чест на 65-годишнината на професор Любомир Огнянов. С., 2006.

Преходът в България през погледа на социалните науки. С., 1997.

Проблемът Изток – Запад. България и Балканите. С., 2006.

Проблемът Изток – Запад. Историческа перспектива. С., 2003.

Проблемът Изток – Запад. Съвременни измерения. С., 2004.

Проданов, Васил. Глобалните промени и съдбата на България. С., 1999.

Проданов, Васил. Насилието в модерната епоха. С., 2003.

Проданов, Васил, Антоний Тодоров, Йосиф Аврамов, Ваня Иванова. Българският парламент и преходът. С., 2009.

Пундев, Марин. България Америка Русия. С., 1996.

Райчев, Андрей и Кънчо Стойчев. Какво се случи? Разказ за прехода в България 1989 - 2004. С., 2004.

Рачев, Стоян. Чърчил, Балканите и България (1939–1945). С., 1998.

Рискове на прехода. С., 1994.

Рулет, Кристиан. Следата. Йоан Павел II, Агджа, Антонов. С., 1984.

Руменин, Румен. Летящи крепости над България. С., 1990.

Савова, Елена. Васил Коларов. Биобиблиография. С., 2003.

Сборник в чест на доц. д-р Минчо Минчев. Велико Търново, 2006.

Семерджиев, Петър. БКП, македонският въпрос и ВМРО. С., 1991.

Семерджиев, Петър. Народният съд в България 1944 – 1945. С., 1998.

Семерджиев, Петър. Нищожество в доспехите на величие. С., б.г.

Семерджиев, Петър. Съдебният процес срещу Никола Петков 1947 г. С., 1990.

Сирков, Димитър. Външната политика на България 1938–1941. С., 1979.

Славов, Атанас. Българската литература на размразяването. С., 1994.

Следвоенна България между Изтока и Запада. С., 2005.

Социалистическа България. Исторически очерк. С., 1974.

Социалистическият реализъм. Нови изследвания. Съст. *Пл. Дойнов.* С., 2008.

Спасов, Людмил. Българо-съветски дипломатически отношения 1934–1944. С., 1987.

Спасов, Методи. Създаването на СДС. 1988–1991. С., 2001.

Спасов, Методи. Правителството на Филип Димитров. С., 2002.

Спасов, Методи. Историята на СДС 1993–1997. С., 2004.

Стателова, Елена, Василка Танкова. Прокудените. Пловдив, 2002.

120 години изпълнителна власт в България. С., 1999.

Стоянов, Валери. Турското население в България между полюсите на етническата политика. С., 1998.

Стоянова, Пенка, Емил Илиев. Политически опасни лица – въдворявания, трудова мобилизация, изселвания след 1944 г. С., 1991.

Страници от българската история. Събития, размисли, личности. Т. 2., С., 1993.

Стратегът на промяната. Сборник по случай 75-годишния юбилей на Александър Лилов. С., 2008.

Суле, Жан-Франсоа. История на Източна Европа от Втората световна война до наши дни. Европа – 1939–2006. Лира принт, С., 2007.

Татарлъ, Ибрахим. Движение за права и свободи фактор за демокрация, разбирателство и сигурност в страната и на Балканите. Студии. С., 2003.

Тодоров, Калин, Владимир Береану. Кой уби Георги Марков. С., 1991.

Тодоров, Цветан. На чужда земя. С., 1997.

Тодорова, Мария. Живият архив на Васил Левски и създаването на един национален герой. С., 2009.

Тодорова, Мария. България, Балканите, светът, идеи, процеси, събития. С., 2010.

Толерантният националист. Паметен сборник от приятелите на Стайко Трифонов. Съст. *И. Баева*, С., 2009.

Томов, Александър. Димитър Митев, Лора Любенова, Йоана Балчева. Българският преход 20 години по-късно. С., 2009.

Тоталитаризм. Исторический опыт Восточной Европы. Москва 1995.

Тоталитаризм. Исторический опыт Восточной Европы. "Демократическое интермецо" с коммунистическим финалом. 1944–1948. Москва, 2003.

Тошкова, Витка. България и Третият райх (1941–1944). С., 1975.

Тошкова, Витка. България в балканската политика на САЩ 1939–1944. С., 1985.

Тошкова, Витка. САЩ и България 1919–1989. Политически отношения. С., 2007.

Трайкова, Елка. Българските литературни полемики. С., 2001.

Трифонова, Цвета. Писатели и досиета. С., 2004.

Търсене на истината. Юбилейно издания по случай 70 години от рождението на професор Николай Генчев. С., 2002.

У истоков "социалистического содружества". Москва, 1995.

Университетски четения и изследвания по българска история. IV международен семинар. С., 2008.

Учител на учителите. Професор Йордан Шопов на 75 години. С., 2006.

Ферейра, Луиш Гонзага, Мариета Георгиева. България и Португалия в двата края на Европа. С., 2004.

Филипова, Надя. Българската дипломация в Египет, Сирия и Ирак във времето на Студената война (средата на 50-те – средата на 70-те години на XX в.). С., 2008.

Хаджийски, Иван Ст. Съдбата на евреите от Югозападна България през 1940–1944 г. 1998.

Харизанова, Таня, Васил Т. Василев. Журналисти на прицел. С., 2000.

1956 год. Росийско-болгарские дискусии. Москва, 2008.

1968 – четрдесет година после (1968 – Fourty Years later). Београд, 2008.

1968. Годината на гневното слънце. София – между Париж и Прага. Пражката пролет и българската литература. С., 2009.

Хлебаров, Иван. Най-новата българска музикална култура. Митове и реалност. 1944 - 1989. С., 1997.

Христова, Наталия. Българският скандал "Солженицин", 1970–1974. Исторически етюд с документално приложение. С., 2000.

Христова, Наталия. Специфика на българското "дисидентство". Власт и интелигенция 1956–1989 г. Летера, 2005.

Цанов, Димитър. Смяната. Как и защо се стигна до 10 ноември. С., 1995.

Цачевски, Венелин. Българският комунизъм. С., 1993.

Цветански, Стоян. Организационното развитие на БКП – 1944–1986. С., 1988.

Цветков, Жоро. Разпятието. Съдебната разправа с дейци на католическата църква в България през 1952 г. С., 1994.

Цветков, Жоро. Съдът над опозиционните лидери. С., 1991.

Цонев, Киряк. Българо-арабските отношения. С., 1999.

Черната книга на комунизма. Под ред. на *Ст. Куртоа.* 2 част. История и памет за комунизма в Източна Европа. С., 2004.

Чичовска, Весела. Международна културна дейност на България 1944–1948. С., 1990.

Чичовска, Весела. Политиката срещу просветната традиция. С., 1995.

Чурешки, Стефан. Православието и комунизмът в България 1944–1960. С., 2004.

Шаренкова, Светлана. България–Русия. Исторически очерк. С., 2002.

Шарланов. Диню. Горяните. Кои са те? С., 1999.

Шарланов. Диню. Тиранията. Жертви и палачи. С., 1997.

65 години ОФ. Изд. Захарий Стоянов. 2008.

Шопов, Петър. САЩ и България. Политически отношения 1939–1944. С., 1990.

Ще оцелее ли българският народ през XXI век. С., 2006.

Янков, Йордан. Генко Генков. Бунтът на цветовете. С., 2001.

Baeva, Iskra, Evgenia Kalinova. Bulgaria von Est nach West. Zeitsgeschichte ab 1939. Braumueller, 2009.

Brown, Jim F. Eastern Europe and the Communist Rule. Duke University Press, Durham and London, 1988.

Brown, Jim F. Surge For Freedom. The End of Communist Rule in Eastern Europe. Duke University Press, Durham and London, 1991.

Central and Eastern Europe. Continuing Transformation Ed. *Nikolai Genov.* Paris-Sofia 1998.

Crampton, R. J.. The Balkans since the Second World War. Longman, 2002.

Crampton. Richard J. Eastern Europe in the Twentieth Century. Routledge, 1994.

Crampton. Richard J. A Concise History of Bulgaria. Cambridge UP, 2000.

Der Transformationsprozess in Bulgarian und der Weg in die EU. Wien, 2006.

East, Roger. Revolutions in Eastern Europe. Pinter Publishers, 1992.

Eastern Europe in Revolution. Cornell University Press. 1992.

Fejto, Francois. Histoire des democraties populaires. 2 t., Paris, Seuil, 1979.

Fejto, Francois. La Fin des democraties populaires. Paris, Seuil, 1992.

Genov, Nikolai. Managing Transformations in Eastern Europe. Paris, 1999.

Kalinova, Evguenia et Iskra Baeva. La Bulgarie contemporaine entre l'Est et l'Ouest. L'Harmattan, 2001.

Roskin, Michael G. The Rebirth of Eastern Europe. Prentice Hall, 1994.

Rychlik, Jan. Dejiny Bulharska. Lidove novini. 2000.

Skalova, Ivana. Podil Bulharska na potlaceni Prazskejo jara 1968. Praha 2005.

Soulet, Jean-Francois. Histoire comparee des Etats communistes de 1945 a nos jours. Armand Colin, 1996.

Tomaszewski, Jerzy. Bulgaria 1944 - 1971. Trudna droga do socjalizmu. W., 1989.

Tomaszewski, Jerzy. Rozwoj Bulgarii w latach 1944–1956. W., 1980.

The Transformation of the Systems of East-Central Europe Rural Societies before and after 1989. Kecskemet, 1996.

Vademecum. Contemporary History Bulgaria. A guide to archives, research institutions, libraries, associations, museums and sites of memory. Ed. *I. Baeva* and *St. Troebst.* Berlin–Sofia, 2007.

Евгения Калинова, Искра Баева
БЪЛГАРСКИТЕ ПРЕХОДИ 1939-2010

Българска
Второ преработено и допълнено издание

Формат 70/100/16

Издателство "Парадигма", 2010
www.paradigma.bg

ISBN-10: 954-326-034-6
ISBN-13: 978-954-326-034-8

Книгата „Българските преходи 1939–2010“ е опит да се представи съвременната история на България през призмата на дълбоките социално-икономически, политически и културни промени, наложени на България и на цяла Източна Европа от очерталото се в годините на Втората световна война и разразило се след нея противоборство между глобалните идеологии, между Изтока и Запада, между социализма от съветски тип и либералната демокрация, между геополитическите стратегии на САЩ и на СССР, между националните държави и глобализацията. Тези световни тенденции налагат на България да извърви дълъг и мъчителен път първо от традиционно източноевропейско общество към модернизация от съветски тип, а после и не по-малко мъчителна трансформация към общество от западноевропейски тип с политически плурализъм и пазарна икономика в условията на глобализация. Първият следвоенен преход е завършен, неговата човешка цена и социално-икономически последици вече могат да получат историческа оценка, въпреки споровете около края на втория преход и той може да се приеме за завършен. Оценката му е не по-малко трудна, още повече, че и ние, съвременниците, сме в плен на незатихващите политически страсти. Историческата наука може и трябва да дава оценки на извършващото се в момента, при условие, че се основава на достъпните документи и на ясно очерталите се тенденции, и, разбира се, като си служи със специфичния исторически анализ.

Доц. д-р **Евгения Калинова** е преподавателка по съвременна българска история в Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Тя изследва проблемите на българската външна политика след Втората световна война и отношенията власт – идеология – култура. Авторка е на книгите „Българските преходи 1944–1939“, „Следвоенното десетилетие на българската външна политика (1944–1955)“ и „Победителите и България 1939–1945 г.“.

Доц. д-р **Искра Баева** преподава съвременна световна история в Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Тя изследва следвоенната история на Източна Европа, проблемите на Студената война и прехода на Източна Европа от държавен социализъм към парламентарна демокрация и пазарна икономика. Авторка е на книгите „Утопия и реалност“, „Източна Европа след Сталин 1953–1956 г.“, „Българската външна политика слез 10. XI. 1989 г.“, „Българските преходи 1939–2005“, „България и Източна Европа“, „Следвоенното десетилетие на българската външна политика (1944–1955)“, „Източна Европа през XX в. Идеи, конфликти, митове“.